Національний університет цивільного захисту України
ННІ управління та безпеки населення
Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін

ВІСНИК
гуманітарного наукового товариства:

НАУКОВІ ПРАЦІ

ВИПУСК 25

25 квітня 2025 року

Міністерство освіти і науки України
Державна служба України з надзвичайних ситуацій
Національний університет цивільного захисту України
Пожежна Академія м. Варшава
Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка
Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ»
ДВНЗ «Київський-механіко-технологічний фаховий коледж»
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу
КЗВО «Рівненська медична академія»
Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради
Комунальний заклад освіти «Науковий медичний ліцей «Дніпро»
Комунальний заклад Тростянецької міської ради
«Музейно-виставковий центр «Тростянецький»
Конґрес літераторів України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Національний транспортний університет
Національний університет «Одеська політехніка»
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»
Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка
Східноєвропейський університет імені Рауфа Аблязова
Уманський національний університету садівництва
Університет Григорія Сковороди в Переяславі
Харківський національний університет внутрішніх справ
Херсонська державна морська академія
Черкаська медична академія
Черкаський фаховий коледж харчових технологій та бізнесу
Черкаська міська рада
Черкаська обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Черкаська обласна профспілка працівників соціальної сфери України
Черкаське регіональне відділення Соціологічної асоціації України

ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ. ВИПУСК 25

м. Черкаси

УДК 009

Рецензенти:

Лазуренко В. М. – заслужений працівник освіти України, доктор історичних наук, професор *(Черкаський державний технологічний університет)*;
Мосов С. П. – заслужений діяч науки і техніки України, доктор військових наук, професор (*Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту*).

Головний редактор:
Чубіна Т. Д. – доктор історичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України.

Відповідальний редактор:
Кришталь А. О. – кандидат педагогічних наук, доцент.

Вісник гуманітарного наукового товариства: наукові праці. Випуск 25. Черкаси: Видавництво «306», 2025. 486 с.

Збірник наукових праць «Вісник гуманітарного наукового товариства» є науковим періодичним виданням, що покликане зайняти належне місце в українському і міжнародному інформаційному й культурному просторі у сучасних умовах розвитку людства. Видання вбачає свою місію в об'єктивному інформуванні наукової спільноти про результати досліджень у таких сферах, як філософія, історія України, історія пожежно-рятувальної служби, психологія, педагогіка, культурологія, соціальні комунікації, державне управління, а також містить матеріали, що висвітлюють проблемні питання нашого сьогодення – російсько-українську війну (2014–2025 рр.).

Вісник розрахований на науковців, викладачів закладів вищої освіти, докторантів, аспірантів, курсантів, студентів; усіх, хто цікавиться гуманітарними науками.

Рекомендовано до друку Вченою радою ННІ управління та безпеки населення Національного університету цивільного захисту України (протокол № 3 від 20.03.2025 р.)

Дозволяється публікація матеріалів збірника у відкритому доступі комісією з питань роботи із службовою інформацією в Національному університеті цивільного захисту України (протокол № 2 від 15.04.2025 р.)

© НУЦЗ України, 2025

ШАНОВНІ НАУКОВЦІ, АСПІРАНТИ, АД'ЮНКТИ ТА ЗДОБУВАЧІ ВИЩОЇ ОСВІТИ!

Зміна сучасної освітньої парадигми, а також нові виклики сьогодення вимагають розв'язання багатьох важливих завдань у соціально-гуманітарній сфері. **«ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА: НАУКОВІ ПРАЦІ. ВИПУСК 25»**, що виходить друком за підсумками XXV Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю «ГУМАНІТАРНИЙ ДИСКУРС СУСПІЛЬНИХ ПРОБЛЕМ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ», акумулює результати актуальних досліджень, що покликані сприяти утвердженню української науки, освіти і культури. Впродовж 25 років це наукове видання невтомно об'єднує інтелектуальну еліту соціально-гуманітарної галузі провідних закладів вищої освіти України та зарубіжних держав.

Традиційна квітнева конференція вже третій рік поспіль проходить в умовах воєнного стану, долаючи всі перешкоди й випробування, українська освіта і наука загартовуються, стають ключем до відновлення сподівань та можливостей для майбутнього кожного громадянина України, допомагають людям віднайти своє місце у нових реаліях, досягати визнання і розвитку нації, бути надійним фундаментом її майбутнього.

Щиро дякую організатором конференції – кафедрі соціальних і гуманітарних дисциплін нашого університету, якій належить провідна роль у системі підготовки та формування особистості сучасного типу, свідомого громадянина України, патріота незалежної української держави.

Минатимуть роки, і вихована у любові, гідності, злагоді, щирості, взаємоповазі до всього рідного й чужого молодь із кожним днем все глибше усвідомлюватиме, що сенс людського життя у тому, аби творити добро, боротися за щастя – своє й усіх, хто поруч, усіх, у кого спільна Батьківщина, яка зветься Україна. За неї, за її щасливу долю вони робитимуть все для того, щоб якомога повніше розкрилися й зреалізувалися їх потенційні, ще не розкриті та явні можливості, здібності, таланти.

Я вірю, що тільки освічені українці можуть створити міцну, життєздатну державу, збудувати сучасну економіку, поставити в центр уваги людину, її потреби й цінності, забезпечити майбутнє прийдешніх поколінь.

Організаторам конференції вдалося об'єднати зусилля теоретиків, практиків, управлінців, представників різних галузей наукового знання України й зарубіжжя для створення експериментального майданчика з пошуку власної траєкторії

розвитку освіти й науки в Україні. Впевнений, що експерти доповнять, додадуть, охарактеризують, розставлять акценти, тобто зроблять дискусію цілісною, наповненою, різновекторною, живою і цікавою.

Бажаю Вам плідної наукової кооперації, справжнього діалогу, що збагатить усіх нас новим досвідом, виваженої інтелектуальної комунікації, творчих Вам успіхів, миру, добра.

Слава Україні!

Разом до перемоги!

Ректор,
кандидат педагогічних наук, доцент,
лауреат Державної премії України в галузі освіти,
Заслужений працівник освіти України

Ігор ТОЛОК

ВСТУПНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

У світі, що швидко змінюється, продукуючи нові виклики та можливості для людства в цілому, окремих соціумів та особистостей зокрема, особливої актуальності набувають процеси, які стосуються пізнання суспільних перетворень, розуміння сутності соціальних зв'язків і взаємодій, визначення й обґрунтування довгострокових цілей сталого розвитку. Провідна роль у дослідженні динамічних змін у суспільстві об'єктивно належить соціогуманітарним наукам, здатним визначити ціннісні орієнтири та стратегічну мету сучасного світу.

Питання ролі соціогуманітарних наук у наукових процесах є предметом дослідження вчених різних напрямів наукового знання та розглядається переважно у контексті порівняння їх пріоритетності відносно раціональних наук. Дискусія з цього приводу зводиться до двох, протилежних за своєю сутністю, теорій, які почергово віддають першість обом блокам наук. Одна з теорій ґрунтується на твердженні, що раціональні науки домінують за своїм значенням для розвитку суспільства через безпосередній вплив на економіку, високі технології, ефективність праці тощо, водночас гуманітарні науки є чимось абстрактним і непрактичним, через що покликані обслуговувати завдання й мету «точних» наук. Альтернативна позиція полягає в тому, що гуманітарні науки – це науки елітні, адже саме вони визначають потреби людства в певній галузі знань, обґрунтовують завдання та мету раціональних наук.

Соціальні та гуманітарні науки відіграють важливу роль у накопиченні знань про динамічні зміни у суспільстві, а їх інтеграція з іншими галузями знань розширює розуміння інновацій, які є результатом технологічних досягнень. Соціальні та гуманітарні науки виробляють знання й стратегічні уявлення про суспільство, минуле, сьогодення та майбутнє, мають вирішальне значення для розбудови, поліпшення основ демократії, збагачують розуміння функціонування сучасної економіки та сприяють критичному осмисленню наслідків індустріалізації, урбанізації, зростання чисельності населення, у випадку України – воєнних та повоєнних викликів, допомагають знайти відповіді на екзистенційні питання, питання загального добробуту, глобальної стабільності й миру, забезпечують знання та досвід для розв'язання конфліктів і досягнення миру шляхом перемовин, співпраці та спілкування, роблять важливий внесок у розуміння місця людини у сучасному світі, накопичують теоретичні та практичні дані про ставлення людей один до одного, до навколишнього середовища, пропонують людині й суспільству

гуманістичний і цілісний підхід до свого оточення, основні принципи спілкування та досягнення взаєморозуміння.

Європа й Україна наразі стикаються з багатьма довгостроковими та складними викликами. Щоб їх осягнути, потрібні глибокі знання та розуміння, як ці виклики впливають на нас і як ми реагуємо на них. Саме тому соціальні і гуманітарні науки зараз необхідні більше, ніж будь-коли; і саме тому ми прагнемо, щоб вони зробили свій внесок у розв'язання сучасних проблем. Соціальні і гуманітарні науки допомагають нам зрозуміти себе, наше суспільство та завдання, що стоять перед нами. Вони потрібні, щоб регулювати дії політиків та впливових людей, для формування громадської думки. Дослідження і технології забезпечують багато відповідей на запитання, з якими ми стикаємося, але лише технологічних обґрунтувань недостатньо, щоб розв'язати найгостріші проблеми сьогодення. «Суспільство знань» має пізнавати себе, і ключами до цього є суспільні й гуманітарні науки.

Водночас варто визнати, що існує ряд теорій, які применшують роль соціальних і гуманітарних наук, сприймають їх як другорядні порівняно з технічними чи природничими, оскільки вони не ведуть до відкриттів прикладного технологічного значення. Як аргумент при цьому застосовується також твердження про те, що за умов переважаючого впливу на суспільство й суспільну свідомість економічної та прагматичної доцільності в освіті та науці, гуманітарні науки зіткнулися не стільки з прямим і явним запереченням їхніх переваг, скільки з високим піднесенням інших галузей знань.

Вплив на пріоритетність різних галузей знань, зокрема зменшення уваги до гуманітарних наук в академічному та освітньому середовищі, прибічники таких теорій пов'язують з прискоренням глобалізації й поширенням неолібералізму – двох тенденцій, які були поступовими та одночасними за своїм походженням і мали місце наприкінці XX – на початку XXI ст. Зважаючи на специфіку соціогуманітарних галузей знання, яка полягає у їх тіснішому зв'язку з конкретними життєвими середовищами (національними, регіональними тощо), ніж природничі й технічні науки, істотний відбиток на соціогуманітарну сферу також накладає глобалізація. Але якщо раніше вона виступала стримуючим фактором у їх розвитку, то нинішній її етап здатний розпочати новий цикл підйому гуманітарних наук.

Однією з наймасштабніших проблем, розв'язання якої демонструє важливу роль соціогуманітарних наук, стало повномасштабне вторгнення в Україну. Глобальна криза, спричинена війною, виявила гостроту питань про свободу, нерівність та стійкість (як індивідуальну, так і колективну), а також важливість того, як це оцінюється на найвищих політичних рівнях.

Війна висунула на перший план саме суспільний вимір гуманітарних наук, про що свідчать численні ініціативи, започатковані в усьому світі, щоб підтримати духовну стійкість людей, запропонувати аудиторіям таку необхідну під час воєнного стану культурну участь, підтвердити цінність солідарності. Цей вимір актуальності гуманітарних наук не варто відкидати на підставі того, що він занадто м'який, що він зводить гуманітарні науки до постачальника терапевтичного «полегшення» людям у біді, що йому не вистачає критичних переваг. З іншого боку, європейські експерти стверджують, що гуманітарні науки є актуальними, оскільки вони сприяють освіті та дослідженням, які «забезпечують культурну екосистему найнеобхіднішими поживними речовинами».

Соціальні і гуманітарні науки здатні допомогти всебічно зрозуміти й надати обґрунтування політичним рішенням під час та – ще більше – після війни, коли Україна на шляху до перемоги перебуває в пошуку не лише ефективних технологічних та інноваційних рішень, а і відповідей на виклики, які пов'язані з потребами суспільства у визначенні стратегічних цілей держави, обґрунтуванні шляхів їх досягнення, окресленні напрямів повоєнного розвитку суспільства, піднесенні рівня національної свідомості громадян. Серед завдань соціогуманітарних наук у цьому контексті можна визначити такі:

– протистояння маніпулятивному впливу з боку агресора в умовах інформаційної війни, сприяння побудові ефективної системи захисту від таких впливів, організація системи підготовки населення щодо опору ворожій пропаганді;

– підвищення поінформованості громадськості про роль науки та інновацій для підтримки економіки під час воєнного стану;

– розроблення інструментів психологічного захисту населення, нагальної психологічної допомоги для військовослужбовців, тимчасово переміщених осіб і всіх громадян України, які потерпають від війни;

– формування належної політичної культури населення, сприяння поглибленню вивчення української мови, актуалізація й поширення відомостей з історії України;

– створення умов та інструментів для налагодження наукової комунікації в Україні та за її межами;

– об'єднання всіх наукових досліджень і розробок, які були створені у воєнний період, для підготовки єдиного ресурсу та використання його як засобу популяризації науки у складний період.

Соціогуманітарні науки набувають важливого значення у процесі осмислення європейського цивілізаційного вибору України, чіткого визначення сутності таких наріжних у цьому контексті понять, як «цивілізація», «глобалізація», «європейський вибір», які вже

неодноразово були предметом дослідження українських учених. Соціально-гуманітарне знання, по-новому переосмислене в технологічній парадигмі постінформаційної стадії світової цивілізації, має стати гідною відповіддю на сучасні виклики, основою для вивчення та розуміння людського досвіду. Аргументи на користь гуманітарних наук зазвичай підкреслюють їхнє значення для формування творчого й критичного мислення, ефективного спілкування, уміння працювати в команді, можливості отримати розуміння самого себе та власної ідентичності в рамках певного народу, суспільства й культури.

Інший істотний вияв практичних можливостей гуманітарних наук у суспільстві – функціонування їх як основи соціальних практик. Ідеться про перетворення певних сфер людської життєдіяльності на основі міждисциплінарних проєктів, комплексних науково-технологічних програм, трансдисциплінарних стратегій. Зокрема, наразі на межі наук виникають такі напрями досліджень, як психолінгвістика, нейролінгвістика, нейроекономіка, поведінкова економіка тощо. З'являються нові наукові напрями на межі природничих і гуманітарних дисциплін, наприклад біоетика, екософія тощо. Науковці приділяють дедалі більше уваги моральним питанням, розв'язанню таких проблем, як етика й наука, етика та техніка, етика й економіка, етика та політика тощо.

Міждисциплінарні дослідження гуманітарних наук є актуальними для підтримки державної політики, спрямованої на розв'язання суспільних проблем. Щоб ефективно впливати на цю політику, стверджує Ф. Бром, гуманітарні науки повинні вийти за межі індивідуалізму. Це означало б не лише відмову від перспектив «сторонніх спостерігачів», зосереджених виключно на критиці влади через окремі її політичні дії, а й створення інституцій для ведення систематичного діалогу з політиками та науковцями, розвитку досвіду, необхідного для його функціонування. Науково обґрунтовані стратегічні політичні поради, вироблені з розумінням контексту проблеми, імовірного сприйняття певного рішення зацікавленими сторонами, з урахуванням недоліків і переваг очікуваного результату, можуть бути вельми корисними в прийнятті політичних рішень.

Соціогуманітарне знання виступає смисловим ядром не лише конкретних уявлень у сфері політики, економіки, освіти, а й створює підґрунтя для аналізу та осмислення світовим співтовариством сучасного місця науки в системі людських цінностей, її ключової ролі в підвищенні якості життя, створенні сприятливого й здорового середовища для нинішнього та прийдешніх поколінь. Саме наукові кадри з ґрунтовними гуманітарними знаннями виконують певним чином функції «мозку» суспільства й держави. Порівняно з

раціональними науками гуманітарні на практиці набувають невидимої форми й часто виступають у вигляді ідеї, яка спонукає до дії. Помилкове визначення завдань і хибність мети можуть призвести до такої спрямованості технічного розвитку, що може мати негативні наслідки для суспільства та держави в цілому.

Разом із тим гуманітарні науки чітко адаптуються до дослідного середовища, яке змінює свої пріоритети у розв'язанні проблем, зважаючи на нові виклики. Вони розширюють свої повноваження, коло об'єктів і явищ, що потрапляють у сферу їхніх досліджень, беруть на себе більшу відповідальність щодо зв'язків між дослідженнями, суспільною практикою та публічними дебатами. Показовим прикладом є участь гуманітарних наук у розв'язанні проблем екології, охорони здоров'я, суспільних конфліктів, а також зростаюча частка дослідників гуманітарних наук у різних міждисциплінарних проєктах. Це є чітким свідченням життєвості та актуальності гуманітарних наук у сучасному світі.

Варто зазначити, що аргументи, висунуті на користь зростаючої актуальності гуманітарних наук у загальнонаукових процесах сучасності, поширюються також на українське суспільство, яке нині постало перед складними викликами, які потребують дій від усієї дослідницької спільноти. Аналіз минулого, розуміння основоположних цінностей, обґрунтування соціальних (правових, моральних) норм, смислових напрямів розвитку суспільних, політичних, наукових процесів є критичними чинниками ефективного реагування на ці виклики. Це якраз і є завданням соціогуманітарних наук, тому вони є вкрай важливими для розвитку нашої держави та суспільства в цілому.

Отже, зростання ролі соціогуманітарного знання в сьогоденні є об'єктивним процесом, обумовленим, з одного боку, потребою обґрунтування динамічних змін сучасного суспільства, з іншого – необхідністю визначення ціннісних орієнтирів його розвитку, оптимальних шляхів та засобів досягнення соціальної справедливості, забезпечення громадської злагоди, прогресивного розвитку. Відтак соціогуманітарні науки роблять визначний внесок у розв'язання глобальних проблем людства, що стали не просто викликом, а й питанням організації суспільства в цілому, виявили нагальну необхідність дослідження соціальних, культурних, ціннісних аспектів життя. Гуманітарні й соціальні науки за цих умов зосередили дискурс навколо фундаментальних тем свободи, нерівності, соціальної згуртованості, впливу обмежень на суспільство та способів подолання різноманітних проблем. Пошук відповідей на ці питання дає підстави сподіватися уникнути подібних ситуацій у майбутньому.

Акцентуємо й на особливій актуальності соціогуманітарних наук під час російсько-української війни, зокрема в контексті визначення стратегічних цілей держави, обґрунтування шляхів їх досягнення, окреслення напрямів повоєнного розвитку суспільства. Важливого значення соціальні та гуманітарні науки набувають у процесі осмислення європейського цивілізаційного вибору України. Вони виробляють певний комплекс наукових понять, тверджень, теорій, що визначають сутність взаємозв'язків між суспільством і людиною, між окремими державами, народами, прагнуть розкрити історико-філософський концепт євроінтеграційних процесів, пояснити об'єктивні умови й суб'єктивні чинники суспільного розвитку на цьому етапі.

Загалом проблема ролі соціогуманітарних наук у суспільних і наукових процесах сьогодення не вичерпується розглянутими питаннями та має значний потенціал для подальшого дослідження з огляду на невпинний розвиток людської цивілізації, що потребуватиме осмислення досвіду, обґрунтування нових цілей, усвідомлення перспектив.

Завідувач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
навчально-наукового інституту управління та безпеки населення
Національного університету цивільного захисту України,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України

Тетяна Чубіна

Редакційна колегія зберегла за собою право на редагування матеріалів.
Опубліковані тексти виражають позицію автора, яка може не збігатися з думкою редакції.
За вірогідність матеріалів відповідальність несе автор.

Редакційна колегія:

Биченко С.М. – кандидат історичних наук, доцент;
Вороновська Л.Г. – кандидат філософських наук, доцент;
Гонтаренко Л.О. – кандидат психологічних наук, доцент;
Дмитренко М.Й. – доктор філософських наук, професор;
Дулгерова О.М. – кандидат історичних наук, доцент;
Єремеєва Н.Ф. – кандидат філологічних наук, доцент;
Коваленко-Чукіна І. Г. – кандидат історичних наук, доцент;
Косяк С.М. – кандидат історичних наук, доцент;
Кришталь Т.М. – доктор економічних наук, професор;
Левченко І. М. – доктор історичних наук, професор;
Міненко О. В. – кандидат філологічних наук, доцент;
Стадник І. Ю. – кандидат історичних наук, доцент;
Усов Д. В. – доктор філософських наук, професор;
Федоренко Я. А. – доктор історичних наук, професор;
Харламов М.І. – доктор історичних наук, професор;
Юрченко Л.І. – доктор історичних наук, професор;
Telak Oksana – dr hab, prof (Республіка Польща);
Telak Jerzy – dr hab, prof (Республіка Польща).

Секція 1. **Сьогодення, обпалене війною: реалії, що стають історією. Суспільні науки. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС України. Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти.**

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Олена БОКШИЦ, кандидат історичних наук, доцент
Ірина КАМЕНСЬКА, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

У сьогоденних реаліях війни в Україні професійна освіта набуває особливого значення, адже саме вона є запорукою відновлення країни, її економічної та соціальної стабільності.

Війна в Україні стала не тільки гуманітарною катастрофою, але й каталізатором ескалації техногенної небезпеки, що спричинило значне збільшення кількості пожеж, в освітніх закладах зокрема. Цей трагічний феномен є багатогранним та охоплює широкий спектр аспектів, від безпосередніх руйнувань, спричинених військовими діями, до опосередкованих наслідків, зумовлених війною.

Значних випробувань зазнали й досі зазнають освітні заклади України. Руйнування та пошкодження будівель, зокрема численних дитячих садків, шкіл, та університетів, внаслідок артилерійських обстрілів, вибухів боєприпасів, ракет, артилерійських снарядів та ракетних ударів, пошкодження електромереж, газопроводів та інших інженерних комунікацій призвели до не тільки матеріальних втрат, але й до масштабних пожеж, що унеможливило проведення занять у безпечних умовах та поставило під загрозу життя учасників освітнього процесу. За даними УКРІНФОРМ в Україні внаслідок війни пошкоджень зазнала кожна сьома школа, 400 закладів освіти зруйновані повністю [7].

Освітній процес був перерваний або переведений в дистанційний формат, що ускладнило проведення навчань в цілому. Окремі освітні заклади, що служать тимчасовим притулком для біженців, військових або використовуються для інших нетипових потреб, зазнають підвищеного ризику виникнення пожеж. Збільшення кількості людей, використання різноманітного обладнання, зокрема саморобного або непризначеного для таких умов, створюють додаткові фактори небезпеки. Цей комплекс факторів, від зміни функціонального призначення приміщень до

психологічного стану людей, створює вкрай складну ситуацію з точки зору пожежної безпеки в освітніх закладах.

Саме тому, у сучасному освітньому середовищі, сповненому різноманітних викликів та загроз, питання формування культури пожежної безпеки набуває особливої актуальності, адже безпека життя та здоров'я учасників освітнього процесу – фундаментальна цінність, що потребує постійної уваги та відповідального ставлення. Особливо важливою є підготовка фахівців, здатних не тільки запобігати виникненню пожеж, але й ефективно діяти в умовах надзвичайної ситуації.

Багато науковців у своїх дослідженнях приділяють питанням безпеки у закладах освіти. О. Бокшиц, К. Горбунова, В. Курепін, К. Яблуновська вивчали удосконалення безпекових дисциплін у закладах вищої освіти. А. Будас, Я. Кічук, В Ладиченко та ін., досліджували загальні аспекти теоретичної та практичної підготовки фахівців з пожежної безпеки. В. Доманський у своїх працях розкриває питання професійної підготовки спеціалістів з пожежної безпеки.

Відмітимо, що питання формування культури пожежної безпеки як складової професійної підготовки майбутніх фахівців набуває особливої актуальності. Проте, незважаючи на гостру потребу в якісній підготовці фахівців з професійної освіти які якісно володіють фаховими компетентностями щодо пожежної безпеки, науковцями недостатньо досліджено.

Для належного забезпечення знань студентів ВНЗ з професійної підготовки, зокрема з пожежної безпеки виробництв, фахівець має володіти високим рівнем знань та умінь [2, С. 15].

Глибокий аналіз сучасного стану безпеки в закладах вищої освіти, здійснений за допомогою комплексу соціологічних (опитування здобувачів вищої освіти, викладачів та професорсько-викладацького складу), статистичних (аналіз надзвичайних ситуацій, що трапилися в освітніх установах країни за останні два роки) та інших методів, дозволив ідентифікувати низку актуальних загроз, що становлять або можуть становити небезпеку для всіх учасників освітнього процесу. Одне із перших місць у списку займає пожежа та її наслідки [6].

Для виявлення сталих причин щодо формування культури пожежної безпеки майбутніх фахівців професійної освіти було проведено анкетування на факультеті технологічної і математичної освіти університету Григорія Сковороди в Переяславі. Анкетування проходило в режимі ofline та online, використовуючи платформу Classroom. В анкетуванні приймали участь майже 60 респондентів. Результати анкетування зазначені у таблиці 1.

Таблиця 1

Актуальні проблеми формування культури пожежної безпеки майбутніх фахівців професійної освіти

№ п/п	Запитання анкети	Показники відповіді %	
		так	ні
1	Чи впливають інформативні фактори на формування культури пожежної безпеки у студентів професійної освіти?	100%	-
2	Чи достатньо уваги приділяється пожежній безпеці в освітніх програмах факультету?	40%	60%
3	Чи являються ефективними методи навчання для формування культури пожежної безпеки у студентів?	50%	50%
4	Чи достатня кількість годин, відведених на вивчення дисципліни «Пожежна безпека в освітні та виробничій галузі», у поєднанні з неможливістю організації повноцінних практичних тренінгів з відпрацювання теоретичних знань, створює значний пробіл у підготовці здобувачів освіти?	68%	32%
5	Чи мають викладачі професійної освіти достатній рівень компетентності у сфері пожежної безпеки?	100%	-
6	Чи часто виконуються практичні заняття та навчання з пожежної безпеки в закладах професійної освіти?	5%	95%
7	Чи існують певні труднощі у процесі впровадження системи пожежної безпеки в освітньому закладі?	-	100%
8	Чи впливають психологічні та поведінкові чинники на ставлення здобувачів вищої освіти до підтримки правил пожежної безпеки?	80%	20%
9	Чи впливає рівень матеріально-технічного забезпечення освітніх закладів на формування культури пожежної безпеки?	100%	-
10	Чи можуть певні заходи сприяти підвищенню рівня культури пожежної безпеки серед майбутніх фахівців професійної освіти?	100%	-

З поданої таблиці бачимо, що брак сталих умінь та навичок з протипожежної безпеки серед здобувачів вищої освіти зумовлений низкою факторів, серед яких ключовими є:

– обмежений обсяг навчального матеріалу та недостатність практичної підготовки: незадовільна кількість годин, відведених на вивчення дисциплін безпекового циклу, а саме «Пожежна безпека», «Безпека життєдіяльності», у поєднанні з неможливістю організації повноцінних практичних тренінгів з відпрацювання теоретичних знань, створює значний пробіл у підготовці майбутніх фахівців професійної освіти;

– недостатня цифровізація освіти професійної безпеки, яка відіграє важливу роль у формуванні культури пожежної безпеки майбутніх фахівців професійної освіти. Завдяки сучасним технологіям можна зробити навчання більш інтерактивним та ефективним;

– недостатня ефективність формування знань з пожежної безпеки. Комплекс зазначених факторів призводить до того, що формування у здобувачів вищої освіти знань з пожежної безпеки залишається недостатньо ефективним. Здобувачі професійної освіти не отримують необхідного обсягу знань та практичних навичок, що робить їх вразливими у випадку виникнення пожежонебезпечних ситуацій.

Щоб виховати у майбутніх фахівців професійної освіти усвідомлене та відповідальне ставлення до особистої безпеки й безпеки оточення, важливо навчити їх розпізнавати та аналізувати потенційні загрози, ефективно визначати стратегії їхньої нейтралізації, а також надавати своєчасну допомогу собі й іншим у критичних ситуаціях. Окрім цього, необхідно формувати навички оперативного усунення наслідків небезпек у різних сферах життєдіяльності. Досягти цього можливо завдяки впровадженню сучасних інноваційних методів навчання, перегляду змісту освітніх програм із дисциплін, що стосуються безпеки, а також збільшенню часу, відведеного на вивчення питань пожежної безпеки.

У сучасних реаліях питання пожежної безпеки в закладах професійної освіти мають розміщувати відображення не лише в підручниках «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці» та «Цивільний захист», а й обов’язково інтегруються в навчальні курси інших дисциплін, які сприяють формуванню знань про безпечну поведінку в різних сферах діяльності. Розвиток культури пожежної безпеки як невід’ємної складової безпеки життєдіяльності можливий завдяки впровадження інтерактивних та практичних методів навчання, зокрема дидактичних ігор, обговорень, диспутів, моделювання пожежонебезпечних ситуацій, сюжетно-рольових ігор, демонстраційних занять, зустрічей із представниками пожежної охорони, а також проведення конкурсів, вікторин, тематичних заходів тощо.

Поза увагою не повинні залишатися й традиційні методи навчання: лекції, семінари, практичні заняття, на яких повинен викладатися якісний навчальний матеріал на основі діючих нормативно-правових актів з пожежної безпеки. Крім цього, особливу увагу необхідно приділити адаптації заходів безпеки до нових форм ведення освітнього процесу – дуальної та інклюзивної освіти, застосуванні сучасних технологій, використання нових інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні [5].

Пожежна безпека – це не просто набір правил та інструкцій, це свідоме ставлення до власної безпеки та безпеки оточуючих. Культура пожежної безпеки передбачає:

– *знання*: розуміння причин виникнення пожеж, правил поведінки у разі пожежі, вміння користуватися первинними засобами пожежогасіння;

– *навички***:** практичне відпрацювання дій у разі пожежі, вміння швидко та ефективно реагувати на надзвичайну ситуацію;

– *відповідальність***:** усвідомлення особистої відповідальності за дотримання правил пожежної безпеки, готовність діяти рішуче та самовіддано заради порятунку життя як свого, так і своїх колег.

– формування культури пожежної безпеки – це тривалий та системний процес, який потребує спільних зусиль всіх учасників освітнього процесу, адже:

– педагоги мають не тільки володіти теоретичними знаннями з пожежної безпеки, але й вміти ефективно передавати їх здобувачам професійної освіти, формувати в них свідоме ставлення до питань безпеки;

– майбутні фахівці професійної освіти повинні засвоїти правила пожежної безпеки, навчитися діяти у разі пожежі, усвідомити свою відповідальність за безпеку;

– адміністрація навчального закладу зобов’язана створювати безпечні умови для навчання та роботи, забезпечити навчальний заклад необхідними засобами пожежогасіння, організувати навчання з пожежної безпеки для всіх учасників освітнього процесу.

У епоху цифровізації сучасний розвиток цифрових технологій відкриває нові можливості для підготовки майбутніх фахівців у сфері професійної освіти. Одним із важливих аспектів такої підготовки є формування культури пожежної безпеки, що забезпечує зменшення ризиків виникнення надзвичайних ситуацій та підвищення рівня безпеки на робочих місцях. У цьому контексті цифровізація освітнього процесу відіграє ключову роль у підвищенні ефективності навчання, створенні інтерактивних освітніх матеріалів та розробці нових методів засвоєння інформації. Цифрові технології дозволяють:

– використовувати віртуальні симулятори та доповнену реальність для моделювання надзвичайних ситуацій;

– залучати електронні навчальні платформи для дистанційного навчання з основ пожежної безпеки;

– використовувати інтерактивні курси та відеоуроки для візуалізації основних принципів безпечної поведінки під час пожеж;

– аналізувати великі обсяги даних та впроваджувати адаптивне навчання, що відповідає рівню знань кожного майбутнього фахівця професійної освіти.

Впровадження віртуальної реальності в освітній процес дозволить майбутнім фахівцям практично відпрацьовувати алгоритми дій у разі виникнення пожежі без фізичного ризику; отримувати реалістичний досвід евакуації та використання засобів пожежогасіння; аналізувати помилки та вдосконалювати навички без необхідності залучення реальних ресурсів.

Такі цифрові платформи, як Moodle, Coursera та внутрішні освітні ресурси освітніх закладів, значно спрощують процес навчання та викладання, забезпечуючи зручний доступ до навчальних матеріалів у будь-який час і з будь-якої локації.

У свою чергу використовуючи зазначені платформи викладачі користуються можливостями автоматизувати процес оцінювання за допомогою тестів і контрольних завдань; використовувати інтерактивні модулі, що сприяють активному засвоєнню матеріалу; проводити вебінари та дискусії з експертами у сфері пожежної безпеки, залучаючи практиків до освітнього процесу; ефективно відстежувати прогрес здобувачів освіти і аналізувати їх результати для індивідуального підходу до навчання.

Для здобувачів освіти ці платформи забезпечують доступ до якісних навчальних ресурсів незалежно від місця перебування; дозволяють навчатися в зручному темпі, переглядати матеріали стільки разів, скільки потрібно для засвоєння; сприяють розвитку самостійності через виконання інтерактивних завдань і практичних кейсів; дають можливість брати участь у живих обговореннях і консультаціях з викладачами та експертами; брати участь у круглих столах, семінарах для подальшого формування культури пожежної безпеки. Таким чином, використання цифрових платформ робить освітній процес гнучким, ефективнішим і доступнішим як для викладачів, так і для здобувачів професійної освіти.

Формування культури пожежної безпеки - це процес, який потребує постійної уваги та зусиль з боку держави, громадських організацій, засобів масової інформації та кожного громадянина. Тільки спільними зусиллями ми зможемо досягти високого рівня культури пожежної безпеки, створити безпечне освітнє середовище,

де кожен буде усвідомлювати свою відповідальність за пожежну безпеку та буде готовий діяти у разі надзвичайної ситуації.

Підготовка фахівців професійної освіти відіграє ключову роль у відновленні країни, оскільки саме вони є рушійною силою економічного та соціального розвитку як і формування культури пожежної безпеки яке є критично важливим для забезпечення сталого розвитку суспільства та збереження життя і здоров'я громадян. Забезпечення якісної професійної освіти, що відповідає сучасним вимогам ринку праці, є стратегічно важливим завданням для успішної відбудови держави. Систематичне поширення знань про пожежну безпеку, навчання практичним навичкам та підвищення рівня усвідомлення потенційних небезпек сприяють зниженню кількості пожеж та мінімізації їх негативних наслідків. Інвестиції в освітні програми, інформаційні кампанії та розвиток інфраструктури пожежної безпеки є запорукою створення безпечного та захищеного середовища для життєдіяльності людини.

Післявоєнне відновлення України потребуватиме значної кількості кваліфікованих фахівців у різних галузях. Професійна освіта відіграватиме вирішальну роль у підготовці таких фахівців, забезпечуючи країну необхідними кадрами для відбудови та розвитку: будівельна галузь: після закінчення війни країна потребуватиме фахівців будівельних спеціальностей для відновлення інфраструктури, житлових будинків, шкіл, лікарень та інших об'єктів; енергетична галузь: фахівці цієї галузі будуть критично важливими для відновлення енергетичної інфраструктури та забезпечення стабільного енергопостачання; транспортна галузь: відновлення транспортної інфраструктури, зокрема доріг, мостів, залізниць, потребуватиме кваліфікованих інженерів, будівельників та інших фахівців; сфера охорони здоров’я: війна призвела до збільшення потреби у медичних працівниках, зокрема лікарях, медсестрах, парамедиках, які зможуть надавати допомогу постраждалим та відновлювати систему охорони здоров’я.

Не менш важливим для формування культури пожежної безпеки у майбутніх фахівців професійної освіти є адаптація до потреб сучасного ринку праці. Війна в Україні стала каталізатором трансформацій у сфері професійної освіти, зумовивши необхідність адаптації до нових реалій та викликівта стала поштовхом для: перекваліфікації та перепідготовки (багато людей, які втратили роботу через війну, потребують перекваліфікації та перепідготовки для адаптації до нових умов ринку праці); розвитку нових професій (поява нових професій, пов’язаних з розмінуванням, психологічною допомогою, відновленням екології тощо); потреба кваліфікованих

кадрів у різних галузях; розвитку інновацій та нових технологій, зокрема у сфері оборони, медицини, енергетики.

Професійна освіта має забезпечити можливість отримання нових навичок та знань, які будуть затребувані після війни, реагувати на розвиток нових професій та пропонувати програми навчання за новими спеціальностями, має забезпечити потреби ринку праці, готуючи фахівців, які зможуть сприяти економічному зростанню, має враховувати глобальні тенденції розвитку інновацій та готувати фахівців, які зможуть працювати з новими технологіями та сприяти їх подальшому розвитку.

Освітньо-виховний процес у сфері безпеки спрямований на формування у майбутніх фахівців професійної освіти не лише ґрунтовних знань, але й мотивації до постійного саморозвитку та навчання протягом життя. Активна участь здобувачів вищої освіти в освітньому процесі є запорукою успішного досягнення поставленої мети. Рівень їх залучення визначається не тільки кінцевим результатом, але й урахуванням попереднього рівня знань та методів, які сприяли досягненню успіху.

Сучасні заклади професійної освіти повинні забезпечити якісну підготовку фахівців, яка відповідає актуальним державним освітнім стандартам. Стрімкий розвиток науки і техніки зумовлює необхідність розробки новітніх методів навчання та впровадження ефективних форм підготовки висококваліфікованих спеціалістів, здатних успішно виконувати професійні завдання, зокрема й у сфері пожежної безпеки.

Отже, професійна освіта відіграє вирішальну роль у відновленні України після війни. Вона є запорукою економічного розвитку, соціальної стабільності та інтеграції країни у світовий простір.

Війна в Україні має значний вплив на збільшення кількості пожеж, зокрема в освітніх закладах. Цей вплив є комплексним та охоплює різні аспекти, від безпосередніх руйнувань до опосередкованих наслідків. Для зменшення кількості пожеж та забезпечення безпеки людей, необхідно вживати комплекс заходів, включаючи відновлення інфраструктури, посилення контролю за дотриманням правил пожежної безпеки, проведення навчань та інформаційних кампаній серед населення. Також, потужним інструментом у формуванні культури пожежної безпеки майбутніх фахівців професійної освіти є цифровізація освіти. Інтеграція сучасних технологій у навчальний процес сприяє підвищенню рівня знань, формуванню практичних навичок та створенню безпечного освітнього середовища. Подальший розвиток цифрових методів навчання дозволить ще ефективніше підготувати майбутніх спеціалістів до реальних викликів у сфері пожежної безпеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бокшиц О. М. Історичні аспекти виникнення та тенденції розвитку пожежного захисту населення початок XVIII – кінець XIX століття. Науковий часопис Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 52. С. 26–32.
2. Бокшиц О. М. Компетентнісний підхід та особливості викладання дисципліни «Пожежна безпека виробництв» у ВНЗ. Ключові компетентності в моделі сучасного фахівця: зб. наук. праць III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., (Переяслав-Хмельницький, 29 лютого 2016 р.). Переяслав-Хмельницький, 2016, ФОП Домбровська Я.М., 2016. Ч. І. С. 14–19.
3. Бокшиц О. М., Каменська І. С. Дидактичні умови використання нових інформаційних технологій у вивченні пожежної безпеки виробництв у ВНЗ. Журнал «Науковий огляд». 2016. 9 (30) С. 77-90.
4. Бокшиц О. М., Каменська І. С. Історія розвитку пожежних веж України як складова формування знань у здобувачів вищої освіти з пожежної безпеки виробництв. Соціум. Документ. Комунікації: зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький: ФОП Домбровська Я. М. 2021. Вип. 11. С. 246-269.
5. Веліховська А. Б., Курепін В. М., Комісаренко К. М. Використання інформаційно-комунікаційних технологій у освітньому процесі закладів вищої освіти // Перспективна техніка і технології: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених, аспірантів і студентів, м. Миколаїв, 27 вересня 2019 р. Миколаїв : МНАУ, 2019. С. 132 – 134.
6. Горбунова К. М. Виховання культури безпеки життєдіяльності майбутніх фахівців у закладах вищої освіти : зб. наук. праць «Педагогічні науки», випуск 3 (38), м. Глухів. 28 листопаду, 2018 р., Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженко, Глухів 2018. С 127 – 135.
7. URL:http://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/6400 (дата звернення 10.03.2020).
8. Ukrinform.ua/ https://www.ukrinform.ua/rubric-society/ 3832111-v-ukraini-vnaslidok-vijni-povnistu-zrujnovani-400-zakladiv-osviti.html

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПЕРШИХ ЗАКОНІВ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ПОЖЕЖАМ

Людмила ГОНТАРЕНКО, доцент, кадидат психологічних наук
Національний університет цивільного захисту України

З формуванням Київської державності та написанням першої збірки законів «Руської правди» розпочинається боротьба із пожежами та профілактичні заходи вже на законодавчому ріні. Боротьба із вогняною стихією була приоритетним напрямком. Того

часу полумя поглинало цілі селища і міста із деревяною забудовою, призводячи до надзвичайних людських жертв та руйнуючи економіку держави. Вивчаючи досвід враховуємо набуття історичного досвіду.

Зокрема, стала вводитися відповідальність за підпали, недбале поводження з вогнем ще в XI сторіччі, ознаменувавши виходом збірки законів, відомою під назвою «Руська правда», за яким було встановллено, що палій і члени його сім'ї за скоєну пожежу наверталися в рабство, а їх майно йшло в казну.

Перші закони, что стосувалісь пожежної безпеки були видані ще у XIV столітті и наказувано міщанам допомагаті в гасінні сусідського будинку, щоб запобігті перекіданню вогню на інші Будівлі. Із введенням Магдебурзьке право, Львів набуває постулати 1356 року, які передбачали запобіганню від пожеж:

– міською радою вводиться: так званий «вогневий порядок», який супроводжується суворим наглядом про його неухитне дотримання із цілодобовим спостереженням із вежі ратуші. На випадок виявлення пожежі, швидке сповіщення зі вказуванням

– на вежі ратуші запровадження цілодобової сторожі, яка у випадка пожежі винна сповіщаті про хвацько и вказуваті напрямок, де воно трапа;напрямку де сталося загоряння.

– міста були поділені на дільниці, очолені та контролюючими інтендантами, яких забовязували піклуватися про безпеку та брати участь безпосередньо у рятувальний операціях, тих хто ухилявся від цього обов'язку, підлягали суворому покаранню;

– мешканці кожної дільниці повинні знаті свої обов`язки на випадок пожежі и мати відповідні знаряддя, із якими прибувають на пожежу;

– від кожного окремого будинку вимагалася наявність засобів вогнегасіння, які мали бути напоготові.

В самій ратуші теж була необхідна наявність пожежного ремаенту у визначеній кількості та належні умови зберігання.

Застосовували найсуворіші методи покарання, включаючі й кару смертю до грабіжників, які спричинили пожежу, що призвела до знищення майна.

Були даже періоді, коли наказували закривати міські брами, аби мобілізуваті населення до гасіння пожеж и порятунку міста.

На значній частині українських земель протягом чотирнадцятого та п'ятнадцятого століть формується самоврядування, яке запроваджується із наданням Магдебурзького права та впровадження на його основі законодавчих актів. Це стало важливим чинником тогочасного державного регулювання.

Литовський статут 1588 року, що розповсюджувався на територію українських земель був прийняттям та продовженням

законотворчої політики попереднього періоду, із особливостями врегулювання питань із особистої власності громадян та необхідності відшкодування збитків, завданних пожежами. Були запроваджені не тільки штрафні санкції винуватцям у виникненні пожежі, а й застосування смертної кари для паліїв.

При великому князі (1440-1505 рр.) Увагу до «пожежної» проблеми було посилено. Вперше надавалась законодавча сила боротьбі з пожежами від побутових причин, визнаючи їх найбільш поширеними з огляду повної безпечності населення при поводженні з вогнем.

Іноземний дипломат Амвросій Контаріні, який перебував з посольством в 1476 році писав, що в містах, все вулиці замкнені на рогатки і ходити вночі дозволено із крайньої необхідності.

У 1494 – 1497 роках Києву було наданно Магдебурзьке право, тобто можлівість в місті самоврядуваня. Це сприяло вінікненню пожежо-сторожова охорона, саме яка зберігала місто від вогню. На жаль, у кращий випадках вона могла лишь констатувати факт пожежі. Дерев'яні будинки спалахували як сірники, що призводило до вигорань цілих вулиць, кварталів і навіть міст, без можливості навіть на початковому етапі збивати полум'я.

Судебник 1497 підсилює міру покарання за підпал: пропонувалося найсуворіше покарання у вигляді спалювання самого палія. Через 5 років в цю статтю було внесено поправку: спалювання на багатті було замінено шибеницею.

Пожежа у Львові 1527 році – була визнана, як одина з найнебецпечніших та найбільших пожеж, яка знищила майже все місто і його забудову, яка була найстаріша у місті та відносилася до готичного періоду. Після таких пожежних руйнувань міста, було проведено його кардинальну перебудову, із вимогами, що зменшували такі втрати. Пожежа на броварні була роздмухана сильним вітром, що призвело до розповсюдження вогню на розпечені дахи домівок городян. Полум'я охопило всю центральну частину міста. Горіли шість вулиць, пожежа швидко ширилась та переметнулася на передмістя, поглинувши найкрасивіші архитектурні споруди. Готична частина, що була окрасою Львіва, візітивкою старовинного міста, зразком готичної архітектури XIV–XV століть знищена назавжди, за виключенням деяких споруд.

На другий день Львів перетворився на суцільне згарище. Згоріло майже все місто.

На відновлення міста, було докладено значних коштів та зусиль представників мистецтва, громадян та королівського уряду Польщі, пішло багато часу і зусиль.

Каральні заходи, що застосовуються до паліїв, в наступних законодавчих і судових приписах залишалися тими ж від 1550 року аж до 1589 року, та й покарання за підпал залишалося настільки ж суворими у вигляді смертної кари , без пощади.

У законодавчих актах XV-XVII ст. містяться заходи, спрямовані як на запобігання пожежам, так і на впорядкування їх гасіння. До гасіння пожеж – були залучені в той час всі містяни та жителі прилеглих територій. «Помело, мірники і 6ольшіе кади з водою» наказано було тримати «у дворах, в хоромах залучаються і в рядах в про всіх крамницях». Для ліквідації пожеж використовувалося стрілецьке військо. За непослушання- та неявку на гасіння пожежі пропонувалося «чорних і всяких звичайних людей бити кийками і відсилати на невеликий час в тюрму». Кара обрушіваласа- «на служивих і на всяких ратних людей які виявляють лінощі і недбальство» при гасінні пожеж.

Гасіння пожеж в містах древній Київській Державі було справою настільки складною та відповідальною, що на них виїжджали «великі бояри», «Так, на пожежі за Пречистенскими воротами 12 червня 1675р. були: окольничий князь І. П. Барятинський, думний дворянин І. А. Прончищев, думний стрілецький дяк І. Л. Іванов, стольник А. П. Єлізаров, дяки, прікащики, земські, голова і полуголови стрельського, земського зразків наказом решеточні прікащіка, земські яришкі з трубами і з вітрила, і з гаки, і ми». Це обумовлювалося очним чином небезпекою пожеж для міста і необхідністю залучення для боротьби з вогнем народу. «В гасінні пожежі 1652 р.прийняв участь 25 тисяч стріл і іншого народу, і згоріло 400 будинків. Безсумнівно, пожежа могла отримати набагато більший розвиток, якби йому не протистояла настільки потужна і організована сила».

Наказ про градської благочинні »вийшов 6 квітня 1649 року, не тільки узагальнив і розвинув усі попередні протипожежні закони та акти, починаючи із спостереження за протипожежним станом, що вже показує профілактичну роботу у той час в містах та боротьбу з вогнем, та закладає основи професійної пожежної охорони. Було створено постійний обїзд міст, черговим штатнис складом на утримання яких виділяло місто кошти, також додатково закуповували пожежний реманент. В той час вже у використанні були механізовані водолівні труби, надані об'їжджаючим, та вони вже мали права покарання жителів за невиконання правил поводження з вогнем («чорні і звичайні люди» піддавалися тілесному покаранню і тюремного ув'язнення, а про служивих і «всяких інших» доповідали). Цим документом вперше на Київській Державі встановлювалися правила посадових осіб, відповідальних за пожежну безпеку.

І ще одна позитивна риса наказу – служба по боротьбі з пожежами введена не тільки в великих містах, але і в інших містах.

У 1701 році виходить наказ, в якому наказувалось у всіх містах із дерев'яною забудови аж ніяк не будувати, а будувати мазані хати, і розташування будинків по колу замінити на лінійне та поквартальне, а у кращому випадку, вимагали будувати кам'яні будинки. В 1736 році вперше були введені нормативи із будівництва стін протипожежних - брандмауерів. Пізніше профілактичні заходи поширено не тільки на міста, але й села, потім на захист лісів.

У 1649 році на наших землях було прийнято два накази, що мали відношення до пожежного справі. «Наказ про градської благочинні» наказував всім заможним людям тримати у дворах мідні водолівние труби і дерев'яні відра. Жителям із середнім і малим достатком потрібно було тримати одну таку трубу на п'ять дворів. Відра повинні були бути у всіх.

«Наказ про градської благочинні» з'явився першим документом, що стверджують пожежну безпеку, що стало підставою для встановлення професійного свята - «Дня пожежної охорони».

На початку XVI століття створюється пожежно-сторожова охорона. По кінцях міських вулиць встановлюються особливі застави - "решітки-рогатки", які на ніч замикали. На заставах було встановлено цілодобове чергування. Службу тут очолювали граткових прикажчики. На допомогу до них було віділено по одноу городянину від кожних 10 дворів.

Ще більш сувора міра застосовувалася до умисним винуватцям пожежі - «зажігальщіка». Треба звернути увагу, що підпалювачем, практично можна було оголосити будь-якого містянина, смерда або «чорного» людини, що не має можливості відкупитися від жадібних дяків і кацапів. У «Соборному укладенні» 1649 передбачалося, що якщо «зажігальщіка будуть суворі покарання» і буде доведено умисел, то він біля.

У козацькій державі боротьба із пожежами с часом набувала розвитку та законодавчого упорядкування. Саме перші писемні закони із організації саме профілактичного протипожежного нагляду, за умовами якого вимагалося читке дотримання норм при будівництві та правил поводження із вогнем. В козацькій структурі були віділені відповідаючи особи із позначками у вигляді шкіряних нашивок, які відповідали за пожежний реманент та його доставку до місця пожежі.

Після декількох пожеж на Печерську и в Старому Києві, на які не встігалі підвозіті пожежні інструменти з Подолу, були Придбані ще три залівні труби: две для Печерського Форштат та одну для Гасіння пожеж в Старо-Київській части міста. Але и цього Було замало. Місту не вістачало и існуючіх шести прімітівніх ручних насосів, половина з якіх не працювала.

Але місто й надалі продовжувало буті дерев'яним, на камяну забудову не вистачало коштів, що не сприяло зменшенню фактів пожеж. З приходом на ці землі Австрійської влади, починається реконструкцію міст: демонтаж міських мурів, проводитися активна кам'яна забудова міста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бокшиц О. М. Історичні аспекти виникнення та тенденції розвитку пожежного захисту населення початок XVIII – кінець XIX століття. Науковий часопис. Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 52. С. 26-32.

2. Бокшиц, О., & Каменська, І. (2021). Історія розвитку пожежних веж україни як складова формування знань у здобувачів вищої освіти з пожежної безпеки виробництв. Society. Document. Communication. Соціум. Документ. Комунікація, (11), 246-269. https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-11-246-269

3. Котельников С. Вогнеборці. Історія пожежництва на теренах сучасної України : [Науково-популярне видання.]. Київ : ТОВ «Київська книжковожурнальна фабрика», 2018. 444 с.

4. Електронний журнал «Державне управління: удосконалення та розвиток» включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 №1643)

5. Національна рятувальна служба: 1996-2016. – К.: Тов «ІММ «Фраксім», 2016.

ПАМЯТКИ ІСТОРІЇ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Леся ГОРЕНКО, к. і. н., доцент
Національний університет цивільного захисту України

Пам’яткам історії та культури належить чільне місце у відтворенні історичної пам’яті народу, яка являється потужним чинником встановлення зв’язку минулого із сьогоденням, каталізатором збереження і збагачення патріотичних цінностей, важливою складовою формування ідентичності нації. Упродовж останніх років значно актуалізувалося вивчення історико-культурної спадщини українського народу в зв’язку з прагненням скласти об’єктивну картину історичного буття народу, подій, що мали місце на українських теренах, бажанням розглядати свою державу і її надбання у контексті європейського виміру.

Серед нерухомих об'єктів національної культурної спадщини досить вагоме місце належить пам'яткам історії – як за чисельністю, так і за особливими можливостями щодо фіксації і передання соціально-важливої інформації. Включення їх до системи суспільних цінностей, плідне використання їхнього інформаційно-пізнавального й виховного потенціалу в суспільній практиці, як і забезпечення ефективної системи збереження, неможливі без опрацювання проблем теоретичного характеру, передусім – визначення самого поняття «нерухомі пам'ятки історії», а також розробки науково-обґрунтованих систем їх класифікації, основних критеріїв поцінування й відбору для взяття під охорону держави. Зазначені питання належать до числа найменш вивчених як у вітчизняному, так і зарубіжному пам'яткознавстві [1, 188].

Чітко відзначимо, що не кожний об'єкт культурної спадщини є пам'яткою історії. Зокрема сказане стосується багатьох пам'яток архітектури, містобудування, монументального мистецтва, ландшафтного і садово-паркового мистецтва. Нагадаємо, що «Історична наука – динамічна система про минулий людський досвід; історичні знання творяться істориками шляхом встановлення достовірності, інтерпретації та реконструкції найрізноманітніших вцілілих і збережених "залишків" минулих подій (доступних дослідникові джерел історичних)» [2, 562]. До таких джерел сучасна історіографія відносить і деякі види нерухомих пам'яток культури [3, 170].

На відміну від інших видів пам'яток кількість нерухомих об'єктів історичної спадщини постійно збільшується. Слід враховувати, що ця тенденція є сталою, оскільки історичні процеси, по-перше, безперервні. По-друге – ретельне вивчення культурної спадщини, виходячи з новітніх досягнень вітчизняної історіографії й нових політичних та ідеологічних умов життя в незалежній Україні, дає можливість ввести до широкого наукового й суспільного обігу чимало нових об'єктів культурної спадщини. В останні десятиріччя вони викликають підвищений суспільний інтерес саме у зв'язку з новим ставленням до історичного минулого та його переосмисленням.

Нерухомі пам'ятки історії, які постійно акумулюють нову інформацію, мають величезні комунікативні та освітньо-виховні можливості. Однак, на відміну від інших видів пам'яток, зокрема архітектури та мистецтва, джерелом інформації про ціннісні якості яких є, власне, їх матеріальна форма, пам'ятки історії потребують розкриття їх інформа- ційного потенціалу, насамперед науковими засобами. Величезну роль у визначенні історичного значення

конкретних об'єктів культурної спадщини має відігравати Звід пам'яток історії та культури України [1, 191].

За даними Київського науково-методичного центру по охороні, реставрації та використанню пам'яток історії, культури і заповідних територій Головного управління охорони культурної спадщини Київської міської державної адміністрації, станом на 2003 р. на обліку перебувало 1629 пам'яток історії Києва, у т. ч. нововиявлених – 236. Більше половини об'єктів культурної спадщини складали пам'ятки некрополів – 1030 [4, 4-5]. Станом на 2008 р. кількість поставлених на облік пам'яток історії збільшилася до 1780, тобто на 151 об'єкт. Кількість нововиявлених пам'яток історії тепер складає 290 (більше на 54). Нових пам'яток – поховань поставлено додатково на облік 90, загальне число їх – 1120. Нововиявленими пам'ятками історії є ті, що описані в томі «Київ» (книга 1, частина 1–2), але не перебували на державному обліку [1, 191].

Специфіка нерухомих пам'яток історії, що не мають обмежень як з точки зору змісту відображуваних ними явищ і фактів, так і матеріальної форми свого існування, зумовлює необхідність розробки науково-обґрунтованих критеріїв їх визначення та відбору. Головним для цього виду об'єктів культурної спадщини є, безумовно, критерій історичної цінності вміщеної в них інформації. Це ставить процес поцінування пам'яток історії в безпосередню залежність від стану історичної науки, соціально-політичної ситуації в цілому. Адже цілком зрозуміло, що об'єктивний відбір історичних подій і персоналій за ознакою їх значення в розвитку будь-якої держави – справа надзвичайно важка, а в умовах тоталітарних режимів – практично неможлива [1, 192].

Відомо, що чимало сторінок історії України, насамперед пов'язаних з багатовіковою боротьбою за незалежність і державність, цілеспрямовано викреслювалися з пам'яті народу як за часів Російської імперії, так і в умовах Радянського Союзу. Це залишило непоправний відбиток на стані виявлення та офіційної фіксації історичних пам'яток, які виходили за межі зазначеної тематики. В результаті багато з них, не перебуваючи під охороною держави, було зруйновано, «білими плямами» залишалися матеріальні свідчення історії українського козацтва, національно-визвольних змагань, діяльності українських політичних партій, громадських і військових формувань, процесу державотворення, життя та діяльності багатьох громадсько-політичних діячів, представників науки і культури, а також жертв голодоморів і політичних репресій, учасників дисидентського руху та інших персоналій, сторінок і фактів з історії України.

Незважаючи на проголошений незалежною Україною курс на деідеологізацію суспільства, об'єктивне та неупереджене висвітлення історичних подій, ще трапляються спроби викреслити з вітчизняної історії «небажаних» осіб, окремі факти та епізоди, але тепер вже – нерідко протилежного змісту. Визначення історичної цінності об'єктів має відбуватися на основі нових методологічних підходів. Суть їх полягає в тому, що пам'ятки історії мають розглядатися не як засіб прославлення або знеславлення подій та окремих осіб, тобто не як певна галузь ідеології. Вони є, передусім, матеріалізованою пам'яттю, уречевленими віхами розвитку держав і народів, окремих етносів і людства в цілому, об'єктивними історичними першоджерелами, які не можна ігнорувати, виправляти або знищувати за власним бажанням, а слід вивчати й використовувати у суспільній практиці як втілення історичного досвіду попередніх поколінь. Адже без пізнання минулого нема майбутнього. Саме такий цивілізований, позбавлений суб'єктивних тлумачень та ідеологічних штампів підхід до відбору й поцінування пам'яток найбільш відповідає основному змісту соціокультурної політики України, що прагне зайняти гідне місце у світовій спільноті як правова й демократична держава.

Разом з тим, практична реалізація зазначеного підходу є справою досить важкою, оскільки у визначенні «найважливіших подій» і «найзначніших історичних осіб» неможливо повністю відмежуватися від впливу загальносвітоглядних і політичних поглядів та пріоритетів кожного індивіда й кожної соціальної групи у кожну конкретну епоху і в кожному конкретному регіоні. Саме тому необхідно вичленити передусім найбільш узагальнюючі принципи оцінки закладеної до пам'яток історичної інформації, розраховані на значний проміжок часу й територіальне охоплення. З точки зору більшості дослідників вони мають базуватись на системі суспільних цінностей кожного етносу, нації і нарешті – людства в цілому [1, 193].

Принципово важливе значення для відбору та поцінування нерухомих пам'яток історії має і так званий критерій наукової цінності, що акцентує увагу на автентичності цих об'єктів, синхронності в часі з певними подіями, ступеня збереження їх первісного вигляду 16. Йдеться про наукову цінність пам'ятки як історичного документа, джерела історично-достовірної інформації. У цьому принципова відмінність нерухомої пам'ятки історії – свідка реальних подій та явищ від так званих «пам'яток-символів» – скульптур, обелісків, меморіальних дошок, надгробків й інших об'єктів, створених на честь певної особи або події і встановлених, як правило, значно пізніше [1, 193].

Подібна понятійна нечіткість, нерозуміння принципової відмінності нерухомих пам'яток історії від інших видів історико-культурної спадщини зустрічаються і зараз, що значно знижує наукову якість багатьох теоретичних досліджень, знецінює результати обліку та паспортизації нерухомих пам'яток. Вказане стосується і реальної практики пам'ятко-охоронної діяльності. Досвід роботи над Зводом пам'яток історії та культури України свідчить про наявність випадків, коли меморіальні дошки встановлюються не на спорудах – свідках історичних подій або життя та діяльності окремих персоналій, які власне і мають бути предметом вивчення й охорони, а на зовсім інших, часто – нових спорудах тих чи інших установ і закладів, житлових будинках. Нерідкими є випадки, коли надгробки (скульптури, стели, обеліски) стають об'єктом основної уваги державних органів і громадськості на відміну від справжніх пам'яток історії – поховань видатних осіб [1, 193].

Вирішенню цих проблем сприятиме чітке відокремлення зазначених пам'яток у понятійно-термінологічному плані, виділення двох паралельно існуючих груп об'єктів: а) нерухомих пам'яток історії, б) пам'ятних знаків. До останніх найчастіше відносять «меморіальні дошки, стели, пам'ятні камені й ін., присвячені видатним історичним та державним діячам, діячам науки, культури і мистецтва, а також встановлені для увічнення пам'ятних та історичних подій» [5, 5]. Відома й практика надання офіційного статусу «пам'ятного знака» творам монументального мистецтва (композиція на честь засновників Києва у Наводницькому парку, пам'ятний знак на честь заснування першої бібліотеки на Русі на Старокиївській горі у Києві тощо). Отже, на відміну від нерухомих пам'яток історії, що є реальними свідками подій і синхронні з ними у часі, пам'ятні знаки – це матеріальні об'єкти (скульптури, меморіальні дошки, монументи, камені та ін.), створені або використані для увічнення історичних подій, персоналій тощо. Ті з них, що мають мистецьку цінність, є одночасно пам'ятками монументального мистецтва [1, 194].

Розуміння принципової різниці змісту цих понять має важливе значення для розв'язання проблем, пов'язаних із знесенням або перенесенням пам'ятників, встановлених на пошанування окремих історичних подій і діячів, що набули останнім часом надзвичайної актуальності.

Слід звернути увагу й на об'єкти, які займають певне проміжне місце між пам'ятками-оригіналами і пам'ятними знаками, маючи ознаки обох цих груп. Це рухомі пам'ятки історії, найчастіше – воєнної та військової або виробництва й техніки («катюші», танки, пушки, кулемети, літаки, автомобілі, трактори тощо), встановлені на

постаменти й перетворені таким чином на нерухомі об'єкти. З одного боку, вони включають предметні елементи, що були реальними свідками історичних подій, синхронні з ними у часі та мають меморіальну цінність; з другого – місце їхнього розташування, як і загальна форма, є історично недостовірними, оскільки вони встановлені в пізніші часи з метою увічнення пам'яті про історичні події, явища, особи й у тій чи іншій мірі включають елемент індивідуальної творчості, тобто суб'єктивного бачення автора.

Аналогічно пам'ятним знакам можуть бути оцінені й так звані «пам'ятки-реконструкції» (відбудови), які теж, на відміну від нерухомих пам'яток історії, не є свідками історичних подій, життя та діяльності відомих діячів. Чітке розмежування зазначених понять, як і в попередньому випадку, має, безумовно, не лише теоретичне, а й практичне значення. Це стосується, передусім, встановлення пріоритетів при розробці державної системи пам'яткоохоронних заходів на сучасному етапі розвитку нашої країни, враховуючи кризові явища в економіці й надзвичайну обмеженість коштів, що виділяються сьогодні на розвиток культурної сфери [1. 195].

Разом з тим, в останні роки відновлено декілька найзначніших нерухомих пам'яток загальнонаціонального значення. І це стосується не тільки зруйнованих часом і людьми архітектурних споруд, реконструкція яких на науковому рівні сприятиме відтворенню неповторного художньо-естетичного образу та композиційної цілісності певного ансамблю, забудови вулиці, міста тощо. Безсумнівним є і значення реконструкції визначних історичних пам'яток у збереженні сформованої протягом століть етнопсихосфери навколишнього середовища, неповторного колориту кожного регіону, населеного пункту, окремих місць, нарешті – у формуванні цілісного уявлення про досягнення й конкретний внесок кожного народу у розвиток світової цивілізації. Саме ця невщухаюча суспільна потреба час від часу виливалась і продовжує виливатися в широкий рух громадськості за відновлення в числі інших національних святинь меморіальних будинків, пов'язаних з іменами визначних представників українського народу, котрі уособлюють в собі його досягнення в галузі культури, громадсько-політичної думки. Йдеться, наприклад, про реконструкцію хат, пов'язаних з народженням і дитячими роками Т. Шевченка у селах Моринці й Шевченкове (колишня Кирилівка) на Черкащині, садиб І. Котляревського (Полтава), І. Франка (с. І. Франка, колишні Нагуєвичі, Львівщина), батьків М. Гоголя (с. Гоголеве, бувша Василівка, Полтавщина); відновлення собору Успіння Пресвятої Богородиці Києво-Печерської лаври, церкви Богородиці Пирогощі, Свято-Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві тощо [1, 195].

У сучасному пам'яткознавстві можна виділити ще один загальний для всіх видів критерій поцінування нерухомих пам'яток – екологічний.

Реалізація екологічного критерію на практиці означає оцінку того чи іншого об'єкта з точки зору його ролі й значення у збереженні життєво необхідного для суспільства історико-культурного середовища, специфічної психосфери кожного етносу.

Екологічний критерій набуває особливого значення під час роботи з виявлення історичних пам'яток з метою відтворення та збереження історично-сформованого середовища. Це стосується, наприклад, відомого ще з Іпатіївського літопису стародавнього Галича – політичного та культурного центру Київської Русі, який привертав увагу дослідників ще з середини минулого століття. У 1994 р. пам'ятки колишньої столиці Галицько-Волинської держави оголошено Національним заповідником «Давній Галич», в якому продовжується робота з комплексного виявлення та дослідження об'єктів матеріальної та духовної культури [6, 64-65].

Універсальним для всіх видів пам'яток є й так званий хронологічний критерій, що фіксує таку важливу для їх поцінування ознаку, як віддаленість у часі від сьогодення.

Ефективне дослідження кожного з видів пам'яток й визначення оптимальних засобів їх збереження неможливі без розробки відповідних класифікаційних систем, передусім тих, що відбивають принципову специфіку досліджуваних об'єктів. Особливістю нерухомих історичних пам'яток є надзвичайно широкий змістовний діапазон втіленої в них інформації. Вони можуть бути пов'язані з різноманітними за змістом історичними подіями (фактами, особами) загальнолюдського та етнонаціального значення й одночасно мати форму будь-якого об'єкта реальної дійсності, що був свідком вказаних подій. Саме на цьому ґрунтуються два основні, специфічні для даного виду пам'яток принципи класифікації:

1) за змістом зосередженої в об'єктах інформації,

2) за формально-типологічними ознаками носіїв цієї інформації [1, 198].

Відповідно до останнього принципу нерухомі пам'ятки історії можуть бути розподілені на такі типи:

1. Будинки (будівлі) адміністративного, громадсько-політичного, військового, наукового, культурно-освітнього, релігійного, житлового та інших призначень.

2. Інженерно-технічні й виробничі споруди.

3. Об'єкти природи (наприклад, дерева, посаджені видатними особами; печери, каменоломні, де переховувалися повстанці, підпільники тощо).

4. Пам’ятні місця (локалізовані території природних й антропогенних ландшафтів, містобудівних утворень – вулиць, площ тощо).

5. Поховання.

Зазначені типи нерухомих пам’яток історії досить часто є одночасно пам’ятками археології, архітектури та містобудування, природи, садово-паркового мистецтва, ландшафтні, науки і техніки, входять до складу ансамблів і комплексів, історико-культурних ландшафтів, містобудівних утворень (вулиць, площ, кварталів), історичних частин населених пунктів, нарешті – самих історичних міст [1, 199].

Закон України «Про охорону культурної спадщини» 2000 р. визначив дві категорії пам’яток: національного і місцевого значення [7, 14]. Між тим, реалії пам’яткоохоронної справи диктують запровадити три категорії обліку пам’яток: світового, загальнодержавного (національного) і місцевого (регіонального) значення.

До списку всесвітньої спадщини було внесено такі визначні історико-культурні ансамблі України, як кафедральний собор Святої Софії з пов’язаними з ним монастирськими спорудами і Києво-Печерську лавру. В 1998 р. до нього внесено ансамбль історичного центру Львова (XIII–XVIII ст.); 2005 р. – чотири пункти геодезичної дуги Струве («Російсько-Скандинавська дуга») – у Хмельницькій та Одеській областях (1816–1855 рр.); 2007 р. – транснаціональний серійний природний об’єкт – букові праліси Карпат; 2011 р. – резиденцію митрополитів Буковини і Далмації (1864–1882 рр., Чернівці); 2013 р. – дерев’яні церкви Карпатського регіону в Польщі та Україні, з української сторони – 4 із Львівської області, по 2 від Закарпатської та Івано-Франківської. У 2015році до Списку було включено Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його Хору (IV ст. до н. е. – XII ст. н. е., м. Севастополь) [8, 17-18].

Розробка понятійно-термінологічного апарата, загальних і специфічних для кожного з видів пам’яток принципів поцінування та класифікації є необхідною науковою базою для пошуків ефективних засобів їх збереження. Структурний підхід до розуміння цього процесу передбачає розгляд всіх його основних аспектів і етапів, починаючи з державного обліку історико-культурних об’єктів, що включає їхнє виявлення, обстеження, визначення цінності, складання облікових документів, введення до державних списків пам’яток відповідно до видової приналежності та категорії. Основним змістом і результатом зазначеного етапу пам’ятко-охоронної діяльності є надання об’єкту правового статусу пам’ятки історії та культури і взяття її під охорону державних органів [1, 202].

Суспільне і наукове значення цього процесу важко переоцінити, адже саме в ході його реалізації відбувається формування основних характеристик усіх видів державного фонду пам'яток, у тому числі історичних. Нехтування науковими підходами у цій галузі може призвести до серйозних недоліків у постановці пам'яткоохоронної справи, втрати значної частини духовних надбань попередніх поколінь або ж, навпаки, взяття під охорону держави і відповідно – фінансування робіт зі збереження об'єктів, що не мають пам'яткової якості.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Культурна спадщина в контексті «Зводу пам'яток історії та культури України» / Кот С. І. (відповідальний редактор), Денисенко Г.Г., Івакін Г. Ю., Катаргіна Т. І., Ковпаненко Н. Г., Скрипник П. І., Тимофієнко В. І., Титова О. М., Федорова Л. Д. – К.: Інститут історії України, 2015. – 486 с.
2. Стельмах С. П. Історична наука // Енциклопедія історії України. – Т. 3: Е–Й. – К.: Наукова думка, 2005. – С. 562.
3. Історичне джерелознавство: Підручник / Я. С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – С. 165–220.
4. Тарутінова І. Пам'ятки Києва в цифрах // Культурна спадщина Києва: дослідження та охорона історичного середовища. – К.: Вид-во «АртЕх», 2003. – С. 5–6.
5. Пам'ятні знаки: альбом. – К., 1971. – С. 5.
6. Історико-культурні заповідники. Довідкове видання / Автори-упорядники: Зливкова О. О., Градун Е. Ю., Звіряка А. І., Єрзіна І.В. – К.: Фенікс, 2007. – С. 64–65.
7. Закон України «Про охорону культурної спадщини» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1805-14/page2.
8. Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні: пам'ятка / М-во культури України, Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, Наук. б-ка; уклад. О. О. Скаченко, наук. ред. Ю. М. Ключко. – К.: Вид. центр КНУКіМ, 2014. – С. 13–30.

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА І ВИКЛИКИ ПЕРЕХІДНОЇ ДОБИ

Вікторія ГРОН, кандидат історичних наук
Національний університет цивільного захисту України

Ключовою проблемою багатьох світоглядних дискурсів є апріорне прийняття власного існування за безумовну точку відліку: «Історія починається з нас!». У цьому зв'язку сучасні освітні

можливості нерідко розглядаються як одне з природних прав людини, в кращому випадку – як неминучий наслідок інтелектуального розвитку людства: «Невже могло бути інакше!». Міцні знання випускників середніх і вищих навчальних закладів постають в уявленні наших сучасників, інфікованих модерном, безперервною цінністю, універсальною метою, на реалізацію якої завжди спрямовувалися, спрямовуються й будуть спрямовуватися основні зусилля школи, суспільства і держави.

Натомість принцип історизму переконує нас у протилежному: будь-яке суспільне явище має свій початок, за яким слідує розвиток і піднесення, а далі – розпад або трансформація. Й освітня галузь тут не виключення. Точніше так: прагнення пізнавати дійсність було й залишається невідчужуваною ознакою людського єства. Однак освіта і наука, у тому вигляді, в якому ми звикли сприймати їх сьогодні, зародилися в конкретних часово-просторових умовах. Відповідно, деякі процеси, що з точки зору сьогодення можуть здаватися відхиленням від норми, насправді є об'єктивно зумовленим наслідком еволюції соціуму.

Таким чином, для всебічного осмислення сутності актуальних перетворень у царині освіти і науки, необхідно здійснити детальний аналіз витоків феномену, відомого під терміном «масова освіта» або «масова школа». Для реалізації вказаної мети слід дати відповіді на такі запитання:

1) Що таке освіта? У чому полягає принципова різниця між освіченою і неосвіченою людиною?

2) Коли, де і чому з'явилася потреба посадити кожного жителя країни за шкільну парту?

3) Які суспільні функції виконує масова школа? Як виглядає ієрархія цих функцій?

Почнемо з того, що не в такому вже й далекому минулому жителі нашої країни не за таким вже й великим виключенням були глибоко неосвіченими людьми. Цей факт, проте, зовсім не означає, що наші пращури принципово поступалися нащадкам в умінні засвоювати, аналізувати й використовувати інформацію. На думку деяких дослідників, розумові навантаження, які щоденно витримував селянин-фермер, плануючи роботу свого господарства, цілком зіставні з інтелектуальними зусиллями топ-менеджерів великих компаній. Різниця лише в тому, що архаїчний селянин не вмів писати й читати. Та і не мав такої потреби: доіндустріальна епоха характеризувалася наявністю відносно ізольованих спільнот, в яких для передачі необхідних знань цілком вистачало усної традиції. Як стверджує британський історик Ернст Ґелнер, сільський культурний код не передбачав відокремленої функції управління й навчання. Управління

здійснювалося через підпорядкування не персоніфікованій силі звичаєвих норм (неписаних правил), навчання – через безпосередній трансфер необхідних патернів поведінки в процесі трудової діяльності [1].

Отже, відповідь на перше питань звучить так: освічена людина відрізняється від неосвіченої здатністю сприймати й передавати інформацію через текст, іншими словами, вмінням читати і писати. Щодо відповіді на друге питання, то її слід шукати в точці переходу низки європейських спільнот в індустріальну фазу. Процес супроводжувався масовою внутрішньою міграцією населення з сільської місцевості у місто, руйнуванням вертикальної та горизонтальної ізоляції, притаманної феодальному ладу і, нарешті, появою нового історичного суб'єкта під загальною назвою «народні маси».

Маси – сукупність атомізованих індивідів, поведінка яких не регулюється родоплемінними й становими обмеженнями та позаекономічним примусом. Для керування масами потрібен зовсім інший спосіб управління населенням певної території у порівнянні з тим, що застосовувався в традиційному суспільстві. Згаданий щойно Е. Ґелнер пропонує термін «соціальний підкуп», під яким розуміє систему соціальних гарантій за відмову від «соціальної агресії» [1]. При певному допуску у трактуванні мова може йти про запровадження принципів демократії як основи взаємодії влади й народу в структурі національної держави.

Звичайно трансляція нових ідей і правил на маси непідготовлених реципієнтів без належної технічної підтримки не можлива. У XVI – XVII ст. роль цієї технічної підтримки блискуче виконав друкарський верстат. Так американський політолог Роман Шпорлюк підкреслює, що європейці почали сприймати себе членами національних спільнот під впливом протестантської Реформації, розвитку друкарської культури та пов'язаних з обома явищами глибоких релігійних, психологічних, інтелектуальних і політичних трансформацій [2, 176].

Нарешті зовсім відверто висловився з цього приводу американський психолог, журналіст і письменник Едвард Луї Бернейс, якого вважають «батьком зв'язків з громад кістю (PR)». На думку Е. Бернейса, основним наслідком запровадження загальної грамотності стало засвоєння масами стандартного набору штампів. В результаті, «коли мільйони піддаються дії однакових подразників, їхня реакція на ці подразники буде також ідентичною» [3, 20].

Отже, найперша функція школи – виховання громадянина, особи, що житиме в певному суспільстві за певними правилами. У

початковому варіанті реалізація вказаної функції здійснювалася через моделювання навичок роботи з текстами.

Друга важлива функція школи – формування міцних знань як фундаменту майбутньої професійної діяльності – закріпилася на тлі критичної залежності виробництва суспільного продукту від наявності підготовлених робітничих мас, іншими словами, на стадії індустріального капіталізму. У цей час школа почала відігравати роль базового соціального ліфта.

Що доводиться спостерігати зараз, в умовах переходу в постіндустріальну фазу? Метаморфоза основних функцій феномена попередньої доби відбувається у порядку, зворотному до їхньої появи:

1) На тлі повсюдного зниження соціальної мобільності (стосується не лише України) втрачається значення школи як соціального ліфта.

2) Після нафтової кризи 1973 р. кожен наступний економічний колапс супроводжується заміною кваліфікованих робочих місць технічними засобами. Натомість потреби бізнесу в некваліфікованій праці зростають [4].

3) Розширення доступу до інформації в аудіо та відео форматі нівелює значення читання як з точки зору навчання так і з точки зору конструювання поведінкових шаблонів.

Насамкінець маємо зазначити, що вказані висновки не є аксіомами. Кожен з них може бути обґрунтований або спростований в ході окремого дослідження або відкритої наукової дискусії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ґелнер Е. Нація та Націоналізм. Націоналізм. К.: Таксон, 2003. – 300 с. URL: http://litopys.org.ua/gellner/gel.htm [in Ukrainian]

2. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм Карла Маркса проти Фрідріха Ліста. К.: Основи, 1998. – 470 с. URL: http://litopys.org.ua/sporl/sz.htm [in Ukrainian]

3. Bernays E. Propaganda. New-York: Liveright Publishing Corporation, 1936. – 166 p. URL: https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.$b21229&seq=5 [in English]

4. Форд М. Пришестя роботів. Техніка і загроза майбутнього безробіття. К.: «Наш формат», 2016, – 400с. [in Ukrainian]

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ольга ДУЛГЕРОВА, кандидат історичних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Проблема людини, суспільства, держави, їх аналіз сягає в «сиву давнину». Ще Аристотель писав про людину як «політичну тварину». Формування громадянського суспільства і самого поняття «громадянин» починається в Стародавній Греції, а набуває розвитку в Стародавньому Римі. Бути громадянином Риму – це був особливий привілей для людей із завойованих провінцій. Пригадаймо Йосифа Флавія чи апостола Павла, котрі були ненависні для місцевих правителів, але їх захищав статус громадянина – свого роду імунітет від місцевої юрисдикції. Марк Тулій Цицерон писав, що люди, пов'язані між собою, складають громадянську общину, а надбанням такої общини, народу є держава. Платон у трактатах «Закони» і «Держава» писав, що державі потрібна людина, а людині – держава, справедливість у них однакова, та й людина може бути моральною лише в державі. Той же Аристотель розумів суспільство як сукупність людських індивідів, які об'єднуються для задоволення соціальних інстинктів. Т. Тоббс і Ж.-Ж. Руссо вважали, що об'єднання в суспільство потрібне людям для контролю над своїми діями [1].

Беззаперечно, що одним із найбільш важливих завдань будь-якого цивілізованого, демократичного та прогресивного суспільства є формування громадянського суспільства. З приводу останнього «Велика українська юридична енциклопедія» передбачає, що «громадянське суспільство визначають як сукупність рівноправних індивідів, сукупність недержавних об'єднань, специфічну суспільну сферу відповідальні за вироблення загального (публічного) інтересу, сферу реалізації згуртованих співпадаючих інтересів людей, історичний тип (якісного) розвитку людського суспільства, простір реалізації прав осіб, тип суспільства, побудованого на ціннісному ставленні до прав людини, сферу поєднання та здійснення приватних інтересів осіб власників прав, що згуртовані в інституційні об'єднання, які можуть забезпечувати контроль і протистояння державі, сукупність сформованих на добровільних і самоврядних засадах об'єднань, за посередництвом яких індивіди реалізують належні їм права» [1].

Шеститомна юридична енциклопедія та «Великий енциклопедичний юридичний словник» стверджують, що «Громадянське суспільство – суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і

зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина» [4].

Більш сучасне і альтруїстичне розуміння громадянського суспільства формулює «Сучасна правова енциклопедія», яка стверджує, що «громадянське суспільство –спільність вільних, рівноправних людей, кожній з яких держава забезпечує юридичні можливості бути власником, користуватися економічною свободою і надійним соціальним захистом, а також брати участь у політичному житті. Громадянське суспільство –це етносоціальний простір, в якому люди взаємно пов'язані і взаємодіють між собою як незалежні особистості, котрі володіють власністю, вільно розпоряджаються результатами своєї праці, є носіями політичних прав і свобод» [7]. «Юридичний словник-довідник» не тільки формулює його різноманітні розуміння, але й висвітлює ознаки. Зокрема, зазначається, що «громадянське суспільство – соціально неоднорідне і структуроване (стратифіковане) суспільство, яке досягло певного рівня соціального розвитку й у своїй життєдіяльності є відносно незалежним від держави. Громадянське суспільство має такі основні ознаки: людина, її інтереси, права, свободи є головною цінністю суспільства; рівноправність і захищеність усіх форм власності, насамперед приватної; економічна свобода громадян та їх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності; свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності; надійна й ефективна система соціального захисту людини; ідеологічна і політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування і здійснення державної політики» [7].

Нині дослідження ролі громадянського суспільства у державотворчих процесах набуває ще більшої актуальності, адже громадянське суспільство є основним актором швидкого та ефективного реагування на глобальні загрози.

Як і на попередніх етапах розвитку української державності громадянське суспільство в умовах воєнного часу виступає чи не основним актором регулювання суспільно-політичних відносин, контролю за владою та підтримки ключових напрямів політики. Важливо, щоб такий формат взаємодії набув належної інституціоналізації та став основою повоєнного відновлення України.

Повномасштабне вторгнення росії на територію незалежної держави стало злободенним викликом для України, який потребував оперативного вирішення низки проблем, що були обумовлені

збереженням територіальної цілісності України, державного суверенітету та найвищої соціальної цінності людини –її життя. [6].

Будь-яка війна показує сильні та слабкі сторони як агресора, так і його опонента. З історичної точки зору ми маємо дуже великого за розміром, але неефективного агресора, при цьому маємо маленького за розміром, але надпотужного з точки зору міжнародної підтримки опонента – Україну, та головних представників Західної цивілізації з потужними економічними моделями, сталим громадянським суспільством та розвинутими державними інститутами. Ця війна – цивілізаційна та дуже технологічна. Як з точки зору військової техніки, так і з точки зору взаємодії суб'єктів що підтримують Україну не тільки зброєю та на дипломатичному рівні, але й допомагають у створенні інноваційних блокейн-платформ та впроваджують нові форми співпраці навіть у кіберпросторі. Україна захищає не тільки власну незалежність та суверенітет, а й свій історичний шлях. І цей шлях вона зможе пройти лише за умов формування потужної інноваційної економіки, ефективного та зрілого (цивілізованого) громадянського суспільства, прозорих та децентралізованих інститутів влади, які зміцнюють суверенітет народу та держави.

Від початку війни держава спрямовувала свою внутрішню та зовнішню політику на мобілізацію всіх ресурсів для оборони країни, підтримки громадян України та іноземців, які перебували на її території в той злощасний період. Неабияку роль у реалізації завдань соціального характеру, що постали перед владою у зв'язку із російською збройною агресією, відіграли інститути громадянського суспільства. Саме благодійні фонди, громадські організації, представники волонтерського руху, окремі громадяни стали рушійною силою у наданні комунікаційної, логістичної, соціально-психологічної допомоги, матеріальної підтримки та побутових послуг багатьом верстам населення, які постраждали від війни.

Громадянське суспільство реально довело, що воно здатне виступати надійним гарантом незворотності демократичних перетворень в Україні. Цей безпрецедентний досвід та аналіз подальшого перебігу суспільно-політичних процесів дає підстави розглядати громадянське суспільство в Україні як вагомий суб'єкт протидії зовнішній агресії і слугує надійним гарантом забезпечення національної безпеки та територіальної цілісності України.

Громадські організації займають провідне місце в структурі громадянського суспільства та відіграють визначальну роль у налагодженні взаємодії між державними та недержавними сегментами суспільства. Як інститути громадянського суспільства, являють собою природний фундамент для політичної демократії, за допомогою якого здійснюються демократичні перетворення.

Особливого значення громадські організації набувають у період суспільних трансформацій, криз або політичних конфліктів. Вони є потенційним інструментом гармонізації суспільних відносин, досягнення компромісу між державою і громадянським суспільством.

Громадянське суспільство в умовах війни та її викликів стало важливим гравцем у порятунку країни в надзвичайно складних ситуаціях. Організації громадянського суспільства мобілізували своїх членів та інших громадян на вирішення проблем, зумовлених війною, почали виконувати нові функції, не притаманні їм раніше: відбудова зруйнованого житла, допомога переселенцям, підтримка бізнесу та розвитку підприємницького потенціалу, підтримка ветеранів та багато інших.

Сталою тенденцією останніх років залишається зростання кількості офіційно зареєстрованих громадських об'єднань значна частина з яких, тією чи іншою мірою, зміцнює обороноздатність держави.

Саме в умовах жорсткого протистояння з росією відбувся стрімкий розвиток українського громадського сектору. Аналіз державних статистичних даних з основних публічних реєстрів (Опендатабот) вказує, що за рік до повномасштабного вторгнення (на 01.01.2021 р.) в Україні, відповідно до даних Держстату України, було зареєстровано 160 тисяч організацій громадянського суспільства. З них 92 470 – громадські організації, 1 875 – громадські спілки, 26 651 – релігійні організації, 28 713 – профспілки, 317 – творчі союзи, 19 812 – благодійні організації та фонди, 1 649 – органи самоорганізації населення. А вже з 24.02.2022 р. до 30.06.2022 р. в Україні зареєструвалося 4 365 нових організацій громадянського суспільства, серед яких: 3 364 – благодійні та 1 001 – громадські організації. На кінець 2022 року кількість нових благодійних організацій зросла ще на 3 003 і склала вже 6 367 [5].

Як видно зі статистики, відбулася певна переорієнтація діяльності. Якщо до війни реєструвалося більше громадських організацій різного профілю діяльності, а благодійних – менше, то в період воєнного часу більш ніж в три рази зареєстровано саме благодійних організацій. Це свідчить про те, що організації громадянського суспільства адекватно відреагували на нові виклики і вимоги воєнного стану.

Отже, специфічною ознакою діяльності громадських організацій в умовах воєнного стану стало те, що, якщо до повномасштабної агресії серед пріоритетів вони здебільшого обирали туризм, спорт, культуру, освіту, дослідницьку діяльність, то на теперішній час обирають ці види діяльності значно рідше. Натомість волонтерство, допомога армії і постраждалим від російської агресії є набагато

пріоритетнішими напрямками діяльності. Тобто, спостерігається суттєва зміна пріоритетів. В цій діяльності громадські і благодійні організації намагаються задовольнити матеріальні та інші потреби населення і військових, особливо майже 6 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, надаючи гуманітарну допомогу, необхідну для їх порятунку та життєзабезпечення. Вони збирають серед населення, бізнес-середовища великі грошові кошти, продукти харчування, засоби гігієни, постільну білизну, одяг тощо, щоб допомогти нужденним.

Для багатьох організацій громадянського суспільства благодійна діяльність стала способом життя. До цієї діяльності вони залучали міжнародні гуманітарні організації і благодійні фонди, завдяки чому значна фінансова підтримка та інша гуманітарна допомога надходила від донорських організацій. Також значно активізувалася волонтерська діяльність. Громадянське суспільство в Україні стало такою могутньою «зброєю», неочікуваною для багатьох до повномасштабного вторгнення.

Специфічним для діяльності організацій громадянського суспільства під час війни стало те, що вони почали об'єднувати свої зусилля, організовуватися і створювати мережі. Одним із прикладів таких мереж є Національна мережа розвитку локальної філантропії, до якої увійшли Благодійні фонди громад, громадська організація «Шелтербокс», Всеукраїнська громадська організація «Добробат», Херсонська благодійна організація «Захист» та інші. Всього на зараз мережа нараховує 15 громадських та благодійних організацій, при цьому залишається відкритою до нових членів.

Ще одною специфічною та цінною, на наш погляд, рисою діяльності ОГС в умовах війни стала взаємодія з державою, з органами державної влади та місцевого самоврядування, коли люди, незалежно від посад і статусів, будь то в державних структурах, чи в громадському секторі, робили тут і зараз те, що повинно бути зроблено.

Отже, громадянське суспільство відіграє неабияку роль у забезпеченні національної безпеки в умовах агресії російської федерації, яка проявляється у наступних аспектах:

1. Потенціал громадянського суспільства залучається до оновлення засадничих документів державної політики, нормативно-правових актів у сфері забезпечення безпеки, участі у розробці інших документів та управлінських рішень.

2. Громадяни та громадські об'єднання фінансово та матеріально підтримують Збройні Сили України та інші українські збройні формування. Масового поширення серед громадян та громадських

об'єднань України набуло надання благодійної допомоги Збройним силам України, зокрема, в рамках акції «Підтримай Українську армію!»

3. Громадські об'єднання беруть участь в організації та проведенні військової підготовки, допризовної військової підготовки, у військово-патріотичному вихованні молоді.

4. Громадські об'єднання організовують та проводять масові мирні акції, спрямовані на суспільно-політичну консолідацію, засудження війни та агресора, протидію російській пропаганді та об'єктивне інформування світової громадськості.

5. Громадськість співпрацює з органами державної влади щодо протидії та припинення діяльності організацій антидержавного, сепаратистського спрямування.

Водночас повномасштабна війна триває донині, щодня формуючи нові виклики для суспільства, які потребують вирішення низки завдань і проблем, для розбудови миру, забезпечення єдності та територіальної цілісності нашої держави, гарантування реалізації прав та свобод людини як представника демократичного, євроінтегрованого громадянського суспільства.

Отже, з метою більш повного та ефективного використання громадянського суспільства для забезпечення національної безпеки України в умовах зовнішньої агресії рф необхідно здійснювати подальше вдосконалення форм і механізмів державно-громадської взаємодії. Пріоритетне значення на цьому шляху має приділятися громадській участі у суспільно-політичній консолідації, налагодженні системи громадського контролю та протидії інформаційній агресії.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Взаємодія громадянського суспільства, особи і держави: вектор удосконалення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-й річниці Конституції України (м. Київ, 22 червня 2021 р.). Київ: Київський регіональний центр НАПрН України, 2021. 240 с.

2. Громадянське суспільство та правова держава: виклики сьогодення: монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Л. Ф. Купіної, В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2023. 304 с.

3. Мала енциклопедія етнодержавознавства / редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ: Довіра: Генеза, 1996. С. 452.

4. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2002. С. 85.

5. Реєстр неприбуткових установ та організацій : Опендатабот. URL: https://opendatabot.ua/open/non-profit-organizations (дата звернення: 05.06.2024).

6. Розвиток громадянського суспільства в умовах воєнного часу: Збірник матеріалів та доповідей Всеукраїнської науково-практичної

Конференції (м. Київ, 22 квітня 2023 р.). Ред. кол. А. Є. Конверський (голова), О. В. Батрименко, Ф. П. Власенко, [та ін.]. Київ: ВАДЕКС, 2023. 216 с.

7. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука; Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. С. 80.

LANGUAGE AS A SOCIO-CULTURAL INSTITUTION

Оксана ІВАЩЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

In the second half of the twentieth century-at the beginning of the 11th century along with two modes of speech, singled out by F. de Saussure–language and speech, the third one is distinguished – communication, which has its own units and categories: discourse, speech genre and speech act. The main features of linguistic studies of this time are focusing on the dynamization of language as an object of research and its anthropocentric perception and definition. In the 60's and 70's, scholars turned to pragmatic (socio-psychological, contextual and situational) factors of language use. At the same time, in the anthropocentric approach in the early 80's of the twentieth century the idea of combining the study of mechanisms of living natural language with the cognitive aspects of the person-speaker, the carrier of specific language images of the world is born. In the mid 90's of the twentieth century the communicative (discursive) paradigm starts to dominate, representing a methodological turn from the classical paradigm of philosophy of consciousness to the postclassical paradigm of the philosophy of communication. Since the mid 80's there has been an intensification of the influence of the functional and communicative approach on the theoretical foundations of linguistic cognitivism. With the emergence of the cognitive theory of discourse (context models, situational models, macro proposals, sentences, etc.) in the world of linguistics occurs the «second cognitive revolution». Interpretative analysis of discourse considers social factors of communication as an organized activity, interaction, takes into account the cognitive factors of the attitudes, memory, emotions, knowledge, beliefs, and evaluations.

So, language is a rather complex phenomenon. Its different aspects are studied by special sciences: linguistics, philosophy, psychology, pedagogy, semiotics, literary theory, mass communication theory, etc. We will focus on the fact that it is the anthropological factors of language development that occupy a prominent place in theoretical linguistics. The interest of researchers is shifted into the realm of studying those features of the language, which ensure the possibility of adapting a person to constant

changes in the conditions of its existence. Such a reorientation of linguistics, the emphasis on human-oriented language properties has led to a denial of the understanding of language as a certain static system of signs. Instead of this understanding comes the dynamic-activity view on the study of language. From this point of view, let's look at some of the leading linguistic and philosophical notions of language that emerged in the twentieth century and partly changed each other.

The purpose of the article is to study the language as a socio-cultural institution, which acquires its cultural significance only in the real context of specific events and, at the same time, is characterized by certain autonomy, creative-active nature, the presence of its own specific patterns of development and functioning. Relying on the achievements of modern linguistics and without pretending to be complete, we will single out such images of the language: language as the language of an individual, language as a member of the family of languages, language as a structure, language as a system, language as a type and character, a psychological image of language, language as a generative linguistics, interpretive language, language as a theory of linguistic action, language as a categorical grammar, language as cognitive linguistics, language as a theory of prototypes, functional image of language.

The word «language» in the speech of modern people (oral, written, printed) has a wide range of meanings. It covers the human language, the language of the Creator, the angelic language, the natural language, the artificial language, the language of animals, the language of plants, the language of nature, the language of art (for example, dancing, painting, sculpture, etc.), sign language, the language of science, or metamorphosis (for example, philosophy, physics, chemistry, linguistics, etc.). You can often hear about the language of the eyes, the language of the hands, the language of the perfume, the language of the lovers, the language of the colors, the language of the images, the language of the characters, etc. In these cases, the word «language» is used in the figurative (metaphorical) meaning. The original and main content of it is the natural human language – a means of daily communication of people.

The notion of «language» is universal and at the same time serves as a real background for the discovery of various «images of language» in science and the laws of their changes in the twentieth century.

Language is: 1) human language in general, language as a certain class of sign systems; 2) ethnic, or «idioethnic», language is a real-life sign system used in a particular society at a certain time and on a certain territory.

One of the most important signs of modern linguistics and linguistic philosophy is the dynamic, functional, communicative and anthropogenic understanding of the essence and nature of language. The image of speech as a «home of the human spirit» was formed throughout the twentieth

century, gaining different shades. So, let's consider the most important images of language in science at the end of the nineteenth century – at the beginning of the twenty-first century.

Language is the language of an individual – according to this image, the only true reality of a language is the language of an individual, and the general language is an abstraction or even a fiction. There are as many separate languages as there are individuals in the world. This understanding of language was offered by the German linguist G. Paul and was shared by many researchers of the late XIX-early XX century. Another image of language emerges directly from this one.

Language as a member of the family of languages – this image of language was formed in the framework of comparative-theoretical linguistics. One of his founders was A. Meye, who showed the connection between the development of civilization and changes in the vocabulary, between intellectual progress and rethinking or the emergence of new grammatical forms and categories. The families of languages are understood here as groups of languages that have evolved from a common language –the basic, or primal one. Each language is a member of the family of languages, which is connected with regular historical correlations of sounds, which determines the system of language. This characteristic of language became the basis of structuralist language images – language as a structure and language as a system.

Language as a structure – the rejection of historical, psychological study of language, ignoring the importance of linguistic units, separating the study of language from the participants of communication and the conditions of its functioning. Such view on the language was offered by one of the pioneers of structuralism F. de Saussure. Its further development is observed in the works by B. Brendal and I. A. Baudouin de Courtenay. In their opinion, the language is combining using an ideal set of possibilities, which has an abstract, universal character. This set is algebraic, probable, has a character connected with specific groups of people.

Language as a system is a modification and refinement of the previous image of the language. An example of such clarification can be the concept of Danish structuralist L. Yelmslov. He believed that the system was a single entity that dominated the constituent elements and relations between them. The relationship between the elements is a structure. System is a set of structure and elements. The center of the language system is the units of the language (phonemes, morphemes, words, etc.) and their relationship. If the structure of the language tends to be universal, then the system of language, that is, the material realization of the structure, is always individual in every ethnic language. Consequently, the specified modification of the image of language contained the possibility of the emergence of another image of language.

Language as a type and character – V. Mateziuswas the first who combined the concepts of «language type» and «character of language». According to him, linguistic characterology should begin with the present, directly given state of the language. It aims at studying synchronous connections in a particular language; it should distinguish the dominant, basic features of a certain language system.

Psychological image of language – language as a phenomenon of psychological state and activity of a person or ethnic group of people. In this direction, two concepts emerged immediately – individual psychology and collective psychology. Both concepts are based on the ideas of Humboldt, who, on the one hand, promoted an individual-psychological approach to the interpretation of speech phenomena, taking into account the factor of the human personality, the individual psyche, and on the other hand, speaking of the universal human mind, thinking of the spirit, argued that the unifying function of consciousness was produced collectively in the process of joint vital activities, in which language played a decisive role.

Language like generative linguistics – this image of language is connected with the computer revolution and is associated with the name of N. Khomsky. Scientific «revolution», which is associated with generative linguistics, consists in the manifestation of grammar of language as a formal object, which is inherent in the psychological reality of human life. Therefore, linguistics is a component of theoretical cognitive psychology. In generative linguistics the position of the Port-Royal grammar is revived: sentences have an internal structure related to the thought, and an external structure in which the pronunciation and spelling are displayed. All languages have the same internal structure, differing only in the appearance of their sentences. The language system is a definite autonomous module with its own principles. A modular approach should be used to explain complex linguistic phenomena. The latter brings together generative linguistics with a computer approach.

The interpretive image of the language – according to such hermeneutic understanding, the history of language is the ideal object for its interpretation. To understand certain linguistic structure means to interpret and explain the meaning of what is embodied in grammatical facts. Moreover, the value of various structures of human experience, embodied in the language, is not contained in the linguistic form, but is introduced by the interpreter. The «principle of co-operation» of P. Grays is also closely linked with this understanding of the language, and it is based on the understanding of the meaning of the statement only for the reason that it was addressed to us. Interpretative analysis of discourse considers social factors of communication as an organized activity and interaction, takes into account the cognitive factors of attitudes, memory, emotions, knowledge, beliefs, and evaluations.

Language as a theory of linguistic action – in the 70-80s of the XX century linguists gradually move away from the «formal» language learning and turn to its human orientation. Human rights in linguistics have been renewed due to «the theory of linguistic action», «the theory of linguistic competence» within the framework of sociolinguistic theories – in particular, such as conversion analysis and discourse-analysis, «narratology» (narrative study), «general theory of linguistic action», etc. This image of language was initiated by J. Austin. He proceeds from the fact that the minimum unit of human communication is not a sentence, but action – the implementation of certain acts such as statement, question, order, explanation, apology, greetings, etc. In other words, an attempt is made to look at the language through the prism of the actions of the native speaker and to interpret one or another meaning as the use of the sentence under certain circumstances. It is important to distinguish between the meaning of the utterance as a product of the language and the implementation of the speech utterance. In the first case, it belongs to the sphere of semantics, in the second one– to the realm of pragmatics.

Language as a categorical grammar. Modern grammar theory develops traditional fundamental ideas of thought and language categorization in the direction of in-depth study of the content-functional aspect of the multilevel structure of the language. In particular, the categorical approach to the study of the grammatical structure of the language led to the allocation of functional grammar as a variant of its categorical grammar, the main task of which is the functional qualification of grammatical units and categories.

In categorical grammar, three subsystems are singled out:

1) categorical syntax devoted to the study of the functions of the minimal syntactic unit (as a component of a sentence or phrase) and syntactic units-constructs – sentences and phrases in the communicative, semantic and formal aspects;

2) categorical morphology, the object of study of which is the minimal morphological unit – morpheme, morphological word and parts of speech;

3) categorical word creation, devoted to the consideration of word-building categories in the aspect of their conditionality by semantic-syntactic sentence categories.

Language as cognitive linguistics is the dominance of the communicative-discursive paradigm, the strengthening of the influence of the functional and communicative approach on the theoretical foundations of linguistic cognitivism, in which the functioning of the language is regarded as a kind of cognitive activity, and the cognitive mechanisms and structures of human consciousness are investigated through language phenomena.

The meaning of language for the tasks posed by cognitive science is extremely important, because it is through language that one can objectivize mental activity, that is to verbalize it. The main idea that distinguishes cognitive linguistics as a new trend is that the person's linguistic ability is a part of its cognitive ability.

Language as the theory of prototypes is the concept of categorization in cognitive linguistics, which defines the prototype as the dominant component of the categories. The prototype is regarded as an abstract image of a phenomenon, object or person associated with the relevant category. Schematically, the category consists of a core, the most typical concept, and less typical, peripheral elements.

Consequently, a prototype is a category unit that shares the maximum of common properties with other members of this category and the minimum of properties with units of other categories; it is an abstract image that accurately embodies the idea of a category, focusing on the most typical properties of the components of communication in cognitive linguistics, which defines the prototype as the dominant component.

Functional image of language – the transition from internal system analysis to the study of language in connection with its native speakers and the functioning environment; the study of language as an active, purposeful, living organism, represented by numerous speech products in the relevant acts of communication. Functional linguistics, or functionalism, is a variety of scientific schools and directions characterized by a predominant attention to the study of the functioning of language as a means of communication.

The basic principle of functional linguistics is the understanding of language as a purposeful system of expressions (the purpose of the language). Functional approach involves an analysis of the functional nature of linguistic units and the language in general, which emphasizes the purpose of the linguistic unit.

In the functional grammar, the object of the study is the functions of morphological and syntactic units, and not so often of lexical units. Such research can be carried out in two directions: from functions to means of their realization and from means to their functions. The first approach is basic because in practice during communication a person is looking for ways to express a certain opinion, and in teaching a foreign language, the main question is how some content can be expressed. However, the second approach is also significant, especially when applied in combination with the first one. The two-way approach in functional linguistics is justified by the fact that a certain function can be implemented by different language means, and the same tool can perform various functions. Recently, functional linguistics uses some ideas of cognitive linguistics.

The presented images of the language show that the real form of the existence of individual and social consciousness, a way of consolidating and translating the cognitive experience of mankind is the language. Its diversity is not limited to considered essential features of the language of, but study of given images in further scientific research will enable the use of various mechanisms of cognitive strategies aimed at obtaining an adequate response of the interlocutor and the ability to choose among the linguistic resources the most optimal ones.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Булаховський Л. А. [Філософія мови]. Нариси з загального мовознавства. Серія друга. Вибрані праці: В 5 т. К., 1975. Т. 1. С. 96.

2. Левченко О. Фразеологічна символіка: лінгво-культурологічний аспект. Л., 2005. С. 5.

Харитонова Т. А. О. О. Потебня і розвиток когнітивної парадигми в сучасному мовознавстві // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. наук, праць. К., 2004. С. 94.

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПЕРЕДУМОВИ, МОТИВАЦІЯ ТА ЦІЛІ АГРЕСІЇ

Світлана КОСЯК, кандидат історичних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Широкомасштабне вторгнення Росії на територію України ознаменувало початок першої великої війни в умовах багатополярної міжнародної системи. Повномасштабна війна різко змінила сприйняття російської загрози щодо української державності, оголивши екзистенціальний характер складного та багатоаспектного російсько-українського протистояння.

Передумови російської агресії 2014–2025 рр. проти незалежної України формувалися з перших років сучасної української державності. Крах радянської імперії та комуністичної системи став випробуванням для багатьох народів. Дослідники констатують наявність у значної частини росіян прагнення відновити великодержавний статус і повернути «втрачені» території. Після зміни влади в Російській Федерації у 1999–2000 рр. ці ідеї фактично стали частиною офіційної ідеології та політичної риторики. Прикладом цього стали заяви В. Путіна про розпад СРСР як «найбільшу геополітичну катастрофу XX століття» (квітень 2005 р.) та «несправедливе» включення «споконвічно російських територій» до складу радянської України (грудень 2019 р.); заява депутата

Державної Думи від провладної партії «Єдина Росія» Є. Федорова (листопад 2015 р.) про необхідність відновлення Російської держави в кордонах СРСР 1945 р., тощо [1, 14]. З метою, так званого «відновлення історичної справедливості» необхідно покарати внутрішніх противників російської неоімперської ідеології і покінчити з ліберально-демократичним впливом країн Заходу на Україну та повернути її у повну сферу геополітичного підпорядкування Росії». Саме такі погляди активно пропагують провладні пропагандисти (О. Дугін, Л. Івашов, В. Никонов, О. Платонов, О. Проханов, А. Фурсов) [1, 15].

Російсько-українська війна, розв'язана Росією 2014 р. проти України, еволюціонувала від гібридних форм агресії до повномасштабного військового вторгнення 24 лютого 2022 р. Ця війна триває вже десятиліття. Проте незмінною залишається закорінена в імперській самосвідомості Росії модель світоустрою, сфокусована на нищення суверенної Української держави та повернення її до сфери виняткового впливу Росії, заперечення усіх історичних, соціокультурних, духовних особливостей українського народу, знищення української ідентичності, нівелювання національних і європейських цінностей тощо.

Для України – це війна не тільки за державний суверенітет, а й за власне існування української ідентичності, яку путінський режим прагне замінити різноманітними гібридними конструктами багатоаспектного концепту «російського світу».

Аналізуючи повномасштабну війну, вчений Вілл Партлетт зазначив, що опір України – це утвердження своєї незалежної постколоніальної ідентичності та бажання відірватися від Росії, тоді як вторгнення Росії є відчайдушною спробою зберегти свою імперську ідентичність як лідера «російського світу» [2].

Російсько-українська війна – не просто геополітичне протистояння двох держав, а міжцивілізаційна конфронтація у формі воєнного зіткнення. Підтвердженням цієї характеристики є глобальний масштаб і різна цивілізаційна приналежність її учасників. Війна Росії проти України є безпрецедентна. Як зауважив директор Інституту історії України НАН України, академік НАН України Валерій Смолій, підстави для такого категоричного твердження дають нові реалії, що формують усі контексти цього протистояння:

– по-перше, загальновизнаним є трактування цієї війни як цивілізаційного зіткнення;

– по-друге, унікальним є прецедент, коли один з гарантів безпеки України розв'язує проти неї агресивні дії;

– по-третє, ця війна має глобальний характер з огляду на масштаби задіяних сил і ресурсів, військової допомоги Україні, а також за економічними, екологічними та гуманітарними наслідками;

– по-четверте, світ підійшов до прірви ядерної катастрофи, чого небуло від часів Карибської кризи [3, 5].

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну актуалізувало необхідність багатоаспектного осмислення історії, політики, суспільних відносин, зовнішньополітичної стратегії, пріоритетів у сфері міжнародної безпеки та форм реагування на традиційні та новітні загрози тощо, а водночас зумовило необхідність випрацювання відповідного наративу, вироблення чи переосмислення концептуальних підходів у сфері воєнно-історичних досліджень тощо.

Породжені війною виклики спонукають до осмислення причин і передумов цього цивілізаційного протистояння, мотивації та дій сторін, масштабів та впливу на міжнародну архітектоніку безпеки тощо.

Після проголошення незалежності України, ситуація у російсько-українських відносинах особливо загострилася у зв'язку з небажанням України брати безпосередню участь у євразійській інтеграції під керівництвом Росії, активним розвитком співробітництва України з ЄС і НАТО, загалом успішним поступом в Україні процесів демократизації. Підтвердженням курсу на демократизацію, європейську і євроатлантичну інтеграцію України стали Помаранчева революція і Революція гідності. Все це Росія розцінила як загрозу своїй домінації на пострадянському просторі і використала як привід для агресії проти України. Спочатку з 26 лютого 2014 р. вона розгорталася у формі гібридної війни, що супроводжувалася окупацією і прямою анексією Росією української території – Автономної Республіки Крим, частини Донецької і Луганської областей. Через рік, у лютому 2015-го, перший етап війни був завершений дипломатично, а саме двома пакетами угод, що мають назви «Мінськ-І» та «Мінськ ІІ».

Однак неоголошена війна з артилерійськими та ракетними ударами й обстрілами через лінію розмежування на Донбасі тривала протягом наступних семи років, забравши життя понад 14 000 українців, але привернувши мінімум міжнародної уваги. Цей етап завершився офіційним виходом Росії з Мінських угод і початком її широкомасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022-го р. [4, 85].

Безпосереднім приводом до повномасштабної війни Росії проти України з 24 лютого 2022 р. можна розглядати прагнення Кремля відродити російський вплив на пострадянському просторі шляхом проголошення сучасної російської неоімперії у вигляді міждержавного об'єднання під егідою Москви. Обов'язковою його частиною мала

стати Україна, без контролю над якою Росія не бачить свого майбутнього як повноцінної державиімперії.

У цьому сенсі, як зауважив професор Гарвардського університету С. Плохій, коріння теперішньої війни варто шукати в загибелі Російської імперії у XIX та XX століттях, коли зародилися ключові ідеї, що сформували підґрунтя сучасної війни: «Ми бачимо сьогодні абсолютно не нове явище. Багато в чому поточний конфлікт – це старомодна імперська війна, яку ведуть російські еліти, що вважають себе за спадкоємців великодержавних експансіоністських традицій Російської імперії та Радянського Союзу» [5, 20].

Водночас, попри імперське коріння, нинішня війна відбувається в новому середовищі, визначеному поширенням ядерної зброї, розпадом міжнародного устрою після холодної війни та безпрецедентним відродженням в усьому світі популістського націоналізму, востаннє помітного у 1930-х. Війна демонструє, що Європа та світ вичерпали дивіденди миру, отримані внаслідок падіння Берлінського муру 1989-го, і вступають у нову, ще не визначену, еру. У вогні нинішньої війни кується новий світовий порядок, який, може, повторить біполярний світ епохи холодної війни [5, 31] .

Що до цілей війни, то вони пов’язані з явною та прихованою мотивацією, із виправданнями переходу до активних воєнних дій. Слід зазначити, що непередбачуваність, «туман війни», призводить до поточних змін у цілях, а також, заднім числом, – у мотивах.

Реальність російсько-української війни унаочнила розпливчастість і змінність у формулюваннях цілей та мотивів нападу з боку агресора. У телезверненні проти ночі 24 лютого 2022 р. президент РФ оголосив про початок «спеціальної військової операції» проти України, виправдовуючи її необхідністю «денацифікації» київського «фашистського режиму» та «нацистських формувань», які нібито здійснювали «геноцид» на території т. зв. «Л/ДНР». Кремль намагався переконати світ, що сучасна Україна є аналогом нацистської Німеччини. А неспровокований масштабний збройний напад на територію суверенної держави РФ спробувала представити як реалізацію Росією права на самозахист та протидію «розширенню інфраструктури НАТО» на територію України.

На першому етапі вторгнення РФ не досягла початкової мети – блискавичного захоплення Києва та зміни української влади. Агресору довелося дещо переформулювати задекларовані цілі вторгнення. Хоча ключові елементи – представлення агресії як права на самозахист, «звільнення» Донбасу, спроби делегітимації української влади, провокування з боку НАТО – залишилися незмінними. Вигаданий політтехнологами «геноцид» на Донбасі перетворився на реальний геноцид українців, вчинюваний російськими військами. Водночас

«денацифікацію» використовують як інструмент подальшого залякування. Як зауважили дослідники Б. Парахонський і Г. Яворська, «проголошені цілі війни демонструють маніпулятивну техніку РФ, що полягає в дзеркальному копіюванні та наслідуванні елементів нацистської ідеології з фальшивою проєкцією на поведінку країни – об'єкта нападу» [6, 17].

Невдалий для Росії перебіг подій розгорнутої війни спонукав до відповідного коригування своїх військово-політичних стратегій і концепцій. Успішні українські контрнаступальні операції восени 2022 р. на Харківщині та на правобережній Херсонщині й Миколаївщині повністю зруйнували первісні плани Кремля. Проте російський режим обрав стратегію довготривалої війни, зорієнтованої на виснаження України. Свідченням цього стала проголошена 30 вересня 2022 р. показова анексія Російською Федерацією чотирьох українських областей – Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської.

У ході розгортання подій розставлялися відповідні акценти й стосовно позиціонування провідних геополітичних акторів. Здійснивши збройний напад на Україну В. Путін відверто натякав, що Росія веде війну не з Україною, а з НАТО. На розширеному засіданні колегії Міноборони РФ 21 грудня 2022 р. він стверджував, що метою Заходу є дезінтеграція Росії, проти якої «активно використовується військовий потенціал та можливості практично всіх основних країн НАТО». Путін назвав протистояння з НАТО неминучим і вкотре повторив загрозу використання ядерної тріади як «головної гарантії збереження суверенітету та територіальної цілісності» РФ. Війну в Україні Путін назвав «результатом політики інших країн, третіх країн, які завжди цього прагнули – до дезінтеграції російського світу» [7]. З точки зору системних факторів, російсько-українська війна стала важливим засобом тиску РФ на США і країни ЄС з метою розхитування стабільності їхніх політичних систем і руйнування підтримуваного ними ліберального міжнародного порядку.

Однак, безвідносно до того, як цілі війни проти України формулюються й подаються російським керівництвом, головною метою кремля залишається руйнація України як незалежної держави, знищення її військової та цивільної інфраструктури, а також довільне розчленування її території шляхом анексії окремих районів та створення псевдодержавних маріонеткових утворень.

Відповідно, для України головна мета у цій війні полягає у нейтралізації зовнішніх загроз існуванню держави та нації, відновлення повного державного суверенітету та територіальної цілісності у міжнародно визнаних кордонах 1991 р. [8].

Американський історик та письменник Тімоті Снайдер у спеціальному зверненні під час онлайн-дискусії Київського

безпекового форуму (08.05.2022 р.) назвав 10 причин, чому Україна має перемогти у воєнному протистоянні з Російською Федерацією:

1. Перемога України – це єдиний шлях досягнення миру, як найбільш фундаментальна причина.

2. Перемога України важлива для безпеки регіону. Це важливо також і для сусідніх країн, для народів Балтії, Польщі, Румунії, Молдови.

3. Немає жодного іншого шляху захистити українських громадян, окрім як перемога України. Єдиний шлях убезпечити 40 мільйонів українців – це припинення війни, а єдиний шлях припинення війни – це перемога України.

4. Перемога України дуже важлива для захисту демократії. Україна – демократична держава, що робить її непередбачуваною та нестерпною для путінського режиму.

5. Українська перемога важлива для демократичних країн загалом. Якби Росія виграла цю війну, це була б величезна перемога для всіх сил, що протистоять демократії, для всіх, хто хоче повалити демократію шляхом насильства. Перемога України – це перемога тих, хто вірить у закон.

6. Перемога України – це перемога держави, яка традиційно вважалася периферійною та колоніальною щодо сили, яка вважала себе центром та імперією. Це важливо для захисту базового принципу: всі нації рівні, а держави заслуговують на повагу. Іншими словами, перемога України – ще один поштовх до постімперіалістичного світу.

7. Ця причина стосується пам’яті про Другу світову війну. За словами історика, для Путіна уроки Другої світової війни – це те, що потрібно більше війни, що все можна вирішити тільки воєнним шляхом. Війна України з російськими окупантами – можливість захистити такі цінності, як толерантність до відмінностей, важливість верховенства права та плюралізм, важливість співпраці між демократіями.

8. Поразка потрібна у першу чергу самій Росії. Дуже важливо, аби росіяни перестали сприймати міжнародну політику як збирання земель на основі абсолютно неправдивих міфів. Вважаю, для росіян та майбутньої російської влади важливо натомість думати про майбутнє Росії та її реальні інтереси, – зазначає Снайдер. Водночас він наголошує, що Україну цей пункт не обходить, а українці не мають думати про це.

9. Україна є величезним виробником продовольства для решти світу. Нині очевидно, що Росія експропріює українське продовольство та блокує постачання українських сільгосппродуктів світу. Якщо війна так триватиме, людям в Африці та по всьому світу загрожуватиме можлива, а потім і реальна нестача їжі. Це може потягнути за собою не

лише голод та смерті, а й політичну нестабільність. Перемога України та відновлення світової торгівлі дозволить запобігти цьому.

10. Перемога України допоможе не лише українцям, а й усім нам спрямувати свою увагу до майбутнього. Проблема російської пропаганди – це те, що вона базується виключно на минулому. Вона базується на пошуку якогось моменту в історії, коли вони мали рацію, а решта – ні. Це не те, що потрібно. Усім нам потрібне майбутнє. «Якби українці не боролися, якби капітулювали, наше майбутнє – майбутнє демократій було б зараз дуже похмурим. Українці своєю боротьбою дають іншим демократіям час [9].

Отже, якщо оцінювати динаміку розвитку російсько-української війни, яка розпочалася у 2014 р., можна констатувати, що з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 р. збройне протистояння стало основною формою/головним видом гібридної війни. Активна протидія ЗСУ російській агресії дала змогу зірвати запланований кремлем бліцкриг, зберегти українську державність, звільнити значну частину окупованої території, консолідувати народ України до спротиву. 2022–2025 рр. – динамічний, надзвичайно складний і драматичний період в історії української державності; час, коли український народ долав кризи, давав відсіч російській повномасштабній зовнішній агресії, продемонстрував яскраві приклади героїзму, самопожертви й відданості національним ідеалам, зразки самоорганізації, консолідації та солідарності між людьми, що засвідчило потужне зростання на теренах України громадянського суспільства. Україна перебуває в надзвичайно важливій фазі своєї історії, на етапі вирішення долі власної державності та незалежності. Зараз її майбутнє залежить від успішності дій Сил оборони України, далекоглядності й рішучості національного воєнно-політичного керівництва, толерантності та зваженості політичних сил, єдності й віри народу в свої сили, а також від ступеня реального розуміння світовим співтовариством природи та ймовірних наслідків російсько-української війни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Киридон А., Троян С. Передумови, причини, характер війни. Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій / За заг. ред. д.і.н., проф. А. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024. Вип. 1. 352 с.

2. Partlett Will. Why the war in Ukraine is so hard to stop // The University of Melbourne. URL: https: // pursuit.unimelb.edu.au/articles/ why-the-war-in-ukraine-is-so-hard-tostop

3. Війна: держава, суспільство, особа. Збірник наукових статей /Гол. ред. акад. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. 805 с.

4. Лисенко О. Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень. Вісник НАН України. 2022. № 7. С. 85–98.

5. Плохій С. Російсько-українська війна: повернення історії. Київ : КСД, 2023. 400 с.

6. Парахонський Б., Яворська Г. Походження війни з безсилля миру: смислова логіка війни // Стратегічна панорама. Спеціальний випуск. 2022. С.12-24.

7. «Краще сьогодні, ніж завтра»: що говорив Путін у виступі перед своїми воєначальниками. ТСН. 21.12.2022. URL: https://tsn.ua/ato/krasche-sogodni-nizh-zavtra-scho-govoriv-putinuvistupi-pered-svoyimi-voyenachalnikami-2227789.html

8. Толстов С. В. Екзистенціальний вимір російсько-української війни.URL: https://ivinas. gov.ua/viina-rf-proty-ukrainy/ekzystentsialnyi-vymir-rosiiskoukrainskoi-viiny.html

9. Тімоті Снайдер: чому перемога України важлива для світу // Український інститут національної пам'яті. – 2022. – Травень. – URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/10-argumentiv-vid-istoryka-timoti-snaydera-chomu-peremoga-ukrayiny-vazhlyva-dlya-svitu

ДИХОТОМІЯ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ З ПОЗИЦІЙ КРИМІНОТЕОЛОГІЇ

Іван КРІЦАК, кандидат юридичних наук, доцент
Харківський національний університет внутрішніх справ

Кримінотеологія – це наука, що вивчає природу зла та його прояви крізь призму божественного начала та співмірності з духовно-культурними цінностями народу. Сам термін складається зі слів «тео-» (Бог) і «криміно-» (злочин, зло), що підкреслює її зв'язок із вивченням зла з погляду божественної мудрості. Основним завданням кримінотеології є не лише розкриття сутності та глибини зла, але й пошук шляхів виведення людини, суспільства та держави зі стану морального занепаду та спрямування їх до категорії добра, що є надзвичайно важливою місією в сучасному світі.

Кримінотеологія має велике значення для кримінолога, з позиції дослідження зла, враховуючи духовні й моральні аспекти народностей і цивілізацій. Такий підхід дозволяє побачити істинну природу зла та знаходити шляхи його подолання. Це особливо важливо для запобігання духовно-моральному занепаду людини, ухил її з відчаю, безнадії чи суїцидальних настроїв. Мета кримінотеології – витягнути людину, суспільство та державу з духовної кризи та спрямувати їх до доброчесного життя.

Особливу роль у рамках кримінотеології належить висвітленню «кримінології добра» та «кримінології зла», які завжди перебувають у взаємодії. Вивчаючи зло, ми одночасно маємо шукати способи його подолання Це вимагає глибокого розуміння та усвідомлення природи обох явищ, адже вони нерозривно пов'язані й водночас формують наше сприйняття моральності. Кримінотеологія є наукою, що не лише аналізує зло, але й дає дороговказ до добра, що робить її надзвичайно важливою в сучасному суспільстві.

Стосовно запалення один одного божественним світлом та спонукання до нових талантів, які можна розвинути в собі. Світло святості, яке ми здатні випромінювати, має унікальну силу надихати інших на духовне зростання та відкриття нових талантів. Святість, подібно як свічка, що здатна запалювати інші свічки, створює світло, яке не згасає, а лише примножується; передається від серця до серця, даючи змогу кожному нести свої унікальні дари й таланти у світ. Так само як малина розповсюджується в родючому ґрунті, духовне життя процвітає там, де є сприятливі умови для розвитку. Ми ніколи не знаємо, де саме проросте духовна насінина, Божа благодать діє потужно й непередбачувано.

Церква Христова є тим ґрунтом, завдяки якому розвивається душа, дарована нам Богом. Духовне насіння може проростати там, де раніше все було пустим і безплідним. Ми не знаємо, де Божий промисел явить чудо, адже Дух Божий діє там, де хоче. Наше завдання – бути відкритими до Його благодаті, яка може творити надзвичайні зміни у світі. Старці, як духовні маяки, завжди допомагали знайти шлях до Божої волі, молитва яких огортала не лише окремих людей, а й цілі громади, міста, країни та Всесвіт.

Віра, яку ми живимо молитвами, постами та духовним подвигом, охоплює весь світ. Молитва має дивовижну духовну силу – вона здатна осяяти навіть найтемніші закутки Землі. Ми покликані бути світлом для світу та сіллю Землі. Святість, подібно до джерела світла, не лише просвітлює темряву, а й надихає інших на шлях праведності. Молитва праведника змінює навколишній світ.

Життя з Богом, духовні подвиги є запорукою існування світу. Праведники стоять у молитві за людство, просячи Божої милості й захисту. Ми покликані брати участь у цьому великому духовному служінні, вдосконалюючи себе, примножуючи любов до Бога та ближнього. Через пізнання Божої волі можна стати справжніми провідниками світла, надихаючи інших на шлях духовного зростання.

Божа Благодать допомагає нам зберігати цю силу віри, виявляти таланти й передавати їх іншим. Ми покликані бути провідниками Божої волі, діючи з довірою до Його премудрого промислу. Якщо ми замовчимо – каміння заговорить, проголошуючи силу і славу Божу.

Тож, хай наша молитва, подвиги й любов будуть тим вогнем, що зігріває серця й змінює світ навколо нас.

Стосовно молитви у нашому житті та дару Слова як плода молитви, коли від переповненого серця говорять уста. Молитва є невіддільною частиною духовного життя, ключем до розуміння Божої волі та джерелом натхнення. Вона є формою живого спілкування з Богом. Саме в молитві серце наповнюється благодаттю, а з її надлишку з'являється Слово, що є плодом духовного досвіду, коли «від надлишку серця говорять уста».

У сучасному світі, де проповідь звучить на багатьох платформах, зокрема YouTube, TikTok, молитва повинна бути основним фундаментом, що допомагає людині зростати духовно та говорити. Молитва не може бути безперервною, адже людський ресурс має свої межі, коли ми виснажуємося в результаті тієї чи іншої діяльності. Слід розуміти й чітко усвідомлювати, що саме через молитву в нашій душі проростає Слово Боже, яке ми прагнемо передати іншим – через слова, вчинки, любов і милосердя. Ця внутрішня наповненість закликає нас ділитися добром із навколишнім світом і запалювати серця інших вірою та співчуттям.

Щира молитва є живим зв'язком із Богом. Вона надихає на життя, сповнене добрих справ. Благодать, що переповнює нас під час молитви, стає джерелом сили, натхнення і прагнення допомагати ближнім, змінюватися та змінювати світ довкола. Через молитву Господь відкриває нам шлях, зміцнює у випробуваннях і дає змогу протистояти злу.

Молитва також є інструментом духовної боротьби. Вона допомагає долати труднощі, перемагати підступи ворога людського роду та наближатися до Царства Божого. Відчуваючи Божу волю серцем, розумом і душею, ми можемо уникати пасток зла та прямувати до святості.

Святі отці вказували, що молитва є могутнім засобом очищення та прозорливості. Її сила полягає в єдності з Христом, у прагненні бути Його учнем і наслідувати Його шлях. Головною метою життя є особиста досконалість та любов до Бога, служіння Йому і ближньому. Молитва – це дороговказ у бурхливому морі життя, де Христос і Його Воскресіння є нашим єдиним маяком.

Бог дає нам можливість звертатися до Нього через заступництво святих, які моляться за нас і підтримують у важкі часи. Ця традиція, закріплена ще в Старому Завіті, вчить нас, що молитва праведника має велику силу. Ми також покликані продовжувати святоотцівське передання, відкриваючи Божу волю через святе спілкування з угодниками Божими, багатьма святими.

Молитва є невичерпним джерелом сили, що веде нас до святості й надихає на служіння. У нашому житті молитва має бути щирою, вдячною та постійною. Лише з таким ставленням й настроєм Духу ми можемо подолати перешкоди та досягти спасіння.

Стосовно сліз покаяння, коли Божа Матір може витерти всяку сльозу на нашому обличчі. Божа Матір здатна втерти кожну сльозу з нашого обличчя. Вона – наймилостивіша Заступниця, яка постійно молиться за нас і захищає перед престолом Господнім. Пресвята Богородиця – це втілення материнської любові й невтомної турботи, яку ми часто недооцінюємо. Її молитви мають неймовірну силу, здатну змінити наше життя, якщо лише відкрити їй своє серце.

Материнська молитва за дитину, подібно подвигу жінок-мироносиць, святих великомучениць і мучениць, має особливу силу. Це молитва, сповнена ніжності, трепету й відданості. Вона допомагає подолати життєві негаразди, направити душу до Бога, а в найкритичніші моменти стає нашим прихистком.

Сльози покаяння – це особливий дар, про який ми маємо просити у молитвах. Вони, як дощ над засохлою землею, зволожують наше зачерствіле серце, омивають його від гріха й наповнюють Божою благодаттю. Щира молитва й покаяння мають силу зруйнувати стіну жорстокості та злоби в душі, що робить нас ближчими до Бога.

Ми прибігаємо до Божої Матері в сльозах, розповідаючи їй про свої біди й горе. Як справжня Мати, Вона завжди вислухає й підтримає. Її материнська любов ніколи не зникає, і ми можемо сподіватися на Її допомогу в будь-яких обставинах. Звертаючись до Богородиці, ми промовляємо молитву: «Богородице Діво, радуйся…», тим самим частинка її Благодаті поширюється на нас.

Не забуваймо, що у сльозах покаяння, молитва матері за дитину, молитви у жіночих монастирях, молитва Богородиці за нас мають особливу силу перед Богом і здатні змінити нашу долю. Тож, звертаймося до Пресвятої Богородиці, просячи Її витерти наші сльози та допомогти знайти мир і благодать у Господі. Нехай Її заступництво буде для нас джерелом надії й любові.

Про значення православ'я як основи нашого спасіння. Важливо зрозуміти, що православ'я – це насамперед стан душі, основа буття, що веде до вічності та спасіння. Це своєрідний дороговказ у дихотомії нашого існування, який допомагає вибудовувати майбутнє кожного зокрема та держави загалом.

Православ'я відіграє особливу роль у формуванні суспільства, спрямованого на служіння народові, утвердження істинної державності та боротьбу з проявами зла. Ми повинні підтримувати в собі національну і духовну свідомість, зміцнюючи єдність у вірі та служінні Богові.

Державні діячі минулого та сьогодення є прикладом того, як православ'я може бути джерелом натхнення та сили. Для них найвищою цінністю була істина Божа, що направляла їх у відкриттях та досягненнях у різних сферах життя. Вони не боялися жертв, адже їхні дії спрямовувалися до вищої мети – служіння істині, яка є основою спасіння.

Православна віра – це спадщина багатьох поколінь мучеників і святих, які без страху боролися з єресями, протистояли спокусам світу та досягали духовної досконалості. Святі отці, подвижники та мученики залишили нам приклад беззаперечного служіння Богові та ближнім. Їхня боротьба за віру є символом того, що й ми повинні утверджувати в собі Божественний стан, повертаючи втрачену гармонію творіння.

Людина без Бога може втратити себе, деградувати, піддатися деструктивним впливам. Православ'я ж є інструментом, що спрямовує нас до спасіння, до відновлення справжньої людяності. У такий спосіб ми вчимося правильно славити Бога, тримаємося Його істинного шляху та вчення, орієнтуючись на вічні цінності, що переважають тимчасові земні блага.

Для нашої держави це особливо важливо. Ми, православний народ, повинні не втрачати духу, а знову і знову підійматися, боротися за істину та єдність. Покаяння – це початок всього: з нього починається духовне оновлення як окремої людини, так і всього народу. Лише через щире каяття та навернення до Бога ми можемо досягти духовного й національного відродження.

Головним завданням для нас є утвердження істини православ'я як непорушного закону нашого життя. Якщо ми поставимо на перше місце небесні цінності, то й земне життя стане благословенним. Православний шлях – це шлях до вічності, що веде через служіння Богові до справжнього щастя і миру в нашому земному житті.

Орел як символ духовної сили й натхнення. Орел, без сумніву, є однією з найбільш величних птахів, яка захоплює своєю свободою та силою, коли спостерігаємо, як він парить у небі. У християнській традиції він уособлює велич, силу та премудрість. Недарма під час архієрейського богослужіння на підлозі кладуть килим із зображенням орла, так званий «орлець». Він символізує піднесення архієрея над земним світом, який подібно до орла, підіймається на висоти, вільні від усякого земного тяжіння благословляючи народ Божий.

Орел нагадує про духовний політ, що можливий для тих, хто звільняється від земних пристрастей. Цей образ надихає підійматися над марнотою земного життя, звільнитися від матеріального, спрямовуючи свої сили до Бога. Як орел бачить здалеку свою здобич і

стрімко кидається до неї, так і кожен християнин має бути пильним, відчуваючи Божу волю, щоб діяти з рішучістю. Духовна свобода – це не просто звільнення від гріха, а й активна боротьба зі злом. Кожен із нас покликаний боротися зі злом у світі – з несправедливістю, неправдою та гріховними звичаями у свій/власний для кожного спосіб через мистецтво, музику, кіно, творчість чи на рівні духовної або фізичної боротьби жертвуючи собою, заради інших.

Духовний політ символізує піднесення душі через молитву й піст, які, мов два крила, допомагають подолати земне тяжіння. Гріхи, пристрасті й надмірності в житті обтяжують душу, роблять її «нездатною до польоту». Натомість духовна чистота, смиренність і щира віра відкривають шлях до висот, завдяки яким панує Божа любов і благодать.

Орел нагадує нам про силу молитви. Подібно як він літає у небесних висотах, так і наша молитва може здійнятися до Бога, не знаючи меж. Вона доступна кожному – і багатому, і бідному, незалежно від віку чи становища. З ранніх років ми маємо розвивати «духовні крила», навчатися підійматися над щоденними турботами, щоб через молитву й добрі справи досягати небесних висот.

Орлине пір'я нагадує про необхідність духовного оновлення. Так і ми повинні періодично переглядати своє життя, очищатися від тягарів, які заважають зростанню, і з новою силою рухатися вперед. Орел – це образ духовного злету, символ прагнення до Божого Царства, до вищих цілей.

Згадуючи слова Ліни Костенко: «Людина не літає, а крила має», розуміємо, що наш політ залежить від внутрішнього стану. Це політ душі, підтримуваний Божою благодаттю, яка допомагає піднятися над суєтою і спрямувати свої сили до добрих справ. Духовна легкість, яку ми отримуємо через віру, піст і молитву, відкриває перед нами незвідані горизонти, наповнює наше життя змістом і радістю. Подібно й наша Душа, Дух і Тіло покликані у молитві відірватися від земного тяжіння до висот – до Бога і Його любові. Відкинувши всякі земні клопоти нам треба здійнятися над суєтою світу цього, щоб колись подібно журавлям, що збираються у вирій відлетіти до свого Творця і Господа та дати відповідь за свої вчинки щирим покаянням у гріхах та надією на його милосердя.

Про особисте та загальнонаціональне/всенародне покаяння. Лише щирий акт особистого та всенародного покаяння, заснованого/побудованого на духовних основах, зокрема православних традиціях, здатен допомогти зберегти віру, врятувати свою безсмертну душу та уникнути духовного занепаду.

Особливе значення в цьому процесі покладається на різні соціальні групи, зокрема воїнство, державних діячів, політиків та

інтелігенцію. Впродовж усієї історії державна та церковна влада відігравали ключову роль у тому, щоб спрямувати народ і націю на правильний шлях. У ті моменти, коли голос священника залишається непочутим, слово державних лідерів та політичних діячів може і повинно прозвучати гучно та чітко, закликаючи всіх до народного/загальнонаціонального покаяння.

Це покаяння – не лише визнання своїх помилок, а й усвідомлення злодіянь, несправедливостей і жорстокості, які коються довкола нас. Такий заклик має нагадувати народу про важливість збереження чистоти думки, духовної мудрості та вірності правді. Лише через особисте та загальнодержавне усвідомлення своїх вчинків і їх наслідків можна вберегти нашу державу від руйнівних впливів єресей, брехні, злочинства та війни.

Ми повинні берегти нашу країну такою, якою вона дійшла до нас від наших предків, – духовно чистою і непорочною, не дозволяючи ворогам посіяти розбрат, міжусобиці й знищити нас як народність. Всенародне покаяння, підтримане загальнонаціональною єдністю та молитвою, особливо в часи нинішніх випробувань, здатне зміцнити наш народ і дати сили протистояти всім викликам. Це шлях до відновлення духовної єдності, до збереження моральних цінностей та побудови майбутнього, яке наблизить нас до ідеалу Царства Божого.

Молитва, покаяння та духовне очищення – це ті кроки, що здатні зупинити сльози й кровопролиття. Вони неодмінно повернуть нас до «ціломудренності» нації. Нехай цей заклик стане нашою опорою у протистоянні всім темним силам, що прагнуть зруйнувати наше життя й державу.

Про важливість бути провідником волі Божої на Землі. У сучасному контексті важливо звернути увагу на фундаментальну дихотомію між земним і небесним, між матеріальним і духовним. Кожна людина покликана стати мостом та провідником, що з’єднує Земну Церкву – войовничу, яка бореться за правду, і Небесну Церкву, яка торжествує у славі Божій з великою кількістю святих і праведників. Ця місія можлива лише за умови внутрішньої чистоти й відмови від гріха. Лише у стані духовної праведності людина здатна розпізнавати та попереджати про небезпеки, труднощі й випробування, що можуть зустрітися на життєвому шляху.

Особливий талант передбачення – як у власному житті, так і в державних та суспільних процесах – є майстерністю, що дозволяє осмислювати й будувати майбутнє на десятиліття вперед. Це вимагає щоденної роботи розуму й духу, спрямованої на розуміння глибинних взаємозв’язків між духовними й земними реаліями.

Кожна людина має свою сферу відповідальності. Священник здійснює своє служіння на духовному полі, тоді як державний діяч діє

у політичному, правовому та ідеологічному вимірі. Важливо усвідомлювати, що великі державні й суспільні місії покладаються на окремих особистостей, які готові пожертвувати собою заради блага нації, народу та землі, що є спільним спадком, здобутим потом і кров'ю попередніх поколінь.

Це завдання передбачає не лише зовнішню боротьбу з ворогами, як зовнішніми, так і внутрішніми, але й постійну внутрішню боротьбу за чистоту душі, уникнення гріха та прагнення до вищих ідеалів. Державні, політичні й правові категорії повинні осмислюватися через призму духовних і моральних цінностей. Такий підхід відкриває перспективу творення суспільства, заснованого на правді, доброті й справедливості.

Місія сучасної людини – бути провідником волі Божої на Землі. Це означає не лише уникати гріха, але й мислити стратегічно, наповнювати свої дії й рішення глибоким змістом, що відповідає Божим настановам. Наші слова й тексти мають бути не просто плодом людської творчості, а відображенням Божого одкровення, яке надихає й спрямовує.

Публікація таких одкровень є важливою для пробудження свідомості народу, для розуміння його духовного стану й попередження про можливі небезпеки. Ми покликані сповіщати про загрози, молитися за народ і підготовлювати його до викликів, які можуть постати завтра. У такому стані зможемо гідно виконувати свою місію та завжди бути готовими в покаянні стати перед Божим престолом.

Отож, кримінотеологія є наукою, що поєднує кримінологічні знання з духовними та моральними аспектами, досліджуючи природу зла через призму божественного начала. Звідси: – молитва є ключовим інструментом у подоланні гріха, зміцненні душі та спрямуванні людини до святості. Вона очищає, надихає та є джерелом духовної сили для боротьби зі злом; – як на індивідуальному, так і на національному рівні, щире покаяння є необхідним для подолання духовної кризи та забезпечення гармонії між земним і небесним; – віра є основою для формування особистої та суспільної свідомості, спрямованої на боротьбу з проявами зла. Відданість православним традиціям зміцнює духовну та національну єдність; – духовна чистота, молитва й піст допомагають людині підійматися до висот Божої благодаті; – кожна людина покликана бути провідником між земним і небесним, сприяючи творенню суспільства, заснованого на правді, доброті й справедливості.

FEASIBILITY OF USING ENGLISH AND THE FORMATION OF LANGUAGE RESILIENCE DURING MODERN WARFARE

Svitlana KUPRIKOVA, PhD in Educational sciences, associate professor
Victoria BUSHKOVA, PhD in Philosophy, associate professor
Rauf Ablyazov East European University

With the outbreak of a full-scale war in Ukraine, the language issue of understanding and using English has become a hot topic in Ukrainian society. The trend has changed not only among ordinary people, but also among Ukrainian celebrities, TV presenters, and other public and non-public figures.

English should be used in public space, and the transition to it should not be accompanied by pressure, because in today's warfare, English language proficiency helps to improve communication, increase the efficiency of operations and strengthen international cooperation. The main issue of the English language policy is language sustainability, which should be implemented in all spheres of our lives, and especially at the stages of education, from primary education to higher education.

Many scholars and public figures have addressed the language issue and language resilience in their works. In particular, such as V. Klochko, A. Kolomiets, L. Masenko, T. Symonenko, H. Stoykova, O. Kulyk, O. Tkachenko, I. Fedosova, and others. In their works, they considered the formation of language sustainability of higher education students, language, thought and cultural reality, language sustainability and language stability, student motivation, etc.

The purpose of the article is to investigate the feasibility of using English and the formation of language resilience in higher education students through the prism of a full-scale active war in wartime.

Since February 24, 2022, the understanding of the war in Ukraine has acquired other contexts, because it is about national identity, language borders, human territory, and the future of the world. Foreign media, predicting Ukraine's victory, write about the victorious march of the English language.

Language resilience is the intention and behavior of an individual or a group of people aimed at consistent and steady use of a certain language in daily communication, regardless of what language the interlocutor uses. It is based on national tradition, consciousness, solidarity, national culture, national intent, and cooperation with other ethnic groups living on the territory of the respective nation.

In the context of forming language stability, the teacher should teach students to reasonably experiment with the use of words - to compare experience with expectations, to see the difference; to make their own fashionable, to elevate its importance - to speak with confidence; to use

words convincingly in speech – words will appear by themselves. We consider this concept of language stability as the quality, intention, psychological orientation of an individual to steadily use a certain language, language means in everyday communication, which are natural and close to a person in terms of his/her upbringing and education.

According to O. Kulyk, language resilience is the quality, intention, psychological orientation of a higher education student to steadily communicate in Ukrainian in everyday life; consciously, confidently use Ukrainian substitutes – existing or newly created – for foreign language words (except for exoticisms); communicate in them; use other borrowings only in the process of international communication [3, 28]. Language stability is defined as closely related to the linguistic situation – the interaction of different languages in a particular state or region, taking into account the functional specificity and area of distribution of languages at a certain point in historical development.

In the process of forming higher education students' language sustainability, it is extremely important to motivate them to improve their own speech. Teachers focus on motivation in terms of activating students' learning activities. In terms of learning activities, the most significant is the motivation caused by the cognitive interests of students, so the teacher should form in students an internal need to improve their English speech, the awareness of which, in turn, will motivate them to expand their vocabulary, use Ukrainian equivalents in everyday speech activities.

According to the results of a pedagogical study conducted in Rauf Ablyazov East European University it was found that the problem of language stability of higher education students exists. At the same time, given that 64 % of respondents want to improve their language skills, we believe that students feel the need to develop language proficiency, but do not have the necessary basis for this. Practical classes in English (modern / business / professional / specialty, etc.) are a good basis, as they make it possible to train students' language stability while performing tasks aimed at developing all types of speech activities. Students believe that they speak English well, do not abuse foreign language words, and therefore demonstrate language stability, although in reality they primarily use neologisms; they do not know alternatives to many foreign language words; they use slang much more often than their substitutes; the main reason for such speech behavior is the communicative pressure of society, language fashion. The problem of language stability is not new; researchers in linguistics and linguodidactics offer ways to solve it, although there is still no single, generally accepted, expressive and clear definition of the concept under study.

English is important militarily and humanitarianly in times of war: communication, intelligence, international cooperation, access to

information technology, and most importantly, dissemination of information about Russia's war crimes in Ukraine in English.

English is extremely important in modern warfare for several reasons:

International communication: English is one of the most widely spoken languages in the world and is used in international relations and diplomacy. In times of war, it is important to be able to communicate with other countries, and knowledge of English can be useful in this context.

International cooperation: English is the main means of communication in international organizations and between allies. Its use facilitates the coordination of military operations, the exchange of intelligence information and joint exercises.

International humanitarian context: in wartime, humanitarian organizations and volunteers from all over the world may work in conflict zones. The ability to communicate in English makes it easier to coordinate humanitarian efforts, and can be useful for volunteers and help attract international assistance.

Medical assistance and humanitarian operations: International medical and humanitarian organizations are often involved in conflicts and their staff communicate in English. Proficiency in English makes it easier to interact with them, which facilitates more effective delivery of aid to victims.

Access to advanced technology: Many modern military technologies and equipment are developed in English-speaking countries. Knowledge of English allows military professionals to effectively review technical documentation, receive training, and interact with foreign counterparts; military operators and engineers to effectively use and maintain technological equipment.

Information Warfare and Cybersecurity: In the context of information warfare, it is important to understand and analyze the content disseminated on the English-dominated global media and the Internet. This knowledge helps in countering propaganda and in cybersecurity.

Intelligence and Intelligence Operations: Military intelligence requires the ability to analyze information that may be sent or published in English. The understanding of English helps military specialists to effectively analyze information that can be sent or published in English.

Education and training: Many military training materials, studies, and manuals are available in English. Knowledge of English expands access to these resources, increasing the level of training of military personnel.

Importance of publicity: In times of war, it is important to wage an information war and control the public image and perception of the conflict. Knowledge of English helps to communicate effectively with foreign media and the public.

In general, English can be important in times of war because of its

widespread use, international role and importance in communication, information exchange and international relations in times of conflict. So, take an English test and learn it.

Our lives have changed a lot since February 24, 2022. Thanks to our soldiers, we continue to live, and whoever can join in as much as possible to bring our victory closer. If a person finds himself or herself at the front, the most important thing, in my opinion, is to be prepared for any trials of fate. In general, the readiness of a person stops at the readiness of the body. We think that if a person is physically fit, he or she is not afraid of anything.

Knowing your physical capabilities is as important as knowing your mental capabilities. Other countries help us a lot with weapons. Our soldiers need to know what an assault rifle consists of, how to disassemble it, clean it, load it, etc. But imagine a situation when a weapon with a description in English came into service. In that case, knowledge of English could cost you your life. This is exactly why you need to be prepared for any challenge in life.

Undoubtedly, the use of English during modern warfare should be mandatory for all categories of citizens, not just young people. Where to start learning English. It depends on your level of knowledge. If you've studied English before, I don't think you need to sit down with a grammar book and start from scratch. The best and the shortest way to learn English is through your interest. And it's very easy to determine. For example, the news is talking about F16 airplanes. What do you know about them? Only what you heard in a telethon or from experts. So why don't you become an expert and read about it on the Internet in the original language. Even if you don't understand some of the grammar, you will at least get a lot of useful vocabulary. You won't even need to translate it, because the most important thing is to memorize the terminology. Just like we understand the terminology of Facebook or TikTok. No one taught us the words: like, follow, flash drive, link, and others. We know these words not as translations, but as terms. This is the way to perceive new vocabulary.

Sometimes, once students understand a word, they don't want to check its meaning in a dictionary. We think this is wrong. Very often we all misunderstand certain foreign language words. Now imagine a situation where new computer equipment arrived at the front. For example, drones. Everything is described in English. Many people justify their unwillingness to learn by saying that they already understand everything. This can be compared to a driver who will drive a new foreign car using only the first gear, not even imagining the possibility of driving automatically with seven gears. There are many examples of this now. You see people who have expensive phones and don't know how to edit videos, send or save music, or text documents. Experience shows that the knowledge and practical skills acquired in English classes are not enough, because in our country,

despite the fact that English is an officially recognized language in the country, a significant number of citizens still cannot communicate in it.

Conclusions. Nowadays, in the conditions of war, the issue of forming the expediency of using English among higher education students takes on new importance and is acutely faced by modern society, which creates a new vision of the European nature of the Ukrainian nation and identity. And nowadays it is very important to form language necessity and resilience among students who receive higher education and who act as future specialists in various fields of activity and in the future development of Ukraine as a whole. In this case, language resilience is an indicator of the formation of a linguistic personality, competence, individuality and loyalty to one's country. We don't understand why we need it today, but it will be revealed over time. Therefore, if you want to improve your English language skills, do not put it off until later, justifying it with the war, as if it is not time for that now. Think of it as an opportunity, a priority, that now is the time to start learning English or improving it.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Карман А. Мовне питання в час війни. URL: https://ostroh.info/misto/movne-pytannia-pid-chas-viiny-shcho-pro-tse-dumaiut-v-ostrozi/

2. Клочко В., Коломієць А. Формування мотивації навчально-пізнавальної діяльності студентів технічних спеціальностей: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 188 с.

3. Кулик О. Формування мовної стійкості здобувачів вищої освіти на заняттях з української мови: доведення потреби. URL: https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/VisnikPP/article/view/14681

4. Масенко Л. Мовна стійкість і мовна стабільність. Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки. 2002. С. 11–14.

5. Стойкова Г. Основні аспекти щодо мовної стійкості в Україні. Одеський лінгвістичний вісник. Одеса: НУ «ОЮА», 2015. № 5 (1). С. 160–164.

6. Ткаченко О. Проблема мовної стійкості та її джерела. URL: http://national.org.ua/library/orest_tkaczenko.html (дата звернення: 21.09.2022).

7. Федосова І. Формування навчальної мотивації студентів вищого технічного навчального закладу: монографія. Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2014. 106 с.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ НАУК У ФОРМУВАННІ ЦІННОСТЕЙ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

Юрій ЛІННІК, кандидат філософських наук, доцент
Наталія ПЕРЕХОДЬКО, кандидат історичних наук
КЗВО «Рівненська медична академія»

Соціальні та гуманітарні науки відіграють ключову роль у формуванні демократичного суспільства, оскільки вони забезпечують розуміння принципів свободи, прав людини, рівності та громадянської відповідальності. Вивчення історії, філософії, соціології, політології та етики сприяє усвідомленню суспільних процесів, допомагає розвивати критичне мислення та сприяє формуванню активної громадянської позиції.

У сучасному світі, де демократія зіштовхується з викликами, такими як інформаційні маніпуляції, поляризація суспільства та кризи довіри до інституцій, саме соціально-гуманітарні науки допомагають зрозуміти ці проблеми та знайти шляхи їх вирішення. Вони сприяють формуванню культури діалогу, толерантності, здатності до аргументованої дискусії та конструктивної взаємодії між різними соціальними групами.

Демократія – це суспільний лад, що ґрунтується на принципах свободи, рівності, громадянської участі та верховенства права. Для її функціонування необхідна висока суспільна свідомість, сформована на основі знань про політичні процеси, права людини та механізми взаємодії держави й громадян. У цьому контексті соціальні й гуманітарні науки відіграють ключову роль, оскільки вони не лише пояснюють принципи демократії, а й сприяють формуванню громадянської відповідальності, критичного мислення та моральних орієнтирів.

Гуманітарні науки, такі як філософія, історія, політологія, соціологія та правознавство, досліджують суспільні процеси та сприяють усвідомленню демократичних норм. Філософія розглядає питання свободи, справедливості та морального вибору, що є основою демократичного світогляду. Історія аналізує процес становлення демократичних систем, висвітлює як успішні приклади розвитку, так і помилки, що призводили до занепаду суспільств. Політологія допомагає зрозуміти механізми державного управління, виборчі процеси та роль громадян у формуванні влади. Соціологія вивчає суспільні настрої, поведінку соціальних груп і вплив громадської думки на політику, а правознавство забезпечує знання про права та обов’язки громадян, зміцнюючи правову культуру.

Історичний досвід доводить, що там, де гуманітарні науки розвивалися, демократія ставала більш стійкою та усвідомленою. Наприклад, у період Просвітництва мислителі, такі як Джон Локк, Жан-Жак Руссо та Вольтер, розробили концепції громадянських прав, суспільного договору й розподілу влади, що стали основою для сучасних демократичних держав. Сучасні дослідження також доводять, що суспільства з високим рівнем соціально-гуманітарної освіти краще адаптуються до викликів глобалізації, інформаційних маніпуляцій та політичної нестабільності.

Гуманітарні науки є важливим інструментом у розвитку громадянської свідомості, адже вони навчають критично аналізувати інформацію, формують культуру дискусії, толерантності та взаємоповаги. У суспільстві, де громадяни володіють знаннями про свої права, історичний досвід та механізми функціонування влади, демократія має більше шансів на стійкий розвиток. Тому важливість соціально-гуманітарних наук полягає не лише в передачі знань, а й у вихованні активного та відповідального громадянина, здатного захищати демократичні цінності та брати участь у формуванні майбутнього свого суспільства [6, с.202].

Гуманітарні дисципліни відіграють ключову роль у формуванні демократичної культури, адже вони сприяють усвідомленню громадянських прав і обов'язків, розвитку критичного мислення, толерантності та відповідальності. Демократія ґрунтується на принципах свободи, рівності, верховенства права та громадянської участі, проте ці цінності не виникають самі по собі – їх необхідно формувати через освіту й суспільний досвід. Саме гуманітарні науки допомагають людям усвідомити значення демократичних норм, механізмів державного управління та важливість громадянської активності.

Філософія сприяє розвитку критичного мислення та моральної відповідальності. Вона допомагає осмислити такі фундаментальні питання, як свобода, справедливість, рівність, що є основою демократичної свідомості. Історія аналізує минулі політичні й соціальні процеси, допомагаючи зрозуміти причини становлення демократії та наслідки авторитарних режимів. Вивчення історичних помилок сприяє формуванню стійкості до маніпуляцій та сприяє збереженню демократичних традицій.

Політологія пояснює принципи державного устрою, виборчих процесів, механізми стримувань і противаг у демократичних системах. Завдяки цьому громадяни можуть усвідомлено брати участь у політичному житті, оцінювати дії влади та впливати на ухвалення рішень. Соціологія досліджує суспільні процеси, групові інтереси та рівень громадянської активності, що допомагає краще зрозуміти

потреби суспільства і шукати шляхи їхнього вирішення. Правознавство знайомить громадян із їхніми правами та обов'язками, що є запорукою верховенства права та захисту демократичних свобод.

Окрему роль у формуванні демократичної культури відіграє медіаграмотність, яка є частиною соціально-гуманітарної освіти. Вона дозволяє громадянам розпізнавати фейки, протидіяти інформаційним маніпуляціям та робити усвідомлений вибір. В умовах інформаційної війни та пропаганди здатність критично аналізувати інформацію стає невід'ємною складовою демократичної культури [9, с.87].

Таким чином, гуманітарні дисципліни не лише дають знання, а й формують активних, відповідальних громадян, які розуміють цінність демократії, беруть участь у житті суспільства та захищають свої права. Вони сприяють усвідомленню важливості свободи слова, плюралізму думок і толерантності, що є основою сталого демократичного розвитку. Без належної гуманітарної освіти демократія може залишитися лише формальністю, а не реально діючою системою суспільних відносин.

Соціально-гуманітарна освіта є потужним механізмом демократизації суспільства, оскільки вона формує громадянську свідомість, критичне мислення, відповідальність та активну позицію особистості. Демократія ґрунтується на принципах свободи, рівності, верховенства права та громадянської участі, але ці цінності не можуть існувати без відповідного рівня освіченості населення. Саме соціально-гуманітарна освіта сприяє розумінню основних демократичних норм, функціонування держави та громадянських прав і обов'язків.

Однією з головних функцій гуманітарної освіти є розвиток критичного мислення. Вона навчає аналізувати інформацію, розрізняти факти й маніпуляції, усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки суспільних явищ. Це особливо важливо в умовах сучасного інформаційного середовища, де демократичні процеси можуть піддаватися загрозам з боку пропаганди, фейкових новин і популізму. Медіаграмотність, яка є складовою гуманітарної освіти, допомагає громадянам орієнтуватися у величезному потоці інформації, приймати зважені рішення та запобігати дезінформації.

Соціально-гуманітарна освіта формує культуру політичної участі та громадянської активності. Вона знайомить із основами функціонування демократичних інститутів, виборчих процесів, механізмів стримувань і противаг, що дає змогу громадянам усвідомлено брати участь у політичному житті країни. Освічене суспільство здатне відстоювати свої права, контролювати владу, запобігати узурпації та авторитарним тенденціям [3, с.55].

Важливу роль у демократизації відіграє виховання толерантності та поваги до різних поглядів. Гуманітарні дисципліни, такі як філософія, історія, соціологія, етика, розвивають здатність до діалогу, плюралізму думок, компромісу, що є необхідними умовами існування демократії. Саме через гуманітарну освіту людина розуміє, що демократія – це не лише право висловлювати власну думку, а й обов'язок поважати позицію інших.

Соціально-гуманітарні науки мають безпосередній практичний вплив на демократичні процеси, оскільки вони формують активну громадянську позицію, сприяють розвитку політичної культури та забезпечують механізми взаємодії між державою і суспільством. Завдяки знанням, отриманим у рамках таких дисциплін, як політологія, соціологія, правознавство, філософія та історія, громадяни стають свідомими учасниками демократичних інститутів, здатними відстоювати свої права та контролювати владу [5, с.120].

Одним із ключових аспектів впливу соціально-гуманітарних наук є підвищення рівня громадянської освіти. Освічені громадяни краще розуміють принципи функціонування демократичної держави, виборчих процесів і правової системи, що сприяє активній участі у політичному житті. Наприклад, знання з правознавства дозволяють людям ефективно користуватися своїми правами, звертатися до судових інстанцій у разі порушення законів та вимагати відповідальності від органів влади.

Соціологія та політологія допомагають аналізувати суспільні настрої, прогнозувати розвиток політичних процесів та формувати ефективні механізми громадянської участі. Завдяки соціологічним дослідженням можна оцінити рівень довіри до державних інституцій, виявити суспільні проблеми та впроваджувати реформи, що відповідають інтересам громадян. Політологічні знання сприяють розумінню механізмів розподілу влади, парламентських процедур та виборчих кампаній, що дозволяє громадянам ухвалювати обґрунтовані рішення під час голосування.

Гуманітарні науки також відіграють важливу роль у боротьбі з дезінформацією та пропагандою. Розвиток критичного мислення через вивчення філософії, історії та медіаграмотності допомагає суспільству протидіяти маніпуляціям і популізму. Освічені громадяни здатні аналізувати джерела інформації, розрізняти факти й фейки, що особливо важливо в умовах інформаційних воєн і гібридних загроз [4, с.90].

Соціально-гуманітарні науки сприяють розвитку правозахисного руху та громадянського суспільства. Завдяки юридичній та соціологічній освіті активісти можуть ефективно захищати права людини, брати участь у громадських ініціативах і впливати на

прийняття політичних рішень. Прикладом такого впливу є діяльність правозахисних організацій, які використовують гуманітарні знання для боротьби з корупцією, захисту свободи слова та сприяння демократичним реформам.

Таким чином, соціально-гуманітарні науки не лише теоретично пояснюють принципи демократії, а й активно впливають на її реалізацію на практиці. Вони забезпечують громадянам знання та навички, необхідні для свідомої участі у політичному житті, сприяють формуванню правової культури та допомагають суспільству адаптуватися до викликів сучасного світу. Без належного розвитку гуманітарної освіти демократія ризикує стати формальною системою без реального наповнення, тоді як освічене суспільство здатне забезпечити її сталий розвиток та ефективне функціонування.

Соціально-гуманітарні науки відіграють ключову роль у розвитку демократії, оскільки вони формують критично мислячих, відповідальних та активних громадян. Завдяки гуманітарній освіті суспільство отримує інструменти для розуміння демократичних процесів, правової культури та механізмів впливу на владу. Практичний вплив цих наук проявляється у підвищенні рівня громадянської участі, боротьбі з дезінформацією, розвитку правозахисного руху та зміцненні демократичних інституцій.

Перспективи розвитку соціально-гуманітарної освіти тісно пов’язані з процесами глобалізації, цифровізації та суспільних змін. У майбутньому важливо впроваджувати нові методи навчання, що сприятимуть адаптації до швидкозмінного інформаційного середовища. Зокрема, слід розвивати медіаграмотність, цифрову безпеку, міжкультурний діалог і навички громадянської активності. Також необхідно забезпечити інтеграцію гуманітарної освіти з іншими галузями знань, що дозволить формувати комплексне розуміння сучасних викликів.

Без належного розвитку соціально-гуманітарних дисциплін демократія ризикує залишитися формальною, а суспільство – вразливим до маніпуляцій, популізму та авторитарних тенденцій. Тому важливим завданням є підтримка гуманітарної освіти, сприяння науковим дослідженням у цій сфері та впровадження інноваційних підходів до виховання свідомих громадян. Тільки завдяки цьому демократія може стати не лише політичною системою, а й способом мислення та життя суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бебик В. М. Демократія та політична культура: методологія, теорія, практика / В. М. Бебик. – К.: МАУП, 2003. – 256 с.

2. Васильченко Г. В. Політична культура суспільства: навчальний посібник / Г. В. Васильченко. – К.: Знання, 2010. – 312 с.

3. Гуменюк Б. І. Громадянське суспільство і держава: теоретико-методологічний аналіз / Б. І. Гуменюк. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – 278 с.

4. Денисенко В. М. Політологія: підручник / В. М. Денисенко. – К.: Вища школа, 2018. – 384 с.

5. Захарченко П. К. Демократичні процеси в сучасній Україні / П.К. Захарченко. – Харків: Право, 2015. – 245 с.

6. Кравченко В. І. Історія політичних учень / В. І. Кравченко. – К.: Академія, 2011. – 320 с.

7. Макаров А. В. Соціологія громадянського суспільства / А.В. Макаров. – Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2016. – 288 с.

8. Мельник О. В. Гуманітарна освіта і демократизація суспільства / О.В. Мельник. – Дніпро: ДНУ, 2019. – 198 с.

9. Панчук М. І. Політичні системи сучасності: теорія і практика / М.І. Панчук. – К.: Либідь, 2008. – 267 с.

10. Сидоренко А. В. Соціально-гуманітарні науки та їх роль у розвитку демократичного суспільства / А. В. Сидоренко. – Львів: Сполом, 2020. – 302 с.

ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ПРОТИПОЖЕЖНОЇ ПРОПАГАНДИ ПРИ НАВЧАННІ ПРАВИЛ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Вадим ПЕРЕПЕЛИЦЯ
Національний університет цивільного захисту України

Нині можна констатувати, що пожежі залишаються одним із факторів, які негативно впливають на народне господарство, призводять до колосальних матеріальних збитків, забирають людські життя та здоров’я людей, як дорослих, так і дітей. Аналіз статистики пожеж переконливо засвідчує актуальність проблем пожежної профілактики. Основна причина виникнення пожеж – необережне поводження з вогнем, адже частіше пожежі виникають в житловому (приватному) секторі.

В молодшому шкільному віці (7-10 років) мотивом підпалів часто стають пустощі зі сірниками і цікавість. Заняття з пожежної безпеки, як правило, необхідно проводити у формі бесід, з використанням наочних дидактичних матеріалів (плакатів, картинок). В молодшому шкільному віці засвоєння нового тісно пов’язане зі значимістю навчальної діяльності, а також із зростанням пізнавальних інтересів. Важливо так сформувати навчальну діяльність дитини, щоб вона привчала її контролювати себе (своє знання, своє уміння), оцінювати власні досягнення. Так, наприклад,

якщо вдома дитині дозволяють підігрівати собі їжу, вона має вміти правильно запалювати газову плиту, знати, що не можна залишати без нагляду запалену плиту, і перевіряти чи вимкнена вона. В процесі навчання для дитини має бути важливим та цікавим пізнання всього нового. Навчання найбільш успішне тоді, коли в ньому враховуються спрямування та мотивація, характерні для дітей певної вікової чи індивідуально-типологічної групи.

Засвоєння одного й того ж матеріалу проходить по-різному, а тому вимагає різних педагогічних умов залежно від рівня розвитку дитини, її становища в родинні, місця проживання. Наприклад, в сільській школі дітям можна розповідати про небезпеку користування сірниками для освітлення сараю з сіном, тоді як для міських школярів ця проблема не настільки актуальна. Одні діти змушені самі підігрівати собі їжу, доки їхні батьки на роботі, іншим дітям це роблять бабусі чи мами-домогосподарки і т.д. І те, що для одних є вже давно знайомим, для інших – цілковита новизна.

В процесі засвоєння знань дитина проявляється як особистість з притаманними їй особливостями спрямованості, свідомості і діяльності. Розвиток основних сторін особливості дитини зумовлюється зміною механізмів засвоєння, що має відображатися в методах навчання. Загальна закономірність розвитку пізнання в учнів молодшого шкільного віку полягає в тому, що вона формується на основі діяльності суб'єкта. Важливо, що ця діяльність може будуватися за допомогою та під керівництвом дорослого.

Окрім помітних закономірностей розвитку дітей у процесі навчання важливо врахувати й конкретні педагогічні умови, специфічні для різних сторін розвитку психіки дітей. Якщо в одних дітей вогонь викликає страх, тов. інших – інтерес до нестандартної ситуації. Навчаючись, діти не повторюють шлях пройдений людством і наукою в цілому. Знання і способи дій не відкриваються дітям заново, а передаються зовні і засвоюються ними. Найбільш ефективний метод передачі нового змісту такий, при якому даний зміст навмисне виділяється для дитини. Він засвоюється в узагальнено-абстрактній формі, а потім застосовується у конкретних умовах. Наприклад, після пояснення, що сірники небезпечні, можна розповісти про пожежі, які виникли від пустощів дітей з ними. Такий метод навчання важливий у тих випадках, якщо засвоюється такий матеріал, практичне значення якого учні не помічають спершу за теорією.

Ще до школи дитина звикає до думки про необхідність знань, які будуть необхідні в майбутньому. При цьому дитина не уявляє їхнього конкретного змісту. Вона тягнеться до знань, які мають суспільне значення та вагу. В цьому і проявляється у дитини цікавість,

необмежений інтерес до навколишнього. І дуже важливо щоб в цей період поруч з іншими дисциплінами вчителі не нехтували заняттям з пожежної безпеки. Адже ті ази, які тримають молодші школярі залишаться з ними на все життя, змінюючись і вдосконалюючись.

В перший період навчання учень ще не має інтересу до змісту конкретних дисциплін, у нього не має пізнавального інтересу до самого навчального матеріалу. Він формується в міру заглиблення в предмет. Його пізнавальна діяльність спирається на інтерес до знання в цілому. Інтуїтивне прийняття дитиною знань необхідно підтримати і розвивати з початку навчання в школі, але вже шляхом демонстрації несподіваних, цікавих та інтригуючи сторін предмету. Тим паче, що предмет «Пожежної безпеки» має міцні зв'язки з фізикою, хімією, побутом, відпочинком. Це дозволяє формувати у дітей справжні пізнавальні інтереси як основу навчальної діяльності. Таким чином для першого етапу шкільного життя помітно, що дитина починає цікавитися змістом предметів. За цей період з молодшими школярами доцільно розглядати теми: «Вогонь – друг і ворог людини», «Небезпека пустощів з вогнем», «Сірники – не іграшки», «Безпечний газ», «Електрика в домі», «Що робити при пожежі», «Як попередити пожежу?».

При викладанні розділу «Пожежна безпека» необхідно щоб дітям було цікаво на заняттях, для цього варто уникати «перенасичення» навчального матеріалу. Який діти не зможуть засвоїти в певній мірі. Це можна досягти постановкою на уроках проблемних задач, адаптованих до віку учнів, та які потребують спеціальних теоретичних знань для їх вирішення. Для проведення занять можна використовувати дитячу літературу.

Окрім того, необхідний показ кіно- та відеофільмів пожежної тематики для даного віку, проведення вікторин, ігор, конкурсів, КВК, ігрових ситуацій типу «Включив електроприлад чи газ, і пішов гуляти. Пожежа. Що робити?», спортивних змагань тощо.

До завершення початкової школи учні повинні знати: існування явища «пожежа», ймовірна небезпека та наслідки; джерела виникнення пожежі, пожежну небезпеку природних явищ; найбільш пожежонебезпечні оточуючі предмети і правила поводження з ними; елементарні вимоги пожежної безпеки (не розпалювати багаття, не палити сірників і т.д.).

Учні повинні вміти: грамотно діяти у випадку виникнення горіння чи задимлення; сповіщати по телефону аварійно-рятувальну службу про пожежу (надзвичайну ситуацію), своє прізвище та ім'я, адресу проживання; виконувати вимоги правил пожежної безпеки; вимикати електроприлади.

Таким чином, ефективне навчання дітей правилам пожежної безпеки з урахуванням вікових особливостей надасть можливість суттєво зменшити кількість пожеж від дитячих пустощів.

Інноваційними формами ППП можуть бути різновиди розвиваючих ігор, або за участю живих людей, або комп'ютерні програми, ігри та інтерактивні відеосюжети.

На базі існуючого обладнання підрозділи ДСНС України можуть обладнати місця проведення гри, наприклад приміщення ДНЗ або ЗОШ, за допомогою на перший погляд банальних речей – приладів оповіщення про пожежу. Під супровід звукового сигналу можна навчати учнів правилам безпечної поведінки під час настання екстремальної ситуації. При увімкненні цих приладів, можна провести відпрацювання або засвоєних вихованцями навичок використання первинних засобів пожежогасіння – ковдри, піску осередку умовної пожежі, так і більш масштабно відіграти евакуацію до підвального приміщення з доведенням легенди навчань, наприклад, нападу ворожих бомбардувальників.

Ефективне навчання - це розвиток людини, зміна його свідомості у кращу сторону, поглядів, установок, цінностей, норм.

Навчання людей основам ППБ з застосуванням інноваційних форм роботи – значно підвищує його ефективність, адже людині, яку навчають цікаво, і вона мимоволі запам'ятовує викладену до неї інформацію.

До інноваційних форм навчання також можна віднести заняття з використанням програмування психіки, вбивання інформації у свідомість людини на рівні підсвідомого, а іноді-навіть рефлексів. Таке навчання населення заходам пожежної безпеки дозволяє якісніше та ефективніше впливати на свідомість людей, на їхній спосіб життя, підвищуючи тим самим пожежну безпеку населеного пункту.

Аналізуючи рівень обізнаності дітей шкільного віку щодо правил пожежної безпеки дали можливість зробити цікавий висновок, що бесіда на протипожежну тематику, та доведення до інформації до середньостатистичного школяра правил власної безпеки одним своїм фактом буде інноваційною. Причиною цього є відсутність достатньої кількості занять, певної системи, використання різноманітних форм та методів у школах, де вони навчаються, а силами одного лише інспектора нажаль не можна охопити велику кількість людей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабенко В. С. та ін. Нові підходи до забезпечення пожежної безпеки // Пожежна безпека. – К., 2001. – №2. – С. 43.

2. Балл Г. О. Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти // Освіта і управління. – 1997. – №2. – С. 21–35.

3. Бех І. Особистісно-орієнтований підхід у вихованні // Професійна освіта: педагогіка і психологія: Українсько-польський щорічник. – Ченстохова-Київ, 2000. – С. 331–350.

4. Босак В. Шукаємо нових форм роботи // Пожежна безпека. – К., 2004. – №2. – С. 42.

КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УНКРАЇНИ З НАСЕЛЕННЯМ

Валентина ПОДЛЕСНА
Національний університет цивільного захисту України

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) виконує ключову роль у захисті населення, а комунікативна компетенція її працівників є невід'ємною складовою їхньої професійної діяльності, оскільки рятувальники не лише виконують технічні завдання, а й взаємодіють із людьми у кризових ситуаціях.

Робота рятувальників часто пов'язана з екстремальними умовами: катастрофами, пожежами, техногенними аваріями. Постійно перебуваючи під час виконання службових обов’язків в екстремальних умовах, пожежники-рятувальники мають бути міцними не лише фізично, а й емоційно. Психологічна стійкість і емоційна врівноваженість – риси характеру, які частково є спадково-сталими особливостями індивіда, але переважно – це набуті здібності завдяки тривалим тренуванням, саморозвитку і самоконтролю. Оскільки емоції також впливають на комунікативні функції працівників ДСНС, необхідно навчитися долати їхній негативний вплив на здатність ефективно комунікувати.

Гуманітарна підготовка (зокрема, удосконалення комунікативної компетенції) має на меті розвинути стійкість до емоційного вигорання та розвинути вміння правильно реагувати в критичних ситуаціях на різні емоційні подразники, щоб використовувати емоційно нейтральні врівноважені способи комунікації.

Одними з таких емоційних подразників може виявитися поведінка потерпілих та їхніх близьких і рідних під час лиха. Коли емоційно-нестійка особистість потрапляє в стресові умови, нерідко її поведінка стає непередбачуваною, навіть загрозливою як для неї особисто, так і для тих, хто перебуває поряд. Якщо ще до таких обставин додати стан соціально-несвідомого елемента під впливом алкалоїдів, то ситуація загострюється до граничної межі терпимості. Також слід враховувати, що нерідко саме потерпілі спричиняють

надзвичайну ситуації, яку потім повинні ліквідовувати пожежники-рятувальники: самі підпалюють суху траву у вітряну погоду, не думаючи про наслідки; гріються в холодну пору року, розпаливши багаття посеред будівлі; не слідкують за відповідним технічним станом електромережі в помешканні; накопичують мотлох і різні вторинні матеріали біля або у власному помешканні, а потім все це займається від недопалка.

Такі умови, окрім факторів ризику для особистого життя і здоров'я рятувальників, безпосередньо впливають на емоційну стійкість працівників ДСНС. Однак, з метою ліквідації пожежі чи іншої критичної ситуації, рятувальники повинні взаємодіяти як з потерпілими, так і з їхніми близькими. В таких випадках ключову роль відіграє уміння ефективно комунікувати з населенням. Важливо розвивати комунікативну компетенцію, щоб вміти ефективно заспокоїти людей, дати зрозумілі інструкції та уникнути паніки.

Для ефективної ділової комунікації потрібно мати як вербальні, так і невербальні комунікативні навички: вміти чітко висловлюватися, обмінюватися ідеями, ділитися інформацією, вести переговори та вирішувати конфлікти.

Поради, як досягти ефективності комунікації [4].

1. Необхідно використовувати активне слухання, щоб поліпшити свої навички комунікування: перефразовувати, уточнювати, узагальнювати головні думки, необхідно спілкуватися емпатично.

2. Щоб досягти успіху в активному слуханні, необхідно розширювати свій словниковий запас для ліпшого перефразовування, також навчитися ефективно роз'яснювати, ставити запитання, визначати важливі моменти розмови і підбивати підсумки, водночас виражати емпатію, запам'ятовувати заохочувальні фрази і використовувати невербальні сигнали.

3. Для розбудови довіри намагатися спілкуватися з колегами поза роботою, практикуватися розпочинати і підтримувати розмови на довільні теми, уникати осудливого ставлення, висловлюватися чітко і з'ясовувати незрозумілі моменти.

4. Якщо подекуди виникають розбіжності в думках із ким-небудь, ставлячи запитання, можна перетворити суперечку на здорову дискусію. Продуктивна комунікація передбачає здатність звертатися за додатковими роз'ясненнями, коли це необхідно, оскільки це допоможе уникнути непорозумінь і забезпечить точність комунікації.

5. Одна з найефективніших стратегій вирішення конфліктів – уникнення упередженого ставлення. Необхідно спробувати подивитися на ситуацію з погляду іншої людини, і тоді можна помітити, що вам стане набагато легше знайти взаємовигідне рішення.

6. Дуже важливо розвивати навички емпатії, щоб підвищити стресостійкість і ефективніше давати собі раду в напружених ситуаціях. Емпатія, як компонент емоційного інтелекту, може бути корисним засобом для подолання стресових обставин.

7. Якщо опинилися у токсичному середовищі, у нагоді стануть техніки ненасильницького спілкування. Замість того, щоб негативно реагувати на агресивні випади, необхідно фрази для мовленнєвої відповідь спробувати подумки перетворити на більш позитивні та ввічливі висловлювання.

Під час конфліктів у сім'ї, з друзями чи на роботі загалом люди схильні узагальнювати та оцінювати протилежну сторону. Це відразу викликає опір і захист у відповідь, і реципієнти просто перестають чути. Ненасильницька комунікація пропонує інший спосіб донесення своєї думки: не оцінювати, а говорити про факти, особисті почуття й потреби, висловлювати прохання замість вимоги [2].

Метод ненасильницької комунікації – це алгоритм, який допомагає говорити так, щоб вас не просто слухали, а й чули. Ненасильницьке спілкування – це коли інтереси всіх сторін задоволені. Метод заснував американський психолог Маршалл Розенберг у 1960-их роках. Він розробив таку модель комунікації, за допомогою якої можна трансформувати стосунки з людьми навколо та віднайти порозуміння із самим собою. Наразі цей метод використовують уряди, корпорації та інституції понад 70 країн світу, щоб розв'язувати внутрішні й зовнішні проблеми [1].

Ненасильницька комунікація зосереджується на 3 аспектах спілкування: 1) самопереживання – глибоке і співчутливе усвідомлення внутрішнього досвіду та почуттів; 2) емпатія – здатність слухати іншу людину з розумінням та прийняттям; 3) чесне самовираження – здатність висловлюватися правдиво та заявляти про свої потреби, не звинувачуючи та не критикуючи інших [2]. Ця практика допомагає зрозуміти співрозмовника і без пасивної агресії, попросити про важливе.

10 принципів ненасильницької комунікації [2].

1. Використання «Я-пропозицій»: завжди краще говорити про свої емоції, спостереження і потреби, ніж намагатися додумати за інших. Правильно використовуючи «я-пропозиції», ми не перекладатимемо відповідальності за свої емоції на інших людей або обставини. Таким чином, людина, до якої ми звертатимемося, не відчуватиме себе атакованою і з більшою ймовірністю прислухається.

2. Не починати фразу зі слів «Ні» або «Але». Звичка починати фразу із заперечення не є корисною. Один співрозмовник може пропустити це повз вуха, а інший почує, що знецінено його слова,

вважатиме, що він неправий, або просто хочуть обговорювати лише свій досвід, а його ремарки ніхто не врахує.

3. Намагатися менше оцінювати. І негативні, і позитивні оцінки (особливо на основі одного-єдиного спостереження) не найнадійніша джерело, адже ситуація, яка сприймається тільки зі своєї сторони, – сприймається однобічно.

4. Бути обережнішими з порадами. Нерідко, слухаючи розповідь про чиїсь проблеми, комунікатори намагаються пропонувати рішення. Проте порада, нехай навіть дуже розумна і цінна, може бути сприйнята негативно, якщо її не просили. Якщо є мета зробити щось корисне, просто необхідно поцікавитися, чи потребує людина підтримки. Не доцільно наполягати, якщо отримано негативну відповідь. Якщо допомога потрібна, не вимагати від співрозмовника конкретних доручень, ліпше запропонувати варіанти допомоги: «Що я можу зробити для вас?»

5. Уникати наказових звертань. Імперативи (обов'язковість) використовуються не тільки в непроханих порадах, але і в ситуаціях, коли виникає щире бажання когось підбадьорити і підтримати («*Не здавайся! Все обов'язково вийде!»* або *«Не звертай уваги!»*). Хоча в таких випадках щиро бажається людині добра, фрази на кшталт *«Тримайся»* і *«Не сумуй»* – це ті ж непрохані вказівки, які також не припускають можливості вибору.

6. Пам'ятати про невербальні сигнали. Вчені вважають, що слова відіграють найменшу роль в нашій комунікації. Як би співрозмовники не намагалися правильно підібрати фрази, величезне значення мають інтонації, вираз обличчя, положення тіла, жести та інші невербальні компоненти спілкування. Якщо справді цікаво, передати це можна киванням, дивлячись на того, хто розмовляє, ставити уточнювальні запитання, не переглядати інформацію на телефоні. А якщо розмова стала неважливою і нецікавою – ліпше спрямувати її в інше русло або просто ввічливо закінчити.

7. Намагатися почути не слово, а почуття. Більшість людей не чули про ненасильницьку комунікацію. Тому потрібно бути готовими до того, що співрозмовник буде говорити некоректні, образливі або дивні речі, проте за ними можна розгледіти потреби, які зрозумілі і близькі всім. Справжні майстри ненасильницької комунікації зможуть проігнорувати спробу маніпуляції і не сказати образу у відповідь, а поговорити про потреби співрозмовника.

8. Говорити про власні потреби. Скільки проблем в спілкуванні існує лише через те, що комунікатори не висловлюються прямо про свої потреби, однак водночас очікують від присутніх їхнього виконання. Розраховувати на те, що хтось здогадається про ваші потреби і виконає їх, – це перекладання відповідальності. Практика

ненасильницької комунікації визнає, що кожна людина сама відповідає за свої емоції і потреби, тому ефективнішим є зрозуміти, що вам потрібно, і висловити це словами.

9. Просити, а не вимагати. Прохання – це цінний прояв уразливості і пряма комунікація особистих емоцій, а вимога – це завжди загроза. Загалом, наказами теж можна домогтися бажаного результату. Чим частіше щось вимагати, позбавляючи людину свободи вибору, тим нижчі шанси на те, що вона захоче добровільно до вас прислухатися.

10. Розвивати словник емоцій. Люди, які не звикли спостерігати за своїми емоціями, часто говорять про свій стан в категоріях «мені добре» і «мені погано». Ці слова майже нічого не означають і мало чим допомагають співрозмовникові. Розрізняти і називати свої емоції не так просто, проте цьому можна з часом навчитися. І чим більше слів для позначення різних відтінків емоцій знати, тим легше буде їх описувати. Зокрема важливо відрізняти почуття від думок, які ними викликані.

Отже, підвищуючи власну комунікативну компетенцію на засадах ненасильницької комунікації, фахівці ДСНС можуть досягти формування громадянських компетентностей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Освіторія. URL: https://osvitoria.media/experience/ nenasylnytska-komunikatsiya-yak-govoryty-shhob-uchni-vas-chuly/.

2. Проект Кешер. URL: https://www.projectkesher.org.ua/ news/yak-spilkuvatys-ekolohichno-osnovy-nenasyl-nyts-koho-spilkuvannia/.

3. Шевчук С. В., Клименко І. В. Українська мова за професійним спрямуванням : Підручник – 2-ге вид., виправ. і доповнене – К, Алерта, 2011. 696 с.

4. Campus. URL: https://campus.epam.ua/ua/blog/596.

ХОЛМСЬКА ЧУДОТВОРНА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ

Юлія СТУКАНОВА, к. пед. н., доцент
Світлана ЛИМАНСЬКА
Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «ДДПУ»

Національна культура має кілька складових, невід'ємною складовою частиною національної культури є церковне мистецтво, як складова частина релігійноїобрядовості [1 с. 38].

З грецької мови слово «ікона» перекладається як образ. У Київській Русі за часів раннього християнства поширеними були

візантійські та грецькі ікони. Холмська ікона Божої Матері та Вишгородська (Володимирська) ікона Божої Матері вважають найдавнішими які збереглися донині (іл. 1. Холмська Чудотворна ікона Божої Матера з Емануїлом). Дані ікони стали зразком для перших українських іконописців.

Зображення Ісуса Христа, Богоматері, святих, подій Святого Письма, що виконані за певними правилами (канонами) та наділені сакрально-культовими функціями називають іконами. Іконописні канони були сформовані в епоху існування Візантії.

В період X – XIII ст. живописних ікон збереглося небагато. Давньоукраїнське мистецтво у рельєфній кам'яній іконі відтворило найдавніші іконографічні мотиви. Як у малярстві, так і у рельєфній іконі найбільш поширеними були зображення Ісуса Христа та Богородиці. Серед творів дрібної пластики, що збереглися майже всі були привезені з Візантії традиційні типи зображень Пресвятої Божої Матері, з посеред яких чимало зображень Богородиці з немовлям [1 с. 53].

Л. Євсєєва, Н. Комашко, М. Красилін при вивченні історії іконопису зробили висновок, що ранні храми Києва і його околиць у XI столітті прикрашали мозаїками та фресками [2 с. 25].

Протягом кількох століть вироблялися традиційні іконографічні канони християнського образотворчого мистецтва, що поєднало художню культуру різних народів. На теренах давньої України сформувалася своя провізантійська іконографія.

Ікона Холмської Богоматері є однією з найстаріших пам'яток кінця XI ст. в Україні. За часів князя Володимира вона потрапила на українські землі. На даний час на теренах України нараховується близько 200 чудотворних ікон [4 с. 90].

Найбільше чудотворних ікон протягом століть були саме Богородичні. Холмська Чудотворна ікона Богородиці належить до типу Одигітрії. Перша згадка про ікону датується 1622 роком. Ікона була виконана в елітарній константинопольській малярській майстерні. На руках Богородиці збереглися три фрагменти золотої з емалями шати та золотий емалевий медальйон [3 с. 405].

Нині Холмська Чудотворна ікона Богородиці у християнському світі одна з найвідоміших і найшанованіших ікон. За легендою Святий Євангеліст Лука написав Холмська Чудотворна ікона Богородиці. З Холмом її доля була тісно пов'язана протягом століть. Вшановують пам'ять Холмського чудотворного образа у свято Різдва Богородиці (8 вересня).

Одні джерела стверджували, що Холмську Чудотворну ікону Богородиці до Києва разом з іншими церковними речами привіз рівноапостольний князь Володимир, коли прийняв хрещення, з інших –

ікона була у шлюбному посагу царівни Анни, яка була нареченою князя, а він поставив образ у Богородичному соборі, який побудував у 1001 р. у Холмі.

Згідно з літописними даними від 1223 р. князь Данило Галицький відбудував місто Холм, а також на високому пагорбі було збудовано величний храм. Храм прикрасили іконами з Київського Вотчого монастиря Святого Федора, серед них була Холмська Чудотворна ікона Богородиці. Привезені з Києва ікони були прикрашені дорогоцінним камінням та золотим бісером. Вже в той час іконі Богородиці приписували особливу благодать та чудотворну силу.

1240 р. Холмська Чудотворна ікона Богородиці своїм заступництвом врятувала Холм від нашестя орд Батия. З того часу почали приписувати особливу чудотворну та благодатну силу іконі Холмської Богородиці. Татарські орди у 1261 р. під проводом Бурундая зруйнували православний храм, пограбували ікону від риз та залишили її на руїнах. Лише через сто років ікону віднайшли та шанобливо повернули до відбудованого храму.

Холмська кафедра у 1596 р. на чолі з єпископом Діонісієм Збируйським переходить під протекторат греко-католицької церкви та Чудотворна ікона Богородиці стає вельми шанованою у греко-католиків святинею [5 с. 42].

Холмським греко-католицьким єпископом у 1628 р. стає Мефодій Терлецький. Він розпочинає збір документальних свідчення благодіянь, які були отримані за посередництвом образу Пресвятої Богородиці. 1646 року створено комісію для вивчення та обстеження ікони, підтвердження її давності та чудодійної сили. Яков Сушу, керуючий Духовною греко-католицькою гімназією, 1646 р. видає книгу «Phoenix redivivus albo obraz starozutny Chelmki Panny u Matki Prenayswietszey slava cydovnych swoich dzel ozylu» («Фенікс»), яка містила детальний опис ікони та перелік творених нею чудес.

22 січня 1650 р. Богдан Хмельницький та польський король Ян Казимір уклали Зборівську угоду за якою Холмська кафедра очолювана Діонісієм Балабаном та Холмський собор було повернуто православним, але Чудотворної ікони в храмі не було. Після тривалих пошуків та завдяки допомозі православних вірян ікону віднайшли у підземеллі та повернули до храму.

1651 р. Зборівський договір порушено, розпочинається війна між польським військом та козаками. Король Ян Казимір бере у похід проти козаків Чудотворний образ Богородиці під Берестечко. Є відомості, що ікону носили перед битвою між рядами польського війська та молили про заступництво та допомогу. Перемога була за польським військом. Дану перемогу приписували чудодійній допомозі ікони Холмської Богородиці. По завершенню війни Ян Казимір з

почестями перевіз Холмську Чудотворну ікону Богородиці до Варшави та помістив в каплицю королівського палацу. На знак подяки 29 червня 1651 р. було відновлено Холмську греко-католицьку кафедру, призначивши управляючим Якова Сушу. 29 квітня 1652 р. на прохання єпископа та прихожан Холмська Чудотворна ікона Богородиці була урочисто перевезена до Холма та встановлена у соборному храмі.

Під час битви під Жванцем король Ян Казимір брав Чудотворну ікону на поле битви, але цього разу зазнав поразки. Ікону було повернуто до Холма.

Нестабільна політична ситуація змушувала Якова Сушу в разі небезпеки неодноразово з храму забирати ікону та переховуватися з нею, щоразу змінюючи місцезнаходження.

В 1660 р. Себастіян Нісевич люблінський ювелір виконав для чудотворної ікони дорогоцінні шати. За Чудотворним образом Холмської ікони Богородиці було зафіксовано більш ніж 700 чудодійних благодіянь.

1765 р. Холмську Чудотворну ікону Богородиці було короновано двома золотими коронами Папою Римським Климентом XII.

1875 р. після скасування унії з Римом. Ікону повертають православним. Там вона перебуває до Першої світової війни.

Чудотворну ікону у 1891 р. прикрашають новими срібними ризами, що оздоблені дорогоцінним камінням та емалями.

Австрійські війська 1915 р. окупували Холм, православне духовенство залишило місто. Ікону було перевезено до Москви, але у 1918 р. після проголошення Української Народної Республіки, до складу якої входила Холмщина, ікону перевезли до Києва та розмістили у церкві Флорівського жіночого монастиря на Подолі.

У 20-30-их рр. була небезпека конфіскації радянською владою ікони, тому її винесли з монастиря та переховували в Києві у приватних домівках. Відомий історик Наталі Полонська-Василенко у листі до Івана Огієнка поділилася спогадами, що ікону спочатку переховували у неї, але після кількох обшуків її було вирішено перенести в інше місце. З ікони дорогоцінні ризи зняли та на окремі дошки розібрали, роздавши їх у різні руки, щоб при обшуку уникнути конфіскації.

Холмська православна єпархія була відновлена у 1940 р. на окупованій фашистами території Польщі, її очолив архієпископ Іларіон (Іван Огієнко). Завдяки йому було знайдено ікону. До Києва архієпископ Іларіон відрядив свого урядовця магістра М. Середюка давши йому 1000 карбованців на реставрацію ікони. У Києві так звану «малу реставрацію» провів професор мистецтва Микола Прахов. На свято Воздвиження Чесного Хреста, 27 вересня 1943 р., ікону було урочисто внесена до кафедрального собору Холма. Надія Гаврилівна

Горлицька згадувала, що поки йшов ремонт в Соборі ікона знаходилася у домашній церкві архієпископа Іларіона.

Коли у 1944 р. лінія фронту рухалася на захід та поблизу Холма йшли жорстокі бої, архієпископ Іларіон вимушено емігрував. Для евакуації було задіяно два ешелони – один з людьми, другий – з майном, а саме: церковним начинням та іконами, серед яких була і Холмська ікона Богородиці. Біля Кракова ешелон попав під бомбардування, свідки змогли врятувати ікону Пречистої та інші ікони. В Любліні святиню передали православному священику, який сповістив до Холма про місцезнаходження ікони.

Митрофорний протоієрей Гавриїл Коробчук, холмський священик та батько Надії Гаврилівни Горлицької, відправив до Любліна машину у супроводі диякона Сурікова та свої старшої дочки Люби. Ікону таємно перевезли до Холма та переховували у родині Коробчуків.

1945 р. коли українців переселяли з території Холмщини на територію Радянської України, взявши з собою ікону родина священика виїхала до Луцька. До 1968 р. ікону переховували у Луцьку, доки отець Гавриїл був живий. Після його смерті ікону забрала до себе на Івано-Франківщину дочка Люба. У 1979 р. ікону було «поновлено», був зроблений грубий запис по старому пошкодженому живопису. Ікона перебувала на Івано-Франківщині до 1996 р.

За період існування ікона з часом втратила свій первинний вигляд, після розібрання на дошки для збереження та тривалих пригод вона була пошкоджена та потребувала реставрації. До Луцька Надія Гаврилівна Горлицька 16 листопада 1996 р. передала ікону на реставрацію в аварійному стані. Реставрацією святині займався реставратор Анатолій Квасюк, а його помічником була мистецтвознавець, художник-реставратор та дружина Олена Романюк [5 с. 96].

Зрештою 15 вересня 2000 р. було підписано договір про передачу Горлицькою Надією Гаврилівною *«безкоштовно у довічну власність Волинському краєзнавчому музею – ікону Холмської Богородиці»*, а Анатолій Силюк директор Волинського краєзнавчого музею зобов'язується, що *«музей зберігає, експонує в своєму приміщенні та забезпечує її охорону, а також наукове дослідження і реставрацію»; «ікона зберігається лише у м. Луцьку»; «музей здійснює тимчасову видачу ікони для використання та задоволення релігійних потреб»; «музей не має права вивозити ікону за кордон та експонувати її за межами України».*

Договір підписали у приміщенні Волинської облдержадміністрації за присутності представників влади, юристів,

науковців, реставраторів, журналістів, представників товариства «Холмщина». Цього ж дня до книги вступу Волинського краєзнавчого музею було записано ікону та присвоєно інвентарний номер «ВКМ І-453/КВ-77792».

До Чудотворного образу Холмської Богородиці прибували та прибувають паломники з України, Польщі, Словакії, Чехії, Греції, Канади, Парагваю, Аргентини, Бразилії, США, Канади. Паломники прибували разом із священнослужителями, які відправляли богослужіння і здійснювали обряди миропомазання. У Холмі проходили велелюдні хресні ходи до ікони, на свято Різдва Пресвятої Богородиці, що є днем славлення Холмської Чудотворної ікони Богородиці, коли вулицями міста проносили ікону. Від моменту знаходження ікони у Луцьку традицію було відроджено. До музею, як закладу культури, йдуть паломники, щоб поклонитися святому образу [4 с. 99].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Апологет Матеріали ІІ Міжнародної наукової конференції м. Львів, 24 - 25 листопада 2010 р. 148 с.

2. Горбань С. І. Формування професійної компетентності майбутніх художників сакрального живопису з використанням інноваційних технологій: автореф. дис. … канд. пед. наук : 13.00.04. Кременчук, 2018. 321с.

3. Енциклопедія історії України, Т. 10 Т-Я, Київ, Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2013. – 784 с.

4. Культурна спадщина Слобожанщини: збірка наукових статей. Число 37. – Харків: Курсор, 2018. – 220 с., 111 іл.

5. Ременяка О. С. Nigra sed Formosa: Занурена в печаль, проте прекрасна... *Слідами мандрів ікони Богородиці Холмської* / О. С. Ременяка. – Ін-т проблем сучасн. мист-ва Нац. Акад. мист-в України. – Київ : Фенікс, 2018. – 184 с. : іл.

РУЙНУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: МАСШТАБИ ТА НАСЛІДКИ

Ольга ТИЩЕНКО
Черкаський фаховий коледж харчових технологій та бізнесу

Культурна спадщина відображає історію, традиції та духовні цінності країни і є важливою частиною її національної ідентичності. Однак під час військових конфліктів культурна спадщина зазнає руйнування і розграбування. Війна в Україні стала однією з найсерйозніших загроз для історичної та культурної спадщини країни,

спричинивши значні втрати та створивши серйозні проблеми для майбутнього відновлення.

Збереження історико-культурної спадщини України в умовах тривалої повномасштабної російсько-української війни – завдання вкрай важке, але стратегічно необхідне, адже історико-культурна спадщина «є одним з головних чинників формування української національної ідентичності та відродження духовності українського народу» [1, с. 6]. Вагомою частиною історико-культурної спадщини України є нерухомі пам’ятки – зразки монументального мистецтва, архітектури, історичні та археологічні об’єкти, музеї. На жаль, російські окупанти продовжують нищити все, до чого можуть дотягнутися в Україні, в тому числі й історико-культурну спадщину.

Від початку повномасштабного вторгнення в Україну було пошкоджено або повністю знищено сотні об'єктів історико-культурної спадщини, зокрема старовинні церкви, музеї, архітектурні ансамблі, театри та бібліотеки. За даними Міністерства культури та стратегічних комунікацій України, в нашій країні через російську агресію вже пошкоджено 1222 об’єкти культури. Зокрема, згідно з інформацією обласних і Київської міської військових адміністрацій, серед пошкоджених об’єктів: 124 пам’ятки національного значення; 1024 місцевого значення; 74 об’єкти щойно виявленої спадщини [2].

Станом на 31 липня 2024 року ЮНЕСКО підтвердила, що в Україні від початку повномасштабного вторгнення були пошкоджені 432 об'єкти. Серед них 139 релігійних об'єктів, 31 музей, 214 будівель, що мають історичну, мистецьку цінність, 32 пам'ятники, 15 бібліотек, а також 1 архів. Найбільше пошкоджень зафіксовано у таких регіонах: Харківська область – 322 об’єкти; Донецька – 164; Херсонська – 159; Одеська – 136; Чернігівська – 65; Київська область і місто Київ – 81. Серед знищених та пошкоджених об'єктів згадують, зокрема, Маріупольський драмтеатр, краєзнавчий музей, а також низку будівель і церков [3].

Нові руйнування сталися у Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Одеській, Сумській, Харківській та Херсонській областях. У Запорізькій, Одеській, Хмельницькій та Херсонській областях відбулися повторні напади на вже пошкоджені об'єкти. Крім того, тимчасова окупація значної частини Луганської, Запорізької, Донецької та Херсонської областей унеможливлює оцінку повного обсягу пошкоджень. Однак з наведених даних зрозуміло, що наслідки конфлікту та окупації залишили значний слід на культурній спадщині країни.

Переписуючи історію, загарбники намагаються зробити все для того, щоб знищити її спадок, а разом з тим – культурну ідентичність українців. В ЮНЕСКО вважають, що Україні

знадобляться десятиліття і близько $9 мільярдів, щоб відновити пошкоджені пам'ятки.

Крім видимих пам'яток історії та культури, до об'єктів спадщини належать і об'єкти нематеріальної спадщини, які демонструють автентичність та етнокультурну ідентичність, несуть на собі відбиток народів і націй, що формували українську державу. Ставлення до історико-культурної спадщини, її культивування, популяризація та презентація також є показниками зрілості суспільства і впливають на міжнародний імідж країни. У зв'язку з цим, крім законодавчого забезпечення охорони історико-культурної спадщини, важливим є особистісне розуміння ролі та функції історико-культурної спадщини для кожної людини і суспільства загалом.

Міжнародна спільнота рішуче засуджує руйнування культурної спадщини України. ЮНЕСКО, Європейський Союз та низка міжнародних організацій висловили готовність підтримати відновлення зруйнованих об'єктів. Важливим кроком є документування злочинів проти культурної спадщини з метою забезпечення фінансування подальших судових процесів та реставрації. Деякі країни, такі як Франція та Німеччина, надали гранти та експертну допомогу для відновлення важливих об'єктів.

Руйнування автентичних архітектурних пам'яток і творів мистецтва-непоправна втрата для історії людства. Унікальні будівлі, фрески, манускрипти та скульптури, що створювалися століттями, можуть зникнути в одну мить [4].

Свідоме руйнування культурної спадщини-це форма агресії, спрямована на стирання історичної пам'яті народу та послаблення його ідентичності. Руйнування церков, пам'ятників та архівів призводить до переписування історії та нав'язування чужих культурних наративів.

Туристична галузь, яка базується на культурній спадщині, зазнає серйозних збитків, що негативно впливає на місцеву економіку. Багато історичних міст України, які колись приваблювали туристів, зараз перебувають під загрозою зникнення.

Руйнування національних культурних символів спричиняє страждання, втрати та деморалізацію серед населення. Це посилює психологічні наслідки війни та впливає на колективну пам'ять населення.

Один з найважливіших культурних пам'яток Одеси, Спасо-Преображенський собор був побудований на початку 19 століття; оригінальна будівля була знесена за наказом комуністичної влади в 1930-х роках і відбудована після проголошення незалежності України. Новим випробуванням для собору стало масоване російське

бомбардування, яке відбулося в липні минулого року. Ракети влучили в головний вівтар храму, зруйнувавши перекриття на третьому поверсі та пошкодивши внутрішнє оздоблення й ікони. Окрім церкви, було пошкоджено понад два десятки будівель в історичному центрі Одеси, що перебуває під охороною ЮНЕСКО. Італія візьме участь у відновленні Спасо-Преображенського собору, і уряд оголосив про виділення 500 000 євро на першочергові реставраційні роботи.

Ще одним ударом стало пошкодження будинку-музею Поліни Райко в Олешках, який був затоплений внаслідок російського вибуху на Каховській ГЕС. Поліна Райко була талановитою художницею-самоучкою з Херсонщини, яка почала малювати у віці 69 років і активно працювала в жанрі наївного мистецтва. Вона перетворила свій будинок на витвір мистецтва, розписуючи сцени зі свого життя, сімейні історії, природу і домашніх тварин на своєму будинку, парканах і гаражних воротах. Її справжньою творчою спадщиною є не картини, а стіни її будинку. Після смерті Поліни Райко її будинок купила пара канадських поціновувачів мистецтва, а її роботи увійшли до каталогу «Дорога до раю»; у 2013 році будинок перейшов у власність Музею Івана Гончара. Справжній масштаб пошкоджень і складність реставрації можна буде оцінити лише після деокупації Олешок.

Окупанти атакують музеї як символи української ідентичності та відокремлення від «імперського світу». У травні 2022 року під Харковом згорів Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди. Серед руїн вціліли лише статуї мандрівного філософа, поета та музиканта, який наголошував на важливості збереження народної культури та патріотизму. Збір коштів на відновлення музею триває. У 2023 році компанія «Укрпошта» передала закладу мільйон гривень з коштів, отриманих відпродажу марок, випущених до 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди. Під час бойових дій на Київщині також постраждав історико-краєзнавчий музей у селі Іванків, де зберігаються картини відомої «наївної» художниці Марії Примаченко. Будівля була знищена вогнем, але 14 робіт були врятовані з вогню місцевими жителями та виставлені в Українському домі у вересні 2022 року. На жаль, інші експонати музею, який був відновлений напередодні обстрілу, врятувати не вдалося. Планується відбудувати музей на тому ж місці, що коштуватиме щонайменше 35 мільйонів гривень [5].

Постраждали також музеї в Києві. 10 жовтня 2022 року внаслідок бомбардування центру міста вибило вікна в Музеї Ханенків, Національному музеї Тараса Шевченка, Київському художньому музеї та Національному науково-природничому музеї. На щастя, колекції не постраждали. Завдяки державній допомозі та

пожертвам відвідувачів установи змогли відновити свою діяльність протягом кількох днів.

Того ж дня було пошкоджено дві будівлі Українського національного філармонійного оркестру, Київського національного університету імені Тараса Шевченка та Київського міського будинку вчителя, збудованого у 1910 році за проєктом архітектора Павла Альошина. Раніше цього року стало відомо, що Всесвітній фонд пам'яток (ВФП) відновить розбитий скляний купол будівлі, оскільки саме тут в ніч з 24 на 25 січня 1918 року було проголошено створення Української Народної Республіки та прийнято Четвертий Універсал проголошення незалежності України.

Але, звичайно, найстрашнішою згадкою і символом російського злочину є Маріупольський драматичний театр, зруйнований під час авіанальоту 16 березня 2022 року. Будівля була побудована в середині 20-го століття і залишалася провідним мистецьким центром регіону.

Після початку повномасштабного вторгнення вона стала притулком для маріупольців, які рятувалися від ворожих обстрілів і втратили свої домівки. Надпотужні бомби не лише зруйнували театр, але й перетворили його на місце масових жертв. За різними оцінками, під завалами опинилися 600 маріупольців. Окупувавши місто, окупаційні війська знищили будівлю, яка стала символом культурного опору та надії. Більшість акторів театру залишилися з окупантами, інші митці переїхали до Ужгорода, щоб продовжити роботу Маріупольського театру.

Що стосується відбудови у воєнний час, то слід зазначити, що це є стримуючим фактором для ініціювання відбудови, оскільки плани реконструкції потребують детального аналізу та існує ймовірність повторного знищення об'єктів. Тому наразі держава зосереджується на підготовці проєктної документації та оцінці збитків для зруйнованих об'єктів, використовуючи при цьому всі міжнародно-правові інструменти для посилення захисту культурної спадщини світового значення.

Наразі програми зі збереження культурної спадщини в Україні найбільше підтримують ALIPHFOUNDATION, ЮНЕСКО, а також уряди Швеції, Японії, США та Італії.

Війна призводить не лише до матеріальних втрат, але й до руйнування нематеріальних аспектів культури, таких як традиції, ритуали, народна творчість та мова. Багато культурних ініціатив та мистецьких проєктів змушені припинити свою діяльність [6].

Незважаючи на масові руйнування, Україна та міжнародна спільнота розробляють стратегію відновлення культурної спадщини. Ключовими напрямками мають бути:

– документування злочинів та складання реєстрів пошкоджених об'єктів. Важливо фіксувати всі випадки руйнування, щоб у майбутньому можна було притягнути винних до відповідальності;

– залучення міжнародних організацій (ЮНЕСКО, ЄС, ICOMOS) для технічної та фінансової підтримки. Міжнародні організації можуть надати експертизу та фінансування для реконструкції пам'яток;

– впровадження сучасних технологій для реставрації пам'яток (3D-сканування, цифрове архівування). Деякі історичні пам'ятки можуть бути відновлені за допомогою точного цифрового моделювання;

– розробка національної програми відновлення та збереження повоєнної культурної спадщини. Це передбачатиме виділення бюджетних коштів, залучення архітекторів та реставраторів, а також співпрацю з міжнародними експертами;

– освітні ініціативи та популяризація історії. Важливо навчати молоде покоління про важливість культурної спадщини та необхідність її збереження. Таким чином можна відродити національну ідентичність та повагу до історичних цінностей;

– повернення втрачених культурних цінностей. Частина культурних цінностей була викрадена та вивезена з України. Необхідно використовувати міжнародні правові механізми для повернення експонатів.

Російська агресія має на меті повне знищення української духовності та ідентичності. Вона поєднує в собі злочини людських втраті геноциду, зміну історичних концепцій, знищення унікальної традиційної спадщини українського народу, руйнування культурної спадщини, розкрадання культурних цінностей і спроби стерти національну пам'ять України [7].

Як наслідок, докорінно змінилося сприйняття культурної спадщини як важливого елементу нашої ідентичності. Ми активно працюємо над поверненням викрадених артефактів, зміною наративу в позиціонуванні колекцій та творів мистецтва, відновленням проукраїнських історичних контекстів та побудовою зв'язків між минулим і майбутнім. Безпосередньо доводячи, що ми є українцями і перебуваємо на шляху вільного державотворення.

Отже, війна, яку веде Російська Федерація проти України, вимагає посилення ідентифікаційної, інтеграційної та мобілізаційної функцій, щоб не допустити перетворення культурної спадщини та етнічної пам'яті ворогами на потенційну загрозу національній безпеці України.

Висновок. Руйнування культурної спадщини України внаслідок війни є серйозною проблемою для України та всього цивілізованого світу. Захист і відновлення історичних пам’яток є важливим

завданням не лише для національної ідентичності, але й для майбутніх поколінь. Воєнні злочини проти культури мають бути визнані на міжнародному рівні, а культурна спадщина має бути належним чином захищена та відновлена. Зруйновані церкви, музеї та архіви – це не лише матеріальні втрати, але й частина історичної пам'яті нації. Тому боротьба за захист культурної спадщини є невід'ємною частиною боротьби за майбутнє України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Купрійчук, В. (2018). Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти, монографія. Київ: НАДУ.
2. Міністерство культури та стратегічних комунікацій України. (2024). Офіційні дані про пошкоджені та зруйновані культурні пам'ятки. URL: https://mcsc.gov.ua/
3. ЮНЕСКО. (2023). Звіт про вплив війни на культурну спадщину України. URL: https://www.unesco.org
4. Виноградова, О. (2022). Знищення культурної спадщини як елемент гібридної війни. Журнал «Український історичний огляд», 4(2), 45-60.
5. Теллер К. (2024). Сліди війни: зруйновані культурні пам'ятки України та їх відновлення. Київ: Harper`s Bazaar. URL: https://surl.li/qmxocg.
6. Петренко Л. (2023). Реставрація історичних пам'яток після воєнних руйнувань: світовий досвід та українські реалії. Київ: Національна академія наук України.
7. Культурна спадщина. (2023). Через російську агресію в Україні постраждали 872 пам'ятки культурної спадщини. Київ: Міністерство культури та інформаційної політики. URL: https://surl.li/vgaxzx.

СУЧАСНІ ВИМІРИ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ

Дмитро УСОВ, д-р філос. наук, професор
Національний університет цивільного захисту України

Трагічні події в Україні останніх років примусили зрозуміти, що людяне ставлення людей одне до одного вимагає особливих чеснот, передусім – чуття справедливості, визнання і поваги до людської гідності. Саме проблема визнання та несправедливість його порушення продовжує залишатися предметним полем сучасної філософії.

Для плідного філософського осмислення феномену визнання постає принципово важливим запропонований Томасом Рентчем принцип первісності практичного розуму та практично визначеної

інтерсуб'єктивності. Рентч [5] також (наслідуючи Гегеля) наголошує на необхідності аналізу конституюючих засад людського світу та досвіду, який у нього має назву Praxis, засад, які свідчать про те, що людина є комунікативною істотою: «Лише в комунікативному середовищі спільного світу людина може бути і стати людиною» [5, с. 224]. Чому це важливо для нас? Тому, що досліджуючи комунікативно-екзистенційні взаємини людей, або, як він заявляє «комунікативні, трансцендентальні та практичні способи людського життя», Рентч насправді говорить про «розмаїття взаємин визнання» [5, с. 42], він пропонує об'єднати буденні та філософські рефлексії визнання. А також постулює тезу про те, що і гідність, і визнання є «не емпіричними властивостями ізольованого суб'єкта, а інтерекзистенціалами людства» [5, с. 43].

Щодо методологічного сенсу розуміння сучасних вимірів проблеми визнання та місця в ній проблеми свободи, необхідно звернутися до ґрунтовної праці А. Гонета «Право свободи: нарис демократичної моральності» [3], в якій ґрунтовно досліджено перехід від історичного дискурсу свободи до «дійсної, соціальної свободи». У вступі до роботи під назвою «Теорія справедливості як суспільній аналіз» [3, с. 14-43] Гонет насамперед зазначає, що умови справедливості (як і людська свобода) можуть бути вкорінені, втілені не лише в позитивному праві, але й у належних способах спілкування, дій та вчинків, соціокультурних практик буденного життя. Методологічно важливим став також акцент Гонета на взаємозв'язку гіпотетичної угоди з ідеями свободи і справедливості [3, с. 44-58].

Проблема визнання як проблема справедливості. Індивідуальна несправедливість, що виявляється у неможливості отримати визнання особистих здобутків або індивідуальних якостей, для сучасної людини стає вкрай болісною та деструктивною, і супроводжується приниженням особистої гідності та втратою адекватної для її самосвідомості самооцінки.

Тож як виникає справжня «картина» соціальної справедливості, коли правила розподілу суспільних благ стають несправедливими, заснованими лише на владі та силі, а не на розумних, чесних принципах, які, наприклад, прагне сформулювати Дж. Ролз? Саме ці запити постають вимогою для осмислення та критичного аналізу розподільної моделі справедливості, яка є основою її процедурних тлумачень.

Для того, щоб сформувати дійсну «картину» соціальної справедливості», ми маємо зосередитись не на «значенні суспільних благ самих по собі, а на відношенні до них», а також зробити свідомий перехід від автономії до визнання особистості, адже «автономія для свого виникнення та існування, потребує взаємовизнання суб'єктів;

ми висновуємо себе не з лише з себе, але й із взаємин з іншими людьми, які оцінюють нас так, як ми можемо оцінити, поважати їх» [4, с. 61].

Свою відповідь на запитання про те, чому людям властиві пошуки справедливості та прагнення визнання професор практичної філософії Вільного університету Берліна Штефан Ґозепат не випадково розпочинає з можливості обґрунтування соціальних прав людини як істотної складової прав людини загалом. Ґозепат поступово розгортає тезу про те, що люди мають моральне право на те, щоб до них ставилися з рівною повагою. На особливу увагу в означеному контексті заслуговує й тлумачення Ґозепатом людської автономії в широкому сенсі цього слова: як загального особистого самовизначення щодо того, як людина сама хоче прожити своє життя. Зауважимо, що свою практичну філософію Ґозепат формує в конструктивному теоретичному діалозі з А. Гонетом та Ч. Тейлором.

Послідовно розгортаючи свою концепцію обґрунтування засад «ліберального егалітаризму», Ґозепат спирається на роздуми класика німецької філософської думки Е. Туґендгата, який стверджує, що без визнання членів моральної спільноти як принципово рівних, немає ніякого шляху для розвитку морального чуття та чуття справедливості. Йдеться про обґрунтування моральних приписів не лише для мене, а й про їх взаємне обґрунтування, тобто «про взаємини, в яких ніхто не може робити те, що він хоче, або що є для нього найліпшим, а всі разом створюють систему регулювань, яка, хоч і обмежує автономію кожного, проте через обмеження автономії всіх інших» [7, с. 25].

Туґендгат, дотримуючись принципу універсалізації як визнання тієї чи іншої норми справедливою чи виправданою, відмовляється від когнітивних припущень етики дискурсу та її заперечень проти монологізму. Він, так само, як і Ю. Габермас та О. Гьофе, вважає, що філософія справедливості, як і сучасна практична філософія загалом, має діяти терапевтично і проти несправедливостей індивідуального та соціального буття використовувати цілющу здатність рефлексії до віднайдення умов справедливого розв’язання конфліктних ситуацій.

Сам же Ґозепат розгортає далі у своєму проєкті образ справедливості. Адже насправді, рівність та справедливість настільки тісно пов’язані між собою, що справедливість частіше всього асоціюється з рівністю, і навпаки, несправедливість – з нерівністю. Проте пильніший погляд на проблему спростовує цю позірну простоту і багато випадків нерівності видають нам цілком справедливими. Для Ґозепата презумпція рівності стала також можливістю зробити наступний крок – вибудувати переконливу теорію розподільної справедливості, яка допоможе з’ясувати, що і ким розподіляється та на

яких засадах. Важливою особливістю Ґозепатового дискурсу справедливості є також чітке формулювання основних підходів до її розуміння, властивих новітній німецькій філософії, які можна охарактеризувати як набуття справедливістю нового соціокультурного виміру та перетворення людини з об'єкта на суб'єкт справедливості. Йдеться про започатковану Р. Форстом у «Контекстах справедливості» та завершену в одній із останніх його праць «Право на виправдання. Складові конструктивістської теорії моралі» [1] тезу про справедливість як всезагальне та фундаментальне право кожної людини на виправдання певних суспільних норм та дій.

Власне бачення взаємин справедливості та визнання Ґозепат формулює в контексті відповіді на питання: «якщо справедливості належить чільне місце серед інших моральних та соціальних цінностей, то як бути з рівністю, де її місце»? Адже справедливість – це не просто моральна цінність, яка існує поруч з іншими цінностями, такими як свобода, спільнота чи моральні взаємини, якими вимірюються базові складові людського буття. Особливістю підходу Ґозепата та його інтелектуальним досягненням є обґрунтування первісної природи, цінності справедливості, її переваг над іншими моральними та соціальними цінностями. І це принципово важливо, якщо витлумачувати справедливість як екзистенціал людського буття. А прагнення до справедливості – це і є прагнення до визнання і самореалізації як інтерсуб'єктивних засад творення ідентичності.

Теорія справедливості має сприймати теорію визнання як глибоке, проте часткове, зображення особистості. То ж не випадково розуміння Ґозепатом моралі як певного цілого, охоплює, разом зі справедливістю, й «інше справедливості», проте справедливість має переваги перед її моральними суперницями – етикою турботи та визнанням. Таким чином, теорія визнання, етика турботи, і теорія справедливості не конкурують між собою, а належать до різних вимірів людського буття.

Ґозепат говорить про відмінність між турботою і справедливістю: якщо справедливість наполягає на вченні про моральні засади, турбота вимагає розвитку моральних диспозицій. Наступна відмінність стосується форми морального мислення: з погляду справедливості проблеми мають вирішуватися за допомогою моральних принципів, турбота проявляється в кожному окремому випадку. І третя відмінність стосується моральної орієнтації: справедливість орієнтується на правильне і чесне, а турбота – на відповідальність та особисті взаємини. Погоджуючись із думкою А. Гонета та Ч. Тейлора про визнання як універсальну людську потребу, Ґозепат прагне не говорити про дилему справедливості та визнання, започатковану відомою дискусією А. Гонета та Н. Фрейзер.

Він вважає, що визнання є істотною перспективою теорії справедливості. Проте визнання – це не те благо, яке може розподілятися: «не кожен отримує рівне право на суспільну повагу, бо тоді ця повага не буде мати цінності. Проте кожен (за чесних рівних умов) мусить отримати рівне право на можливість досягти суспільної поваги та визнання» [2, с. 106].

Проте Ґозепат, постулюючи розподільну концепцію соціальної справедливості, залишає поза увагою того, хто розподіляє блага, а також ту обставину, що несправедливість, приниження та злидні є насамперед наслідком економічних та політичних зловживань. Адже перше питання справедливості – це питання влади, адже гідність людини порушується тоді, коли людина лише отримує свою, призначену зверху, частку справедливості, а не самостійно творить її, як і своє буття загалом.

Дискурс проблеми визнання, репрезентований сучасною практичною філософією, як горизонт і умова існування людини, базується на таких фундаментальних складових як справедливість, солідарність, гідність, турбота. Розуміння, визнання іншого, як свідчать праці не лише Ю. Габермаса, але й його учнів та послідовників – А. Гонета та Р. Форста, відбувається не лише в спілкуванні, але й у бутті в різних його вимірах, з можливістю та правом для кожного з громадян бути іншим. Але безпосереднє «моральне ставлення до інших вимагає формування «штучних» чеснот, передовсім – «налаштованості на справедливість», що, у свою чергу, тісно пов’язане з практикою поваги до гідності кожного окремого індивіда, яка є нормативним витоком вкорінених в універсальності моралі основних прав людини.

Варто погодитися з тезою Е. Тугендгата, яку поділяють і А. Гонет, і Ч. Тейлор, що наші дії свідчать, демонструють нашу моральну сутність, глибину нашого сумління, яке має інтерсуб’єктивний, діалогічний характер. Адже ми самі, наша ідентичність виникає не з самого мене, а «через діалог з іншими, частково відкритий, частково внутрішній» [6, с. 41].

Війна в нашій державі додатково та трагічно актуалізувала проблему визнання в основних її аспектах. З одного боку, Україна незламно бореться за своє політичне, культурне, цивілізаційне визнання. З іншого боку, агресор, окупант (на підставі ідеології свого керівництва) прагне усіма силами (аж до знищення людей, економіки та культурних цінностей) до заперечення, невизнання права України та її народу на існування. Тут вступає в дію (якщо вживати форми невизнання, запропоновані Акселем Гонетом) найстрашніша, найжорстокіша форма невизнання – насильство, вбивства,

приниження людської гідності. Тому наша боротьба за визнання безумовно є, в першу чергу, боротьбою за національну справедливість.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Forst R. (2007). Das Recht auf Rechtfertigung. Elemente einer konstruktivistischen Theorie der Gerechtigkeit. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
2. Gosepath S. (2004). Gleiche Gerechtigkeit. Grundlagen eines liberalen Egalitarismus. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
3. Honneth A. (2013) Das Recht der Freiheit. Grundriss einer demokratischen Sittlichkeit. Frankfurt/M.
4. Honneth A. (2010). Das Ich in Wir. Studien zur Anerkennungstheorie. Berlin: Suhrkamp.
5. Rentsch Th. (2000). Negativität und praktische Vernunft. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
6. Тейлор Ч. (2002). Етика автентичності. К.: Дух і літера.
7. Tugendhat E. (2006). Das Problem einer autonomen Moral. Ernst Tugendhats Ethik. Einwände und Erwiderungen. München: C.H.Beck.

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В РЕАЛІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Дмитро УСОВ, д-р філос. наук, професор,
Вікторія ЛИСЕНКО
Національний університет цивільного захисту України

Серед духовних цінностей людини важливе місце завжди займали національно-патріотичні почуття, що характеризують ставлення людини до свого народу та рідної землі, рівень готовності до героїчного подвигу в ім’я Батьківщини, до самопожертви. Особливого значення ці почуття набувають у наш час, коли Україна вирішує складні завдання збройного захисту національного суверенітету.

Сьогодні вкрай необхідним є процес патріотично орієнтованої мобілізації людських ресурсів для реалізації його основної функції – захисту цілісності держави, збереження національної ідентичності українців, що, в свою чергу, ставить важливе і невідкладне завдання – виховання справжнього громадянина і патріота рідної землі.

На думку української дослідниці І. Чернової, «патріотизм – одна з домінантних соціально-психологічних характеристик людини як особистості і фундаментується на вищих людських почуттях, які характеризують її як громадянина, носія певних духовних якостей; це – інтегративне поняття, сенс якого формується на перетині різних

наук, зокрема, політології, політичної філософії, етики та психології» [3, 228].

Людина, яка знаходиться на високому рівні свого особистісного і, зокрема, громадянського розвитку, повинна відзначатися сформованістю громадянських цінностей, серед яких особливе місце посідають ті, що є визначальними у структурі національної свідомості та самосвідомості. Це, передусім, така цінність як патріотизм, що втілюється у самовідданій любові до рідної землі, її народу, Батьківщини. «Особистість, яка є патріотом, вболіває за долю Вітчизни, переживає дієву потребу віддавати всі свої сили служінню співвітчизникам, своїй нації» [1, 28].

Почуття відповідальності за сучасне й майбутнє нації, держави є для патріота реальним виявом громадянського обов'язку, в першу чергу, захищати та відстоювати із зброєю в руках національні інтереси та духовні цінності українського народу. Патріотизм в умовах війни не є просто емоційним почуттям, а є моральним і практичним принципом, що керує діяльністю кожного громадянина.

Найдавніші філософські обґрунтування патріотизму відомі ще у роздумах Аристотеля щодо етики людських чеснот в спільнотах як бажаних, єдино людяних формах соціального буття, яким належить особлива соціально-інтегративна роль. Наслідуючи Аристотеля, сучасні вчені, зокрема канадський філософ Е. Макінтайр, вважає політичну спільноту найвищою формою соціальності, а найвищою етичною чеснотою – патріотизм. Він наголошує, що «патріотизм визначається як особлива лояльність стосовно даної нації: таку лояльність може виявити лише той, хто сам до цієї національності належить» [2, 525].

За Макінтайром, патріотизм виступає як сукупність певних вимог щодо підтримки та захисту свого народу, є передумовою моралі як такої. Захищаючи свою землю, країну чи народ, патріот не просто захищає певну територію виходячи із інтересів самозбереження, він захищає свій «моральний спадок», який дає можливість йому бути саме тією чи іншою людиною.

У сучасних умовах у центрі уваги стоїть проблема цінності особистості, її духовного розвитку, моральної культури та морального виховання, духовного світу та ролі ціннісних компонентів – ідеалів, віри, сенсу життя. Патріотизм, його виховання необхідно пов'язані з поняттями цінності життя та його сенсу. Для формування концептуальних основ патріотичного виховання сучасного громадянина визначальне значення відіграють моральні ідеали та ціннісні орієнтації, які домінують у суспільстві та його структурах. Виховання патріотизму серед громадян завжди було актуальним завданням держави та суспільства. Сьогодні, у цифрову еру,

використання технологій штучного інтелекту може стати потужним інструментом для досягнення цієї мети. У сучасному світі, де технології штучного інтелекту швидко удосконалюються і використовуються в різних сферах, виховання патріотизму за допомогою цих інновацій стає нагальним завданням.

Технології штучного інтелекту можуть бути використані для створення інтерактивних додатків та ігор, які дозволять користувачам експериментувати, розв'язувати завдання та взаємодіяти з історичним матеріалом. Наприклад, можливість відтворювати значні історичні події, «оживляти» видатних діячів або занурюватися в атмосферу певного історичного періоду, що допоможе надихнути громадян різних вікових груп досліджувати та поглиблювати знання про історію та культуру своєї країни.

Використання технології штучного інтелекту для аналізу даних з соціальних мереж та сприяння взаємодії користувачів щодо питань національної історії, культури та патріотизму.

Штучний інтелект може допомогти відстежувати дискусії, теми та тренди, що пов'язані з історичними подіями чи культурними аспектами країни у соціальних мережах. Аналізуючи дані, система може надавати корисну інформацію, поширювати факти та цікаві матеріали, що сприятиме підвищенню рівня обізнаності громадян у цих питаннях. Крім того, автоматизовані системи можуть реагувати на ключові події, публікувати цікаві факти, організовувати опитування чи віртуальні дискусії, сприяючи активному обговоренню та аналізу історичних та культурних аспектів.

Такий підхід дозволить залучити широке коло зацікавлених людей до спільного обговорення та вивчення власної історії, культурних цінностей та патріотичних питань, зробивши цей процес більш доступним та захоплюючим для різних соціокультурних груп населення.

Отже, використання технологій штучного інтелекту для виховання патріотизму є потужним інструментом в сучасному суспільстві. Стратегічною метою сучасної національної освіти є формування креативної та водночас високоморальної особистості сучасного співробітника державних структур, яка «не тільки усвідомлює вирішальне значення моральних цінностей, але й активно утверджує їх у повсякденному житті, у ставленні до інших людей, до себе самої, виявляючи такі моральні риси, як доброта, справедливість, толерантність, щирість, сумлінність, повага до іншої людини, почуття власної гідності, відповідальність, принциповість» [1, 25].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Боришевський М. Національна самосвідомість у громадянському становленні особистості. К.: Центральний інститут післядипломної педагогічної освіти АПН України, 2000. 63 с.
2. Макінтайр Е. Чи є патріотизм чеснотою? [пер. з англ., упоряд. Я. Кіш] // Сучасна політична філософія: Антологія. К.: Основи, 1998. С.524-544.
3. Чернова І. Проблема патріотизму в сучасному науковому дискурсі // Військово-науковий вісник. 2011. Вип. 15. С. 228-238.

АБСОЛЮТИСЬКА ПАРАДИГМА КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ ЩОДО ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ. (ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-ДУХОВНИЙ АСПЕКТИ)

Яніна ФЕДОРЕНКО, доктор історичних наук, професор
Національний університет цивільного захисту України

Тема російської колоніальної політики, спрямованої на повну анексію українських територій далеко не нова у дослідженнях української наукової еліти. Однак за останні десять років вона набула надзвичайної актуальності не тільки у науковому, але й у інформаційному просторі як на національному, так і на міжнародному рівнях. Таке зацікавлення соціуму пов’язане з часом, коли відбулася практично без будь-якого опору анексія Автономної республіки Крим, розпочалися сепаратні процеси на Сході нашої країни, що зрештою переросли в українсько-російську війну. А 24 лютого 2022 року увійшло в сучасну історію України як день повномасштабного вторгнення російської армії на територію України та розділило життя українського народу на до та після.

Абсолютистська парадигма увесь час була пріоритетною у політиці росії на різних етапах її історичного розвитку, і, відповідно, супроводжувалась анексією нових територій, що використовувалися як докази для демонстрації власної могутності та величі. На жаль, головною жертвою держави-агресора стала Україна, яка практично на чотири сотні років перетворилась на один із пріоритетних об’єктів російської експансії та і зараз вимушена боротися за відновлення захоплених територій, свободу й незалежність. Саме тому дана тема має наукове та суспільно-політичне значення, що і зумовлює її актуальність.

Історія колоніальної політики, одним із головних об’єктів якої стали території нашої країни нараховує не одну сотню років. Її витоки сягають XVII-XVIII ст., протягом яких сусідня держава почала

прикладати максимум зусиль, спрямованих на інкорпорацію українських земель. Для прикладу візьмемо, військово-політичний союз гетьмана Богдана Хмельницького з Московським царем Олексієм Михайловичем, що був ратифікований Березневими статями 1654 року. Кожна із сторін розуміла даний договір по-своєму. Українська сторона – як засіб зберегти державну самостійність та протистояти Речі Посполиті, російська – як приєднання нових васальних територій. Зрештою де-факто молода Українська держава потрапила під номінальний суверенітет Москви, яка відразу розпочала свою звичну, вироблену століттями практику, що полягала в активізації політичних, економічних, духовно-культурних маніпуляцій з метою повного підпорядкування території Гетьманщини.

Одним із яскравих прикладів порушення Москвою своїх обіцянок стало сепаратне Віленське перемир'я 1656 року [1], коли вона уклала за спиною української сторони договір з Річчю Посполитою, порушуючи всі домовленості з українським керівництвом, представників якого, до речі, навіть не було допущено за стіл переговорів. Такий крок з боку союзників спонукав Богдана Хмельницького до зміни зовнішньополітичних векторів та пошук інших союзників.

У 1657 році, після смерті гетьмана, на території України розпочалася справжня боротьба за владу та вплив, яка зрештою закінчилася поразкою для очільників новоствореної держави Богдана Хмельницького. Так, з одного боку, Москва робить спроби поширити й легалізувати свій контроль на українських землях, а з іншого – українське державне керівництво в особі гетьмана Виговського намагаючись протистояти московському впливу, заключає з Річчю Посполитою Гадяцький договір [2] та розпочинає війну з колишнім союзником.

У 1959 році гетьманом було обрано молодшого сина Богдана Хмельницького Юрія, котрий вимушений був підписати сумнозвісні Переяславські статті 1659 року, що позбавили Україну політичної самостійності (гетьману заборонялося вести самостійну зовнішню політику, він також втратив право призначати на вищі державні посади без погодження царя генеральну старшину).

Наступ на автономію Гетьманщини ще більше активізувався після приходу до влади Івана Брюховецького. Саме він став тим першим гетьманом, який відвідав Москву у 1665 році та поставив свій підпис під Московськими статтями, що зафіксували ще більші обмеження політичних прав українців. Зокрема, Москва отримала змогу безпосередньо втручатися у вибори гетьмана [3]. Однак, після підписання Кремлем у 1667 році Андрусівського перемир'я з Річчю

Посполитою, Московські статті було односторонньо розірвано обуреним українським козацтвом.

Загалом період 1660 – 1670 рр. в історії України більша частина істориків, зокрема Б. Горобець та О. Струкевич [4, 41] називають найдинамічнішим у XVII ст., оскільки вектори політичного життя в Україні постійно коливались від сепаратних договорів з Московським царством до повного розірвання відносин. Певним політичним компромісом даного етапу стали Глухівські статті 1669 року Дем'яна Многогрішного, які, з одного боку, узаконювали адміністративну автономію Лівобережної Гетьманщини, а з іншого – окремі їхні положення (заборона гетьману вести самостійну зовнішню політику та залишення царських воєвод у п'яти великих містах Гетьманщини), констатували значні поступки Москві.

Наступне століття пройшло під егідою повної інкорпорації підконтрольної території України. Експансійна політика Петра І й його спадкоємців була спрямована на остаточну інкорпорацію території Гетьманщини. Так, у 1709 році при гетьманові Іванові Скоропадському було створено інститут резидентури, головним завданням якого став контроль за діяльністю гетьмана. У 1722 – 1725 рр. на підконтрольній території України функціонувала Перша Малоросійська колегія, діяльність якої свідчила про перенесення імперської системи управління та повний контроль російського імператора над українськими землями.

Після смерті Данила Апостола російським сюзереном було заборонено обирати гетьмана та запроваджено правління колегіального органу, що увійшов в історію як Гетьманський уряд. А остаточну крапку на автономії поставило правління Катерини ІІ, коли у 1764 р. було ліквідовано інститут Гетьманщини, у 1775 р. – зруйновано Запорізьку Січ, у 1781 р. – скасовано полково-сотенний устрій, а потім всю територію колишньої Гетьманщини поділено на губернії (адміністративно-територіальний поділ Російської імперії).

Поряд із політичною анексією українських територій тісно переплелися процеси економічної та духовно-культурної експансії. Зокрема, про початок економічної експансії ми можемо говорити вже із періоду підписання Іваном Брюховецьким Московських статей, один із пунктів яких наголошував на тому, що податки, зібрані на території Гетьманщини, йтимуть на користь царської скарбниці.

Економічна експансія більше поглибилась за часів перебування на царському, а згодом імператорському престолі Петра І, який після переходу гетьмана Івана Мазепи на бік Шведського короля Карла XII, розпочав неприховане пограбування українських територій. По перше, українським купцям було заборонено вивозити свій товар через південні кордони, дозвіл лише надавався лише для портів Риги,

Петербургу і Архангельська. По-друге, українські купці обкладалися високим митом, в той час як для російські могли вести безмитну торгівлю. Щоб обійти запроваджені нововведення та уникнути розорення, багато українців вимушено брали собі в компаньйони росіян [5, 7].

Згодом, уже за часів перебування при владі доньки Петра, Єлизавети, між Гетьманщиною і власне російськими територіями було ліквідовано митні кордони, що згодом полегшило економічне поглинання українських земель. А у 1783 р. вже Катериною ІІ, на території колишньої Гетьманщини було легалізовано кріпацтво та йшло активне освоєння земель на півдні України, отриманих Російською імперією внаслідок двох російсько-турецьких воєн.

Важливим елементом російської експансії XVII-XVIII ст. стала також і духовно-культурна складова. Адже, Москва розуміла, що її традиційній шовіністичній доктрині могла протистояти цілком інша, українська, яка була діаметрально протилежною, з пріоритетом таких цінностей як воля, свобода, самостійність. А це, в свою чергу, на підсвідомому рівні перешкоджало сприйняттю українським населенням чужорідного для них світогляду північно-східного сусіда, для свідомості якого було характерним обов'язкове підпорядкування «батюшці-царю».

Варто зазначити, що основною філософської доктрини Московського царства стала ідеологема про Москву як третій Рим. Хоча сформована вона була ще на початку XVI ст., особливої популярності набула саме у XVII ст., в період царювання Олексія Михайловича та Петра І, й використовувалась ними з метою обґрунтування власних імперських амбіцій. Основна теза доктрини ґрунтувалась на твердженні про винятковість Москви як правонаступниці Римської імперії та духовного центру православ'я [6].

Беручи за основу дану ідеологему, Московське царство згодом трансформувалось у Російську імперію. І у цій трансформації та розростанні шовіністичної ідеології виняткове місце належить ректорові Києво-Могилянської академії, Феофанові Прокоповичу, який запропонував Петру І взяти за назву створеної ним імперії грецький варіант Русі – «Росія» [7, 2], таким чином, маніпулятивно зобразивши країну правонаступницею давньоруської цивілізації.

Тоді ж активізувався і потужний рух з боку російського духовенства, спрямований на анексію української церкви. Варто зазначити, що перші спроби політичної експансії у духовно-культурній сфері простежувались ще з часів прийняття Переяславських статей, в яких в одному із пунктів стверджувалось, що український митрополит мав перейти під зверхність московського патріарха. Однак, дана теза від початку викликала величезний

супротив українського духовенства. І хоча окремі промосковські священики спробували навіювати українцям лояльне ставлення і до Москви як центру православ'я, і до царя як очільника держави, освяченого Богом, встановити духовний протекторат у той час над Гетьманщиною не вдалось. І тільки згодом Москва, повернувшись до цієї ідеї, шляхом численних маніпуляцій змогла у 1686 році анексувати Київську Митрополію, приєднавши її до Московського патріархату.

Одночасно з духовно-релігійною експансією йшла активна робота й по асиміляції та русифікації українського населення. Зокрема, царський уряд заохочував укладання шлюбів між представниками обох народів, як у серед козацької старшини, так і всередині звичайних козацьких і селянських родин.

У 1720 році, Петро І вперше заборонив друкувати україномовні книги та запровадив цензуру до літератури релігійного змісту, заявивши про уніфікацію церковних книг [8]. Не оминула русифікаторська політика і українську освіту. Так, починаючи з 1783 року навчання студентів у Києво-Могилянській Академії та інших українських колегіях мало вестися виключно російською мовою, а у 1786 році після прийняття «Статуту народних училищ», було створено так звані народні школи, навчання в яких велося виключно російською мовою.

Російська експансія поширилась і на інші сегменти культурно-духовної сфери. Зокрема, при створенні архітектурних композицій релігійних споруд було заборонено будівництво у національному стилі українського (козацького) бароко, стилі, який на думку Олександра Стражного, безумовно у той час став виразником української ментальної ідентичності [9, 230]

Наступний період російської колонізації (XIX – на початку XX ст.) проходив під егідою остаточного перетворення території нашої держави на складову частину Російської імперії та повного утвердження ідеологеми, що росія – спадкоємиця Русі, що супроводжувалися намаганням повного знищення національного українського архетипу й самоідентичності, ліквідацією як прошарку національної української еліти, української національної культури, тощо.

Політична складова процесу анексії у цей відтинок часу тісно переплiталася із культурно-духовною, оскільки для російських можновладців важливо було стрети у свідомості більш ніж восьми мільйонів українців відчуття національної ідентичності, а відтак знизити будь-які ризики політичної дестабілізації, яка б могла зрештою виникнути у місцевого населення на приєднаних територіях. Однак, на варто забувати, що XIX ст. – період українського

національного відродження. Тому саме на цей період припадають і розгром Кирило-Мефодієвського товариства у 1847 році, і заборона громадівського руху, і тотальна русифікація та заборона друку українських книг, підкріплена Валуєвським циркуляром 1863 року та Емським указом 1872 року.

З огляду на майбутнє відпрацювання російською пропагандою наративу, що південь України – це споконвічні російські території, на яких проживає виключно російськомовне населення, важливо саме у ракурсі XIX століття згадати і про спроби реалізації проекту «Новоросія», ідейним натхненником якого була ще Катерина II. Хоча започаткований він був у кінці 80-х років XVIII ст., найбільш активно його реалізація проходила саме в XIX ст.

Головний задум імператорських можновладців полягав саме у масовому заселенні нових для Російської імперії територій Приазов'я та Причорномор'я росіянами й представниками інших етнічних груп, в той час як українське населення мало бути депортованим за межі території України, зокрема до Сибіру й Кавказу.

Однак, за дослідженнями багатьох українських істориків, зокрема, Л. Залізняка, Ф Турченка, О Ґави, саме населення сучасної України відіграло ключову роль у заселенні Південної України. Зокрема, за результатами першого перепису, частка українців на цих територіях становила 70-85 % [10], в той час як частка російського населення не перевищувала 5%. Щоб виправити ситуацію, з другої половини XIX ст. імперські урядовці активізували практику примусових переселень українців на Схід. Так, за твердженнями Володимира Буткевича, з 1896 по 1914 рр. до Сибіру було депортовано 1690 тис. українців [11], а на звільнені території заселено росіян, болгар, греків, німців, євреїв, молдаван, тощо.

Щодо Кримського півострова, то росіяни з'явилися на цих територіях лише після завоювання Кримського ханства у 1783 році, в той час як українці складали значну частину населення Кримського півострова ще з XVII століття [12, 65]. Однак було одне але – будучи більшою частиною населення Приазов'я і Причорномор'я, українці переважно проживали у сільській місцевості, а той час як російськомовне населення – у містах. Традиційна орієнтація українців на сільське господарство, на думку Федора і Галини Турченків, зумовила їх повільне в включення в промисловість та торгівлю, які бурхливо розвивались на даних територіях в результаті промислового перевороту XIX століття [13], натомість як інші етноси ставали активними провідниками промислового перевороту на Сході та Півдні України. Через даний факт, про українців складалося враження, що це виключно сільська нація. Ситуація виправилася вже на початку XX століття, коли почалась швидка урбанізація українського населення у

міський сектор півдня і сходу України. В той історичний проміжок часу, за даними Івана Терлюка, кожний другий житель Півдня і Сходу був за етнічним походженням українцем, і тільки кожний п'ятий – росіянином [14, 315]. Що стало яскравим доказом того, що імперський проект «Новоросія» зазнав на території нашої країни поразки, адже південь незважаючи та тотальну русифікацію залишився переважно українським.

Таким чином, дослідивши колоніальну політику російської імперії щодо українських територій, яку вона здійснювала протягом XVII – початку XX ст., можемо зробити висновки про те, що беручи за основи абсолютистку парадигму, з метою експропріації земель України, вона проводила цілий комплекс заходів, що містили в своєму складі територіальні, політичні, економічні та культурно-духовні компоненти. Століттями потужну роботу держава-агресор спрямовувала на знищення навіть згадок про незалежність нашої країни, а також намагалася стерти у свідомості українців будь-які прояви національної ідентичності та сформувати у міжнародної спільноти враження про українців як про виключно сільську націю, зневажливо назвавши анексовані території – Малоросією, а населення, що проживало на них – малоросами.

Основні компоненти анексійної політики росія використовувала і протягом наступних періодів історії України, перетворивши їх у маніпулятивні наративи, які стали остовою для початку гідридної, а потім й повномасштабної війни в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Горобець В. М. Віленське перемир'я 1656. *Енциклопедія історії України*: Т. 1: А-В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ. «Наукова думка», 2003. 688 с.: URL: http://www.history.org.ua/?termin=Vilenske_ peremiria_1656

2. Кралюк П. Україна і Польща: Гадяцький договір та незасвоєні уроки. *Радіо свобода*. 15 вересня 2018 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ 29491422.html

3. Фацинець І. Початок (не) братської колонізації. *Історична правда*. 23 листопада 2021. URL: https://www.istpravda.com.ua/ articles/2021/11/ 23/160536/

4. Горобець В. М., Струкевич О. К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи. *Український історичний журнал*, 1997. №1. С. 41

5. Залізняк Л. Україна та Росія:війна цивілізацій. *Універсум*, 2017. – №3-4. С. 7

6. Марутян Р. «Третій Рим» і «Другий Єрусалим»: імперські амбіції проти духовності. *Matrix divergent*. 25 вересня 2018. URL: https://matrix-info.com/tretij-rym-i-drugyj-yerusalym-imperski-ambitsiyi-proty-duhovnosti/

7. Єршова Л. Витоки Великороського шовінізму. *Вісник НАПН України*, 2022, 4(1). С. 2. URL: https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4132

8. Затьєв С. Знищиш мову – щезне й народ. *Армія INFORM*. 21лютого 2020. URL: https://armyinform.com.ua/2020/02/21/ znyshhysh-movu-shhezne-j-narod/

9. Стражний О. С.Український менталітет: ілюзії, міфи, реальність. Київ. Книга, 2008. 366 с.

10. Ґава О. Історія «Новоросії» та її етнічний склад у XIX ст. *Історична правда*. 2014. 7 травня. URL: https://www.istpravda.com.ua/ articles/2014/ 05/7/142762/.

11. Буткевич В. Право України на Крим. *Літературна Україна,* 1991. 28 листопада.

12. Залізняк Л. Історичні корені імперської політики Росії проти України. *Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики*. К. «МП Леся», 2016. С. 55-88

13. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2015. 166 с.

14. Терлюк І. Росіяни в Україні: історичні особливості заселення та формування соціального і політико-правового статусу. *Вісник Львівського університету*. Серія історична. 2015. Випуск 51. С. 303–324

ЗМІСТ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В АГРАРНИХ ШКОЛАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ УСРР В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІІТИКИ

Михайло ХАРЛАМОВ, доктор історичних наук, професор
Національний університет цивільного захисту України

В сучасній Україні йде війна, однак життя триває і тривають усі суспільні процеси в нашій державі. Продовжує розвиватися освіта, яка стикається із новими викликами продиктованими умовами воєнного часу. Нові виклики отримує також і професійно-технічна освіта нашої держави, як такий освітній напрям, що готує кваліфікованих працівників для промисловості та сільського господарства України. З нашої точки зору, для фахової підготовки працівників сьогодення було б корисним використання історичного досвіду навчання фахових робітників сільського господарства в Україні у роки нової економічної політики.

1920-ті роки характеризувалися пошуком принципово нових теорій, методів, шляхів розвитку освіті. Українські педагоги – теоретики та практики отримавши певну свободу дій та творчості не боялися ставити науково-педагогічні експерименти для створення

найефективнішої освітньої системи. Таким чином, в цей період створювалися нові типи шкіл, інтернатів, курсів, факультетів, технікумів різноманітних спрямувань. Велика увага приділялася створенню масових професійно-технічних шкіл, зокрема освітнім закладам аграрного спрямування.

Перед новоутвореними сільськими професійно-технічними школами в роки НЕПу на першому етапі свого розвитку (1921-1922 рік) стояли досить конкретні завдання:

1. Відновити навчально-методичну та матеріально-технічну базу для нормальної роботи шкіл;

2. Розпочати роботу з підготовки кваліфікованих майстрів для аграрного сектору республіки;

3. Створити систему виховання робітничої молоді, побудовану на комуністичній ідеології.

Виходячи з цих аспектів і повинна була будувалася нова українська професійно-технічна школа на селі. Зважаючи на особливості розвитку народного господарства та нові тенденції у професійній освіті згідно наказів народного комісаріату освіти УСРР у сільськогосподарських професійних школах відбувалося докорінне змінення методів роботи та перехід до виробничих основ навчання.

Орієнтуючись на вищезгадані завдання, на початковому етапі становлення аграрних шкіл і складалися навчальні плани для цих освітніх закладів. Перші плани для професійних шкіл різних спеціальностей, що були підготовлені у наркоматі освіти УСРР надавалися для розгляду учасникам другого з'їзду робітників освіти України. Серед інших програм пропонувалися також програми профшкіл сільськогосподарського профілю різних спеціальностей.

Наприклад, до програми навчального плану тваринницької школи з секцією «Велика рогата худоба» входили наступні дисципліни:1. Українська мова і література; 2. Математика; 3. Історія соціалізму і радянського будівництва; 4. Санітарія і гігієна; 5. Природознавство, фізична метеорологія і хімія; 6. Ботаніка; 7. Зоологія; 8. Анатомія і фізіологія тварин; 9. Рослинознавство, грунтознавтво; 10. Лукознавство; 11. Організація господарства і рахунки; 12. Енциклопедія народного господарства; 13. Тваринництво; 14. Іноземна технічна література; 15. Молочне господарство;16. Велика рогата худоба; 17. Державні і громадські заходи для покращення великої рогатої худоби. [1, арк. 16–17].

Останні три дисципліни з вищенаведеного списку були притаманні лише профшколам з роботою, спрямованою на підготовку кваліфікованих робітників – спеціалістів з вигодовування великої рогатої худоби. В залежності від потреб конкретного регіону та його територіального розташування професійні аграрні школи на

початковому етапі свого розвитку мали наступні профілі: свинарство, конярство, вівчарство, птахівництво і кролівництво. Кожний навчальний план школи умовно поділявся на дві частини: перша являла собою перелік загальних дисциплін, притаманних усім навчальним закладам, друга була складена зі спеціальних предметів, що були характерні для кожної окремої освітньої установи УСРР. Таким чином, спеціальні предмети змінювались в залежності від виду і спрямованості школи, при цьому стрижень навчального плану залишався незмінним.

Розвиток сільськогосподарських професійних шкіл в УСРР на початковому етапі мав багато складнощів та проблем в плані наявності кваліфікованих кадрів, зокрема не вистачало кваліфікованих викладачів. Підтвердженням цьому слугує циркуляр Головного комітету з професійно-технічної та спеціально-наукової освіти від 8 березня 1922 року, в якому зазначалося, що при ускладненні у підборі викладачів сільськогосподарських шкіл, можна допускати до викладацької діяльності осіб, що закінчили сільськогосподарські технікуми та інститути [2, арк. 17].

На відміну від індустріально-технічних шкіл аграрні школи зовсім не вивчали технічних дисциплін, оскільки це вважалося непотрібним і зайвим. Більшість навчальних годин відводилося на вивчення природничих, зоологічних та аграрних наук. До того ж велику частину навчального часу учні проводили безпосередньо на полях, вирощуючи врожаї. Сільськогосподарські професійно-технічні школи повинні були, в першу чергу, випускати аграріїв, які б господарювали на землі, вирощували б хліб і іншій провіант для радянської влади.

Що стосується циклу гуманітарних предметів, то і в цьому напрямі сільськогосподарські школи також суттєво відрізнялися від інших радянських професійних навчальних закладів. Слід зауважити, що українське селянство в часи громадянської війни зовсім не сприймало ідей ленінського соціалізму, більше того воно відкрито виступало проти насадження ідеології класової боротьби та комуністичного устрою держави. Але після окупації українських територій російськими військами, новій владі було потрібно стабілізувати становище в нашій республіці, унеможливити повторне підняття повстання українського народу.

З цією метою в усіх навчальних закладах, в першу чергу сільськогосподарського спрямування, були встановлені особливі умови викладання суспільно-політичних навчальних дисциплін. Щоб не допустити «зараження» українського юнацтва національно-патріотичними ідеями, у професійних школах селянської молоді, як найбільш «ненадійних» в ідеологічному аспекті, встановлювався

мінімум предметів, які б могли нагадувати про те, що Україна має славетні традиції незалежності, самодостатнього культурного та політичного життя. Тоді, як у індустріальних професійних школах, де навчалися діти робітників, так званої опори радянської влади, було більше можливостей вивчати суспільні науки, в цьому випадку радянська влада могла собі дозволити створити видимість визнання української самобутності.

Так, наприклад, у профшколах будівельного спрямування курс української мови і літератури вивчався протягом восьми тижневих годин, тоді, як у аграрних професійних освітніх установах він складав усього чотири тижневих години. У тій же школі будівельних майстрів викладався досить ґрунтовний курс «Історія України», що займав 8 навчальних годин на тиждень. Натомість молодим спеціалістам з сільського господарства пропонувалися такі навчальні дисципліни, як «Історія соціалістичного та радянського будівництва» та «Енциклопедія народного радянського будівництва» загальним обсягом в чотири навчальних години на тиждень [3, с. 80].

Як ми бачимо, юнацтво аграрних професійно-технічних шкіл УСРР зовсім не вивчало курс «Історія України», до мінімуму був скорочений курс української мови і літератури, і це враховуючи, те що в республіці впроваджувався курс на українізацію(!) Для того, щоб учні краще сприймали ідеї більшовизму, їм потрібно було вивчати лише історичні процеси становлення радянської влади та загальні принципи радянського господарювання.

Якщо взяти у процентному співвідношенні, то у школах аграрного профілю на загальноосвітні предмети відводилося лише 15 % від загальної кількості годин навчання, тоді як у будівельних школах цей відсоток складав 19%, а у механічних профшколах – 16 %. На практичні заняття (робота на виробництві) у школах для дітей селянства, навпаки відводилося 33 % учбового часу, а у будівельній та механічній школах 16 та 15 відсотків відповідно [3, с. 84].

Слід зауважити, що на першому етапі формування навчальних програм сільських шкіл Наркомат освіти УСРР та Український головний комітет з професійно-технічної та спеціально-наукової освіти (Укрголовпрофосвіта) не наполягали на тому, щоб їхні плани були незмінними та приймалися усіма учасниками освітнього процесу, як канонічні документи. Фахівці центральних органів управління освітою пропонували використовувати їхні плани, як певну базу для створення нових програм для шкіл різних вертикалей.

Іншою особливістю програмного навчального матеріалу в перший період процесу формування змісту освіти аграрних

профшкіл було те, що освітяни вважали доцільним групувати та об'єднувати дисципліни, схожі за специфікою викладання та характером знань. Такий принцип створення нових предметів називався – «акордизація». Працівники народного комісаріату освіти УСРР створювали унікальні оригінальні навчальні програми з окремих дисциплін для різних типів освітніх установ за новою системою. Дуже цікавою для нас є програма новоутвореного навчального курсу «Вчення про народне господарювання в державі», що була представлена наприкінці 1920 року для сільськогосподарських професійно-технічних шкіл. Вона була таким собі синтезом цілого ряду різнопланових наук.

У першій частині програми, яка мала назву «господарювання» в основному розглядалося формування виробничих процесів, що відбувалися у селі, у повіті, губернії та республіці. Згідно цієї частини програми учні повинні були знати про особливості виробництва продукції не тільки аграрного профілю, але й інших вертикалей народного господарства. Особлива увага приділялася вивченню саме конкретного району, де знаходився навчальний заклад, а також дослідженню співвідношення господарюючих суб'єктів у заданому регіоні [4, арк. 49]. Можна сказати, що в цій частині курсу поєднувалися такі науки, як історія економіки, мікроекономіка, макроекономіка.

Другий параграф нової дисципліни торкався дуже широкого кола різноманітних питань і мав назву «Елементи господарювання». В цьому розділі поєднувалися такі дисципліни, як: метеорологія, фізична і економічна географії, агрономія, ґрунтознавство, фізика, рослинознавство, скотарство і деякі інші. За обсягом ця частина була найбільшою, вивчалася на протязі приблизно двох триместрів навчального року.

Дуже цікавою є третя частина документу – «Взаємовідносини людей у процесі господарювання». В ній розглядалися деякі розділи таких наук, як: історія України та всесвітня історія, політекономія, економіка, суспільствознавство та соціологія. Учні досліджували проблеми взаємодії класів у суспільстві, сприйняття релігії, як засобу ошукування пролетаріату, окремі суто економічні аспекти. Особливу увагу викликає розгляд питань про класову боротьбу на селі. Згідно цієї програми вчитель повинен був доповідати учням про жахи знущання куркуля над бідняком – «…Кількість та інтенсивність експлуатації незаможника куркулем у різні моменти господарювання. Присвоєння засобів виробництва незаможника куркулем. Перекладання місцевих податків і зборів на незаможника. Присвоєння суспільних місцевих благ за рахунок незаможника…» [4, арк. 63], про

неминучість переходу селянина – середняка до стану незаможника, знову ж таки через експлуатацію куркуля.

Остання глава цього історичного документу була присвячена проблематиці ролі держави у аграрному секторі республіки. Вона мала назву – «Державність у господарюванні у сільськогосподарській вертикалі». І в цьому параграфі навчальної програми також яскраво проявився принцип «акордизації» учбових дисциплін. Ознайомлюючись з такими питаннями розділу, як: класове право і класова мораль, загальна схема колишньої класової держави і радянської держави за диктатури пролетаріату, органи державної влади у місті, селі, повіті, губернії, федерації, загальнодержавний і місцевий бюджети, диктатура пролетаріату, трансформація форм держави у зв'язку з трансформацією суспільного господарювання учні аграрних професійно-технічних шкіл одночасно покращували свої знання з таких наук, як правознавство, політологія, економічна теорія, соціологія [4, арк. 65].

Окрім впровадження «акордизації» у розробці навчальних програм широко використовувався принцип механічного об'єднання дисциплін. Так у аграрних профшколах в межах одного предмету вивчались рослинознавство з ґрунтознавством, організація господарства з веденням розрахунків, хімія з природознавством та фізичною метеорологією.

Протягом першого етапу формування змісту освіти для сільськогосподарських професійно-технічних шкіл (1921–1922 рік) у системі української освіти відбувалися певні хаотичні, неконтрольовані процеси, що суттєво впливали на якість освіти у освітніх установах. Свобода дій та творчості для освітян мала, як позитивні, так і негативні наслідки для освіти взагалі, та для аграрної професійної освіти зокрема. З одного боку творчий пошук нових наукових ідей, методів, засобів призводив до появи оригінальної, принципово нової системи освіти, зовсім не схожої на інші, з власними перевагами та унікальними надбаннями. Але з іншого боку відсутність державного регулювання в цій галузі, призводила до непорозумінь, певної невизначеності, непотрібних дискусій між учасниками освітнього процесу.

З середини 1922 року, з початком етапу певної нормалізації політичного і соціально-економічного стану в республіці, наркомат освіти України починає приділяти більше уваги розвитку нижчої професійно-технічної освіти, зокрема сільськогосподарській. З середини 1922 року і до 1928 року розпочався другий етап формування змісту нижчої професійно-технічної освіти. При головній освітній організації УСРР було створено окремий Методологічний комітет, що займався питаннями створення і затвердження

навчальних програм для усіх видів профшкіл. У своїй діяльності ця організація спиралася на Кодекс Законів про Народну Освіту України та інші нормативні документи, зокрема на Тимчасове положення про професійно-технічні школи.

Слід відзначити, що новоутворений комітет зовсім не перейняв на себе усі обов'язки з розробки та впровадження навчальних дисциплін. Конкретна практична робота зі створення планів та програм, як і раніше відбувалася у колективах освітніх установ. Це підтверджується офіційними листами, що їх направляли з наркомату освіти до аграрних профшкіл УСРР. «Сільськогосподарський відділ Головпрофосвіти згідно постанови Методкому НКОсу пропонує Вам розробити програми по сільськогосподарському машинознавству, скотарству, організації сільського господарства, ботаніці, хліборобству відповідно вимогам до профтехшколи, накресленим у Кодексі Законів про народну освіту…» [5, арк. 6].

До сільськогосподарських шкіл приймалися лише ті підлітки, котрі працювали у сільському господарстві. В Україні існувало два типи професійних шкіл сільськогосподарського профілю: професійні школи «нормального» типу й професійні школи «інтегрального» типу. В основу такого поділу було покладено специфічні риси в організації навчально-виховного процесу в цих закладах. Вони зумовлювалися специфікою сільськогосподарського виробництва і різною цільовою установкою школи: професійним навчанням молоді чи підготовкою культурного селянина.

Як зазначав, заступник народного комісара освіти УСРР Я.П. Ряппо в своїй праці «Народна освіта на Україні за десять років революції» в освітній системі України після сільської семирічної школи соціалістичного виховання (соцвиху) йшли професійна сільськогосподарська школа та сільськогосподарська школа перехідного типу або інтегральна школа. Перша готувала спеціалістів для великого та колективного господарства, друга – культурного селянина з ефективними вміннями та навичками ведення господарства [2, арк. 40]. Підлітки, що працювали у сільському господарстві за наявності попередньої загальноосвітньої підготовки вступали до нормальної професійної сільськогосподарської школи, а ті хто, не мав освіти переходили до сільськогосподарської школи перехідного типу.

При порівнянні навчальних програм цих двох типів шкіл можна визначити деякі особливості діяльності цих навчальних закладів. В професійній школі сільськогосподарського спрямування перехідного типу велику увагу приділяли загальноосвітнім дисциплінам, оскільки молодь у цих школах мала мінімальну освіту, або не мала її зовсім. Учні в цих школах вивчали: російську та українську мови, алгебру,

геометрію, арифметику, географію, історію, фізику, хімію, природознавство, а також ґрунтознавство, землеробство, сільськогосподарське рахівництво, бджільництво, городництво та плодівництво [6, арк. 12].

На відміну від шкіл перехідного типу сільськогосподарські професійні школи майже не вивчали загальноосвітніх дисциплін, керуючись тим, що учні повинні були отримати усі необхідні знання під час навчання у семирічній трудовій школі соцвиху, а також беручи до уваги директиви Наркомату освіти про скорочення словесних предметів у професійній школі. Переважна більшість сільськогосподарських професійних шкіл нормального типу поглиблено вивчали дисципліни, безпосередньо пов'язані з сільськогосподарським виробництвом. Зокрема можна навести приклад Михайлівської сільськогосподарської школи, що на Харківщині, де поглиблено вивчали такі предмети, як геодезія, геологія, ботаніка, зоологія, мінералогія, хімія, креслення, скотарство [6, арк. 54].

Наркомат освіти УСРР через свої комітети здійснював функції контролюючого та спрямовуючого органу. До 1925 року Методологічний комітет при наркоматі освіти УСРР лише корегував за потребою навчальні документи шкіл, що були надані йому для розгляду. Слідкував за тим, щоб учбові програми мали спільну, загальну основу, дозволяючи при цьому сільськогосподарським і іншим профшколам на власний розсуд визначати час, послідовність, характер викладення навчального матеріалу.

Після проведення реорганізації наркомату освіти України у 1925 році процеси контролю та інспектування за змістом освіти у аграрних професійно-технічних школах значно посилилися. Тепер керівні, центральні освітні установи республіки не задовольнялися лише спостереженням за процесом створення освітніх програм і предметів на місцях. За рішеннями наркомату освіти УСРР новоутворений державний науково-методологічний комітет та головний комітет з професійно-технічної та спеціально-наукової освіти повинні були власними силами виробляти нові плани для всіх типів профшкіл України, в тому числі і для сільськогосподарської, не спираючись на надіслані з регіонів навчальні програми.

Але необхідно зауважити, що не дивлячись на посилення процесів централізації у освітянській сфері, у середині 1920-х рр. зміст навчання у професійних школах сільськогосподарського профілю мав самобутній, індивідуальний характер. Орієнтовні навчальні плани, що були створені наркоматом освіти УСРР повинні були являти собою стрижень навчального плану. Окремі доповнення та корегування до деяких дисциплін, додавання певних додаткових курсів, врахування у

дидактичному процесі специфіки районів та виробництва у кожній окремій школі, вважалися в цей період у центрі нормальними явищами.

Можна сказати, що у перші два періоди формування змісту освіти сільськогосподарських профшкіл (1921–1928 рік) переважав регіональний аспект, тобто в цей час навчальні установи навчалися за планами, створеними та корегованими конкретними закладами освіти, з урахуванням різноманітних місцевих нюансів. Це було дуже позитивним моментом у освітянському процесі країни, оскільки аграрні школи в цей час готували для сільського господарства республіки саме тих кваліфікованих робітників, які були потрібні на виробництві у потрібний час.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Доповідь про стан сільськогосподарської освіти станом на 01.02.1924 р. *ДАХО* (Державний архів Харківської області). Ф.Р 203. Оп. 1. Спр. 1605. Арк. 1-138.

2. Розпорядження, циркуляри та інструкції Наркомосу УСРР та Харківського Губвно з питань професійно-технічної освіти. 1922 р. *ДАХО* (Державний архів Харківської області). Ф.Р 820. Оп. 1. Спр. 293. Арк. 1-268.

3. Лікарчук І. Л. Проблеми підготовки робочих кадрів в Україні (1920–1929 рр.). Київ : Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, 1996. 206 с.

4. Вказівки, постанови Наркомосу та Укрголовпрофосу з питань професійно-технічної освіти. 1922 р. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 1434. Арк. 1-78.

5. Листування Наркомосу УСРР з ВУЦВК, профспілками, Укрполіграфвідділом. *ЦДАВО України* (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 337. Арк. 1-123.

Листування з республіканськими та місцевими закладами та організаціями з питань професійно-технічної освіти. *ДАХО* (Державний архів Харківської області). Ф.Р 820. Оп. 1. Спр. 324. Арк. 1-167.

ФІЛОСОФІЯ КОМУНІКАЦІЇ: ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЦІННОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ

Тетяна ЧУБІНА, доктор історичних наук, професор
Марія ДМИТРЕНКО, доктор філософських наук, професор
Національний університет цивільного захисту України

У сучасному світі, де технологічний прогрес і глобалізація стрімко змінюють соціально-економічні ландшафти, питання формування організаційної ідентичності та цінностей набуває особливої актуальності. Корпоративна культура, що раніше сприймалася як статична сутність, сьогодні розглядається як динамічний і гнучкий конструкт, що постійно трансформується під впливом комунікативних процесів.

Актуальність дослідження цієї теми зумовлена кількома ключовими факторами, а саме технологічною трансформацією, глобалізацією та мультикультуралізмом, соціальним конструюванням реальності, етичними аспектами, людським фактором.

Наукові джерела з досліджуваної тематики підтверджують, що комунікація є не просто інструментом управління, а фундаментальним філософським явищем, яке впливає на формування організаційної ідентичності та цінностей.

Мета даного дослідження дослідити онтологічні, епістемологічні та етичні аспекти комунікації у формуванні корпоративної культури.

Розглянемо детальніше тенденції сучасного інноваційного середовища, що мають вирішальне значення для досліджуваного явища. Швидкий розвиток цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту, машинного навчання та глибинного навчання, кардинально змінює способи комунікації в організаціях. Це вимагає переосмислення традиційних підходів до формування корпоративної культури та пошуку нових, ефективних стратегій. Зростання міжкультурної взаємодії в бізнес-середовищі робить необхідним розуміння того, як комунікація сприяє формуванню інклюзивних та адаптивних організаційних культур, здатних ефективно функціонувати в умовах мультикультурного розмаїття. Філософський підхід до комунікації як процесу соціального конструювання дозволяє глибше зрозуміти, як через діалог та взаємодію створюються організаційні цінності, норми та ідентичність. Це особливо важливо в контексті інноваційного розвитку, де знання та смисли постійно переосмислюються. У цифрову епоху, коли інформація поширюється миттєво, етичні питання комунікації набувають особливої гостроти. Необхідно дослідити, як комунікація впливає на формування етичної поведінки в організаціях та сприяє

розвитку соціальної відповідальності. В умовах швидких змін важливо не втратити з поля зору людський фактор. Зосередження на людині, її потребах та досвіді, є ключовим для формування корпоративної культури, що сприяє добробуту працівників та їхньому розвитку.

У сучасному світі, де організації стикаються з постійними змінами та невизначеністю, комунікація набуває не просто інструментального, а онтологічного значення. Вона перестає бути лише засобом передачі інформації, а стає активним процесом, через який організації створюють та підтримують своє існування, формують свою реальність. Підхід соціального конструювання як фундаменту розуміння ґрунтується на філософській концепції соціального конструювання, яка стверджує, що реальність не є об'єктивною та незалежною від людської свідомості. Натомість, вона є результатом соціальних взаємодій та комунікації. Це означає, що організації не просто реагують на зовнішній світ, а активно його формують через комунікацію. Комунікація конструює організаційну реальність через створення значень, формування ідентичності, побудови відносин, створення норм та правил, відтворення змін.

Комунікація є процесом, через який організації надають сенс подіям, діям та відносинам. Через мову, символи та наративи працівники інтерпретують дійсність, формуючи спільне розуміння того, що відбувається. Наприклад, використання певних метафор або історій може створити спільне уявлення про місію та цінності організації.

Організаційна ідентичність не є чимось статичним, а постійно формується та переосмислюється через комунікацію. Через внутрішню та зовнішню комунікацію організації створюють образ себе, який визначає їхні цінності, місію та цілі. Наприклад, публічні заяви керівництва або комунікація з клієнтами формують уявлення про організацію в суспільстві.

Комунікація є основою для побудови та підтримки відносин між працівниками, клієнтами та іншими зацікавленими сторонами. Ці відносини є ключовими для функціонування організації та досягнення її цілей. Наприклад, налагодження ефективної внутрішньої комунікації сприяє створенню сприятливого робочого середовища.

Через комунікацію організації встановлюють та підтримують норми та правила поведінки. Ці норми та правила визначають, як працівники повинні взаємодіяти між собою та з зовнішнім світом. Наприклад, внутрішні документи або комунікація з керівництвом визначають стандарти поведінки в організації. Комунікація не тільки створює реальність, але й відтворює та змінює її. Через постійний діалог та взаємодію організації адаптуються до змін у зовнішньому середовищі та трансформують свою внутрішню структуру. Наприклад, обговорення нових тенденцій у галузі може призвести до зміни стратегії організації.

Як відомо, корпоративна культура – це сукупність цінностей, переконань, норм і практик, які визначають спосіб функціонування організації. Комунікація відіграє вирішальну роль у формуванні та підтримці цієї культури, оскільки вона є основним засобом передачі та обміну знаннями, ідеями та цінностями між членами організації.

Основні епістемологічні аспекти складають конструювання знання, передачу цінностей та переконань, формування інтерсуб'єктивності, легітимацію знання, навчання та розвиток.

Комунікація є процесом, за допомогою якого члени організації спільно конструюють знання про свою організацію, її цілі, цінності та практики. Обмін інформацією, діалог і дискусії сприяють розвитку спільного розуміння та інтерпретації організаційних реалій. Комунікація є ключовим інструментом для передачі основних цінностей та переконань, які лежать в основі корпоративної культури. Історії, символи, ритуали та інші форми комунікації використовуються для зміцнення та поширення цих цінностей серед співробітників.

Комунікація сприяє формуванню інтерсуб'єктивності, тобто спільного розуміння та досвіду між членами організації. Взаємодія та діалог дозволяють співробітникам узгоджувати свої інтерпретації та будувати спільну реальність.

Комунікація відіграє важливу роль у легітимації знання в організації. Через обговорення, дебати та інші форми комунікації співробітники оцінюють та приймають певні знання як валідні та релевантні.

Комунікація є важливим інструментом для навчання та розвитку співробітників. Обмін знаннями, зворотний зв'язок та менторство сприяють розвитку компетенцій та навичок, необхідних для підтримки корпоративної культури.

Вплив вищеокреслених аспектів на корпоративну культуру полягає у тому, що ефективна комунікація сприяє формуванню сильної та позитивної корпоративної культури, яка сприяє залученню співробітників, інноваціям та високій продуктивності. Неефективна комунікація може призвести до непорозумінь, конфліктів та негативної корпоративної культури.

Етика комунікації відіграє вирішальну роль у формуванні здорової та продуктивної корпоративної культури. Вона визначає принципи та норми, якими керуються члени організації у процесі обміну інформацією та взаємодії.

До основних етичних аспектів відносимо чесність і прозорість, повагу та толерантність, відповідальність, конфіденційність, справедливість.

Комунікація повинна бути чесною, відкритою та прозорою. Інформація повинна надаватися у повному обсязі та без навмисного спотворення. Співробітники повинні мати можливість вільно висловлювати свою думку та отримувати зворотний зв'язок.

Комунікація повинна базуватися на повазі до кожного члена організації, незалежно від його посади, статусу чи походження. Неприпустимі дискримінація, упередження та інші форми нетолерантності. Співробітники повинні вміти слухати та розуміти один одного.

Кожен член організації несе відповідальність за свої слова та дії у процесі комунікації. Неприпустиме поширення неправдивої інформації, наклепу чи інших форм шкідливої комунікації. Співробітники повинні бути готові до діалогу та вирішення конфліктів.

Деякі види інформації можуть бути конфіденційними та потребують особливого захисту. Співробітники повинні поважати конфіденційність інформації, до якої вони мають доступ. Неприпустиме розголошення конфіденційної інформації без дозволу.

Комунікація повинна бути справедливою та неупередженою. Усі співробітники повинні мати рівний доступ до інформації та можливості для висловлювання своєї думки. Рішення, що приймаються на основі комунікації, повинні бути справедливими та обґрунтованими.

Філософія діалогу змінює наше уявлення про знання та підриває основи догматизму, зберігаючи культуру як ідентичність.

Культурне різноманіття не означає зникнення унікальності окремих культур. Навпаки, воно сприяє розвитку нових форм самоідентифікації. Сучасна корпоративна культура – це діалог та взаємодія різних культурних форм, а не їх об'єднання в одну масову культуру.

Ми вважаємо, що культурне різноманіття має позитивний потенціал і може сприяти розвитку більш гуманної корпоративної культури. Змінюється спосіб формування значення, і межа між реальним та уявним світом розмивається. Це впливає на світогляд та систему цінностей людини.

Культурне різноманіття передбачає діалог культур та вільне поєднання різних ідей та стилів, що не означає втрату унікальності окремих культур.

Корпоративна культура та культурне різноманіття є результатом глобалізації та розвитку інформаційних технологій. Корпоративна культура легко адаптується до нових культурних просторів і сприяє розвитку культурного різноманіття.

Вплив на корпоративну культуру полягає у тому, що:

– етична комунікація сприяє формуванню довіри, взаєморозуміння та поваги між членами організації;

– вона створює атмосферу відкритості та співробітництва, що сприяє інноваціям та високій продуктивності;

– етична комунікація є основою для формування сильної та позитивної корпоративної культури.

Ефективна та етична комунікація сприяє формуванню сильної та позитивної корпоративної культури, яка заохочує інновації та відповідальне використання ШІ. Це твердження відображає ключову роль комунікації у сучасному бізнес-середовищі, де інновації та штучний інтелект (ШІ) стають все більш важливими. Компанії, які приділяють увагу ефективній та етичній комунікації, мають конкурентну перевагу. Вони можуть швидше адаптуватися до змін, ефективніше використовувати нові технології та залучати талановитих співробітників. Це сприяє створенню стійкого та відповідального бізнесу, який приносить користь не лише своїм акціонерам, але й суспільству в цілому.

Цифрові технології відіграють важливу роль у комунікації. Ми розглядаємо етичні та соціальні наслідки цих технологій для корпоративної культури. Нові технології змінюють способи спілкування та створюють нові значення.

Аналіз показує, що культура інновацій характеризується психологічною безпекою, готовністю до експериментів та ризику, цікавістю та постійним навчанням, співпрацею та обміном знаннями, орієнтацією на клієнта, а також наданням повноважень та автономії працівникам.

Штучний інтелект (ШІ) швидко змінює комунікацію та формування корпоративної культури. Машинне навчання та глибоке навчання дозволяють ШІ аналізувати дані, автоматизувати процеси та персоналізувати комунікацію.

ШІ змінює способи формування корпоративної культури, дозволяючи персоналізувати комунікацію, автоматизувати управління знаннями та аналізувати емоції. Для лідерів ШІ надає аналітичні дані, коучинг з комунікації та можливість віртуальної присутності. ШІ може підтримувати культурні цінності, сприяти етичній комунікації та міжкультурному порозумінню. В інноваціях він допомагає керувати ідеями та співпрацювати. Важливо враховувати етичні аспекти, такі як конфіденційність даних, упередженість та вплив на людську взаємодію.

Соціальне конструювання відіграє вирішальну роль у формуванні культури інновацій. Воно визначає, як інновації сприймаються, приймаються та інтегруються в суспільство. Ось ключові аспекти цього процесу:

1. Визначення інновацій. Соціальне конструювання впливає на те, що вважається інноваційним. Інновація – це не просто нова ідея чи технологія, а й соціально визнаний та прийнятий феномен. Цінності,

норми та переконання суспільства визначають, які інновації вважаються цінними та корисними. Наприклад, екологічно чисті технології можуть вважатися інноваційними в суспільстві, яке цінує сталий розвиток.

2. Поширення інновацій. Соціальні мережі та комунікація відіграють ключову роль у поширенні інновацій. Лідери думок, впливові особи та соціальні групи можуть сприяти або перешкоджати поширенню інновацій. Соціальні норми та очікування впливають на те, як люди реагують на нові ідеї та технології.

3. Прийняття інновацій. Прийняття інновацій – це соціальний процес, який залежить від багатьох факторів, включаючи сприйняття ризику, вигоди та сумісності з існуючими цінностями. Соціальне конструювання впливає на те, як люди оцінюють ці фактори. Наприклад, страх перед невідомим може перешкоджати прийняттю нових технологій.

4. Інтеграція інновацій. Інтеграція інновацій в суспільство – це складний процес, який вимагає адаптації та змін у соціальних структурах та практиках. Соціальне конструювання визначає, як інновації вписуються в існуючий соціальний контекст. Наприклад, впровадження нових технологій може вимагати змін у законодавстві, освіті та професійній підготовці.

5. Культура інновацій. Соціальне конструювання сприяє формуванню культури інновацій, яка заохочує творчість, експерименти та ризик. Культура інновацій характеризується відкритістю до нових ідей, готовністю до змін та толерантністю до невдач. Соціальні інститути, такі як освіта, наука та бізнес, відіграють ключову роль у формуванні культури інновацій.

До ключових факторів соціального конструювання в культурі інновацій належать:

Комунікація: Відкритий діалог та обмін ідеями.

Співпраця: Взаємодія між різними соціальними групами.

Довіра: Довіра до інноваторів та інновацій.

Гнучкість: Готовність до змін та адаптації.

Навчання: Постійне навчання та розвиток.

В епоху інновацій важливими є культура інновацій та гнучкість. Вони відповідають ідеям свободи та відповідальності, сприяють розвитку особистості та гуманістичним цінностям.

В епоху стрімкого технологічного прогресу та глобальних викликів культура інновацій та гнучкість стають невід'ємними складовими успішного розвитку як окремих організацій, так і суспільства в цілому. Ці поняття тісно пов'язані з ідеями свободи, відповідальності, розвитку особистості та гуманістичними цінностями.

Культура інновацій створює простір для творчої свободи, де кожен може висловити свою думку та запропонувати нове рішення. Вільний обмін інформацією, міждисциплінарна співпраця та децентралізація прийняття рішень розширюють можливості для інновацій. Інновації також розширюють можливості вибору для споживачів, працівників та суспільства в цілому, надаючи людям більше свободи у прийнятті рішень, організації свого життя та реалізації своїх потреб.

Гнучкість дозволяє швидко адаптуватися до змін у зовнішньому середовищі, технологічному прогресі та потребах суспільства. Це вимагає від організацій та особистостей готовності до навчання, перекваліфікації та зміни стратегій. Однак інновації можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Відповідальність за розробку та впровадження інновацій вимагає врахування етичних норм, соціальних потреб та екологічних ризиків. Важливо визначити відповідальність за рішення, прийняті штучним інтелектом, та донести цю інформацію до зацікавлених сторін.

Культура інновацій та гнучкість створюють умови для самореалізації особистості, розвитку її творчого потенціалу та професійного зростання. Люди отримують можливість брати участь у створенні нового, вчитися новому та вдосконалювати свої навички. Інновації повинні служити на благо людини та суспільства, сприяти покращенню якості життя, вирішенню соціальних проблем та захисту навколишнього середовища. Гуманістичні цінності, такі як справедливість, рівність, солідарність та повага до людської гідності, повинні бути основою для розвитку та впровадження інновацій.

Отже, комунікація є основою формування корпоративної культури, особливо в епоху інновацій. Перехід від статичного до динамічного розуміння культури дозволяє нам побачити, як комунікація формує організаційну ідентичність та цінності.

Епістемологічні аспекти комунікації є ключовими для розуміння того, як формується та підтримується корпоративна культура. Дотримання етичних принципів у комунікації є необхідною умовою для формування здорової та продуктивної корпоративної культури.

Культура інновацій та гнучкість є невід'ємними складовими сучасного суспільства. Вони сприяють розвитку особистості, реалізації гуманістичних цінностей та побудові стійкого майбутнього. Однак важливо пам'ятати, що свобода та інновації повинні супроводжуватися відповідальністю за їхні наслідки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Prasetya, M. R., & Kartikawangi, D. (2021). Corporate Culture and Internal Communication Influence on Millenial Employee Engagement. Jurnal ASPIKOM, 6(2), 387. https://doi.org/10.24329/aspikom.v6i2.915

2. Koswara, A., Nugraha, A. R., & Damayanti, T. (2023). Fostering strategic function of public relations corporate - communication in corporate culture practices. PRofesi Humas Jurnal Ilmiah Ilmu Hubungan Masyarakat, 8(1), 82. https://doi.org/10.24198/prh.v8i1.48565

3. Stasiuk, T., & Turchak, O. (2024). SPECIALISTS' IDENTITY IN CORPORATE CULTURE AND PROFESSIONAL COMMUNICATION. Problems of Modern Teacher Training, 2(30), 101–107. https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(30).2024.314024

4. Grecu, Valentin (2024) The Role of Organizational Culture in Driving Innovation: A Study of Contemporary Business Practice URL: https://www.researchgate.net/publication/387578598_The_Role_of_Organizational_Culture_in_Driving_Innovation_A_Study_of_Contemporary_Business_Practice DOI:10.2478/aucts-2024-0007

РОЗВИТОК ВОКАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Тетяна ШЕРШОВА, доктор філософії
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Вокальна освіта є важливим складником мистецької освіти в Україні, що має глибокі історичні корені та продовжує розвиватися в умовах сучасних викликів. Українська вокальна школа сформувалася під впливом національних музичних традицій та європейських методик навчання. Сьогодні вокальна освіта адаптується до новітніх педагогічних технологій, що вимагає системного аналізу її історичного розвитку та сучасного стану. Метою статті є дослідження основних етапів розвитку вокальної освіти в Україні, а також визначення ключових тенденцій її сучасного реформування.

Історичним аспектам становлення української вокальної школи присвячені наукові роботи В. Антонюк, А. Зарицької, Ю. Полякової, В. Чайки, К. Чекан та інших. Сучасні тенденції вокальної освіти відображені у розвідках О. Войтович, М. Дирди, А. Карпової, Е. Макарової, Н. Овчаренко, О. Сіненко.

Ґрунтовною працею, присвяченою дослідженню української вокальної школи в етнокультурологічному аспекті є монографія В. Антонюк [1]. Дослідниця пропонує періодизацію розвитку української вокальної музики, виокремлюючи чотири основні етапи. Перший, до класичний період (до XVI ст.), охоплює староруське вокальне мистецтво. Класичний період (XVII-XIX ст.) характеризується становленням професійного хорового співу та поступовим

формуванням сольного виконавства в його межах. У пост класичний період (кінець XIX – XX ст.) відбувається закріплення професійних засад сольного виконавства, зокрема оперного та камерного співу, відповідно до європейських традицій. Нарешті, сучасний період позначений активним розвитком і модернізацією національного вокального мистецтва [1].

Українська вокальна музика бере початок з народної музики (фольклору) та церковного співу. Ще в Київській Русі вокальна традиція розвивалася в межах релігійного співу, зокрема знаменного розспіву, який використовувався в богослужбовій практиці. У процесі розвитку народного та церковного співу поступово сформувалася унікальна манера виконання, що визначила основні вокальні принципи та методи, які стали фундаментом української вокальної школи.

Як зазначає Л. Корній, ще до появи православної церковної музики на Русі існувала багата традиція обрядового фольклору, що безпосередньо вплинуло на музичний зміст церковного співу [2, 71]. Відповідно до історичних джерел, методика навчання співаків у київській Русі передавалася усно з покоління в покоління. У період від кінця X століття до середини XVII століття, коли музична культура Русі поступово розвивалася, основна увага у вокальній освіті зосереджувалася на богослужбовому співі. Виконавська практика вирізнялася глибоким зв'язком музики зі словом, що сприяло вираженню духовних переживань та рефлексії особистості.

До XII століття у церковній музиці Київської Русі сформувався особливий монодичний стиль – старокиївський спів, який пізніше поширився на Північну Русь. Його основу складали жанри, успадковані від візантійської церковної гімнографії, що використовувала невматичну систему без лінійної нотації. Серед таких жанрів були псалми, гімни, антифони, кондаки, тропарі, канони та стихири. Саме в межах цих жанрів формувалися ранні мелодичні стилі:

– знаменний спів, який мав речитативний характер мелодики. Подібні речитативні структури спостерігалися також у творчості народних музикантів – скоморохів, гуслярів, лірників і бандуристів, а також у церковному псалмодичному читанні та розспівах;

– кондакарний спів, що вирізнявся розвиненішою мелодикою, збагаченою численними мелодичними прикрасами. Він став передумовою формування вокальної кантилени, яка згодом стала важливим елементом української вокальної школи. У цьому стилі простежується вплив давніх народних протяжних пісень, що містили елементи вокалізації та заклали основи майбутнього розвитку вокального мистецтва. Завершення цього етапу ознаменувалося

формуванням старокиївського знаменного співу, який став важливою віхою в історії церковної музики Київської Русі.

З XV-XVII століття значного розвитку набули братські школи та колегіуми, де вокальне мистецтво було важливою частиною освіти. Викладання співу поступово перейшло до компетенції спеціально підготовлених педагогів. У цих освітніх центрах предмет «мусика» був обов'язковим і, за аналогією із західноєвропейськими навчальними закладами, входив до переліку «семи вільних наук». Це стало початковим етапом у становленні системи професійної музичної освіти [4, 152].

Заснування Києво-Могилянської академії стало важливим етапом розвитку музичної освіти в Україні. Викладання вокального мистецтва поєднувалося із загальним гуманітарним вихованням, що сприяло формуванню професійної вокальної школи.

У XIX столітті відбувається активний розвиток академічного вокального мистецтва, зокрема завдяки відкриттю спеціалізованих музичних навчальних закладів. У 1863 році в Києві було засновано музичне училище, яке згодом стало основою для Київської консерваторії. Важливу роль у становленні вокальної освіти відіграв Одеський музичний інститут, що став осередком підготовки оперних співаків.

У цей період українські вокалісти починають здобувати визнання на європейській сцені. Викладачі українських консерваторій переймали досвід італійської та німецької вокальних шків, що сприяло інтеграції національної вокальної освіти в загальноєвропейський контекст.

У XX столітті вокальна освіта в Україні зазнала суттєвих трансформацій у зв'язку з радянською політикою централізації та уніфікації мистецької освіти. Було створено мережу музичних училищ та консерваторій (Київську, Львівську, Одеську, Харківську), які стали осередками професійної підготовки вокалістів. Важливим етапом у становленні національної вокальної школи стала діяльність музично-драматичної школи М. Лисенка, заснованої у 1904 році. Попри наявність численних приватних навчальних закладів у той час, лише ця школа поставила за мету створення української вокальної школи на наукових засадах. Її викладацький склад включав таких видатних педагогів, як М. Зотова, К. Конча, О. Мишуга, О.Муравйова, які впроваджували традиції італійської вокальної школи, адаптуючи їх до українського контексту. О. Мишуга, відмовившись від міжнародної кар'єри, присвятив шість років викладанню, запроваджуючи навчання рідною мовою та базуючи свою методику на національних традиціях. Його підхід, заснований на ідеї, що спів є продовженням мовлення, став основою для української вокальної мови.

Особливої уваги в процесі розвитку національної вокальної традиції надавали народнопісенній спадщині. творчість М. Лисенка та його послідовників підтверджує важливість народних мелодій як основи для вокального виховання. М. Леонтович пропонував формувати вокальні навички учнів на матеріалі народних пісень, що пізніше стало основою методики дитячих хорів, зокрема хору імені Григорія Верьовки [1, 101-102].

Отже, перша третина ХХ століття була періодом формування української вокально-педагогічної школи, яка поєднувала традиції італійського бельканто з народнопісенною культурою. Однак у середині ХХ століття її розвиток зазнав серйозних утисків через політичні репресії, Другу світову війну та сталінські чистки. Зокрема, у 1948-1948 роках Київська консерваторія, що була провідним центром вокальної освіти, зазнала значних кадрових втрат через звинувачення у «формалізмі» та «космополітизмі».

Обмеження творчої свободи та ідеологічний контроль позначилися на розвитку вокальної освіти, зокрема через цензуру репертуару та заборону деяких жанрів. Попри труднощі, у цей період збереглося тяжіння до національних вокальних традицій, що втілювалися у творчості та педагогічній діяльності таких митців, як М. Донець-Тессейр, О. Брагін, Е. Скрипчинська. Водночас українська вокальна школа певною мірою залишалася консервативною: у навчальних програмах не відображалися новітні авангардні тенденції, що набували популярності у світовій музичній культурі. Незважаючи на ізоляцію від світового музичного простору, українська вокальна школа мала значний вплив на розвиток естрадного виконавства. У 1950-х роках на естраді з'являються оперні співаки, такі як Д. Гнатюк, К. Огнєвий, А. Мокренко, які виконували твори українських композиторів П. Майбороди, О. Білаша, І. Шамо та інших.

Зміни в соціокультурному житті, що почалися у другій половині ХХ століття, позначилися і на вокальній педагогіці. Політичні процеси, зокрема хрущовська «відлига», брежнєвський «застій», горбачовська «перебудова» та здобуття Україною незалежності, сприяли різновекторному розвитку вокального мистецтва. У цей час відбувалося поступове розширення поняття вокально-педагогічної освіти. До традиційного академічного вокалу почали додаватися нові напрямки – естрадний спів, автентичний народний вокал, а з кінця 1980-х років – старовинний спів. Хоча академічна вокальна школа залишалася домінантною, дедалі більше уваги приділялося пошуку нових засобів виразності [3, 171].

Естрадне пісенне виконавство у радянський час розвивалося в межах загальносоюзного музичного простору. популярність здобували вокально-інструментальні ансамблі (ВІА), які поєднували

елементи академічного співу, народних традицій та джазових інтонацій. Перші вокалісти цього напрямку – В. Зінкевич, С. Ротару, Н. Яремчук, стали зразками виконавської майстерності, об'єднуючи елементи народного мелосу та сучасного аранжування. Незважаючи на те, що естрадний вокал був представлений на сцені ще з 1970-х років, у вищих навчальних закладах почав викладатися лише у 1990-х.

Значний вплив на становлення естрадної вокальної школи мали такі події, як фестивалі «Червона рута», «Таврійські ігри», «Пісенний вернісаж», «Слов'янський базар», які стали стартовим майданчиком для багатьох виконавців. Вихованці цих фестивалів, серед яких К. Бужинська, О. Пономарьов, Руслана, здобули не лише загальнонаціональну популярність, а й стали амбасадорами української музики на міжнародній сцені.

З кінця 1980-х років спостерігається тенденція до інтеграції фольклорних елементів у популярну музику, зокрема в естрадну пісню. Першим українським музичним колективом, який започаткував цей напрям, став рок-гурт «ВВ». Надалі цю художню стратегію перейняли інші виконавці та музичні гурти, серед яких «Скрябін», «Мандри», «Гайдамаки», а також окремі артисти – М. Бурмака, Катя Чілі та Т. Чубай. Поширенню та популяризації фольклорного стилю сприяли також етномузичні фестивалі , зокрема «Шешори» та «Країна мрій», які стали платформами для розвитку цього культурного феномену [6, 120].

Зі здобуттям Україною незалежності (1991) розпочався новий етап розвитку естрадного вокального мистецтва. Поява незалежних звукозаписних компаній та фестивалів сприяла розширенню можливостей для українських вокалістів. У цей період активно розвивається авторська пісня, поп-музика, рок та інші жанри, що впливають на формування нової хвилі українських виконавців.

На початку XXI століття українська естрадна музика активно розвивається в умовах глобалізації та цифрових технологій. З'являються нові тенденції у вокальному виконавстві, серед яких поєднання традиційного вокалу з сучасними техніками, використання автотюну та електронного аранжування.

Сучасний етап розвитку вокальної освіти в Україні пов'язаний із загальними процесами реформування мистецької освіти. Одним із ключових напрямів є модернізація навчальних програм відповідно до європейських стандартів. Запровадження Болонської системи сприяло адаптації навчального процесу до міжнародних вимог, що дало можливість студентам брати участь у програмах академічної мобільності.

Важливою тенденцією є поєднання академічного вокального мистецтва з українськими народнопісенними традиціями. Це сприяє

збереженню національної культурної ідентичності та розвитку унікального українського вокального стилю. Сучасні музичні заклади активно включають до навчальних програм вивчення української народної музики та її інтерпретацію у різних жанрах – від академічного до естрадного співу.

Підготовку естрадних вокалістів здійснюють спеціалізовані кафедри у вищих навчальних закладах, зокрема: Київський національний університет культури і мистецтв (кафедра естрадного співу), Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтв (кафедра естрадного співу), Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв (кафедра музичного мистецтва), Харківська державна академія культури (кафедра естрадного та народного співу) та ін. У 2024 році кафедру естрадного вокалу відкрито у Полтавському національному педагогічному університеті імені В. Г. Короленка.

Однією з актуальних проблем сучасної професійної вокальної освіти є значні відмінності у навчальному репертуарі, який відіграє ключову роль у формуванні виконавських навичок майбутніх вокалістів. Освітній процес зосереджується переважно на подоланні специфічних вокальних труднощів, пов'язаних із розвитком технічних і фізіологічних аспектів співу, зокрема дихання, резонансних механізмів, імпедансного балансу, звукоутворення та вокальної орфоепії [5, 150].

У своїй практиці ми використовуємо вокальну методику Estill Voice Training – одну з небагатьох наукових вокальних методик, яка базується на принципах розуміння анатомічної будови голосу та вільного дихання. Вважаємо такий підхід до постановки голосу універсальним, який підходить до всіх вокальних жанрів, безпечним та природним.

Таким чином, розвиток вокальної освіти в Україні можна поділити на чотири періоди. Перший етап був визначальним для формування національної вокально-педагогічної школи, основи якої закладалися шляхом поєднання академічного вокалу з українськими народними співочими традиціями. Другий етап характеризувався стагнацією, спричиненою ізоляцією від світових тенденцій розвитку вокального мистецтва. На третьому етапі спостерігалася концептуальна багатогранність у трактуванні вокально-педагогічної освіти, що вже включала не лише академічний спів, а й інші вокальні стилі, актуальні у міжнародному культурному просторі. Четвертий етап, який триває і нині, демонструє спадкоємність ключових тенденцій попереднього періоду, проте вирізняється вищою динамікою розвитку. Він повторює культурний підйом, що колись

заклав основи української вокально-педагогічної школи, але на новому історичному витку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк В. Г. Українська вокальна школа: етнокультурологічний аспект: Монографія / Рец.: Дунаєвська Л. Ф., Іваницький А. І., Котляревський І. А., Куліш Л. Ю. К.: Українська ідея, 2001. 144 с.

2. Корній Л. Істрія української музики. Київ – Харків – Нью-Йорк, 1996. Ч. 1. 314 с.

3. Мустафаєв Ф. М. Історичні аспекти розвитку української вокально-педагогічної школи у ХХ – на початку ХХІ століття. *Мистецтвознавчі записки.* Вип. 36. 2019. С. 167-172.

4. Полякова І. О. Витоки української вокальної школи. *Естрадно-вокальне мистецтво: історія, теорія, практика:* матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 1 грудня 2022 року). Івано-Франківськ: Ред.-вид. відділ ЗВО «Університет Короля Данила», 2022. С. 148-152.

5. Скворцова О. Проблеми сучасної фахової вокальної освіти на рубежі ХХ – ХХІ століть. *Актуальні питання гуманітарних наук.* Вип. 65. Т. 2. 2023. С. 146-151.

6. Шершова Т. В. Культурна пам’ять як чинник формування національної ідентичності (на матеріалах народно-пісенних практик Полтавщини): дис. на здобуття ступеня док. філос.: 034 – культурологія. НАКККіМ. Київ, 2021. 241 с.

КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ І МОРАЛІ

Любов ЮРЧЕНКО, доктор філософських наук, професор
Національний університет цивільного захисту України

Культура суспільства напередодні чергового якісного стрибка у структурі та динаміці науки і виробництва розглядається в контексті корінної переорієнтації науково-технічного прогресу. Віддаючи належне соціальним, політичним, економічним і моральним передумовам глобалізаційної переорієнтації суспільства, звертається увага на ті можливості, що з’явились у соціумі за часів сучасності. Дослідження феномену екологічної культури вибудовується в роботі таким чином, що людина уже не просто протистоїть об'єкту як чомусь зовнішньому, а перетворюється на складову частину системи, яку вона змінює. Сучасні наука і техніка принципово по-іншому фрагментують світ, ніж у попередні епохи, захоплюючи в орбіту людської діяльності нові типи об'єктів – складні саморозвиваючі системи з участю людини. У дослідженні показано, що розвиток таких систем супроводжується проходженням через особливі стани

нестійкості (біфуркації); в ці моменти впливи призводять до появи нових структур, рівнів організації, трансформуючи попередні. Хід еволюції з певною очевидністю виявляє ту обставину, що кожен наступний елемент не може функціонувати без попереднього. І немає підстав спрощувати ситуацію, вважаючи, що в майбутньому виробництво ґрунтуватиметься виключно на біовідтворенні. у ньому вірогідно будуть елементи і біозбереження, і біовідновлення, і біоавтономності. Встановлено, що під дію такого впливу підпадає людина як об'єкт не тільки біосфери, але і як першоджерело впливу на довкілля, що необхідно враховувати в ході формування філософського підґрунтя стратегії екологічної культури суспільства.

Дослідження сутності і змісту моральності суспільства поставлене в нерозривному зв'язку з феноменом екологічної свідомості. Провідними компонентами такого цілісного системного утворення як екологічна свідомість вважаються екологічні цінності. Тому доцільним є визначення їх співвідношення з моральними цінностями та зі сферою життєдіяльності людини.

Екологічні цінності є наслідком відображення глобальних проблем у екологічній свідомості та екологізації світогляду найбільш загального суб'єкта — людства. Питання полягає в тому, яким чином через механізми екологізації суспільної свідомості із застосуванням своєрідного інструментарію екологічних цінностей та екологічного світогляду створити якісно нову систему засобів і дій, що сприятимуть становленню екологічної культури та розв'язанню проблеми екологічної кризи.

Традиційно свідомість трактують як вищу форму найбільш загальної властивості матерії – відображення. Вона полягає в узагальненому та цілеспрямованому відображенні дійсності, в її конструктивно-творчому перетворенні, мисленевому моделюванні подій, передбаченні їх наслідків, раціональному регулюванні та самоконтролі людської діяльності. При розгляді структури суспільної свідомості, поряд з традиційними (релігійною, моральною, естетичною, правовою, політичною) виділяють також таку її сучасну форму, як екологічна свідомість.

У працях Кисельова А. А. зазначається, що екологічна свідомість – це сукупність поглядів, теорій, які відображують проблему співіснування суспільства і природи в плані оптимального їх вирішення відповідно до конкретних потреб суспільства та можливостей природи. Досить часто, з практичної точки зору, екологічну свідомість визначають як усвідомлення людиною (суспільством) загострення екологічної ситуації та негативних наслідків екологічної кризи; вміння та звичку діяти по відношенню до природи так, щоб не порушувати зв'язків та колообігів природного

середовища; сприяти покращенню та охороні довкілля заради не лише нинішнього, але і майбутніх поколінь [1].

Екологічна свідомість за умов війни є прагненням відтворенням людьми екологічних умов життя та відносин між суспільством і природою у вигляді екологічних теорій, ідей, уявлень, що відображають ставлення до природи в дану історичну епоху [2].

Нова парадигма глибинної екологічної свідомості філософської школи німецького філософа В. Гьосле визнає взаємозалежність усіх феноменів суспільства і той факт, що як індивіди суспільства, ми всі включені в циклічні процеси природи й у кінцевому підсумку залежні від них [3]. Згідно з В. Гьосле, добробут і процвітання людства та інших форм життя на Землі мають свою внутрішню цінність, яка не визначається через поняття користі для людини; люди не мають жодних прав на зменшення цього біорозмаїття, за винятком задоволення своїх життєвих потреб. Процвітання людського життя та культури сумісні із суттєвим зменшенням чисельності людської популяції, а процвітання інших форм життя вимагає такого зменшення. Глибинна екологічна свідомість – це усвідомлення духовне, або релігійне. Поняття людського духу в ньому розуміється як тип свідомості, за якої індивід відчуває свою приналежність до безперервності, до всеосяжного космосу; тут стає зрозумілим, що екологічне усвідомлення є духовним у своїй найглибшій суті.

Плідний історико-філософський аналіз феномену екологічної свідомості у широкому діапазоні його проявів здійснено Г. Йонасом, який зазначає, що аналіз сучасних уявлень про екологічну свідомість фіксує широке коло суперечливих тенденцій усвідомлення цього феномену. Свідомість іноді тлумачиться як таке, чого немає, але, з огляду на небезпечні екологічні реалії, його слід терміново сформувати й поширити серед людського загалу. Іноді вона виступає як онтологічна данність і проблема полягає лише в тому, щоб знайти оптимальні форми та методи інкорпорації її у колективну свідомість широких верств населення [4].

Жодна із сучасних екофілософських течій, як то соціальна екологія, глибинна екологія, біорегіоналізм, екологічний фемінізм, що досліджують екологічну свідомість не може виступати як джерело для розв’язання проблем екологічної культури та екологічної безпеки. Кожне з них швидше спонукає до роздумів над реаліями буття, системою цінностей та майбутніми перспективами [5, 6].

Таким чином, в практичному вимірі теоретичне ядро екологічної свідомості потребує більш детального дослідження, чіткого визначення інструментів її формування, функції в моральному аспекті життєдіяльності.

Основні аспекти функцій екологічної свідомості можна представити наступним чином:

– регулятивна – забезпечення наявності певних механізмів раціонального управління взаємовідносинами суспільства і природи;

– пізнавальна – визначення характеру соціоприродних відносин, причин екологічної кризи та пошук шляхів її вирішення;

– нормативну – на основі пізнання закономірностей розвитку системи «суспільство — природа» розробка норм раціонального природокористування;

– прогностична – передбачення можливих негативних впливів наслідків господарської діяльності та пошук засобів їх уникнення або мінімізації;

– виховна – створення підгрунття для формування екологічної культури як окремих індивідів, так і суспільства в цілому.

У процесі формування екологічної свідомості необхідно виділяти два моменти: зміна безпосередньої практичної діяльності по відношенню до природи та зміна власне екологічної свідомості. Формування навичок конкретної практичної діяльності з охорони природи несе в собі великий виховний зміст. Участь особистості в цій діяльності долає протиріччя між теоретичними знаннями, практичними вміннями та моральною системою.

Досліджувати екологічну свідомість необхідно, враховуючи її комплексний, а з іншого боку - особистісний характер [7]. Екологічна свідомість складається двома шляхами: стихійним та свідомим, або за допомогою цілеспрямованого виховання та освіти, які впливають на свідомість і культуру людини як єдиний цілісний процес, що може бути предметом окремого дослідження. Не можна уявляти свідомість людини за принципом «tabula rasa» та здійснювати її екологічне формування, виходячи з суто просвітницьких цілей, шляхом накопичення екологічних знань. У процесі екологічного виховання доводиться працювати не з чистою свідомістю, а уже зі сформованим світоглядом по відношенню до природи, що склалися переважно стихійним шляхом.

Провідним компонентом такого цілісного системного утворення як екологічна свідомість правомірно вважати екологічні цінності. Слід зупинитися на визначенні їх понятійного статусу.

Екологічна цінність у своїй суті несе риси й особливості, властиві будь-якій цінності. Цінність — це вираження дієво-зацікавленого відношення людей (суб'єкта-індивіда, групи, колективу, суспільства, людства) до явищ дійсності (до об'єкта). Зацікавлене відношення суб'єкта до об'єкта є взаємодія. У залежності від того, на яку частину структури цього відношення суб’єкта до об’єкта робиться акцент, цінність може мати подвійне вираження. З одного боку, цінність є

предметне чи інше реальне явище дійсності, реально значиме для суб’єкта. З іншого боку, цінність – це явище свідомості суб'єкта, що відображає зацікавлене відношення суб'єкта до визначеної ситуації. Цінність, як ідеально-зацікавлене відображення ситуації, направляє реальну діяльність суб'єкта на матеріалізацію цінності — факту свідомості. Цінності історично конкретні. Вони залежать від конкретного суб'єкта (від індивіда до людства), їхніх потреб і оцінки конкретної ситуації.

Основою ціннісного підходу є незадоволення і потреба. Ці дві складові визначають інтенсивність соціального суб’єкта, що, в свою чергу проектує позитивні характеристики бажаної екологічної ситуації та конструктивні шляхи, що ведуть до неї (види екологічно конструктивної діяльності). І ті, і інші, як соціально бажані, мають статус цінностей, що за своїми ознаками виділяються як екологічні цінності. Екологічні цінності ще можна розподіляти відповідно до критеріїв — специфічністю в сферах життєдіяльності і за об'єктами природи. Крім того, слід розрізняти екологічну цінність технології як екологічну цінність цілком визначеного виду діяльності людей, і іншу функціонально-структурну екологічну цінність — результат технології — чистоту і придатність взаємодіючих об'єктів природи. Першу цінність можна вважати протилежною за змістом причинам відповідної екологічної ситуації, другу — протилежною її негативним характеристикам, результатом деструктивної екологічної діяльності.

Варто зауважити, що екологічні цінності можуть систематизуватися за гносеологічним критерієм – протилежним тенденціям абстрактності і конкретності. Найбільш загальна класифікація за зазначеними критеріями відтворює загальну реальну ієрархію розглянутих цінностей. Більш абстрактні екологічні цінності орієнтують, а більш конкретні регулюють поведінку суб'єкта. Наочний приклад регулювання конкретних цінностей — це дотримання етикету в конкретній ситуації. Ефективність функцій екологічних цінностей залежить від рівня усвідомлення суб’єктом екологічних цінностей, його моральної ціннісної орієнтації.

Спільність критеріїв класифікації оцінюваних причин, характеристик сучасної екологічної ситуації й екологічних цінностей указує на те, що аксіологічний аспект взаємин із природою пронизує майже всі сфери життєдіяльності людей. Він має своїм вираженням систему конкретних екологічних цінностей, породжених конкретними, але повторюваними екологічними ситуаціями.

Поява екологічних цінностей вірогідно була виразом зацікавлено-діяльнісного відображення у свідомості людей перших несприятливих екологічних ситуацій. З розвитком продуктивних сил і, отже, з розширенням впливу на природу, з’являються нові екологічні

цінності, що узагальнюються і систематизуються до глобального масштабу. Це відображається у формуванні найбільш загальних і ідеальних (бажаних) екологічних цінностей. Наприклад, незабруднені води або чисте повітря на всій Землі.

Специфіка екологічної цінності обумовлюється, з одного боку, специфікою об'єктів оцінки — об'єктів природи, їхньою складністю, різноманіттям зв'язків, особливостями взаємодії з іншими об'єктами природи і зібранням у більш загальні екологічні системи, аж до біосфери. Зазначений загальний зв'язок у природі накладає тісний функціональний взаємозв’язок і в системі ієрархій екологічних цінностей. З іншого боку, специфіку екологічних цінностей визначає й екологічна потреба суб'єкта, його зацікавленість в оптимальному функціонуванні природних систем.

Екологічні цінності, знаходячись в абстрактній ієрархії, коригуються щораз конкретною ситуацією, конкретною екологічною потребою певного суб'єкта і станом природи. Найбільш загальна цінність цієї ієрархії відповідає найбільш загальному суб'єкту оцінки — людству, і як наслідок, найбільш загальному об'єкту оцінки — біосфері. Її можна визначити як оптимальний, виходячи з потреб людства, стан біосфери Землі. Але через свою абстрактність вона може здаватися віддаленою від прямих, конкретних практичних дій, що спираються на більш конкретні екологічні цінності. Ефективність вищої екологічної цінності укладається в її пробуджуючій, актуалізуючій здатності. Глобалізація цієї цінності створює можливість передбачати загальний результат екологічних діянь — наслідок, сублімований на рівні всієї біосфери — загрозу біологічної деструкції всього людства.

Ідеальні екологічні цінності виводять діючого суб'єкта на контакт з іншими суб'єктами, тобто з'являються міжсуб’єктні відносини, де застосовуються вже моральні принципи, норми, критерії і цінності. Специфіка моральних цінностей полягає в тому, що вони виражають зацікавленість, відношення суб'єкта до особливого об'єкта, до їх носія — людини. Міжсуб’єктні відносини неминуче чимось опосередковуються, зокрема екологічною діяльністю.

Моральним і екологічним цінностям притаманна аналогічна властивість пронизувати багато сфер діяльності людей. Але екологічні цінності функціонують і мають сенс лише в сферах прямої і непрямої взаємодії суб'єкта з об'єктом природи. У той час як моральні цінності пронизують усі відносини суб'єкта із суб'єктом, включаючи взаємини опосередковані природними об'єктами як окремий випадок опосередкованих міжсуб’єктних відносин.

Взаємовідношення екологічних і моральних цінностей характеризують сутність вимог і потреб, що випливають з екологічної

ситуації. Ставлення до природи, таким чином, попадає у сферу дії моральних феноменів — совість, відповідальність, борг тощо. Це означає, що екологічні відносини є одночасно і моральними відносинами. Наприклад, очищення вод, які скидаються в ріки промисловим виробництвом (екологічна цінність) і сприятливий наслідок цієї діяльності для людей, що набуває значення цінності моральної.

Отже екологічні відносини мають моральний аспект і постають як конкретний прояв більш загальних — моральних цінностей, що функціонують у системі, «суб'єкт—об'єкт природи—суб'єкт». Тут моральна поведінка людей виступає як більш загальна і суттєва цінність, а екологічна цінність як підлегла - окремий, специфічний випадок прояву моральної. Така функціональна структура взаємодії екологічних і моральних цінностей виникає завжди, коли екологічна діяльність і екологічні цінності розглядаються в більш широкому контексті усіх видів суспільної діяльності і відносин, де моральні цінності мають статус «усеосяжних», за яких людина як моральний суб'єкт є вищою цінністю. Але це не єдина форма зв'язку екологічних і моральних цінностей. Актуалізована екологічна ситуація вимагає відповідної екологічної конструктивної діяльності — опредмечення ідеальних екологічних цінностей, що неможливо без визначених цінностей, які спираються на моральні критерії (відповідальність індивіда, колективу, суспільства за наслідки своїх дій, у даному випадку - за екологічні наслідки).

Тут варто співвіднести цінності зі сферою життєдіяльності людей, що дозволить знайти специфіку їх функціонування, з одного боку, і те, що споріднює їх із цінностями професійної моралі, — з іншого. Тоді можна виділити, наприклад, еколого-економічні цінності (раціональне, дбайливе використання природних ресурсів у суспільному виробництві); еколого-наукові цінності (глибинні пізнання законів екосистем, біогеоценозу, розвитку біосфери та ін.); еколого-естетичні та ін. Далі, наприклад, еколого-економічні цінності можуть бути розділені на такі групи цінностей, які є особливими за своїм змістом і ні в якій іншій сфері діяльності не використовуються: на еколого-землеробські, еколого-промислові, еколого-енергетичні, еколого-транспортні цінності тощо. Ці типи і групи (будемо вважати їх частинами загальної абстрактної ієрархії екологічних цінностей) пов'язані між собою відношенням підпорядкованості, вибудовуючись у загальну систему цінностей, що ще раз указує на реально існуючий еколого-аксіологічний аспект усіх сфер діяльності, пов'язаних із природою.

При спробі систематизації екологічних цінностей за другим критерієм - об'єктом природи, робиться аналогічна ціннісна копія

взаємозалежних об'єктів і їхніх структур в природі. Тут екологічна цінність у залежності від ситуації означає існування і функціонування природної системи.

Ряд типів екологічних цінностей можна виділити, якщо взяти до уваги, що суспільство зазначені вище цінності-нормативи переводить через відповідні сфери діяльності в іншу нормативну площину, впроваджує їх у свідомість і поведінку людей. Мова йде про відносну автономію еколого-правових вимог, зміст яких має статус екологічної цінності (дотримання і своєчасне удосконалення законів і інших юридичних актів, що стосуються відносин із природою і виникаючих екологічних проблем).

Отже, система екологічних цінностей є необхідною складовою і інструментом формування екологічної свідомості і в більш широкому вимірі культури, зокрема екологічної. Культурою не можна позначити лише рівень досягнутого (визначених опредмечених цінностей), забуваючи про ідеальні (орієнтуючі) цінності та межі наближення до них на практиці. Цей градієнт рівнів стимулює процес розвитку екологічної культури.

Реалізовані й ідеальні цінності взаємодіють: реалізовані цінності минулого детермінуються появою нових за змістом і формою ідеальних цінностей, що теж реалізуються з ростом потенційної і фактичної активності людини. Специфічна функція ідеальної цінності — направляти, орієнтувати своїм соціально-вищим змістом на досягнення суб'єктом (від індивіда до людства) нового рівня культури. Ідеальні цінності визначаються через процес зацікавленого і критичного відображення суб’єктом уже досягнутого рівня культури у конкретній ситуації. Сучасні бажані (ідеальні) екологічні цінності не відповідають низькому рівню нинішньої екологічної культури, вимагаючи додаткової екологічно конструктивної діяльності, що веде до більш високого рівня екологічної культури. Аналогічно і сучасна екологічна ситуація є втіленням, результатом реалізації ідеальних (бажаних) екологічних цінностей минулого, що ґрунтувалися на нижчому рівні пізнання природи і моральної культури. Це підтверджується поширенням і пануванням тривалий час у відносинах із природою утилітарного, примітивного підходу.

На розвиток екологічної культури значно впливає моральне мотивування екологічної діяльності. Чим вище рівень моральності культури, тобто чим більше моральних цінностей, наповнених реально функціонуючим сучасним змістом, тим швидше розвивається й екологічність культури, тим своєчасніше і якісніше через високу відповідальність суб’єктів реалізуються ідеальні екологічні цінності сучасності.

Однією з важливих функцій екологічної свідомості і екологічної культури є світоглядна функція. В цьому зв’язку правомірно говорити про екологізацію світогляду. Екологізація світогляду виконує завдання духовно-практичного освоєння природи з метою створення функціонуючої під контролем людини системи «суспільство-природа». Екологічна складова світогляду включає поряд з теоретичними знаннями про закони взаємодії природи та людини також емоційні і ціннісні установки суспільства та особистості у сприйнятті природи.

В особистому аспекті екологічна складова світогляду реалізується в процесі засвоєння особою екологічної культури епохи. Цей процес не є жорстко зафіксованим у часі. В екологічну складову світогляду можуть входити установки по відношенню до природи, характерні для минулих епох, що ввійшли до світогляду особистості як за допомогою теоретичного пізнання, так і на рівні буденного знання, в основному у вигляді звичаїв, підсвідомих заборон, традицій тощо. Може виникнути і протилежна ситуація, коли в екологічну складову світогляду входять установки, для реалізації яких в сучасну епоху немає умов. Вирішуючи світоглядні питання, створюючи цілісну картину світу, людина включається в процес духовно-практичного пізнання природи. Як духовне навчання, світогляд виконує подвійну функцію, поєднуючи процес пізнання і процес регуляції людської діяльності.

Отже, екологічна свідомість виступає регулятором екологічної діяльності з оптимізації взаємовідносин у системі «природа—суспільство», тобто екологічної культури і взагалі культури життєдіяльності.

Екологічні цінності, як інструмент формування екологічної свідомості і як історично обумовлені форми зацікавлено діяльного відношення суб'єктів до об'єктів природи, вказують напрямки конструктивного вирішення екологічних проблем. Їхня мотивація і реалізація приводить до взаємодії з різними типами цінностей і, як з найбільш загальними і важливими для екологічної ситуації суб'єкта, — з моральними цінностями.

Діалектична взаємодія екологічних і моральних цінностей своїм змістом охоплює і виражає загальну сутність сучасної екологічної ситуації, виходячи з потреб сучасного і майбутнього розвитку. А конкретні екологічні цінності, що відповідають окремим сферам діяльності, вносять суттєву корекцію в конкретні напрямки її подолання. Сучасні екологічні цінності відображають незадовільний рівень екологічної культури наших національних реалій. Виражаючи потребу в більш високій культурі ставлення до об'єктів природи, екологічна цінність, взаємодіючи з моральними цінностями, орієнтує

на своєчасну і якісну їх реалізацію, тим самим конструктивно впливаючи на розвиток культури суспільства.

Реалізація екологічної свідомості відбувається в ході формування екологічного світогляду, відповідних стереотипів поведінки, активної життєвої позиції у вирішенні екологічних проблем. В свою чергу, ці реалії та процеси складають інтелектуальне поле пошуку нових базових цінностей людського співжиття і світопорядку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кисельов М. М., Гардашук Т. В., Грабовський С. І. Антропосфера: сучасні інтерпретації. Ніжин: Видавець П. П. Лисенко М., 2015. 192 с.

2. Вовк Н. Г. Екологія в умовах війни. Злочини проти довкілля. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Бізнесаналітика: моделі, інструменти та технології». Київ: НАУ, 2023. С. 214–221.

3. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі. Пер. з нім. А. Єрмоленка. Київ: Лібра, 2023. 248 с.

4. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. А. Єрмоленка. Київ: Лібра, 2021. 400 с.

5. Левченко І. В. Екологічна безпека України та світу в умовах глобалізації: сучасні виклики. Сталий розвиток: виклики та загрози в умовах сучасних реалій: матеріали II Міжнародної наук.- практ. Інтернет-конф. Полтава: Нац. ун-т ім. Юрія Кондратюка, 2024. С. 198– 199.

6. Фюкс Р. Зелена революція. Економічне зростання без шкоди для екології. Київ: Альпина Паблишер, 2020. 336 с.

7. Юрченко Л. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки: Монографія. Київ: Парапан, 2008. 296 с.

КВІНТЕСЕНЦІЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ/НАУКОМЕТРИЧНОМУ ДИСКУРСІ КРІЗЬ ДУХОВНО-ЦІННІСНУ ПАРАДИГМУ

Тетяна ЮРЧУК,
Іван КРІЦАК, кандидат юридичних наук, доцент
Харківський національний університет внутрішніх справ

Геннадій Фортус – головний режисер запорізького театру молоді, заслужений діяч мистецтв України в одному зі своїх інтерв'ю сказав: «Час не залишається на місці, і сьогодні в театр прийшов зовсім інший глядач, який вимагає іншої інформації, підходів і трактувань. Оскільки театральне мистецтво – це квінтесенція життя в найяскравіших його проявах, отже, і ключове завдання театру полягає зараз у тому, щоб бути цікавою сучасній людині, допомагати їй у

пошуку відповідей на життєво важливі питання, що хвилюють її». Геннадій Фортус [1].

Актуальність наукового дослідження. Нами проаналізовано близько пів сотні наукових фахових статей присвячених різноманітним аспектам квінтесенції. Відібрані найбільш важливі аспекти даної теми й проблеми. Квінтесенція найбільше пов'язана з цінностями, а саме тим, що є для нас найціннішим/найважливішим. Тому так важливо розуміти та усвідомлювати різноманітні аспекти її проявів.

Роздуми про поняття «квінтесенція» мають глибокий філософський і духовний зміст, адже цей термін закликає до осмислення найголовнішого у нашому житті. Згадуючи чотири Євангелія, які ведуть нас до пізнання Бога, можна побачити їхню спрямованість на сутність Його Слова, яке є джерелом духовного натхнення і наставлення. Через невидиму благодать Божу це Слово впливає на наш внутрішній світ, змінюючи наше єство, наповнюючи життя сенсом, духовною силою та бажанням творити.

Чотири сторони світу, як і чотири Євангелія, символізують гармонію, що відкриває нам справжню істину серед бурхливого моря життя. Проте, навіть у найтемніші моменти, коли ми піддаємося випробуванням і падаємо у багно гріха, Божа премудрість і сила підносять нас, допомагаючи повернутися до нашого призначення. Як сказано в Писанні, «Не ви Мене вибрали, а Я вас вибрав». Божий промисел веде нас через обставини та людей, які з'являються на нашому життєвому шляху, до реалізації нашої місії, закладеної ще з утроби матері.

Ми покликані стати частиною Божого воїнства, яке бореться за Істину і справедливість, перемагаючи зло і пороки, що руйнують людину. Квінтесенція в цьому контексті стає втіленням найголовнішого – прагнення до Істини через Слово Боже, священні писання, молитву, піст, працю, гармонію з природою. Квінтесенції, подібно як купол Храму – це спрямування всіх наших думок і дій до небесного престолу, до пізнання Бога і виконання Його волі.

Наше життя – це шлях боротьби, страждань і випробувань, але водночас шлях гармонії та краси, яка відображає Божу присутність. Квінтесенція є вершиною цього шляху, втіленням найвищої небесної краси, що перевершує уяву і відкривається лише тим, хто прагне пізнати Бога всім серцем, душею і розумом.

У цих процесах, ми не лише відкриваємо для себе Істину, але й змінюємо ставлення до людей, до світу навколо нас. Просвітлюючись Божою благодаттю, ми стаємо прикладом для інших, запалюючи у їхніх серцях бажання слідувати шляхом правди. Це і є найголовніше

завдання нашого життя – шукати спасіння своєї душі, надихати інших на великі справи й підійматися крізь труднощі до висот.

Квінтесенція – це не просто поняття, а наш життєвий орієнтир, що вказує на єдине справжнє джерело сенсу і радості – пізнання Бога. Саме у цьому, через молитву, працю, любов до ближнього і прагнення до небесного, розкривається справжня краса і гармонія нашого буття.

Наукометричні аспекти квінтесенції. У контексті Нової української школи, в якій забезпечується єдність інтелектуального, фізичного, духовного та морального розвитку особистості, особливою є роль учителя. Успішний, відповідальний, креативний учитель повинен орієнтуватися в новаційних процесах школи, упроваджувати комплекс продуктивних та ефективних форм, методів, прийомів і засобів навчання, проєктувати суб'єкт-суб'єктну взаємодію з іншими учасниками процесу навчання, прогнозувати результат, розвивати творчі здібності школярів, формувати комунікативну компетентність кожного члена учнівського колективу. Досягти цього можна за умови підготовки кадрового потенціалу, здатного на рівні сучасних міжнародних стандартів не лише «забезпечити трансляцію знань, але й бути людиною культури й вселюдських цінностей» [2]. Тому під час навчання майбутніх учителів-словесників у ЗВО видається важливим визначення й усвідомлення ролі професійної компетентності та особистісних якостей, які в нерозривній взаємодії виявляють майстерність педагога й забезпечують процес ефективного навчання української мови та літератури [3, с. 230].

Багатство мовлення – це використання великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), що відрізняються за смислом і будовою. Краса – це відповідність висловлювання й плану змісту естетичним потребам учасників мовленнєвої комунікації, а доречність – відповідність плану висловлювання й плану змісту специфічним умовам спілкування (ситуації, темі, жанру та ін.). Ясність, що передбачає відповідність плану висловлювання змістовому плану в тому вигляді, в якому він формувався у свідомості мовця, є не лише комунікативною якістю, а й експресивною, що відіграє провідну роль у процесі формування і формулюванні думки. Мова фахівця має бути бездоганною, простою, зрозумілою. Естетичність мовлення полягає в реалізації законів милозвучності мови, додержанні оптимального темпу й звучності мовлення. Виразність мовлення, що досягається самостійністю мислення, інтересом мовця до предмета розмови, знанням мови, її стилів, наявністю розвинутого «чуття» мови, свідомим бажанням говорити, залежить від його звукового оформлення, що виявляється в милозвучності, інтонації [3, с. 233].

Кризова ситуація, в якій ми опинилися з початку російсько-української війни та її ескалації у 2022 році якнайкраще свідчить на

користь того, що здатність опиратися ворогові лежить не лише у фізичній площині, а й у площині культурній, метафізичній тощо. Зокрема, хіба провідні українські інтелектуали ще від початку нашої незалежності не закликали нас переосмислити, що означає бути людиною? І хіба вони не були в цьому суголосні зі Сьораном? Згадаймо хоча б Мирослава Поповича: «Але людина – це не є те, що вона зробила. Добре з цього приводу сказав Шолом-Алейхем: «Людина – це те, чим вона може бути». А оце «може бути» – не покладеш на папір. Кажуть: історія не знає умовного способу. Неправда! Вся історія – це і є умовний спосіб. Кожну хвилину ми можемо бути тут або в іншому місці, можемо зробити щось таке або зовсім інше. Інакше не було б свободи прийняття рішень. І оскільки є можливість бути іншим, не таким, як сьогодні – людина відповідає за своє життя і вчинки» [4].

Академік НАПрН України В. Г. Гончаренко розглядаючи питання квінтесенції порушує важливі питання українського прислів'я у правовому полі України, що мають важливе значення, коли простими словами віднаходиш відповіді на важливі життєві питання. Так, вчений акцентує, спочатку – сентенції загальноетичного плану, який стосується всіх сфер життя: «Не той бідний, хто хліба не має, а той, хто душі», «Бережи честь змолоду», «Любиш кататися – люби й саночки возити», «Посієш вітер – пожнеш бурю», «Брехнею весь світ пройдеш та назад не повернешся». Особливу увагу слід приділити політикам до такого: «Як аукнеться, так і відгукнеться» (наприклад, принцип репресалій), «Вогню вогнем не потушиш, а шукай води» (пошук компромісів, домовленостей), «Млин меле, мука буде; язик меле, біда буде» (демагогам, пліткарям), «На кожен роток не накинеш платок» (затискувачам свободи слова), «Хоч і надів жупан, все не цурайся свитки» (тим, хто забув про виборців), «Не дай, Боже, свині роги» (представникам влади). Маємо в золотому фонді народної творчості й прямі юридичні конструкції, які стосуються, зокрема, цивільно-правових відносин: «З чужого коня – в калюжу злазь!», «Щоб лиха не знати, треба своїм плугом та на своїй ниві орати», «Борг платежем красний», «Даріння – не купівля: не гудити, а хвалити», «Голка з ниткою, кінь з копитом» (частина поділяє долю цілого) та «Хто коня купив, бере й уздечку» або «Чия гребля, того й став»; сімейних: «Чоловік і жінка, то єдина спілка»; кримінально-правових: «Не руш нічого й не бійсь нікого», «Золотий обушок скрізь двері відчиняє» (хабарництво), «Ворон ворону око не виклює» (корупція), «Посади свиню за стіл, вона й ноги на стіл» (зловживання), «Повинну голову меч не січе» або «За признання Бог прощає», «З одного вола двох шкур не деруть» (повторне покарання за те саме або подвійне оподаткування). Багато говориться й про суд та судочинство: «Закон, як дишло, куди повернеш – туди й вийшло», «Мужича правда колюча,

а панська на всі боки гнуча», «Що написано пером, то не виволочеш волом», «Суд сквапливий рідко буває справедливий». Отож, українське прислів'я (як і мудрість інших народів) є квінтесенцією звичаєвого права і тому повинно бути об'єктом вивчення правознавців і, особливо, – законодавців, бо в цих згустках моральних правил співжиття людей на всіх поверхах соціального буття й у всіх сферах діяльності зосереджена воля народу, який, не забуваймо, є єдиним джерелом і носієм влади [5, с. 23]. Тут влучними є слова К. Осакве, що право, як мова чи музика, є нормативним вираженням історії, психіки, психології, традиції та культури кожного народу. У цьому сенсі немає і бути не може двох однакових національних правових систем у світі. З цієї аксіоми сучасної компаративістики випливає той очевидний факт, що існують симбіозні відносини між правом і культурою. Культура впливає на розвиток права і навпаки. Саме ту культуру, яка виникає в результаті взаємодії права та національної культури, ми називаємо правовою культурою [6, с. 209].

Традиційно виокремлюють кримінальне арго, але свій сленг є в делінквентній, навіть у конфліктної субкультур. Жаргон конфліктної субкультури набував особливого поширення у 20-х, 50–60-х та 90-х рр. XX ст. У СРСР, а потім у СНД це переважно (часто навіть винятково) «міцні» вирази та фразеологізми, які мають на меті «поставити на місце» (а реально принизити або образити) людину. Навіть на побутовому рівні згадаймо іронічний тон у виразах: «Та що ви кажете?», «Та невже?», «А ви як думаєте?», – або усталену «розмовну» мову та поширений каламбур: – Куди ти збираєшся? – На кудикіну гору. – Куди? – Не закудикуй шлях. – А за чим? – За минулорічним снігом. – А на що будеш купувати? – На першу зарплату двадцятирічної давнини. – Ти щось будеш купувати? – Позаминуле листя. – Ти йдеш у магазин? – Бігу та падаю, ще й пак. – Але ж… – А в тебе хіба ноги повідсихали? – Але ж ти… – Вже розігналась. – Але ж… – Мені здається… – Коли здається, хреститися треба. – Поки грім не гряне, мужик не перехреститься *(авт.)…* – Позич, прошу десять гривень. – Тримай кишеню ширше. – Що ти робиш? – Думаю. – Якщо будеш багато думати, то голова буде велика як у коня. – Що питаєш? – Хочу знати. – Будеш багато знати, будеш погано спати. – Давай трохи перепочинемо. – А гірше тобі не буде? Згадаймо усталені фрази, сповнені сарказму та негативу в тоні: «Що ще?», «Чого ще?», «Як би не так?», «Що ще бажаєш?», «Що таке?». Або відвертіші засоби «порозуміння» в діалозі: – Як вас постригти? – Мовчки. Ви що не знаєте, що клієнт завжди правий? – Я думав… – Гиндик думав, та в борщ потрапив. – Я вважав… – Хто багато вважає, той нічого не має. – Куди ти дивишся? Дивись, як люди живуть – он Роман Абрамович, наприклад. Або Борис Березовський. – А он Іван із сусіднього під'їзду

чи Петро з... – Ти на людей дивись, а не на сусідів. – Треба думати про щось гарне. – Про морг або про кладовище. – То якби… – Якби-то якби, в роті б виросли гриби. Не сприяють порозумінню й емоційно забарвлені вирази в сторону опонента з метою підкреслити його провину та постійну неуважність: «Скільки тобі повторювати?!», «Нащо тобі руки?» (більш образливе: – «Звідки в тебе руки ростуть?» – і не менш нетактовна відповідь: – «А звідки в тебе ноги виросли?») «Постійно ти забуваєш…», «Тобі що, вуха позакладало?», «Ти мене ніколи не розумієш», «Мені вже набридло нагадувати», «В тебе що, очей немає, чи розуму?», «Звідки ти такий (така) взявся (вилупився)?». Конфліктна субкультура рясніє перебільшеннями, порівняннями (переважно з рослинним (дуб, дубина тощо) й особливо тваринним світом – свиня, віслюк, пес, півень, гусак, жаба тощо), метафорами, гіперболами й іншими літературними фігурами з відповідним негативним акцентуванням: Ти мене вбиваєш (синоніми – дістав, замучив, набрид тощо). Щоб тебе розірвало (синоніми – роздавило, рознесло тощо). Від тебе в мене вже голова тріщить (синоніми – болить тощо). На тебе не вистачає ніякого терпіння. Не маєш ніякого сорому (синоніми – совісті тощо). Ти мене вже дістав! Це неможливо витерпіти. Де ти вештаєшся (синоніми – лазиш, шляєшся тощо). Ви ще не померли, щоб ми казали про вас тільки добре [7, с. 39–40]. В аспекті крилатих фраз написаних у рамках квінтесенції заслуговує також на увагу стаття О. Кульбабської, Н. Шатілової: «Так буде як приповідка каже… (квінтесенція народної мудрості в мовотворчості Сидора Воробкевича)» [8].

Саме Шевченкові судилося окреслити нову «лінію розмежування», яка відтоді почала проходити по іншій межі – визнання або невизнання українського майбутнього. Відтак праця для пробудження України, наголошує автор передмови» до «Седнівського Кобзаря», – це не вислід романтичної моди, не данина ностальгії, а екзистенційний вибір людини, якого вона не може зректись, не зрікшись перед цим самої себе: «Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і богупротивним панством. Нехай би вже оті Кирпи – гнучкошиєнки сутяги – їх Бог, за тяжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній, осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру рідну матір – на п’яницю непотребную, а в придаток ще і – в додали… Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте розумно, во ім’я матері нашої України безталанної» [9]. «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди» [9], – ці рядки підносяться як семантична домінанта і концептуальне осердя «внутрішнього сюжету» Шевченкової передмови, накреслюючи напрямки подальшого

розвитку українського письменства. Бо цей-таки засадничий Шевченків імператив, переростаючи межі суто літературного побутування (власне, «писання» як особлива духова практика у перспективі утвердження «Молодої України», система світоглядних координат якої не зводила письменство лише до пропущених крізь цензурні «жорна» друкованих текстів, утверджувалося «екзистенційним модусом» існування та діяльності спільноти в історичному просторі), означав орієнтацію на антиімперський резистанс як неминучу домінанту творення суверенного українства. Українства, окремішнього у слові, а через те – і в дії, суспільному чині, українства, підставами буття якого, як провістив Шевченко (його передмова до «Седнівського Кобзаря» під цим оглядом має трактуватися як перший створений живою народною мовою документ революційного самостійництва), завжди були й лишатимуться «народ і слово» [10, с. 37].

Висновки. Стосовно руйнівного впливу тік-ток та шляхів виходу з інформаційної залежності. У сучасному світі слід звернути увагу на важливу проблему молоді – вплив культури TikTok. Цей феномен став своєрідним «цифровим наркотиком», який викликає залежність від інтернет-простору. Молодь та дорослі дедалі більше поглинаються короткими розважальними відео, що знижує інтерес до аналітики/аналізу, глибоких знань, любові до книг і справжньої культури. Саме тому зараз необхідно спрямувати зусилля на переосмислення цих тенденцій.

Перш за все, слід розвивати простір, де TikTok використовуватиметься для поширення великих ідей та глибоких думок. Відомо: «той, хто читає книги, завжди буде розумнішим, ніж той, хто просто дивиться відео», адже він аналізує такі обрії інформації, які відеоматеріали не в силі дати.

Слід заповнювати цифровий простір змістом та глибинними смислами, що виховують, розвивають, формують високі моральні й культурні стандарти. Вчені, мислителі, творчі люди мають об'єднатися, щоб збирати найкращі крилаті вислови та класичні цитати, які не лише надихають, а й зберігають свою актуальність упродовж століть/тисячоліть. Це дозволить створити образ людини високої культури та гідності, здатної стати прикладом для наслідування.

Важливо розробити нові форми цифрового контенту, що залучатимуть аудиторію до духовності та моральності. Наприклад, створення онлайн-платформ для спільної молитви чи духовних роздумів, де люди зможуть чути живий голос молитви, відчувати харизму того, хто молиться, та долучатимуться до підтримки таких

ініціатив через пожертви. Це не лише посилить духовний зв'язок між людьми, але й допоможе розвивати моральні й культурні цінності.

Нагальна проблема сучасного суспільства – зростання вжитку ненормативної лексики. Лихослів'я й нецензурні вислови поступово стали нормою у багатьох середовищах. Замість цього слід пропагувати використання глибоких і точних слів, які передають емоції, але не ображають/не проклинають. Українська мова багата на виразні/влучні фрази, які здатні замінити будь-яке лихослів'я, і саме крилаті вислови видатних людей можуть стати інструментом формування культури спілкування нового рівня.

Наукова спільнота має активніше популяризувати класику та міждисциплінарні підходи до розуміння сучасних проблем. Кожна наукова стаття, ідея чи відкриття мають знайти своє відображення у доступній і зрозумілій формі – наприклад, у форматі TikTok-відео або інфографіки, яка супроводжується крилатим висловом чи цитатою. Це допоможе донести суть навіть найскладніших ідей до широкої аудиторії, зокрема до молоді.

Треба прагнути до створення культури нового типу – тієї, що долає поверхність субкультури й популяризує класицизм, високу культуру та невмирущі цінності. Це дозволить формувати покоління, здатне критично мислити, приймати мудрі рішення й впливати на суспільство позитивно. Лише так можна подолати виклики сучасного інформаційного простору та зберегти культурну спадщину для майбутніх поколінь.

Стосовно нинішньої російсько-української війни та пріоритету цінностей. У сучасних умовах російсько-української війни ми змушені переглянути своє ставлення до цінностей, переосмислити їх значення у житті. Перед обличчям смертельної загрози, коли ракети здатні знищити наші домівки, майно, автомобілі й позбавити життя, – усвідомлюємо, що матеріальні блага втрачають свою вагу. Духовні цінності виходять на перший план, адже лише вони залишаються з нами у найтяжчих випробуваннях митарств, які прийдеться пройти кожній людині у потойбіччі.

Сьогодні, в умовах небезпеки, спричиненої високоточними ракетами та масштабними атаками, кожен із нас має бути готовим до миттєвої зустрічі зі страшним судом Христовим. Це вимагає від нас не лише віри, а й постійного внутрішнього самовдосконалення, молитви та роботи над собою. Молитва є тим могутнім інструментом, який дає нам можливість духовно впливати на світ. Вона допомагає захистити тих, хто потребує підтримки, огорнути їх Божою благодаттю та утримати зло від руйнування нашого духовного простору.

У цьому контексті важливо замислитися над тим, як слова та дії впливають на наш духовний стан. Лихослів'я, як відомо, віддаляє Божу

благодать, тоді як молитва її наближає. Тому кожен із нас має уникати негативного впливу, бережучи свою душу та створюючи духовну гармонію в собі й навколо себе.

Особливого значення набуває переосмислення життєвих пріоритетів. Чи достатньо ми робимо для ближніх? Чи готові ми допомогти тим, хто потребує підтримки? Чи залишаємося ми людьми навіть у найтяжчих обставинах? Адже всі матеріальні речі, які ми наживаємо, залишаться тут, у цьому світі. У вічність ми заберемо лише наші добрі справи, духовні цінності, які змогли зробити для інших.

Зараз, коли наша країна проходить через складні випробування, кожен має визначити своє місце та роль. Хтось молиться за захист Батьківщини від зовнішнього та внутрішнього ворога, інший бореться на полі бою, але всі ми маємо єдину мету – зберегти людяність та мир. Бути людиною – це значить не пройти повз чужого горя, не залишитися байдужим до чужої біди. Це значить зберігати любов, співчуття, милосердя та прагнення до добра навіть у найскладніших умовах життя.

Ми маємо розвивати свої таланти, удосконалювати професійні навички, але при цьому не забувати про духовну складову життя. Людина, яка забуває про свою душу, втрачає найважливіше – свою сутність. Слід залишатися тими, ким створив нас Бог – людьми, здатними любити, прощати, співчувати й творити добро. Саме це є найважливішим у нашому житті, і це те, що допоможе нам вистояти перед обличчям усіх викликів сьогодення.

Пріоритети, які слід розставити за нинішніх умов. Історія, хоч і вважається незмінною, має особливий вимір, в якому ми можемо вплинути на її сенс і наслідки. Це вимір духовності, що відкриває перед нами шлях до зміни минулого через молитву. Молитва – безмежна сила, яка не знає просторових чи часових обмежень. Вона є даром, що поєднує покоління, створюючи духовний міст між нами, нашими предками й нащадками.

Сенс життя людини, як і всього живого на землі, полягає у продовженні роду. Це природне прагнення закладене в основі існування. Людина розуміє, що її життя минуще, але потомство стає її духовним спадком, тим, хто нестиме її пам’ять і молитиметься за її душу. Діти – це найбільша інвестиція, яка триває у вічності. Вони – ті, хто запалять свічку на нашій могилі, хто піднесе молитву за наш спокій і підтримуватимуть нашу душу в потойбічному житті.

У сучасному світі важливо плекати національну свідомість через демографічний розвиток. Український народ, особливо в час війни та втрат, повинен ставити пріоритет на народженні й вихованні дітей. Важливо, щоб державна політика підтримувала сім’ї, забезпечувала необхідні умови для зростання майбутніх поколінь, ліквідовувала

ювенальні руйнівні механізми, які перешкоджають сімейному добробуту, та сприяла зростанню чисельності народу.

Діти – це благословення і радість, а також можливість змінити нашу вічну долю. Виховуючи їх у дусі любові, терпіння, доброти та милосердя, ми вкладаємо в них духовні цінності, які відгукнуться в їхніх серцях, у майбутніх поколіннях. Навіть якщо в сім'ї трапляється «блудний син», надія і молитва здатні повернути його на шлях істинний. Наша молитва за дітей та багатьох людей – це найсильніша зброя проти життєвих негараздів.

Історія може змінюватися через молитву. Ми можемо просити за наших предків, за всі покоління аж до самого Адама, і впливати на їхній духовний стан, страшні пекельні муки. Якщо вони досягнуть вічного раю, то їхні молитви за нас стануть нашою підтримкою. Бачимо, що історія руйнує умовний спосіб, коли можна впливати на минуле, коли його розглядати через духовний вимір.

Особливе значення мають монастирі, де підносяться молитви за весь народ. Їхні молитви є невидимим щитом, що захищає нас від зла, сприяє духовному зростанню та допомагає долати найважчі обставини. Підтримка монастирів і прохання про молитви – це частина нашого духовного життя, яке веде до свободи у Господі. Ця свобода є справжнім академічним і духовним благом, адже звільняє нас від гріха, відкриваючи нові горизонти мислення й духовного переображення.

Життя людини, створеної за образом і подобою Божою, повинно бути спрямоване на добрі справи, славу Божу й допомогу ближньому. Духовні багатства перевершують матеріальні, адже вони залишаються з нами у вічності. Саме тому наші предки, часто відмовляючись від мирських благ, присвячували своє життя молитві й спасінню душі, а не метушні за матеріальні блага.

Ми повинні чітко розставляти пріоритети у житті, залишаючись вірними своїм традиційним цінностям, щоб вистояти у випробуваннях цього земного життя. Виховання дітей у духовності, підтримка ближніх, допомога у скрутних обставинах і щира молитва – ось шлях до справжнього переображення, якого потребує людство, щоб виконати своє призначення як творіння Боже.

Православні християни розмовляють з іконами як з живими і отримують все, що просять. Кожне наше слово, кожна дія повинні бути звершені з поклику серця на честь Пресвятої і Животворящої Троїці. Ми вшановуємо велич Святого Бога не тому, що Він потребує цього, а тому, що людина створена для Його слави, для вдячності Йому. Пригадаймо євангельську притчу про десять прокажених: «Хіба не десять очистилися? Де ж дев'ять?» Лише один повернувся, щоб

подякувати Господу. Це нагадує нам, що місія людини – дякувати/благодарити, хвалити Бога й трудитися для Його слави.

Особливе місце у житті православного християнина займають святі ікони. Ікона – це живий праобраз Бога, який нагадує нам про небесне життя, про святих, які досягли блаженного торжества у Царстві Небесному. Відмінність ікони від статуї полягає у тому, що ікона не лише передає зовнішній образ, але, насамперед, відображає духовну глибину, зміст і сутність зображеного лику. Сам іконописець, перед тим як приступити до написання ікони, глибоко молиться, вивчає життя святих і дотримується посту, щоб через своє мистецтво передати справжній образ Божої Матері, Спасителя чи угодників Божих.

Православна людина з особливим благоговінням ставиться до ікон. Вони прикрашають домівки, стають джерелом духовної сили та натхнення, особливо для тих, хто опинився в глибинах чи над прірвою гріха. Ікона, як маяк у буремному морі життя, спрямовує людину до покаяння, молитви та прагнення наслідувати Божу праведність. Вона нагадує про святість і силу молитви, про торжество Небесного Царства, якого досягли святі.

Божественна літургія є надзвичайним моментом єднання з Богом. У Храмі, під час співу церковних гімнів, у благоговійній атмосфері, ми відчуваємо присутність Божої благодаті. Слова священника, виголошені у проповіді, наповнюють наші серця світлом віри. Ці слова, мов вифлеємський вогонь, ми приносимо у свої домівки, бережемо у своїх душах, не дозволяючи ворогу спотворити чи знецінити їх. Як сказано: «Не кидаймо перли перед свиньми» – це означає, що говорити слід лише коли потрібно, коли нас попросять, щоб свято зберігати святиню й не дозволяти їй стати предметом глузування.

Коли виникає необхідність захистити віру, християнин, озброєний силою Слова Божого, здатний протистояти неправді. Це слово, пройняте молитвою та наповнене благодаттю, може змінити серця й закрити уста безбожників. Кожне наше слово повинно бути простим, кротким і правдивим, як вчить нас Євангеліє: «Так, так; ні, ні».

Православна ікона є не лише символом, але й живим нагадуванням про присутність Бога і святих у нашому житті. Перед нею ми молимося, каємося, шукаємо розради. У моменти скорботи чи радості ми звертаємося до ікони, як до живого праобразу Божої любові. Цей зв’язок наповнює нас смиренням, вдячністю та прагненням до святості. Ікона, молитва, Боже Слово й участь у літургійному житті допомагають не втратити духовного орієнтиру

залишатися вірними Богові й знаходити у Його благодаті джерело сили та натхнення для кожного дня.

У сучасному розумінні православної традиції особливе значення має звернення до святих угодників Божих, Матері Божої та Спасителя. Ми ставимося до них як до живих, як до тих, хто реально діє чудотворно, оживляючи нашу віру. Впродовж двох тисячоліть сталося безліч чудес, про які не можливо уявити чи розповісти, адже це велике надбання людства триває безперервно. Жива віра, яка підтримується молитвою і спілкуванням із Богом, стає тим джерелом, яке животворить наші серця та зміцнює душу.

На божественній літургії ми зберігаємо в собі слово проповіді, слово благодаті Святого Духа. Спілкуючись зі святими через ікони, ми отримуємо те, про що щиро молимося. Саме через це наша віра залишається живою, ієрархічно упорядкованою, навіть тоді, коли ми відчуваємо свою недостойність звертатися до Пресвятої Трійці через гріхи, що обтяжують наші душі. Святі угодники Божі стають для нас заступниками, молитвенниками за наше спасіння. Вони завжди підтримають і допоможуть у важкі моменти життя.

Читаючи акафісти чи молитви, ми духовно ростемо, як квітка, яку поливають і доглядають. Віра, підживлена молитвою, дає плоди благодаті, навіть якщо ми відчували себе вчора негідними та поневоленими пристрастями. Диво Божої любові, що лікує рани душі, перетворює нас на нових людей, як це сталося з благорозумним розбійником, що звертався до Бога зі словами покаяння в останню хвилину свого життя: «Господи, згадай про мене, коли прийдеш у Царстві Своїм. На що Господь відповів, – ще сьогодні будеш зі мною в Раю!»

Кожна людина веде свою духовну боротьбу, долаючи спокуси й пристрасті, подібно до того, як наркоман шукає свою дозу чи алкоголік – свою чарку. Але саме святі угодники, ті невтомні молитвенники, стають нашими вірними друзями, через яких діє особлива благодать Божа. З їхньою допомогою ми можемо отримати милість Господню, змінити свою долю й знайти мир у серці.

Особливістю православного християнина є спілкування з іконами, не як із зображеннями, а як із первообразами – святими, що стоять за ними. Іконописець, створюючи образи, передає через них життя, подвиги й аскетизм тих, хто присвятив себе Богові. Ікони стають духовними вікнами у вічність, через які ми можемо краще зрозуміти християнське вчення та зміцнити свою віру.

Вивчаючи життя святих і споглядаючи ікони, ми долучаємося до великої православної традиції, яка об’єднує нашу древньоруську традицію, великий Афон, Грецію, багато країн та весь світ. Через молитви та подвиги ми просимо Господа про милість для себе, своїх

рідних і близьких, для своєї країни та всього людства. Звертаючись до святих, ми просимо: «Господи, помилуй, допоможи й настав!». Ці молитви пронизані надією на благодать і спасіння, що дарується через Божих угодників.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. «Театральне мистецтво – це квінтесенція життя в яскравих проявах». URL: https://press-center.news/gennadij-fortus-teatralnoe-iskusstvo-jeto-kvintjessencija-zhizni-v-samyh-jarkih-ee-projavlenijah/
2. Концепція 12-річної загальноосвітньої школи. URL: https://pidru4niki.com/16280414/pedagogika/kontseptsiya_12-richnoyi_ zagalnoosvitnoyi_shkoli_ vityag.
3. Яремчук Н. С. Квінтесенція особистісної і фахової культури майбутніх учителів української мови та літератури. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2022. № 80(2). С. 230–234.
4. Бутусов Ю. (2018, 11 лютого). 10 цитат Мирослава Поповича: пам’яті українського філософа. Цензор.нет. https://censor.net/3049767
5. Гончаренко В. Г. Українське прислів’я – квінтесенція звичаєвого права. *Вісник Академії адвокатури України.* 2006. № 7. С. 21–24.
6. Осакве К. Американська правова культура: загальна квінтесенція та галузеві особливості. *Порівняльне правознавство*. 2012. № 3–4. С. 209–224.
7. Радзієвський В. О. Конфлікт як квінтесенція делінквентної субкультури. *Культура України*. 2013. Вип. 41. С. 37–45.
8. Кульбабська О., Шатілова Н. Так буде як приповідка каже… (квінтесенція народної мудрості в мовотворчості Сидора Воробкевича). *Культура слова.* 2015. Вип. 83. С. 48–54.
9. Шевченко Т. Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря». Шевченко Тарас. Зібрання творів у шести томах. К., 2003. Т. 5. URL: http://litopys.org.ua/shevchenko/ shev507.htm
10. Хоменко О. Шевченкова концепція розвитку української словесності як квінтесенція самостійницької ідеї кирило-мефодіївців. *Українознавство.* 2016. № 4. С. 30–37.

ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ВИКЛИКІВ ДО МАЙБУТНІХ ПЕРСПЕКТИВ

Яна ЮСИП
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Суспільна свідомість є відображенням колективного світогляду, цінностей і переконань, що формуються під впливом історичних подій, соціальних процесів та культурних трансформацій. Вона не є

статичною, а змінюється відповідно до викликів часу, технологічного прогресу та суспільних потреб.

В історії людства можна простежити етапи, коли суспільна свідомість зазнавала докорінних змін. Античний світ базувався на міфологічному сприйнятті дійсності, середньовіччя принесло домінування релігійних доктрин, а епоха Просвітництва започаткувала культ розуму, наукового пізнання та ідеї прав людини. Індустріальна революція трансформувала соціальні відносини, зробивши масову освіту й урбанізацію важливими факторами формування нової свідомості. ХХ століття принесло хвилі ідеологічних змін, боротьбу за рівноправність, демократичні свободи та появу глобалізованого інформаційного суспільства. Сучасна суспільна свідомість формується в умовах цифрової епохи, коли інформація поширюється миттєво, а комунікація не має географічних меж. Це створює нові можливості для розвитку демократії, самовираження та громадянської активності, але водночас спричиняє ризики маніпуляції, інформаційних війн та соціальної поляризації. Майбутні перспективи еволюції суспільної свідомості пов'язані з розвитком штучного інтелекту, біотехнологій, етичних дилем і нових форм соціальної взаємодії. Людство стоїть перед вибором: чи дозволити технологіям керувати суспільством, чи знайти баланс між технологічним прогресом і гуманістичними цінностями.

Зміни в суспільній свідомості неминучі, і вони визначатимуть майбутнє людства. Чим більше суспільство усвідомлює відповідальність за власний розвиток, тим вищі шанси на гармонійне майбутнє, де цінності гуманізму, свободи та рівності стануть основою світового порядку. Еволюція суспільної свідомості є безперервним процесом, що відображає зміну цінностей, світоглядів і способів мислення людства. Вона завжди була тісно пов’язана з науковими відкриттями, технологічним прогресом і соціальними потрясіннями. З кожною новою епохою суспільство змінювало свої уявлення про світ, роль людини в ньому та шляхи досягнення гармонії.

Історичний розвиток суспільної свідомості демонструє, як війни, революції, наукові прориви та культурні зрушення впливали на спосіб мислення людей. Від традиційних суспільств, де панували міфи та релігія, людство поступово перейшло до раціонального мислення та наукового аналізу. Новий час приніс ідеї рівності, свободи, прав людини та демократичних цінностей, які стали визначальними в сучасному суспільстві. Проте кожна нова епоха приносить не лише досягнення, а й виклики. Інформаційна доба, в якій ми живемо сьогодні, сприяє швидкому обміну знаннями та розширенню горизонтів, але водночас посилює проблеми дезінформації, маніпуляції та кризи критичного мислення. Виникає питання: чи

зможе суспільна свідомість адаптуватися до нових умов без втрати моральних орієнтирів? Майбутнє суспільної свідомості залежить від того, як люди зможуть поєднати технологічні досягнення з етичними принципами. Використання штучного інтелекту, глибокі зміни в економічних моделях, екологічні виклики та необхідність нової глобальної етики — все це визначатиме подальший напрямок розвитку людської думки.

Еволюція суспільної свідомості — це не лише історичний процес, а й вибір кожного покоління. Яким буде світ майбутнього, залежить від того, наскільки відповідально суспільство підійде до формування власних цінностей, ідеалів і пріоритетів. Розвиток суспільної свідомості є дзеркалом загального прогресу людства. Від первісних вірувань і міфологічних уявлень до наукового мислення та глобалізованого цифрового світу – цей шлях відображає складну динаміку історичних, культурних і технологічних змін. Одним із ключових чинників еволюції суспільної свідомості завжди була комунікація. У минулому вона здійснювалася через усну традицію, пізніше – через писемність, книгодрукування, а сьогодні – через інтернет і штучний інтелект. Кожен новий етап розвитку інформаційних технологій змінював спосіб мислення людей, їхні соціальні зв’язки та уявлення про реальність. Сучасна людина живе в умовах інформаційного надлишку, що відкриває безмежні можливості для навчання та саморозвитку, але водночас ускладнює пошук об'єктивної правди серед маніпуляцій та фейкових новин [1, 287-294].

Політичні, економічні та соціальні потрясіння також відіграли значну роль у формуванні колективної свідомості. Великі революції, світові війни, боротьба за громадянські права, екологічні кризи – всі ці події змушували суспільство переглядати свої цінності, адаптуватися до нових реалій та шукати шляхи подолання конфліктів. Наприклад, після Другої світової війни світова спільнота почала активно працювати над ідеями міжнародної співпраці, прав людини та демократичного управління, що суттєво змінило суспільну свідомість багатьох країн. Однак сучасний світ стикається з новими викликами. Технологічний розвиток створює не лише можливості, а й загрози: автоматизація, біотехнології, зміни в соціальних структурах ставлять під питання традиційні уявлення про працю, ідентичність і навіть моральність. Розвиток штучного інтелекту та нейромереж може впливати на формування думок людей, створюючи ризик втрати індивідуального критичного мислення.

Попереду – нові горизонти. Чи буде суспільна свідомість розвиватися в напрямку гуманізму, співпраці та усвідомленої відповідальності? Чи, навпаки, ми опинимося в пастці алгоритмів, що визначатимуть наші переконання? Відповідь залежить від нас. Якщо

людство навчиться гармонійно поєднувати технології з моральними принципами, зберігаючи цінності свободи, рівності та відповідальності, майбутнє може стати етапом усвідомленого розвитку, де прогрес буде слугувати людині, а не навпаки.

У античному світі, зокрема в Давній Греції та Римі, почали формуватися основи філософії, громадянської думки та прав людини. Ідеї демократії, права громадян на участь у політичних процесах, а також ранні уявлення про природу та місце людини у світі стали фундаментом для подальших змін у суспільному мисленні. Проте в середньовіччі, під сильним впливом церкви, суспільна свідомість була значною мірою ортодоксальною, зосередженою на релігійних догмах та феодальних структурах [3, ст. 143-149]. Люди вважали, що їхнє життя має визначену мету, пов'язану з божественним планом, а індивідуальність і свобода волі часто обмежувалися релігійними і соціальними нормами. З настанням епохи Ренесансу та Просвітництва відбувся великий перелом. Відкриття у сфері науки, філософії та мистецтва, а також розвиток гуманізму призвели до значних змін у поглядах на людину та її місце у світі. Відбулася переоцінка ролі індивіда, виникли ідеї про природні права, рівність та свободу людини. Філософи, такі як Вольтер і Руссо, започаткували нові форми громадського та політичного мислення, що сприяло розвитку демократичних ідей та прав людини, які, в свою чергу, стали основою для майбутніх політичних і соціальних реформ.

У XIX столітті, з початком індустріалізації, відбулися ще більш значущі зміни у суспільній свідомості. Індустріальна революція радикально змінила економічні структури суспільства, призвела до зростання міст, розвитку нових технологій і механізмів праці. Цей період ознаменувався і соціальними змінами, такими як боротьба за права робітників та утворення нових соціальних класів. Розвиток капіталізму викликав запитання про нерівність, що стало підґрунтям для формування нових ідеологій, зокрема марксизму, який прагнув змінити структуру суспільства через боротьбу за соціальну справедливість та рівність.

XX століття стало свідком масштабних соціальних та політичних змін, обумовлених двома світовими війнами, революціями, що охопили численні країни, а також розпадом колоніальних імперій. Війни і революції призвели до переосмислення не лише політичних ідеологій, а й соціальних переконань. Створення нових соціалістичних держав, боротьба за права жінок, меншин і робітників призвели до появи нових соціальних рухів і змін у глобальній суспільній свідомості. Водночас холодна війна і конкуренція між капіталізмом і соціалізмом продовжували формувати політичну та ідеологічну картину світу [2, 34-36]

З наближенням XXI століття суспільна свідомість все більше піддається впливу глобалізації та цифрових технологій. Інтернет і соціальні мережі стали основними каналами для поширення ідеї, що, з одного боку, сприяє розвитку відкритого обміну інформацією, а з іншого — призводить до нових викликів, таких як маніпуляція інформацією, кібербезпека та дезінформація. Глобалізація сприяла посиленню міжкультурних зв'язків і зростанню міжнародної взаємодії, але також підняла питання про збереження культурної ідентичності, боротьбу з глобальними проблемами, такими як зміна клімату, нерівність та міграція.

Майбутнє еволюції суспільної свідомості, ймовірно, буде зосереджене на питаннях справедливості, рівності, екології та адаптації до швидких технологічних змін. Водночас, розвиток штучного інтелекту, біотехнологій і нових форм комунікації може призвести до змін у самому розумінні людської ідентичності та суспільних цінностей. Глобальні виклики, зокрема зміни клімату та соціальна нерівність, будуть вимагати нових підходів до управління ідеологіями, політиками та культурними практиками в глобальному контексті.

Протягом останніх десятиліть технічний прогрес значно змінив спосіб життя людей, перетворивши суспільство на гігантську мережу, де інформація циркулює миттєво, а глобальні зв'язки безперервно розширюються. Цифрові технології, зокрема соціальні мережі, стали не лише платформами для комунікації, але й потужними інструментами формування суспільної свідомості, адже через них поширюються новини, ідеї, а також здійснюється вплив на громадську думку. Це дає можливість прискорено трансформувати соціальні ідеї, але також виникають проблеми, пов'язані з фальсифікацією інформації, маніпуляціями та створенням так званих «інформаційних бульбашок», що можуть призвести до поляризації суспільства [5, 45-47]. Ці технології також ставлять перед людством нові моральні та етичні питання. Поява штучного інтелекту та автоматизації праці викликає дискусії про майбутнє зайнятості, роль людини в економіці та потребу в нових системах соціального забезпечення. Чи готові ми до майбутнього, де роботи та алгоритми виконують все більше завдань, залишаючи людину з обмеженими можливостями для праці, або ж з'являться нові форми співпраці між людьми і машинами, де технології служитимуть в якості інструментів для підвищення якості життя та роботи? У соціальній свідомості також спостерігається зростаюча увага до глобальних проблем, таких як зміна клімату, енергетична криза, бідність та глобальна нерівність. Ці питання вже сьогодні є ключовими для багатьох міжнародних організацій і національних урядів, а суспільства в усьому світі активно шукають

шляхи до вирішення екологічних проблем і забезпечення сталого розвитку. Важливим моментом є те, що подібні глобальні виклики не можуть бути подолані без міжнародної співпраці, і тому еволюція суспільної свідомості все більше спрямовується на необхідність єдності, взаємодії та солідарності між країнами, культурами та народами.

Те, як суспільна свідомість буде змінюватися в майбутньому, також залежатиме від змін у сфері освіти та наукового прогресу. Інновації в галузі медицини, науки про життя та штучного інтелекту вже сьогодні дають підстави для нових концепцій щодо людської ідентичності та потенціалу. Зокрема, розвитку біотехнологій, генетичних маніпуляцій і продовження життя, ставить питання про етичні межі втручання у природні процеси, а також про можливість продовження життя на нових планетах чи створення нових форм існування[7, 101-105]. Суспільна свідомість також відчуває на собі постійні зміни в соціальних ролях та ідентичностях, які в результаті технологічних та культурних змін стали більш гнучкими та багатошаровими. Зростання рухів за рівність, права меншин та гендерну справедливість змінює традиційні уявлення про соціальні ролі, підкреслюючи важливість індивідуальної свободи та самовираження. Це свідчить про те, що суспільство наближається до нової парадигми, де основним акцентом є повага до різноманітності, права на самовизначення та глобальна солідарність. Історичні виклики та технологічні новації змінюють наші погляди на суспільство, культуру, економіку і навіть саму природу людської істоти. Важливою задачею на майбутнє стане створення таких моделей суспільства, які б враховували всі ці зміни, не забуваючи про цінності справедливості, рівності, толерантності та стійкості перед глобальними викликами[4, 87-93] .

Еволюція суспільної свідомості має глибоке значення для розвитку людства, оскільки вона не лише відображає зміни у поглядах на соціальні, культурні та політичні питання, але й визначає, як люди реагують на різні виклики і адаптуються до змін в оточуючому світі. З часом суспільна свідомість не лише реагує на історичні події, але й активно формує нові підходи до життя, виробляючи інновації, спільні цінності та моральні орієнтири, що визначають майбутнє суспільства. У зв'язку з постійними глобальними змінами, людська свідомість стикається з рядом нових проблем, які раніше не мали такого масштабного впливу на суспільства. Однією з найважливіших тем, що виникають у світлі сучасних викликів, є питання екології та сталого розвитку. Екологічна свідомість почала активно формуватися в середині XX століття і продовжує розвиватися, особливо в контексті боротьби з глобальним потеплінням, забрудненням навколишнього

середовища і виснаженням природних ресурсів. Суспільства почали розуміти, що без відповідальної взаємодії з природою не буде можливою сталий розвиток, тому багато країн активно шукають шляхи до переходу на «зелені» технології, енергозбереження та мінімізацію відходів. Ці ідеї стають важливою частиною соціальної свідомості і політичних дискусій на глобальному рівні.

Іншим важливим аспектом еволюції суспільної свідомості є адаптація до змін у сфері глобалізації. Відкритість кордонів, розвиток міжнародної торгівлі, а також інтернет-комунікація призводять до стирання національних і культурних бар'єрів, що змінює способи мислення і взаємодії між народами. Глобалізація може бути як джерелом можливостей, так і викликів. Суспільства стають більш взаємопов'язаними, однак це призводить і до нових проблем, таких як соціальна нерівність, зростання націоналізму та популізму, культурні конфлікти та загрози для національної ідентичності. Зрозуміло, що технологічні зміни, особливо у сфері цифрових технологій, мають колосальний вплив на еволюцію суспільної свідомості. Інтернет, смартфони та соціальні мережі відкрили нові можливості для спілкування, самоідентифікації та самовираження, але водночас створили й нові проблеми, зокрема щодо приватності, безпеки та інформаційної маніпуляції. Вплив соціальних мереж на суспільну свідомість сьогодні є значним, адже через них здійснюється формування громадської думки, політичні кампанії, а також соціальні рухи набувають масштабів, яких раніше було важко уявити. Завдяки доступності інформації стало можливим створення нових форм активізму, а також порушення тем, які раніше не могли бути на порядку денному, таких як права ЛГБТ, гендерна рівність і права меншини.

Також, нові технології ставлять перед суспільною свідомістю морально-етичні питання щодо взаємодії людини з технологіями. Зокрема, розповсюдження штучного інтелекту, автоматизація виробництва, використання великих даних і біотехнології ставлять питання про місце людини в майбутньому світі, де все більше функцій виконують машини. Одним з таких актуальних питань є проблема безробіття в умовах, коли багато традиційних професій автоматизуються, а роль людини в процесі виробництва змінюється. Відповідно, у суспільстві зростає запит на нові форми освіти, перепідготовки та соціальних гарантій для тих, хто опиниться в умовах таких змін. Важливою частиною еволюції суспільної свідомості є також посилене усвідомлення необхідності боротьби з соціальною нерівністю та расовою дискримінацією. Ідеї рівності та справедливості стали важливими стрижнями сучасних політичних дискусій. Суспільства все більше звертають увагу на питання

соціальних прав, таких як право на доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, а також на забезпечення рівних можливостей для людей з різних соціальних, економічних та етнічних груп [9, 225-230].

На майбутнє важливим є питання того, як суспільства адаптуються до викликів постійних технологічних інновацій та глибоких соціальних змін, зберігаючи водночас моральні цінності, традиції і культурну спадщину. Виходячи з поточних тенденцій, можна передбачити, що суспільна свідомість буде все більше орієнтована на принципи сталого розвитку, екологічної відповідальності та міжкультурного порозуміння. Як на локальному, так і на глобальному рівнях, суспільства повинні шукати баланси між технологічним прогресом і збереженням людських цінностей, аби забезпечити стійкість та добробут для всіх членів суспільства.

Таким чином, еволюція суспільної свідомості — це постійний процес, в якому переплітаються зміни в науці, технологіях, політиці та культурі. Вона визначає, як суспільства реагують на нові виклики і можливості, створюючи нові уявлення про світ і місце людини в ньому.

Процес еволюції суспільної свідомості ніколи не є лінійним і завжди проходить через періоди інтенсивних змін, що стають результатом поєднання внутрішніх та зовнішніх чинників. Важливою складовою цього процесу є боротьба за ідеї, що здатні змінити або трансформувати існуючі соціальні структури. На прикладі соціальних і політичних рухів, таких як феміністичний, екологічний, можна побачити, як в різні періоди історії суспільна свідомість реагувала на соціальні виклики і змінювала своє ставлення до прав людини, соціальної рівності та справедливості.

В історії кожного суспільства є свої важливі моменти, коли певні ідеї, соціальні рухи або політичні теорії отримували широке поширення і ставали рушійною силою змін. Наприклад, боротьба за права жінок, яка почалася в середині XIX століття, стала каталізатором глибоких змін у суспільній свідомості, оскільки підняла питання про рівність статей, права на освіту та участь у політичному житті. Відтак феміністичні рухи стали одним із основних елементів, які визначали соціальні рухи XX століття.

Подібним чином екологічні рухи, що виникли в середині минулого століття, почали активно формувати нову суспільну свідомість, спрямовану на важливість збереження навколишнього середовища. Технологічний прогрес і індустріалізація привели до великих екологічних проблем, таких як забруднення повітря, води, деградація ґрунтів. Це змусило суспільства переосмислити своє ставлення до природи та екології. Ідеї сталого розвитку, відновлюваних джерел енергії та збереження біорізноманіття стали

центральними в сучасних дискусіях про майбутнє нашої планети [6, 56-59].

У XXI столітті ми спостерігаємо нові виклики, що відображаються у еволюції суспільної свідомості. Одним із таких є повсюдне поширення цифрових технологій, що змінило способи комунікації, соціалізації та навіть процеси мислення. З розвитком інтернету та соціальних мереж виникають нові можливості для взаємодії, обміну думками і для політичної активності. З іншого боку, ці зміни призводять до нових питань, що стосуються конфіденційності, особистої безпеки і навіть етики віртуальної взаємодії. Це, в свою чергу, ставить перед суспільством завдання знайти баланс між свободою вираження думок і боротьбою з дезінформацією, між доступом до інформації і захистом приватності.

Інший важливий аспект сучасної еволюції суспільної свідомості пов'язаний із соціальною справедливістю та боротьбою за рівні права для всіх верств населення. Сучасні рухи за права ЛГБТ+ спонукають до перегляду традиційних уявлень про родину, стать і сексуальність. Цей рух також викликає нові дискусії щодо місця різноманітних ідентичностей в суспільстві, і як ці ідентичності можуть співіснувати в умовах сучасного глобалізованого світу. Як показує досвід, соціальна справедливість більше не є питанням тільки економічної рівності, але й включає культурні та політичні аспекти, пов'язані з правами і можливостями людей, незалежно від їхнього походження, статі, сексуальної орієнтації чи релігії.

У процесі еволюції суспільної свідомості величезний вплив має також розвиток технологій та їхня інтеграція в повсякденне життя. Поява нових форм комунікації, таких як віртуальні світи, штучний інтелект та автоматизація, піднімає питання про те, що робити з усім тим, що стало можливим завдяки цим технологіям. Можливість створення віртуальних реальностей та вплив новітніх медіа на наше сприйняття світу формує нові уявлення про реальність та ідентичність, а також призводить до необхідності знаходити нові способи моральної та етичної оцінки технологічних нововведень.

Завдяки таким технологіям, як генетичні модифікації, біоінженерія, штучний інтелект, суспільство стикається з новими питаннями щодо меж людської природи і можливості змінювати її. Як може змінитися суспільна свідомість, коли людина вже не буде «непорушною» і зможе модифікувати свої фізичні, інтелектуальні та емоційні характеристики? Як повинні змінюватися правові норми та етичні принципи, щоб відповідати таким радикальним змінам? Це питання вже стають важливими для біоетики, прав людини і глобальної соціальної політики.

Незважаючи на величезний прогрес у розвитку людства, еволюція суспільної свідомості завжди буде супроводжуватися певними труднощами і конфліктами. Одним з основних викликів для сучасного суспільства є збереження балансу між інноваціями та традиціями, між розвитком технологій і збереженням гуманістичних цінностей. Тому суспільна свідомість повинна зберігати відкритість до змін, але при цьому не втратити моральних орієнтирів, на яких будується наша спільна відповідальність за майбутнє.

Проте цей процес не завжди є гладким і безперешкодним. Часто суспільні зміни супроводжуються конфліктами, боротьбою за права та соціальну справедливість, а також складними етичними та політичними дилемами.

Одним із основних факторів, що впливає на еволюцію суспільної свідомості, є глобальні кризи, які стають каталізаторами значних соціальних та політичних змін. Такі явища, як фінансові кризи, пандемії чи природні катастрофи, змушують суспільства по-новому оцінювати свої пріоритети, організаційні структури та взаємодію між державами і громадянами. Наприклад, глобальні пандемії, як це було під час COVID-19, змусили переосмислити поняття солідарності, здоров'я, безпеки та соціальних зв'язків. Це вплинуло на ставлення до таких аспектів, як доступ до медичних послуг, глобальна співпраця в боротьбі з кризами та нові моделі праці, включаючи зростання віддаленої роботи та гнучких форм зайнятості.

Соціальні рухи також відіграють важливу роль у трансформації суспільної свідомості. Протягом XX та XXI століть численні соціальні рухи змінювали суспільні норми і поняття рівності, справедливості та прав людини. Наприклад, боротьба за права афроамериканців, рух за права жінок, протести за права ЛГБТ-спільноти та екологічні ініціативи стали важливими етапами у формуванні сучасних цінностей соціальної рівності. У цей час все більше людей усвідомлюють важливість інклюзивності, поваги до різноманітності та необхідності створення середовища, в якому всі мають рівні права та можливості[8, 134-139].

Зміни в суспільній свідомості можна також простежити через зростаючий інтерес до культурних та ідентичних питань. В останні десятиліття стала очевидною потреба в більш глибокому розумінні і прийнятті різноманітних культурних, етнічних, релігійних та сексуальних ідентичностей. Зростання значення культурної різноманітності на міжнародному рівні вимагає від суспільств більшої толерантності, відкритості до інших і прагнення створювати середовище для взаємного збагачення. Водночас це породжує й нові питання, пов'язані з глобалізацією та збереженням національних культурних ідентичностей.

Загалом, еволюція суспільної свідомості стає більш динамічною через швидкий розвиток інформаційних технологій і соціальних мереж. Можливість миттєвого доступу до інформації змінила спосіб, у який люди формують свої погляди та взаємодіють один з одним. Цифрові платформи не лише стали засобом для обміну інформацією, але й місцем для політичних та соціальних кампаній, боротьби за права людини, формування громадської думки і мобілізації. Проте така відкритість не є безпечною: разом із перевагами цифрових технологій з'являються й численні загрози, як-от зловживання інформацією, фальсифікація фактів, пропаганда, хакерські атаки та інші форми маніпуляцій. Це потребує нових підходів до правових і етичних норм, щоб забезпечити належний рівень захисту особистих прав і свобод у цифровому світі.

Одним із викликів для сучасного суспільства є забезпечення стабільності у швидко мінливому світі. В умовах технологічних та соціальних трансформацій не можна залишити без уваги питання інклюзивності та соціальної справедливості. Люди, які опиняються поза межами основних економічних і соціальних процесів, повинні отримувати підтримку і можливість інтеграції в суспільство. Це стосується не лише традиційно вразливих груп, таких як бідні, інваліди, етнічні меншин, а й нових категорій, що виникають у результаті соціальних і технологічних змін, наприклад, переселенців, безробітних через автоматизацію, людей, чий спосіб життя змінюється через нові технології. Нарешті, для того щоб суспільство було готове до нових викликів, важливо не лише змінювати соціальну свідомість, але й удосконалювати політичні та економічні системи[10, 167-172]. Однією з важливих складових розвитку є формування нових підходів до управління на глобальному рівні, оскільки глобалізація вимагає більшої співпраці між державами для вирішення таких глобальних проблем, як кліматичні зміни, соціальна нерівність і міжкультурні конфлікти.

Таким чином, еволюція суспільної свідомості — це складний і багатогранний процес, що вимагає не лише адаптації до нових реалій, але й глибокого перегляду моральних принципів, соціальних норм та політичних підходів. Для того щоб цей процес був сприятливим для розвитку людини і суспільства, потрібно виявити здатність до саморефлексії, пошуку компромісів і розвитку гуманістичних ідей, що допоможуть знайти оптимальний шлях у світі, де зміни відбуваються дуже швидко.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Армстронг, К. Глобалізація і нові форми влади: суспільні трансформації XXI століття: Академія. 2021. с. 357.

2. Бек, У. (2020). Ризиковане суспільство: нові перспективи. Видавництво «Географія». С. 75.

3. Бауман, З. Текуча сучасність і нові виклики для суспільства. К.: Видавничий дім «Київський університет».2017. С. 279.

4. Гідденс, Е. Третя модерність: соціологія в епоху глобалізації. Аспект Пресс. 2018. С. 342

5. Гросс, М. Постглобалізація: нові суспільні виклики та перспективи розвитку. К.: Видавничий дім «Сучасна Україна». 2022. С. 210.

6. Еко, У. Інформаційна етика в постмодерну добу: від масмедіа до соцмереж. К.: Наукова думка. 2022. С. 170

7. Зубкова, І. Технологічні революції та зміни в суспільній свідомості: глобальні тенденції та локальні адаптації. Київ: Освіта. 2021. С. 105.

8. Леві-Стросс, К. Культура та технології в епоху глобалізації: Видавництво «Інтертех» 2021. с. 245.

9. Ліповецкий, Ж. Суспільство постмодерну: етика та культура в умовах змін. Видавництво «Культурні традиції» 2020. С. 445.

10. Манк'ю, Н. Економіка і суспільство: виклики сучасного світу. К.: Видавництво «Бізнес». 2019. с. 180.

11. Турен, А. Криза соціальних ідентичностей у глобалізованому світі. К.: Логос. 2023. С. 105.

ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ТВОРЧОСТІ ВІКТОРА ЖАДЬКА

Марія ЯКУБОВСЬКА, кандидатка філологічних наук, доцентка
Конґрес літераторів України
Валентина ДАНЬШОВА
ДВНЗ «Київський-механіко-технологічний фаховий коледж»

Віктор Жадько – науковець, письменник, журналіст, унікальний дослідник життя і творчості Тараса Шевченка. Відкриває нові обрії літератури, спроєктовані у майбутнє. Стиль Віктора Жадька – це симбіоз скурпульозного дослідження кожного факту на фоні відтворюваної епохи, наближення до об’єкту аналізу на найменшу відстань – відстань душі; аналіз явища у системі міжчасових координат – у вертикальному і горизонтальному зрізі; дослідження системи духовних цінностей української ментальності – екзистенційне начало, яке об’єднує тексти, написані унікальними художніми засобами, які максимально наближені до Абсолюту.

На рубежі епох, тисячоліть, століть, коли посилюються деструктивні елементи в суспільному поступі, людство, шукаючи вихід із загальної кризи, яка охопила всі сфери буття, укотре звертається до літератури як духовно-синенергетичної підвалини

найрізноманітніших форм сучасного буття людини та суспільства. Унікальність кожної людської індивідуальності є підгрунтям сучасного культурологічного мислення. Система гуманітаризації сучасної науки розглядається у працях І.Беха, М.Гнатюка, М.Жулинського, М.Зимомрі, М.Ільницького, С.Квіта, В.Кременя, Г.Клочека, Ю.Коваліва та ін.

Кожна епоха має свій стиль мислення, свої літературні жанри. Віктор Жадько своєю творчістю прокладає нові шляхи розвитку української, а відтак світової літератури. Його стиль поєднує сконцентрованість фактів, скурпульозність інтерпретацій, несподівані ракурси подачі матеріалу. Високий інтелектуалізм у творчості письменника поєднаний із шляхетною доброзичливістю оповіді. Систему своїх досліджень Віктор Жадько поєднує із мандрівкою, шукає у силі української землі знаків, символів, сенсів українського буття.

Синенерґетичність як одна із визначальних ознак творчості дозволяє письменникові прокласти шляхи між часом і простором. Образ часу у дослідженнях Віктора Жадька стає живою відкритою субстанцією. Одному із небагатьох дослідників йому вдалося не просто розірвати окови лінійного мислення, а вийти у вільний космічний простір безконечності людського буття, поєднуючи Я-духовне людини із відкритим космосом життя.

Віктор Жадько упродовж багатьох років працює над дослідженням життя і творчості Тараса Шевченка. Неодноразово номінувався на Шевченківську премію. Візія величі Кобзаря, його здатність творення вищих духовних смислів, які є основою творення націєцентиричного духовного поступу – наскрізна тема досліджень Віктора Жадька. Ніхто так близько не підійшов до образу Шевченка, розглядаючи його унікальність і систему творення Я-духовного Кобзаря у системі виміру міжчасових координат.

У системі формування особистості Тараса Шевченка триєдина формула Леонардо да Вінчі – бачити, розуміти, творити – вбирає у себе концепцію формування особистості людини, яка включає у себе систему пізнання світу (бачити), механізми його осмислення (розуміти), керівництво до дії (творити). Мистецтво творення – вища форма взаємодії людини і світу.

Віктор Жадько на прикладі численних фактів доводить, що основою формування життєстійкості Тараса Шевченка є сформоване Я-духовне особистості. А відтак, наголошує Віктор Жадько, люди повинні навчитися чути себе, один одного і навколишній світ.

Світова цивілізація перебуває на етапі кардинальних змін у системі свого оновлення, яке неможливо реалізувати без системи комунікації людини і світу. Письменник на прикладі аналізу контактів

Тараса Шевченка переконливо доводить, що кожна людина у нашому житті появляється вчасно і не випадково. У переважній більшості оточення Кобзаря – це високодостойні, світлі люди. Можливо, діяв унікальний закон про взаємне притягування світлих людей, людей зі сформованим Я-духовним.

Зображення таких людей показує образ Кобзаря у контексті цілої епохи, яка оживає через особистісне, олюднене сприйняття світу. Гуртування української інтелігенції в Петербурзі – як наслідок голосу животворящого духу козаків: «У Петербурзі вихідці з України об'єднувались у земляцтва, переважно, це були літературно-театральні гуртки. Діяв серед них і такий гурт, як «Переяславське земляцтво», куди входили Я. Гамалія, Й. Зеленський, С. Алексєєв, А. Козачковський, М. Плисов, Д. Рева та чимало інших». «На літературно-театральні вечори земляцтва приходив Є. Гребінка і Т. Шевченко, історик Микола Андрійович Маркевич, товариш Гребінки, Яків Кухаренко, козацький генерал із Кубані, Семен Гулак-Артемовський та Михайло Глінка. З усіма Тарас познайомився і підтримував дружні зв’язки упродовж життя».

Розвій українського духовного життя в Петербурзі у середині XIX століття – феномен української історії. Очевидно, причиною тому синенерґетика міста на Неві, побудованого на козацьких кістках, про це є у Віктора Жадька є окреме дослідження.

Віктор Жадько досліджує життя і творчість Тараса Шевченка, ідучи від враження, рефлексії, духовного потрясіння, прагне концептуально завершеної картини духовного світу Кобзаря.

Ніхто так близько не доторкався до духовної величі Тараса Шевченка, як Віктор Жадько. Десь під ногами залишився світ, у якому так багато болю і страждань – це світ низин; а письменник, як та піднебесна ластівка, черкає крилами небесну блакить – і з позиції духовних вершин дивиться на землю обітовану, і летить вогненною стрілою крізь час і простір. Це його вершини і його час. Його високе право давати оцінку часові, бо Віктор Жадько є митцем із високим знаком небесних джерел.

Відчуття слова Кобзаря у дослідженнях Віктора Жадька бере витоки із відчуття світу, із усвідомленого болю не так за себе, як за інших. За тим листком, що біжить навздогін за вітром, за краплею вічної беззахисної муки, за найніжнішим щемом найдорожчих сердець. Світ починається з усвітомлення ідентичності власного «Я», його духовного росту, що виходить із берегів власного світу, як виривається магма на поверхню у часи свого вічнотворення, оновлення.

Війна показала людству, яку роль у побудові гармонії Всесвіту відіграє система духовних цінностей людини, бо найбільше вона

творить фундамент людської індивідуальності, який стає основою для формування мужньої сили спротиву – сили шевченкової непереможності. Ворога можна перемогти тільки на найвищому системному світоглядному рівні, впорядкувавши хоас нижчих пластів людського буття.

Дослідження Віктора Жадька доводять, що ми перебуваємо у тому часі, коли старі слова та сенси зникають. Нові народжуються у громі небесного бою. Ця війна – це боротьба сенсів і смислів, боротьба ціннісних орієнтацій. «Протиставлення Я-егоцентричного (нижчого) і Я-духовного (вищого) та закономірності руху особистості від першого до другого виступає сутністю нашої концепції, гуманізуючи її і надаючи розвивального характеру» [2, с. 32].

Геніальність Шевченка в системі усвідомлення постійного росту кожного до Я-духовного людської індивідуальності, тому що нездоланність ґрунтується на силі духовної міці; яка захована у сформованих сенсах кожного покоління.

Основне, що характеризує будь-яке покоління, – це притаманна лише йому психічна структура. Сучасне покоління воїнів сформоване на знакових текстах української культури. Тарас Шевчнко є визначальною постаттю, тому що у його творах відбулося не лише творення парадигми ментального здоров'я нації, але й закодована система сенсів та смислів українського відродження; збережена у психологічній структурі Я-духовного нації.

У дослідженнях Віктора Жадька бачимо систему творення Я-духовного Кобзаря, яка знаходить вияв у цілому ряді смислових архетипів: через контакти із людьми (із сучасниками, з якими були особистісні зв'язки і з якими були зв'язки опосередковані (через інших людей), із людьми, спорідненими у часотриванні, що належали до однієї епохи; із особистостями інших епох, які увібрали Я-духовне сенсів творів Тараса Шевченка.

Формування духовного світу людини бере витоки із джерел рідної землі; тому окремою сторінко є дослідження про географію мандрівок Тараса Григоровича. Унікальність досліджень Віктора Жадька полягає у тому, що письменник пройшов унікальними місцями подорожей Шевченка, розглядаючи міжчасову вертикаль людського буття, трактуючи про непроминальність кожної духовної миті у системі духовних координат. Дослідник на конкретних прикладах доводить , що мистецтво творення – вища форма взаємодії людини і світу.

У системі досліджень Віктора Жадька сформований подієвий ряд; коли через призму події розкривається Я-особистісне Тараса Шевченка: турбота про рідних; спроби купити землю для щасливого родинного життя; знайомство з друзями, їхнє побратимство, системні

комунікації творення архетипів Я-Ми і Я-Ти, на основі яких формуються джерела творчості: найбільше благо для кожного митця.

Образ Тараса Шевченка у дослідженнях Віктора Жадька набуває багатогранного вияву, бо не лише показує становлення духовного світу генія; а і подає дослідження епохи у системі духовних координат. Космологічне дослідження творчості Тараса Шевченка має широкі аспекти вияву: творення творгої палітри митця показано через систему суб'єктно-суб'єктного ракурсу.

Характерно, що у дослідженні творчого становлення Тараса Григоровича мають не лише люди, конкретні персонажі епохи; але і, говорячи мовою метафори «і Дніпро, і кручі…». Місцевість, яка стала знаковою у житті Тараса Шевченка, досліджена через ракурс історичної візії (історія поселення), культурологічного вияву (роль даної місцевості у системі творення культурологічного архетипу українства), особистісної візії (скурпульозний опис перебування Шевченка у даній місцевості – гостини, наукова, творча праця тощо).

Решетилівка, козацьке поселення на Полтавщині, вперше згадуване у 1638 році, пов'язане із повстанням Якова Остряниці, опорний пункт шведської армії у 1709 році. Шевченко знав про Решетилівку, адже звідти родом знаний художник Тимофій Головня, удостоєний золотої медалі Академії мистецтв за картину «Смерть Авеля». Решетилівка вразила Шевченка великою кількістю церков, про що Кобзар пише у повісті «Близнята». Одна із церков, Миколаївська, зображена на малюнку Шевченка. «Свого часу я відвідав Решетилівку і сфотографував ті місця, які на малюнку Тараса Шевченка…»,– пише Віктор Жадько. Таким чином, відбувається міжчасова проєкція вічності, так як духовні цінності є вічними.

Кожне наукове есе Віктора Жадька – це унікальне дослідження, за яким величезна праця, скурпульозне дослідження матеріалів, шляхетний аналіз фактів. Письменник упритул нас наближає до досліджуваного явища.

На прикладі взаємин із різними людьми постає образ Шевченка – щирої сердечної шляхетної людини. Широка палітра сучасників створює абсолютно зриме середовище тогочасного суспільства. Творення духовного світу письменника – система прямування від «Я-концепції» людини до «Я-духовного» Творця. Багато життєвих колізій пережив Шевченко, але ніколи, за жодних обставин, не втратив духовної сили, що стала основою для творчого духовного поступу. Дослідження Віктора Жадька мають здатність акумулювати не лише духовні та вольово-емоційні сили людської індивідуальності, а і стають основою для дослідження формування Я-духовного.

У працях Віктора Жадька промовляє сучасність, мотивує у кожного читача силу волі до життя. Видання «У всякого своя доля»

об’єднало статті про життя і твори Кобзаря, відомості про його оточення, визначні місця. «На обкладинці автор розмістив сумнозвісну світлину розстріляного російськими загарбниками пам’ятника Т. Шевченку у Бородянці. Ця світлина спонукає усвідомлювати вдячність Збройним Силам України завдяки яким Бородянка та інші міста, містечка і села України звільнені від окупантів»,– наголошує Ольга Шарапа, директор музею «Кобзаря».

Дослідження про Тараса Шевченка мають унікальний багатовекторни й вимір. Вікторові Жадьку вдалося знайти несподівані ракурси відтворення життєвої і мистецької візії Великого Кобзаря, показуючи його у системі багатьох координат. Система міжчасових зв’язків показує непроминальність часу, вічного тривання духовних цінностей.

Література, за концептуальною візією Віктора Жадька, – це насамперед пам'ять; жива пам'ять про вічну екзистенцію життя. Письменник показує непроминальність часу, прокладаючи проєкцію майбутнього у системі творчих послідовників та побратимів Шевченка: Григорія Сковороди, Івана Нечуя-Левицького, Бориса Грінченка, Аркаса, Ушинського, Симиренка… Проєкція духовної візії Шевченка сягає ХХ століття: Катерина Білокур, Василь Симоненко, Євген Сверстюк…Духовні апостоли нового часу, яких наснажувала не лише творчість, а духовна велич Шевченка.

Історія літератури та історія суспільного буття у трактуванні Віктора Жадька розглядається в історіософському аспекті як смислова історія, історія герменевтичного витлумачення національного сенсу екзистенціалів. Письменник подає у художній інтерпретації драматичну духовну боротьбу за збереження, захист й утвердження національного «я», національної екзистенції.

Потреба правди у дослідженнях Віктора Жадька стала визначальною доктриною системи формування критичного мислення епохи, яскраво утверджуваного у системі літератури. Біблійні настанови «І будете як діти» стали знаковим кодом нового покоління, яке за утвердження системи духовних цінностей, за територію правди – без брехні, без подвійних стандартів.

Серед достойних сучасників Тараса Шевченка: лікар із Переяслава Андрій Козачковський, який відіграв важливу роль у житті Шевченка, врятувавши йому життя. Важка простуда вимучила Шевченка, а в оселі гостинного А.Козачковського він подолав хворобу. Врешті, там і був написаний «Заповіт», який став символом незламності духу народу, який виростає із мужності і незламності однієї людини.

У палітрі духовного світу Тараса Шевченка композитор Михайло Глінка. Марія Кржисевич, як стверджує дослідник, «одна з

найкрасивіших шляхтянок України, відома швидше романтичними та жартівливими, ніж скандальними любовними пригодами, була щиро закохана у композитора Михайла Глінку (1804-1857), оперу якого «Іван Сусанін» Шевченко назвав «геніальною», а композитора – «безсмертним».

Марія Кржисевич, одна з найкрасивіших шляхтянок України, у яку був щиро закоханий композитор Михайло Глінка (1804-1857), оперу якого «Іван Сусанін» Шевченко назвав «геніальною», а композитора – «безсмертним».

Історія стосунків і щирого кохання Марії Задорожної - Кржисевич – зворушлива, овіяна тугою духовної спорідненості видатних особистостей свого часу та невідворотності прощань. Ось як про це пише Віктор Жадько: **«**Ще 1838 року М. Глінка тривалий час гостював у Качанівці, тобто – в маєтку Григорія Тарновського, тому припускаю, що саме там і познайомився з Марією Задорожною – композитору було тридцять чотири роки, дівчині-чотирнадцять. М.С. Кржисевич була добре відома у вищих колах Петербурга. Тож навіть Глінка в 1856 році звертається до неї за допомогою в отриманні закордонного паспорта».

Холодний Петербург був шкідливим для здоров'я композитора. Весною 1856 року він залишає росію. «Зустрічі (Марії і Михайла) ставали частішими, листи теплішими. Мабуть, Михайло Іванович подумував офіційно з'єднати долю з Марією Степанівною. В листопаді 1856 року пише сестрі з Берліна: «А все-таки кохаю, всім серцем кохаю милу, добру, пустотливу і ласкаву Мері». 15 січня 1857 року, після великого концерту в королівському палаці, де виконувались твори Глінки, простудився, а з лютого композитора не стало. Марія Кржисевич після смерті композитора прожила ще 48 років».

Унікальність досліджень Віктора Жадька полягає ще і в тому, що письменник своїми ногами пройшов стежками Тараса Шевченка. І не просто пройшов, а дослідив історію поховань сучасників Шевченка, і сам великою мірою спричинився, я в цьому переконана, до впорядкування їхніх могил «Похована Марія Кржисевич на кладовищі в Сенчі (частині села Засулля; Миргородський район, на Полтавщині). Достовірних даних про останні роки її життя в архівах я не знайшов…» Не знайшов – отже шукав, бо на духовному овиді памяті Кобзаря була ця неймовірна жінка, жартівлива, та щира і незабутня, як вічна зарубка непроминальності життєвих миттєвостей.

Дослідження Віктора Жадька володіють особливою здатністю акумулювати не лише духовні та вольово-емоційні сили людської індивідуальності, а і стають основою для її формування життєвостійких націєцентричних наративів. Зображений широкий діапазон постатей, які були у творчій долі великого Кобзаря – це

зображення симбіозу людських індивідуальностей. Серед них є і відомі широкому загалу, і мало знані, але важливі для розуміння, якою притягальною силою ворлодів Тарас Шевченко. «Маслов Василь Павлович (справжнє прізвище – Маслій) письменник, знайомий з Т.Г. Шевченком. Вважається першим біографом Шевченка».

Серед оточення Шевченка багато особистостей, які є знаковими у триванні української історії. Олександра Іванівна Псьол (1817-1887) – поетеса, з Варварою Рєпніною листовно зверталася до жандарма Олексія Орлова (1786-1861) з проханням дозволити Шевченкові малювати. Шевченко підтримував Олександру як поетесу: за його сприянням у 1860 році опубліковано у збірнику «Хата» три поезії під заголовком «Три сльози дівочі».

«Грабовський Міхаіл (Михайло; 1805-1863) - польський письменник, літературний критик, представник «української школи» в польській літературі… У свій час Міхаіл прославився як «український Вальтер Скотт» через історичні романи: «Коліївщина і степи», «Гуляйпільська Станиця», «Степова буря».

Варвара Рєпніна… «Саме Варвара уклінно просила Тараса писати твори, «болісно відгукуючись на народні кривди, на кріпацьку безпросвітність».

Микола Аркас. «Письменник, композитор, історик, засновник і незмінний голова «Просвіти» в Миколаєві, автор книги "Історія України - Русі", опери "Катерина " на слова Т. Шевченка…»

Симиренко Платон Федорович – підприємець-цукрозаводчик, меценат, один із керівників фірми «Брати Яхненки і Симиренко».

Кожна особистість, яка була пов’язана із долею Шевченка, заслуговує особливої уваги, тому що наділена особливою шляхетною палітрою почуттів, здатністю відчувати світ. Оточення важливе у становленні особистості, особливо митців; тому із кожного спілкування Тарас Шевченко брав силу, енергію, духовну міць. Радість спілкування із друзями, знайомими – невід’ємна частина життя кожної людини, а митця – особливою мірою.

Дослідження Віктора Жадька – немов філософські трактати – наближають кожного читача до відкриття власних неповторних істин. Дослідник не просто описує певні події, а ставить запитання, на які не лише намагається самотужки знайти відповідь чи принаймні окреслити шлях пошуку цієї відповіді. Система дискусійних запитань нерідко носить відкритий фінал, як у новелах Стефаника, створючи особливу симфонію духовного пошуку.

Висновки та перспективи наступних досліджень. Таким чином, маємо ще одне підтвердження, наскільки важливою є повернення до гуманіт аризації як основи творення інноваційного літературознавчого канону і перепрочитання його у системі

сьогоднішніх духовних координат і для усвідомлення вузлових моментів розвитку духовних цінностей сучасності як відображення розвитку суспільства та людської індивідуальності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонен Арто. Театр і його Двійник. К.: Видавництво Жупанського, 2021. 275 с.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. К. Академвидав, 2012. 371 с.
3. Возняк Т. Тексти та переклади. Харків: Фоліо, 1998. 667 с.
4. Ернст Роберт. Курціус. (2008). Європейська література і латинське середньовіччя. Переклав з німецької Анатолій Онишко. Львів: Літопис. 2007. 234 с.
5. Квіт С. Основи герменевтики. К.,1996. 227 с.
5. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературонавства. Л., 2005. ППУС. 334 с.
6. Ортега-і-Гасет Хосе. Вибрані твори. К.,1994. Основи. 420 с.

МІФОЛОГЕМА УКРАЇНСТВА У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ ЛЮТОГО

Марія ЯКУБОВСЬКА, кандидатка філологічних наук, доцентка
Конґрес літераторів України
Валентина ДАНЬШОВА
ДВНЗ «Київський-механіко-технологічний фаховий коледж»

Творчість Григорія Лютого – відчинені двері у простір українського всюди часу, у таємничу сутність незнищенності духу як вищого усвідомлення системи ціннісних наративів епохи. До усвідомлення ролі творчого материка Григорія Лютого ми будемо доростати у міру того, як перейдемо у простір високої свідомої духовної матерії, вийдемо з оков колоніальної свідомості.

Добре душі неполоханій,
Доки не рветься назад.
Світе мій, світе непроханий.
Ти – як на вії сльоза.
Стану, пристою на хвилечку
В щастя на самій межі.
Боже, за пам’ять аж винесе,
Навіть за берег душі.

Григорій Клочек у статті «Головна книга Григорія Лютого» (від 12 березня 2009 р. «Літ. Україна») геніально стверджував, що «Мама-Марія» – своєрідний тест для кожного з нас на українство» [3]. Деколонізація

свідомості – надважкий процес, адже найважчою є боротьба із системою подвійних стандартів, корупційних схем. Війна стала великим випробуванням для нас усіх; вона загострила і показала усі «болячки» але водночас, явила світові могутність і непереможність українського духу. Геніальний Іван Котляревський про це написав: «Армія завжди непереможна, коли любов веде її на бій».

Творчість Григорія Лютого – особливий материк в українській долі. В епохальному романі «Мама Марія» письменник показав, як вивищується і виростає українська душа. Наявність таємничого, трансцендентально означуваного, організуючого життя, знакові архетипи буття українства від найдавніших часів і до сучасного, спроектованого у майбутнє – син енергетичний стержень, який наскрізною лінією проходить через епохальний текст «Мами Марії». Текст роману створює високі регістри незаповненого простору, охоронної зони, яка висвічує космічні обрії українського поступу.

Обважніла бджола мед коромислом райдуги носить.
Повні меду басейни. У вуликах хлюпа нектар…
Покачати нема коли. Люди життя своє косять.
Своїх сонячних мрій обважнілий, дозрілий пожар…
Десь замреш – як умреш. Так… – немов ще і не народився.
Скільки є – все в тобі. Сходить сонце – як сміх з-за губи.
Срібний жайвір у оці – немов порошинка, втопився…
Десь шукає сльозу… – хоче з неї дзвіночок зробить… [2].

За теорією Юнга, в підсвідомості народів існують усталені й незмінні образні формули – архетипи, які дають змогу розкривати сенси і наративи людських творінь. Мова іде про феномени часу і простору («відкритий» і «закритий», «внутрішній» і «зовнішній»), стихій і явищ («вогонь» «земля», «небо», «світло»), знакові символи людського буття («дуб», «жито», «калина»).

Заграй мені життя моє, скрипалю,
Відкрий безодню віщих ворожінь.
Я дам тобі зі сліз важкі коралі,
Вони у мене з золота душі…
Заграй, заграй, зроби на серці свято,
Пролий душі осіннього вина.
Скрипалю мій, ти знаєш так багато…
А скрипка все, усе на світі зна…[2].

У романі Григорія Лютого ми бачимо, як біжить степ – ще не наполоханий татарами, свіжий і необ'їжджений ні своїми, ні чужими зайдами – прагне наздогнати минулі сторіччя... і не може. Бо вийти за межі свого „я" може тільки людина. Тополі-прочанки спочивають обабіч доріг, і снує невидима голочка з ниточкою, зшиваючи оберіг часу, аби не розпався він із мішка вічності, аби тривав, аби був, аби вистояв...

Було так безпритульно. В паузах поміж снів
Щось підвивала доля, неголосно і спроволока.
Так, принаймні, здавалося, та ковзнув по мені
Промінь із карого гуляйпільського ока.
Я вчепився у нього, як чіпляються за канат… [2].

Лишень Світло може вивести за межу мовчання. Лише страждання народжують дзвін душі. Лише сонце є дороговказом із темряви. Лише ти, один-єдиний на всі віки, зможеш подолати оту стіну невпевненості і страху, аби стати собою.

Література із системою високих духовних цінностей – символ вічної Перемоги українства. Як геніально напише В.Мастєрова: «Я не зустрічала такого божественного ставлення до Слова, як у Лютого»:

Моє воно. Без свідків поміж нас.
Господь і той лиша нас наодинці…
Бува, пісочком граємося в час.
І мій народ дає нам по шкуринці.
Йому одному, може, я скажу,
Але воно не кожному розкаже…
Лиш тим, що рідне в дітях бережуть,
Запам’ятних правузликів нав’яже.
І дасть вогню – без крил щоб полетіть…
І видимо-невидимо підмоги…
Як ось мені дало залізний тік
І право викликати всіх на нього [3].

Павло Загребельний: «Нічого подібного в українській поезії з часів Шевченка не було…». Володимир Базилевський підтверджує: «Ваш роман-пісня не має аналогів у нинішній поезії. Не знаю іншого такого твору як за обсягом освоєного матеріалу, так і за його втіленням. Одні пісні чого варті… Ви вертаєте нас до нас…». Василя Загороднюка: «Коли б хоч один із членів Нобелівської премії знав українську мову на такому рівні, щоб прочитати не в перекладі «Маму-Марію», то він би риторично запитав: «А чому серед українських письменників немає нобелівських лауреатів»? [2].

Творчість Григорія Лютого – чистий холодний сектор віддзеркалень людини і епохи служить захистом від домагань субстантивізму (чи то апеляції до духовної свідомості, чи то політичної заангажованості, чи то упередженості суджень).

Ситуація «за межею» нічого не міняє: безконечною є зв'язок паралельних світів, духовна міць людської душі. Смерть нічого не змінює. Ситуація позаприсутності виступає захистом людської свідомості. Світ, як дитина, уже доріс до болю, але ще не усвідомив себе у плачеві.

Небо, дощ, проміння Трої, розмова квітів і неба. Важкий подих палаців. привалених камінням сну, снування безперестанних мурах,

равлики-панцирники на берегах Вічності, світло кленів, прах насінин... І – мовчання, якому ще лише суджено прорости криком, гомоном, звуком, листком зеленого пагона, травою молочаю, зірницею Чумацького Шляху.

Мовчання як усвідомлення крику, як необхідність бути, як невідворотність чину. Мовчання, переповнене звуками, як наповнений глечик цілющим напоєм, як переповнений травневий луг шемранням звуків, як сховано гойдання гілок дерева у маленькій насінині. Мовчання як усвідомлений вибух долі, говоріння, крику, чину, дії. Мовчання – як найвище самоусвідомлення. Мовчання – як часо-просторовий вимір власного «я». Мовчання – як відчуття небезпеки і як збережена надія.

Душа росте й за це у нагороду
Господь дарує спрагу їй колись
Відчути душу рідного народу.
Отой вогонь, з якого ти з'явивсь…
На весіллях, на ярмарках, толоках…
Забувшись геть, зливаєшся в цвіту.
І в мить оту божественно-високу
Її цілуєш раптом на льоту…
Всі порожнечі гояться надовго…
Вона тоді щедріша молитов –
Дає тобі усе, заради чого
На грішну землю, власне, ти й прийшо [2].

Мовчання стає громом землі. Бо всі дороги і стежини, розлогі і забур'янені, зійдуться під розлогим овидом неба. Там бере витоки наш першопочаток, і туди ми принесемо на вічний спокій (неспокій?) стражденні душі дерев, звуків, квітів, звірів... Туди ми принесемо свої шепоти і зітхання, своє усвідомлене неусвідомлене право «бути», себе, свій час у складках простору, свій рик і своє мовчання...

Перед деревом пам'яті
Я одна на мосту…
Білі гуси за хмарами
Як гілля у цвіту.
Вже нічого не боязно,
Що судилось – збулось.
Одлюбилось, одвірилось,
Та не згасло чогось.
Щось таке незагоєне
Промовляє душа.
Мов за обрій до Господа
Їй за мить вирушать. [2].

У творчості Григорія Лютого ми бачимо, як біжить степ – ще не наполоханий татарами, свіжий і необ'їжджений ні своїми, ні чужими зайдами – прагне наздогнати минулі сторіччя. Вийти за межі свого «я»

може тільки людина. Тополі-прочанки спочивають обабіч доріг, невидима голочка з ниточкою сталевої віри людської душі зшиває оберіг часу, аби не розпався він із мішка вічності, аби тривав, аби був, аби вистояв у часи найважчих потрясінь.

Душе моя, ти світлиця для Господа!
Смерть нехай знає: є в мене ти…
Вірую в тебе – живе моє золото,
Ти мені послана світ освятить.

Українським Гомером можна назвати Григорія Лютого. Мудрість Сковороди, духовна всеосяжність Шевченка, діалектика пізнання світу Франка, романтична проникливість Лесі сконцентрувалася у творчості Григорія Лютого у філософію високого українського слова і чину – науки перемагати. Своїм Словом Григорій Лютий відкрив широкі обрії українського світу.

Діти гасають галасвіта.
Їхня пора – від і до.
Двері лишають і ластівка
В сінцях зліпила гніздо.
Стільки тут зав'язі зв'яжеться,
Вічних питань прошумить.
Вітер і той не наважиться
В хату дверей причинить.

Новаторський характер творчості Григорія Лютого дає підстави стверджувати: твори новітнього часу не виробляють готових формул, їх завдання в іншому: спонукати до пошуку, співучасть читача і автора. Письменник прагне створити новий досвід української мужності, підготувати свідомість людини до світових катаклізмів. Передчуття цих катаклізмів відчувається у творах Григорія Лютого. І письменник хоче сконцентрувати сили народу для супротиву і перемоги.

Ластонько, літа принцесонько,
Сонячний зайчик душі.
Слід твій записують весноньки
У золоті віражі…
Де іще стільки я матиму
Ласки, пісень нічиїх?
Може, ти й справді не мати нам,
Ми ж усі діти – твої…

Мелодія українства, надихнута сполохом дивовижної краси краю, який спонукає до роздумів про вічну непроминальність навколишнього світу і високу заглибленість людської душі у безгоміння космічного простору.

Як медових скрипок – аж до обрію соняхів злито.
Мед балками тече, загускає у травах вночі.

Сходить соком земля, повна спраги родити.

Аж кричить!

Письменник, починаючи з давнини, створює духовний образ людства. Без історичної візії розвитку людських цивілізацій така робота була б не досить ефективною. Загальні закони цивілізаційного розвитку підпорядковують собі як розвиток особистості, так і розвиток держави, нації. Таким чином, філософія буття постає філософією світу, а пошук гармонії буття – синонімом краси людської індивідуальності.

Десь замреш – як умреш. Так… – немов ще і не народився.

Скільки є – все в тобі. Сходить сонце – як сміх з-за губи.

Срібний жайвір у оці – немов порошинка, втопився…

Десь шукає сльозу… – хоче з неї дзвіночок зробить…

Час в оновленому культурологічному просторі виступає не застиглою субстанцією. Він нашаровується етичними й естетичними пластами, а відтак є можливим повернення з минулого в майбутнє та навпаки. Одночасна особистісна присутність, коли думка має матеріальну силу, відображується в системному вимірі дійсності, буття та діяння.

Було так безпритульно. В паузах поміж снів

Щось підвивала доля, неголосно і спроволока.

Так, принаймні, здавалося, та ковзнув по мені

Промінь із карого гуляйпільського ока.

Кожен із цих смислових концентрів несе глибоке та емоційне навантаження, що створює високу художньо-емоційну напругу, надає право відкритого діалогу. Дослідники прокладає філософсько-естетичний місток між свободою особистості, свободою творчості і свободою людської індивідуальності. За їх інтерпретацією, саме свобода творчості є тим містком, який прокладає шлях від свободи особистості до свободи вияву творчого «я».

Важко загоїти мрію, зорею уражену…

Хочу, щоб ти без оглядки на інших ішов.

Душу прекрасну, високим горінням наснажену,

Завжди терзає велика прекрасна любов.

Міфологема повернення до самого себе – одна із визначальних у поетичній творчості Григорія Лютого. Повернення як наближення до самоусвідомлення українства, повернення як досягнення гармонійності буття і самодосконалості, як усвідомлення перемоги.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бальзак, О. (1981). Думки про мистецтво. К.: Мистецтво, 1981.

2. Лютий, Г. (1949): Вірші. Електронний ресурс. https://maysterni.com/user.php?id=1294&t=1

3. Мастєрова, В. (2024). Люта німота довкола Григорія Лютого. Електронний ресурс https://hvilya.com/ekskliuzyvna-khvylia/liuta-nimota-dovkola-hryhoriia-liutoho.html

Секція 2. Глобальні проблеми сучасності. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління. Міжнародні відносини та інтеграційні процеси. Гендерна політика у секторі безпеки та оборони України. Проблеми гендерного насильства в умовах воєнного стану.

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ (ВПО) ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Ольга ДУЛГЕРОВА, кандидат історичних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Конституцією України визначено соціальну спрямованість держави, де людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнано найвищою соціальною цінністю, а її головним обов'язком – забезпечення та захист прав і свобод людини та громадянина.

Соціально-економічна ситуація в Україні, стан забезпечення прав людини у соціальній сфері й розвиток правового регулювання соціальної політики за роки незалежності трактувалися переважно як політичні категорії, що приймаються здебільшого для швидкого реагування на прямі загрози у соціальній сфері, а не для подолання системних диспропорцій, що сформувалися у державі й суспільстві. Окрім того, сьогодні наша держава зіткнулася з невідомою для неї проблемою – необхідністю розв'язання питань, пов'язаних із вимушеними переселенцями, які раніше не були актуальними.

В 2014 році Україна вперше стикнулася з питанням захисту своїх громадян, які постраждали внаслідок подій в Криму, Севастополі, та окремих районах Донецької та Луганської областей та зіткнулася з найбільшим внутрішнім переміщенням у Європі з часів Другої світової війни.

Військова агресія Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року змусила тисячі громадян змінити своє місце проживання та переселитися в інші регіони нашої держави. Це спричинило появу не тільки нового суб'єкта права соціального забезпечення – внутрішньо переміщеної особи, а й нових для соціально-забезпечувальної сфери проблем, передусім щодо працевлаштування, забезпечення житлом, відновлення пенсійних виплат, грошових допомог, медичної допомоги, що потребують вирішення.

За даними Укрінформ із посилання на звіт команди Міністерства з питань реінтеграції за минулий рік, опублікований на сайті

відомства сьогодні в Україні офіційно зареєстровано 4 867 106 ВПО, а за міжнародними оцінками кількість внутрішніх переселенців перевищує 7 мільйонів громадян. Ще понад 4 мільйони осіб зареєструвалися для отримання тимчасового захисту у Європі» [1] .

Можна з впевненістю стверджувати, що держава, суспільство та наука права соціального забезпечення зіткнулася з появою нового суб'єкта –внутрішньо переміщеної особи[2] .

Внаслідок збройної агресії на Сході України та в Автономній Республіці КримУкраїна зіткнулася із ситуацією масового внутрішнього переміщення великої кількості людей. У науковій літературі зустрічається відразу декілька синонімічних понять, які застосовують до подібної категорії осіб, зокрема: «внутрішній біженець», «внутрішній переселенець», «вимушений переселенець», «внутрішній мігрант», «вимушений мігрант» тощо. В українському законодавстві їх визначено як «внутрішньо переміщені особи» (далі – ВПО). За часи своєї незалежності Україна вперше стикається з проблемою внутрішнього переміщення своїх громадян.

Окремим питанням, які стосуються правового статусу ВПО в Україні, присвячено наукові роботи таких науковців: В. Жванія[2], Б. Ісаєва Н. С. [4], Кульчицький, Т.Р. [6], Ніколаєнко[7], Малиха, М.І. [8], Михайловський, В.І. [9], Наливайко, Л.Р [10], Проценко, О.О. [11] та ін.

В Україні визначення поняття «ВПО» закріплено у Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20]. Відповідно до нього ВПО – це громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, яка на законних підставах перебуває на території України та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили покинути місце свого попереднього проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру (Закон України «Про забезпечення прав і свобод…»).

Г. Гудвін-Гілл відносить до внутрішньо переміщених осіб тих, які раптово були змушені покинути власні будинки внаслідок збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і перебувають на території власної країни.

М. Ніколайчук під ВПО розуміє специфічну цільову групу реалізації міграційної політики, яка характеризується різнорідними ознаками, детермінованими особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища [14] .

М. І. Малиха зазначає, що ВПО – це категорія населення, з якою світова громадськість стикається протягом багатьох років, проте на території незалежної України така категорія населення з'явилася

вперше. Узагальнено до ВПО автор відносить громадян держави, які через воєнні дії та їх наслідки змушені були покинути постійне місце проживання з метою захисту свого життя та при цьому не перетнули межі державного кордону[8] .

В. І. Михайловський розуміє під ВПО громадян України або осіб без громадянства або іноземців, які перебувають на території України на законних підставах і змушені та/або вимушені покинути своє житло або місце свого постійного проживання, зокрема, в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, постійних проявів насильства, порушень прав людини, природних чи техногенних катастроф, окупації території іноземною державою або порушень норм міжнародного гуманітарного права або інших обставин, що походять з попередніх ситуацій, які можуть радикально змінити суспільний порядок [9].

Л. Р. Наливайко, А. Ф. Орєшкова також дають власне тлумачення внутрішньо переміщеним особам, під якими розуміють громадян України, громадян інших держав або осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання на території України, проте змушені залишити місце свого постійного проживання всередині міжнародно визнаних кордонів держави внаслідок пере- слідувань, загрози життя, безпеки чи свободи, відчуття наслідків насильства, зовнішньої агресії, іноземної окупації, збройних зіткнень, природних чи техногенних катастроф [10].

Н. С. Ісаєва пропонує розглядати ВПО як осіб, які покинули місце свого постійного проживання внаслідок впливу або загрози впливу масових збройних конфліктів (сутичок, погромів) на ґрунті етнічних, расових, релігійних, гендерних, політичних чи будь-яких інших розбіжностей, воєнних дій, епідемій, катастроф природного чи техногенного характеру та знаходяться у межах державних кордонів.

Т. Р. Кульчицький під вимушено переміщеними особами розуміє громадян держави, які через воєнні дії та їх наслідки змушені були покинути постійне місце проживання задля убезпечення свого життя, при цьому не перетинаючи межі державного кордону[6].

Індивід набуває права бути взятим на облік як ВПО після того, як почне відповідати певним критеріям. Тож цитоване законодавче поняття містить основоположні ознаки (елементи) переміщеної особи, а саме:

– наявність ромадянства Україниu. Крім того, від 24 грудня 2015 р., з набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 921-VIII, право на отримання цього статусу також закріплено за іноземцями та особами без

громадянства [20]. Ще в першому проекті цього закону депутатом Ю. Мірошниченком було запропоновано термін ВПО, що охоплював іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах проживали на відповідних територіях. Попередня теза закону повністю суперечила нормам ст. 21 Конституції України, яка гарантує, що усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Ця норма знаходить своє продовження в ч. 1 ст. 3 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», яка закріплює, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі ж обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [13];

– постійне проживання на території, яка постраждала від факторів, перелічених у визначенні. Поняття «місце проживання» має приватно-правове та публічно-правове розуміння. Перше ґрунтується на положенні ч. 1 ст. 29 Цивільного кодексу України [14], згідно з яким місцем проживання фізичної особи є житло, в якому вона проживає постійно або тимчасово, та ст. 379, якою передбачено, що житлом фізичної особи є житловий будинок, квартира, інше житлове приміщення, призначені та придатні для постійного або тимчасового проживання в них. Друге ґрунтується на ст. 3 Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [15]: місце проживання – житло, розташоване на території адміністративно-територіальної одиниці, в якому особа про- живає, а також спеціалізовані соціальні установи, заклади соціального обслуговування та соціального захисту, військові частини.

Внутрішньо переміщені особи належать до спеціальних суб'єктів, оскільки внаслідок воєнних дій та окупації певних територій особи опинились у складних життєвих обставинах і потребують додаткового захисту з боку держави. [10]. Основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб закріплені в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20].

Дослідження питання правового статусу внутрішньо переміщеної особи варто розпочати із визначення суб'єкта права в праві соціального забезпечення.

У науковій юридичній літературі термінологічне визначення суб'єкта права на соціальне забезпечення хоча і трактується по-різному, проте змістовноє цілком достатнім для його розуміння.

О. І. Кульчицька суб'єктами права соціального забезпечення вважає правоздатних осіб, які внаслідок свого галузевого правового статусу виступають носіями відповідних прав та обов'язків.

На думку науковців Л. М. Захарова, Е. Г. Тучкової, суб'єктом права соціального забезпечення є потенційні учасники правовідносин, тобто ті особи, які можуть бути носіями юридичних прав та обов'язків. За їх дослідженням, суб'єкт правовідносин в праві соціального забезпечення – це суб'єкт права, який реалізував свою правосуб'єктність і став учасником конкретних правовідносин із соціального забезпечення. Узагальнюючи, вони стверджують, що будь-який суб'єкт таких правовідносин – це завжди суб'єкт права соціального забезпечення, але не будь-який суб'єкт права – це учасник конкретних правовідносин із соціального забезпечення[2]. Сталою в праві соціального забезпечення є думка, що для того, щоб стати суб'єктом правовідносин, особа має бути наділена правосуб'єктністю, а для того, щоб стати учасником соціально-забезпечувальних правовідносин, особа повинна мати ще й галузеву правосуб'єктність[2].

Так, внутрішньо переміщена особа – це фізична особа (громадянин України, іноземець, особа без громадянства), яка виступає носієм передбачених законом прав і обов'язків у сфері соціального захисту. Вона стає учасником соціально-забезпечувальних правовідносин за наявності галузевого правового статусу, правоздатності та дієздатності.

Правоздатність внутрішньо переміщеної особи передбачає можливість мати права і обов'язки у сфері соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб. Дієздатність – здатність внутрішньо переміщеної особи своїми діями набувати та здійснювати права, самостійно виконувати обов'язки.

Відповідно до міжнародно-правових стандартів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб є сукупністю принципів і норм міжнародного права, втілених у міжнародно-правових угодах щодо прав внутрішньо переміщених осіб, до яких прагне будь-яка цивілізована держава як член світового співтовариства. У вузькому значенні – це заснований на нормах міжнародного права порядок дій, спрямованих на гарантування, захист, охорону прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також відновлення цих прав міжнародними та національними органами. Окремої міжнародної конвенції про права внутрішньо переміщених осіб немає. Основними міжнародними стандартами щодо прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є Керівні принципи з питання переміщення осіб у середині країни, сформовані Представником Генерального секретаря ООН з питань внутрішньо переміщених осіб 1998 р. Головною ідеєю керівних принципів є те, що національна влада зобов'язана і відповідальна щодо надання правового захисту та гуманітарної допомоги переміщеним у середині країни особам, які перебувають під

її юрисдикцією, а у випадках, коли держава немає можливості забезпечити фізичний захист і надати допомогу своїм громадянам, вона повинна звернутись за допомогою та приймати її ззовні.

Статтею 14 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 р. № 170б-VII визначено, що внутрішньо переміщені особи користуються тими ж правами і свободами відповідно до Конституції України, законів та міжнародних договорів України, як і інші громадяни України, що постійно проживають в Україні [20].

Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [20] закріплює цілий комплекс прав внутрішньо переміщених осіб, що належать до різних галузей права. Зокрема: дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні; захист від примусового внутрішнього переміщення та примусового повернення на попереднє місце проживання; право внутрішньо переміщених осіб на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус; реалізацію їх прав на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту, забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб; право на єдність родини; безпечні умови життя і здоров'я; оплату вартості комунальних послуг, електричної та теплової енергії, природного газу в місцях компактного поселення внутрішньо переміщених осіб (містечках із збірних модулів, гуртожитках, оздоровчих таборах, будинках відпочинку, санаторіях, пансіонатах, готелях тощо) за відповідними тарифами, встановленими на такі послуги та товари для населення; забезпечення органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права можливості безоплатного тимчасового проживання (за умови оплати особою вартості комунальних послуг) протягом шести місяців з моменту взяття на облік внутрішньо переміщеної особи; для багатодітних сімей, осіб з інвалідністю, осіб похилого віку цей термін може бути продовжено; сприяння у переміщенні її рухомого майна; сприяння у поверненні на попереднє місце проживання; забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством; надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я; влаштування дітей у дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади; отримання соціальних та адміністративних послуг за місцем

перебування; проведення державної реєстрації актів цивільного стану, внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання за місцем перебування; безкоштовний проїзд для добровільного повернення до свого покинутого постійного місця проживання у всіх видах громадського транспорту у разі зникнення обставин, що спричинили таке переміщення; отримання гуманітарної та благодійної допомоги.

Забезпечення допоміжними засобами реабілітації, надання реабілітаційних послуг здійснюється за наявності необхідних документів, що підтверджують право на ці послуги та засоби, а у разі їх відсутності - за даними Централізованого банку даних з проблем інвалідності (для осіб, які звертаються повторно) та індивідуальної програми реабілітації особи з інвалідністю, дитини з інвалідністю в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

Взята на облік внутрішньо переміщена особа має право на продовження здобуття певного освітнього рівня на території інших регіонів України за рахунок коштів державного бюджету або інших джерел фінансування. Порядок фінансування навчання категорії осіб, які були зараховані у навчальні заклади на територіях, де виникли обставини, зазначені у статті 1 цього Закону, на навчання за рахунок коштів державного бюджету, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Діти з числа внутрішньо переміщених осіб чи діти, які мають статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів, які навчаються у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних навчальних закладах незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, забезпечуються безкоштовним харчуванням у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Внутрішньо переміщені особи з тимчасово окупованої території мають право на отримання матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, безпосередньо у робочих органах Фонду соціального страхування України за фактичним місцем проживання, перебування.

Матеріальне забезпечення, страхові виплати призначаються за наявності необхідних документів, що підтверджують право на ці виплати, а в разі їх відсутності – за даними Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування у порядку, встановленому правлінням Фонду соціального страхування України.

У разі відсутності в зазначеному Реєстрі необхідних відомостей матеріальне забезпечення, страхові виплати надаються у мінімальному розмірі, встановленому правлінням Фонду соціального страхування України, з наступним перерахуванням сум матеріального забезпечення після надходження документів, що підтверджують право застрахованих осіб на їх надання.

Внутрішньо переміщеним особам також гарантується забезпечення їх виборчих прав на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах у порядку, встановленому законом [20].

Серед інших прав виділяють право на сприяння органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та суб'єктами приватного права у пошуку та возз'єднанні членів сімей, які втратили зв'язок внаслідок внутрішнього переміщення; право на інформацію про долю та місцезнаходження зниклих членів сім'ї та близьких родичів; право на достовірну інформацію про наявність загрози для життя та здоров'я на території її покинутого місця проживання, а також місця її тимчасового поселення, стану інфраструктури, довкілля, забезпечення її прав і свобод; право на створення належних умов для її постійного чи тимчасового проживання [20].

Крім прав Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» встановлює для них й обов'язки. По-перше, вони повинні неухильно дотримуватись Конституції України, законів України та підзаконних нормативно-правових актів. По-друге, на них покладено обов'язок щодо повідомлення про зміну ними місця проживання, а також повідомлення про добровільне повернення до їхнього покинутого місця проживання. І, по-третє, внутрішньо переміщені особи зобов'язані відшкодувати фактичні витрати, що були понесені з державного та місцевих бюджетів при реалізації їхніх прав, передбачених цим Законом [20].

Зміст правової категорії «внутрішньо переміщена особа» сьогодні та рівень їх соціального захисту проявляється у визнанні та нормативному закріплені окремого правового статусу внутрішньо переміщеної особи, передбаченні для неї прав, обов'язків, заходів соціально-забезпечувального характеру, можливості захистити свої права в судовому порядку. Це свідчить про соціальну орієнтованість держави, де захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб займає одне з чільних місць. Водночас критеріями, що об'єднує категорії «внутрішньо переміщена особа» є вимушене переміщення, що не залежить від волі особи; переміщення в межах державно-визначних кордонів; потреба у соціальному захисті з боку держави.

Окупація російською федерацією території України є

соціальним ризиком для її населення. Дійсно, в умовах такого переміщення, внутрішньо переміщені особи потребують від держави юридичних, економічних, фінансових та організаційних заходів, які захистять їх від негативних наслідків настання цього соціального ризику. Вони знаходять своє відображення у нормативно-правових актах, що проявляється у створенні умов для набуття правового статусу внутрішньо переміщеної особи, визначення видів їх соціального захисту та передбачення як спеціальних механізмів, спрямованих на реалізацію внутрішньо переміщеними особами своїх прав, так і гарантування здійснення ними прав та виконання обов'язків в загальному порядку.

Ознаками соціального захисту внутрішньо переміщених осіб є: наявність організаційно-правових заходів держави; відображення їх як у спеціальних, так і загального характеру нормативно-правових актах; передбачення спеціальних механізмів здійснення внутрішньо переміщеними особами окремих прав; забезпечення реалізації внутрішньо переміщеними особами своїх прав і обов'язків.

Видами соціального захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні є пенсійне забезпечення, житлове забезпечення, реалізація права на працю, соціальний захист на випадок безробіття, грошова допомога, соціальні та медичні послуги.

Отже, соціальний захист внутрішньо переміщеної особи в Україні являє собою систему організаційних, правових, економічних, фінансових заходів, спрямованих на убезпечення зазначеної особи від негативних наслідків настання соціального ризику (військові дії, окупація чи анексія територій, надзвичайні ситуації природного чи техногенного характеру).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Басова І. С. Внутрішньо переміщені особи: теоретичні та практичні проблеми. Правова держава. 2016. Вип. 27. С. 506.

2. В. Жванія Сучасна вимушена міграція: соціально-політичні аспекти / Т. В. Жванія // Сучасне суспільство. - 2015. - Вип. 2(2). - С. 46–56. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2015_2%282%29__7

3. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р.№ 170б-VII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/ show/170б-18.

4. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття "внутрішньо переміщені особи" / Н. С. Ісаєва // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2018. - № 4. - С. 70-75. - Режим доступу:

5. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. Агентство ООН у справах біженців (UNHCR). URL: https://www.onchr.org/Documents/

6. Кульчицький, Т. Р. (2017). Поняття та ознаки внутрішньо переміщених осіб в Україні. Адміністративне право і процес, 1(19), 51-57.

7. Кхасраві, О. З. Поняття та підстави внутрішніх переміщень населення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки, 3(1), 154–157.

8. Малиха, М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. Грані, 8, б–11.

9. Михайловський, В. І. Внутрішньо переміщені особи – особливості національного та міжнародно-правового забезпечення. Адміністра- тивне право і процес. Фінансове право, 4, 151–155.

10. Наливайко, Л. Р., Орєшкова, А. Ф. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. Право і суспільство, 1(1), 34–39.

11. Офіційний сайт Міжнародної асоціації з вивчення вимушеної міграції. URL: http://iasfm.org.

12. Офіційний сайт Міжнародної організації з міграції. Режим доступу: iom.org.ua.

13. Офіційний сайт Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. URL: http://unhcr.org.ua/uk/component/ content/article/2-uncategorised/.

14. Проценко, О. О. (2018). Внутрішньо переміщені особи як категорія теоретизування та соціальної практики, Грані, 21 (4), 47-55.

15. Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» URL: https://zakon.rada.gov.ua/

16. Турецька, Я. П. (2017). Співвідношення понять «біженець» та «внутрішньо переміщена особа». Порівняльно аналітичне право, 5, 72–74.

17. Kulischer, E.M. (1949). Displaced Persons in the Modern World. The Annals of the American Academy of Political and Social Science Vol. 262, Reappraising Our Immigration Policy, 166–177.

18. Mooney, E. The Concept of Internal Displacement and the Case for Internally Displaced Persons as a Category of Concern. Refugee Survey Quarterly, 24 (3), 9–26.

19. Nikolajchuk, M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population. Regional economy, 3 (37), 105–112.

20. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. Дата оновлення: 06.09.2021. № 1706-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДСНС УКРАЇНИ З ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНИХ РОБІТ В УМОВАХ МІСТА

Олександр ЗЕМЛЯНСЬКИЙ, кандидат технічних наук, доцент
Тетяна КРИШТАЛЬ, доктор економічних наук, професор
Національний університет цивільного захисту України

Поглиблення міжнародного співробітництва України у сфері цивільного захисту набуло особливої актуальності з початку повномасштабної військової агресії рф проти України. Функціонування підрозділів ДСНС України в умовах дії правового режиму воєнного стану вимагає посилення їх можливостей щодо запобігання надзвичайним ситуаціям і ліквідації їх наслідків, додаткового забезпечення технікою та оснащенням, матеріальними резервами для ефективного виконання завдань за призначенням.

Кодексом цивільного захисту України регламентовано основні напрями міжнародного співробітництва у сфері цивільного захисту, зокрема, порядок надання допомоги іноземним державам у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, отримання Україною міжнародної допомоги для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, повноваження ДСНС України на представництво в міжнародних організаціях з питань цивільного захисту [1].

Пріоритетними напрямами ДСНС України у сфері міжнародного співробітництва є [2]:

– створення договірно-правової бази з питань спільного попередження і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на двосторонній і багатосторонній основах;

– налагодження механізмів взаємодії зі структурами інших держав і міжнародних організацій, що відповідають за попередження і ліквідацію наслідків надзвичайних ситуацій, відпрацювання спільних планів і механізмів реалізації домовленості про дії у випадку природних та техногенних катастроф;

– налагодження обміну інформацією і досвідом з відповідних проблем;

– вирішення інших завдань, спрямованих на реалізацію зовнішньополітичного курсу у сфері компетенції ДСНС.

Серед ключових напрямків співробітництва – контакти і практичні програми взаємодії зі структурами Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи і Європейської Комісії, НАТО, інших організацій, а також розвиток міжнародних зв'язків на двосторонній основі.

Надання іноземним державам допомоги у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій здійснюється на підставі запиту про допомогу

у ліквідації наслідків НС від уповноваженого на це органу іноземної держави, яка потерпає від НС. Рішення про надання такої допомоги іноземним державам, від яких надійшов запит, зокрема про направлення аварійно-рятувальних підрозділів за межі території України, приймає Кабінет Міністрів України. У разі надходження від адміністративно-територіальної одиниці суміжної іноземної держави запиту про допомогу у ліквідації наслідків НС право прийняття рішення про направлення підрозділів Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту та спеціальної техніки для надання допомоги надається Голові ДСНС України [1].

Отримання Україною міжнародної допомоги для ліквідації наслідків надзвичайної ситуації здійснюється на підставі запиту про отримання такої допомоги або запропонованої допомоги з боку іноземних держав та міжнародних організацій. Рішення про направлення запиту на отримання міжнародної допомоги до міжнародних організацій або окремих іноземних держав приймає Кабінет Міністрів України. У разі виникнення НС на території прикордонної області України, до ліквідації наслідків якої доцільне залучення аварійно-рятувальних сил суміжної адміністративно-територіальної одиниці іноземної держави, право на направлення запиту до уповноваженого органу адміністративно-територіальної одиниці суміжної іноземної держави на отримання допомоги для ліквідації наслідків такої НС надається Голові ДСНС України [1].

Урядом України у серпні 2024 року затверджено Порядок забезпечення надання підтримки міжнародним рятувальним командам, які допомагають у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій[3], яким визначено механізм національної підтримки, що надається центральними, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування міжнародним рятувальним командам, які допомагають у ліквідації наслідків НС, у разі отримання Україною міжнародної допомоги для ліквідації наслідків НС або відповідного запиту під час їх транзиту через територію України для надання міжнародної допомоги іншим державам у ліквідації наслідків НС та у зворотному напрямку; у разі проведення міжнародних навчань у сфері цивільного захисту на території України за участю зазначених міжнародних рятувальних команд або транзиту через територію України та у зворотному напрямку для участі у відповідних навчаннях.

Співпрацю між Україною та ЄС у галузі цивільного захисту започатковано 8 грудня 2008 р. підписанням у м. Брюсселі Адміністративної домовленості між МНС України та Генеральним Директоратом «Навколишнє середовище» Європейської Комісії щодо співпраці між Центром моніторингу та інформації Механізму цивільного захисту Співтовариства та Оперативно-черговою службою

МНС України. Приєднання України до Механізму цивільного захисту 20 квітня 2023 р. як один із пріоритетів її європейського вибору підбиває підсумки майже п'ятнадцятилітнього шляху України до повноправного членства в ньому. Перевагами повноправного членства України в Механізмі цивільного захисту ЄС є: повноцінне використання всіх інструментів та програм ЄС; участь у Програмі підготовки механізмів та у Програмі обміну експертами; участь у повномасштабних навчаннях, модульних вправах; участь у мережі знань Механізму цивільного захисту; доступ до конкурсів пропозицій щодо проєктів із запобігання та готовності (двосторонні та регіональні проєкти); участь у резерві цивільного захисту ЄС; участь в експертних оцінках управління катастрофами; покриття транспортних витрат та/або витрат на розгортання та/або потужностей у резерві цивільного захисту ЄС; використання можливостей рятувальних спроможностей тощо [4].

Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 27 лютого 2003 р. «Підвищення ефективності й зміцнення координації міжнародної допомоги при проведенні пошуково-рятувальних операцій у містах» практично було започатковано нове консолідоване реагування країн світу на надзвичайні ситуації транскордонного та міжнародного масштабу, а ООН взяла на себе місію координатора та організатора такої діяльності. Співпраця ДСНС України з Організацією Об'єднаних Націй розпочала свою активну фазу у 2009 р. з підписання «Меморандуму про взаєморозуміння між МНС України» та «Програми розвитку ООН (ПРООН) щодо співпраці у галузі зменшення ризиків природних катастроф та швидкого відновлення». Здійснюється ефективна взаємодія України зі спеціалізованими установами ООН з багатьох питань глобального порядку денного, включаючи боротьбу з бідністю, охорону навколишнього середовища, вдосконалення системи охорони здоров'я тощо. Важлива роль у здійсненні цієї взаємодії належить Офісу ООН в Україні, який забезпечує реалізацію проектів Програми розвитку ООН в Україні (ПРООН) [5].

Пріоритетною складовою співробітництва України з ООН є спільна діяльність із Міжнародною дорадчою консультативною групою ООН з проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах міста (INSARAG), яка триває вже понад 10 років. Адже, з 2014 року Україна має акредитацію системи міжнародної допомоги INSARAG. При цьому свою майстерність необхідно підтверджувати кожні 5 років.

Управління з координації гуманітарних питань ООН (УКГП) забезпечує функціональну взаємодію гуманітарної спільноти в сфері реагування на надзвичайні ситуації. Одним із мандатів організації, що зазначений в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 2816 (XXVI) 14 грудня 1971 року, є забезпечення реалізації принципів

функціонування та координування взаємодії в межах всієї системи реагування.

До складу УКГП ООН входять такі головні структурні елементи:

– Міжнародна дорадча консультативна група ООН з проведення пошуково-рятувальних операцій в умовах міста (INSARAG);

– система з координації та оцінки наслідків катастроф (UNDAC);

– система гуманітарної цивільно-військової координації [6].

INSARAG було створено у 1991 р. за ініціативи представників спеціалізованих міжнародних пошуково-рятувальних команд (ПРК), які брали участь у ліквідації наслідків землетрусів у Вірменії у 1988 році та Мексиці у 1985 році. INSARAG було сформовано у рамках вже існуючих координаційних гуманітарних механізмів ООН, тому Секретаріат INSARAG організаційно входить до складу Відділу підтримки польової координації (FCSS) та відповідно УКГП.

INSARAG – це глобальна мережа, що об’єднує під егідою ООН понад 90 країн і організацій. Основною метою INSARAG є сприяння в питаннях координації дій між різноманітними ПРК, які реагують на міжнародному рівні на НС пов'язані з обваленням будівель і споруд, в основному, в результаті землетрусів. Такого рівня координації група досягає шляхом забезпечення взаємодії реагуючих підрозділів ще до настання надзвичайних ситуацій. Різного роду робочі зустрічі фахівців є основою для практичних домовленостей між ними та спрощують процес взаємодії при реагуванні на реальні надзвичайні ситуації [6].

Секретаріат INSARAG розташований в Управлінні ООН з координації гуманітарних справ (OCHA), який є відділом Секретаріату ООН, уповноваженим мобілізувати та координувати багатосторонні гуманітарні дії у відповідь на надзвичайні ситуації. Секретаріат INSARAG знаходиться у Секторі реагування на надзвичайні ситуації (ERS), який є частиною Відділу підтримки реагування (RSB) Управління ООН з координації гуманітарних справ у м. Женева. Відділ з підтримки реагування (RSB) також здійснює керівництво Групою ООН з оцінки катастроф та координації діяльності з ліквідації їх наслідків (UNDAC). Секретаріат забезпечує безпосередній зв’язок між Всесвітнім Головою INSARAG та Регіональними головами, Контактними особами INSARAG, USAR командами та мережею INSARAG. У співпраці з приймаючими країнами він виступає співорганізатором усіх засідань INSARAG, у тому числі зустрічей регіональних груп, семінарів, (пере)атестаційних навчань USAR команд та тренінгів.

Команди з пошуку та порятунку в умовах міста (USAR) – це спеціалізовані команди, які розрізняються за трьома рівнями спроможності та потенціалу:

– Light USAR (USAR команда легкого класу): Національна (Акредитована) та/або Міжнародна (IEC/R – Класифікація INSARAG);

– Medium USAR (USAR команда середнього класу): Національна (Акредитована) та/або Міжнародна (IEC/R– Класифікація INSARAG);

– Heavy USAR (USAR команда важкого класу): Національно (Акредитована), та/або Міжнародно (IEC/R – Класифікація INSARAG).

Суттєвою відмінністю між акредитованими командами та класифікованими командами є здатність класифікованих команд розгортатися на міжнародному рівні для підтримки інших країн. Акредитовані команди мають ті самі технічні можливості, але реагують у межах суверенних кордонів країни або на основі двосторонньої угоди.

У липні 2014 р. пошуково-рятувальна команда важкого класу державного підприємства «Мобільний рятувальний центр ДСНС України» успішно пройшла міжнародну атестацію в системі INSARAG, що дало змогу значно розширити співпрацю з ООН та залучати український пошуково-рятувальний підрозділ до міжнародних рятувальних операцій [4].

У 2019 р. у рамках співробітництва з Міжнародною дорадчою консультативною групою ООН з проведення пошуково-рятувальних операцій в умовах міста (INSARAG), на навчальному полігоні Мобільного рятувального центру швидкого реагування (МРЦ ШР) ДСНС було успішно організовано та проведено 36-годинні переатестаційні навчання з проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах міста відповідно до норм та стандартів INSARAG. За результатами міжнародних атестаційних навчань 7 вересня 2019 р. команда важкого класу МРЦ ШР ДСНС України успішно пройшла переатестацію як команда важкого класу з проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах міста. Слід відмітити, що вже не вперше команда МРЦ ШР показала, що у разі катастроф, пов’язаних із численними руйнуваннями будівель, зокрема, внаслідок землетрусів, увесь світ може розраховувати на допомогу рятувальників ДСНС. Так, у лютому 2023 року, за розпорядженням уряду, зведений пошуково-рятувальний загін ДСНС України взяв участь у наданні допомоги з ліквідації наслідків землетрусу у Туреччині.

Таким чином, участь в системі INSARAG сприяє інтеграції підрозділів ДСНС у світову систему реагування на надзвичайні ситуації та вдосконаленню професійних вмінь рятувальників з проведення пошуково-рятувальних операцій в умовах міста.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кодекс цивільного захисту України: Закон України від 02.10.2012 р. № 5403-УІ. 31.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text

2. Інформаційні матеріали щодо міжнародної діяльності ДСНС України. Офіційний вебсайт ДСНС України. URL: https://dsns.gov.ua/mizhnarona-diyalnist

3. Порядок забезпечення надання підтримки міжнародним рятувальним командам, які допомагають у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: постанова Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2024 р. № 904. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/904-2024-%D0%BF#Text

4. Бойко О. Державне управління в контексті набуття повноправного членства України в механізмі цивільного захисту Європейського Союзу. Науковий вісник: Державне управління. 2023. № 2(14). С. 334-352.

5. Психологія діяльності міжнародних гуманітарних місій: теоретичні та прикладні аспекти: монографія / С. М. Миронець. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2020. 712 с.

6. Інформаційні матеріали щодо співробітництва ДСНС України з Міжнародною дорадчою консультативною групою ООН з проведення пошуково-рятувальних робіт в умовах міста. Офіційний вебсайт ДСНС України. URL: https://mcshr.dsns.gov.ua/miznarodna-diyalnist/insarag-undac

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН НА ЗАКОНОДАВСТВО: РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПРАВОВИХ НОРМ

Ірина КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА, кандидат історичних наук, доцент
Уманський національний університету садівництва

Суспільні зміни є основним чинником еволюції правової системи держави. Упродовж останніх десятиліть Україна зазнала значних соціальних трансформацій, спричинених політичними подіями, економічними реформами, цифровізацією та впливом громадянського суспільства. Ці зміни суттєво вплинули на законотворчий процес, сприяючи модернізації законодавства відповідно до європейських стандартів.

Роль громадянського суспільства у формуванні правових норм дедалі зростає, оскільки активна участь громадян, волонтерських ініціатив, громадських організацій та експертних об'єднань дозволяє здійснювати реальний вплив на законодавчий процес. Особливо важливим є впровадження цифрових механізмів, таких як електронні петиції та громадські консультації, які розширюють можливості громадян у правотворчому процесі.

У цій статті розглядається вплив соціальних змін на українське законодавство, аналізуються ключові фактори, що сприяли

законотворчим ініціативам, та оцінюється роль громадянського суспільства у формуванні сучасного правового простору України.

Політична ситуація в Україні суттєво впливала на законотворення протягом останніх десятиліть. Революційні події, демократичні перетворення та реформи стали каталізаторами для розширення прав і свобод громадян, а також посилення верховенства права.

Після подій 2013–2014 років було ухвалено низку законодавчих актів, спрямованих на боротьбу з корупцією, реформу судової системи та децентралізацію влади. Зокрема:

– Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VI. Цей Закон визначає правові та організаційні засади проведення очищення влади (люстрації) для захисту та утвердження демократичних цінностей, верховенства права та прав людини в Україні [1];

– реформа судоустрою передбачала створення нових антикорупційних органів (НАБУ, САП, Вищий антикорупційний суд). В жовтні 2014 року Верховна Рада України схвалила Закон України «Про запобігання корупції», який заклав основи антикорупційної політики і законодавства, виходячи з нової суспільно-правової парадигми. Національна політика у сфері боротьби з корупцією з цього моменту має визначатися на нових правових та організаційних засадах, реалізовуватися згідно нової інституційної системи запобігання корупції в Україні та за допомогою нових превентивних антикорупційних механізмів [2];

– децентралізація – було ухвалено закони, що передали частину владних повноважень місцевим громадам, а також збільшили їхні фінансові можливості. Реформа місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, що розпочалася у 2014 році, основною метою якої є створення умов для формування ефективної і відповідальної місцевої влади, здатної забезпечити комфортне та безпечне середовище для проживання людей по всій території України. Реформа передбачає не просто передачу повноважень та ресурсів від державних органів органам місцевого самоврядування, а й створення базового суб'єкта місцевого самоврядування — спроможної територіальної громади. Напрямок і логіка реформи місцевого самоврядування були визначені в Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, затвердженої Кабінетом Міністрів України 1 квітня 2014 року. З часу затвердження Концепції було сформовано базову правову рамку для проведення реформи, яка включає такі основні напрямки: адміністративно-територіальна реформа, фіскальна децентралізація, розширення повноважень

органів місцевого самоврядування, реформа державної регіональної політики тощо [3].

З моменту підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (2014) українське законодавство поступово наближається до європейських стандартів. Основні зміни:

– судова реформа: імплементація європейських стандартів у сфері правосуддя, створення Вищої ради правосуддя. Судова реформа 2016 року, в ході якої внесені суттєві зміни до Конституції Україна та інших нормативно-правових актів, стосувалась процедури здійснення судочинства, порядку обрання суддів, правового статусу судді, системи судоустрою, органів суддівського врядування та самоврядування тощо. Позитивно, що зазначена реформа здійснювалася з урахуванням сучасного європейського досвіду та залученням фахівців Ради Європи: переважна більшість їх рекомендацій, висловлених щодо судоустрійного законодавства України. Одним із ключових досягнень судової реформи 2016 року є створення Вищої ради правосуддя, яка, на відміну від Вищої ради юстиції, отримала більш розширені та різнопланові повноваження, реалізація яких спрямована на забезпечення незалежності судової влади [4];

– права людини: ухвалено законодавство щодо протидії дискримінації, забезпечення гендерної рівності та криміналізації домашнього насильства. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 13.12.2022. Метою цього Закону є досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства шляхом правового забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України [5];

– екологічне законодавство: прийнято закони, що регулюють управління відходами, зменшення промислових викидів та адаптацію кліматичної політики. Закон «Про управління відходами» врегульовує питання дозвільної системи, визначає необхідний пакет документів для отримання дозволів, приналежність їх до відповідних реєстрів і передбачає подання електронної звітності завдяки сервісам «ЕкоСистеми». Це так званий «блокчейн» для відходів, аби можна було прослідкувати, хто та скільки утворює-перевозить-обробляє. Взяти відходи під контроль держави та громад допоможе інформаційна система управління відходами. Зокрема, вона дозволить вивести з тіні сферу управління відходами. Вже сьогодні розроблені перші сервіси інформаційної системи. Створено кабінет для реєстрації облікового

запису, презентовано тестову версію дозволу на оброблення відходів, функціонує послуга видачі документів для транскордонного перевезення відходів [6].

Економічні реформи стали важливим аспектом соціальних змін в Україні. Зокрема, вони торкнулися податкової системи, спрощення бізнесу та трудових відносин:

– податкова реформа: зменшення адміністративного навантаження на підприємців, ліквідація низки корупційних схем Податкова безпека, як елемент фінансової безпеки, є невід'ємним елементом складного комплексу національної безпеки, адже основною роллю і головним завданням податкової безпеки є забезпечення захисту своєчасних і в повному обсязі надходжень податкових платежів до дохідної частини бюджетів усіх рівнів. Правова природа податкової безпеки визначається наявністю сформованої та стабільної податкової системи, оптимальним рівнем оподаткування, що забезпечує: а) своєчасне і в повному обсязі наповнення дохідної частини державного та місцевих бюджетів податковими надходженнями, для виконання державою та органами місцевого самоврядування своїх повноважень, б) розвиток реального сектору економіки та в) соціальний захист населення [7];

– лібералізація трудового ринку: внесення змін до Трудового кодексу, які спростили процес працевлаштування та звільнення працівників [8];

– розвиток малого та середнього бізнесу: запровадження програми підтримки підприємців, зокрема у сфері ІТ, сільського господарства та експортної діяльності .Так, відповідно до Закону України «Про розвиток та державну підтримку МСП в Україні» до «об'єктів інфраструктури підтримки МСП належать бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні бізнес-інкубатори, науково-технологічні центри, центри трансферу технологій, фонди підтримки малого підприємництва, лізингові компанії, консультативні центри, інші підприємства, установи та організації, основним завданням яких є сприяння розвитку МСП». Державна підтримка суб'єктів МСП включає фінансову, інформаційну, консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки та промислового виробництва, підтримку суб'єктів МСП, що провадять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу [9].

Громадянське суспільство в Україні значно посилило свій вплив на законотворчий процес:

– роль НУО та громадських організацій: завдяки активності ГО було ухвалено антикорупційне законодавство, забезпечено

моніторинг виборчих процесів. Рух ЧЕСНО - це громадський рух, який започаткували активісти та представники 12 громадських організацій 29 жовтня 2011 року. Презентація Руху ЧЕСНО відбулася під час акції «Фільтруємо парламент за 24 години» - за рік до парламентських виборів 2012 року. Рух залучає громадян до боротьби з політичною корупцією та контролю влади, зберігає політичну пам'ять та допомагає зробити поінформований вибір [10];

– електронні петиції: громадяни отримали можливість напряму ініціювати законодавчі зміни через онлайн-платформи [11];

– акції протесту та мирні демонстрації: суспільний тиск сприяв впровадженню демократичних перетворень, таких як виборча реформа (відкриті партійні списки) [12];

– поєднання соціальних, мобільних, хмарних технологій, аналітики даних та «інтернету речей» здатне забезпечити трансформаційні зміни в державному управлінні, що сприятиме його ефективності, гнучкості та орієнтації на цінності. Ці технології, що розвиваються разом із удосконаленням управлінських механізмів, змінюють соціальні, культурні, комерційні та адміністративні структури.

Україна активно впроваджує цифрові технології в сферу державного управління:

– електронне врядування: створено портал «Дія», що надає доступ до цифрових державних послуг. Портал «Дія» – флагманський проект цифровізації в Україні, який об'єднує всі державні послуги в єдиній онлайн-системі. Громадяни можуть отримувати широкий спектр адміністративних послуг (реєстрація бізнесу, отримання довідок, документи тощо) без потреби відвідувати держустанови. Це суттєво спрощує процеси взаємодії з державою та мінімізує ризики корупції [13];

– автоматизація реєстраційних процесів: запроваджено електронний суд, що дозволяє подавати документи онлайн. Підсистема «Електронний суд» – це сервіс, що забезпечує обмін процесуальними документами (надсилання та отримання документів) в електронній формі між судом та учасниками судового процесу [14];

– боротьба з бюрократією: цифрові підписи, електронні документи та онлайн-реєстрація бізнесу значно спростили адміністративні процедури. Закон «Про внесення змін до Регламенту Верховної ради України про впровадження електронного документообігу, пов’язаного з законодавчим процесом» набув чинності 30 жовтня. Нормативно-правовий акт передбачає внесення зміни до статті 91 Регламенту ВР у частині подачі супровідних документів до законопроектів в електронному вигляді і до статті 97 про ведення справи законопроєкту в електронному вигляді [15].

Аналіз соціальних змін в Україні свідчить про їх безпосередній вплив на розвиток правової системи. Політичні трансформації, європейська інтеграція, економічні виклики, громадянська активність та технологічні інновації стали ключовими чинниками, що сприяли модернізації українського законодавства. Важливою є тенденція до залучення громадянського суспільства у процес прийняття законів, що забезпечує більшу прозорість та ефективність державного управління.

Цифровізація державних послуг та розвиток електронного врядування відкрили нові можливості для громадян, дозволяючи впливати на законотворчість через електронні петиції, онлайн-консультації та інші механізми громадської участі. Водночас залишається низка викликів, пов'язаних із необхідністю посилення правозастосування, адаптації норм до міжнародних стандартів та підвищення рівня правової культури громадян.

Подальше реформування законодавчої системи України має ґрунтуватися на відкритому діалозі між державою, громадянським суспільством та міжнародними партнерами, що дозволить забезпечити сталий розвиток та демократичні перетворення у країні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про очищення влади» від 16.09.2014 № 1682-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ips.ligazakon.net/document/T141682?a

2. Офіційний сайт НАБУ. [Електронний ресурс] – Режим доступу: (https://nabu.gov.ua/)

3. Портал децентралізації. [Електронний ресурс] – Режим доступу: (https://decentralization.gov.ua/)

4. Вища рада правосуддя. [Електронний ресурс] – Режим доступу: (https://hcj.gov.ua/)

5. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 13.12.2022. [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15

6. Закон «Про управління відходами». [Електронний ресурс] – Режим доступу:20.06.2022 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20

7. Державна податкова служба України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://tax.gov.ua/

8. Міністерство економіки України. [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://www.me.gov.ua/

9. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» від 22.03.2012 р. № 4618-6. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 3. С. 23. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-1

10. Громадський рух «Чесно». [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://www.chesno.org/t/206/10rokiv.html

11. Електронні петиції. [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://petition.president.gov.ua/
12. Центральна виборча комісія. [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://cvk.gov.ua/
13. Державний портал «Дія». [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://diia.gov.ua/)
14. Єдиний портал судової влади України. [Електронний ресурс] – Режим доступу:https://court.gov.ua/
15. Закон «Про внесення змін до Регламенту Верховної ради України про впровадження електронного документообігу, пов'язаного з законодавчим процесом» набув чинності 30 жовтня. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/207-20

GENDER-BASED VIOLENCE: THROUGH THE LENS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Arsen KONOPLIA
Vitalina LIUBYVA, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

Gender-based violence (GBV) is a grave human rights violation exacerbated in conflict settings. The Russian-Ukrainian war, which began in 2014 and escalated in 2022, has intensified instances of GBV. The systematic and widespread use of GBV by Russian forces constitutes not only war crimes but also crimes against humanity. Unlike isolated incidents, the evidence suggests a deliberate strategy to break Ukrainian resistance through terror and suffering. This study investigates the role of GBV in war, exposing its function as a tool of oppression, destruction, and genocidal intent.

Historically, sexual violence has been a feature of warfare, but the Russian aggression against Ukraine has demonstrated an unprecedented scale of brutality. The use of rape as a weapon is not merely a byproduct of war but a systematic strategy employed to instill fear and subjugation. Testimonies from survivors indicate that Russian soldiers deliberately target women and children to break communities and terrorize civilians. This cruelty underscores the deeply ingrained misogyny and dehumanization tactics employed by the Russian state and military leadership.

Beyond the frontlines, the conflict has resulted in a surge of human trafficking, forced prostitution, and sexual slavery. Reports indicate that many Ukrainian women and children, seeking refuge from the horrors of war, fall victim to traffickers who exploit their vulnerability. The Kremlin's

policies of forced deportation of Ukrainian citizens, including children, further exacerbate this issue, leading to large-scale exploitation under the guise of «evacuation» efforts.

The role of Russian propaganda in justifying and even encouraging GBV cannot be overlooked. State-controlled media in Russia has consistently dehumanized Ukrainians, portraying them as subhuman and unworthy of dignity. This rhetoric has fueled the normalization of sexual violence against Ukrainian civilians, reinforcing the belief among Russian troops that such actions are permissible and even rewarded. While international conventions explicitly prohibit sexual violence in armed conflicts, Russia's blatant disregard for international law has rendered these protections ineffective in the occupied territories. The failure of the Russian government to hold its soldiers accountable further emboldens perpetrators, ensuring that GBV continues with impunity.

The impact of GBV in Ukraine extends beyond immediate physical and psychological trauma. Survivors often face ostracization within their own communities due to social stigmatization and patriarchal attitudes that blame victims rather than perpetrators. Many women fear coming forward with their experiences, knowing that justice remains elusive and that the stigma may follow them for a lifetime.

The psychological consequences of GBV are severe and long-lasting. victims often suffer from post-traumatic stress disorder (PTSD), depression, and anxiety. The destruction of families and social networks due to wartime sexual violence leaves entire communities scarred, making post-war recovery even more challenging. Children born of rape face additional layers of societal rejection, growing up as painful reminders of wartime atrocities. Despite international outcry, the global response to GBV in Ukraine has been insufficient. While humanitarian organizations provide crucial support, there remains a lack of coordinated global efforts to address the root causes of this violence and ensure justice for survivors. Sanctions against Russia have yet to adequately target those responsible for orchestrating and enabling these crimes.

The response from the Ukrainian government and civil society has been proactive, with numerous initiatives launched to document war crimes, provide medical and psychological assistance, and support survivors. However, the scale of the crisis demands greater international involvement, particularly in prosecuting war criminals and establishing legal frameworks to prevent future violations.

The Russian-Ukrainian war serves as a stark reminder of the gendered dimensions of conflict. Women and children are disproportionately affected, not just as collateral damage but as deliberate targets of violence aimed at dismantling Ukrainian society.

Ultimately, the international community must recognize GBV in Ukraine not just as an unfortunate consequence of war but as a deliberate and systematic strategy of Russian aggression. Holding perpetrators accountable, dismantling the structures that enable such violence, and ensuring justice for survivors are imperative for Ukraine's recovery and for setting a global precedent against wartime sexual violence.

Theoretical framework GBV in armed conflicts is analyzed through feminist theory, conflict theory, and legal frameworks such as the Rome Statute of the International Criminal Court. Feminist theory highlights the role of patriarchal structures in enabling violence against women and vulnerable groups. Conflict theory explains how war exacerbates existing inequalities, making women and marginalized communities more susceptible to violence. The legal perspective underscores Russia's blatant violation of international human rights, law and humanitarian law, which explicitly prohibit sexual violence in armed conflict.

Sexual violence as a weapon of war, including rape, forced nudity, and sexual slavery, has been systematically used against Ukrainian women, girls, and even men by Russian forces. Reports from the UN and human rights organizations document cases where sexual violence serves as a tool for humiliation and ethnic cleansing [1]. Survivors recount instances where Russian soldiers explicitly stated their intent to «destroy Ukrainian bloodlines» through forced impregnation, a direct violation of the Genocide Convention. The scale of sexual violence against civilians in occupied territories suggests not spontaneous crimes but an organized, state-backed policy of terror. Russia’s policy regarding sexual violence in war is a continuation of Soviet practices, where similar crimes were widely used in military conflicts, proving the unchanging genocidal nature of this state entity.

Ukrainian refugees, particularly women and children, have been targeted by traffickers who exploit their vulnerability [2]. Reports from border regions indicate that organized crime groups, often with connections to Russian entities, actively engage in smuggling Ukrainian women into sexual slavery under the guise of offering humanitarian assistance. Additionally, Russian authorities have been accused of forcibly relocating Ukrainian children to Russia, where they are at risk of exploitation and indoctrination.

Domestic violence and displacement due to war exacerbates as economic hardship and psychological trauma increase tensions within households [3]. Many Ukrainian women fleeing the war find themselves trapped in abusive relationships, lacking legal protections in foreign countries. In occupied territories, reports indicate that Russian-installed authorities dismiss or even encourage gender-based violence, reinforcing the perception that Ukrainian women are unprotected and disposable.

Survivors suffer from severe psychological trauma, often experiencing PTSD, depression, and long-term anxiety disorders. Social rejection further exacerbates their suffering, particularly in traditional communities where victims may be blamed or ostracized. Children born from rape also face stigma, often struggling with identity and social acceptance.

The destruction of social networks and family structures due to wartime GBV creates long-term instability. Many survivors require extensive psychological rehabilitation, yet resources remain insufficient. The Ukrainian government and NGOs have established support programs, but the overwhelming scale of the crisis demands greater international intervention.

While Ukraine has documented thousands of cases of GBV as war crimes, international legal mechanisms remain slow. The International Criminal Court (ICC) and UN bodies have launched investigations, but the prosecution of Russian war criminals faces political and logistical obstacles. The international community must strengthen mechanisms for prosecuting sexual violence as a war crime, ensuring that justice is served and setting a precedent for future conflicts. Additionally, post-war recovery must prioritize survivor rehabilitation, legal justice, and societal reintegration programs.

Russian aggression has left an indelible mark on Ukraine's social fabric, deepening gender inequalities and reinforcing trauma that will take generations to heal [8]. The Russian-Ukrainian war has highlighted the devastating impact of GBV in armed conflicts.

The evidence suggests that Russian forces have used GBV as a systematic weapon of war, demonstrating a level of brutality that demands urgent international intervention. Addressing this issue requires a multi-faceted approach, including legal accountability, survivor support, and societal transformation. The international community must ensure that Russian war criminals face justice, and that Ukraine receives the necessary resources to support survivors and prevent future violations. The Russian Federation, having launched a full-scale war against Ukraine, systematically employs gender-based violence not just as a tactical element but as a key mechanism for the destruction of the Ukrainian nation, proving its imperial, colonial, and openly genocidal nature. The war crimes related to sexual violence committed by Russian soldiers in temporarily occupied territories are not isolated incidents of individual soldiers' lawlessness but a clear pattern of systematic terror policy, for which the entire political and military apparatus of the Russian Federation must bear responsibility. Russians deliberately use rape and other forms of sexual violence not only as a method of intimidation but as a means of ethnic extermination, forcing Ukrainian women into pregnancies by occupiers and altering the

demographic structure of seized territories, which falls under the definition of genocide in international law.

In conclusion, the scale and brutality of Russian war crimes in the sphere of gender-based violence can only be compared to the atrocities committed by totalitarian regimes of the 20th century, highlighting the historical continuity of Russia's aggressive, misanthropic policies. Instead of taking responsibility for the crimes committed by its military, the Kremlin not only conceals evidence but actively blocks international investigations, refuses to cooperate with the UN and other global institutions, further confirming its status as a criminal regime. The existence of thousands of documented cases of violence by Russian soldiers in Ukraine emphasizes that these are not «mistakes of war» but a deliberate policy of genocide, endorsed by military command and the highest levels of Russian leadership.

Flirting with Russia on the international stage and attempting diplomatic compromises amounts to complicity in crimes, as it gives the terrorist state a sense of impunity and motivates it to continue its barbaric policies of violence. Any country that tolerates sexual violence during war, supports it, or turns a blind eye to such crimes, cannot be considered civilized and must be fully isolated from the international community. The disintegration of the Russian Federation is the only realistic mechanism to prevent further acts of genocide and stop the cycle of imperial terror that has persisted for centuries. Russia is not a subject of international law, as it does not recognize its norms and systematically violates the fundamental principles of international humanitarian law, including the Geneva Conventions. Sexual violence against Ukrainians is not merely an instrument of war but a method of physical, psychological, and demographic destruction of the Ukrainian nation, proving the necessity of recognizing Russia not just as an aggressor state but as a terrorist state. The lack of a proper response from international judicial bodies to these crimes only reinforces the aggressor's sense of impunity and creates a dangerous precedent for future wars worldwide.

The large-scale instances of war-related violence against women and children during the Russian-Ukrainian war demonstrate that Russia is not a political entity capable of existing within the civilized world but rather a terrorist organization on a state level. Any calls for negotiations or reconciliation with Russia are not only futile but also immoral, as they ignore the suffering of thousands of victims of sexual violence, torture, and abuse. The occupation of any territory by Russia inevitably leads to an increase in gender-based violence, proving the necessity of a complete defeat of its armed forces and the dismantling of its political regime. Ensuring justice for victims of gender-based violence during war is not only a matter of human rights but also a crucial condition for maintaining international legal order and preventing future conflicts.

Russia, as an imperial, totalitarian, and misanthropic state, is incompatible with the concept of humanism, the rule of law, and the fundamental principles of modern civilization; thus, its complete political, economic, and military degradation is a necessary step toward global stability.

REFERENCES

1. Amnesty International. (2023). Report on War Crimes in Ukraine.
2. UNHCR. (2022). Human Trafficking in Conflict Zones.
3. WHO. (2022). Domestic Violence During Armed Conflicts.
4. Enloe, C. (2010). Militarization and Gender Violence. Berkeley: University of California Press.
5. Human Rights Watch. (2023). Justice for Survivors of Sexual Violence in Ukraine.
6. International Committee of the Red Cross. (2022). Psychological Consequences of War-Related Sexual Violence.
7. UN Women. (2023). Stigmatization of Sexual Violence Survivors.
8. Ukrainian Ministry of Social Policy. (2023). Impact of War on Ukrainian Families.
9. International Criminal Court. (2023). War Crimes Investigations in Ukraine.
10. Médecins Sans Frontières. (2022). Medical Support for GBV Survivors in Ukraine.
11. OSCE. (2023). Preventative Measures Against Gender-Based Violence in Eastern Europe.

РОЛЬ ЖІНОК У СЕКТОРІ ОБОРОНИ І БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ

Анастасія КРАСИЛЬНИКОВА,
НК – Тетяна МОІСЕЄВА, кандидат історичних наук, доцент
Національний Університет «Одеська Політехніка»

Гібридна агресія Росії проти України, що розпочалася в 2014 році, стала справжнім випробовуванням для України в усіх сферах життєдіяльності країни: державотворчих, гуманітарних, соціальних, змусивши країну адаптуватися до нових реалій війни, мобілізувати ресурси та переглянути підходи до національної безпеки.

Однією з таких сфер був сектор безпеки і оборони України, до якого входять Сили оборони, Сили безпеки, оборонно-промисловий комплекс, громадяни та громадські організації, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки [12]. Після початку повномасштабної російсько-української війни, даний сектор зазнав

суттєвих змін, зумовлених мобілізацією, волонтерською діяльністю, співпрацею з країнами-партнерами, постачанням новітньої зброї та ін. Російська агресія актуалізувала і питання гендерної рівності, адже жінки долучилися до захисту держави як в тилу, так і на передовій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що в українській історіографії гендерна політика в секторі безпеки та оборони представлена досить повно. Зокрема, розглядаються міжнародні стандарти гендерної політики України (автори Булавіна С., Давидова Т.) [1], зміни в цій сфері, що відбулися за останні десять років (автори Дараган Л., Марценюк Л., Груздєв О.) [4], [8], сучасні проблеми, з якими стикаються бійчині (автори Скібіцька Ю., Лещенко Л., Гриценко) [3], [7], [11], комплексні гендерні аналізи і стратегії в секторі безпеки та оборони України [5] та інші.

Водночас, в наукових статтях і публіцистиці бракує комплексного аналізу стратегічних документів та механізмів реалізації гендерної політики в секторі безпеки.

Стаття має на меті дослідження ролі жінок у сфері оборони України, їхнього впливу на сучасні процеси, а також викликів і обмежень, з якими вони стикаються під час військової служби. Дослідження спрямоване на глибше розуміння гендерних аспектів у військовій сфері України та шляхів вирішення сучасних проблем.

Аналіз участі жінок у секторі оборони варто починати з 2014 року, адже саме тоді багато з них стали на захист України. На той час загальна чисельність жінок в українській армії становила майже 50 тисяч, з яких близько 17 тисяч були військовослужбовицями [6].

Вже тоді стало очевидним, наскільки глибокою є гендерна проблема у сфері оборони та безпеки. На перший погляд, жінки просто не мали права обіймати бойові посади, зокрема бути снайперками чи гранатометницями, але проблема полягала не лише в офіційному визнанні добровольчих підрозділів, а й у правовому статусі жінок, які брали участь у бойових діях – як у добровольчих батальйонах, так і в Збройних силах України. Ті, кого офіційно називали «банщицями» чи «кухарками», фактично виконували бойові завдання, проте через прогалини у законодавстві, не могли отримати офіційного статусу військовослужбовиць, що позбавляло їх права на гідну оплату, пенсійне забезпечення та соціальні гарантії [8 с. 78].

Реакцією на означені проблеми став старт проєкту «Невидимий батальйон», одним із засновників якого стала аеророзвідниця Марія Берлінська. Завдяки зусиллям команди «Невидимого батальйону», було ініційовано скасування законодавчих обмежень, які не дозволяли жінкам обіймати бойові посади [11].

Вже у 2018 році, Верховною Радою України було прийнято Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків під час проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях» [6].

Новації у військовому законодавстві були спрямовані на забезпечення гендерної рівності. Вони передбачали надання рівних можливостей чоловікам і жінкам при укладанні контракту на військову службу, дозволяючи жінкам підписувати контракти до досягнення граничного віку служби. Крім того, закріплювався принцип рівноправності жінок і чоловіків під час проходження служби, що включало однаковий доступ до посад, військових звань та рівний обсяг відповідальності при виконанні обов'язків. Також скасовувалися обмеження, які раніше стосувалися призначення жінок на добові чергування, відрядження та звільнення від військових зборів [8 с. 78-79].

Таким чином, документ утверджує принцип гендерної рівності у військовій сфері, забезпечуючи рівний доступ до посад і військових звань [1, с. 24].

Саме після набуття чинності законодавчих змін, уперше в незалежній Україні з’явилися жінки-генерали. У 2018 році першою українкою, яка отримала звання генерал-майора медичної служби, стала начальник Військово-медичного управління СБУ Людмила Шугалей. У 2020 році Володимир Зеленський присвоїв звання генерал-майора працівниці СБУ Юлії Лапутіній, а 2021-го в ЗСУ з’явилася перша жінка бригадна генералка — командувачка Медичних сил Збройних Сил України Тетяна Остащенко [11].

Статус учасника бойових дій за участь в АТО/ООС було надано 9 136 військовослужбовицям [8 с. 79].

Слід підкреслити, що реалізація Закону залишалась ускладненою до 2022 року, оскільки діючим залишався наказ (з грифом ДСК), який регламентував офіцерські посади окремо для жінок та чоловіків, що створювало перешкоди, іншими словами – «скляну стелю». Тільки у 2022 році, після внесення змін до цього наказу, вдалося подолати ці обмеження [4].

Зміни в українському законодавстві, значною мірою вплинули на значне збільшення кількості жінок у сфері безпеки і оборони. Приміром, якщо на момент 2017 року (до змін) частка жінок у Національній поліції становила 21,8 %, то у 2024 році вже 27 %, серед яких, понад 16 % – на керівних посадах [5, с.10], [2]. А в Збройних силах України наразі служать 67 000 жінок, з яких понад 10 000 перебувають на передовій [2].

Водночас, попри зростання ролі жінок у секторі оборони та безпеки, існують структурні бар'єри, які обмежують їхню інтеграцію та рівний доступ до військових посад, що гальмує, у свою чергу, розвиток гармонійного суспільства.

В першу чергу, жінки стикаються з *гендерними стереотипами*. Вони впливають на реальну ситуацію навіть тоді, коли законодавство вимагає іншого підходу.

Варто зауважити, що (згідно зі спостереженнями військовослужбовиць), під час повномасштабного вторгнення, пріоритетом стало виконання бойових завдань, що сприяло зниженню впливу гендерних стереотипів у військових підрозділах.

Втім, зменшення гендерних стереотипів всередині армії не скасовує їхній вплив на армію з боку суспільства, адже традиційні ґендерні стереотипи, які дуже живучі в суспільстві, визначають миробудування та захист Вітчизни як виключно чоловічу справу. Тому, забезпечення рівних можливостей для участі жінок у справі захисту Батьківщини та процесах, пов’язаних із досягненням миру, потребує ще значних зусиль [5, с. 9].

Вкрай важливим є запровадження змін не лише в секторі безпеки і оборони, а й в інших сферах. Це включає інформування громадськості про внесок жінок у військову справу, популяризацію історій успіху, а також створення рівних умов у всіх сферах – від освіти до трудового законодавства. Лише комплексний підхід дозволить досягти справжньої гендерної рівності, що сприятиме посиленню як військових підрозділів, так і суспільства загалом.

Іншою проблемою у секторі оборони і безпеки є наявність *сексуальних домагань і сексуального насилля*.

Соціологиня Ганна Гриценко наголошує, що проблема сексуальних домагань ґрунтується на роках мізогінії та гомофобії, що процвітали в Україні. Але це не має слугувати приводом для обмеження доступу жінок до військової служби під виглядом їхнього захисту. Адже подібні випадки трапляються і в цивільних галузях, проте це не є підставою для виключення жінок із професійних колективів [3].

Згідно «Оцінці ґендерного впливу на сектор безпеки та оборони України 2017», у секторі безпеки та оборони побутує думка, що жінки самі винні у сексуальних домаганнях, провокуючи чоловіків, а останні можуть зазнати домагань з такою ж ймовірністю. Формалізовані механізми подання скарг відсутні, а більшість співробітників не знають, як повідомити про домагання. Випадки слід реєструвати через керівника департаменту або внутрішню безпеку, але через домінування чоловіків на керівних посадах та низьку обізнаність із

гендерними питаннями, жінки часто не наважуються звертатися по допомогу [9, с. 43].

В Національному плані дій «Жінки. Мир. Безпека» зазначається, що для якісного вирішення цієї проблеми варто впровадити різні механізми подання скарг, зокрема – можливість звертатися поза межами субординації, а також у цивільну поліцію чи до незалежних структур.

Важливо забезпечити захист заявників від можливого тиску, або репресій з боку керівництва. Для цього необхідно розробити та затвердити внутрішній документ, що регламентує процес подання та розгляду скарг. У ньому мають бути визначені способи подання заяв (письмово, онлайн тощо), механізми їх реєстрації, права сторін, проти яких подається скарга, порядок розслідування та терміни його проведення. Також слід передбачити інформування заявників і обвинувачених про етапи розгляду справи та ухвалені рішення [5, с. 80].

Незважаючи на те, що згідно рекомендаціям, подібний механізм реагування вже був представлений 28 жовтня 2021 року, на форумі «Армія, побудована на довірі», і був погоджений з усіма командуваннями, станом на 2024 рік його так і не впровадили, а відповідні посади залишаються вакантними [3].

Ще однією проблемою, яку змогли частково вирішити тільки під час повномасштабного вторгнення, була *відсутність жіночої військової форми* і взагалі *військове обмундирування*, яке враховувало б особливості жіночої анатомії.

У наказі міністерства оборони №238 від 30.06.2020 «Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 20 листопада 2017 року № 606», затверджено єдиний стандарт уніформи – чоловічий. Жіноча форма передбачена лише парадна – кітель, спідниця й черевики на підборах.

Депутатка Київської міської ради Ірина Никорак, яка просуває ініціативу створення жіночої військової форми, наголошує: «Парад відбувається лише раз на рік, тоді як жінки перебувають на передовій щодня з 2014 року». Вона пояснює, що нинішня військова форма і військове обмундирування, розроблені за чоловічими розмірами та фасонами, не враховують анатомічні особливості жінок. Серед іншого необхідного спорядження військовослужбовиці відзначають відсутність легкого тактичного взуття та спеціалізованої білизни, адаптованої до умов служби.

Ярина Чорногуз, морська піхотинка та розвідниця, зазначає, що через дев’ять років після початку бойових дій з Росією, питання розробки та введення зручної жіночої військової форми мало бути давно вирішеним і вказує на знецінення жінок в армії [10].

Робота над впровадженням жіночої польової форми розпочалася у 2022 році, на виконання доручення міністра та за ініціативи проєкту Arm Women Now, громадської ініціативи Forma Two і за участі радниці – уповноваженої Президента України з питань безбар'єрності. Вже у 2023 році військовослужбовиці Збройних сил України вперше отримали комплекти літніх польових костюмів, які виготовлені з врахуванням жіночих антропометричних параметрів [7].

Таким чином, можемо зазначити, що попри активну участь жінок в секторі оборони і безпеки України, жінки в армії стикаються з низкою викликів, серед яких – недостатня адаптація військової форми та екіпірування до жіночих потреб, дискримінаційні стереотипи та проблема сексуальних домагань. Відсутність ефективних механізмів реагування на гендерну дискримінацію та насильство створює бар'єри для повноцінної інтеграції жінок у військову сферу.

Разом із тим, жінки продовжують доводити свою професійність, займаючи керівні посади в армії, Національній поліції, Державній прикордонній службі та інших силових структурах. Їхня активна участь у захисті країни свідчить про необхідність подальшого удосконалення політики гендерної рівності у секторі оборони та безпеки.

Саме тому, задля виправлення ситуації та забезпечення гендерно збалансованого підходу, потрібно використовувати різні заходи, зокрема: програми наставництва та підтримки; навчання із запобігання утиску та сексуальним домаганням; ґендерний огляд логістики; спеціальні політики щодо вагітності і материнства; а також потенціал жіночих асоціацій, які служать та працюють у секторі безпеки [5, с. 17].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Булавіна С., Давидова Т. Міжнародні стандарти гендерної політики в секторі безпеки і оборони України *Історико-правовий часопис: науковий журнал* Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. № 2 (12). С. 22-26 . URL: http://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/16038 (дата звернення: 24.02.2025).

2. В Україні зростає кількість жінок в управлінні та секторі безпеки *Офіс віцепрем'єрки з євроінтеграції*. URL: https://zmina.info/news/v-ukrayini-zrostaye-kilkist-zhinok-v-upravlinni-ta-sektori-bezpeky/ (дата звернення: 24.02.2025).

3. Гриценко Г. Сексуальні домагання в ЗСУ. Механізм протидії та досвід іноземних армій. *Hromadske*. URL: https://hromadske.ua/posts/seksualni-domagannya-v-zsu-mehanizm-protidiyi-ta-dosvid-inozemnih-armij (дата звернення: 26.02.2025).

4. Дараган Л. 68 000 жінок у ЗСУ: Міноборони вдалося впровадити системні зміни у гендерній політиці. *Міністерство оборони України* URL: https://mod.gov.ua/news/68-000-zhinok-u-zsu-minoboroni-vdalosya-vprovaditi-sistemni-zmini-u-gendernij-politiczi-lyudmila-daragan (дата звернення: 24.02.2025).

5. Жінки. Мир. Безпека: Інформаційно-навчальний посібник з ґендерних аспектів конфліктів для фахівців сектору безпеки Колектив авторок. Київ, 2017. 264 с. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/5/3/386423.pdf

6. Інтеграція гендерних перспектив та роль жінок у Збройних Силах України. *Україна до НАТО*. URL: https://ukrainetonato.com.ua/75-rokiv-nato/intehratsiia-hendernykh-perspektyv-ta-rol-zhinok-u-zbroynykh-sylakh-ukrainy/ (дата звернення: 24.02.2025).

7. Лещенко Л. Жіноча форма ЗСУ: як виглядає та які особливості. *UNIAN.NET*. URL: https://www.unian.ua/war/zhinocha-forma-zsu-yak-viglyadaye-ta-yaki-osoblivosti-12530928.html (дата звернення: 26.02.2025).

8. Марценюк Л. В., Груздєв О. В. Жінка в секторі безпеки і оборони: гармонія професійного та особистого. *Наук. вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ.* 2021. № 2. С. 76–84. URL: https://crust.ust.edu.ua/handle/123456789/14325 (дата звернення: 24.02.2025).

9. Оцінка ґендерного впливу на сектор безпеки та оборони України 2017 року. *UN WOMEN* URL: https://eca.unwomen.org/sites/default/files/Field%20Office%20ECA/Attachments/Publications/2018/Gender%20Impact%20Assessment%20Ukraine%202017_UA_fin.pdf (дата звернення: 25.02.2025).

10. Офіційна жіноча військова форма. Як ЗСУ роблять ще один крок до рівності в армії *BBC NEWS* URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-62148100 (дата звернення: 26.02.2025).

11. Скібіцька Ю. Жінки на війні. Проблеми бійчинь ЗСУ після повномасштабного вторгнення. *Гендер в деталях*. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/zhinky-na-viyni-problemy-biychyn-zsu.html (дата звернення: 25.02.2025).

12. Українські сили безпеки і оборони. *Ukraïner*. URL: https://www.ukrainer.net/syly-oborony-ukrainy/ (дата звернення: 23.02.2025).

РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО МАТЕРІАЛЬНОГО РЕЗЕРВУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Тетяна КРИШТАЛЬ, доктор економічних наук, професор
Національний університет цивільного захисту України

Державний резерв є одним із ключових факторів забезпечення національної безпеки. Державний матеріальний резерв забезпечує підтримку стабільності функціонування економіки в умовах дії внутрішніх і зовнішніх потрясінь різного походження. Більше того, він є запорукою національної безпеки країни і гарантом добробуту населення під час кризи. Обсяг і номенклатура державного матеріального резерву характеризують здатність країни протистояти загрозам та відображають рівень її стійкості до них [1]. З 1991 року в Україні у сфері державного матеріального резерву не спостерігалося позитивних зрушень, хоча і були неодноразові спроби реформування. У цій сфері накопичилася низка нагальних проблем. Зокрема, матеріальні цінності закуповувалися за неринковими, значно завищеними, цінами, дефіцит необхідних запасів, прострочена продукція, неефективне управління запасами матеріальних цінностей та ін. Особливої актуальності питання реформування системи державного матеріального резерву набуло в умовах війни.

Повномасштабна військова агресія рф проти України визначила нагальні потреби держави у запасах матеріальних цінностей державного резерву, у тому числі норм накопичення таких цінностей. Функціонування державного матеріального резерву, порядок його формування та використання ґрунтувалося на застарілих принципах і не враховувало ситуацію, у якій перебуває Україна. Це обумовило гостру необхідність реформування системи державного матеріального резерву.

У серпні 2022 року уряд України прийняв рішення щодо масштабної трансформації системи державного матеріального резерву – схвалено Стратегію реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року. Стратегією визнано глибоку системну кризу системи державного резерву та нагальність розв'язання таких першочергових проблем [2]:

– відсутність запасів матеріальних цінностей державного матеріального резерву в обсягах, які передбачені рішеннями Кабінету Міністрів України, і, як наслідок, неспроможність забезпечення виконання встановлених на законодавчому рівні призначень державного резерву;

– невідповідність нормативно-правової бази, що регулює засади функціонування державного резерву, сучасним реаліям;

– недостатність обсягів фінансування для накопичення запасів матеріальних цінностей державного резерву;

– невідповідність номенклатури матеріальних цінностей державного резерву стратегічним потребам держави для здійснення заходів, передбачених законодавством;

– неефективне управління запасами матеріальних цінностей державного резерву;

– неспроможність своєчасного освіження матеріальних цінностей державного резерву;

– наявність у державному резерві запасів матеріальних цінностей із простроченим строком придатності;

– складна та довготривала процедура розбронювання матеріальних цінностей державного резерву;

– високий рівень зношеності складських приміщень, холодильних камер та резервуарів для зберігання нафтопродуктів на підприємствах системи державного резерву; обмеженість фінансових ресурсів для підтримки їх у належному стані, своєчасного проведення заміни обладнання, впровадження енергозберігаючих технологій.

Вивчення міжнародного досвіду свідчить про те, що інші країни створюють стратегічні резерви матеріальних цінностей як інструмент страхування від можливих ризиків ресурсних обмежень різного характеру - воєнних, техногенних, ринкових тощо. Державні резерви підтримуються у більшості розвинутих економік світу. Значні обсяги резервів створені та утримуються в США, країнах Європейського Союзу, Китаї. При цьому практика свідчить, що значні обсяги резервів можуть собі дозволити лише сильні, економічно спроможні держави [2]. У світі існують різні підходи до формування номенклатури державних резервів. Так, у США до резервів закладаються лише нафтопродукти, у Німеччині – нафтопродукти та продовольчі товари. У Польщі – нафтопродукти, медикаменти, продовольство, а у Швейцарії ще й промислові товари.

На виконання пункту 1 плану заходів з реалізації Стратегії [2] 09 серпня 2023 року ухвалено закон України «Про державні резерви», що докорінно змінює підходи до формування державного матеріального резерву. Законом проголошено такі ключові зміни: закупівля матеріальних цінностей державного резерву відбуватиметься виключно на електронних аукціонах, запроваджується обов'язкове страхування матеріальних цінностей державного резерву, що зберігаються та резервуються в Україні, посилюється контроль за державними резервами, створюється інститут резервування, розмежовується поняття державний матеріальний резерв і

мобілізаційний резерв та впроваджуються механізми, які забезпечують своєчасне оновлення матеріальних цінностей в резервах. У законодавчому акті констатовано чітке визначення балансоутримувачів державного матеріального та мобілізаційного резервів; повноваження центральному органу виконавчої влади, що реалізує політику у сфері з перевірки наявності матеріальних цінностей держрезервів; поняття резервування, порядку та критеріїв відбору резервантів; можливість зберігання палива на території країн Європи. Збереження матеріальних цінностей України за кордоном захищатиметься міжнародним правом та системою контролю.

Державні резерви складаються з державного матеріального резерву та мобілізаційного резерву.

Законом [3] визначено, що державні резерви – це особливі державні запаси матеріальних цінностей, призначені для цільового використання в порядку, встановленому цим Законом; державний матеріальний резерв – це запас матеріальних цінностей, що складається із запасів сировинних, паливно-енергетичних, матеріально-технічних ресурсів, промислових і продовольчих товарів, лікарських засобів та медичних виробів, призначених для використання у мирний час, а також в особливий період. Мобілізаційний резерв визначено як запас матеріальних цінностей, призначений для забезпечення розгортання в особливий період виробництва військової та іншої промислової продукції, харчових продуктів, ремонту військової техніки та майна, а також розгортання в особливий період робіт з відновлення залізничних та автомобільних шляхів, морських і річкових портів, аеродромів, ліній та інфраструктури електронних комунікаційних мереж, газо-, нафтопродуктопроводів, у тому числі внутрішньопромислових систем енерго- і водопостачання та водовідведення, для організації безперебійної роботи промисловості, транспорту, електронних комунікацій, надання медичної допомоги.

Державний матеріальний резерв призначається для: забезпечення потреб України в особливий період; забезпечення стратегічних потреб України; надання гуманітарної допомоги. Мобілізаційний резерв призначається для забезпечення потреб України в особливий період [3].

Також актуалізовано номенклатуру матеріальних цінностей державного резерву. Вона формується із соціально важливих товарів за такими напрямами: енергетичним (вугілля, газ, бензин, дизпаливо тощо); оборонним (авіаційний керосин, моторні мастила, дизельне паливо, комплекти хімічного захисту тощо); продовольчим(білкові та супові суміші, сублімовані фрукти та овочі, продукти тривалого зберігання, таблетки для очищення води тощо); медичним (критично

важливі ліки, медобладнання тощо). Такий набір матеріальних цінностей дозволить державі оперативно реагувати у надзвичайних ситуаціях.

Реформою також запроваджено нові підходи до зберігання матеріальних цінностей. Наприклад, запаси державного матеріального резерву не можуть розміщуватися на території іноземної держави, яку відповідно до рішення Верховної Ради України визнано державою-агресором та/або державою-окупантом, або яка своїми діями сприяє збройній агресії проти України, або щодо якої застосовано спеціальні економічні та інші обмежувальні заходи (санкції).

Уряд 26 вересня 2024 утворив новий центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державних резервів - Державне агентство з управління резервами України, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України - Міністра економіки. Відповідно ліквідовано Державне агентство резерву України.

До того ж, уряд затвердив порядок ведення Єдиного реєстру державних резервів та надання доступу до нього. Реєстр резервів є єдиною державною інформаційно-комунікаційною системою, що містить відомості про запаси матеріальних цінностей державних резервів та забезпечує їх облік, узагальнення і формування звітності. Держателем та адміністратором Реєстру резервів є Державне агентство з управління резервами, яке здійснює заходи із створення, впровадження, ведення та адміністрування Реєстру резервів, створення та супроводження програмного забезпечення Реєстру резервів, відповідає за технічне та технологічне забезпечення, збереження та захист відомостей, що містяться у Реєстрі резервів, розроблення та забезпечення функціонування програмного забезпечення для моніторингу руху матеріальних цінностей державних резервів [4]. Впровадження цього реєстру посилює контроль та відповідальність як відповідальних зберігачів, резервантів, так і балансоутримувачів державних резервів. Це захищена автоматизована база даних, що дозволяє відстежувати стан матеріальних цінностей на кожному етапі: закладення, зберігання, освіження, відпуск тощо.

21 січня 2025 року Кабінет Міністрів України затвердив постанову «Деякі питання реалізації положень Закону України «Про державні резерви» щодо формування державних резервів» [5]. Цей документ встановлює нові, прозорі правила управління стратегічними запасами країни – від початку здійснення закупівлі матеріальних цінностей до моменту їх закладення до державних резервів. Новий

порядок формування державних резервів та переміщення матеріальних цінностей державних резервів визначає:

– процедуру формування державних резервів. Визначаються суб'єкти, які братимуть участь у цьому процесі;

– закупівлю та зберігання. Матеріальні цінності будуть розміщуватися за чіткими правилами на відповідальне зберігання чи резервування;

– критерії до зберігачів. Відповідальні зберігачі та резерванти проходитимуть конкурсний відбір;

– переміщення ресурсів. Встановлено чіткі підстави та умови для змін у розташуванні стратегічних запасів.

Формування державного матеріального резерву забезпечується Державним агентством з управління резервами на підставі номенклатури матеріальних цінностей державного матеріального резерву, норм їх накопичення, у тому числі рівня незнижуваного запасу. Формування мобілізаційного резерву забезпечується міністерствами, іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення) на підставі номенклатури матеріальних цінностей мобілізаційного резерву, затвердженої Кабінетом Міністрів України відповідно до статті 9 Закону України «Про державні резерви» [5].

Реалізація вищезазначених змін сприятиме прозорості процедури здійснення закупівлі матеріальних цінностей до державного матеріального резерву, а також проведенню конкурентного відбору відповідальних зберігачів та резервантів.

В рамках проведеного дослідження можна зробити наступні висновки. Державний резерв є складовою економічного та оборонного потенціалу держави, що впливає на стабільність та добробут країни, соціальну захищеність її громадян. Реформування системи державного матеріального резерву спрямовано на створення сучасної ефективної системи формування та зберігання державного резерву. Реформою запроваджено нові принципи формування номенклатури державного резерву, які відповідають сучасним викликам, зокрема, ефективне забезпечення України необхідними ресурсами в умовах збройного конфлікту. Підтримання в належному стані запасів державного резерву є важливим чинником у сфері забезпечення національної безпеки.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чечель О. М. Напрями удосконалення державного управління в сфері державного матеріального резерву в післявоєнний період як елемент забезпечення національної безпеки / Scientific Collection «InterConf+», 31(147): with the Proceedings of the 6th International Scientific and Practical

Conference «International Scientific Discussion: Problems, Tasks and Prospects» (March 19-20, 2023; Brighton, United Kingdom) by the SPC «InterConf». A.C.M. Webb Publishing Co Ltd., 2023. 691 p. – P. 681–690.

2. Про схвалення Стратегії реформування системи державного матеріального резерву на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 серпня 2022 р. № 771-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/771-2022-%D1%80#Text

3. Про державні резерви: Закон України від 09 серпня 2023 року № 3310. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3310-20#Text

4. Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру державних резервів та надання доступу до нього: постанова КМУ від 26 вересня 2024 р. № 1120. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1120-2024-%D0%BF#n8

5. Деякі питання реалізації положень Закону України «Про державні резерви» щодо формування державних резервів: постанова КМУ від 21 січня 2025 р. № 58. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2025-%D0%BF#n10

ВАЖЛИВІСТЬ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ ДЛЯ КУРСАНТА/СТУДЕНТА ТА ВИКЛАДАЧА У КОНТЕКСТІ РОЗРОБЛЕННЯ НОВОГО КК: НЕОЦІНЕННИЙ ДОСВІД ХАРКІВСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ШКОЛИ

Іван КРІЦАК, кандидат юридичних наук, доцент
Олена БАЦІНКО
Харківський національний університет внутрішніх справ

Мотивом до написання даної наукової статті стала підготовка до лекції з навчальної дисципліни «Кримінальне право» обов'язкових компонент освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузь знань – 08 «Право» спеціальність – 262 «Правоохоронна діяльність» спеціалізація – поліцейські за темою: «Поняття Особливої частини кримінального права, її система та значення. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень».

В онову написання даної наукової праці закладена фондова лекція (2024) розроблена професором кафедри, доктором юридичних наук, професором А.М. Ященком. Рецензентом якої виступила завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства навчально-наукового інституту № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Т.Г. Фоміна. Основна мета написання даної наукової праці була якісно перебудувати кафедральну лекцію та компактно й легко викласти навчально-науковий матеріал з асоціативними

прикладами, осучаснити його та спростити до рівня курсанта, щоб було максимально зрозуміло широкій аудиторії. Таке, завдання виявилося одне не із легких. Тому представляємо широкій аудиторії результати нашої наукової праці у виді таких напрацювань. Слід зауважити що питання про значення Особливої частини у підготовці юриста та житті громадянина потребує подальшої актуалізації та висвітлення з наукометричних позицій на основі аналізу/вивчення цієї теми з багатьох підручників/наукових статей вчених.

І. В. Кріцак у 2019 році був учасником круглого столу, що відбувся у Навчально-науковому Юридичному інституті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, де обговорювалися важливі питання реформування законодавства про кримінальну відповідальність під головуванням знаного в Україні та за її межами професора П. Л. Фріса [1]*. Скажемо, що відчувалася справжня академічна атмосфера та дискусія класичної школи кримінального права і кримінології, подібно такій, яка існує в м. Харкові із запрошенням широкого кола практиків, суддів, прокурорів, адвокатів. Особливо вразив виступ судді А. Ю. Малєєва, знання якого без перебільшення є енциклопедичними подібно нашому завідувачу кафедри кримінального права і кримінології ХНУВС, – професору Ю. В. Орлову. Відзначимо, особливі заслуги у формуванні такої школи та віддамо шану професору П. Л. Фрісу, який підготував талановитих учнів-професорів, нинішнього завідувача кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права І. В. Козича та професора І.Б. Медицького. Особливо вразили та запам'яталися слова професора І.Б. Медицького висловлені на дискусії, приблизно у такому форматі: «Як ви змогли так протаранити/пройтися навмання по моїй улюбленій Особливій частині кримінального права». Тут відчулася справжня повага до Особливої частини кримінального права, як до чогось священного та величного, святого і недоторканого, яка, скажемо, Воістину є універсальною, адже кожен зі складів кримінального правопорушення охоплює всю Вселенну і як правильно тлумачити ту чи іншу норму кримінального права, відповідно до яких умов, – часу прийняття нормативно-правового акту чи нинішніх/сьогоденних часто змінюваних обставин, залежатиме від професіонала. Кримінально-правова кваліфікація – важливий інтелектуальний процес, де відображається професіоналізм практика та вченого в обґрунтуванні необхідності прийняття правильного рішення у кримінальному провадженні, де вирішується доля людини, відстоюється або підривається віра у найважливіше – торжество Справедливості.*

Сьогодні світ та загалом суспільні відносини тяжіють до ускладнення. Однак варто враховувати аудиторію до якої спрямовані ті чи інші знання, знати її рівні обізнаності. Наші вчителі завжди писали

підручники наскільки спрощеною мовою, щоб максимально було зрозуміло широкій аудиторії. Таким класичним підручником є Кримінальне право України за редакцією видатного вченого, вчителя-вчителів харківської юридичної школи – М. І. Бажанова. Нам також слід прагнути до такого рівня, щоб максимально спростити викладання кримінального права, наблизити його до широкого кола аудиторії. Такими тактиками й стратегіями професіоналізму та вмінням зацікавити курсантів у вивченні кримінального права володів вчений, який багато років потрудився на поприщі підготовки поліцейських ХНУВС – А. В. Байлов. Його естафету поступово перебирає доцент нашої кафедри О. О. Авдєєв до занять якого курсанти неодмінно готуються/хвилюються, переживають, багато читають, адже вимоги до вивчення кримінального права є досить серйозними. Приємно, коли велика когорта генералів, прокурорів багатьох інших випускників нашого Університету приємно згадують та безмежно вдячні за професіоналізм та вимогливість викладача-вченого. Такими особистостями повинна поповнюватися вища школа, адже курсантські/студентські роки – кращі роки нашого життя, і їх не повернеш назад. Все, що засіяно викладачами-професіоналами, кожне слово неодмінно зійде на ниві їхнього життя. Тому такі великі вимоги та відповідальність сьогодні повинні ставитися до викладача/викладання дисциплін у ЗВО, якщо ми прагнемо вижити в умовах тотальної конкуренції та масового скорочення/об'єднання ЗВО, коли виживають лише сильніші.

Ми бачимо, як з приходом до влади Д. Трампа все змінюється у глобальній політиці. Здається що може одна людина. А вона може багато. Вчені, загалом все державне і суспільне життя тонко відчувають процеси тієї чи іншої глобальної, чи державної політики, що особливо залежить від лідерів держав. Риба гниє з голови – цей вислів особливо стосується державно-політичних діячів, представників українського народу на яких усі спостерігаємо, беремо з них приклад чи осуджуємо. Так же й молитва за владу, за окрему людину може перемінити велику кількість суспільних процесів здається непомітним, але водночас видимим способом (І. В. Кріцак).

Поняття та значення Особливої частини кримінального права України. Принцип законності, втілений у латинському вислові «Nullum crimen, nulla poena sine lege» (немає злочину і покарання без вказівки на те в Законі), є фундаментом кримінального права, адже незнання закону не звільняє від відповідальності. Відповідно до статті 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Презумпція невинуватості, говорить, що особа вважається невинуватою і не може

бути піддана покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2. ст. 2 КК України). Законодавство України про кримінальну відповідальність (Розділ ІІ КК України) становить КК України, що базується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Лише КК України визначає кримінальну протиправність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки. Особлива частина кримінального права забезпечує стабільність, послідовність і передбачуваність кримінально-правових норм, створюючи чіткі орієнтири для правозастосування та правозахисту.

Особлива частина кримінального права України ширша за Особливу частину КК України. Якщо КК – це лише текст, який визначає, що таке кримінальне правопорушення/злочин та покарання, то кримінальне право – це ще й наукові підходи та практика його застосування. Закон/норма права є «мертвим»/мертвою, допоки вони не застосовуються/не втілюються в життя. Жодна норма не діє сама по собі – вона оживає лише тоді, коли використовується/застосовується на практиці, зокрема слідчими та судами, які уточнюють, пояснюють і закріплюють правила кваліфікації кримінальних правопорушень. Звідси вислів, «теорія мертва, а дерево життя, тобто практика завжди зеленіє». Сучасні тенденції, як-от криміналізація нових видів діяльності чи скасування відповідальності за окремі дії (декриміналізація), показують, що кримінальне право активно розвивається через зміни в Законі, шляхом великої кількості наукових напрацювань, а також через практичне застосування в реальних справах.

Кримінальне право – це не лише перелік кримінальних правопорушень і покарань, а й окрема галузь юридичної науки. Її головне завдання – досліджувати, чому певні діяння визнаються кримінальними правопорушеннями (соціально-правова обумовленість), тобто чому варто криміналізувати або, навпаки, декриміналізувати ті чи інші вчинки людини, які їхні причини/детермінанти з кримінологічних позицій. Наука кримінального права аналізує, які суспільні відносини потребують захисту та чому? Важливо також вивчати характеристики кримінальних правопорушень, правила призначення покарань і те, як ці норми застосовуються на практиці. Без цього кримінальне право буде лише текстом, адже воно «оживає» тоді, коли використовується в реальних справах. Сучасні виклики вимагають не просто фіксувати кримінальні правопорушення та санкції, а й постійно переглядати, що саме варто вважати кримінальним правопорушенням, а що – ні, адаптуючись до потреб суспільства та змін у соціально-правовій реальності.

Особлива частина *(далі* О. ч.*)* кримінального права – це не лише галузь права, Закон чи наука, а й важлива навчальна дисципліна. Вона навчає майбутніх юристів сучасному кримінальному законодавству, судовій і слідчій практиці, історії кримінального права України та зарубіжного досвіду інших країн. Основний акцент ставиться на вивчення видів кримінальних правопорушень, їх ознак та обов'язкових елементів, а також на формуванні навичок правильної кваліфікації кримінальних правопорушень. Ця дисципліна дає не лише теоретичні знання, а й практичні вміння, без яких неможлива ефективна робота слідчого, прокурора чи судді.

О. ч. кримінального права – це ключова/важлива навчальна дисципліна у підготовці юристів. Орієнтуючись на найкращі освітні практики та зразки провідних університетів світу, таких як Оксфорд і Гарвард, важливо забезпечувати курсантів/студентів лише найбільш актуальними й практично значущими знаннями. Викладання кримінального права має ґрунтуватися на доступній мові та інтерактивних методах навчання, що сприяють кращому засвоєнню матеріалу й розвитку практичних навичок. О. ч. кримінального права як навчальна дисципліна охоплює вивчення норм про кримінальні правопорушення, аналіз складів кримінальних правопорушень та особливостей їх кваліфікації, а також історію й міжнародний досвід розвитку кримінального законодавства. Важливим є не лише передача теоретичних знань, а й формування практичних навичок юридичної кваліфікації правопорушень. Навчальні матеріали, такі як лекції, кейси, практичні завдання, тести, мають бути адаптовані до сучасних стандартів і зосереджені на виробленні у курсантів/студентів уміння ефективно застосовувати кримінальне право в реальних умовах. Такий підхід забезпечить високий рівень підготовки фахівців, готових до викликів практичної юридичної діяльності.

В О. ч. КК України описано конкретні правопорушення та покарання за них, що реалізуються через загальні принципи кримінального права. Єдиною підставою для кримінальної відповідальності є вчинення діяння, що завдає шкоди суспільству та має всі необхідні ознаки правопорушення: об'єкт (*те, що охороняється Законом*), об'єктивну сторону (*як і чим вчинено*), суб'єкт (*хто вчинив*) та суб'єктивну сторону (*наміри і ставлення до вчиненого*). Це діяння має бути чітко передбачене КК України, адже в кримінальному праві діє правило: немає кримінального правопорушення/злочину без вказівки на це в Законі. Інших причин для притягнення до відповідальності не існує.

Санкції О. ч. КК України є основою для диференціації кримінальної відповідальності, адже вони встановлюють види та межі

покарань залежно від ступеня суспільної небезпечності правопорушень. Важливо, щоб у межах однієї області/регіону та держави загалом не виникало ситуацій, коли, наприклад, за кримінальні правопорушення з однаковими тяжкими наслідками призначаються покарання, що суттєво відрізняються за строками, наприклад, 3 роки або 10 років позбавлення волі. Це суперечить принципам справедливості та пропорційності. Єдність судової практики та правильне застосування норм кримінального права на всій території України досягаються завдяки механізму конструювання кримінально-правових санкцій (за О. О. Книженко, Ю. В. Орловим [2].), що враховує сучасні стандарти та практику Верховного Суду [3]. Такий підхід забезпечує однаковість призначення покарань, їх відповідність тяжкості кримінального правопорушення та досягнення цілей покарання, зокрема відновлення соціальної справедливості, виправлення засудженого та запобігання новим кримінальним правопорушенням. Акцентуємо на важливому принципі: «Однакове і правильне розуміння норм кримінального права на усій території держави та однакове і правильне їхнє застосування».

О. ч. кримінального права – це не просто перелік покарань, а дієвий інструмент запобігання кримінальним правопорушенням. Вона чітко вказує, які дії заборонені, попереджаючи людей про наслідки ще до їхнього вчинення. Держава дає зрозуміти: якщо порушиш закон – понесеш відповідальність. Особлива частина допомагає правоохоронним органам зосередитися на профілактиці й припиненні суспільно-небезпечних діянь, тобто кримінальних правопорушень. Це забезпечує чіткий порядок, де створюються умови, за яких кожен розуміє ціну кримінального правопорушення. Такий підхід робить кримінальне право не лише каральним, а й превентивним засобом/інструментарієм, що є основою суспільної безпеки та правопорядку.

Система Особливої частини кримінального права України. Норми кримінального права можна уявити як «клітини» чіткої та цілісної системи О. ч. КК України. Кожна така норма охороняє певні суспільно важливі відносини та цінності: життя і здоров’я людини, власність, громадський порядок, державну безпеку та інші. Попри взаємопов’язаність з іншими нормами, кожна кримінально-правова норма є відносно самостійною. Вона має власну структуру: гіпотезу (*умови застосування, що відповідає на запитання* – якщо), диспозицію (*опис забороненої дії, що відповідає на запитання* – то) та санкцію (*покарання за її вчинення, що відповідає на запитання* – інакше). Основна мета цих норм – встановити чіткі «правила гри», що найкраще виражається у правилах кримінально-правової кваліфікації, задля ефективної профілактики та боротьби зі злочинністю, захисту

важливих для суспільства цінностей. Важливо розуміти, що система кримінального права – це не хаотичний набір статей, а продумана й логічно побудована, добре вибудувана структура. Вона забезпечує ефективну охорону правопорядку, завдяки гармонійній взаємодії норм Особливої та Загальної частин. Таким чином, кримінальне право України є цілісним і системним інструментом протидії злочинності, що повинен бути не заплутаним у надмірних трансцендентних станах подібно «теорії парадоксальних ілюзій», а зрозумілим та доступним для кожного, подібно тому, як писали наші вчителі минулої/недавньої епохи, коли класика їхнього наукового жанру не вмирає у віках.

Слід акцентувати, що О. ч. кримінального права України, базується на заборонних нормах, які встановлюють кримінальну відповідальність за суспільно-небезпечні діяння. Кожна норма містить опис складу кримінального правопорушення (диспозицію) та покарання за його вчинення (санкцію). Диспозиція описує, які саме дії або бездіяльність вважаються кримінальним правопорушенням. Вона може бути *простою* (короткий опис діяння) або *розгорнутою* (детальний опис із вказівкою на способи, засоби, обставини тощо). Санкція визначає види та межі покарань (наприклад, штраф, позбавлення волі) залежно від ступеня суспільної небезпеки діяння. Чим тяжче є кримінальне правопорушення, тим суворіше покарання.

Поняття і види кваліфікації кримінальних правопорушень. Кримінально-правова кваліфікація – це «серцевина» всієї системи кримінального права, без якої неможливі ані правосуддя, ані законність. Кримінально-правова кваліфікація – це процес визначення, чи містить вчинене діяння ознаки конкретного кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Вона є не просто формальністю, а центральним елементом кримінально-правового впливу, що забезпечує відповідність між фактом і нормою закону. Процес кваліфікації розпочинається з виявлення події, що може бути кримінальним правопорушенням (через заяви, свідчення, оперативні дані тощо). Далі ці відомості офіційно фіксуються у визначених законом формах. На основі зібраних доказів оцінюється, чи є у вчиненому ознаки конкретного кримінального правопорушення. Якщо такі ознаки встановлені, діяння «прив'язують» до відповідної статті КК України. Після цього до особи можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру – від звільнення від відповідальності до призначення покарання.

Кримінально-правова кваліфікація – це процес, що дозволяє правильно визначити, яке саме кримінальне правопорушення було вчинено, і застосувати до нього відповідну статтю КК України. Вона пов'язує між собою виявлення та розслідування кримінального правопорушення, а також призначення покарання. Без правильної

кваліфікації неможливо справедливо притягнути винного до відповідальності або захистити невинну особу від переслідування. Щоб кваліфікувати кримінальне правопорушення, юрист аналізує всі обставини: коли, де та як було скоєно правопорушення, хто є винним і хто постраждав. Після цього він співвідносить ці факти з нормами Закону, враховуючи всі елементи кримінального правопорушення: що саме було порушено, як діяла людина, хто вона і які в неї були наміри. Кваліфікація є ключовим етапом кримінального процесу: від моменту виявлення кримінального правопорушення до ухвалення судового рішення. Помилка тут може коштувати дуже дорого – як суспільству, так і кожній людині зокрема. Вміння точно кваліфікувати кримінальні правопорушення показує, наскільки професійним є юрист. Це не просто формальність, а поєднання знань, логіки та уважності, які визначають якість роботи адвоката, прокурора, судді. Хороша кваліфікація – це впевненість, що закон застосований справедливо, а права кожного захищені.

Кваліфікація кримінальних правопорушень – це визначення, до якого виду кримінальних правопорушень належить певна дія або бездіяльність людини. Інакше кажучи, це процес, коли на основі ознак вчиненого діяння (хто вчинив, що зробив, за яких умов) це співвідноситься з конкретною статтею КК України, що є важливим кроком у правозастосуванні, адже від правильної кваліфікації залежить, яке покарання отримає правопорушник і чи буде воно справедливим. Помилки у кваліфікації можуть призвести до незаконного засудження або, навпаки, уникнення відповідальності. Тож кваліфікація – це не просто формальність, а ретельний аналіз усіх обставин справи, що вимагає глибоких знань і уваги до деталей.

Кримінально-правова кваліфікація – це визначення, чи відповідає вчинене діяння конкретній нормі КК України. Це процес, у якому аналізуються всі обставини правопорушення (час, місце, спосіб, мотиви, форма вини) та порівнюються з ознаками, визначеними законом. Кваліфікація має два аспекти: динамічний – сам процес аналізу й оцінки діяння, та статичний – кінцевий офіційний висновок, закріплений у рішенні слідчого, прокурора або суду. Від правильної кваліфікації залежить справедливість та законність притягнення до відповідальності, а помилки можуть призвести до порушення прав особи. Це не просто порівняння фактів із законом, а складна робота, що потребує точності та професійних знань.

Види кримінально-правової кваліфікації поділяються на *офіційну (легальну)* та *неофіційну (доктринальну)*. *Офіційна кваліфікація* – це оцінка діяння, яку дають слідчі, прокурори, судді від імені держави. Вона має юридичну силу та веде до реальних правових наслідків: відкриття кримінального провадження, досудового

розслідування, судового розгляду, винесення вироку та призначення покарання. *Неофіційна кваліфікація* – це оцінка правопорушення, яку дають науковці, викладачі, правники та студенти. Її можна знайти в підручниках, статтях, наукових конференціях чи ЗМІ. Вона не має юридичної сили, але допомагає виявляти проблеми правозастосування, удосконалювати кримінальне право та готувати майбутніх фахівців.

Значення правильної кваліфікації кримінальних правопорушень. Правильна кримінально-правова кваліфікація – це основа справедливого правосуддя, адже від неї залежить правовий статус особи, законність рішень суду та рівень довіри суспільства до правоохоронної системи. Вона визначає, чи буде людина притягнута до відповідальності, яке покарання їй загрожує та чи не будуть порушені її права. Помилки у кваліфікації можуть призвести до несправедливого покарання або, навпаки, безкарності. Крім того, вона впливає на єдність судової практики, захист потерпілих і загальну ефективність кримінальної юстиції. Тому важливо, щоб кваліфікація була точною, обґрунтованою та відповідала реальним обставинам кримінального правопорушення.

Кваліфікація кримінального правопорушення – це основа правосуддя, яка визначає, за що і в якій мірі особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Вона чітко встановлює суть, зміст та межі обвинувачення, забезпечуючи законність і справедливість судового процесу. Без правильної кваліфікації неможливо: - точно визначити склад кримінального правопорушення (об’єктивні та суб’єктивні ознаки, тяжкість діяння); - справедливо сформулювати обвинувачення; - законно визнати особу винною та призначити відповідне покарання. Кваліфікація є передумовою правосуддя: вона гарантує, що покарання буде відповідати вчиненому діянню, а особа не зазнає безпідставного переслідування чи, навпаки, уникнення відповідальності. Неправильне визначення правопорушення може призвести до порушення принципів законності, справедливості та індивідуалізації покарання.

Правильна кваліфікація кримінального правопорушення визначає, яке покарання отримає винний. Це пов’язано з тим, що суд призначає покарання відповідно до санкції тієї статті КК, за якою кваліфіковано діяння. Диспозиція описує саме правопорушення, а санкція встановлює можливе покарання. Неправильна кваліфікація може призвести до несправедливого вироку – або надто м’якого, або надто суворого. Тому точна юридична оцінка кримінального правопорушення є ключовою для законності та справедливості судового рішення.

Правильна кваліфікація кримінального правопорушення визначає всі подальші правові наслідки для особи. Від того, як саме кваліфіковано діяння (за якою статтею КК України), залежать можливість звільнення від кримінальної відповідальності, вид і межі покарання, умови його пом'якшення, строки погашення судимості та строки давності. Помилка в кваліфікації може призвести до незаконного притягнення до відповідальності або, навпаки, безпідставного звільнення. Тому точність правової оцінки має ключове значення для справедливості кримінального судочинства.

Неправильна кваліфікація кримінального правопорушення – це серйозна помилка, що може призвести до грубих порушень прав людини та викривлення правосуддя. Якщо особі безпідставно інкримінують кримінальне правопорушення, вона може незаконно зазнати кримінального переслідування. Водночас, якщо реальне правопорушення кваліфікують неправильно або не визнають кримінальним правопорушенням, винний може уникнути відповідальності. Такі помилки спотворюють статистику злочинності, створюючи ілюзію її зростання або штучного зменшення. Це підриває довіру до правоохоронних органів і правосуддя. Правильна кваліфікація – основа справедливого покарання і гарантія дотримання прав громадян.

Правильна кваліфікація кримінальних правопорушень – це ключова навичка правоохоронців, що забезпечує захист прав людини, громадського порядку та безпеки. Вона дозволяє точно визначати вид кримінального правопорушення, встановлювати відповідальність винних і забезпечувати справедливе правосуддя. Крім того, правильна кваліфікація допомагає не лише реагувати на кримінальні правопорушення, а й запобігати їм, аналізуючи причини й тенденції злочинності. Це основа законності та правопорядку, що зміцнює довіру суспільства до правоохоронної системи та сприяє ефективній боротьбі зі злочинністю.

Стосовно важливості подальшого дослідження/актуалізації Особливої частини кримінального права України. Автори навчального посібника: «Кримінальне право України. Особлива частина» О.В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський, А. Ю. Бабій говорять про значення О. ч. кримінального права України: - за допомогою її положень реалізується найважливіший принцип кримінального права - немає кримінального правопорушення без вказівки на це в законі. Тому діяння, за які в О. ч. КК України не передбачена відповідальність, не можуть визнаватися кримінальними правопорушеннями і тягти за собою кримінальну відповідальність і покарання. Застосування кримінального закону за аналогією заборонено: - визначає межі криміналізації діянь шляхом віднесення тих чи інших дій

(бездіяльності) до кримінально-протиправних, забезпечує тим самим реальні основи для дотримання законності; - в ній диференціюється кримінальна відповідальність за конкретні кримінальні правопорушення з урахуванням їх тяжкості (характеру і ступеня суспільної небезпечності), що дозволяє здійснювати цілеспрямовану кримінальну політику і проводити її в суворих рамках законності [4; с.6].

За словами ексголова Конституційного Суду України (2014–2017 рр.), професора Ю.В. Бауліна, згідно з Проєктом КК, лише злочини мають 10 ступенів тяжкості, а кримінальні проступки не поділяються за ступенем тяжкості, і, окрім того, ступені тяжкості злочинів визначаються як ознаками, що характеризують основний склад злочину, так і ознаками, які знижують чи підвищують ступінь його тяжкості, треба було розв'язати таке питання: О. ч. повинна містити лише основний склад злочину, а ознаки, які знижують або підвищують ступінь тяжкості злочину, мають бути поміщені в Загальну частину; чи стаття О. ч. має містити декілька частин, у яких послідовно визначаються основний, особливо привілейований, привілейований, особливо кваліфікований та кваліфікований склад злочину? Більшість членів Робочої групи дійшли висновку, що О. ч. повинна містити лише ознаки основного складу того чи іншого виду злочину. Враховуючи те, що в науці кримінального права відсутня теорія визначення кваліфікованих та особливо кваліфікованих, а також привілейованих ознак складів злочинів, а перелік таких ознак у чинному КК України не піддається переконливому поясненню, то на основі висновків кримінологічних досліджень, пропозицій науковців та дослідження судової практики розробники Проєкту КК вирішили помістити в Загальній частині вичерпним переліком загальні ознаки, які підвищують тяжкість умисного злочину на два та один ступінь, а ознаки, що знижують тяжкість злочину, на три чи два ступені; також специфічні ознаки, що підвищують тяжкість злочинів, передбачених у певному розділі, - у перших статтях того розділу О. ч., у якому розміщені відповідні основні склади злочинів, до яких відносяться такі ознаки. Таким чином, з урахуванням майбутнього оцифрування тексту КК стаття О. ч. представлена як така, у якій умовно можна виокремити чотири частини: *перша частина* містить ознаки основного складу злочину, *друга частина* – ознаки основного складу злочину та ознаки, які знижують тяжкість злочину на три або два ступені тяжкості (особливо привілейований або привілейований склад злочину), *третя частина* – ознаки основного складу злочину й ознаки, які підвищують тяжкість злочину на два ступені (особливо кваліфікований склад злочину), *четверта частина* – ознаки основного складу злочину та ознаки, які підвищуються тяжкість

злочину на один ступінь (кваліфікований склад злочину). Таке розташування ознак, яке знижує та підвищує ступінь тяжкості злочину, пояснюється положеннями, передбаченими в статті 2.2.6 «Визначення ступеня тяжкості злочину за наявності ознак складу злочину, які змінюють ступінь тяжкості злочину» та у статті 2.2.9 «Алгоритм визначення ступеня тяжкості злочину» [5, с. 11–12].

Висновки *(за І. В. Кріцаком).* Для більшої асоціативності та спрощеності у викладанні кримінального права, важливо пригадати, що теорія держави і права є цілісним фундаментом юриспруденції, стіни на якому – це галузі права, що складаються з окремих частинок-цеглинок тобто норм права. Або інше порівняння, коли інститути кримінального права є стінами фундаменту кримінального права, наприклад, кримінальні правопорушення проти життя і здоров'я, проти власності, проти статевої свободи й недоторканості, які можуть бути порівняними із Заповідями Божими, де кожен із цих інститутів має свою цеглину – норму права, тобто конкретну статтю КК України. Наприклад, кримінальні правопорушення проти власності – крадіжка, розбій, грабіж тощо. Як бачимо, система кримінального права тісно/органічно взаємопов'язана і всякий дисбаланс у ній не допустимий. Однак існує те, що ми називаємо «чорними дірами»/лакунами в українському кримінальному праві, які потребують свого вирішення, що вимагає консолідованих зусиль/консиліуму теоретиків і практиків заради усунення важливих питань державного регулювання та суспільного життя.

На сьогодні до КК України було внесено понад 1500 правок, змін і доповнень (*за Ю. В. Бауліним*), що безперечно внесло свої корективи/спричинило дисбаланс у структурі КК України. Прикро те, що законодавець/народні депутати України не мають фахових знань з кримінального права. Тому на наше переконання при комітетах ВР України повинна бути створена та активно діяти/функціонувати постійна робоча група із провідних вчених нашої держави, подібно тій, яка сьогодні створена Президентом України щодо розроблення нового КК України [6], основним завданням якої буде доцільність/відповідність чи недоречне внесення змін і доповнень до КК України, що сприятиме органічній цілісності КК та не суперечливості кримінально-правових норм доктрині українського кримінального права сформованій батьками-засновниками, адже така традиція добре прижилися в українській національній/ментальній свідомості. Не потрібно видумувати/вигадувати велосипед у виді фантастичних та заплутаних норм кримінального права та надскладності, коли читаючи нічого не розумієш. Йдеться про хибний шлях, який сьогодні обрала «робоча група» нового КК України *(за твердженням М. І. Панова, О. М. Бандурки та багатьох інших відомих*

вчених нашої держави). На рівні доктрини можна обговорювати все, що завгодно. Однак, коли йдеться про прийняття таких «перлів» та «конструктів», коли «голову ламаєш» про що йде мова, тоді слід добре замислитися. Ми підтримуємо позицію *П. Л. Фріса*, що: «КК України слід писати для Бабусі», тобто він повинен бути максимально спрощеним, ясним і доступним, сприйнятним для широкого загалу. Це єдиний вірний шлях, на наше переконання, для кримінального права України, так, подібно якби КК України складався з 10 Заповідей Божих *(за В. М. Трубниковим, В. П. Ємельяновим)*. Значить, звідси й відповідний підхід та шлях до вироблення/конструювання кримінально-правових норм.

Інша справа, коли ми готуємо КК для «електронного робота судді», який за допомогою штучного інтелекту буде провадити розгляд кримінальних справ *(за суддею – А.Ю. Малєєвим, який підтримує таку позицію)*. Можливо новий КК більше підходить під такий конструкт. Тоді слід визначити та довести до широкого загалу, найперше, концептуальну/стратегічну ціль нового КК України й відповідно до неї розробляти інститути та кримінально-правові норми, вибудовувати логічну структуру. Помилково, що з самого початку засідань робочої групи у різних містах України не запрошувалися знані спеціалісти, знавці-зубри, викладачі, доценти й професори кримінального права, які здатні дати відсіч багатьом в аспекті вихолощення єресі у кримінально-правовій науці; які часами займають принципову, й не завжди сприйнятливу позицію для всіх, однак є справжніми спеціалістами/ професіоналами/фахівцями своєї справи. Йдеться про *В. І. Тютюгіна, О. Е. Радутного, П. І. Орлова, А. В. Байлова, Ю. А. Вапсви, А. А. Васильєва* та багатьох інших видатних вчених й практиків не обов'язково докторів наук. Це ж особливо стосується знаного спеціаліста у конструюванні кримінально-правових санкцій – професорки *О.О. Книженко*. Величезним є потенціал професора – *Ю. В. Орлова* науковий ресурс, професіоналізм та обізнаність якого також слід особливо залучити або можливо довірити відповідальну місію з вироблення концептуальної доктрини кримінального права з урахуванням умов воєнного стану, необхідності впровадження альтернативних видів покарань, міжнародного досвіду та подальшим конструюванням нового КК України.

Головне враховувати наші, українські реалії та напрацювання, щоб новий КК України не був аналогом КПК України (2012 року), недоліки якого пожинаємо та не можемо подолати до сьогоднішнього дня. Сліпе копіювання іноземного законодавства категорично недопустиме. Слід, головне, враховувати звичаї, менталітет, культуру українського народу. Важливим є дискурс та проведення регулярних

наукових заходів з представниками адміністративного права України/адміністративістами та знавцями інших галузей права *(йдеться про А. Т. Комзюка, К. Л. Бугайчука)*. Насамперед, до складу робочої групи слід включити знаних представників кримінально-правової науки подібно 21 представнику найрізноманітніших правових галузей, що представляють Велику Палату Верховного Суду України, позиції яких часто є суперечливими, де кожен суддя займає принципову позицію і хоче показати свою значущість, однак, зрештою, приходять до спільного знаменника/консенсусу та приймають важливі доленосні рішення для нашої держави на відміну від Конституційного Суду України, який так і не зміг запрацювати на повну силу, що так необхідно в умовах реальної російсько-української війни.

За словами академіка *С. М. Прилипка*, в умовах сучасних викликів, зокрема післявоєнного відновлення України, необхідно критично оцінити ефективність і доцільність функціонування окремих державних інституцій, зокрема Конституційного Суду. Якщо цей орган при належному фінансуванні не виконує своїх функцій, постає питання, чи має сенс його подальше існування в нинішньому форматі. Можливими шляхами вирішення можуть бути зменшення фінансування, створення відповідної палати у складі Верховного Суду або забезпечення ефективної роботи Суду. Конституційний Суд є важливим, особливо для розгляду ключових нагальних питань державного життя [7; 8].

Лише у дискусії народжується Істина. Розумна конкуренція – це завжди добре. Її не потрібно боятися, адже лише за допомогою справжньої наукової дискусії можна прийти до великих результатів. Сьогодні склад робочої групи з розроблення нового КК України слід суттєво розширити знаними спеціалістами нашої держави у галузі кримінального та інших галузей права або варто створити іншу робочу групу, яка займе якісно принципову протилежну/ традиціоналістську позицію, що сприйнятна широкому загалу української спільноти, щоб новий КК України не був «космічною реальністю», а максимально зближувався з народом. Водночас, був гострим інструментом (*за В. Я. Тацієм*), подібно скальпелю в руках хірурга, адже йдеться не про «суспільно-шкідливе» у юриспруденції, а – ранг/п'єдестал всього «суспільно-небезпечного». Слід спростити норми та структуру КК України до такого рівня, щоб за словами *П. Л. Фріса* й бабусі було все зрозумілим. Це шлях до конструювання кримінально-правових норм.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Відбувся круглий стіл по обговоренню питань реформування законодавства про кримінальну відповідальність. 8 лютого 2019 року. Навчально-науковий юридичний інститут. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. URL: https://law.pnu.edu.ua/2019/02/11/
2. Орлов Ю. В. Склад покарання: концепт, структура, зміст. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2023. № 30(3), 65–85. URL: https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.06
3. Кріцак І. В., Гаврись А. А. Роль судової практики Касаційного Кримінального Суду у складі Верховного Суду у підготовці правників-правоохоронців у ЗВО МВС. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* № 33(3). 2024. С. 471–487. https://doi:https://doi.org/10.32631/ vca.2024.3.44
4. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник / Попович О. В., Томаш Л. В., Латковський П. П., Бабій А. Ю. Чернівці, 2022. 319 с.
5. Баулін Ю. В. Загальні підходи до побудови Особливої частини проєкту КК України. Особлива частина Кримінального кодексу України : система та зміст: матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 20–23 жовт. 2021 р. / редкол.: Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко, І. А. Вишневська. Харків: Право, 2022. С. 11–14.
6. Новий Кримінальний Кодекс. URL: https://newcriminalcode.org.ua/
7. Чи існує правова система в Україні? Сергій Прилипко / Телевсесвіт. 19 листопада 2024 р. URL: https://www.youtube.com/ watch?v=PINf52PDr9k
8. Правова система. Закони. Реформи. Сергій Прилипко / Телевсесвіт. 20 листопада 2024 р. URL:https://www.youtube.com/ watch?v=8fSWwHu_9Tk

МІЖНАРОДНА СИСТЕМА СТРАХУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Наталія ЛЕВКОВЕЦЬ, кандидат економічних наук, доцент
Національний транспортний університет

Міжнародна система страхування є важливим інструментом для забезпечення економічної безпеки та захисту інтересів як суб'єктів господарювання, так і громадян на глобальному рівні. Вона охоплює різноманітні види страхових продуктів, серед яких: страхування життя, майнове, медичне, відповідальності, а також перестрахування, що є ключовим елементом для диверсифікації та зменшення ризиків.

Основними складовими міжнародної системи страхування є глобальні страхові ринки, які працюють завдяки багатьом правовим і економічним регуляціям, а також перестрахуванню, що гарантує фінансову стабільність та допомагає зменшити ризики для

страховиків. Перестрахування дозволяє великим страховим компаніям розподіляти ризики між кількома учасниками ринку, що робить сектор стійкішим до великих фінансових втрат, які можуть виникнути в результаті стихійних лих, катастроф або економічних криз.

Аналіз досліджуваної літератури. Дослідження різних авторів теми міжнародної системи страхування показує багатогранність цього феномену, який охоплює не лише економічні та фінансові аспекти, але й правові, соціальні та технологічні. Оглядаючи дослідження Журавки, О. С., Плиса В. Й., IAIS, S&P Global, Ghosh, Rothstein та Booth and Brown, можна зробити висновок, що міжнародна система страхування повинна бути гнучкою, інноваційною та взаємопов'язаною на всіх рівнях [1, 2, 4, 5, 6]. Тенденції в розвитку цього сектора включають інновації в технологіях, глобальне регулювання та адаптацію до нових ризиків, що виникають у світі.

Результати дослідження. Зміни, пов'язані з глобалізацією, цифровізацією та новими технологіями, суттєво трансформують саму структуру та функціонування страхового ринку. Сучасні інформаційні технології, включаючи штучний інтелект і великі дані, дають змогу страховим компаніям здійснювати більш точну оцінку ризиків, а також створювати персоналізовані страхові продукти. Цифрові платформи дають клієнтам змогу швидше отримувати страхові послуги та полегшують доступ до продуктів для широких верств населення, що сприяє підвищенню доступності й ефективності страхування.

Глобалізація економічних процесів і геополітичні зміни створюють нові виклики для страхової галузі. Збільшення фінансових ризиків, нестабільність валютних курсів, торгові війни, а також зростаючі геополітичні конфлікти негативно впливають на загальний стан міжнародної системи страхування. Крім того, зміни в законодавчій сфері, пов'язані з посиленням вимог до страховиків щодо капіталізації, прозорості та забезпечення надійності страхових продуктів, також мають суттєвий вплив на цей сектор.

Особливе місце у вивченні міжнародної системи страхування займають глобальні виклики, пов'язані з змінами клімату, пандеміями та іншими соціальними й екологічними факторами. Зміна клімату стала важливим фактором, що сприяє збільшенню кількості стихійних лих, таких як урагани, повені та інші катастрофи, що змушує страховиків переглядати стратегії управління ризиками й знаходити нові рішення для забезпечення фінансової стабільності.

Пандемії, зокрема спалах COVID-19, також призводять до значних економічних і соціальних наслідків, що вимагає вдосконалення медичного страхування та страхування бізнесу від

різноманітних ризиків. Страхові компанії мають адаптувати свої стратегії до нових викликів і впроваджувати нові продукти, які враховують специфіку сучасних загроз.

Загалом, міжнародна система страхування стикається з низкою складнощів і викликів, однак продовжує розвиватися і адаптуватися до змін. Інновації у сфері технологій, нові підходи до управління ризиками та зміни в правовому середовищі створюють умови для подальшого розвитку страхового ринку та підвищення його ефективності. Усі ці фактори підкреслюють важливість міжнародного страхування як інструменту для підтримки економічної стабільності та забезпечення соціального захисту населення на глобальному рівні.

Міжнародний страховий ринок являє собою складну мережу, що включає численні національні ринки, котрі активно взаємодіють між собою завдяки транснаціональним страхових корпораціям, перестрахувальним компаніям та регуляторним органам. Ці органи забезпечують узгодження політики і практик страхування на глобальному рівні. До основних учасників світового страхового ринку належать як міжнародні страхові компанії, так і численні регіональні та національні страховики, що активно співпрацюють через перестрахування та інші спільні ініціативи.

Провідними страховими ринками є США, Європейський Союз, Китай та Японія. Ці країни займають лідерські позиції за обсягами страхових премій, що зібрані на їхніх ринках. США продовжують бути лідером, як за обсягом премій, так і за кількістю глобальних страховиків. Європейський Союз має значний вплив через високу інтеграцію своїх ринків, де страхова діяльність регулюється спільними нормами. Китай і Японія займають важливе місце на азіатському ринку, причому Китай демонструє особливо високі темпи розвитку завдяки збільшеному попиту на страхові продукти серед середнього класу [2].

У 2022 році світовий обсяг страхових премій перевищив 7,5 трильйона доларів США, що відображає високий рівень розвитку та глобалізації цієї галузі. За даними Swiss Re, найбільшу частину ринку займає страхування життя, яке становить більше ніж 55% від загального обсягу. Інші сегменти, такі як загальне та медичне страхування, також показують стабільне зростання. В останні роки активно розвивається страховий сектор у країнах, що розвиваються, таких як Індія, Бразилія та країни Південно-Східної Азії, що свідчить про розширення доступу до страхових послуг у регіонах з високим економічним потенціалом [1].

В країнах, що розвиваються, особливо зростає попит на медичне страхування, страхування від катастроф і природних лих, а також нові форми цифрового страхування, що дозволяють знизити витрати та

покращити доступність послуг. Процеси урбанізації і зростання середнього класу в цих країнах сприяють подальшому збільшенню попиту на страхові продукти, відкриваючи нові можливості для розвитку ринку.

Однак глобальний страховий ринок зазнав уповільнення внаслідок пандемії COVID-19 та економічної нестабільності, що вплинуло на обсяги страхових премій. Наприклад, у 2020 році через пандемію обсяг премій скоротився на 2,1%. Проте, вже в 2021 році ринок відновився на 3,3%, що свідчить про здатність галузі адаптуватися до нових умов. Очікується, що в найближчі роки середньорічний темп зростання премій становитиме 4,5%, що вказує на оптимістичні прогнози на фоні відновлення світової економіки та стабілізації після пандемії [2].

Міжнародна система страхування регулюється різними органами на національному та міжнародному рівнях, які визначають стандарти та гарантують відповідність вимогам безпеки на глобальному рівні. Одним із основних органів, що здійснює нагляд за страховою діяльністю, є Міжнародна асоціація органів страхового нагляду (IAIS). Цей орган відіграє важливу роль у розробці глобальних стандартів для страхових компаній та перестраховиків, сприяючи міжнародній співпраці між регуляторними органами різних країн.

У Європейському Союзі важливу роль відіграє агентство EIOPA (Європейське агентство з нагляду за страховими ринками), яке встановлює регулювання для страховиків в рамках ЄС. Однією з ключових нормативних норм є директива Solvency II, що визначає вимоги до капіталу компаній, управління ризиками та принципи нагляду. Ця директива спрямована на підвищення фінансової стійкості страхової галузі та забезпечення надійності компаній, що має велике значення для захисту прав споживачів.

Крім того, Світовий банк та Світова організація торгівлі (СОТ) відіграють важливу роль у розробці міжнародних стандартів і рекомендацій, що сприяють стабільності глобального страхового ринку, зокрема в умовах глобалізації фінансових ринків.

Згідно з даними OECD, у 2022 році близько 85% страхових компаній у розвинених країнах відповідали стандартам Solvency II, що сприяло значному підвищенню фінансової стійкості сектору. Ці стандарти дозволяють страховим компаніям краще реагувати на ризики та знижувати ймовірність банкрутства, що забезпечує їх здатність виконувати зобов'язання навіть у кризових ситуаціях [1, 4].

Таким чином, структура і правове регулювання міжнародної страхової системи є важливими інструментами для забезпечення стабільності та безпеки на глобальному страховому ринку. Сучасні регуляторні механізми дозволяють забезпечити баланс між

інноваціями, зростаючим попитом на страхові продукти та необхідністю захисту інтересів споживачів.

Перестрахування є критично важливим елементом міжнародної страхової системи, оскільки воно забезпечує стабільність і стійкість ринку. Процес перестрахування полягає в тому, що страхові компанії передають частину своїх ризиків іншим страховикам або спеціалізованим перестрахувальним компаніям, щоб зменшити можливі фінансові втрати у разі великих страхових подій. Це дозволяє страховикам зберігати фінансову стабільність і не витрачати величезні суми на покриття великих збитків, що може загрожувати їхнім фінансовим можливостям.

Основні гравці на світовому ринку перестрахування — це компанії, як Munich Re, Swiss Re і Hannover Re. [5] Вони відіграють ключову роль у забезпеченні стабільності на ринку, знижуючи фінансові ризики для основних страховиків і дозволяючи їм покривати великі та складні ризики, які можуть перевищувати їхні можливості. Завдяки перестрахуванню компанії можуть ефективно управляти ризиками, пов'язаними з катастрофічними подіями, такими як урагани, землетруси, торнадо, а також з кризовими ситуаціями, наприклад, пандеміями чи терористичними актами. Ці питання стають особливо актуальними в умовах зміни клімату та збільшення кількості природних катастроф.

Протягом останніх п’яти років ринок перестрахування демонструє стабільне зростання — в середньому на 6% на рік. Це зростання обумовлене збільшенням частоти та масштабів природних катастроф, таких як урагани, землетруси і інші екологічні катастрофи, а також глобальними ризиками, такими як фінансові кризи, епідемії та геополітичні конфлікти. У 2022 році обсяг перестрахувальних премій досяг 320 мільярдів доларів США, що свідчить про зростання попиту на ці послуги як інструмент для мінімізації фінансових втрат.

Перестрахування має важливе значення також для покриття екологічних і кліматичних ризиків. Зокрема, після великих природних катастроф, таких як урагани та повені, перестраховики можуть допомогти страховим компаніям швидко виконати свої зобов'язання щодо виплат, що могло б поставити під загрозу фінансову стабільність компаній без такої підтримки.

Отже, перестрахування є важливим інструментом для зменшення ризиків на глобальному страховому ринку. Воно дозволяє страховикам ефективно перенести частину своїх фінансових зобов'язань на глобальний ринок через перестрахувальні компанії, що забезпечує компаніям можливість управляти великими ризиками та сприяє стабільності фінансової системи загалом.

Швидкий розвиток технологій радикально змінює підходи до страхування та управління ризиками. Одна з головних інновацій — це впровадження блокчейн-технологій, які забезпечують більшу прозорість у здійсненні страхових угод. Вони знижують ризики шахрайства та прискорюють процеси виплат компенсацій. Завдяки блокчейну можна створювати більш ефективні системи реєстрації та обробки страхових заявок, що мінімізує людський фактор і знижує витрати на адміністрування.

Одним з найбільш перспективних напрямків є використання штучного інтелекту (AI), який дозволяє автоматизувати процеси обробки страхових заявок, аналізу великих обсягів даних та прогнозування майбутніх ризиків. AI значно підвищує точність оцінки ризиків і дає можливість страховим компаніям своєчасно реагувати на зміни, що впливають на їх діяльність. Особливо важливою є автоматизація процесів врегулювання страхових випадків, що дозволяє значно зекономити час і знижує операційні витрати. За даними McKinsey, у 2022 році 72% міжнародних страхових компаній вже впровадили AI-технології для оцінки ризиків та страхових випадків, що дозволило зменшити витрати на 20% [6].

Цифровізація також сприяє розвитку нових страхових продуктів, таких як on-demand страхування. Цей тип страхування дозволяє клієнтам купувати страховку лише на той період, коли це потрібно, без необхідності платити за постійну страховку. Такі інноваційні продукти дозволяють страхові компанії залучати нові сегменти ринку, зокрема молодь та технологічно підкованих клієнтів, для яких традиційні методи страхування є менш привабливими.

Цифрові інновації мають потенціал змінити структуру та динаміку ринку міжнародного страхування, роблячи його більш гнучким, доступним і ефективним.

Глобальні економічні кризи, політична нестабільність, санкційні режими та військові конфлікти мають великий вплив на міжнародний страховий ринок. У періоди економічної та політичної невизначеності попит на страхові продукти, що покривають кредитні ризики, політичні ризики та страхування від втрат через форс-мажорні обставини, зростає. Це пов’язано з необхідністю для компаній та організацій захищатися від фінансових втрат, спричинених непередбаченими подіями.

Геополітичні конфлікти можуть призвести до значних економічних втрат і вплинути на стабільність фінансових ринків, що в свою чергу підвищує попит на страхування, яке охоплює ризики, пов’язані з війнами, революціями, терористичними актами або іншими надзвичайними ситуаціями. Страхові компанії змушені адаптувати свої стратегії до змін у глобальній економічній та

політичній ситуації, щоб зберегти конкурентоспроможність і фінансову стабільність в умовах нестабільності [3].

Зміни клімату мають серйозний вплив на частоту та інтенсивність природних катастроф, що створює нові виклики для страхової галузі. Частота ураганів, повеней, торнадо, посух та інших стихійних лих зростає, що змушує страхові компанії переглядати свої продукти та стратегії управління ризиками. Компанії повинні адаптувати свої продукти до нових реалій і зростаючих ризиків природних катастроф, щоб забезпечити компенсацію збитків у разі їх виникнення.

Особливо в країнах, де спостерігається підвищена частота катастрофічних подій, страховики можуть впроваджувати спеціалізовані фонди для компенсації збитків або співпрацювати з урядами для створення програм страхування від природних катастроф. Такі програми допомагають зменшити фінансові наслідки для населення та бізнесу, а також сприяють зменшенню економічних витрат, що виникають через стихійні лиха.

Це особливо важливо для країн, де зміни клімату проявляються найбільш яскраво. Страхові компанії повинні створювати доступні та ефективні продукти для захисту від природних катастроф, адже такі заходи забезпечують захист економічних інтересів і сприяють стійкості перед лицем змінюваного клімату.

Висновки. Міжнародна система страхування продовжує еволюціонувати і адаптуватися до нових викликів сучасності. Використання інноваційних технологій, розвиток перестрахування та посилення регуляторних норм сприяють стабільності страхової галузі. Основними завданнями залишаються підвищення доступності, ефективності та довіри до страхових продуктів у всьому світі. Цифровізація та інтеграція передових технологій, таких як штучний інтелект і великі дані, відіграватимуть важливу роль у розвитку галузі. Це дозволить підвищити швидкість обслуговування клієнтів, покращити персоналізацію страхових продуктів і забезпечити більш ефективне управління ризиками. Глобальні зміни клімату та економічна нестабільність продовжуватимуть створювати нові виклики для страхового сектору, змушуючи компанії розробляти нові методи управління ризиками та адаптації до нестабільного середовища. Міжнародна співпраця та гармонізація регуляторних стандартів сприятимуть зміцненню стійкості страхової галузі та створенню нових можливостей для її розвитку. Таким чином, міжнародна система страхування наближається до періоду значних змін. Її здатність адаптуватися до нових реалій стане ключовим фактором для ефективного захисту економічних інтересів суспільства в майбутньому.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Bach, R. L., Weitzman, P. S. (2020). *Global Insurance and Risk Management in the 21st Century*. New York: Palgrave Macmillan.
2. International Association of Insurance Supervisors. (2022). *Global Insurance Market Report*.
3. Insurance Information Institute. (2022). *Insurance and Climate Change: A Global Perspective on Risk Management and Resilience*.
4. KPMG. (2021). *The Future of Insurance: A Roadmap to Digitalization and Innovation in the Insurance Sector*. KPMG International.
5. Журавка, О. С., Бухтіарова, А. Г., Пахненко, О. М. (2020). *Страхування: навчальний посібник*. Суми: Сумський державний університет.
6. Плис В. Й. (2023) *Страхування: навчальний посібник.* Київ: Каравела.

БЕЗПЕЧНЕ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ВІЙНА: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РІВЕНЬ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Ігор МЕДВЕДЄВ, кандидат наук з державного управління, доцент
Комунальний заклад Тростянецької міської ради «Музейно-виставковий центр «Тростянецький»

Постановка проблеми. Війна в Україні у XXI столітті триває з 2014 року. В сучасному реальному середовищі галузі культури та освіти, кожна держава, регіон, територія мають свій відлік часу. З позиції публічного управління важливо усвідомлювати, наскільки масштабно та суттєво військові дії вплинули на функціонування галузі культури та освіти, їх зміст, спрямованість та реалізацію. Звичайно, порівняти досвід західних областей України з негативними впливами на галузі культури та освіти АР Крим, Донецької та Луганської області та інших регіонів важко. Але, після повномасштабного вторгнення, всі громадяни України та працівники галузей культури та освіти, менеджери від публічного управлінні, депутати рад всіх рівнів, пересічні громадяни, чия діяльність так чи інакше стосується гуманітарної сфери усвідомили проблеми з якими доводиться стикатися в умовах війни та окупації. Слід зазначити, що з позиції публічного управління війна в XXI столітті впливає на функціонування галузі культури та освіти негативно.

Аналіз проблем дослідження та публікацій. В українській науці над проблемою публічного управління галузями культури та освіти з позиції теоретико-методологічних засад системного аналізу в управлінні галуззю культури та освіти займалися такі вчені як: Р. Андрюкайте, В. Бех, В. Воронкова, Л. Івашина, М. Мартиненко,

О. Пунченко, Л. Пшенична, Н. Рєзанова. Над проблемами імперативів розвитку системного аналізу в управлінні галузями культури та освіти працювали такі представники філософської та управлінської науки як: Н. Абаніна, М. Ажажа, В. Безлер, О. Бугачук, О. Горпинич, В. Зінкевич, С. Мирошниченко та ін. Наукові погляди, вище згаданих дослідників змістовно висвітлюють основні принципи та закономірності, за якими здійснюється системне управління соціально-гуманітарним сектором в умовах реальних бойових.

Виділення раніше не вирішених завдань загальної проблеми. Разом з тим, в українській управлінській науці залишаються невирішеними питання розробки механізмів та інструментів, протидії негативного впливу війни на галузь культури та освіти. З позиції публічного управління в українській науці мало дослідженими залишаються питання негативного впливу на галузі культури та освіти, як гібридної війни так і негативному впливу на матеріальну та нематеріальну культурну спадщину війни повномасштабної. Науковці та практичні працівники органів державної влади та органів місцевого самоврядування ще не напрацювали механізми та інструменти публічного управління галузями культури під час військових дій. Поки для філософів, мистецтвознавців, істориків, економістів, педагогів в Україні залишаються невизначеними питання специфічних особливостей публічного управління культурою та освітою у військовий час на державному, регіональному та місцевому рівнях. Цей досвід починає в Україні тільки накопичуватися.

Постановка завдання. Завданням роботи є з'ясувати змістовні характеристики негативного впливу війни на галузі культури та освіти в Україні та територіальному рівні, та визначити механізми та інструменти протидії елементам цього негативного впливу війни на територіальному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Часові межі російсько-української війни в Україні у XXI столітті з позиції часу вимірюються роками, а то й десятиліттями. З позиції ідеології, історії, культурології та інших наук вчені усвідомлюють, що війна ця на всіх її фазах не була війною громадянською, а з самого початку її (з 2014 року) була війною загарбницькою. Разом з тим, і представники науки державного управління, яка існує в Україні об'єктивно, усвідомлювали, що гібридна війна з боку російського агресора йшла декілька десятиліть. Одним з напрямків цієї війни є напрямок культурний, ідеологічний, освітній. Опоненти будуть підкреслювати, що негативні впливи на освіту, культуру та інформаційну політику України з боку російського агресора слід вимірювати століттями. Разом з тим, із набуттям Україною у 1991 році незалежності холодна

війна російського агресора з Україною саме й перетворилася на гібридну. Всі роки незалежності України, з 1991 по 2014 рік тривала ця гібридна - неоголошена війна.

Негативні впливи агресора на економіку, сільське господарство, освіту, культуру і науку України були цілеспрямованою агресивною дією на всі галузі суспільного життя в Україні. Напрямки негативних впливів відчувалися на національному, регіональному й місцевому рівнях. Нас з позиції державного управління протидії цим негативним впливам цікавить на даним момент галузь культури та інформаційної політики, а також освіта. Найбільш міцний та масштабний вплив на регіональному рівні відчувався на території Автономної республіки Крим. Агресор не тільки мав у місті Севастополь потужну військову базу, але й десятиліттями впроваджував на території Автономної республіки свою загарбницьку освітню, культурну та інформаційну політику. На тлі того, що Україна не могла повною мірою реалізувати в Криму інформаційну, культурну, освітню та іншу безпеку агресор активно використовував елементи гібридної війни. Роздача російських документів, активізація експансії російськомовної освіти, культури були тими інструментами, за допомогою яких підривалася інформаційна та культурна безпека Української держави. Так на 2011 рік в Автономній республіці Крим закладів освіти українською мовою майже не було. Чисельність таких закладів в дошкільній, середній, професійно-технічній та вищій освіти рахувалася на одиниці. Завдяки агентам впливу агресора, які були й серед чиновників від державного управління так і серед депутатів рад всіх рівнів не були задіяні механізми національної безпеки держави, регіонів, територій, кожного конкретного громадянина окремо. Засилля російськомовного культурного продукту (фільмів, книжок, підручників) було десятиліття нормою й забувалося на недостатній фінансовій спроможності української влади на всіх рівнях. Лобі для російської освіти та культури створювалося на інституціональному рівні (президент - зрадник), так і на рівні регіонів.

Системно впливати та нищити українську освіту та культуру на рівні областей та районів вважалося нормою. Апарат державної служби, який формувався за партійною або ж традиційною позицією зберігався не тільки до 2014 року. Агенти впливу агресора ще й досі мають силу й займають місця в апаратах публічної влади. Не менш важливим стає сьогодні освітня, культурна та інформаційна робота, що лежить у площині політики держави в галузі релігії. Україна, як демократична, конституційна держава забезпечувала свій рух в Європу як країна багатонаціональна, та країна що реалізує на всіх рівнях свободу віри та совісті. Агресор веде проти України війну на знищення. Коли військовими цілями стають об'єкти освіти (дитячі

садки, школи, виші), об'єкти культури такі як музеї в Сковородинівці та Куп'янську, то слід вважати, що ворог вбачає важливим для себе руйнувати культурну спадщину та освітню мережу. Отож, державним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування слід звернути увагу на посилену безпеку не тільки об'єктів критичної інфраструктури, а й об'єктів матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, освіти всіх рівнів.

Слід зазначити, що в межах пропаганди української мови, освіти, культури, слова, історії та мистецтвознавства державою робилось досить мало. Недосконале, недолуге державне управління культурою та освітою, перш за все й призвело до вдалої експансії в Луганській та Донецькій областях. Більше того, негативний вплив російських агентів впливу відчувається й сьогодні. У Верховній Раді він, наприклад, мінімізований завдяки проголошенню проросійських парламентських партій поза законом. Але на рівні регіонів та територій серед представників освіти та науки, культури та інформаційної політики знаходяться зрадники, й ті хто продовжує віддавати злодійські накази та розпорядження. Доходить до того, що управління культури у військовий час надсилають на рівень територіальних громад по лінії управлінь культури та інформаційної політики маркувати пам'ятки архітектури та інфраструктурні об'єкти для того, щоб їх розпізнавали дрони-розвідники. І коли на рівні територій відбувається усвідомлене розуміння, того що і на сьогодні в нашому середовищі є зрадники та агенти впливу активність таких чиновників на деякий час мінімізується й перетворюється на тихий саботаж.

Перемогти у війні гібридній, інформаційній, повномасштабній можна лише за умов активного використання ресурсів. Освітні, культурні та мистецькі ресурси народу України то один із інструментів забезпечення безпеки держави. Нематеріальна та матеріальна культурна спадщина то ресурс для інформування ідеології України. Звичайно, є загальнонаціональні символи та постаті в освітньому та культурному середовищі України. Серед загальнонаціонального культурного надбання, наприклад, можна назвати таких постатей як Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Франко, Михайло Грушевський, Тарас Шевченко, Леся Українка, Григорій Сковорода, Володимир Вернадський. Ці постаті не тільки частина культурної та інформаційної політики та освіти, а й частина монетарної політики України. Отож, освіта та культура як галузі державотворення можуть розглядатися з позиції державного управління у розвитку наступних механізмів: ідеологічного; інформаційного; економічного; фінансового; розпорядчо-правового та ін.

Унікальний досвід розробки організаційного механізму публічного управління галуззю освіти та культури на територіальному рівні розроблено в м. Тростянець Охтирського району Сумської області. Експериментальним майданчиком для впровадження та реалізацією цього механізму стала вся територія Тростянецької громади [2, 23]. Місто Тростянець Сумської області було окуповане російським агресором 24.02.2022 року. З перших днів окупації керівники галузі освіти та культури та відповідальні особи почали працювати над питаннями зберігання та евакуації культурних цінностей, забезпечення людей хлібом. Частина працівників, у перші дні окупації працювала дистанційно. Це стосується наукових співробітників, екскурсоводів. Працівники дитячий садків, шкіл на базі навчальних закладів пекли для громадян хліб. Технічні працівники, які були відповідальними за підтримання опалення, теж були вимушені відвідувати свої робочі місця, для забезпечення підтримання безпеки в закладах. Такий режим підтримувався в м. Тростянець Сумської області до 08.03.2023 року, до тих пір, поки здійснювати будь-який контроль за закладами освіти та культури стало неможливо, й потрібно було, або ж за допомогою гуманітарних коридорів покидати місто, або ж виходити на контрольовані ЗСУ території, або ж здійснювати свою діяльність у підпіллі. Разом з тим, працівники Комунального закладу Тростянецької міської ради «Музейно-виставковий центр «Тростянецький» та навчальних закладів в м. Тростянець намагалися підтримувати зв'язок не тільки один з одним, а й представниками органів місцевого самоврядування, командирами територіальної оборони, органами публічної влади на рівні області та столиці[4, 34].

Робота була зосереджена на спостереженні за станом об'єктів культурної спадщини, закладами освіти, їх станом. Також працівники закладів освіти та культури Тростянецької громади передавали інформацію про переміщення ворожої техніки по території Тростянеччини, з метою її знищення. Місто Тростянець Сумської області було звільнене від російських окупантів 26. 03. 2023 року. Відразу ж, ті працівники Музейно-виставкового центру «Тростянецький», які мали змогу прибути на робочі місця почали роботу по перевірці наявності культурних цінностей (фондів). В результаті первинного обстеження було виявлено, що окупантами в Музейно-виставковому центрі «Тростянецький» було викрадено майже всю наявну комп'ютерну техніку, пошкоджено унікальні шоколадні скульптури з експозиції «Музей шоколаду та кави» («Шоколадна корона», «Лебідь з молочного шоколаду»). Постраждали від мінометних обстрілів будівлі та деякі унікальні експонати Музейно-виставкового центру "Тростянецький". Так у кімнаті-музеї

Леопольда Єгоровича Кеніга була від вибуху пошкоджена унікальна антикварна шафа другої половини XIX століття, та стілець того ж часу. Від артобстрілів постраждала й сама будівля Садиби Леопольда Єгоровича Кеніга. Краєзнавча експозиція Музейно-виставкового центру «Тростянецький» на момент повномасштабного російського вторгнення була демонтована та перенесена у сховище та безпечні місця зберігання. Але, нажаль, втрачені назавжди унікальні антикварні двері північно-східного флігеля Садиби Леопольда Єгоровича Кеніга та вікна в тій же частині музею. Вікна було відновлено влітку 2022 р. Роботи по реставрації дверей було припинено, бо здійснити таку роботу виявилося неможливим. Отож було вирішено зробити сучасну копію цих дверей, яка у лютому 2025 року повернулася до Тростянця. Протягом місця окупанти знаходилися на території Музейно-виставкового центру «Тростянецький». Колектив Музейно-виставкового центру «Тростянецький» у 2022-2025 роках здійснив ряд організаційних та ресурсних заходів по забезпеченню власної діяльності. Під час окупації (лютий-березень 2022 року) на території Музейно-виставкового центру «Тростянецькою» (будівля Круглого двору) російські окупанти розмістили десятки одиниць військової техніки. В опалювальному приміщенні Музейно-виставкового центру «Тростянецький» розмістилися снайпери. Завданням загарбників було контролювати центр міста «Тростянець». Вони у цьому місці відчували себе у відносній безпеці, бо були переконані, що ЗСУ не будуть відкривати вогонь по пам'ятці матеріальної культури національного значення. Деякі працівники Музейно-виставкового центру «Тростянецький» вдавалися до нетрадиційних методів зберігання цінностей. Так головний зберігач фондів Іващук Ю.В. сховала унікальний виріб з кістки, що датується XIII століттям (Зарічненський грифон, «семаргл») у імітації пічного опалення в садибі Леопольда Єгоровича Кеніга. Атрефакт пролежав у схованці більше півроку. Головний зберігач фондів вважала, що ризик пограбування можна очікувати не тільки від російських окупантів, а й від місцевих мародерів. Таке припущення підтвердилося, бо в м. Тростянець мародерство було масовим.

Звичайно, відновлення закладів освіти та культури не можливе без підтримки як громадян України так і закордонних партнерів. Однією з перших делегацій, що прибула на територію Музейно-виставкового центру «Тростянецький» була команда на чолі з міністром культури та інформаційної політики Украхни. Увага профільного міністерства до Музейно-виставкового центру «Тростянецький» відчувалася. З перших днів звільнення м. Тростянець від окупантів (26 березня 2022 року року) роботу

закладу та працівників Музейно-виставкового центру «Тростянецький» було відновлено. Повстало питання про організацію заходів по цілеспрямованим позитивним впливам на життєздатність організації.

Для Тростянецької громади освіта, культура, музейна справа та фестивальна діяльність є місто-утворюючими напрямками роботи[1, 19]. Заклад отримав від благодійних організацій України інструменти, матеріали, пакувальне спорядження оргтехніку, що дало змогу почати відновлювальні роботи в закладі ще у травні 2022 року. Тростянецька міська рада, яку вже 15 років очолює Юрій Анатолійович Бова, активно позитивно впливала на процес організації відповідних робіт не тільки в Музейно-виставковому центрі «Тростянецький» а й на території музейно-меморіального комплексу в селі Боголюбове. До цієї роботи були залучені комунальні заклади Тростянецької громади, та громадськість м. Тростянець Так, наприклад, була організована низка толок. В травні 2022 року розпочалася робота по документуванню злочинів та пошкоджень, які вчинили окупанти. Були розпочаті роботи по консервуванню в зруйнованій, краєзнавчій частині закладу. Комунальники м. Тростянець розчистили завали, а працівниками ДБР провели відповідні слідчі дії. За висновками слідчих Державного бюро розслідувань, сума завданих пошкоджень сягає 5 мільйонів гривень.

В травні 2022 року м. Тростянець відвідали фахівці-реставратори Національного науково-дослідного реставраційного центру України (ННДРЦУ), які обстежили стан збереження музейних предметів різних груп зберігання. Обстеження проводилося з метою надання фахівцям музею консультативно-методичної допомоги щодо умов зберігання й пакування музейних цінностей, підготовлених до евакуації внаслідок воєнного стану в Україні, визначення музейних предметів, які вимагають невідкладної реставрації на базі ННДРЦУ, і виконання, у разі потреби, термінових консерваційно-реставраційних заходів на базі музею. Всього, участь у обстеженні взяли 14 фахівців-реставраторів. Працівники МВЦ «Тростянецький» отримали консультаційну підтримку від фахівців.

Влітку 2022 року працівники Музейно-виставкового центру «Тростянецький» вирішували питаннями вдосконалення туристичної та музейної інфраструктури. В зоні постійної уваги міської влади, відділу культури, туризму, молоді та спорту, комунального закладу Тростянецької міської ради «Музейно-виставковий центр Тростянецький» території філії музею в с.Боголюбове. Адже це місце є привабливим для туристів з різних куточків України та наших закордонних партнерів.

4 серпня 2022 року в межах співпраці Музейно-виставкового центру «Тростянецький» та Мінрегіон відбулася спільна відео-конференція, присвячена оновленим процесам погодження будівельної та дозвільної документації. Під час зустрічі учасники наголосили на необхідності посилення електронної взаємодії між міністерствами задля підвищення прозорості під час погоджувальних процесів, а також дотримання перехідного періоду. Учасники цього заходу мають опрацьовувати документацію в ЄДЕССБ на час розроблення МКІП Національної платформи культурної спадщини.

Саме на цій позиції, що до реформування галузі культури концентрує свою увагу Тростянецька міська рада, яка ініціює створення музею нового типу, який в основі своїй несе ідею ФОРПОСТУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ, якою є і зараз земля Сумщини [2, 34]. В селі Боголюбове Тростянецької ОТГ, на річці Ворскла, планується створення сучасного музею, який би відповідав нашим сучасникам на запитання: «Хто ми?». В основі концепції створення музею (або ж музейно-меморіального комплексу лежить ідея про те: що територія півдня Сумської області з ще в епоху середньовіччя стала тим, епіцентром у якому сходилися СХІД та ЗАХІД, а село Боголюбове було у минулому, і залишається зараз в епіцентрі протистояння цивілізацій. Частиною підготовки музейної експозиції до зими є захист від руйнування території археологічних та історичних розвідок та проведення низки заходів по заготівлі паливно-мастильних матеріалів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. У підсумку, можна зробити висновки, що з позиції державного управління галузями освіти та культури в умовах війни потрібно вийти на усвідомлення системного підходу до даної проблеми. Центральне місце в цьому підході повинно належати функції безпеки - держави, регіону, територіальної громади та кожного конкретного громадянина України. Галузі освіти та культури та інформаційної політики мають для забезпечення безпеки держави виключно важливе значення. Позитивні впливи на безпеку держави, освіту та культуру, інформаційну політику, як важливі її складові, повинні здійснюватися як на загальнодержавному, так і на рівні областей та Автономної республіки Крим. Разом з тим, слід зазначити, що областях та в територіальних громадах існують досить різні умови впливу війни на специфічні особливості публічного управління галузями освіти, культури та інформаційної політики. На даний момент, деякі території окуповані агресором. Але це не означає, що публічна влада в Україні не повинна намагатися зберегти багатовікове надбання українців в освіті, науці, культурі, інформаційній політиці тощо. Також, слід підкреслити, що на всіх рівнях реалізації забезпечення

функції безпеки держави слід застосувати механізм взаємодії всіх рівнів та органів державної влади, наскільки це можливо. Особливо важливо активно реалізовувати інформаційний механізм, як на підконтрольних Україні територіях, так і на деокупованих, і окупованих територіях. Тому, важливо налагодити узгоджену позицію взаємодії Міністерства освіти та науки, Міністерства культури та інформаційної політики із органами влади на регіональному та територіальному рівнях. Негативний вплив військових дій відбувається як на матеріальну так і на нематеріальну культурну спадщину, свідомість. З позиції державного управління, як кожної конкретної територіальної громади повинна бути розроблена індивідуальна дорожня карта збереження матеріальної та нематеріальної культурної спадщини, кожного конкретного навчального закладу.

Напрямками подальших розвідок стосовно впливу війни на галузі освіти, культури в Україні на територіальному рівні в подальшому можна розглядати з декількох відходів. Ми в своїй роботі зупинилися на загальному підході. Разом з тим, потребують визначення шляхи реалізації інших підходів: функціонального, суб'єктно-об'єктного тощо.

У 2025 році культура і освіта України стикається з новими викликами. По-перше, це скорочення фінансування міжнародних програм. За роки повномасштабного вторгнення успішні громади адаптувалися до фінансової кризи, та розробили механізми багато-джерельного та багато-канального фінансування. Наразі можна спрогнозувати, що у першому кварталі 2025 року стереотипні підходи до проектних та грантових технологій в Україні працювати не будуть.

По-друге, слід звернути увагу та те, що в Україні, в галузі культури та освіти відчувається значний дефіцит кадрів. Знайти сьогодні спеціаліста, наприклад, в галузі культури на мінімальну заробітну плату практично неможливо. З деокупованих територій, та з областей де активно ведуться бойові дії громадяни активно виїздять. Це, безумовно, негативно впливає на ринок праці. Органи місцевого самоврядування на сучасному етапі функціонування громад не можуть дозволити собі підвищення заробітних плат за рахунок місцевих бюджетів.

По-третє, в умовах війни, туристична галузі зазнає значної кризи. Прогнозувати, що туристичні фірми таких міст як Харків, Полтава, Суми, Дніпро відновлять свою роботу не доводиться. Тим більше, практично неможливим є вихід туристичних потужностей на рівень 2021 року.

По-четверте, слід зазначити, що за період 2022-2025 рр. комунальні заклади на територіальному та регіональному рівнях

змогли накопичити значні матеріальні ресурси, що дає змогу підтримувати функціонування підприємств у відповідності до існуючих об'єктивних законів.

По-п'яте, на нашу думку, потребують змін підходи державного управління до оплати працівників закладів культури та освіти. Слід підкреслити, що позитивні зміни в оплаті праці педагогічних працівників в Україні зазнали останніми роками позитивних змін. Фінансування закладів культури, особливо комунальної форми власності, знаходиться на досить низькому рівні. Ще більш критичною є ситуація із формуванням заробітних плат працівників галузі культури. Також залишається невизначеним статус працівників галузі культури, в законодавстві України про мобілізацію. Так наукові, науково-педагогічні працівників в галузі освіти мають право на відстрочку від призову то працівники галузі культури таких прав не мають.

Вище викладені суперечності повинні стати об'єктом дослідження науковців що працюють у галузях наук що обслуговують державне управління в Україні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бова Ю. А., Медведєв І. А. Організаційні заходи по розвитку музейної справи (на прикладі Тростянецької ОТГ Сумської області) / Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали IV Міжнародної наукової конференції (Суми, 28-29 листопада 2019 року) у 2 частинах. Частина 2. - Суми. ФОП Цьома С.П. 2019. -С. 19-24.

2. Белявцева С. С., Медведєв І. А. Публічне управління галуззю культури (на прикладі Тростянецької ОТГ Сумської області). // Матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет конференції молодих дослідників «Інновації в науці: сучасний вимір». Суми. Сумський ОІППО. 2021 р. с.33-37.

3. Медведєв Ігор. Григорій Сковорода: стежки, візії та творчість як складові освітньо-наукової діяльності музею (на прикладі музейно-меморіального комплексу в с. Боголюбове Тростянецької ОТГ. / Сумщина:від минулого до сьогодення: матеріали історико-краєзнавчої конференції закладів професійної (професійно-технічної) освіти. (Суми, 26 листопада 2022 року). ред. колегія: Г.І. Докторович, О.П. Смоленко. / за наук. ред. С.І. Моцак. - Суми: ФОП Литовченко Є.Б. 2023. -С. 19-23.

4. Шевлякова Н. А. Чорний сніг: місяць окупації в Тростянці. Суми:Видавничий дім «Ельдорадо». 2023. -224с.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Наталія ОПАР, кандидат наук з державного управління, доцент
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Сучасний світ важко уявити без застосування новітніх інформаційних технологій. У процесі становлення інформаційного суспільства суттєво змінюються та зростають вимоги до рівня інформатизації та застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у різних сферах діяльності державних інституцій. Зокрема, актуальними є питання поширення та розвитку електронного врядування, яке є результатом послідовного процесу переходу людства від індустріального до інформаційного, а також в умовах євроінтеграційного курсу нашої країни.

Теоретичні та практичні аспекти електронного урядування досліджували такі вчені, як А. Венглінська, І. Клименко, П. Клімушин, П. Ковалишина, Т. Кужда, І. Лопушинський, Г. Лук'янова, В. Магльонова, В. Михальчук, З. Павлишина, Р. Сай, І. Сопілко, А. Ушакова, В. Фурашев, Н. Чуба, С. Чукут та багато інших.

Існують різні підходи до визначення поняття «електронне урядування». Науковець І. Лопушинський вважає, що електронне урядування – це «спосіб організації державної влади за допомогою систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу та робить максимально простим і доступним щоденне спілкування з ними громадян, юридичних осіб, неурядових організацій» [4]. У працях таких фахівців в сфері державного управління, як Г. Жекало, М. Заяць, О. Вакун та І. Клименко, електронне урядування визначається як спосіб організації виконавчої влади і місцевого самоврядування, за допомогою сегментів глобальної інформаційної мережі та систем локальних інформаційних мереж, які забезпечують функціонування в режимі реального часу певних служб та робить щоденне спілкування громадянина з державними установами максимально доступним та простим [2; 3].

Процес використання технологій електронного урядування задля розвитку інформаційного суспільства сьогодні має глобальний характер. Тому, перш ніж визначити основні проблеми розвитку електронного урядування в Україні, хочемо зазначити, що, оцінювання результатів впровадження електронного урядування здійснюється на основі світових рейтингів, в яких відображається рівень електронного урядування в різних країнах на основі загальноприйнятих показників.

Зокрема, одним із них є Всесвітній Індекс розвитку електронного уряду (E-Government Development Index), що є складовою трьох важливих вимірів електронного уряду, а саме:

1) надання онлайн-послуг;

2) можливість підключення до електрозв'язку;

3) людський потенціал [9].

Дані показники розраховуються з інтервалом в 2 роки і публікуються на Інтернет-сайті Організації Об'єднаних Націй. У таблиці 1 відображено показники України за 2018-2024 рр. Україна постійно покращує свої позиції, що є позитивним моментом, враховуючи зміни, які відбуваються в даній сфері. За результатами рейтингу у 2024 р. Україна посіла 30 місце із 193 країн. На першому місці знаходиться Данія, з показником EGDI 0.9847. На другому – Естонія, індекс EGDI – 0.9727. Третьою є Сингапур, індекс EGDI – 0.9691 [9].

Таблиця 1 – Показник розвитку електронного уряду в Україні у період з 2018 до 2024 рр. [9]

Рік	**Рейтинг**	**Індекс EGDI**
2024	30	0.8841
2022	46	0.8029
2020	69	0.7119
2018	82	0.6165

Проте, не зважаючи на значні досягнення й переваги впровадження електронного урядування, можна визначити такі ключові перешкоди на шляху до реалізації якісної системи електронного урядування та процесу цифровізації в Україні, які потребують вирішення найближчим часом:

1. Проблеми, пов'язані з інфраструктурою та доступом до мережі Інтернет. Доволі часто виникають моменти, коли громадяни фізично не можуть скористатися електронними послугами, чи не мають доступу до веб ресурсів державних органів влади через відсутність мережі Інтернет на деяких територіях. На жаль, сьогодні наша країна перебуває в умовах війни, і ця ситуація тільки загострює дану проблему.

2. Обмежені фінансові ресурси для забезпечення безперебійного та якісного функціонування електронних систем, особливо на місцях.

3. Ризики технічного характеру, які виникають у програмному забезпеченні, яке часто є неліцензованим. Також в цьому контексті варто згадати й про застарілість матеріально-технічної бази та телекомунікаційної інфраструктури державних органів влади, особливо на місцевому рівні. Загалом ці проблеми стають на заваді

забезпеченню інформаційної безпеки, кібербезпеки та захисту персональних даних кожного учасника системи електронного урядування.

4. Недостатній рівень обізнаності щодо основних можливостей та позитивних наслідків впровадження електронного урядування серед громадян. А також потребує постійного удосконалення та підвищення компетентностей щодо переваг електронного урядування серед службовців державних установ та організацій.

5. Відсутність загальноприйнятих стандартів щодо впровадження та оцінювання рівня розвитку електронного урядування, відсутність дієвих механізмів контролю у сфері електронного урядування та інформатизації тощо.

6. Питання безпеки даних. Із зростанням кількості електронних послуг та розвитком е-урядування пропорційно зростає й вагомість питання захисту національної безпеки та безпеки життєдіяльності, захисту персональних даних тощо.

Звісно цей перелік не є вичерпним, і та, чи інша проблема може набувати різної пріоритетності залежно від часової чи територіальної приналежності. Запровадження ефективної системи електронного урядування створює додаткові вимоги й виклики не лише для держави загалом, але й для кожного публічного управлінця зокрема. Тому розгортання системи не має бути точковим, а лише централізованим та всеохоплюючим.

Запровадження та розвиток технологій електронного урядування у публічному управлінні сьогодні слід розглядати як інструмент, спрямований насамперед на підвищення його якості. Виділяють такі основні переваги впровадження в Україні концепції електронного урядування:

– забезпечення населення повноцінною інформацією про діяльність державних органів влади в електронній формі;

– надання універсального доступу до цієї інформації;

– забезпечення ефективного моніторингу діяльності державних структур [1, с. 142].

Сьогодні в Україні спостерігається активний розвиток насамперед електронного уряду, зокрема запровадження більш досконалих систем електронного документообігу з використанням електронного цифрового підпису, надання послуг громадянам і бізнесу за допомогою Центрів надання адміністративних послуг, системи «єдиного вікна» тощо. Потужними темпами також розвивається галузеве електронне урядування, а саме: електронна медицина, електронна освіта, електронна комерція, електронний банкінг, використання технологій електронного урядування в транспортній сфері, в органах поліції, фіскальній службі, митниці, в судах тощо [8].

Протягом 2017-2021 років в Україні було проведено значну кількість заходів для впровадження елементів електронного урядування. У 2019 році концепція електронного урядування отримала назву «Держава в смартфоні». Ключовим елементом концепції є мобільний додаток «Дія», розроблений Кабінетом Міністрів України та Міністерством цифрової трансформації.

Вважаємо за доцільне у цьому контексті згадати й про вагомі напрацювання у сфері надання електронних адміністративних послуг, що в першу чергу забезпечуються засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, який є офіційним джерелом інформації про надання адміністративних послуг в Україні [7]. Іншою назвою вебпорталу є Портал Дія. Держателем Порталу Дія визначено Міністерство цифрової трансформації України, технічним адміністратором Порталу Дія визначено державне підприємство «ДІЯ», що належить до сфери управління Мінцифри. Портал Дія функціонує за адресою https://diia.gov.ua/. На порталі можна дізнатися більше що являє собою Дія, зокрема визначено, що Дія – це Портал (он-лайн сервіс державних послуг); мобільний застосунок; освіта (портал з освітніми матеріалами та онлайн курсами); бізнес (портал для допомоги малому та середньому бізнесу; ЦНАПи (майбутні Центри Дія) та Дія City (спеціальний правовий режим для ІТ-індустрії) [6]. Портал ДІЯ є універсальною точкою доступу до всіх доступних державних послуг, що надаються за єдиними стандартами. Перелік цих послуг постійно оновлюється та доповнюється.

Враховуючи окреслені раніше проблеми, до основних напрямів удосконалення та впровадження електронного урядування можна віднести:

– проведення постійної роботи щодо інформування громадян про доступні електронні державні послуги та переваги їх використання;

– проведення систематичної роботи з підвищення кваліфікації державних службовців, спрямованої на покращення ефективності обслуговування споживачів послуг;

– розширення переліку послуг, що можуть надаватися онлайн; отримання вичерпних онлайн-консультацій, створення та розвиток «пакетих послуг» за життєвими ситуаціями чи бізнес-потребами тощо;

– підвищення відповідальності, контролю та оцінювання рівня розвитку електронного урядування;

– підвищення рівня довіри громадян до системи електронного урядування;

– запровадження кращих європейських практик та стандартів електронного урядування;

– постійне удосконалення механізмів та нормативно-правової бази електронного урядування тощо.

На сьогодні, однією із світових тенденцій розвитку електронного урядування є надання пріоритету цифровим технологіям, які забезпечують ряд переваг для країн для співпраці в галузі електронної комерції, електронної митниці, електронної охорони здоров'я, безпаперової торгівлі, електронних комунікацій, мережевої та інформаційної безпеки, кібербезпеки, електронної ідентифікації і довірчих послуг, цифрових навичок та просування інновацій, відкритих даних та ін [5].

Застосування новітніх цифрових технологій у публічному управлінні дозволяє забезпечити доступність усіх без винятку сервісів в режимі онлайн, сприяє економії часу на доступі до них, легкості використання; формуванню баз даних та реєстрів в цифровому форматі; впровадження цифрових технологій значно здешевлює вартість послуг та підвищує рівень ефективності їх надання тощо.

Отже, електронне урядування являє собою принципову зміну структури та способів розвитку надання державних послуг шляхом використання потенціалу інформаційно-комунікаційних технологій, як інструменту діяльності. Розвиток е-урядування дозволяє отримати ряд переваг як для громадянина, так і для держави в цілому. Завдяки використанню прогресивних ІКТ суспільство отримує оперативну, точну інформацію про діяльність органів державного управління, якісні адміністративні послуги з мінімальними витратами часу та ресурсів, приймає участь в прийнятті проектів управлінських рішень. Електронне урядування дає переваги у наданні державних послуг громадянами, запобігає розвитку корупції, підвищує оперативність ухвалення державних рішень, робить діяльність державних органів відкритою та прозорою. Також основними цінностями електронного уряду для користувачів повинні стати: комфортне інформаційне середовище життєдіяльності громадян та організацій; повноцінне задоволення індивідуальних потреб кожного користувача; взаємодія без кордонів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Александрова М. В. Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки у сфері електронного урядування : дис. … д-ра філософії: 081. Київ, 2024. 236 с.

2. Жекало Г. І., Заяць М. Я., Вакун О.В. Сутність та зміст електронного урядування: концептуальний вимір. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. №8. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/8_2020/54.pdf.

3. Клименко І. В. Основні підходи до визначення понять «електронний уряд» та «електронне урядування». *Економіка та держава*. 2009. № 6. С. 93-96.

4. Лопушинський І. Електронна демократія та електронне урядування: досвід США для України. URL : http://www.kbuapa.kharkov.ua/ebook/putp/ 20112/doc/2/03.pdf.

5. Кужда Т. І. Стан та перспективи розвитку електронного урядування в Україні та в світі. *Актуальні проблеми публічного управління та адміністрування*. С. 71-86.

6. Портал Дія. URL: https://plan2.diia.gov.ua/.

7. Про адміністративні послуги : Закон України від 06.09.2012 р. № 5203-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text.

8. Чукут С. А. Тенденції та проблеми впровадження електронного урядування в Україні. *Сучасні проблеми управління: виклики інформаційної епохи*: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 2013 р.). К.: НТУУ «КПІ», 2013. 176 с. URL http://ktpu.kpi.ua/?page_id=4160

E-Government Development Index (EGDI). URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Overview/-E-Government-Development-Index.

ЕКОНОМІКА ВІЙНИ, ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Софія ПРОКОПЧУК
Наталя ЧЕРНЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Інвестиції є ключовим інструментом економічного розвитку, оскільки забезпечують розширене відтворення капіталу, сприяють модернізації виробництва та підвищенню конкурентоспроможності підприємств. Ефективне залучення та управління інвестиційними ресурсами виступає необхідною передумовою економічного зростання, створюючи умови для подолання кризових явищ, стимулювання технічного прогресу та покращення фінансово-господарських результатів суб'єктів господарювання. На макроекономічному рівні інвестиції відіграють вирішальну роль у стабілізації економіки, формуванні інноваційного потенціалу країни, розвитку стратегічних галузей та підвищенні ефективності виробничих процесів. Вони сприяють зміцненню економічної безпеки, інтеграції у світові ринки, активізації міжнародного співробітництва та створенню нових робочих місць, що загалом позитивно впливає на рівень добробуту населення. З огляду на це, дослідження механізмів залучення інвестицій набуває особливої актуальності, зокрема в

контексті підвищення інвестиційної привабливості окремих секторів економіки, таких як агропромисловий комплекс.

Також, інвестиції можна визначити як процес вкладення капіталу в різних його формах у діяльність підприємства з метою отримання прибутку. Інвестиційний процес є складним економічним явищем, що відображає соціально-економічний стан країни та дозволяє прогнозувати її розвиток у майбутньому. Учасники цього процесу вступають у різні суспільні відносини, які можуть мати міжгалузевий характер. Відповідно до Закону України „Про режим іноземного інвестування", під іноземними інвестиціями розуміють усі цінності, які іноземні інвестори вкладають у об'єкти інвестиційної діяльності згідно із законодавством України з метою отримання прибутку чи досягнення соціального ефекту [1].

Питання інвестиційної привабливості аграрного сектору України досліджувалося в роботах багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Окрему увагу вчені приділяли ролі державної політики, інституційним реформам та інструментам страхування інвестицій у підвищенні привабливості аграрного сектору для іноземних інвесторів. Водночас, попри велику кількість наукових досліджень, відсутня цілісна концепція формування та розвитку зовнішньої інвестиційної привабливості агропромислового комплексу України в умовах сучасних глобальних викликів. Зацікавленість дослідників у вивченні проблем залучення іноземних інвестицій в агропромисловий комплекс зростає, що зумовлено як глобальними економічними процесами, так і внутрішніми трансформаціями вітчизняного аграрного сектору.

Мета статті полягає в аналізі факторів, що впливають на зовнішню інвестиційну привабливість аграрного сектору України, а також у розробці підходів до її підвищення в умовах сучасних економічних і глобальних викликів.

Для розробки ефективної стратегії підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору України важливо розглянути ключові фактори, що впливають на рішення інвесторів. До них належать макроекономічна стабільність, рівень правового захисту інвесторів, податкове та регуляторне середовище, розвиток інфраструктури, доступ до ресурсів, міжнародні торговельні угоди, рівень корупції та ризики, пов'язані з геополітичною ситуацією. Аналіз цих факторів дозволить сформувати комплексні рекомендації для покращення інвестиційного клімату в агропромисловому комплексі України.

Отже, інвестиції відіграють ключову роль у розвитку різних секторів економіки, зокрема й агропромислового комплексу. Вони сприяють модернізації виробництва, підвищенню продуктивності та

впровадженню інноваційних технологій. Аграрний сектор України є однією з ключових галузей економіки, що формує значну частину експорту та ВВП країни. Військові дії призвели до значного скорочення виробництва, руйнування інфраструктури та зниження інвестиційної активності. В умовах воєнного стану забезпечення стабільності та розвитку аграрного сектору набуває критичного значення не лише для продовольчої безпеки, а й для економічної стійкості країни загалом.

Інвестиційний клімат країни та її регіонів безпосередньо впливає на бізнес і є визначальним фактором інвестування. Згідно з опитуванням іноземних інвесторів, до початку повномасштабної війни основними перешкодами для інвестування в Україну були масштабна корупція, недовіра до судової системи, монополізація ринків, збройний конфлікт із російською федерацією, репресивні дії правоохоронних органів, фінансова нестабільність і коливання валютного ринку [2]. Таким чином, у 2022 році спостерігається суттєвий спад індексу інвестиційної привабливості економіки України (рис.1).

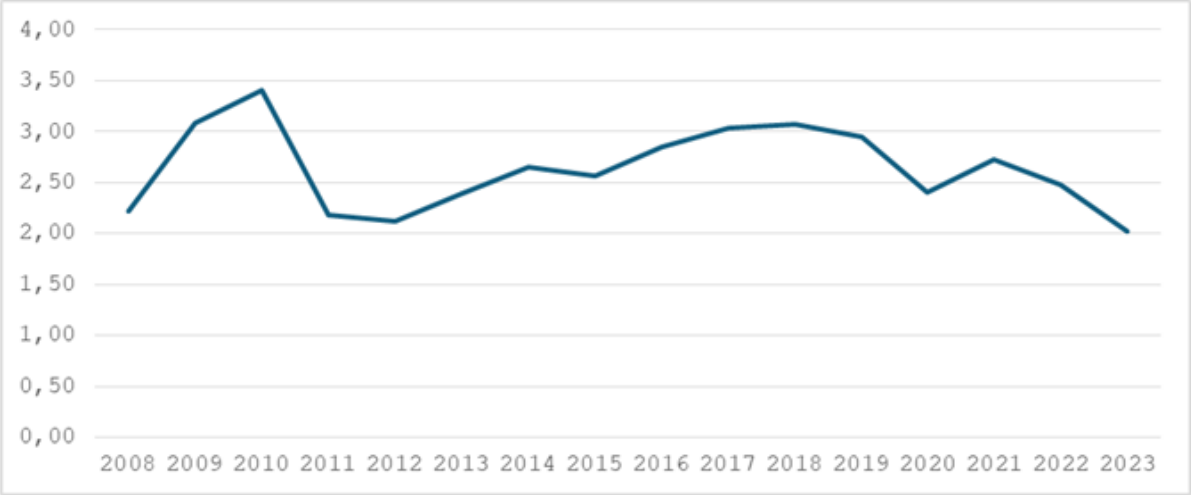

Рисунок 1 - Динаміка індексу інвестиційної привабливості економіки України у період 2008–2023 рр.

Джерело: побудовано авторами на базі [3].

Як видно з рис. 1. та у відповідності з показниками індексу інвестиційної привабливості економіки України, значення в діапазоні від 1 до 3 вказують на несприятливі умови для залучення додаткового капіталу та потребують оперативного вирішення проблем на макроекономічному рівні. Протягом аналізованого періоду (2008–2023 роки) рівень інвестиційної привабливості жодного разу не перевищував 3,5 бали, що свідчить про необхідність перегляду стратегічних напрямів економічного розвитку з урахуванням світових тенденцій, процесів глобалізації та структурних змін у світовій економіці.

Агропромисловий комплекс традиційно відіграє ключову роль в економіці України, забезпечуючи значну частку експорту та сприяючи економічному зростанню. Водночас інвестиційна привабливість агробізнесу залишається вразливою до внутрішніх і зовнішніх викликів. Повномасштабна війна з росією стала головним негативним чинником, що впливає на інвестиційний клімат країни загалом та аграрний сектор зокрема [4].

Лише в першій половині 2022 року індекс інвестиційної привабливості України знизився на 0,56 пункту - до 2,17 із 5, що є найнижчим значенням із 2013 року. Це свідчить про суттєве зростання ризиків для бізнесу та зниження довіри інвесторів. Окупація окремих регіонів, активні бойові дії, ракетні удари, логістичні проблеми та блокади, стрімке зростання цін на ресурси, падіння доходів і купівельної спроможності формують вкрай несприятливе середовище для інвестицій. Для найбільш точного аналізу порівняємо інвестиції та реінвестиції капіталу в аграрний сектор, лісове господарство та рибальство України, представлені на рис. 2.

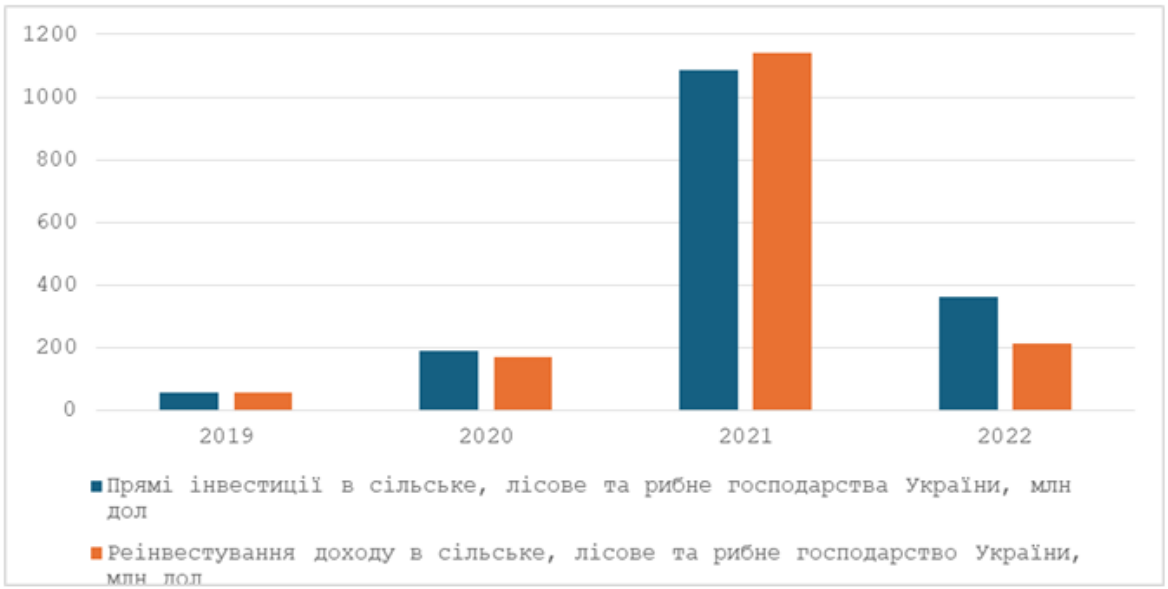

Рисунок 2. Інвестиції та реінвестиції капіталу в сільське, лісове та рибне господарства України, млн дол.

Джерело: побудовано авторами на базі [5].

Як видно з даних, представлених на рис. 2, динаміка залучення капіталу в сільське, лісове та рибне господарство України у період 2019–2022 років демонструє значні коливання. Найменший обсяг як прямих іноземних інвестицій, так і реінвестованого капіталу, спостерігався у 2019 році. У 2020 році інвестування почало зростати,

що, ймовірно, було пов'язано з економічною стабілізацією та відновленням після попередніх кризових явищ. 2021 рік став піковим за обсягами залучених коштів: як прямі інвестиції, так і реінвестування доходу перевищили 1000 млн доларів. Особливістю цього періоду є те, що обсяг реінвестованого капіталу перевищив обсяг нових інвестицій. Це свідчить про високу довіру інвесторів до подальшого розвитку аграрного сектору та їхнє бажання зберегти вкладені кошти в Україні. Проте вже у 2022 році спостерігається різке падіння обсягів інвестицій: порівняно з 2021 роком зниження реінвестованого капіталу становило приблизно 76%. Така ситуація зумовлена війною, макроекономічною нестабільністю, зростанням ризиків для інвесторів та порушенням логістичних ланцюгів. Водночас, якщо порівняти показники 2022 року з 2019-м, реінвестований капітал зріс майже в 6 разів, що свідчить про відносну стійкість агропромислового сектору навіть в умовах кризи [6].

Сільське господарство є ключовим джерелом доходу України: унікальні чорноземи, сприятливий клімат і вигідне розташування зробили країну одним із провідних світових експортерів кукурудзи, ячменю, ріпаку та соняшникової олії. Однак галузь залишається зосередженою на виробництві продукції з низькою доданою вартістю, що обмежує її роль у міжнародних ланцюгах створення вартості. Для розробки ефективної стратегії підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору України важливо розглянути ключові фактори, що впливають на рішення інвесторів. Таким чином, була запропонована модель підвищення зовнішньої інвестиційної привабливості аграрного сектора України, яку можна представити у вигляді функції залежності (формула 1):

$$\mathbf{I = f(E, P, J, T)} \qquad (1)$$

де, I – рівень інвестиційної привабливості аграрного сектора;

E – економічні фактори (рівень ВВП, податкова політика, макроекономічна стабільність);

P – політичні фактори (стабільність уряду, міжнародні відносини, рівень корупції);

J – юридичні фактори (законодавчі гарантії для інвесторів, правозахист бізнесу, земельне законодавство);

T – інфраструктурні та технологічні фактори (стан логістики, цифровізація, доступність інновацій).

Розгорнуто модель можна представити у наступному вигляді (формула 2):

$$\mathbf{I = \alpha E + \beta P + \gamma L + \omega T + \eth} \qquad (2)$$

де, α,β,γ,ω,Ʊ - коефіцієнти впливу відповідних факторів (визначаються емпірично або статистично).

Ця модель дозволяє оцінювати, які фактори найбільше впливають на інвестиційну привабливість аграрного сектору та які заходи можуть підвищити його конкурентоспроможність на міжнародному рівні [7].

Далі розглянемо основні стратегічні напрями, які сприятимуть зміцненню інвестиційного клімату в аграрному секторі України (табл. 1).

Таблиця 1 – Стратегія та ключові дії для підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору України

Стратегія	**Ключові дії**	**Очікуваний ефект**
Лібераліза ція торгівлі та доступ до ринків	Усунення торговельних бар'єрів для продукції сільського господарства з високою доданою вартістю (HVA). Гармонізація ветеринарних, фітосанітарних та санітарних стандартів із нормами ЄС. Посилення міжнародних торговельних угод для забезпечення довгострокових інвестицій.	Спрощений експорт української сільськогосподарської продукції; ростання довіри іноземних інвесторів до регуляторної стабільності; розширення ринків збуту для України.
Реформа ринку сільськогос подарських земель	Лібералізація ринку землі з можливістю іноземного володіння за прозорими умовами. Впровадження правових гарантій для довгострокових інвестицій. Розвиток цифрового земельного кадастру для запобігання шахрайству та суперечкам.	Приваблення масштабних інвестицій у агробізнес; сприяння покращенню землекористування інвесторами; забезпечення правової безпеки та прозорості угод.
Оптимізаці я ланцюгів постачання та діджиталіз ація	Інвестування у цифрові платформи для підвищення прозорості ланцюгів постачання. Покращення логістики, складських приміщень та транспортної інфраструктури.	Зниження операційних витрат для інвесторів; підвищення ефективності аграрної торгівлі та дистрибуції;

	Створення державно-приватних партнерств для модернізації ланцюгів доданої вартості.	зміцнення конкурентоспроможності України на міжнародних ринках.
Інтеграція передових технологій	Підтримка впровадження точного землеробства та смарт-ферм. Сприяння партнерствам між аграрними підприємствами та технологічними компаніями. Організація навчальних програм для фермерів із сучасних агротехнологій.	Підвищення ефективності та врожайності; залучення інвесторів, зацікавлених в агротехнологіях; покращення сталого розвитку сільського господарства.
Механізми зниження ризиків	Впровадження страхових схем для захисту від кліматичних ризиків. Розбудова міцної правової бази для захисту інвесторів та врегулювання суперечок. Посилення фінансових установ для надання кредитів та фінансування агробізнесу.	Зменшення ризиків інвестування в аграрний сектор; підвищення фінансової безпеки для інвесторів; стимулювання довгострокового залучення капіталу.

Джерело: побудовано автором на підставі [8].

Спектр ніш, які є перспективними для середньострокового залучення прямих іноземних інвестицій, є значним – особливу увагу слід приділити тим, які мають мінімальну залученість великих корпорацій та забезпечують найвищу маржинальність. Вкладення у ці підсектори сприятиме створенню позитивного інвестиційного іміджу для всього українського агросектору. Для цього необхідно впроваджувати комплексні заходи, спрямовані на зменшення ризиків для інвесторів, забезпечення привабливих фінансових стимулів та формування ефективних механізмів державно-приватного партнерства. Особливу роль у цьому процесі відіграють три ключові напрями: державно-приватне партнерство, податкові стимули та механізми страхування ризиків, які сприятимуть залученню довгострокових інвестицій та розвитку аграрного сектору в сучасних реаліях.

Державно-приватне партнерство. Одним із ключових механізмів залучення іноземних інвестицій є державно-приватне партнерство, яке дозволяє об'єднати ресурси держави та бізнесу для реалізації масштабних проєктів. Особливу увагу слід приділити модернізації інфраструктури, адже спільні проєкти з міжнародними

компаніями з будівництва сучасних зерносховищ, логістичних центрів та транспортних коридорів сприятимуть покращенню експортного потенціалу українського агросектору. Важливим напрямом є також розширення іригаційних систем, що дозволить залучити приватні інвестиції у зрошувальні проєкти, підвищуючи продуктивність сільського господарства та його стійкість до змін клімату. Крім того, необхідно створити фонд підтримки інновацій, який фінансуватиме технологічні стартапи в агросекторі, стимулюючи розвиток цифрових платформ, автоматизації виробництва та впровадження точного землеробства [9].

Податкові стимули. Запровадження податкових стимулів може суттєво підвищити привабливість українського аграрного сектору для іноземних інвесторів. Одним із таких заходів є податкові канікули, які передбачають тимчасове зниження податкового навантаження для нових інвесторів у сфері переробки агропродукції, що сприятиме розвитку виробництва продукції з високою доданою вартістю. Важливим кроком також є знижені мита на імпорт сучасного технологічного обладнання, що допоможе українським агропідприємствам модернізувати виробництво та підвищити його ефективність [10]. Окрім цього, необхідно стимулювати експорт шляхом запровадження податкових пільг для компаній, які реалізують продукцію на зовнішніх ринках, що дозволить розширити присутність української агропродукції у міжнародній торгівлі та зміцнити її конкурентні позиції.

Механізми страхування ризиків. Значним викликом для іноземних інвесторів залишається високий рівень ризиків, пов’язаних із війною та нестабільністю. У цьому контексті необхідно створити державний фонд гарантування інвестицій або залучити міжнародні програми страхування воєнних ризиків, що підвищить довіру бізнесу до інвестування в аграрний сектор України. Важливим напрямом також є розширення програм аграрного страхування, які передбачатимуть покриття ризиків, пов’язаних із природними катастрофами та змінами клімату, що забезпечить стабільність виробництва та фінансову стійкість фермерів. Крім того, необхідно запровадити спеціальні страхові інструменти для інвесторів у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, такими як MIGA та IFC, що допоможе захистити капіталовкладення від політичних та економічних ризиків, роблячи інвестування в український агросектор більш прогнозованим та безпечним [11].

Ці заходи сприятимуть зниженню ризиків для інвесторів, стимулюванню довгострокових капіталовкладень та підвищенню конкурентоспроможності українського агросектору.

У статті проаналізовано ключові фактори, що впливають на зовнішню інвестиційну привабливість аграрного сектору України, та обґрунтовано шляхи її підвищення. Визначено, що інвестиції відіграють важливу роль у забезпеченні сталого розвитку сільського господарства, підвищенні його конкурентоспроможності та інтеграції у світові ринки. Серед основних чинників, що визначають інвестиційний клімат, виокремлено макроекономічну стабільність, правові та регуляторні аспекти, рівень інфраструктурного розвитку, наявність ефективних механізмів страхування ризиків та державну підтримку. Розробка ефективної стратегії залучення іноземних інвестицій потребує комплексного підходу, що включає удосконалення законодавчої бази, підвищення рівня фінансової та інституційної стабільності, розвиток партнерства між державою та бізнесом, а також впровадження сучасних інструментів стимулювання інвестиційної активності. Реалізація запропонованих заходів сприятиме зростанню обсягів інвестицій у сільське господарство, що позитивно вплине на економічний розвиток країни загалом.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Інвестиційна привабливість аграрного сектору України в умовах воєнної економіки [Електронний ресурс] // Економіка та суспільство. 2024. № 1930. Режим доступу: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1930/1858 (дата звернення: 22.02.2025).

2. Distrust of the Judiciary Ranked First Among Obstacles to Foreign Investment [Електронний ресурс] // Центр економічної стратегії. – Режим доступу: https://ces.org.ua/distrust-of-the-judiciary-ranked-first-among-obstacles-to-foreign-investment (дата звернення: 22.02.2025).

3. Investment Attractiveness Index [Електронний ресурс] // European Commission. Режим доступу: https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/indices/iai/investment-attractiveness-index (дата звернення: 22.02.2025).

4. Кількість CEO, які вважають вигідними інвестиції в Україну, зросла майже вдвічі з 2022 року [Електронний ресурс] // European Business Association. – Режим доступу: https://eba.com.ua/en/kilkist-seo-yaki-vvazhayut-vygidnymy-investytsiyi-v-ukrayinu-zrosla-majzhe-vdvichi-z-2022-roku (дата звернення: 22.02.2025).

5. Key Policies and Measures to Support Ukraine's Agricultural Sector [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. Режим доступу: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/klyuchovi-polityky-ta-zakhody-dlya-pidtrymky-ahrarnoho-sektoru-ukrayiny-v (дата звернення: 22.02.2025).

6. Інвестиційна діяльність в Україні за 2022 рік [Електронний ресурс] // Міністерство економіки України. Режим доступу:

https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=b6d0940d-2443-41c4-82ec-86e6d2e56973&isSpecial=True&lang=uk-UA (дата звернення: 22.02.2025).

7. Стратегічні підходи до інвестування аграрного сектору України в сучасних умовах розвитку АПК [Електронний ресурс] // Економіка АПК. – Режим доступу: https://eapk.com.ua/uk/ journals/vipusk-12-2020/strategichni-pidkhodi-do-investuvannya-agrarnogo-sektoru-ukrayini-v-suchasnikh-umovakh-rozvitku-apk (дата звернення: 22.02.2025).

8. Strategic Policies for Agricultural Sector Recovery [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. Режим доступу: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ ekonomika/klyuchovi-polityky-ta-zakhody-dlya-pidtrymky-ahrarnoho-sektoru-ukrayiny-v (дата звернення: 22.02.2025).

9. Інвестиції в Україну та відновлення економіки [Електронний ресурс] // Міністерство економіки України. – Режим доступу: https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=62bfd716-8665-4a4c-9e2d-6325ba53b3c8&lang=uk-UA (дата звернення: 22.02.2025).

10. Про режим іноземного інвестування [Електронний ресурс] // Закон України № 389/98-ВР від 19.03.1998. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389/98#Text (дата звернення: 22.02.2025).

11. Страхування воєнних ризиків: досвід України та інших країн [Електронний ресурс] // European Business Association. – Режим доступу: https://eba.com.ua/en/strahuvannya-voyennyh-ryzykiv-dosvid-ukrayiny-ta-inshyh-krayin (дата звернення: 22.02.2025).

УЧАСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ ІЗ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ

Ліна РУДНІЦЬКА,
НК – Тетяна МОІСЕЄВА, кандидат історичних наук, доцент
Національний університет «Одеська політехніка»

Інтенсивна промислово-господарська діяльність людей негативно впливає на стан екосистеми нашої планети. Особливо це є очевидним в останні десятиліття – в час науково-технічного розвитку, стрімкого збільшення кількості населення та все більшої потреби у ресурсах. Наслідком цього стала поява низки екологічних проблем, серед яких: зміна клімату, забруднення атмосфери та довкілля, скорочення біологічного різноманіття, зменшення лісового покриву тощо.

Ці проблеми становлять значний глобальний виклик безпеці людства. Міжнародна спільнота усвідомлює це і вживає необхідних заходів для мінімізації їх негативних наслідків. Насамперед, розробляються та приймаються міжнародні договори, які спрямовані

на кожний конкретний вимір екологічної кризи. Серед провідних акторів міжнародних відносин, які докладають зусилля до подолання екологічних викликів, є Європейський Союз. Він відіграє надзвичайно вагому роль у впровадженні нових договорів із захисту навколишнього середовища та забезпеченні їх реалізації.

Міжнародні екологічні договори викликають інтерес у значної кількості дослідників – як українських (Тихомирова Є., Сушик О. В., Орленко Я. Ю., Толкаченко О. В.), так і зарубіжних (Р. Б. Мітчелл, С. Барретт, М. Бретон), проте тема участі ЄС та його ролі в їх реалізації є недостатньо опрацьованою в науковому просторі. Тому, метою статті є комплексний огляд основних міжнародних договорів в сфері захисту довкілля, учасником яких є ЄС, що є важливим для підтвердження його лідерства на світовій арені в цій галузі.

Актуальним, в межах дослідження, є визначення місця екологічної політики в діяльності Європейського Союзу. В 2019 році Європейська Комісія (під керівництвом Урсули фон дер Ляєн) прийняла так званий «Європейський зелений курс» (ЄЗК), який є комплексом заходів, що визначають політику ЄС на найближчі роки у таких сферах як клімат, енергетика, біорізноманіття, промислова політика, торгівля тощо. Основною метою ЄЗК є перехід Європи до кліматично нейтрального континенту до 2050 року [1, 10].

У Комюніке Європейської Комісії «Європейський зелений курс» зазначено, що досягнення поставленої мети потребуватиме координації в усіх сферах політики ЄС [8, 3]. Таким чином, вся діяльність Союзу має корелюватися з екологічною політикою та визначеними цілями ЄЗК. Це підтверджує, що екологічна політика та проблеми навколишнього середовища є пріоритетом ЄС як в короткостроковій, так і довгостроковій перспективах.

Важливою частиною Європейського зеленого курсу є визнання та забезпечення глобального лідерства ЄС у вирішенні екологічних викликів. ЄС буде продовжувати просувати та впроваджувати амбітну політику щодо навколишнього середовища, клімату та енергетики в усьому світі. Він розвиватиме «дипломатію зеленого курсу», зосереджену на переконанні та підтримці інших взяти на себе свою частку у просуванні більш сталого розвитку [8, 20].

Багато науковців стверджують, що однією із найгостріших екологічних проблем є зміна клімату, а саме глобальне потепління. Як зазначає Тихомирова Є.: «Зміна клімату загрожує основним елементам, які впливають на життя людей, серед котрих – доступ до якісної прісної води, їжі, території проживання, вплив на здоров'я та довкілля тощо». Далі вона констатує, що справжній прорив цієї кліматичної проблематики у велику політику стався на рубежі 80- і 90-х рр. XX ст. [3, 4].

У 1992 році в місті Ріо-де-Жанейро відбулася одна з найважливіших глобальних зустрічей для обговорення екологічного порядку денного та зміни клімату – Конференція ООН з навколишнього середовища та розвитку, також відома як Eco92 або Rio92. Представники 108 країн зустрілися з метою запропонувати заходи, які могли б сповільнити деградацію довкілля та вирішити проблему глобального потепління [16, 128]. Результатом стало прийняття 4 червня 1992 року Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (РКЗК ООН) [21]. ЄС (в момент підписання Конвенції – Європейське економічне співтовариство) та його держави-члени є підписантами угоди.

Конвенція визначила цілі, загальні правила і рекомендації щодо зменшення викидів парникових газів, запобігання незворотних змін клімату або пом'якшення їх наслідків. Виходячи з глобального характеру кліматичних проблем, документом було встановлено принцип спільної відповідальності, з одночасним коригуванням стандартів залежно від рівня розвитку тієї чи іншої країни [16, 129].

Рамкова конвенція ООН про зміну клімату вважається головним і центральним міжнародно-правовим актом стосовно розв'язання проблематики негативних змін у кліматі Землі. Вона очолює ієрархію міжнародно-правових джерел у сфері зміни клімату [3, 6-7].

11 грудня 1997 року в м. Кіото (Японія), в додаток до РКЗК ООН, був прийнятий Кіотський протокол, який через складний процес ратифікації вступив в силу лише 16 лютого 2005 р. [9]. Це міжнародний договір, який зобов'язує промислово розвинені країни та країни з перехідною економікою, визнаючи їхню причетність до високих рівнів концентрації парникових газів в повітрі, скорочувати обсяги їх викидів. Протокол ґрунтується на принципі «спільної, але диференційованої відповідальності та відповідних можливостей».

Документ встановлює юридично обов'язкові цілі щодо скорочення викидів для 37 промислово розвинених країн та Європейського Союзу, передбачаючи середнє зниження на 5% від рівня 1990 року впродовж першого зобов'язального періоду (2008-2012). У 2012 році Дохійська поправка встановила другий зобов'язальний період з 2013 до 2020 року. Станом на 28 жовтня 2020 року 147 сторін ратифікували поправку, що перевищило необхідний поріг для набуття її чинності [23].

Також надзвичайно важливим міжнародним документом в сфері зміни клімату є Паризька угода [12]. Вона була прийнята 196 сторонами (включно з ЄС) на Конференції Сторін РКЗК ООН в Парижі 12 грудня 2015 року та вступила в силу 4 листопада 2016 року [24].

З 2020 року Паризька угода, в межах РКЗК ООН, стала основним міжнародно-правовим актом, який сьогодні визначає основні правові

механізми протидії змінам клімату. Її головною метою є стримування зростання глобальної середньої температури значно нижче 2°С понад доіндустріального рівня і докладання зусиль з метою обмеження зростання температури до 1,5°С понад доіндустріального рівня, визнаючи, що це суттєво знизить ризики та наслідки зміни клімату [2, 125-126].

Відповідно до Паризької угоди, всі країни-учасниці встановлюють певні цілі щодо протидії змінам клімату у формі національних визначених внесках (НВВ). НВВ повинні подаватися кожною країною та оновлюватися кожні п’ять років. Для досягнення цілей, що передбачені у НВВ, держави визначають свою національну політику у сфері протидії змінам клімату та в її межах – певні заходи правового характеру. НВВ та національна політика щодо протидії змінам клімату спрямовані на досягнення цілей Паризької угоди [2, 129-130].

Наступною визначною проблемою, яка викликає все більше занепокоєння, є втрата біологічного різноманіття. Головним міжнародним договором в цій сфері є Конвенція ООН про біологічне різноманіття. Вона була відкрита для підписання на Конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку (Саміт Землі в Ріо) 5 червня 1992 року та набула чинності в грудні 1993 року. До 4 червня 1993 року угода отримала 168 підписів [6, 1].

Відповідно до Конвенції, її цілями є: збереження біологічного різноманіття; стале використання його компонентів; справедливий та рівний розподіл вигід, що виникають у результаті використання генетичних ресурсів [6, 4].

Крім того, додатками до Конвенції є два протоколи: Картахенський протокол про біобезпеку [5] та Нагойський протокол про доступ до генетичних ресурсів та справедливий і рівноправний розподіл вигід від їхнього використання [11], які набули чинності у 2003 та 2014 роках відповідно.

Наразі Сторонами Конвенції є 196 країн. ЄС та його держави-члени також входять в цей список [10].

Конференції та зустрічі Сторін відбуваються кожні два роки. Конференція Сторін у 2022 році (COP15) погодила Куньмінсько-Монреальську глобальну структуру біорізноманіття, яка встановлює 23 цілі, спрямовані на запобігання втрати флори, фауни та екосистем, включаючи зобов’язання захистити 30% суші та океанів до 2030 року. ЄС імплементував ці зобов’язання завдяки ухваленню в 2024 році Регламенту щодо відновлення природи [19].

Конвенція Ради Європи про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі, або Бернська конвенція, є обов’язковим міжнародно-правовим документом, який охоплює

більшу частину природної спадщини європейського континенту та поширюється на деякі держави Африки [7]. Вона була прийнята 19 вересня 1979 року. Це єдина регіональна конвенція такого роду у світі, та перша, яка захищає як види, так і середовища їх існування.

Угода сприяє сильній політичній прихильності через механізми реалізації, завдяки чому всі громадяни представлені політиками, неурядовими організаціями, організаціями громадянського суспільства та вченими, які співпрацюють для вжиття заходів для збереження біорізноманіття на генетичному, видовому та екосистемному рівнях. Основною метою є охорона дикої флори і фауни Європи та їх природних місць існування, включаючи вразливі та мігруючі види.

Договірні сторони, включаючи чотири африканські держави (Марокко, Туніс, Буркіна-Фасо, Сенегал), та Європейський Союз зобов'язуються: сприяти національній природоохоронній політиці; приймати до уваги екологічний вплив планування та розвитку; підвищувати рівень освіти та обізнаності громадськості щодо видового збереження; обмінюватися практикою та досвідом управління біорізноманіттям; забезпечити правовий захист всіх живих організмів та екосистем на планеті, достатній для повноцінного виконання зобов'язань за договором; координувати екологічні дослідження [14, 2-3].

Питання захисту морських екосистем та їх жителів є ще одним із пріоритетів міжнародної спільноти у вирішенні глобальної екологічної кризи. Відтак, Конвенція ООН з морського права (КМП ООН), яку часто називають «конституцією океанів», створила комплексну міжнародно-правову основу для регулювання діяльності, пов'язаної зі Світовим океаном [20]. Вона стала результатом інтенсивних переговорів, які почалися в 1973 році. Погоджено документ було аж в 1982 році. Конвенція вступила в силу 16 листопада 1994 року. ЄС та його країни-члени входять до її Сторін [22, 1].

КМП ООН стосується розташування військово-морських сил, морської торгівлі, інтересів прибережних держав, захисту морського середовища, морських наукових досліджень і врегулювання міжнародних спорів. Статті 192-196 визначають положення щодо захисту морського середовища. Ст. 192 постановляє, що загальним зобов'язанням Сторін Конвенції є охорона та збереження морського середовища, а ст. 193 обумовлює, що експлуатація ресурсів має здійснюватися в рамках цього зобов'язання [22, 12-13].

Актуальною загрозою для навколишнього середовища є також надмірне забруднення відходами, особливо такими, що мають небезпечний вплив на природні екосистеми та людей. Цій проблемі присвячена Базельська конвенція про контроль за транскордонним

перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням – міжнародний договір, ухвалений 22 березня 1989 року, який має на меті захист здоров'я людини та довкілля від небезпечних відходів [4]. Угода вступила в силу 5 травня 1992 року та має наразі 191 Сторону. ЄС також був серед підписантів конвенції в 1989 році (на той час, ЄЕС) та ухвалив її 7 лютого 1994 року [13].

Базельська конвенція регулює міжнародні перевезення відходів через процедуру «попередньо обґрунтованої згоди», яка гарантує, що країни-одержувачі схвалюють такі переміщення. Договір забороняє перевезення між країнами, що не є його сторонами, за винятком випадків спеціальних угод, а також зобов'язує держави мінімізувати утворення відходів, обробляти та утилізувати їх якомога ближче до місця походження та дотримуватись суворих екологічних норм. Держави-учасниці повинні впроваджувати національне законодавство для запобігання та покарання незаконного переміщення відходів, визнаючи його кримінальним злочином [17, 2].

Для покращення екологічної ситуації, необхідною умовою є досягнення цілей сталого розвитку. У вересні 2015 року ООН прийняла офіційний документ «Перетворення нашого світу: Порядок денний щодо сталого розвитку 2030», який є «планом дій для людей, планети та процвітання» [18, 5].

Було визначено 17 цілей сталого розвитку (ЦСР) та 169 відповідних цілей, які мають бути досягнуті до 2030 року. Вони стосуються глобальних викликів, з якими стикається світ, та орієнтовані на вирішення усіх аспектів сталого розвитку збалансованим та інтегрованим шляхом. Як зазначено на офіційному сайті Європейського Союзу, він зробив позитивний і конструктивний внесок у розробку Порядку денного до 2030 року. ЄС впроваджує ЦСР у всі політики та заохочує свої країни робити те саме [15]. Наприклад, Європейський зелений курс, який було згадано на початку статті, є інтегрованою частиною стратегії Європейської Комісії щодо імплементації ЦСР, визначених ООН.

Отже, екологічні проблеми гостро постають перед міжнародною спільнотою і вимагають від неї значних зусиль та конкретних дій. В міжнародному екологічному праві є вже багато впроваджених міжнародних договорів, які націлені на вирішення глобальної кризи навколишнього середовища. Більшість з них ухвалені під егідою ООН. Можна впевнено констатувати, що Європейський Союз є активним учасником в розробці та підписанні цих угод, що відображає його лідерство в сфері екології на міжнародному рівні.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Європейський зелений курс: можливості та загрози для України : аналітичний документ. Ресурсно-аналітичний центр «Суспільство і

довкілля», 2020. 74 с. URL: https://dixigroup.org/ storage/files/2020-05-26/european-green-dealwebfinal.pdf (дата звернення: 22.02.2025)

2. Сушик О. В. Правова характеристика Паризької угоди як основи формування національної політики протидії змінам клімату (кліматичної політики). Нове українське право. 2021. Вип. 4. С. 124-130. URL: http://www.newukrainianlaw.in.ua/index.php/journal/article/ view/90/81 (дата звернення: 23.02.2025)

3. Тихомирова Є. Міжнародно-правове та організаційне оформлення архітектури кліматичних змін. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.* 2018. №2(4). С. 3-12. URL: https://www.relint.vnu.edu.ua/index.php/relint/article/view/66/60 (дата звернення: 23.02.2025)

4. Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal. United Nations. 1989. 298 p. URL: https://treaties.un.org/doc/treaties/1992/05/19920505%2012-51%20pm/ch_xxvii_03p.pdf (date of access: 24.02.2025)

5. Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity : text and annexes / Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2000. 19 p. URL: https://www.cbd.int/doc/legal/cartagena-protocol-en.pdf (date of access: 22.02.2025)

6. Convention on Biological Diversity : text and annexes / Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2011. 36 p. URL: https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf (date of access: 22.02.2025)

7. Convention on the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats. Council of Europe, 19.XI.1979. 10 p. URL: https://rm.coe.int/1680078aff (date of access: 22.02.2025)

8. European Commission. (2019, December 11). *Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European economic and social committee and the Committee of the regions: The European Green Deal* (Report COM/2019/640 final). URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52019DC0640 (date of access: 22.02.2025)

9. Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change. United Nations. 1998. 21 p. URL: https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf (date of access: 23.02.2025)

10. List of Parties. *Convention on Biological Diversity.* URL: https://www.cbd.int/information/parties.shtml (date of access: 22.02.2025)

11. Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization : text and annex / Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2011. 15 p. URL: https://www.cbd.int/abs/doc/protocol/nagoya-protocol-en.pdf (date of access: 22.02.2025)

12. Paris Agreement. United Nations. 2015. 27 p. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (date of access: 23.02.2025)

13. Parties to the Basel Convention. *Basel Convention : website.* URL: https://www.basel.int/Countries/StatusofRatifications/PartiesSignatories/tabid/4499/Default.aspx#enote1 (date of access: 24.02.2025)

14. Strategic Plan for the Bern Convention for the period to 2030 : adopted by the Standing Committee, Strasbourg, 1st December 2023. 32 p. URL: https://rm.coe.int/tpvs18e-2023-strategic-plan-final/1680ada084 (date of access: 22.02.2025)

15. Sustainable Development Goals. *European Commission.* URL: https://international-partnerships.ec.europa.eu/policies/sustainable-development-goals_en (date of access: 24.02.2025)

16. Taroco L. S. Z., Colares A. C. S. The UN Framework Convention on Climate Change and the Paris Agreement: Challenges of the Parties. *Revista Prolegómenos.* 2019. Vol. 22, No. 43. P. 125-136. URL: https://revistas.unimilitar.edu.co/index.php/dere/article/view/3449 (date of access: 23.02.2025)

17. The Basel Convention At A Glance : publication. Basel Convention, 6 p. URL: https://www.basel.int/Portals/4/Basel%20Convention/docs/convention/bc_glance.pdf (date of access: 24.02.2025)

18. Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. 2015. 41 p. URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/21252030%20Agenda%20for%20Sustainable%20Development%20web.pdf (date of access: 24.02.2025)

19. UN biodiversity convention: EU reaffirms global pledge to protect a third of the planet by 2030. *European Council, Council of the European Union.* URL: https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2024/10/14/un-biodiversity-convention-eu-reaffirms-global-pledge-to-protect-a-third-of-the-planet-by-2030/ (date of access: 22.02.2025)

20. UN Convention on the Law of the Sea : text and annexes. United Nations. 1982. 202 p. URL: https://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf (date of access: 23.02.2025)

21. UN Framework Convention on Climate Change. United Nations. 1992. 25 p. URL: https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf (date of access: 23.02.2025)

22. United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS): Living Resources Provisions : summary. *Congressional Research Service.* 2024. 21 p. URL: https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R47744 (date of access: 23.02.2025)

23. What is the Kyoto Protocol? *UNFCCC.* URL: https://unfccc.int/kyoto_protocol (date of access: 23.02.2025)

24. What is the Paris Agreement? *European Bank for Reconstruction and Development.* URL: https://www.ebrd.com/paris-agreement (date of access: 23.02.2025)

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Ольга СТОЛЯРЕНКО, кандидат психологічних наук, доцент
Олеся СУХАР
Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти
«Кам'янець-Подільський державний інститут

Світовий і сучасний український досвід чітко свідчить про значний вплив багатьох факторів на психіку військових, які беруть участь у бойових діях. Серед цих факторів – постійна загроза життю, мінливість бойової ситуації, втрата побратимів, тривалі навантаження, що перевищують людські можливості, а також участь у жорстоких насильницьких діях проти ворога [9].

Сучасна ситуація в Україні підтверджує важливість та актуальність психологічних досліджень щодо виникнення у військовослужбовців негативних емоційних станів. Дані дослідження необхідні для попередження таких станів та для більш чіткого і систематизованого розуміння їхніх особливостей у військових, які виконують складні завдання в умовах бойових дій.

Дослідження негативних психічних станів військовослужбовців у бойових умовах здійснювали як зарубіжні, так і вітчизняні психологи. Серед іноземних авторів варто відзначити роботи таких військових психологів, як Е. Джонс, А. Егендорф, С. Веслі, Г. Кормос, Р. Лаофер, С. Мейерс та інших. В Україні цю важливу науково-прикладну проблематику досліджують такі фахівці, як Ю. Бриндіков, З. Кісарчук, Л. Литвіненко, М. Корольчук, О. Кокун, В. Маслюк, О. Тімченко, В. Семіченко, Л. Царенко, В. Ягупов та інші.

Психологічні аспекти впливу бойових дій на стан особового складу вивчали українські науковці, такі як О. Блінов, О. Бойко, А. Бородій, В. Крайнюк, О. Макаревич, А. Романишин та інші. Різні аспекти реабілітаційної роботи з військовослужбовцями досліджують як українські (В. Алещенко, О. Караман, В. Лесков, М. Маслова, Н. Олексюк, Н. Пономаренко, О. Савченко, В. Турбан, О. Хміляр та інші), так і зарубіжні науковці (Дж. Вілсон, С. Вільямс, Л. Калхун, Д. Кишбог, В. Холл та інші).

Беручи до уваги великий обсяг теоретичних та експериментальних досліджень негативних емоційних станів, важливо зазначити, що специфіка вивчення цього феномену людської психіки переважно фокусується на діагностиці та особливостях її прояву на різних вікових етапах розвитку особистості. Також дослідження включають виокремлення загальних психологічних

чинників їх виникнення та пошук шляхів корекції. Складність дослідження цієї проблеми полягає в тому, що немає єдиної думки щодо гендерних особливостей впливу негативних емоцій на психічних стан військовослужбовців під час виконання ними професійних обов'язків.

Гендер – це система норм, цінностей, характеристик поведінки чоловіків та жінок, особливості способу життя та стилю мислення, взаємостосунків між чоловіками та жінками та їх ролями, що були набуті ними в процесі соціалізації, яка визначається та залежить від соціальних, економічних, політичних та культурних контекстів життя, формує та зафіксовує уявлення про особу жіночої та чоловічої статі. Натомість поняття «особливість» можна трактувати як характерну рису, властивість, ознаку чогось чи когось.

У понятті гендеру слід враховувати статеворольові стереотипи, що мають цінності, мотиви й типи поведінки, які вважаються більш відповідними для представників певної статі. Суспільство визначає стереотипи, які впливають на поведінку чоловіків та жінок, і люди реагують на інших відповідно до цих стереотипів. Сформовані статеворольові стереотипи відіграють ключову роль у формуванні статевих ролей та статевої ідентичності у військовослужбовців через процес соціалізації та засвоєння суспільного досвіду. Вони є частиною когнітивної структури психологічної статі та формують статеву самосвідомість індивіда, тобто усвідомлення себе як чоловіка чи жінки та необхідність відповідного виконання соціальних ролей.

Гендерні особливості у військовослужбовців є характерними ознаками чоловічої й жіночої поведінки, способу життя, стилю мислення, міжособистісних відносин та ролей у них, набутих особистостями в процесі соціалізації, що зафіксовують уявлення про особу жіночої та чоловічої статі.

Ґендер є важливою, але іноді невидимою частиною соціального життя. Він також стосується багатьох аспектів життєдіяльності військових інституцій і операцій. Збройним силам часто доводиться реагувати на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, і взаємодіяти з чоловіками і жінками, які пережили таке насильство, на театрі воєнних дій. У військових інституцій є й свої проблеми, які включають яскраво виражені ґендерні аспекти. Всі вони пов'язані з визначенням професійної ідентичності, обов'язків і компетентностей військовослужбовців-чоловіків, і військовослужбовців-жінок [1, с. 62].

Гендерні відмінності у військовослужбовців можуть відігравати значну роль у прояві невротизації та невротичних розладів, виходячи з відмінностей у соціокультурних, біологічних та психологічних факторах.

В. Рогачко, досліджуючи гендерні особливості поведінки в стресових ситуаціях, доводить, що чоловіки та жінки військовослужбовці значно відрізняються у способах вираження емоцій. Жінки більш відкрито висловлюють свої емоції та шукають підтримку, тоді як чоловіки можуть бути схильні приховувати свої емоції або висловлювати їх через фізичну активність. Це може впливати на невротичні прояви, оскільки неконтрольовані емоції або їх пригнічення можуть призводити до тривоги, депресії або інших невротичних симптомів [8].

Біологічні відмінності між чоловіками та жінками також можуть відігравати роль у прояві невротичного розладу. Наприклад, гормональні чинники, такі як рівень естрогену та тестостерону впливають на вразливість до стресу та розвиток психічних розладів. Дослідження гендерних особливостей стрес-асоційованих розладів у військовослужбовців в умовах війни в Україні констатують, що жінки можуть бути більш схильні до тривожності, у зв'язку з вищими рівнями естрогену, який може впливати на функцію серотоніну, пов'язаного з настроєм та емоціями [2].

Аналізуючи відмінності між чоловічою та жіночою статтю військовослужбовців, можна зробити висновок, що гендерні відмінності мають значний вплив на особливість прояву та розвиток невротичних станів. Здебільшого, відмінності, що виникають формуються соціокультурними явищами, або генетичними особливостями. Можна припустити, що здатність до соціально-психологічної адаптації, стійкості до впливу стресорів, психотравмуючих факторів та ситуацій також залежить від гендерних особливостей та стереотипів, і у чоловіків є на вищому рівні.

Чоловіки та жінки використовують різні ментальні процеси для розуміння емоцій. Хоча чоловіки гірше розпізнають емоції інших людей та співпереживають їм, вони компенсують це розвиненими іншими аспектами розуміння емоцій. Усвідомлене регулювання емоцій часто пов'язане з їх придушенням. Чоловіки зазвичай більш стримані у вираженні таких емоцій, як співпереживання та печаль, тоді як жінки частіше придушують емоції сексуальності, гніву та агресії. Жінки краще розуміють емоції інших людей, порівняно з чоловіками. Важливо зазначити, що ці відмінності більш якісні, ніж кількісні, тобто йдеться про різні способи вираження та розуміння емоцій, а не про їх наявність або відсутність.

В. Осьодло під час дослідження особистісних чинників подолання стресових ситуацій в особливих умовах встановлено, що чоловіки і жінки в рівній мірі переживають ті чи інші події, демонструють ідентичні фізіологічні реакції. Однак вони по-різному, у відповідності зі своєю гендерної роллю, пояснюють причини емоцій.

Жінці досить складно адаптуватися у військовому середовищі, як у соціально-психологічному, так і в професійному плані, необхідно враховувати позитивні та негативні моменти у військовій службі пов'язані з емоційною сферою. В іншому випадку жінки-військовослужбовці будуть відчувати на службі почуття тривоги і дискомфорту [6, с. 250].

Слід вказати, що гендерні відмінності мають місце і у контексті вимірювання копінг-стратегії, і у використанні індивідуальних стратегій подолання стресу [1; 2].

Дослідники зазначають, що жінки більше ніж чоловіки піддаються певним негативним емоційним змінам у процесі подолання стресу, що свідчить про те, що жінки характеризуються меншою стресостійкістю, тому схильні до певних негативних психічних станів, які виникають внаслідок переживання стресових ситуацій [5; 8].

О. Кокун, науково обґрунтовуючи проблему забезпечення психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій, виділяє «жіночі» реакції на стрес: головний біль або напади страху, у чоловіків частіше виявляються такі ознаки стресу: обмеження рухової активності, поява психічних розладів, втрата слуху, зору, пам'яті. У чоловіків фізіологічно висока активність та підвищена концентрація у складних ситуаціях спричиняється підвищеним рівнем тестостерону, що також призводить до більш високого больового порогу, який може викликати заперечення та відмову організму чоловіка від відчуття болю, що в свою чергу затримує діагностику та лікування патологічних станів, це все сприяє більш ранній смертності у чоловіків у порівнянні з жінками [4, с. 22].

Психологи одностайні у тому, що жіночий організм відрізняється своє реакцією на стрес, проявляючи збільшену кількість вироблення гормонів стресу, таких як кортизол, і тривалу дію цих гормонів після усунення причини стресу. Це може негативно впливати на клітини мозку, особливо ті, що відповідають за пам'ять. Жінки не лише фізіологічно схильні до стресу, але й психологічно менш стійкі, часто переживають неприємності та негативні почуття повторно, особливо відносно взаємин з близькими або колегами [1; 2; 8].

В. Рогачко констатує, що гендерні відмінності у реакціях на стрес між чоловіками та жінками вирізняються не лише біологічними особливостями, але й вихованням та соціальними нормами. До прикладу, чоловіки зазвичай реагують на стрес, замкнувшись у собі для аналізу проблеми та своїх почуттів на самоті, тоді як у жінок переважають емоції. Вирішування проблеми допомагає чоловікові впоратися зі стресом, тоді як для жінок важливо розповідати іншим про свою проблему, вважає вчений [8].

Особливо важливим у контексті емоційного реагування на війну є поняття копінг-стратегій, які використовують жінки та чоловіки під час переживання стресових ситуацій. Дані копінг-стратегії мають суттєві гендерні відмінності. Жінка фокусується на проблемі, значним чином переживає, близько приймає усе до серця тощо. Внаслідок більшої емоційності жінок, аніж чоловіків, саме вони більше схильні до стресу та негативного переживання подібних подій. Натомість чоловіки, менш емоційні та імпульсивні, схильні до фізичних навантажень, у яких вони й находять той самий спокій, який надзвичайно потрібен у такій ситуації.

Р. Попелюшко, аналізуючи причини виникнення та механізм розвитку ПТСР у комбатантів, стверджує, що в умовах війни високий рівень стресу спостерігається у представників кожної статі, що є значною проблемою психічного здоров'я українців, яка потребує миттєвого реагування з боку психологів, влади та інших органів [7, с.96].

В. Лесковим установлено існування індивідуальних особливостей, пов'язаних зі схильністю до низької стресостійкості, до депресивних розладів тощо, і серед жінок, і серед чоловіків, які не пов'язані з їхнім фізичним або матеріальним станом під час війни. Жінки значно частіше повідомляють про проблеми з психічним здоров'ям, аніж чоловіки. Серед військовослужбовців 22 % жінок та 15,5 % чоловіків відповідно страждають на високий рівень тривожності, 12,0 % та 9,2 % жінок та чоловіків відповідно характеризуються високим рівнем депресії. Окрім цього, саме більша частка жінок, аніж чоловіків, мають більше симптомів посттравматичного стресового розладу після бойових травм [5, с. 96].

Однією з важливих проблем, з якою стикаються представники обох статей під час війни, є проблема емоційного вигорання, що, у свою чергу, також може мати певні гендерні відмінності. Емоційне вигорання – це актуальна проблема для обох статей, тож гендерні відмінності у даному випадку спостерігаються саме у переживанні даної проблеми, а не саме у її виникненні [4, с. 123].

Слід зазначити, що емоційне вигорання спостерігається у більшої частини військових, серед яких 14 % перебувають у стані серйозного психоемоційного виснаження, що можна пов'язати з емоційним вигоранням. Подібний стан характерний для осіб, які страждають на даний синдром. При цьому 31 % військовослужбовців страждали на низький рівень професійної мотивації, що є також одним із проявів емоційного вигорання [5, с. 92].

Теоретичне дослідження гендерних відмінностей прояву невротизації у військовослужбовців показало, що для оцінки рівня прояву невротизації, невротичних станів та розладів у

військовослужбовців гендерні відмінності необхідно враховувати. Доведено, що гендерні відмінності можуть відігравати значну роль у прояві невротизації та невротичних розладів, виходячи з відмінностей у соціокультурних, біологічних та психологічних факторах, такі як гендерні очікування та рольові стереотипи, відмінність у вираженні емоцій, різна кількість гормонів. Установлено, що здебільшого гендерні відмінності формуються соціокультурним впливом і генетичними особливостями. Отже, аналіз наукових джерел дозволяє зробити висновок, що стійкість до впливу стресорів, психотравмуючих факторів та ситуацій військовослужбовців, які виконують складні завдання в умовах бойових дій, значно залежить від їх гендерних особливостей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ґендерне навчання військовослужбовців: посібник / за ред. Робоча група представників громадянського суспільства з питань реформування сектору безпеки; Робоча група з питань розвитку освіти в рамках Консорціуму ПЗМ. Женева : ДКЗС, Консорціум ПЗМ, 2016. 323 с.

2. Гендерні особливості стрес-асоційованих розладів у військовослужбовців в умовах війни в Україні. URL: https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/214 (дата звернення: 09.02.2025).

3. Експериментальне дослідження негативних емоційних станів в період війни. URL: https ://www.researchgate.net /publication/ 369839381_EKSPERIMENTA NE_DOSLIDZENNA_NEGATIVNIH_EMOCIJNIH_STANIV_V_PERIOD_VIJNI (дата звернення: 15.02.2025).

4. Кокун О. М., Агаєв Н. А, Пішко І. О. Особливості вияву негативних психічних станів у військовослужбовців внаслідок тривалої участі в бойових діях та перебування в зоні АТО. *Вісник Національного університету оборони України*, 2021. Вип. 3 (46). С. 123–129.

5. Лесков В. О., Грязнов І. О. Сутність і причини виникнення нервовопсихічних розладів у військовослужбовців після проходження служби в умовах бойових дій. *Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України*. Київ, 2006. Т. VIII. Вип. 3. С. 91–97.

6. Осьодло В. І. Особистісні чинники подолання стресових ситуацій в особливих умовах. *Проблеми екстремальної та кризової психології,* 2013. Вип. 14 (1). С. 242–252. URL: http://surl.li/atshy (дата звернення: 10.11.2021).

7. Попелюшко Р. П. Причини виникнення та механізм розвитку ПТСР у комбатантів. *International Scientific-Practical Conference Actual questions and problems of development of social sciences. Kielce: Holy Cross University,* 2016. С. 95–98.

8. Рогачко В. О. Гендерні особливості поведінки в стресових ситуаціях. URL : http : //dspace.onu.edu.ua:8080 /bitstream/ 123456789/28115/1/192-195.pdf (дата звернення: 01.03.2025).

Bryndikov Y. The charachteristic of stress-factors that cause the emerging of the post traumatic stress disorders in servicemen the combatants, Social Work and Education, 2017. Vol. 4, № 1., P. 112–118.

ГЛОБАЛЬНИЙ ТЕРОРИЗМ: МАСШТАБИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

Ольга СТУКАЛІНА, доктор філософії у галузі права (PhD), юрист м.Одеса

Тероризм – одна з найсерйозніших та найнебезпечніших загроз глобальній безпеці, яка охоплює всі континенти та впливає на стабільність держав і життя мільйонів людей. Сучасні терористичні організації все більше використовують новітні технології, інформаційні війни та мережеві структури, що ускладнюють ефективну протидію цій загрозі. Високий рівень адаптивності терористичних угруповань, радикальна мотивація та професійна підготовка членів цих груп роблять їхню діяльність ще більш небезпечною та дестабілізуючою для міжнародної безпеки. Міжнародні статистичні дані підтверджують, що протягом останнього десятиліття у світі було вчинено десятки тисяч терористичних актів, що свідчить про постійну загрозу, яка кожен день призводить до загибелі людей і руйнування інфраструктури [1].

Тероризм є не лише статистикою кривавих нападів, а й складним соціально-правовим явищем. Це деструктивний інструмент впливу, який використовують як окремі індивіди, так і організовані угруповання чи транснаціональні злочинні структури для досягнення політичних, ідеологічних або інших цілей. Сучасні форми тероризму обумовлені багатофакторною системою детермінації, де взаємодіють соціальні, психологічні, правові, геополітичні та інші чинники. Глобалізація лише ускладнює ситуацію, надаючи терористам нові інструменти для реалізації своїх цілей.

На основі цього важливо розглядати глобальний тероризм як багатофакторне явище, яке вимагає постійного аналізу та оцінки. Дослідження сучасних тенденцій, факторів і викликів, пов’язаних з тероризмом, дозволить глибше зрозуміти його природу та визначити основні напрямки для формування ефективних стратегії реагування на цю загрозу. Це дасть можливість краще підготуватися до майбутніх викликів, зберегти міжнародну стабільність та сприяти формуванню глобальної безпеки в умовах постійно змінюваного світу.

Упродовж останнього десятиліття терористична активність у світі зазнала значних коливань, демонструючи як періоди зростання,

так і тенденцію до поступового зниження. Загалом, за 2013–2023 рр. було зафіксовано 105 527 терористичних атак, що свідчить про високу інтенсивність цього явища на глобальному рівні. Аналізуючи статистичні дані, можна виокремити чотири основні етапи розвитку терористичної злочинності. Перший етап (2013–2015 рр.) характеризується різким зростанням кількості терактів. Якщо у 2013 році їх було 9964, то вже у 2014 році цей показник збільшився на 35 % і сягнув 13482 випадків. У 2015 році кількість атак залишалася високою (12121), що свідчить про активну діяльність міжнародних терористичних угруповань, а також ескалацію конфліктів на Близькому Сході, в Афганістані та Африці. Другий етап (2016–2018 рр.) відзначається поступовим зниженням рівня терористичної загрози. У 2016 році зафіксовано 11150 атак, у 2017 році – 8584, а у 2018 році – 8103. Ця тенденція пояснюється посиленням заходів безпеки в країнах, що найбільше потерпали від тероризму. Третій етап (2019–2021 рр.) характеризується нестабільністю у динаміці терористичних актів. У 2019 році зафіксовано 8871 актів тероризму (+9 % відносно 2018 року), а у 2020 році цей показник зріс до 10162 (+15 %). Однак у 2021 році спостерігалося суттєве зниження до 8357 випадків (-18%). Така ситуація пояснюється як активізацією терористичних угруповань в Африці, так і впливом пандемії COVID-19, яка, хоч і зменшила мобільність терористів, не змогла повністю зупинити їхню діяльність. Четвертий етап (2022–2023 рр.) демонструє подальше зниження рівня терористичної активності. У 2022 році зафіксовано 7351 теракт (-12 % відносно 2021 року), а у 2023 році – 7382 (+0,4% до попереднього року). Це найнижчі показники терористичної злочинності за останнє десятиліття, що свідчить про ефективність міжнародних антитерористичних заходів, ослаблення терористичних організацій та зосередження уваги світової спільноти на міждержавних конфліктах [1;2;3;4;5;6;7;8;9;10;11;12;13].

Географія терористичної злочинності стрімко розширюється, охоплюючи дедалі більшу кількість держав світу. На сьогодні майже не залишилося країн, які б не зазнали деструктивного впливу терористичних актів. Статистичні дані свідчать про високий рівень поширення тероризму: у 2018 році терористичні атаки відбулися у 107 країнах, у 2019 році їх кількість зросла до 110, у 2020 році – 99 держав зазнали терористичних нападів, у 2021 році – 95, у 2022 році – 91, у 2023 році – 93, а у 2024 році – вже 98 країн світу стали об’єктами терористичної активності. Така тенденція демонструє не лише зростання кількості держав, що потерпають від тероризму, а й здатність терористичних угруповань оперативно адаптуватися до змін глобальної безпекової ситуації, безперешкодно долаючи значні географічні відстані та державні кордони [7;8;9;10;11;12;13].

Найбільш ураженими від терористичної злочинності державами у 2024 році стали Буркіна-Фасо, Пакистан, Сирія, Малі, Нігер, Нігерія, Сомалі, Ізраїль, Афганістан та Камерун [13]. Аналіз статистичних даних за 2023 рік свідчить, що найбільша кількість терористичних актів була зафіксована в Сирії (1405 випадків), Пакистані (695), Ізраїлі (665), Демократичній Республіці Конго (652) та Нігерії (435) [1]. Висока концентрація терористичних злочинів у цих державах є індикатором низької ефективності національних механізмів запобігання та протидії тероризму. У більшості цих країн терористичні угруповання використовують політичну нестабільність, внутрішні збройні конфлікти, соціально-економічну кризу та слабкість державних інституцій для розширення свого впливу та мобілізації нових прихильників. Аналіз динаміки поширення терористичної злочинності вказує на необхідність удосконалення міжнародної співпраці у сфері боротьби з тероризмом, посилення координації між державами у сфері обміну розвідувальною інформацією та спільних антитерористичних операцій. Лише комплексний підхід, що включатиме не лише силові методи боротьби, а й заходи соціального, економічного та політичного характеру, може забезпечити довгострокове зниження рівня терористичної загрози у світі [14].

Європейський континент, попри порівняно високий рівень безпеки, також не залишається осторонь цього явища. Аналізуючи статистичні дані держав-членів Європейського Союзу, спостерігається значне коливання рівня терористичної загрози. У 2018 році в Європі зафіксовано 69 терористичних злочинів, у 2019 році – 55 (-20 %), у 2020 році – 57 (-17 %), а у 2021 році – лише 15 (-73 %). Водночас у 2024 році тероризм в Європі продемонстрував зростання порівняно з попереднім роком. Сім європейських країн зазнали терористичних проявів, тоді як дев’ятнадцять країн регіону залишилися без зафіксованих інцидентів. Однак у порівнянні з останнім десятиліттям 19 країн продемонстрували погіршення ситуації, зокрема Німеччина та Чехія. У Німеччині зафіксовано десять смертей, що є найвищим показником за останні чотири роки. Найкривавіший інцидент відбувся на різдвяному ринку в Магдебурзі, де терористичний акт забрав життя шести осіб. Чехія, після трагедії в Празькому університеті у 2023 році (14 загиблих), також зіткнулася зі зростанням терористичної активності. Водночас деякі країни продемонстрували позитивну динаміку у протидії тероризму. Туреччина, яка тривалий час залишалася другою країною в Європі за рівнем смертності від тероризму, у 2024 році продемонструвала суттєве покращення – лише сім смертей порівняно з 591 у 2016 році.

Подібну тенденцію продемонструвала і Норвегія, де останній терористичний напад було зафіксовано у 2022 році [13; 15].

Основними чинниками, що роблять європейські країни вразливими до терористичних загроз, є їхнє вигідне географічне положення, розвинена інфраструктура та транспортне сполучення, висока щільність населення, відкритість до міграційних потоків і туристичний потенціал. Саме ці аспекти сприяють створенню потенційно криміногенних зон підвищеного ризику[16].

У 2024 році чотири терористичні організації – «Ісламська держава» (далі – ІД), «Джамаат Нусрат аль-Ислам валь-Муслімін», «Техрік-е-Талібан Пакистан» (далі – ТТП) та «Аш-Шабаб» – стали основними відповідальними за найбільшу кількість смертей серед усіх терористичних угруповань. Спільно ці групи становлять 80 % усіх жертв, що приписуються конкретним терористичним організаціям на глобальному рівні. Подібні дані відображають значні зміни у характері глобальних терористичних загроз, що є важливим індикатором еволюції тероризму у сучасному світі [13].

Згідно з міжнародним звітом глобального індексу тероризму, найбільш смертоносним терористичним угрупованням залишалась ІД, незважаючи на незначне зниження кількості загиблих. У 2024 році загальна кількість жертв нападів ІД зменшилась на 10 %, досягнувши 1805 осіб. ІД та її підрозділи залишалися відповідальними за 16 % усіх терористичних актів на глобальному рівні. ІД продовжувала свою діяльність у 22 країнах, що на один більше порівняно з попереднім роком, і здійснювала атаки в шести з дев’яти регіонів, включаючи Близький Схід, Африку, Європу та Азію. Особливо значний рівень активності ІД спостерігався в Сирії, де зафіксовано 369 нападів, що на 50 % більше порівняно з 2023 роком. В результаті цих актів загинуло 708 осіб, що на третину більше, ніж у попередньому році. Активність ІД в Африці на південь від Сахари зменшилася на 44 %, але ситуація в Нігерії та Нігері свідчить про ймовірну причетність ІД до деяких нападів в цих країнах [13]. Отже, «Ісламська держава» продовжує залишатися однією з найбільш активних та смертоносних терористичних організацій на глобальному рівні, а її здатність адаптуватися до різних географічних контекстів і підтримувати активність у численних регіонах свідчить про стабільність її терористичної діяльності.

У 2024 році «Джамаат Нусрат аль-Ислам валь-Муслімін» стала другою за кількістю жертв терористичною організацією у світі, здійснивши 146 нападів, що призвели до 1454 смертей. Це рекордний показник з моменту її створення у 2017 році, що на 46 % більше, ніж у 2023 році. Кількість атак зросла більш ніж на чверть, а середня кількість загиблих на один напад становила 10 осіб. Найбільше жертв

зафіксовано в Буркіна-Фасо (67 %) та Малі (22 %), тоді як у Нігері кількість атак різко зросла – з двох у 2023 році до 13 у 2024-му, що призвело до 109 загиблих. Діяльність угруповання в Буркіна-Фасо також значно активізувалася, особливо у центрально-північному регіоні, де смертність від терористичних нападів зросла вдвічі. Основною мішенню залишаються військові, однак кількість атак на цивільне населення також суттєво зросла, і в 2024 році цивільні становили 67 % загальних жертв. Основною тактикою залишаються збройні напади (98 % смертей) [13]. Отже, «Джамаат Нусрат аль-Іслам валь-Муслімін» у 2024 році продовжила активне розширення в Західній Африці, посилюючи атаки як на військових, так і на цивільних. Це свідчить про ескалацію терористичної загрози в регіоні та необхідність посилених заходів безпеки.

У 2024 році «Техрік-е-Талібан Пакистан» стала третьою за кількістю жертв терористичним угрупуванням, відповідальним за 558 смертей внаслідок 482 нападів. Після періоду зниження активності між 2017 і 2021 роками, ТТП пережила відродження: кількість нападів збільшилася більш ніж удвічі, а смертність зросла на 90 %. Напади групи здебільшого обмежені північною частиною Пакистану, зокрема провінцією Хайбер-Пахтунхва, де скоєно 96 % актів ТТП. У 2024 році в цій провінції кількість нападів зросла з 182 до 462, а загиблих – з 265 до 545 осіб. Найбільш смертоносний напад стався, коли бойовики ТТП вбили 16 пакистанських солдатів. Тактика ТТП в основному націлена на поліцейських (51 %) і військових (16 %), тоді як цивільні становлять 16 % актів і 19 % смертей. Збройні напади залишаються основною тактикою, складаючи майже дві третини всіх атак і 72 % від загальної кількості смертей [13]. Отже, діяльність ТТП у 2024 році свідчить про її повернення до активних бойових дій, зосереджених в основному в прикордонних районах Пакистану. Різке зростання кількості нападів та смертей, разом із застосуванням переважно збройної тактики, підтверджує підвищену небезпеку, яку ця група становить для регіону.

У 2024 році «Аш-Шабаб» став четвертим за кількістю жертв терористичним угрупованням, хоча загальна смертність, пов’язана з його діяльністю, знизилася на 25 % – з 512 у 2023 році до 387. Кількість актів скоротилася більш ніж на третину – до 156, що є найнижчим показником з 2014 року. Основна частина жертв (91 %) зафіксована в Сомалі, решта – у Кенії, де смертність зменшилася на 57 %. У столиці Сомалі, Могадішо, попри скорочення атак, кількість загиблих зросла більш ніж удвічі – до 131 осіб. Найбільш смертоносний напад стався там, коли терорист-смертник і озброєний нападник вбили 37 людей. У Кенії найбільша кількість смертей зафіксована в прикордонному регіоні Мандера, де відбулося вісім атак

із 23 жертвами. Попри загальне зниження активності, «Аш-Шабаб» залишається серйозною терористичною загрозою в Сомалі та Кенії [13].

Аналізуючи світові статистичні дані, можна зробити висновок, що акти тероризму регулярно забирають численну кількість людських життів. Протягом 2006–2023 рр. загальна кількість жертв терористичних актів склала приблизно 528 602 особи. Особливо значне зростання смертності від тероризму спостерігалося між 2006 і 2020 роками, коли кількість загиблих зросла з 20 487 до 29 389 осіб, що становить збільшення на 70 %. Найбільша кількість жертв була зафіксована у 2018 році – 32 952 особи, що на 58 % більше порівняно з 2000 роком, коли терористичні акти забрали життя 13 826 осіб. У 2022 році відзначено зменшення смертності від тероризму, яке склало 9 % – з 7 358 до 6 701 осіб. Це значно менше порівняно з піковим рівнем 2018 року, коли кількість жертв була на 80 % вищою. У 2023 році було зафіксовано 21 596 жертв тероризму, що є дещо нижчим показником порівняно з 2022 роком, коли загинуло 21 957 осіб. Отже, зменшення кількості жертв та інцидентів тероризму свідчить про певні позитивні зміни у глобальній ситуації, однак не зменшує актуальності терористичної загрози, яка все ще залишається однією з головних проблем міжнародної безпеки.

У сучасних умовах ефективна протидія терористичній злочинності можлива лише за умови консолідації зусиль усіх держав. Комплекс заходів із запобігання терористичним загрозам має бути спрямований не лише на нейтралізацію актуальних ризиків, але й на мінімізацію ймовірності їх виникнення в майбутньому. Особливого значення у цьому контексті набуває прогнозування терористичних загроз, що дозволяє завчасно ідентифікувати потенційні осередки радикалізації та загрози терористичних актів. На рівні Європейського Союзу ключову роль у процесі прогнозування терористичних загроз відіграє Розвідувальний та ситуаційний центр ЄС, який здійснює моніторинг і аналітику терористичної активності. У рамках посилення безпекової стратегії ЄС передбачено створення консультативних місій з питань безпеки, основним завданням яких є захист об’єктів критичної інфраструктури від можливих терористичних атак. З метою підвищення ефективності запобіжних заходів європейські держави активно розвивають наукові дослідження в інтересах спеціалізованих відомств, зокрема у сфері застосування штучного інтелекту для аналізу великих масивів онлайн-даних. Використання передових технологій штучного інтелекту сприяє своєчасному виявленню терористичного контенту, його блокуванню та запобіганню створенню нових акаунтів терористичних угруповань у соціальних мережах [17]. Отже,

інноваційні підходи до інформаційної безпеки відіграють важливу роль у запобіганні поширенню екстремістської ідеології та мінімізації терористичних загроз.

У контексті глобальної протидії тероризму важливо розглянути низку інноваційних та ефективних заходів, спрямованих на запобігання сучасним викликам і тенденціям цієї загрози. Першим важливим кроком є створення глобальних платформ для моніторингу терористичних мереж, зокрема фінансування тероризму. Це дозволить забезпечити більш прозору та ефективну боротьбу з терористичним фінансуванням на міжнародному рівні. Оскільки кібертероризм стає однією з основних загроз для глобальної безпеки, важливо посилити міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки. Для цього необхідно створити спеціалізовані міжнародні організації, а також розробити нормативно-правові рамки, що забезпечать ефективну протидію терористичним загрозам у кіберпросторі. Технології штучного інтелекту та великі дані можуть бути використані для попередження терористичних атак, шляхом моніторингу та аналізу поведінкових патернів, що дозволяє виявити потенційно небезпечних осіб або групи ще до здійснення злочинів. Не менш важливим є розвиток міжнародних програм дерадикалізації, які сприятимуть реінтеграції осіб, що були залучені до терористичної діяльності, у мирне суспільство. Ці програми повинні включати психологічну підтримку, професійну підготовку та соціальну адаптацію, щоб допомогти колишнім терористам відновити свою життєву роль у суспільстві. Окрім того, важливо створити централізовану міжнародну базу даних, яка міститиме інформацію про терористичні організації та осіб, що дозволить державам оперативно реагувати на нові загрози та тенденції. Програми міжнародної співпраці, спрямовані на боротьбу з терористичними ідеологіями, також мають велике значення. Це можуть бути освітні ініціативи, медіа-програми та співпраця з релігійними лідерами, які сприятимуть зменшенню впливу екстремістських поглядів серед молоді та широких верств населення. В цілому, така стратегія, що поєднує новітні технології, міжнародне співробітництво та програми дерадикалізації, дозволить більш ефективно реагувати на глобальні терористичні загрози та значно посилити міжнародну безпеку [18;19].

Таким чином, тероризм залишається однією з ключових загроз глобальній безпеці, попри зниження кількості атак унаслідок активізації антитерористичних заходів. Терористичні угруповання продовжують адаптуватися, змінюючи тактику та розширюючи зони впливу, особливо в Африці та на Близькому Сході, де політична нестабільність, соціально-економічні кризи та слабкість державних інституцій сприяють їхньому зміцненню. Водночас міжнародна

співпраця у сфері безпеки, обмін розвідувальною інформацією та спільні антитерористичні операції відіграють важливу роль у стримуванні загроз. Однак, з огляду на зростання транснаціональної злочинності та глобалізацію терористичних мереж, національні механізми боротьби з тероризмом потребують подальшого вдосконалення та адаптації до сучасних викликів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Terrorism worldwide: Facts and statistics. *Statista Research Department.* URL: https://www.statista.com/topics/2267/terrorism/ (дата звернення: 27.02.2025).
2. Global Terrorism Index 2013: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 28.02.2025).
3. Global Terrorism Index 2014: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 01.03.2025).
4. Global Terrorism Index 2015: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 01.03.2025).
5. Global Terrorism Index 2016: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 02.03.2025).
6. Global Terrorism Index 2017: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 02.03.2025).
7. Global Terrorism Index 2018: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 03.03.2025).
8. Global Terrorism Index 2019: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 03.03.2025).
9. Global Terrorism Index 2020: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 03.03.2025).
10. Global Terrorism Index 2021: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 03.03.2025).
11. Global Terrorism Index 2022: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 04.03.2025).
12. Global Terrorism Index 2023: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 04.03.2025).

13. Global Terrorism Index 2024: measuring the impact of terrorism. *Institute for Economics & Peace.* URL: https://www.economicsandpeace.org/reports/ дата звернення: 04.03.2025).

14. Causes of Terrorism – Indiana University. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/iusburj/article/download/19747/25830/0&ved=2ahUKEwiOpInDz_iLAxWz_7sIHTjrNbkQFnoECB0QAQ&usg=AOvVaw3V_7xxASLzhGSEXheY9pEx дата звернення: 05.03.2025).

15. European Union Terrorism Situation and Trend report 2022. URL: https://www.europol.europa.eu/publication-events/main-reports/european-union-terrorism-situation-and-trend-report-2022-te-sat (дата звернення: 05.03.2025).

16. Terrorism in the EU: trends, terror attacks and arrests in 2023. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20250124STO26468/terrorism-in-the-eu-trends-terror-attacks-and-arrests-in-2023&ved=2ahUKEwjtpJHH0PiLAxXY_7sIHeMXOwoQFnoECBMQAQ&usg=AOvVaw2hCOnbkerXaeutK6CzpECY (дата звернення: 05.03.2025).

17. Єврокомісія представила нову концепцію протидії тероризму. *УКРІНФОРМ*. 2020. Грудень. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3151710-evrokomisia-predstavila-novu-koncepciu-protidii-terorizmu.html (дата звернення: 05.03.2025).

18. Combating terrorism. URL: https://www.coe.int/en/web/ counter-terrorism (дата звернення: 06.03.2025).

19. Office of Counter-Terrorism. URL: https://www.un.org/ counterterrorism/ (дата звернення: 06.03.2025).

ТЕРОРИЗМ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИЧНІ ВІХИ ЕВОЛЮЦІЇ

Яніна ФЕДОРЕНКО, доктор історичних наук, професор
Артем ЖАДАН, ННІ управління та безпеки населення, ПРс-22
Національний університет цивільного захисту України

Міжнародний тероризм – є однією із сучасних глобальних проблем людства, оскільки на сьогодні він набув загрозливих масштабів, став більш жорстоким, а його методи – все більш різноманітними. Можна з впевненістю стверджувати, що тероризм трансформувався в масштабне і складне соціально-політичне явище планетарного значення, яке має системну основу й обумовлене основними політичними, економічними і соціальними протиріччями міжнародного життя та становить загрозу всьому

світовому порядку, стабільності, демократії, що негативно позначається на безпечному існуванні усіх держав.

Для України в умовах повномасштабної війни, тероризм набуває особливого значення: трагічні вбивства цивільного населення в Бучі, Ізюмі й інших містах України, ракетні атаки, спрямовані на знищення цивільної та енергетичної інфраструктури – це неповний перелік терористичних актів вчинених російським агресором за останні три роки. З огляду на це, запропонована авторами тема є надзвичайно актуальною у нових історичних реаліях нашої країни.

Тероризм (у тому числі й міжнародний) має свою власну історію. Вона сягає І ст. нашої ери. Так, першою терористичною організацією в історії людства була чітко організована секта сікаріїв, яка діяла в Палестині в 66-73 рр. н.е. Назва цієї секти походить від назви зброї, якою користувались стародавні терористи, а саме короткого меча (сіки), який легко можна було сховати під одягом.

Тактика діяльності сікаріїв була спрямована переважно на здійснення терактів під час великого скупчення народу. Вони вважали, що якраз натовп завдяки своїй щільності та давці допомагає вбивцям втекти, через неможливість визначити, особи що завдала смертельного удару. Джерел, котрі описують діяльність цього стародавнього угрупування збереглося. Крім того вони несуть суперечливу інформацію. Тому чи не єдиним джерелом залишаються праці стародавнього єврейського історика Йосипом Флавієм, який описує тактику дій сікаріїв. Так, вони атакували противника в денний час, передусім у свята, коли Єрусалим бував заполонений юрбами людей. Улюбленою зброєю терористів був кинджал чи короткий меч (сіка), який вони ховали під одягом. Основними жертвами терактів виступали представники єгипетської і палестинської діаспори, котрі підтримували налагодження дружніх відносин із Римською імперією [1].

Через вісімсот років у XI ст. на Сході з'явилася історично відома група терористів – ассасінів, які відокремилися від ісмаїлітів, про діяльність яких є згадки до XIII століття. Ця терористична секта тривалий час приваблювала до себе увагу вчених, оскільки дуже багато елементів їхньої тактики і стратегії нагадують методи сучасних терористів. Засновником асасінської секти був Хасан аль-Саббах, відомий сьогодні як теоретик основних положень ідеології тероризму. Саме цій особі також приписують спробу створити прототип держави нової формації – терористичну державу, у якій існувала чітка ієрархія підкорення і не було єдиних кордонів й чітко окресленої території [2].

Таємні спільноти давніх терористів були відомі також на Далекому Сході, Японії, в Індії. Дуже войовничими були вони в

Китаї. Їхні члени займалися традиційним вимаганням, а професійні кілери, служили будь-кому, хто платив гроші.

Велика французька революція спровокувала потужний поштовх поширення тероризму, що супроводжувалася кривавою розправою над феодальним дворянством окремих представників буржуазії, яка прагнула влади над своїми противниками. Поняття «терор», на думку більшості дослідників, стало синонімом цієї глобальної не тільки для Франції, а для всього світу події та увійшло до міжнародної лексики [3]. Терор був наскільки поширеним, що швидко обернувся проти своїх господарів. Так, очільників революційних подій, серед яких був сам М. Робесп'єр не оминула доля короля Людовіка XVI та його дружини Марії Антуанетти – його стратили на тій же гільйотині.

Характерною рисою XIX ст. стала поява анархістів і націоналістів. У цей період у Німеччині з'явилася нова теорія тероризму, більш відома як «філософія бомби». Її автором був німецький радикал Карл Гейнцген, якого більшість вчених вважає основоположником теорії сучасного тероризму. На його стійке переконання – фізична ліквідація сотень, навіть тисяч людей може бути виправдана «вищими інтересами людства», а моральна заборона на вбивства в політичній боротьбі повинна бути спростована. Він вважав, що силі й дисципліні реакційних військ необхідно було протиставити таку зброю, за допомогою якої невелика група людей може створити максимальний хаос [4].

Досить яскраво тероризм проявився в цей же період і на території Російської імперії, до складу якої й належала у той час територія України. Пов'язаний він був із діяльністю народників та їхньої таємної організації «Народна воля». У програмі цієї терористичної організації передбачалося дезорганізувати уряд, шляхом терору та насильницькими методами своєї діяльності повалити в росії імперію, яку в той час очолював імператор Олександр II. 1 березня 1881 року після численних невдалих замахів, народниками імператора було вбито.

Поширення тероризму в росії набуло більш масового характеру на початку XX століття. Так, у період між 1901 до 1911 рр. відбулися терористичні акти, жертвами яких стали відомі державні діячі та політики. Одним із найвідоміших терактів було вбивство голови ради міністрів Російської імперії Петра Столипіна у оперному театрі міста Києва.

Варто зазначити, що всесвітня історія кінця XIX – початку XX ст. характеризувався збільшенням кількості вбивств провідних політиків не тільки в Російській імперії, а й по всій території Європи та США. Зокрема, внаслідок терактів було вбито американських президентів Д. Гарфілда (1881р.) та В. Маккінлі (1901р.), президента Франції Саді

Карно (1894р.), прем'єр-міністра Іспанії Антоніо Кановаса (1897р.), австро-угорську імператрицю Елізабет (1898 р.), короля Італії Умберто I (1900 р.), тощо. В багатьох випадках убивцями ставали анархісти, які діяли з власної ініціативи, не поставивши до відома про свої наміри соратників по політичним поглядах.

Завершення Першої світової війни ознаменувалось збільшенням випадків державного терору, коли провладний прошарок проводив політику залякування й придушення внутрішніх політичних противників украй суворими насильницькими засобами, аж до фізичного знищення. Такий вид терору став характерним для СРСР в 1920 – 40-х та Німеччини 1930 – 40-х років XX століття.

Після Другої світової війни поступово змінилася тактика терористів. Нові конфлікти (Корейська та В'єтнамські війни), привели до того, що терористичні групи стали частиною партизанського руху або армійських підрозділів.

Однак, вже з в середині 1970-х – 89- х рр. XX століття тероризм вийшов на світову арену, набувши глобального характеру. В його основу ліг екстремізм і насилля, що використовували терористичні організації для посилення свого тиску на суб'єктів міжнародної діяльності з метою досягнення ними політичних цілей [6, 25].

Міжнародні терористи для досягнення своїх планів використовували убивства, захоплення заручників, вибухові пристрої тощо, намагаючись таким чином привернути увагу органів влади та міжнародної спільноти до своїх бажань.

Дослідник феномену міжнародного тероризму Агаіхаджех паша Давуд виділив 4 групи причин, які визначають його існування у сучасному світі та охарактеризував їх:

1) Перша група – твердження песимістичної картини світу, що приводить до постійного страху і знецінювання життя. В умовах моральної дестабілізації – це провокує психологічну вседозволеності, використання «будь-яких» засобів досягнення різних цілей, переконання що відсутні легітимні способи встановлення справедливості.

2) Друга група причин пов'язана з революційними процесами і національно-визвольними рухами, їх проявами в останні десятиліття. Тут проявляється взаємозалежність політичних, соціально-економічних, ідеологічних процесів; суб'єктивних і об'єктивних факторів, що обумовлюють терористичну діяльність.

3) Третя група причин розвитку тероризму пов'язана із зацікавленістю правлячих еліт у його прихованому використанні як високоефективного інструменту політичної боротьби, дестабілізації і ослаблення іншої держави.

4) Четвертою причиною сплеску тероризму у світі є ситуація перехідного періоду, коли розвал старих регіональних структур міжнародної безпеки супроводжується розпадом державних утворень. Механізми міжнародного контролю не спрацьовують, а їх місце намагаються зайняти сили, які використовують чинник нестабільності для власних завдань [7, 7-8].

На сучасному етапі можна простежити подальшу еволюцію тероризму. По-перше, Оскільки відбулася трансформація тактики тероризму. Якщо раніше у більшості випадків – це були переважно одиничні замахи на керівників держав, урядів і високопоставлених чиновників то на сьогодні сучасний міжнародний тероризм – це вже серії різноманітних терористичних акцій, спрямованих проти широкого кола осіб та об'єктів. Вони здебільшого ретельно підготовлені та здійснюються добре організованими угрупованнями, котрі складаються із кваліфікованих кадрів. Майже всі теракти супроводжуються численними людськими жертвами та значними матеріальними збитками.

По-друге, структура терористичних угруповань удосконалилась та посилилася конспіративність їхньої діяльності. Терористи почали здебільшого діяти нечисленними підрозділами, жорсткішою стала перевірка нових членів. Для прикриття діяльності терористичних організацій функціонує система фірм, компаній, банків та фондів.

По-третє, удосконалилися форми й методи терористичних актів. У науковій літературі з'явилося поняття так званого технологічного тероризму, до якого, насамперед, належить використання чи загроза застосування ядерної, хімічної і бактеріологічної зброї, радіоактивних або високотоксичних хімічних, біологічних речовин, а також спроби захоплення екстремістами ядерних та інших промислових об'єктів.

По-четверте, сучасними терористами взятий курс на використання досягнень науково-технічного прогресу. Розвиток прогресу породжує нові види тероризму, руйнівна сила яких постійно зростає. Так, ні для кого не є таємницею, що оборона, діяльність спецслужб і правоохоронних органів, банківської справи, робота систем життєзабезпечення міст, тобто все життя сучасного суспільства залежить від електронних баз даних та інформації, що передається ними. У зв'язку з цим, життєво важливі сфери діяльності будь-якої країни піддаються численним втручанням комп'ютерних хакерів. А їхні узгоджені дії можуть не тільки паралізувати всю країну, але й призвести до численних людських жертв. Тому загроза нового виду тероризму – інформаційного або кібертероризму – сьогодні дуже актуальна.

По-п'яте, поширеним став міжнародний тероризм, котрий ґрунтується на релігійній та етнічній ненависті. Небезпеку становлять

не тільки групи терористів, які безпосередньо беруть участь у бойових діях, але й численні загони проповідників ісламу радикального напряму джихад, які пройшли навчання в ісламських навчальних закладах Саудівської Аравії, Пакистану, Єгипту і були завербовані ісламістами.

По-шосте, відбулося збільшення людських і фінансових джерел міжнародного тероризму. Відповідно до нової теорії насильства можливе здійснення тероризму за допомогою такої зброї: концептуально-методологічна (впровадження помилкових цінностей для суспільства), хронологічна (створення помилкової концепції причинно-наслідкового зв'язку явищ), фактологічна (демагогія, пропаганда помилкових ідей, залякування за допомогою ЗМІ), економічна (санкції, ембарго, кредити міжнародного валютного фонду, піратство), геноцид (алкоголь, наркотики, хімічні отруйні речовини) і зброя фізичного ураження (убивства, вибухи, підпали, викрадення заручників тощо).

Отже, від початку своєї історії і до сучасного часу тероризм пройшов тривалу еволюцію, внаслідок чого вдосконалились його форми, методи та структура. На нашу, думку у першій третині XXI століття він став невід'ємною частиною політичних процесів у багатьох державах, тобто набув статусу «міжнародного», таким чином, перетворившись на одну із глобальних проблем, з якою доводиться зіштовхуватись світовому соціуму.

Сучасний міжнародний тероризм характеризується широким розмахом, відсутністю чітко окреслених державних меж, існуванням доволі налагодженої координації міжнародних терористичних центрів та організацій, значною матеріальною підтримкою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Кореньков О. Сучасний тероризм: напівдержави, вовки-одинаки та атаки смертників. *Український тиждень*. URL: https://tyzhden.ua/ suchasnyj-teroryzm-napivderzhavy-vovky-odynaky-ta-ataky-smertnykiv/

2. Дмитренко А. Тіні, що сіяли жах. *Голос України*. 2004. 13 листопада. URL: http://www.golos.com.ua/article/229476

3. Кульчицький С. В., Примаченко Я. Л. Терор і тероризм. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Teroryzm

4. Печенюк І., Шевченко В. Витоки та сутність міжнародного тероризму. *Науково-популярний журнал «Воєнна історія»*. 2004. № 4-6. URL: http://warhistory.ukrlife.org/4_6_04_6.htm

5. Камеристий-Брайтенбюхер Р., Львова І. Як бомба українського інженера убила російського імператора, а перед стратою він накреслив прототип реактивного двигуна. *New voice NV.* URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/ubivstvo-oleksandra-ii-yak-ukrajinskiy-naukovec-kibalchich-dopomig-pidirvati-carya-batyushku-50494060.html

6. Вакулич. В. Світ перед викликами тероризму: [монографія]. Кіровоград: ВАТ «Кіровоградське видавництво», 2005. 267 с.

7. Агаіхаджех паша Давуд Міжнародний тероризм і його вплив на світову політику: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політичних наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвиткуя». Одеса, 2006. 21с.

ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Олександр ЧЕРНЕНКО, кандидат медичних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Проблема гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (військових дій) в Україні є актуальною й важливою. Відзначено, що поняття «гендерно зумовленого насильства» використовується у міжнародних документах, законодавстві України та науковцями. Разом з тим, цей термін використовується для опису будь-якого шкідливого впливу, що чиниться проти волі людини, і заснований на соціально зумовлених відмінностях між чоловіками та жінками. Хоча чоловіки та хлопці можуть бути жертвами деяких видів гендерного насильства (зокрема, сексуального насильства), гендерно зумовлене насильство зазвичай спрямоване на жінок і дівчат. Зауважено, що проаналізовані підходи вчених щодо виділення форм (видів) гендерно зумовленого насильства, дозволяють відзначити, що лише окремі з них роблять акцент саме на вчинення таких діянь в умовах збройного конфлікту (зокрема, насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях). Також не враховуються і положення міжнародного гуманітарного права. Враховуючи положення міжнародного гуманітарного права, які базуються на міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини та у сфері захисту жертв збройних конфліктів, запропоновано класифікацію гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану):

1) за видом конфлікту: міжнародне та неміжнародне;

2) за особою потерпілого: щодо жінок, чоловіків, дітей;

3) за положенням: щодо цивільного населення та військовополонених;

4) за формою насильства: фізичне (насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників; засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення,

винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні); сексуальне (зґвалтування; погрози та спроби будь-якої форми зґвалтування або погрози та спроби інших сексуальних нападів; каліцтво геніталій; сексуальне рабство; сексуальне катування; примусова проституція; примусова вагітність; примусова стерилізація і примусовий аборт; примусове оголення, примус до споглядання за актами; сексуальне насильство та інші дії сексуального характеру); психологічне (наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження); економічне (позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів) [1, 2, 5].

Постановка проблеми. У повсякденний обіг увійшли такі терміни як «гендер», «гендерне насильство», «гендерно зумовлене насильство», «насильство за ознакою статі», «сексуальне насильство», «дискримінація», «сексизм», «булінг», «домашнє насильство». Проте, вражаючі факти щодо проявів різних форм (видів) насильства щодо дітей, жінок і чоловіків в умовах збройного конфлікту змушує нас вивчати досвід зарубіжних країн, де мали місце такі випадки та визначити саме форми (види) гендерно зумовленого насильства, адже сьогодні ця тема є актуальною та вкрай важливою.

Метою статті є аналіз існуючих підходів щодо видів гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту та запропонувати авторську класифікацію гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану).

Розв’язана російською федерацією повномасштабна війна проти України супроводжується масовими порушеннями прав населення окупованих територій: це викрадення, «фільтрації», застосування тортур і депортації тощо. Ці діяння мають ознаки воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Поруч із загальними діями російських окупантів, спрямованими на знищення цивільного населення України, застосовуються також і специфічні гендерно зумовлені форми насильства. Так, до чоловіків призовного віку часто застосовують тортури у разі найменшої підозри стосовно лояльності до легітимного українського уряду. Тортури і спричинюване ними каліцтво мають на меті знешкодити тих, хто потенційно здатний до захисту української державності. Насильство стосовно полонених жінок часто має сексуальний характер і є формою геноциду, позаяк спрямоване на запобігання дітородінню. Українські діти стають жертвами геноциду як через фізичне знищення, так і через депортацію та передання до російських сімей.

З початком повномасштабного вторгнення російської федерації (далі – рф) 24 лютого 2022 року до 20 % території України в той чи інший час перебувало під окупацією. За свідченнями органів

державної влади, національних та зарубіжних змі, окупація зі сторони рф супроводжувалася систематичними порушеннями прав людини, серед іншого викраденнями, депортацією, масовими вбивствами та зґвалтуваннями [3, 4].

Від початку повномасштабного вторгнення російські окупаційні війська завдавали ударів по джерелах водопостачання, електроенергії та зв'язку, закладах охорони здоров'я тощо. Повномасштабна військова агресія з боку рф призвела до руйнації значної частини виробничої, транспортної та житлової інфраструктури.

Російська сторона подає ці переміщення як добровільну евакуацію, однак, за свідченнями переміщених осіб, до них застосовували насильство або погрожували його застосуванням. Окрім цього, населення окупованих територій часто не мало вибору щодо свого переміщення, з огляду на безпрецедентні масштаби руйнування цивільної інфраструктури [1, 5, 6].

Згідно з частиною 1 статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні. І хоча згідно з частиною 2 цієї статті окупаційна держава може здійснювати загальну або часткову евакуацію з певної території, таке переміщення має бути необхідним для забезпечення безпеки населення або зумовлено особливо вагомими причинами військового характеру. Проведення таких евакуацій не може передбачати переміщення осіб, що перебувають під захистом, за межі окупованої території за винятком випадків, коли цього неможливо уникнути з матеріальних причин. Особи, яких було евакуйовано в такий спосіб, повинні бути відправлені додому відразу після припинення воєнних дій на цій території. Однак здійснюване окупаційною владою переміщення громадян України свідчить про порушення означених норм гуманітарного права. На тимчасово окупованих територіях України поширена практика викрадень, що супроводжуються застосуванням тортур.

Жахливе поводження із цивільними треба кваліфікувати як катування. Згідно з частиною 1 статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також

залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Окрім цього, згідно з практикою Європейського суду з прав людини, застосування фізичного насильства, нелюдські умови тримання, сенсорна депривація, зв'язування рук тощо і є доказами катування.

Окупаційна влада повідомляє, що від початку повномасштабної війни на територію рф було вивезено понад 200 тис. дітей. При цьому українських дітей примусово вивезли у віддалені регіони росії, де вони будуть змушені відвідувати заняття російською мовою. 30 травня 2022 року президент рф підписав указ № 330, що передбачає спрощений порядок для набуття громадянства українськими дітьми, депортованими до рф. Ці зміни розширюють коло осіб, які можуть звернутись із відповідною заявою та спрощують бюрократичні процедури, пов'язані з удочерінням / усиновленням. Повідомляється, що діти, які починають відвідувати російські школи, піддаються стигматизації за своє походження. Таким дітям не забезпечується навчання рідною мовою. Окрім того, вони піддаються масованій антиукраїнській пропаганді, що за змістом відповідає головним тезам рашизму та, вочевидь, має на меті розірвати в малолітніх українців відчуття глибокої спорідненості зі своєю батьківщиною. Тож дії окупаційної влади стосовно українських дітей охоплюються поняттям геноциду, а саме такою його формою як насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу [1, 2, 7].

Дії окупаційної влади рф стосовно осіб, які перебувають у їхньому полоні, мають ознаки воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Насильство, якого громадяни України зазнають під час викрадень, свавільних затримань, проходження процедури фільтрації та депортацій, часто мають гендерно зумовлений характер. Так, прискіплива увага та прояви жорстокого ставлення до чоловіків призовного віку, їхня ретельна перевірка на лояльність до легітимного українського уряду тощо мають на меті відокремити та знешкодити тих, хто потенційно здатний до захисту української державності. Насильство стосовно українських жінок часто має сексуальний характер і дає підстави кваліфікувати його як особливу форму геноциду, що має на меті запобігти дітонародженню. Діти часто стають жертвами геноциду як через фізичне знищення (у місцях прихистку, евакуаційних колонах тощо), так і через насильницьку депортацію й передання на виховання до російських сімей [3, 4].

Примусове переміщення дітей є фізичним актом, який

здійснюється і в культурному, і у фізичному вимірі. У культурному – шляхом перешкоджання їхньому поверненню до власної групи та проведення політики асиміляції. У фізичному – шляхом біологічного знищення через перешкоджання їхньому відтворенню в рамках власної групи. Тобто навіть коли знищення групи здійснюється через культурні чинники – ізоляція дітей від власної групи та примус до перейняття іншої культури, – але кінцевою метою є фізичне знищення групи як такої, то відповідні дії становлять злочин геноциду. Це приводить нас до запитання, чи можуть практики асиміляції, які здійснює російська федерація щодо українських дітей, вважатись формою геноциду? Політика примусової асиміляції не визнає за певною групою права існувати як «окрема та незалежна спільність». Вона спрямована на те, щоб знищити відмінні характеристики однієї групи шляхом її поглинання іншою. Міжнародний суд ООН підтвердив, що коли такі дії здійснюються паралельно з діяннями, забороненими Конвенцією проти геноциду, вони можуть бути свідченням спеціального наміру знищити захищену групу [1, 5, 7].

Міжнародне гуманітарне та кримінальне право містить низку норм, що забороняють примусове переміщення цивільного населення, зокрема дітей. Метою їх закріплення стала необхідність захистити цивільне населення від спроб окупаційної держави змінити демографічну структуру населення певного регіону. Тому примусове вивезення російською федерацією українських дітей, особливо дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей, чиї батьки загинули під час бойових дій, є грубим порушенням прав і свобод цих дітей.

Військове вторгнення Росії 24 лютого 2022 року стало шоком для країни та світу і створює значні ризики для постраждалого населення України. Урядова уповноважена з прав людини та Міністерство внутрішніх справ України повідомили про випадки зґвалтування та сексуального насильства на непідконтрольних Уряду територіях. Організація «Human Rights Watch» зафіксувала «очевидні воєнні злочини», включаючи зґвалтування, на підконтрольних росії територіях, а представники місцевої влади в Бучі (Київська область) повідомили про виявлення місць масового поховання мирного населення, яке було вбито російськими військами. Генеральний секретар ООН і Верховний комісар ООН з прав людини закликали до незалежного розслідування цих повідомлень (UNFPA, 5 квітня 2022 р.). Після вторгнення в лютому 2022 року ситуація в Україні швидко перетворюється на одну з найскладніших надзвичайних ситуацій у світі. Україна досягла значних здобутків у сфері захисту прав жінок за останні роки завдяки розробці «ґендерного механізму» на державному рівні. Ці реформи успішно сприяли створенню служб

реагування на насильство в Україні та супроводжувалися інвестиціями від Уряду у розмірі 200 мільйонів гривень на відкриття притулків, кризових кімнат та створення мобільних бригад психосоціальної допомоги постраждалим. Нинішня криза, що супроводжується масовим переміщенням населення всередині України та за її межі, ускладнить ситуацію й чинитиме тиск на будь-які досягнуті здобутки. Жіночі групи та організації громадянського суспільства швидко відреагували на негайні потреби своїх громад, але стикаються з багатьма проблемами, намагаючись надати підтримку великій кількості внутрішньо переміщених осіб, приймаючих громад та тих, хто безпосередньо постраждав від насильства та незахищеності. Фонд ООН у галузі народонаселення безперервно надавав послуги та здійснював превентивну роботу [2, 3, 6].

Повідомляється про різноманітні форми насильства, з особливо високим рівнем небезпеки та ризику для жінок і дівчат, які виїжджають, перебувають на прикордонних пунктах пропуску, у транзитних/колективних центрах та у бомбосховищах. Сюди входять повідомлення про насильство з боку статевого партнера, сексуальну експлуатацію та сексуальну наругу, сексуальні домагання, сексуальне насильство (включаючи сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом) та економічне насильство. Існує високий ризик торгівлі людьми з метою сексуальної експлуатації на кордонах, де реєстрація відбувається нерівномірно, документи практично не контролюються, і молодих жінок часто не супроводжує інший член сім'ї. У деяких випадках волонтери можуть пропонувати проживання та транспорт без перевірки. Особи, які виїжджають з дітьми, вагітні, особи з інвалідністю або літні люди можуть залишитися поза увагою у вразливому становищі, зокрема у нестабільних мілітаризованих районах, і стикатися з небезпекою для життя. У постраждалих від війни мілітаризованих районах повідомляється про сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, при цьому «Human RightsWatch» повідомляє про випадки зґвалтування в Харкові (HRW, 4 квітня 2022 р.), а «The Guardian» наголошує, що жінки по всій Україні відчувають загрозу зґвалтування як зброї війни, оскільки повідомляється про велику кількість фактів сексуального насильства у деокупованих районах (The Guardian, 3 квітня 2022 р.). З 24 лютого 2022 року в Україні понад 7 мільйонів людей були змушені покинути свої домівки, а понад 12 мільйонів постраждали в районах, які найбільше постраждали від війни, і, ймовірно, потребують допомоги (OCHA, березень – травень 2022 р.). Вважається, що 59% із них становлять жінки (IOM, 1 квітня 2022 р.). Крім того, станом на 30 березня, за оцінками ООН, налічувалося понад 4 мільйони біженців, що робить цю кризу біженців найбільш швидкорослою з часів Другої світової війни

(UNHCR, 24 березня 2022 р.). Це значною мірою ґендерна й комплексна криза. Під час воєнного стану чоловіки віком від 18 до 60 років повинні залишатися в Україні і бути придатними для призову на військову службу (Deutsche Welle, 2022 р.). Переважну більшість біженців, які залишають країну, становлять жінки і діти – ймовірно, 90% (вебсайт ООН), включаючи жінок і дітей – представниць/- ків меншин, як-от роми (Deutsche Welle, 2022 р.). Існують проблеми для представників/-ць уразливих груп, наприклад, ЛГБТІ+-спільноти, зокрема трансгендерних та небінарних осіб, чия стать згідно з їхніми юридичними документами стає вирішальним фактором у тому, чи залишаться вони в Україні чи матимуть можливість виїхати (OHCHR, 22 березня 2022 р.). Гуманітарні потреби в Україні та в країнах призначення стрімко зростають. Багато людей залишаються в зонах ескалації конфлікту, і через порушення систем надання базових послуг не можуть задовольнити власні базові потреби, включаючи їжу, воду та ліки. Доставка гуманітарної допомоги залишається складним завданням через відсутність безпечного гуманітарного доступу (UNHCR, 24 березня 2022 р.; OCHA, 28 березня 2022 р.) [2, 4, 7].

Жінки й дівчата в Україні потребують вжиття невідкладних заходів для запобігання насильства та реагування на його небезпечні для життя наслідки. Дві третини жінок в Україні зазнали певної форми насильства протягом свого життя до початку війни (OSCE 2018 р.); погіршення ситуації у сфері безпеки різко підвищило ризик різноманітних форм насильства, включаючи сексуальне насильство, пов’язане з конфліктом, сексуальну експлуатацію та сексуальну наругу та торгівлю людьми (GBV AoR, 1 квітня 2022 року). Щодня зростає кількість людей, які потребують допомоги, включаючи внутрішньо переміщених осіб та біженок/-ців (UNHCR, 2022 р.).

Висновки. Отже, проаналізовані нами підходи вчених щодо виділення форм (видів) гендерно зумовленого насильства, дозволяють відзначити, що лише окремі з них роблять акцент саме на вчинення таких діянь в умовах збройного конфлікту (зокрема, насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях). Також не враховуються і положення міжнародного гуманітарного права. Вважаємо, що враховуючи положення міжнародного гуманітарного права, які базуються на міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини та у сфері захисту жертв збройних конфліктів, можна запропонувати таку класифікацію гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану):

1. За видом конфлікту: міжнародне та неміжнародне.
2. За особою потерпілого: щодо жінок; щодо чоловіків; щодо дітей.

3. За положенням: щодо цивільного населення та щодо військовополонених.

4. За формою насильства: фізичне (насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників; засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні); сексуальне (зґвалтування; погрози та спроби будь-якої форми зґвалтування або погрози та спроби інших сексуальних нападів; каліцтво геніталій; сексуальне рабство; сексуальне катування; примусова проституція; примусова вагітність; примусова стерилізація і примусовий аборт; примусове оголення, примус до споглядання за актами; сексуальне насильство та інші дії сексуального характеру); психологічне (наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження); економічне (позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів). Запропонована нами класифікація є недосконалою та потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Берднік І. В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 6. С. 372–378.

2. Гендерний вимір війни: результати аналітичного дослідження / упоряд. Аналітичний центр ЮрФем Асоціації жінок-юристок України ЮрФем. Львів, 2023. 115 ст.

3. Кравченко І. М. Правовий статус «військовополонений» і «цивільний заручник» у контексті норм міжнародного гуманітарного права та проведення операції Об’єднаних сил (АТО) на Сході України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 1 (114).

4. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О.В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.

5. Попов Г. В. Проблеми формування доказової бази в провадженнях, пов’язаних із сексуальним насильством, що вчинене в умовах збройного конфлікту. Кримінальне судочинство: права людини під час ді надзвичаного або воєнного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.) / редкол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 89–91.

6. Стойков І. М. Стан дотримання основних прав і свобод громадян на окупованих територіях України. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Правознавство. 2019. Т. 24. Вип. 1 (34).

7. Щебетун І. С., Міхайліна Т. В. Захист прав дітей на окупованих територіях: міжнародний досвід та українські реалії. Політичне життя. 2019. № 2.

LEADERSHIP IN CIVIL SERVICE

Anastasiia CHUBINA, Doctor of Philosophy in Public Administration
Cherkasy City Council

Regulation of social relations arising from various activities is one of the main functions of the state, which is carried out in a specific form of activity - public administration.

The effectiveness and coherence of the administrative work of state bodies and local self-government bodies is largely determined by the person who heads these bodies, the presence or absence of such a person's experience, appropriate professional knowledge and innate or acquired leadership qualities.

Accordingly, in modern conditions, attention is increasing to the selection of heads of state authorities and local self-government bodies, who should be both executors and managers who are characterized by competence, awareness, responsibility, ability and readiness for creative, innovative activity.

Modern science of public administration, political science, social psychology, etc. determine that both public administration in general, and management, and leadership – as phenomena are multifaceted and multi-valued. The relationship between formal management and leadership in the civil service is an extremely interesting and controversial issue, because the actions of a manager in the civil service are strictly regulated by law and the service hierarchical ladder, respectively, and the leadership of such a manager should be limited to these same frameworks, in addition, appointment to a certain position does not automatically give the acquisition of leadership qualities. Accordingly, there is a need to consider and clarify certain concepts that would clarify the essence of leadership manifestations in general and the features of these manifestations in the civil service system in particular.

A government position formally gives the manager the necessary prerequisites to be a leader of a team, but does not automatically make him such, although the term “leader” itself means “head”, “manager” these concepts are not identical. The difference between the concepts is that “leader” is always put forward “from the bottom up”, and the manager, on the contrary, “from the top down”. The concept of “leader” is closely related to the concept of “leadership”, which generally refers to a complex mechanism of interaction between those who demonstrate their ability to be a leader and those to whom this manifestation is directed. When considering leadership, we mean, first of all, psychological relations that arise in a group, while the category of “leadership” is considered from the point of view of organizing the group’s activities and managing it. B. Paryhin

believed that the leader regulates interpersonal relations in a group, while the manager, in turn, regulates the official relations of the group as a certain organization. Leadership arises spontaneously, management does not, because it is set within certain frameworks and norms, it is more stable and reliable. American political scientist R. Tucker also warns against automatically identifying leadership with the presence of certain individuals in positions in the state apparatus, he notes that leadership is something much more than making managerial decisions, it is an influence on the mind and energy of those people who have to play their role in a particular process. The focus of the leader and manager is also different - the manager is focused on the implementation of the group's tasks, and the leader is focused on its internal interests.

Only a person who has authority over his/her surroundings can be a leader. The mechanism of real power is based either on power or on authority, or on both together. The power of a leader is based on authority and implies mandatory submission and the possibility of legitimate enforcement. The scope of authority is documented and is determined by the leader's place in the hierarchy of power and does not depend on his/her individual abilities. Unlike powers, authority allows one to exercise power without enforcement.

So – most generally – a manager is an individual who is officially entrusted with the functions of management and organization in a group, and a leader is an individual endowed with the most valuable potential who has a leading influence in the group.

According to the classification of definitions of leadership proposed by R. Stogdill in the work "Guide to Leadership", leadership is defined, among other things, as the art of achieving agreement, when during management maximum cooperation is achieved with minimal disagreements, and the ability to convince, when management is carried out using the power of persuasion and motivation, the art of knowing human nature.

According to the scientist-elitologist G. Ashin, leadership is a relationship between people in the process of joint activity, in which one party ensures the superiority of its will over the other. Among other things, leadership, as noted by V. Shatun, is the art of influencing people, the desire to inspire them to strive to achieve goals of their own free will, and management, as rightly noted by Herbert A. Simon, is the knowledge of how to manipulate other people and how to force them to do what you need.

As we can see, one of the key categories of general definitions of leadership is the category of "art", which assumes the presence of leadership qualities and a certain psychic energy in the bearer.

Extremely interesting for understanding the nature of leadership is the concept proposed by L. Gumilev. The impulse to leadership is passionarity – a special type of energy, a special passion, inherent only to individual people and aimed at transforming the surrounding world. According to the scientist, Napoleon, Alexander the Great and other historical figures are examples of passionaries who managed to break the inertia of tradition and gave a passionate impulse for the historical rise of their peoples.

Thus, we can state that the dominant criterion for expressing the essence of the leader phenomenon is the desire for power.

Important for understanding the essence of leadership in groups and in society as a whole is the scientific heritage of the Italian political thinker N. Machiavelli. In his works "The Prince" and "Reflections on the First Decade of Titus Livius" he first defined the nature, functions and technology of leadership in the plane of real life.

According to Machiavelli, leadership is based on power orientation. The property of the desire for power does not depend on personal advantages and disadvantages, it acts like an objective law that does not depend on the will and consciousness of people. However, success in advancing to the heights of power is determined not so much by the intensity of the orientation towards power as by the available means, in addition, a leader, who wants to achieve success, must coordinate his actions with the laws of necessity and with the manner of behavior of subordinates. He must take into account the psychology of people, know the peculiarities of their way of thinking, moral principles, advantages and disadvantages.

Machiavelli's doctrine takes into account four provisions: 1) the leader's power is rooted in the support of his followers; 2) subordinates (followers) must know what they can expect from their leader, and understand what he expects from them; 3) the leader must have the will to survive; 4) the leader is always a model of wisdom and justice for his followers.

In modern times, the category of "leadership" has received broader interpretations and new paradigms. Thus, according to the definition of the Main Directorate of the Civil Service of Ukraine, which was adopted in the process of developing the Profiles of Leadership Competencies for Managers in the Civil Service of Ukraine, leadership is a modern concept of management, including change management, for which the degree of influence of a person's activities is important, but not the level of position.

Is leadership in the civil service political in its influence? Or is it just an apolitical style of management and leadership in groups?

In a broad sense, the political nature of this phenomenon is quite obvious, since it is about power relations. On the other hand, the institution of civil service is only a tool used by political authorities to exercise the powers of state bodies, and one of the urgent tasks on the path of reforming the civil service in Ukraine is the separation of political and administrative positions.

The key to answering this question, in our opinion, is the scale of application (or possibility of application) of power and influence with the use of leadership qualities by the leader-manager. If the scale of this application is only a small group or a number of small groups regulated by the structure and staffing, then in a narrow sense we can talk about the relativity of the political nature of such leadership, but if the scale of such application extends not only to the group, but also to the region, field of activity or sector of public administration, then this will be a manifestation of political leadership (regardless of whether the position formally belongs to political positions or not).

Another point is the direction of the application of power or influence by the leader. If such leadership is directed at a small group, then it may not be political, but if the power and influence are directed outward, then this leadership will have signs of political.

So - in a narrow sense - leadership in the civil service can be defined as one of the processes of organizing the management of a small social group, which contributes to the achievement of group goals in the optimal time and with the optimal effect, the driving force of which is the authority of the leader.

Leadership in the civil service is inextricably linked to the style of leadership and is manifested in the art of management and the ability to work in a team. Regarding the category of “level of leadership ability” in the civil service. Let us consider this category through the prism of some modern theories of leadership. The trait theory (F. Galton, K. Bird, E. Bogardus, Y. Jennings) explains the ability to lead by the presence and dominance of certain individual and personal traits in a particular individual. Although the mere presence of a set of these traits and qualities is not sufficient for the ability to lead to the development of leadership itself.

Situational leadership theory (R. Stogdill, T. Hilton, A. Goldier, etc.) substantiates the idea of the dependence of a leader's behavior on certain social conditions. The leadership of a particular person is a function of the situation. A person who is a leader in one situation will not necessarily be one in another. Accordingly, the ability to lead will manifest itself in leadership in the presence of a certain situation, as A. J. Murphy notes: the situation calls for a leader who must become an instrument for solving the problem. Situational theory does not deny the

importance of individual personality traits, but defends the position of the relativity of the significance of personal characteristics for a leader. As the German writer of Jewish origin L. Feuchtwanger said: power fills even an empty person with meaning.

As a compromise option, there is a personal-situational theory (G. Gert and S. Mills). Within the framework of this theory, four factors that must be taken into account when considering the phenomenon of leadership are distinguished: 1) the traits and motives of the leader as a person; 2) the figure of the leader and the motives that exist in the minds of his followers and force them to follow him; 3) the characteristics of the role of the leader; 4) the legal and institutional conditions of his activities.

This theory is an attempt to overcome the limitations and expand the positive aspects of the two previous theories, since such a complex phenomenon as leadership cannot be explained based on only one reason.

So it is obvious that each individual (leader) has their own "level of leadership ability". And this category is more likely irrational than rational. Why does only one of several individuals who have the necessary leadership traits in a particular situation become a leader?

Grygorii Skovoroda argued that: "All occupations and positions in society are good – when they are taken on by affinity" – he writes – "who should be the cog and who the key in the clock depends on nature", that is, on the innate qualities of a person, and everyone must know themselves, their nature – says Skovoroda – "what is he looking for? Where does it he lead and how does he lead, and then follow him? Are you a horse? – Carry a rider! Are you an ox? – Carry a yoke! Are you a greyhound? – Catch a hare! Everything is fine in its place".

And in our case, we must be aware that if the manager does not have innate or acquired in the process of long-term socialization leadership qualities, a sense and understanding of high personal responsibility for people under his/her control and the task entrusted to him/her, then of course a special training course can develop them to a certain level, but whatever the quality of such training is, the quality of such leadership cannot be high a priori.

And vice versa, if the manager has innate leadership qualities, then special training can develop them and bring them to a new qualitative level.

Accordingly, there is a need to create a system of selection and recruitment for leadership positions in the civil service of those candidates who possess strong leadership qualities, and further development of the system of cultivating leadership in the civil service as one of the necessary conditions for the development of a professional civil service in Ukraine.

REFERENCES

1. Holovatyi M. Political Psychology. Textbook for Higher Education Institutions. – K.: MAUP, 2006.

2. Dontsov D. The Spirit of Our Antiquity. – Drohobych: Publishing House "Vidrodzhennia", 1991.

3. Kukhta B., Teploukhova N. Political elites and political leadership. – Lviv, 1995.

4. Lohunova M. Socio-psychological aspects of management activities / M. Lohunova. – K.: Center for Promoting Institutional Development of the Civil Service, 2006.

5. Skovoroda H. Complete works: 2 volumes. – K.: Naukova dumka, 1973. – V. 1; V. 2.

ПРАВО НА РІВНІСТЬ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: РОЛЬ УПРАВЛІННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Катерина ШАПОВАЛОВА
Управління патрульної поліції у Львівській області Департаменту патрульної поліції

Рівність, справедливість і законність є фундаментом ефективної служби в поліції, та основою довіри населення до правоохоронних органів. Незважаючи на війну та безпрецедентні безпекові виклики, що постали перед Україною, питання гендерної рівності та недискримінації залишаються у фокусі державної політики, яка активно впроваджується, у тому числі, в органах Національної поліції України (далі — НПУ). Сьогодні НПУ виконує завдання не тільки в секторі громадянської безпеки, але і в оборонному секторі, захищаючи країну разом із військовими і забезпечуючи безпеку. Незважаючи на вплив зовнішніх факторів (соціальних і політичних), є багато позитивних змін, які стосуються, перш за все, розуміння і толерування насильству і дискримінації, прийняття безбар'єрності та впровадження інклюзії, необхідності психологічного забезпечення поліцейських та психологічної підготовки. Сьогодні, жінки в підрозділах системи МВС і НПУ виконують роботу на рівні з чоловіками, виконуючи стратегічні завдання, займають орієнтовно 1/4 керівних посад.

Діяльність управління дотримання прав людини, яке входить до складу Департаменту головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України (далі – УДПЛ або Управління), зокрема, спрямована на контроль за службовою діяльністю структурних підрозділів ЦОУП, територіальних (у тому числі міжрегіональних) органів Національної поліції України, а також реалізацію державної політики у сфері дотримання прав людини під час надання поліцейських послуг та єдиної державної гендерної політики.

Діяльність УДПЛ ґрунтується на принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, а також безперервності (Положення про Департамент головної інспекції та дотримання прав людини Національної поліції України, затверджене наказом Національної поліції України від 16 травня 2023 року № 400). Одним із ключових завдань діяльності УДПЛ є забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, недопущення та усунення проявів дискримінації, у тому числі за ознакою статі, в діяльності органів (підрозділів) поліції. В загальному контексті МВС України формує, а УДПЛ сприяє реалізації єдиної державної гендерної політики, як наскрізного підходу в діяльності, що спрямований на:

– розбудову інституційної спроможності шляхом створення уповноважених підрозділів з дотримання гендерної рівності та призначенням уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

– розширення участі жінок у міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки шляхом усунення обмежень;

– включення гендерного аспекту в паспорти бюджетних програм;

– здійснення моніторингу діяльності працівників апарату, визначення прогалин і нерівностей під час просування по службі працівників з метою посилення активної участі жінок і чоловіків у процесі прийняття рішень; розробку механізму реагування та запобігання випадкам сексуальних домагань на робочому місці в органах системи МВС [1].

Піднімаючи питання «права на рівність» в Національній поліції, доцільно наголосити на різниці між поняттями «гендерна рівність», «рівність прав жінок і чоловіків» і «право на рівність», про яке піде мова нижче.

Впровадження ґендерного компоненту є однією із вимог вступу України в ЄС, тому досягнення «ґендерної рівності» є наріжним каменем державних і регіональних програм, одним із основних напрямків діяльності державних і недержавних інституцій. Водночас, прослідковуючи вживаючи поняття «ґендерна рівність» видається, що його ототожнюють із поняттям «рівність прав жінок і чоловіків», зокрема, коли говорять про запобігання та протидію домашньому насильству та насильству за ознакою статі, що не є правильним. Принципово важливо, що поняття «ґендерна рівність» є ширшим за поняття «рівність прав жінок і чоловіків».

«Ґендер» – соціально закріплені ролі, поведінка, діяльність і характерні ознаки, які певне суспільство вважає належним для жінок і

чоловіків, [2] соціокультурний конструкт, що позначає психологічні та поведінкові характеристики людини, що асоціюються з маскулінністю (мужністю), фемінністю (жіночністю) чи андрогінністю (проміжний варіант, поєднання чоловічих і жіночих ознак, не обов'язково в рівній мірі). «Ґендерна ідентичність» позначає ґендер відповідно до якого людина відчуває і ідентифікує себе.

Існує кілька теорій, що описують феномен «ґендеру». Одні стверджують, що існує всього два ґендери: «чоловічий» і «жіночий» – бінарна ґендерна система, інші говорять про те, що є нескінченна кількість варіантів прояву ґендеру – мультиґендерна система і кожна має своїх противників і прихильників. Наприклад, соціальна мережа Facebook в 2015 році відкрила можливість для жителів США в інформації про себе вказати стать/ґендер, вибравши з 58 варіантів. До переліку увійшли такі визначення, як «андрогін», «біґендер», «інтерсексуал», «ґендерквір», «транссексуал» і ін. Всі ці поняття можна умовно об'єднати під парасольковим терміном «трансґендерність», який описує людей, самовідчуття яких частково або повністю не збігається з біологічною статтю, в той час як протилежним значенням буде «цисґендерность» – збіг статі і ґендеру [3]. На рівні законодавства «ґендерна рівність» визначається як рівний правовий статус жінок і чоловіків і рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [2]. Якщо існує безчисельна кількість ґендерів, виникає логічне питання: «Чому на рівні нормативно-правових актів та наукових досліджень поняття «ґендерна рівність» звужують до поняття «рівного правового статусу жінок і чоловіків?» Тому, іде мова саме про рівність прав і можливостей жінок і чоловіків в поліції, а також про загальне право на рівність.

Дійсно, протягом багатьох років жінки боролися за своє право працювати в поліції і сьогодні ми бачимо значний прогрес. Не зважаючи на виклики воєнного стану, забезпечення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків, подолання дискримінації за ознакою статі на робочому місці залишаються одними із пріоритетів діяльності Національної поліції України.

Цікаво, що перші експерименти створення «жіночої міліції» в Україні зроблені у столиці, якою на той час був Харків. 22 жовтня 1920 року наказом начальника міліції УСРР у місті Харкові створено перший взвод жіночої міліції чисельністю 20 працівниць.

Масовий прийом жінок в поліцію відбувся у період Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, коли їх залучали для підготовки й перепідготовки співробітників органів внутрішніх справ.

Наприкінці війни в українській міліції серед 24 919 працівників ОВС налічувалося 7399 жінок, що становило майже третину особового складу (29,7 %).

У 2007 році загальна кількість жінок у підрозділах ОВС сягала лише 14,8 %. Сьогодні, в системі МВС працюють і несуть службу понад 66 тисяч жінок і більш як 27 % жінок-поліцейських служать в лавах Національної поліції. Що стосується керівних посад – понад 16 % з них обіймають жінки.

Серед підрозділів Національної поліції Патрульна поліція завжди була лідером. Станом на 01.06.2024 року в підрозділах Патрульної поліції працювали 4043 жінки, що складає 25 % від особового складу. З них атестованих – 3624 (22 %), державних службовців – 79 (78 %), та цивільного персоналу – 340 (64 %) по категоріях відповідно. На керівних посадах – 219 жінок, що складає більш ніж 14% від загальної кількості керівників. 107 жінок, які брали участь у бойових діях та 15 жінок з інвалідністю. Жінки несуть службу на лінії у складі патрулів, є командирами рот, батальйонів, начальниками управлінь, що в загальному забезпечує ефективність підрозділу та підвищує рівень довіри населення до поліції. Жінки на рівні з чоловіками виконують як інтелектуальні так і силові задачі, у Патрульній поліції є спеціальний силовий підрозділ тактико-оперативного реагування, у складі якого жінки несуть службу на рівні з чоловіками.

В Національній поліції велику увагу приділяють підтримці та розвитку жіночого лідерства. Важливим досягненням стало заснування у 2018 році Української асоціації представниць правоохоронних органів (далі – УАППО), яка на сьогодні налічує 584 члени та членкині з різних правоохоронних агенцій, серед яких зокрема 45 чоловік і 539 жінки. В умовах повномасштабного вторгнення асоціація допомагає здійснювати евакуацію дітей та родин українських правоохоронців у безпечні місця за кордоном. Діє програма психосоціальної підтримки членів та членкинь в умовах війни. Проводяться інформаційні кампанії з перших днів вторгнення. Також, в асоціації є нові напрямки роботи: протидія домашньому та ґендерно зумовленому насильству. СНПК, сексуальним домаганням на робочому місці.

Асоціація розвивається та має підтримку на міжнародному рівні. УАППО – є афілійованим членом Міжнародної асоціації жінок-поліцейських (далі – МАЖП). У 2024 році нагороду МАЖП в номінації «Хоробрість» отримала інспекторка слідчого відділу ГУНП у Харківській області Марія Яценко. У 2020 році нагороду МАЖП в номінації «Відзнака чоловікам за підтримку кампанії ООН «HeForShe» отримав перший заступник начальника Департаменту

патрульної поліції полковник поліції Олексій Білошицький. Завдяки підтримці США та Канади члени та членкині асоціації взяли участь у 5 щорічних тренінгових МАЖП.

У грудні 2023 року в Києві запрацював ресурсний центр для правоохоронців – «Хаб УАППО» завдяки постійній підтримці канадським урядом реформи поліції в Україні з 2015 року. Команда проєкту стабілізації поліцейської діяльності (PSP) одна з перших міжнародних партнерів заклала основу для розбудови «Хабу». Сьогодні, він є осередком обміну досвідом, професійного та особистісного розвитку українських поліцейських, де проходять тренінги з самооборони та домедичної допомоги, заходи із попередження та протидії домашньому та ґендерно зумовленому насильству, активності для дітей за програмою «Школа і Поліція».

Активно розвиваються питання рівності прав жінок і чоловіків в поліції та недискримінації за ознакою статі. Проте, на мою думку, необхідно звернути увагу на рівність і дискримінацію загалом. Чому? Тому що, поліція – це силова структура, де тонка межа справедливого використання влади може не витримати тиску особистих інтересів. Поліцейські – люди, які постійно мають справу з насиллям нерідко втрачають до нього чутливість.

Хочу поділитися результатами анонімного опитування, проведеного серед працівників Національної поліції України у травні-червні 2024 року. Питання стосувалися стану дотримання прав людини, рівності прав жінок і чоловіків в поліції України. Метою опитування було з’ясувати: обізнаність працівників поліції щодо питань рівності, безбар’єрності та недискримінації; стан дотримання прав людини в поліції, у тому числі, дотримання рівності та недискримінації; потреби працівників для забезпечення рівності та безбар’єрності; дієвість наявного механізму реагування на порушення прав працівників поліції; пошук можливих шляхів подолання нерівності та дискримінації.

Участь в опитуванні взяли близько трьохсот респондентів з усіх регіонів країни. Зважаючи на делікатний характер багатьох запитань, включених до дослідження, опитування проходило анонімно. Серед опитуваних: 40 % – чоловіки, 59 % – жінки, 73 % опитуваних займають керівні посади, серед них – 98 % атестованих працівників, 2 % – державних службовців.

Отже, маємо такі результати. Більше 70 % вважають, що права і можливості для чоловіків і жінок є рівними в поліції, при цьому лише половина опитаних вважає достатнім рівень захисту прав працівників їх підрозділу. Майже 20 % вважають, що їх колективі є мобінг і вони зазнавали мобінгу зі сторони керівництва та колег. 23 % підтвердити психологічний мобінг, 25 % – економічний, близько 1% – фізичний.

Дискримінацію за ознакою статі та сексуальні домагання на робочому місці щодо них та інших працівників підтвердили майже 10 % опитуваних. При цьому, 72 % відповіли, що не звертались по допомогу до безпосереднього чи прямого керівника, а 27 % – не звертались, тому що таких фактів не було. 5 % підтвердили що їх керівники допускають щодо них дії сексуального характеру виражені словесно.

Щодо реагування на випадки дискримінації на робочому місці. Лише половина опитаних знає про методику реагування на факти дискримінації, менше половини опитаних знають про існування управління дотримання прав людини в структурі Департаменту головної інспекції і дотримання прав людини Національної поліції України. 20 % вважають діяльність управління щодо захисту прав поліцейських ефективною. Половина опитаних підтвердила необхідність створення окремого підрозділу для розслідування таких випадків та підтвердили, що могли би звернутися по допомогу до такого підрозділу. 68 % опитуваних вважають необхідною створення незалежної «гарячої лінії» для повідомлень про факти дискримінації і половина опитаних підтвердила що звернеться на таку лінію у разі необхідності.

Питання щодо ефективності психологічного забезпечення підрозділу та обізнаності у правах людини показали такі результати. Більше половини респондентів вважається неефективною роботу психологічної служби підрозділу і лише третина відповіли що отримували якісну психологічну допомогу за час служби в поліції. Майже половина вважають, що працівники їх підрозділу є компетентними у питаннях рівності та недискримінації. Понад 90 % відповіли, що знають про поняття мобінгу, дискримінації і безбар'єрності. Половина опитаних проходили тренінги і навчання за напрямком опитування і підтвердили необхідність проведення таких навчань. 95 % вважають себе толерантними по відношенню до інших людей. Більше 20 % вважають що їх керівники та колектив допускають упереджене стереотипне ставлення до інших людей. Більше 80 % відповіли що готові працювати з людьми з інвалідністю, а також із людьми з порушенням зору/слуху. Питання щодо забезпечення інклюзивності показали, що більше 70 % вважають необхідним створення у їх підрозділі дитячих кімнат.

Результати опитування засвідчують необхідність упровадження дієвого механізму реагування на факти дискримінації та порушень прав людини на робочому місці, а також необхідність проведення навчань і тренінгів за даним напрямком.

Отже, Національна поліція загалом і Патрульна поліція, зокрема, досягли значного прогресу у вирішенні питань рівних умов праці та

можливостей жінок і чоловіків для кар'єрного зростання. Водночас, залишаються відкритими питання створення безбар'єрного простору та подолання дискримінації загалом, не лише тільки за ознакою статі.

Зокрема, є потреба у фінансуванні для забезпечення доступності осіб з інвалідністю до приміщень в підрозділах, потреба в облаштуванні приміщень санітарного призначення, дитячих столиків для переодягання, дитячих кімнат для тимчасового перебування дітей, необхідність забезпечення працівників одностроєм з урахуванням анатомічних особливостей за статтю (бронежилети). Потреба у фінансуванні протезування, організації постконфліктного відновлення працівників, які беруть участь у бойових діях, профілактика синдрому емоційного вигорання, подолання стресових ситуацій (копінг), організація якісного психологічного забезпечення.

Безперечно, важливим є питання підвищення обізнаності працівників поліції у даній тематиці, відпрацювання алгоритмів реагування на факти дискримінації та дискримінації за ознакою статі, у тому числі, на випадки домашнього насильства. Для посилення інституційної спроможності є необхідність посилення взаємодії із державними та громадськими інституціями для подолання дискримінації та забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків не тільки в поліції, а й у громадах.

Добре те, що сьогодні ми нарешті усвідомлюємо важливість формування здорового суспільства, важливість принципів рівності, інклюзивності та недискримінації в поліції, підтримуємо жіноче лідерство, яке не полягає у кількості керівних посад серед жінок, а закладає основи прийняття жінки-лідера в силовій структурі, основи відношення до жінок як до рівних та справедлива оцінка їх професійних якостей.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Рівні права та можливості [Електронний ресурс] //Офіційний сайт МВС України. Режим доступу: https://mvs.gov.ua. Дата звернення: 13.06.2024.

2. Що таке ґендер [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://surl.li/zezgjo. Дата звернення: 13.06.2024.

3. Ґендер і трансґендерність [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://surl.li/dbkvmn. Дата звернення: 13.06.2024.

Секція 3. **Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення. Психолого-педагогічні проблеми професійної підготовки фахівців у ЗВО системи ДСНС України.**

КЕЙС МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ЕФЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ

Христина БОРИНЕЦЬ
Львівський національний університет імені Івана Франка

Соціальна робота розглядається як професія, академічна дисципліна та практична діяльність, спрямована на соціальні зміни, згуртованість і розширення прав людей. Вона ґрунтується на принципах соціальної справедливості, відповідальності та поваги до розмаїття. Соціальні працівники допомагають вирішувати складні потреби клієнтів як у сфері охорони здоров'я, так і поза нею. Вони сприяють покращенню фізичного, поведінкового та психічного здоров'я, надають консультації, підтримку та забезпечують доступ до соціальних послуг. Однією з ключових компетенцій є кейс-менеджмент, який вимагає розвинених комунікативних навичок. Для успішної кар'єри в цій сфері фахівці мають глибоко розуміти цей процес і відповідні професійні стандарти.

Особливості застосування технологій кейс-менеджменту у галузі соціальної роботи та соціального супроводу у своїх працях висвітлювали Артеменко І., Бевзенко Л., Булега О., Бойко О., Віцукаєва К., Дашаківська О., Ісаченко І., Кошеленко К., Лях Т., Сахарук О., Спіріна Т., Суровцева І., Шелест Н. та інші.

Соціальна послуга соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах – це комплекс заходів, що передбачає оцінку потреб, визначення шляхів вирішення основних проблем, регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань, сприяння у отриманні інших послуг, допомогу в усвідомленні значення дій та/або розвиток вміння керувати ними, навчання та розвиток навичок, спрямованих на подолання чи мінімізацію складних життєвих обставин [2].

Кейс-менеджмент, або «ведення випадку» згідно з державними нормами, є однією з ключових технологій соціальної роботи [3]. Він спрямований на вирішення соціальних,

психологічних та міжособистісних проблем через безпосередню взаємодію між соціальним працівником і клієнтом.

Згідно із статтею 18 закону України «Про соціальні послуги» надання соціальних послуг здійснюється через систему ведення випадку, що складається з кількох ключових етапів.

Першим етапом є аналіз звернень, які стосуються надання соціальних послуг, а також оцінка ситуацій осіб або сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах або потрапили в умови, що можуть загрожувати їхньому життю чи здоров'ю. Це дозволяє зібрати всю необхідну інформацію для подальшої роботи з клієнтом.

Другим етапом є оцінка потреб людини або сім'ї в соціальних послугах. Це важливий крок, оскільки він допомагає визначити, які конкретні послуги або підтримка необхідні для покращення ситуації клієнта. Оцінка може включати аспекти здоров'я, соціального становища, фінансових умов та інших факторів, що впливають на життя людини.

Наступним етапом є прийняття рішення про надання соціальних послуг з урахуванням результатів попередніх етапів. Важливо, щоб це рішення було чітко орієнтоване на індивідуальні потреби кожної особи або сім'ї, враховуючи їх особливості та ситуацію.

Далі розробляється індивідуальний план надання соціальних послуг. Це стратегічний документ, що визначає конкретні заходи, послуги, їх обсяги та строки виконання. План дозволяє системно підходити до вирішення проблеми і орієнтує соціальних працівників на конкретні кроки в процесі надання допомоги.

Після цього укладається договір про надання соціальних послуг. Цей договір є юридичною основою, що визначає права і обов'язки сторін, а також конкретні умови надання послуг.

На наступному етапі відбувається виконання умов договору і індивідуального плану. Соціальні працівники надають відповідні послуги, здійснюють необхідні консультації, підтримку, допомогу, щоб допомогти клієнту подолати проблеми, що виникли.

Останнім етапом є моніторинг надання соціальних послуг та оцінка їх якості. Це дозволяє виявити, наскільки ефективно були виконані зобов'язання за планом, чи було досягнуто поставлених цілей і які подальші кроки можуть бути необхідні для поліпшення ситуації клієнта [3].

Термін «кейс» в перекладі з англійської означає випадок або обставина. У розширеному розумінні це поняття пов'язують з методом, який дозволяє пояснити та розібрати теоретичні ідеї через реальний приклад. Кейс-менеджмент, або управління випадком, визначається зарубіжними науковцями як процес, у якому фахівець допомагає клієнту чи пацієнту розробити план, що координує послуги

підтримки, необхідні для досягнення психосоціальних цілей та результатів. Ведення випадків є частиною таких заходів, як управління доглядом, координація лікування та догляду. Кейс-менеджмент передбачає індивідуальний підхід до надання соціальних послуг, включаючи оцінку потреб клієнта, розробку індивідуального плану допомоги, координацію різних послуг та моніторинг результатів. Цей процес поєднує індивідуальні потреби клієнта з наявними ресурсами соціальної інфраструктури. Кейс-менеджер, здійснюючи управління випадком, має значно більшу роль, ніж просто виконання формальних обов'язків [5, с. 457].

Соціальні працівники застосовують кейс-менеджмент для надання комплексної підтримки клієнтам з різним культурним та соціально-економічним фоном. Вони не лише фокусуються на питаннях здоров'я, таких як хронічні хвороби чи психічні розлади, але також звертають увагу на соціальні та екологічні фактори, що впливають на благополуччя людини. Наприклад, кейс-менеджери можуть враховувати, як обмежений доступ до соціальних послуг ускладнює вирішення проблем психічного здоров'я у клієнтів [1, с. 37].

Кейс-менеджер – це фахівець, який координує надання соціальних послуг, направляючи клієнтів до необхідних спеціалістів, що дозволяє заощадити час у вирішенні проблем. Він також дотримується етичних принципів кейс-менеджменту, зокрема соціальної справедливості, поваги до людської гідності, важливості міжособистісних стосунків, конфіденційності та відповідальності [6, с.131].

Посадові інструкції кейс-менеджерів із соціальної роботи охоплюють ряд обов'язків, що спрямовані на ефективну підтримку клієнтів. До основних завдань належить оцінка потреб і ситуацій клієнтів, а також вивчення їхніх мереж підтримки. Важливою частиною роботи є допомога людям у адаптації до серйозних життєвих змін, таких як хвороба, безробіття, залежність чи бездомність. Кейс-менеджери також займаються перенаправленням клієнтів до відповідних соціальних служб, наприклад, для отримання талонів на харчування або участі в програмах догляду за дітьми. Вони реагують на випадки жорстокого поводження з дітьми та надзвичайні ситуації, пов’язані з психічним здоров’ям, а також надають консультації окремим особам та сім’ям, допомагаючи вирішувати різноманітні проблеми. Окрім того, важливою частиною їх роботи є ведення детальних справ та записів про клієнтів для забезпечення послідовного і якісного надання соціальних послуг [1, с.38].

Метод кейс-менеджменту застосовується для роботи з різними вразливими категоріями населення, і в залежності від

конкретних проблем обирається відповідна модель кейс-менеджменту. Існує чотири основні моделі:

1. Модель інтенсивного втручання орієнтована на комплексний підхід і застосовується для роботи з людьми, які мають проблеми з психічним здоров'ям або є активними споживачами наркотиків. Ця модель ефективна при роботі з підлітками, які рано починають вживати наркотики через проблеми в родині. Тут важливе швидке та інтенсивне втручання.

2. Клінічна модель акцентує увагу на взаємодії між клієнтом та кейс-менеджером, де фахівець виконує роль терапевта. Вона ефективна при роботі з людьми похилого віку, бездомними, особами з психічними розладами або тим, хто повернувся з місць позбавлення волі. Кейс-менеджери працюють над тим, щоб навчити клієнтів самостійно вирішувати проблеми, надають доступ до ресурсів для розвитку та підтримки. Через важливість терапевтичних відносин, в рамках цієї моделі кейс-менеджер зазвичай веде не більше десяти випадків одночасно.

3. Модель, зосереджена на сильних сторонах, орієнтована на розвиток внутрішніх ресурсів клієнта для подолання життєвих труднощів. Соціальний працівник допомагає клієнту визначити пріоритети та очікування щодо змін у житті. Цю модель застосовують для роботи з ВІЛ-позитивними людьми, сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах, та сім'ями, що мають проблеми з вихованням дітей. Вона також популярна в центрах соціальних служб, де працюють з сім'ями, що потребують уваги та підтримки. Кейс-менеджер може вести до 15 випадків одночасно.

4. Універсальна брокерська модель фокусується на координації послуг та пошуку додаткових ресурсів для забезпечення повноцінної життєдіяльності клієнта та його сім'ї. Вона не передбачає інтенсивної взаємодії між клієнтом і фахівцем, тому кейс-менеджер може вести до 35 випадків одночасно. Ця модель часто використовується для роботи з внутрішньо переміщеними особами, оскільки вони часто стикаються з різноманітними проблемами: матеріальними, медичними, соціальними, освітніми, психологічними та юридичними [4].

Кожна з цих моделей кейс-менеджменту дозволяє ефективно адаптувати підхід до різних категорій клієнтів, враховуючи їх потреби та обставини.

Також дослідниці Суровцева І. та Брєжнєва Т. зазначають, що з початку XXI ст. в Україні спостерігається розвиток кейс-менеджменту через актуалізацію ведення випадку та соціального супроводу. Перші етапи зосереджувалися на методиках оцінки потреб клієнта, веденні документації та алгоритмах управління випадками. Досвід поступово

накопичувався, вдосконалювались окремі процеси, і згодом кейс-менеджмент був впроваджений у благодійних організаціях.

Особливо активний розвиток цього напрямку відбувся після подій 2014 року, коли кейс-менеджмент став важливим інструментом роботи з внутрішньо переміщеними особами. Проекти, як-от реалізований у 2015-2016 роках проект «Впровадження кейс-менеджменту» в Дніпрі, показали ефективність цієї методики у наданні допомоги постраждалим від конфлікту.

У 2018 році кейс-менеджмент почав активно застосовуватися у роботі з безробітними через систему профілювання, що дозволяє краще адаптувати соціальні послуги до потреб індивідуальних осіб. У 2023 році на базі Центру психічного здоров'я та реабілітації ветеранів було започатковано проект з клінічним кейс-менеджментом для допомоги ветеранам.

З 2024 року в Україні активно розвивається електронний кейс-менеджмент, який дозволяє значно спростити процес подачі заяв на соціальні послуги і забезпечити більш ефективний моніторинг та супровід. Інноваційні підходи, як «Інститут помічника ветерана», є важливими кроками до впровадження системи підтримки для ветеранів та інших категорій осіб у складних життєвих обставинах.

Для ефективного застосування технології кейс-менеджменту важливою є постійна освіта та підвищення кваліфікації фахівців із соціальної роботи. Розвиток професійних навичок є необхідним аспектом їх діяльності. Курси з кейс-менеджменту, тренінги з комунікації та навчання основам психологічної підтримки допомагають соціальним працівникам краще розуміти проблеми клієнтів і надавати їм належну допомогу. Особливу важливість мають навички кризової комунікації та вміння працювати з травматичним досвідом клієнтів, що є критичними для ефективного вирішення складних ситуацій [5].

Отже, розвиток кейс-менеджменту в Україні пройшов еволюцію від адаптації зарубіжних практик до створення ефективних інструментів соціальної підтримки для найуразливіших категорій населення. Зокрема, він відіграв важливу роль у роботі з внутрішньо переміщеними особами, ветеранами, людьми, що опинилися в складних життєвих обставинах, а також з іншими соціально вразливими групами. Інтеграція цифрових платформ для автоматизації процесів та забезпечення конфіденційності персональних даних значно покращила ефективність роботи соціальних працівників.

Кейс-менеджмент в Україні продовжує вдосконалюватися, адже здатність швидко адаптуватися до нових соціальних викликів дозволяє забезпечувати належну підтримку громадянам в умовах

війни та економічної нестабільності. Завдяки цьому соціальна підтримка надається більш індивідуалізовано, що дозволяє підвищити якість життя уразливих груп населення.

Таким чином, кейс-менеджмент відіграє важливу роль у розвитку соціальної роботи в Україні, ефективно поєднуючи традиційні підходи та інноваційні технології. Це забезпечує створення комплексної, доступної системи підтримки, яка має вирішальне значення для соціального благополуччя та інтеграції різних соціальних груп у суспільство.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Василюк, Т., & Лисоконь, І. (2024). Social support for families as a case management technology. SWorldJournal, 3(27-03). P. 35–41. URL: https://doi.org/10.30888/2663-5712.2024-27-00-033

2. Державний стандарт соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають в складних життєвих обставинах : затверджено наказом Міністерства соціальної політики України 31.03.2016 № 318. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text

3. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text.

4. Савчук О. М., Галай А. О. Кейс-менеджмент у роботі з внутрішньо переміщеними особами. *Наукові записки НаУКМА*. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота 2016. Т. 188. С. 71–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2016_188_15.

5. Суровцева І., Брєжнєва Т. Національний досвід кейс-менеджменту в соціальній роботі. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Соціально-гуманітарні науки та публічне адміністрування. 2024. Т. 1, № 12. С. 454–472. URL: https://journals.uran.ua/vsgf_pstu/article/view/320586/311191.

6. Шелест Н., Хлєбік С. Кейс-менеджмент як метод соціальної роботи з соціально вразливими категоріями населення. *Науковий вимір соціально-педагогічних проблем сьогодення* : Зб. матеріалів VII Міжнар. науково-практ. конф. (м. Ніжин, 25 трав. 2023 р). Ніжин, 2023. С. 131–133. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2023/ Збірник%20 матеріалів%20конференції 2023.pdf#page=132.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕТНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Людмила ВОРОНОВСЬКА, кандидат філософських наук, доцент Національного університету цивільного захисту України

З початком повномасштабного російського вторгнення, народ України здивував світ силою єднання, мужності, незламності, що сприяло стрімкій популяризації іміджу України та українського в різних куточках світу. До того ж, велика кількість кваліфікованих фахівців різних галузей, які опинились в різних країнах, долучилось до цієї популяризації, змінюючи стереотипи сприйняття українців. Подібні прояви інформаційного фронту, спрямовані як на привернення уваги до кривавих подій, що відбуваються в Україні (особливо на окупованих та прифронтових територіях), так і на активну популяризацію вітчизняного сучасного досвіду у різноманітних галузях і сферах діяльності, безперечно сприяли зміцненню згуртованості українців як соціальної група, так і світу – з Україною.

Але війна в Україні ведеться не за ресурси, не за територію, не за стратегічні об’єкти, а за людей, їх свідомість, світогляд, ставлення до світопорядку, ментальні цінності. Специфічною особливістю, на наш погляд, є те, що, окрім нав’язування власної волі супротивиком, що відбувається із застосуванням регулярних військ, озброєння і військової техніки, тобто, силою зброї і фізичного насильства, основними методами є також психологічні, інформаційні, комунікаційні, дипломатичні впливи. Виходячи із зазначеного вище, вважаємо, що метою війни, розв’язаної рф проти України, є зміна світоглядних уявлень, ціннісних установок, психологічних підстав, політичних орієнтацій, історичної ментальності українців. Саме це визначає стратегію війни як інформаційної, що використовує інструментарій масової маніпуляції: соціально-педагогічні технології, явне і приховане управління психікою, поведінкою людей за допомогою формування у них уявлень, смаків, потреб і цінностей, що здійснюють регресивний і руйнівний вплив на особистість.

Отже, метою статті стало, по-перше, розкриття особливостей процесу соціалізації та етнізації особистості в умовах війни в Україні та, по-друге, прогнозування розвитку теорії соціалізації та етнізації особистості шляхом оновлення й уточнення її понятійно-термінологічного апарату.

Та перш за все феномен етнічної самоідентифікації особистості неможливо зрозуміти, не відповідаючи на питання: «Яка природа етнічної особистості?». Спроби відповісти на це питання призводять до формулювання нових: «Які детермінанти визначають утворення та

розвиток етнічного на рівні особистості?», «Які етапів утворення етнічної приналежності можна відрізнити?», «Що сприяє і що перешкоджає розвитку етнічної приналежності особистості?». Кількість цих питань може бути значно розширена. Але вже з наведених запитань зрозуміло, що відповіді на них потребують широкого контексту розгляду процесу життєдіяльності особистості.

Життєдіяльність особистості – це організація процесу життя, заснована на таких, що склалися історично, соціальних форм і способів діяльності, спілкування, поведінки; це – відтворення свого життя особистістю шляхом включення в соціальні процеси. Дане поняття охоплює в часі увесь потік життя особистості: її формування, розвиток, зміни. Воно включає не лише активність особистості, що виявляється в зовнішніх формах діяльності, але також і її внутрішнє духовне життя – переживання, думки, боротьбу мотивів, сумніви, мрії, надії, віру, уяву.

Поняття життєдіяльності особистості відображає єдність прояву особистості в різноманітних видах діяльності. Воно відображає життєдіяльність як цілісний феномен, який має свою структуру – ієрархію видів діяльності, різні обсяги видів діяльності, певний характер взаємозв'язку між ними.

Для тварини принципи життєдіяльності визначені генетично, задані видом. Людині ж потрібно за життя засвоїти методи й форми людської життєдіяльності, навчитися цьому. Цей аспект становлення людської життєдіяльності розглядається через поняття соціалізації особистості.

Поняття соціалізації індивіда є складним, багаторівневим процесом, який можна розглянути на різних рівнях узагальнення, з позицій різних наукових дисциплін. У найбільш загальному вигляді воно постає як філософська категорія, заснована на певному розумінні людини та особистості (натуралістичному, соціально-історичному, ідеалістичному, містичному тощо), що розкриває сутність процесу прижиттєвого становлення і формування особистості. Достатньо вдалим є визначення соціалізації в «Філософському енциклопедичному словнику»: «Соціалізація – процес усвідомлення людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, яка дозволяє йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства» [12]. Автори також підкреслюють його складний характер з точки зору свідомої керованості. Соціалізація, на їхню думку, включає в себе як соціально-контрольовані, цілеспрямовані впливи суб’єкта виховання на особистість, так і неорганізовані, стихійні, спонтанні впливи на неї з боку різних суспільних факторів.

Інші дослідники, що займають подібні методологічні позиції в розумінні процесу соціалізації, роблять спроби або включити в це

поняття конкретні характеристики, наповнити його більшою конкретністю, або підкреслити деякі важливі риси, особливості даного явища. Під соціалізацією слід розуміти весь багатогранний процес олюднення людини, що включає в себе як біологічні передумови, так і безпосередньо саме входження індивіда в соціальне середовище та передбачає соціальні знання, соціальне спілкування, оволодіння навичками практичної діяльності, що включає як об'єктивний світ речей та цілий набір соціальних функцій, ролей, прав та обов'язків тощо; активну реконструкцію навколишнього (як природного, так і соціального) світу; зміни та якісну трансформацію самої людини, її всебічний і гармонійний розвиток.

Автори всіляко підкреслюють активну роль соціалізованого індивіда. Він не просто поглинає публічні норми, цінності, поглинає досвід інших, а через власну призму, завдяки своїй особистій структурі і робить ці зовнішні елементи культури своїми власними, невід'ємними рисами власної індивідуальності. Відтворюючи ці норми та цінності у своїй життєдіяльності, індивід представляє їх суспільству збагаченими своєю індивідуальністю.

Нерідко, особливо в західній філософській, соціологічній та соціально-психологічній літературі, поняття соціалізації особистості визначається як процес прижиттєвої адаптованості людини, її природи до суспільного життя, процес научіння індивіда діяти відповідно до правил соціальних громад. Соціалізація відноситься до цих процесів, через які люди научаються ефективно брати участь у життєдіяльності соціальних груп. Термін «научіння» несе тут важливе навантаження. За ним – суть позиції авторів. Зрештою навчитися можна й тому, що не є для тебе внутрішнім, органічним, а всього лише зовнішнім, таким, яке можна відтворити, зімітувати, зіграти. Особистість соціалізована, отже, коли вона здатна брати участь у узгоджених діях на основі конвенціальних норм.

Тут мається на увазі ніби взаємодія двох сутностей – однієї природної, втіленої в людському єстві, та другої – в суспільстві, в соціумі, в його законах, нормах, цінностях. Кожна з них розвивається, але відповідно до власних законів. Тому особистість і суспільство протистоять тут як дві данності, взаємодія між якими можна забезпечити, пропустивши особистість через процес соціалізації.

Таким чином, узагальнивши різні визначення процесу соціалізації індивіда, можна зробити висновок, що це поняття відображає основні характеристики процесу включення, залучення індивіда в суспільство, набуття власне людських якостей, становлення соціальної істоти – особистості.

Процес формування особистості, змін в її психіці та свідомості під цілеспрямованим впливом виховання, а також умов та способу

життя, освоєння й засвоєння культури, її норм та вимог, ідеалів та цінностей, інтересів і потреб, установок, позицій зазвичай називають соціалізацією.

Цей процес розглядається, перш за все, як утворення становлення базових людських якостей свідомості, мислення, мови, навичок соціальної поведінки та діяльності, оволодіння досвідом попередніх поколінь, що формує людина. Соціалізація є необхідним і обов'язковим процесом вдосконалення людського тіла до рівня соціальної істоти, до рівня особистості. Цей процес накладається, зливається з природним, біологічним процесом дорослішання, формування фізіологічних та психофізіологічних якостей людського організму.

Формування особистості відбувається під впливом цілеспрямованих заходів, організаційних структур, інститутів, через навчання та спонтанних впливів, наслідування, запозичень в умовах звичайної життєдіяльності, у спілкуванні та праці. Виробляються основні уміння й навички, необхідні для повноцінного функціонування особистості в різних структурах суспільства, переймаються традицій та звичаї, завоюється сенс і значення знакових систем. Тут особистість отримує досвід.

Досвід особистості з’являється у формі безпосереднього й опосередкованого. Безпосередній досвід (його ще називають – прямий) – це вся та інформація, яку людина отримує індивідуально в процесі своєї життєдіяльності. Вона (інформація) включає не лише раціональні знання, але й чуттєві. Прямий досвід у певному сенсі багатший опосередкованого, оскільки з’являється як єдність раціонального, емоційного та вольового як злиття теоретичного та практичного, як те, що пройшло через розум, волю та почуття, як те, що пережито, перш, ніж стать пам’яттю.

Але особистий досвід людини надзвичайно обмежений. ЇЇ знання про світ, придбані у процесі власного життя, складають лише невелику частину того, що їй необхідно для нормального існування. Більшість ідей про оточуючу дійсність людина отримує, використовуючи соціальний досвід, звичайні знання, накопичені попередніми поколіннями, які передаються за традицією у повсякденному спілкуванні, у навчальному процесі, у сім’ї та навчальних закладах. Обсяг практичних знань особистості, необхідних для нормальної щоденної життєдіяльності в багато разів перевищує обсяг тих знань, що своїм походженням зобов’язані науці. Це включає практичні навички взаємодії із зовнішнім природним та соціальним середовищем, типові методи міжособистісного спілкування, шаблони поведінки, норми відносин, через які відтворюється типовий спосіб життя.

У контексті вивчення впливу культури на соціалізацію особистості не можна обійти дослідження А. Кардінера. Він запропонував поділ культури на первинний та вторинний інститути, де під первинними інститутами розумілися тип економіки, особливості соціалізації дітей, характер ведення домашнього господарства. Під вторинними – результати впливу первинних інститутів на базову особистість. Мається на увазі релігія, міф ологія, ритуали, табу, фольклор тощо [5].

Історично способи набуття опосередкованого досвіду особистістю істотно відрізняються. Традиційне набуття досвіду в масовому масштабі відбувалося через передачу міфів, легенд у примітивних суспільствах, а пізніше у формі усних розповідей, казок, пісень, балад тощо.

З появою письма роль акумуляторів суспільного досвіду взяли на себе літописці, філософи, жреці, що знаходилися в храмах, монастирях тощо. Однак оволодіння опосередкованим досвідом особистістю через засвоєння інформації, втіленої в письмових джерелах, було вкрай рідкісним явищем, мало винятковий характер. Основна частина населення набувала опосередкованого соціального досвіду, приєднавшись до всього комплексу народної культури.

Наступним кроком у цьому процесі слід назвати появу шкіл як специфічних соціальних інститутів з різними соціальними функціями, включаючи функцію поширення історичного досвіду, його введення у свідомість особистості. Як відомо, школу відвідували, наприклад, у середні віки в Європі далеко не всі діти. Крім того, час навчання в школі був незначним. Тому в традиційних суспільствах найважливіша роль у передачі соціального досвіду відігравали старші покоління, батьки. Старші були надзвичайно цінними для молодших як акумулятори досвіду, знання, інформація. Але дана цінність в системі соціальних відносин через сферу суспільної свідомості уявлялася не грубо утилітарною, а освяченою мораллю, позитивно емоційно забарвленою громадською психологією. Старшим передбачалися і виховувалися повага, честь, смирення. В системі відносин вони виступали не тільки старшими за віком, але й старшими, тобто вищими, в системі ієрархії. Нерівність поколінь визнавалася як юридично, так і освячувалася суспільною свідомістю.

Звичайно, володіння досвідом не було найважливішою причиною соціальної нерівності, включаючи нерівність вікових груп у суспільстві. Причина цього, перш за все, була економічна нерівність, авторитет старших поколінь тримався на економічному підґрунті. У великій родині батько був правовим суб'єктом сімейної власності та фактичним розпорядником благ. Однак не можна

випускати з виду той факт, що повага та високий статус старших базувався також на володінні соціальним досвідом.

З розвитком капіталізму виникла суспільна потреба масового засвоєння знань, насамперед про природу, математичних, технічних тощо.

Разом із розвитком масового, а потім обов'язкового навчання, розвивається книгодрукування, широке розповсюдження книг.

Однак якісно нова ситуація виникає з розповсюдженням засобів масової комунікації: друк, радіо, телебачення, кіно, персональні комп'ютери. Їх поява дала підставу деяким вченим оголосити про початок нової ери в історії цивілізації – інформаційної.

Питання способів передачі досвіду з покоління в покоління вивчався в широкому історичному контексті американською дослідницею, широко відомою етнографом Маргарет Мід. Вона розділила всі історичні культури на три типи, які відрізняються один від одного способом передачі досвіду. Перший тип – це постфігуративна культура. Її головна ознака полягає в тому, що молодші навчаються у старших, діти навчаються в попередників [3].

Другий тип культури – конфігуративна. Для неї характерно те, що і діти, й дорослі вчаться у однолітків. Орієнтиром для людей цього суспільства є сучасники. Новий тип передачі досвіду з'являється з того часу, коли з'являється нова техніка, яка була невідомою старшим; коли відбуваються деякі катастрофи, пов'язані зі знищенням великої кількості людей, особливо старших, або трапляється завоювання, коли доводиться оволодіти мовою та культурою завойовників тощо. Для даного типу культури вважається нормальним, що поведінка дітей відрізняється від поведінка батьків та дідів, в ньому визнається гнучкість, змінність поведінки, існує терпимість до відмінностей. У таких суспільствах співіснують стилі поведінки дітей, молоді та старшого покоління, що відрізняються не віковими особливостями, а принципами його організації.

Наразі формується третій тип культури – префігуративної. У цій культурі дорослі навчаються також у своїх дітей. Для цієї культури типовим є те, що старше покоління ніколи не побачить у житті молодих людей повторення свого безпрецедентного досвіду змін, що чергуються. Більше того, навіть одній віковій когорті протягом життя доведеться перенавчатися.

Виходячи з засвоєного в процесі соціалізації досвід, особистість поводиться адекватно прийнятим на даний момент у суспільстві вимогам, зразкам поведінки. Однак вимоги, норми тощо, по-перше, не є раз і назавжди даними. Вони постійно змінюються й розвиваються. Тому особистість повинна мати не лише чітко засвоєний набір норм, але й бути здатною до постійного уточнення, коригування.

По -друге, засвоєні нею норми, як правило, відображають не лише загальне, прийняте в даному суспільстві, але також особливе, характерне для тієї соціальної групи, соціального середовища, в якому вона була сформована. Тому переміщуючись в процесі життя з одного соціального, професійного, культурного прошарку, групи в інші, особистість має бути готова до таких змін, здатна до відповідного коригування своєї поведінки. Тобто особистість нової культури повинна мати високі адаптаційні властивості.

Тому процес оволодіння соціальним досвідом особистістю продовжується все життя. Однак існує певна міра засвоєння суспільної культури, що дозволяє нам говорити про соціалізованість особистості. Мабуть, такою мірою є здатність особистості компетентно й достатньо вільно включатися в систему суспільних зв'язків. В цьому аспекті надзвичайно важливо виділити той аспект соціалізації, який охоплює процес оволодіння особистістю етнічною культурою.

Спроби виокремити в процесі формування особистості фактично етнокультурного аспекту призводить до виділення особливого, окремого від «соціалізації», поняття. На думку американського соціолога М. Херсковіц, долучення особистості до культурної спадщини у всьому її обсязі зручно визначити терміном «інкультурація» [3]. Через дане поняття, і це важливо підкреслити, передається процес оволодіння особистістю різними знаннями, значеннями, інформацією, що відноситься до культури, і не тільки до своєї, і не тільки до етнічної. Тому поняття «інкультурації» є більш широким за обсягом у певному напрямку та поняття «соціалізації», а також поняття «етнізації»

При інкультурації засвоєння культури людиною обумовлено частково індивідуальними схильностями й інтересами, і частково виражає універсальне людське прагнення до знань та морально-естетичного збагачення. Оволодіння іноземними мовами, здобуття знань, яких не вимагає професія, вивчення культури інших народів хоча й соціально визначені, не можуть однак розглядатися як необхідні елементи соціалізації.

Інакше кажучи, результатом інкультурації є формування особистісної культури індивіда. Воно охоплює особистісні зразки поведінки в різних сферах життєдіяльності, стиль поведінки, направленість ідей та життєвих прагнень, систему цінностей, моральних норм та переконань. Особиста культура є і продуктом, і елементом культури спільноти. Як продукт культури спільноти, вона інтеріоризує її цінності, і як елемент відтворює на особистісному рівні культуру, збагачує, створює та розвиває її. Особиста культура відрізняється від культури спільноти, але відхилення її не виходять за рамки норми.

Самостійне поняття, що відображає в єдності весь складний процес оволодіння особистістю елементами етнічної культури, що дозволяє їй стати повноправним, а точніше повноцінним членом етносу, оволодіти етнокультурною компетентністю, можна визначити терміном «етнізація».

На наш погляд, поняття «етнізації» охоплює все коло явищ, пов'язаних зі становленням, розвитком та закріпленням в особистісних структурах якостей, що відображають особливості культури етносу, член якого є особистість. Явище етнізації особистості не можна уявити як дискретний, вичленений у простірі і часі безпосередньо спостережуваний феномен. У такому «чистому», рафінованому й вичленованому, окремому вигляді етнізації не існує. Вона розгортається в дійсності як аспект, момент, відтінок, зріз процесів формування типу життєдіяльності особистості, насамперед її емоційних, когнітивних, вольових процесів, як становлення, знаходження особливостей специфік оціночних, моральних суджень, естетичних уявлень, формування «композиції», типових, притаманних даному етносу проявів навичок, вмінь, методів виробництва, стилю спілкування та поведінки, специфічного сприйняття світу, притаманного культурі етносу картини світу.

Перший етап етнізації особистості є провідним, основним, базовим. Саме на цьому етапі вона засвоює величезне багатство етнокультури, стисненого досвіду попередніх поколінь. На цьому етапі процес асиміляції етнічної специфіки в основному своєму обсязі має імпліцитний характер. Про особливості даного процесу на рівні особистісної свідомості розглянемо нижче, а тут зазначимо, що в процесі етнізації масив етнічної культури, що протистоїть особистості у формі матеріалізованого, опредмеченого, вічного світу й живого, реально діючої етнічної свідомості та психології має бути засвоєний, втілений у свідомості особистості, в її поведінкові структури, стати органічним змістом самої особистості, її Я, її раціонального, емоційного та вольового ставлення до світу. Багатство етнічної культури інтеріоризується в особистісні якості, перетворюється на її духовний світ. Поглинувши його в себе, особистість не розчиняється в культурі, не втрачає своєї індивідуальності. Навпаки, чим більший простір культури засвоїть особистість, тим більше багатою й унікальною вона стає і в цьому сенсі протистоїть культурі. Але це вже протистояння іншого значення. Культура існує не поза людьми, а в людях. Але в цей же час кожна жива особистість, що народилася в цій культурі й живе нею, все одно як особистість протистоїть їй. Для кожної даної особистості культура є дечим об'єктивним, поза нею дане, з чого вона черпає, що вона оцінює та критикує. Звідси виникає питання про відношення між культурою та особистістю.

Процес етнізації особистості продовжується все її життя. Це пов'язано як із величезним об’ємом етнокультурної інформації, яку сприймає особистість, так і тим, що в самому сховищі цієї інформації – етнічній свідомості – відбуваються зміни, йде розвиток, триває поповнення, трансформація.

На другому етапі етнізації особистість, маючи достатній досвід, знання, включаючи відомості про культуру інших етносів, здатність до критичного сприйняття навколишнього світу та інформації про нього, сприймає вплив етнічної культури більш вибірково. Одне сприймається безперешкодно, інше – з поправками, третє – повністю відхиляється. На цьому ж рівні відбувається не тільки засвоєння елементів етнокультури особистістю, але й особистість, в свою чергу, через індивідуальну творчість збагачує етнокультуру.

Якщо до соціалізації, етнізації людина та етнічна культура – це об'єкти двох різних світів, то, пройшовши етнізацію – це два полюси однієї системи, протистояння яких має діяльнісно-збагачуючий характер. Особистість розвивається, оволодіваючи все новими прошарками культури, а культура розвивається і збагачується людиною, яка творить.

Процес етнізації особистості розгортається не лише в просторі, охопленому поняттям «культури». Він розповсюджується на весь той соціальний та природний об’єм, в якому реалізується, проявляється життєдіяльність особистості. Тому можемо розкривати масштаб етнізації й через інші категорії. Зокрема, особливості способу життя етносу, деяка кліматична специфіка, інші характерні для даного етносу умови, в яких він знаходиться протягом значних історичних, часових періодів, накладають відбиток на ряд рис особистості, на розвиток певних здібностей, оригінальність сприйняття світу, специфіку стилю мислення.

Особливості традиційного господарського способу життя народу формують різний ступінь виразу таких психічних, морально-психологічних, соціальних якостей особистості як почуття відповідальності, ініціативи, ставлення до роботи, колективізму чи індивідуалізму тощо.

Типові якості особистості, характерні для членів певного соціальної спільноти, формуються також через посередництво різних форм міжособистісної взаємодії, спілкування. Стійкі психологічні риси особистості розвиваються під впливом традицій, звичаїв, звичок, розповсюджених форм поведінки, манер. Високий ступінь контактів між людьми однієї етнічної спільноти забезпечує в процесі соціалізації не лише передачу й засвоєння норм, еталонів, стандартів, шаблонів, моделей поведінки, цінностей, але також і, так би мовити, логіку, соціальний сенс емоцій, прийнятих в цій спільноті. Це пов’язано з тим,

що для людей однієї групи характерна повторюваність соціальних ситуацій. За допомогою позики, імітації людина засвоює форми емоційних реакцій в однакових ситуаціях. Типові способи реагування в типових ситуаціях фіксуються в свідомості та поведінці особистості, перетворюються на рису її характеру, стають ознакою типу особистості даної спільноти.

Групова взаємодія, загальна культура утворюють подобу, подібність форм мислення та поведінки, спільність почуттів, поширеність однакових установок, поглядів, смаків, прагнень, забобон тощо.

Кожна культура та культурна епоха організовуються на основі власних правил, як незалежні системи, мають власні мови прояву. Відповідно й свідомість та психологія спільнот мають адекватні, а отже, специфічні структури і в діяльнісному, і в комунікативному, і в когнітивному, і в емоційному планах.

Кожна з етнічних культур має свої особливості в структурах сприйняття та розуміння простору, часу, кольору, звуку, запаху, руху тощо. Кожен із них формує свою картину світу.

Таким чином, етнічні особливості особистості, її психологія та свідомість формуються під впливом факторів етнічної культури, способу життя етнічної спільноти. Саме ці детермінанти в кінцевому рахунку визначають специфічні риси особистості, особливості сприйняття світу, форми емоційних реакцій, мисленнєвих та вольових дій, зразків поведінки, а не біологічно задана, вроджена програма. Природні передумови в представників усіх рас та народів рівні.

Результатом процесу етнізації є етнічна приналежність особистості, тобто сукупність психологічних, моральних та інших якостей, що відображають її приналежність до певної етнічної культури, етносу.

У процесі етнізації відбувається засвоєння особистістю різних видів діяльності, спілкування, форм поведінки, які мають специфічний, етнічно особливий, національно-характерний стиль побудови та прояву. Їх інтеріоризація, засвоєння особистістю відбувається через наслідування, уподібнення, запозичення, а також навчання, цілеспрямоване виховання. Багато в чому цей процес є спонтанним, стихійним, неконтрольованим ні особистістю, ні суб’єктами етнізації. У певному аспекті феномени етнізації особистості є побічним продуктом, наслідком таких видів діяльності, що на свідомому рівні не передбачають відповідного результату. Так чи інакше, особистість їх засвоює, вони потрапляють у сферу несвідомого і, проявляючись, часто трактуються як природні, біологічні, генетично успадковані.

Тож етнізація є складним багатоплощинним і багаторівневим процесом інтеріоризації особистістю змісту етнічної культури, засвоєння притаманних їй (культурі) норм, шаблонів, форм, способів індивідуальної та групової поведінки, прийнятих в різних типових соціальних ситуаціях. Деякі з цих соціально -культурних варіантів поведінки розпізнаються, відображаються та рефлексуються, а інша частина проявляється на несвідомому рівні.

Таким чином, соціалізація та етнізація традиційно сприймалися як міждисциплінарні категорії, а тому не є гармонічно вивченими й відпрацьованими з точки зору предметів дослідження конкретних галузей знань. Філософи розглядають загальні аспекти формування особистості, соціологи вкладають в них багатогранність соціальних зв'язків, психологи – інтравертні механізми впливу, а педагогічний складник був і на сьогодні, на жаль, залишається найменш дослідженим, а відповідно й мінімально технологічно забезпеченим.

Якщо відповісти на питання, чому так, то, на наш погляд, це значною мірою зумовлено тим, що загальна соціалізаційна та етнізаційна теорії, якими керується більшість авторів є теоріями неповними, які не відповідають в повному обсязі сучасним реаліям українського соціуму, який перебуває у стані війни.

Педагогічна наука, зокрема соціальна педагогіка, не має в своєму арсеналі сучасної виваженої, завершеної, методологічно обґрунтованої теорії соціалізації та етнізації, а в кращому випадку керується новими концептуальними положеннями, які потребують теоретичної доробки та емпіричної перевірки.

Виходячи із зазначеного вище, нами запропонована принципово нова соціально-педагогічна модель соціалізаційного та етнізаційного процесу сучасної молоді. У якості нового теоретичного підходу запропоновано зміну традиційної дворівневої схеми соціалізації, обґрунтованої ще в 70 рр. ХХ ст. Г. Андрєєвою (1996). За цією схемою соціалізація розумілась як двосторонній процес: з одного боку засвоєння індивідом соціальних цінностей, з другого – їх активного відтворення.

Але в сучасних умовах відкриваються нові можливості, сутність яких полягає в тому, що соціалізація та етнізація все більше набувають рис трьохстороннього процесу, де крім засвоєння та відтворення, провідним виступає процес продукування принципового нових утворень, а саме в соціальній сфері. Мається на увазі те, що класична схема, яка працювала десятки років в умовах тоталітарного суспільства, виявилася не спроможною пояснити, а головне змоделювати та відтворити в педагогічному просторі таке явище, як соціальні інновації.

Провідним у цьому є розуміння, що це не просто арифметичне збільшення складників соціалізаційного процесу, а принципове зрушення в педагогічному сприйнятті соціуму. Педагогіка як діяльність і наука фактично отримує новий статус, стає рушійною силою; із обслуговуючих соціум наук вона перетворюється в утворюючу новий соціум науку і діяльність. Це, на наше переконання, забезпечить формування суб'єктності особистості, про яку багато років говорили, але на практиці забезпечити не могли.

Отже, у якості вихідної ідеї щодо сучасного трактування процесу соціалізації та етнізації особистості ми пропонуємо трьохрівневу модель, основними складниками якої є: по-перше, засвоєння соціальних норм, досвіду, цінностей, ролей, зв'язків, зразків поведінки тощо; по-друге, – їх відтворення завдяки власній активності; по-третє – створення нового в соціальному середовищі (здатність до соціальних інновацій).

Таким чином, дослідження соціалізації та етнізації особистості в зв'язку з культурою зумовлено, перш за все, затребуваністю знань про особливості закономірностей та механізмів формування особистості, зумовлених зміною системи цінностей суспільства. Ці знання потрібні для створення методологічних засад організації системи виховання, яка здатна була б в ситуації швидких соціальних змін управляти умовами формування особистості як тими формами діяльності, в які включається людина на основі потреб соціально-економічного розвитку суспільства та потреб самореалізації особистості в процесі освоєння будь-яких сфер людської культури, в тому числі в умовах війни.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Воробйова І. В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни. Системи озброєння і військова техніка. 2010. № 1 (21). С. 141–144.

2. Гринько К. Інформаційно-психологічна агресія як різновид інформаційно-психологічного впливу. Аналіз форм і засобів здійснення у інфопросторі України та стратегії протидії. Циркуляр Фонду В. Пінчука. 2008. URL: http://asyan.org/potra/.

3. Губерський Л., Андрущенко В., Михальченко М. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. К. : Знання України, 2002. 580 с.

4. Дубина А. М. Інформаційно-психологічні війни і їх вплив на масову свідомість. Київ : НТУУ «КПІ», 2011. 57 с.

5. Москаленко В. В. Культура і особистість / Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С.Костюка НАПН України. Том 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип 12. Київ, Фенікс, 2015. С.352- 361.

6. Панченко В. М. Інформаційні операції в асиметричній війні Росії проти України: підходи до моделювання. Інформація і право. 2014. № 3 (12). С. 13–16.

7. Петрик В., Жарков Я., Дзюба М. Небезпеки особистості в інформаційному просторі. Юридичний журнал. 2007. № 2. С. 45–46.

8. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи. Юридичний журнал. 2009. № 5. С. 122–134.

9. Савченко С. В. Науково-теоретичні засади соціалізації студентської молоді в позанавчальній діяльності в умовах регіонального освітнього простору : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2004. 455 с.

10. Толубко В. Б., Рось А. О. Складові інформаційної боротьби. Наука і оборона. 2002. № 2. С. 23–28.

11. Третьякова В. Психонасильство та психотерор як міжнародно-правові глобальні біоетичні проблеми: їх профілактика в сучасному суспільстві. Віче. Журнал Верховної Ради України. 2013. № 4. URL: http:// veche.kiev.ua/journal/3530/.

12. Філософський енциклопедичний словник: энциклопедия / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; голов. ред. В.І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

13. Шевчук П. Інформаційно-психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти. Науковий вісник «Демократичне самоврядування». 2014. Вип. 13. С. 1–11.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Роман ГАНУШКЕВИЧ,
Володимир ДУДЧЕНКО, кандидат філософських наук, доцент,
НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Визначальними орієнтирами в новопосталих реаліях розвитку освіти в Україні в умовах режиму воєнного стану і мобілізації та в післявоєнний період постають ідеали гуманізму та емпатії в суспільно-політичних системах і це набуває першочергової значення в річищі формування педагогіки духовності для студентів, здобувачів з особливими освітніми потребами. Актуалізація означеної проблематики обумовлена перетворенням духовних цінностей на один з ключових культурних імперативів формування інклюзії, як процесу активного залучення людей з особливими потребами до активного політико-соціального життя країни.

Аналіз останніх досліджень, з яких започатковано розв'язання означеної проблеми. Становленню методів наукових досліджень української і світової педагогічної думки сучасного суспільства, крізь методологію філософії освіти, як варіанту розвитку інформаційного суспільства, присвятили свої дослідження Петер Дракер, Е. Тоффлер, Ф. Уебстер, П'єр Тейяр де Шарден, Альберт Швейцер, Макс Шеллер тощо.

Вагомий доробок в розробку проблем філософії освіти, психології зроблений такими мислителям, як Мартін Бубер, Макс Шелер, Хосе Ортега –і-Гассет, Еріх Фромм, Віктор Франкл, Ханна Арендт. Базовою ідеєю цих мисленників є те, що людина освічена на зламі століть, в умовах випробувань і військової експансії виявилась нездатною подолати екзистенційні кризи життя, зокрема глобальні, тому їй на зміну повинна прийти людина духовно піднесена.

Значну аналітичну роботу з висвітлення аспектів функціонування філософії освіти, в річищі педагогіки духовності, здійснено українськими науковцями. Проблеми дослідження філософсько-педагогічної парадигми проаналізовані в роботах В. Андрущенка, В. Астахової, В. Вікторова, Л. Горбунової, Д. Дзвінчука, В. Кременя, В. Кудіна, В. Кушерця, В. Лугового, М. Лукашевича, В. Лутая, М. Михальченка, С. Ніколаєнка, В. Огаренка, Б.С.Братусь та більш широкого загалу українських мисленників і педагогів .

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття, актуальність проблеми. Первинні міфологічні, метафізичні, містичні, поза наукові, конструкції філософії освіти в умовах спеціальної освітньої діяльності виявилися неспроможними комплексно генерувати сучасні духовні і соціокультурні процеси в українському суспільстві, яке потерпає від російської навали четвертий рік поспіль. У новопосталих реаліях війни і військового стану вимальовується вимога формування нових принципів соціогуманітарного дискурсу, нових методів і підходів до феномену суспільства заснованого на знаннях і гуманізму, педагогіки духовності, створення нових наукових та освітніх програм, моделей філософії освіти і виховання молодих українців на засадах патріотизму і любові до Батьківщини.

Дискусії в проблемному полі філософії освіти припускають, що отримані і згенеровані знання повинні бути «людино мірними», гуманістичними, емпатійними, тобто звучати на одному регістрі з фундаментальними положеннями відносно матеріального буття людини та її духовного буття, культурної і релігійної ідентичності, духовної сутності, філософії освіти для людей з особливими потребами, ветеранами і волонтерами.

Мета та завдання статті. У процесі наукового напрацювання ми спробували збагнути роль освіти та виховання в інтеграційних тенденціях у світі, під якими ми розуміємо сукупність процесів, спрямованих на консолідацію світового співтовариства, з метою протидії зовнішнім і внутрішнім деструктивним чинникам, насиллю і військовій агресії путінського режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження із зазначенням методів та повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Нагальні проблеми збереження державного суверенітету і територіальної цілісності нашої держави, стратегія консолідації української нації, проблеми духовної єдності суспільства в умовах військової агресії рф належать до визначальних як у плані геополітичної реальності, теоретико-пізнавальної рефлексії, так і щодо суспільної практики, соціальної роботи і політичних реалій військового стану сьогодення.

Наша здатність пристосовуватись до психологічних, культурних змін і трансформацій в полікультурному просторі в умовах військових дій, як предмет соціокультурної динаміки, в реаліях військової агресії і загрози повсякденної реальності втрати рідних і близьких викликає зацікавлений інтерес серед студентської молоді і молодих науковців нашої держави, ветеранів російсько-української війни. Актуальність будь-якого соціокультурного феномену, як і його теоретично-практичне опрацювання, екстраполюють теоретичні дискурси із практичним досвідом і трансформаціями самого предметного дискурсу об‘єктивної теорії і практики повсякдення воєнного стану і мобілізації, об’єктивація якої дає здатність конструктивного переосмислення саме ключових розбіжностей, в соціокультурній реальності і розвиток сенсу самого явища вже на рівні усвідомлення його онтологічних процесів буття нашої держави в умовах гібридної і гарячої фази військових дій. Під час дії військового стану соціокультурні пріоритети духовного і психологічного аспектів педагогічної практики є продуктом науково-педагогічної синергії раціональних, емпіричних досліджень та їх духовного осмислення в рамках визначених психологічно-філософських і соціально-філософських студій.

Новизна сучасної військово-політичної ситуації в нашій державі зокрема і глобальному світі в цілому, «екстравагантна» поведінка президента Трампа і його адміністрації, виступи віце-президента Джей Ді Венса на безпековій конференції(лютий 2025 р. Мюнхен), вимагають перегляду цінностей, цілей, змісту, стратегії і тактики, технологій діяльності і спілкування в педагогічному процесі. Перегляд обумовлений розумінням реалій суті найстрашнішої ядерної катастрофи, і реальної можливості третьої світової війни, перед

реальністю якої опинився сучасний світ, всі люди і кожна людина окремо. Всяка непередбачувана катастрофа фізичного знищення людства, можливо, і всього живого, є антропологічною і педагогічною бідою, викликаною тим, що в людині не розкривається істинно людське, рано деформується особа і проявляються тваринні риси. Є така проблема – як людині стати людиною. Тепер люди багато чому навчилися – літати, як птахи, плавати, як риби, але жити, як люди, не уміють до цього часу. Можна погоджуватися або не погоджуватися з тим, що провина лежить на «антропосі», яким народжується людина, але навряд чи можна заперечувати, що особу виробляють, формують та створюють соціокультурні складові суспільства. Тому, в усі часи від системи та виховання залежить, яким буде соціум загалом і кожна людина зокрема, чи вдасться втілити ідеали ненасилля, гуманізму і толерантності у практичному вимірі сьогодення.

На нашу думку потрібно забезпечувати поєднання знань, умінь, навичок, які складають базу інтелектуальної спадщини нації з використанням новітніх знань і технологій для створення модерної моделі духовності для осіб з спеціальними освітніми потребами в системі філософії освіти.

З першої чверті XXI століття світова цивілізація отримала цілий «багаж» небачених викликів, загроз, у вигляді локальних, регіональних, гібридних воєн, геноцид, рецесія світової економіки, інфляція, техногенні катастрофи, голод і зубожіння значної кількості країн світу внаслідок військової агресії рф, лихоманка Ебола, цілий набір штамів грипу (курячий, свинячий, пташиний), нова пандемія COVID – 19 і похідні мутовані штами (Бразильський, Британський, Індійський, Дельта, Омікрон)… Наша країна отримала гарячу фазу війни 24.02. 2022 р., спровоковану режимом «північного сусіда» і як наслідок мільйони переселенців, знищена економічна і цивільна інфраструктура, карколомна інфляція звірства в Бучі, Ірпіні, вбивство полонених в Оленівці, щоденний дроновий і ракетний терор мирного населення… Це реальність сьогодення і слід шукати нові рішення, вибудовувати нову стратегію і соціокультурну парадигму, відповідно духовних ідеалів спеціальної освітньої діяльності крізь призму філософії освіти.

У такому річищі духовні цінності християнства, йоги, буддизму, джайнізму проповідують про наближення, Апокаліпсису, Ери Духовності, нової концепції освіти, коли акцент з матеріальної сторони життя має переорієнтуватися до духовної складової. В. Вернадський, Ціолковський, В. Андрущенко, роздумували про те, що сучасна цивілізація поступово повинна переходити на новий етап розвитку – ноосферний, космічний, Вселюдський.

Г. Калінічева зазначає, що на початку нового століття стратегічними визначаються цілі: багатовимірний розвиток освіти, посилення її впливу на економічне зростання і рівень життя людей. Освіта виступає мірилом суспільно-політичного розвитку, який створює духовний та виробничий потенціали суспільства, а педагогіка духовності відіграє ключову роль в спеціальній освітній діяльності. Підкреслює, що: «...в сучасній Україні володарює культ посередності, панують поверхові життєві орієнтації, низька моральна культура...» [1, с. 4].

Д. Дзвінчук вважає, що є всі підстави погодитись з П. Дракером про перспективу руху людства до суспільства знань заснованому на гуманізмі. Якщо відкинути позитивний інтелектуальний потенціал технологій він: «…змушений був сподіватися на духовні зміни, екологічну освіту й виховання, формування у нових генерацій потужних самообмежень толерантності» [2, с. 3].

В. Андрущенко переконує, що реальність формує педагогіку духовності, яка зближувати людей загальнолюдськими цінностями. Адже «… факт домінування відкритого раціоналізму, вибудованого на принципах глобального еволюціонізму, єднання наук про природу й наук про духовність, тобто синтезування різних способів духовно-практичного осягнення світу»[3, с. 16].

Л. Горбунова вважає, що: «Буття перетворюється в діяльність креативного комунікативного конструювання нових активних нелінійних середовищ, складних реальностей, що перетинаються й взаємно відтворюються: інформаційних, чуттєво-емоційних, інтелектуальних і духовних» [4, с. 42].

В. Жадько підкреслює, що завданням для філософії освіти є виховання моральності, духовності у молоді, і це завдання покладено на творчість: «Напрямок в розробці цієї проблеми полягає в вивченні джерел духовності на матеріалі творчого засвоєння ряду провідних наук (філософських та соціогуманітарних» [5, с. 278].

Важливо, що сучасна педагогіка в умовах воєнних дій детермінує необхідність пошуку ефективної модернізації системи освіти. Тому філософії освіти слушно звернути увагу на інклюзивне навчання, як збалансований комплекс повноцінного доступу до освіти дітям з особливими освітніми потребами.

Інклюзивна педагогіка дає змогу:

а) формувати особливості, таланти учня;

б) залучати дітей в шкільну систему і соціум;

в) працювати над розвитком особистості, для участь в житті школи, інституту;

г) залучати батьків до навчання і виховання школярів, студентів;

д) формувати створення умов поваги до навчального закладу, даючи можливість розвиатися і поважати особливості інших дітей;

ж) налагоджувати толерантні відносини з дітьми, педагогами.

Висновки і пропозиції у цьому напрямку. Педагогіка духовності в умовах спеціальної освітньої діяльності повинна реформуватися як спадок найкращого вітчизняного й зарубіжного педагогічного скарбу, трансформованого в глибинах філософії освіти. Вона використовує креативний характер, базується на історико-філософському розумінні духовності, як вищого космічного плану. Її визначальними категоріями є загальнолюдські гуманістичні пріоритети: Добро, Справедливість, Честь, Гідність, провідні символи: Віра, Надія, Любов тощо.

Ми вважаємо, що потрібно формувати зміст педагогіки духовності відповідно до останніх досягнень модерної науки (педагогічної, філософської, інформаційної); долучати до наповнення курсів духовно-містичні та духовно-етичні філософські скарби людства щодо змісту та методів духовного розвитку особистості з особливими освітніми потребами; включати нові поняття, які б відображали проблеми духовності в його еволюційному поступку і послідовне висвітлення основних ідей формування духовності сучасної особистості крізь тло філософії освіти.

На наше переконання ключову роль у розв’язанні проблем формування особистості в умовах спеціальної освітньої діяльності відіграватиме педагогіка духовності, де учень, студент буде поставати як тілесно-духовно-душевно особистість. Педагогіка духовності формуватиметься в річищі синтезу наук про людину: політології, педагогіки, психології, філософії, природничих наук, а також фундаментальних духовних пошуків людства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Калінічева Г.І. Модернізація системи вищої освіти України в контексті національних пріоритетів XXI століття. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N154/N154p023-030.pdf (дата звернення: 10.09.2019).

2. Дзвінчук Д. Суспільство знань – чергова мрія чи реальність майбутнього?. К. : «Віче», 2008. №8.

3. Андрущенко В.П. Філософія освіти XXI століття: пошук пріоритетів. *Філософія освіти*. К., 2005. №1. С. 5-18.

4. Горбунова Л. Складне мислення як відповідь на виклик епохи. *Філософія освіти.* К., 2007. №1(6). С. 40-55.

5. Жадько В. Творчість як чинник формування духовності. *Філософія освіти.* К., 2006. №3(5). С. 274-281.

6. Основи демократії: Навч. посібник для студентів вищ. навч. Закладів., За заг. ред. А.Колодій. – К.:вид-во «Ай Бі», 2002. – 684с.

7. Міжнародний День толерантності в Україні // Педагогіка толерантності.-№4(34) 2005 - №1(35) 2006. С.16-31.

8. Guzhva, A., Shevchenko, Z., Debych, M., Kudrina, T., Dudchenko, V.. The Discourse of Ethical Principles of Interaction with Artificial Intelligence as a Condition for Sustainable Development of Society // AIP. – ISSN: 1551-7616. https://www. scopus.com/sourceid/ 26916 Cite as: AIP Conference Proceedings 2656, 020028 (2022); https://doi.org/10.1063/5.0106367 Published Online: 29 August 2022. Pp. 0200281-5.

9. Oleksandr Polishchuk, Zoreslav Samchuk, Volodymyr Dudchenko, Dmytro Shtanagei, Iryna Storozhuk, Oleksandr Zhabenko6, Lesya Chervona. Digitization and globalization: navigating the impact on social capital, natural resources, and environmental sustainability. https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59203315400&origin=recordpage

10. Polishchuk, O. S., & Dudchenko, V. S. (2023). Ukrainian Identity in Heterogeneous European Collective Action. Anthropological Measurements of Philosophical Research, (23), 34–43. https://doi.org/10.15802/ampr.v0i23.283586.

МОРСЬКА ОСВІТА ТА ПІДГОТОВКА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Олена ДЯГИЛЕВА, кандидат педагогічних наук, доцент
Альона ЮРЖЕНКО, кандидат педагогічних наук
Валерій СВИРИДА,
Херсонська державна морська академія

В умовах військового стану в Україні освіта та підготовка морських фахівців зазнала значних змін. Процеси цифровізації відбуваються дуже стрімко. Цифрова компетентність здобувачів вищої освіти (ЗВО), так само, як і викладачів, потребує постійного підвищення для того, щоб йти в ногу з інноваціями. Наукові дослідження, які проводять ЗВО та науково-викладацький склад морських закладів містять більше тематики, пов’язаної з подальшою відбудовою України [1, 202].

Викладачі морських закладів вищої освіти у своїй діяльності використовують нові електронні освітні ресурси, основні з яких – освітні онлайн середовища (наприклад, Moodle, Google).

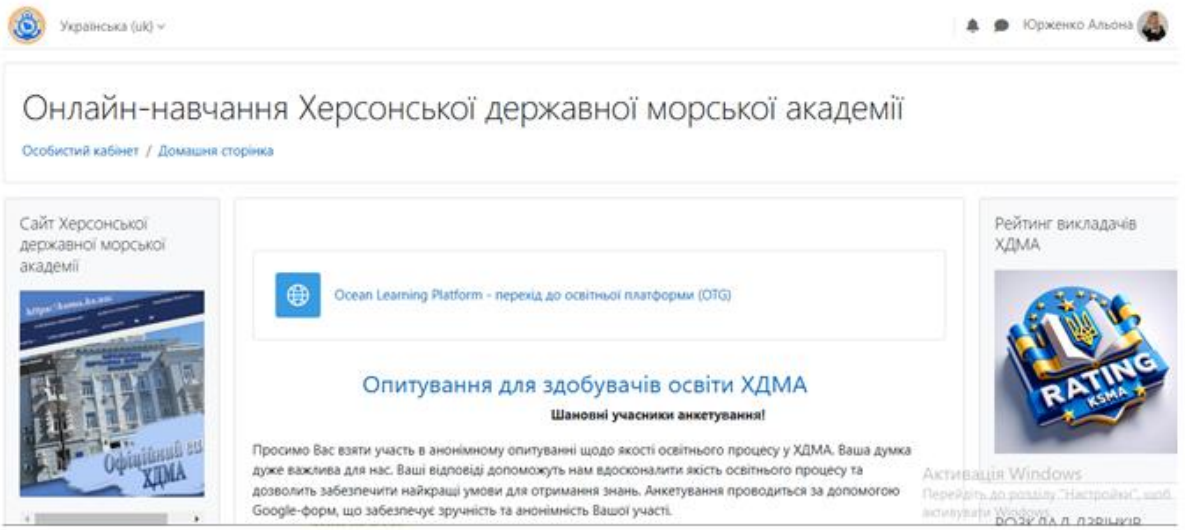

Рисунок 1 – Головна сторінка освітнього онлайн середовища Moodle Херсонської державної морської академії

До популярних ресурсів та діяльностей платформи Moodle, які використовують морські заклади, відносимо такі:

1. Бази даних (колекції записів, які можуть створювати/редагувати, як тьютор електронного курсу, так і ЗВО) [2, 50];
2. Вибір (швидкий модуль зі створення одного питання типу множинна відповідь, де результати відповідей ЗВО можуть відображатися або одразу після голосування, або після певного періоду часу – як вирішить тьютор);
3. Вікі (створення веб сторінок, які ЗВО можуть редагувати/заповнювати – наприклад, таблиці);
4. Глосарій (онлайн словник термінів, які можуть додавати ЗВО або тьютор курсу, може містити оцінювання);
5. Завдання (збір тьютором окремих документів будь-якого формату або онлайн відповідей з можливістю їх оцінки та надання коментарів, як текстових, так і графічних);

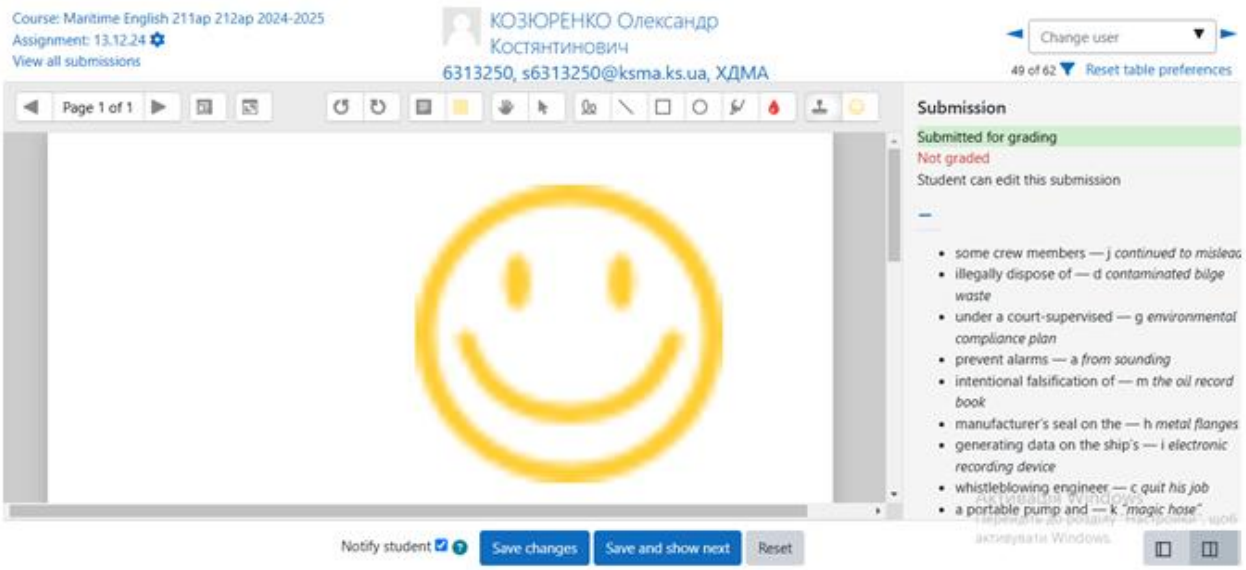

Рисунок 2 – Завдання курсу «Морська англійська мова» освітнього онлайн середовища Moodle Херсонської державної морської академії

6. Зовнішній засіб (навчальні ресурси з інших сайтів);

7. Книга (створення онлайн книг, сторінок з будь-яким наповненням – графічним, текстовим, аудіо чи відео);

8. Область тексту та медіа (на сторінці курсу вставляється окремий тест з можливістю вибору шрифту, розміру тощо або малюнок/відео/анімація);

9. Семінар (завантаження ЗВО робіт/документів та оцінювання інших робіт/документів інших ЗВО);

10. Сторінка (веб сторінка наповнена тьютором – посиланнями, медіа або текстом);

11. Тека (створена тьютором група медіа файлів – наприклад, малюнків або таблиць);

12. Тест (найпоширеніший ресурс з оцінки знань ЗВО, який містить перелік видів різноманітних питань та оцінюється автоматично системою, окрім виду есе) [3, 420];

13. Урок (набір сторінок, створених тьютором, які переглядає ЗВО; види сторінок можуть бути різні – питання, тестові завдання або просто інформація);

14. Файл (окремі файли будь якого формату, завантажені на електроннний курс тьютором) [3].

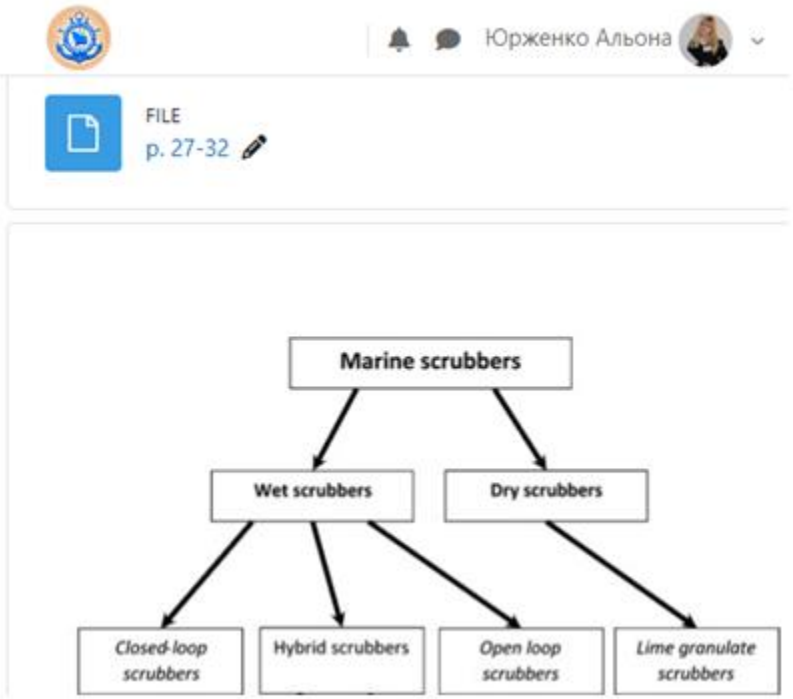

Рисунок 3 – Файл (частина підручнику у форматі pdf) на курсі «Морська англійська мова» освітнього онлайн середовища Moodle Херсонської державної морської академії

15. Форум (інструмент спілкування ЗВО, створений тьютором, в якому ЗВО можуть створювати свої питання, давати відповіді на чужі тощо).

16. Чат (інструмент синхронного спілкування ЗВО) [4, 1530].

До систем відео або аудіо конференцій відносимо ресурси BigBlueButton та RecoshaMeet [5, 32]. Тьютор може презентувати матеріали під час конференцій, він або ЗВО можуть ділитися своїм екраном. Наявність дошки дозволяє створювати та записувати нотатки. Ресурси містять також чат, де можна спілкуватися текстово [6, 40]. Такі відео та аудіо конференції дозволяють просто під час занять створювати опитування та отримувати миттєвий зворотній зв'язок від ЗВО [7, 347]. ЗВО можна розподіляти по окремим кімнатам, що зручно під час парної або групової роботи. Такі ресурси є безкоштовними, гнучкими та простими у користуванні, не потребують окремих навичок роботи з ними. Вони також не потребують окремої інсталяції а працюють через будь який браузер [8].

Платформа Moodle має також вбудовану систему внутрішніх повідомлень, які може відправляти кожен користувач. Для зв'язку з викладачем не потрібно шукати його/її телефон або електронну пошту, досить знати ПІБ. В своєму профілі можна виокремити

контакти, якими користуєшся більше за допомогою зірочки. Спілкування може бути приватним чи груповим (не потрібно використовувати ненадійні месенджери, бо на платформу заходять тільки авторизовані користувачі). Кожен користувач плафторми заходить, використовуючи свій логін та пароль, виданий адміністраторами, спираючись на офіційний документ ЗВО (наприклад, паспорт) [9, 161].

Платформа Moodle містить також окремі елементи гейміфікації (наприклад, відзнаки). Таблиці лідерів курсу (блок Результати діяльності), які може створити тьютор на курсі, також приносять у навчання елемент гри та відчуття суперництва.

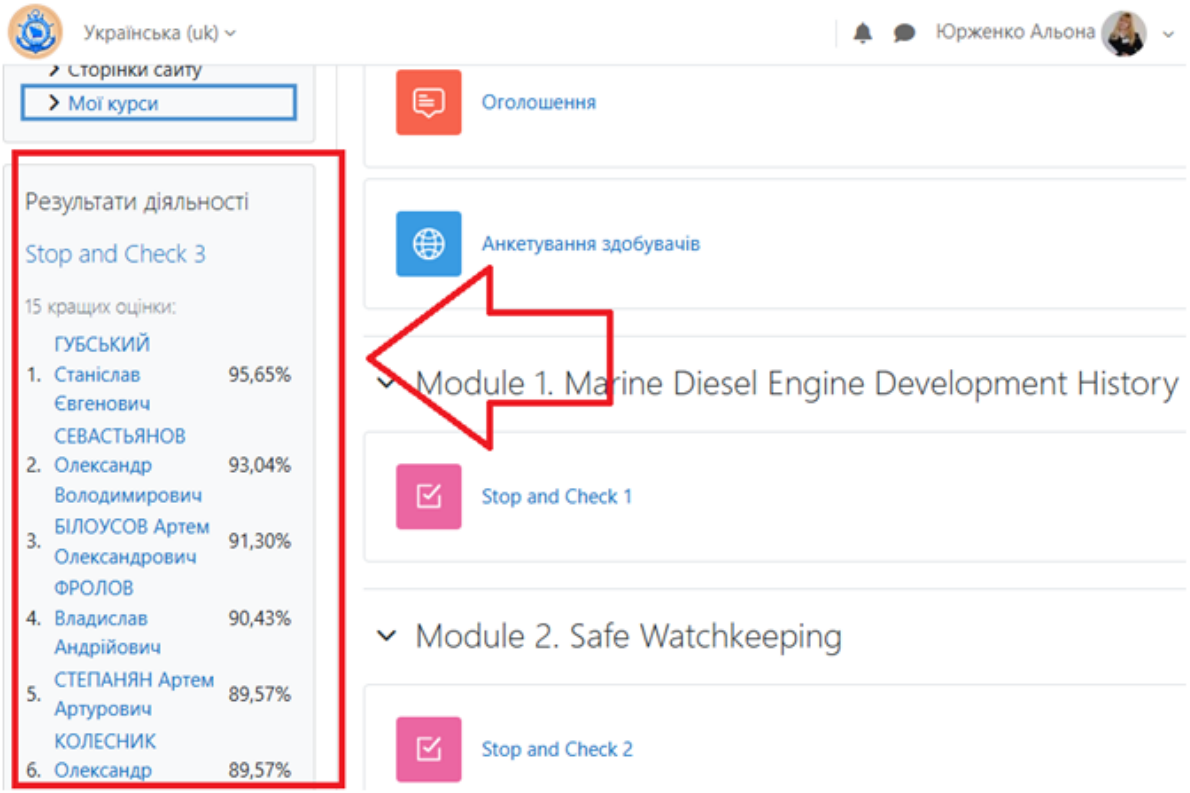

Рисунок 4 – Таблиця лідерів на курсі «Морська англійська мова» освітнього онлайн середовища Moodle Херсонської державної морської академії

Морські заклади освіти все більше використовують у своїй роботі онлайн симулятори (наприклад, Ocean Learning Platform OTG). До переваг використання онлайн симуляторів, порівняно зі звичайними, відносимо наступні:

– доступність (під час асинхронного навчання ЗВО мають змогу відвідати платформи у будь-який зручний для них час, що особливо актуально для курсантів, що проходять плавальну практику та знаходяться на судні);

– економія коштів (онлайн тренажери потребують менше коштів, ніж придбання реальних, що наразі – справжній вихід для релокованих закладів);

– зменшення людського факторі (інструкції, так само, як і коментарі/оцінку надає машина, а не інструктор тренажеру; всі пояснення чіткі, зрозумілі та стислі);

– відтворення реальних ситуацій, які можуть відбутися у подальшому на судні;

– групові та парні роботи ЗВО.

Для отримання швидкого зворотнього зв'язку інструментами електронного навчання створюються анкетування, що дозволяє опитати ЗВО, автоматично опрацювати результати анкетувань, навіть представити результати у графічному вигляді для кращої візуалізації (діаграми). На платформі Moodle ці ресурси мають назву Анкета або Гіперпосилання (наприклад, на анкетування Google).

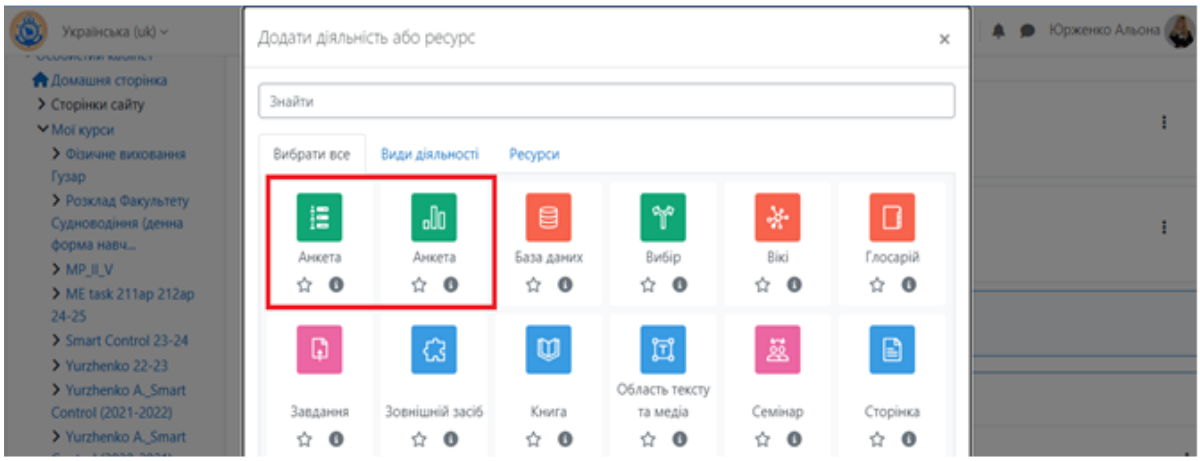

Рисунок 5 – Ресурси Анкета освітнього онлайн середовища Moodle Херсонської державної морської академії

Такі анкети можуть бути розташовані на головній сторінці освітнього онлайн середовища, щоб дізнатися у ЗВО відношення до якості викладання вцілому у закладі, або ж розташовуватися на окремих курсах, для того, щоб дізнатися думки ЗВО про окрему дисципліну/викладача.

Багато бібліотек закладів освіти почали вести репозитарії, окремі онлайн платформи, в які ЗВО, так само, як і працівники закладу за допомогою адміністраторів репозитарію, завантажують свої наукові доробки та заповнюють метадані до них.

Так, інформація з репозитарію містить назву публікації, список авторів, анотацію, опис, ключові слова, дату, веб посилання на зовнішній ресурс, pdf файл публікації для швидкого ознайомлення або завантаження, цитування тощо.

Зручним є зв'язок репозитаріїв із платформою Google Scholar та можливість автоматичного зарахування у профіль науковця цитувань.

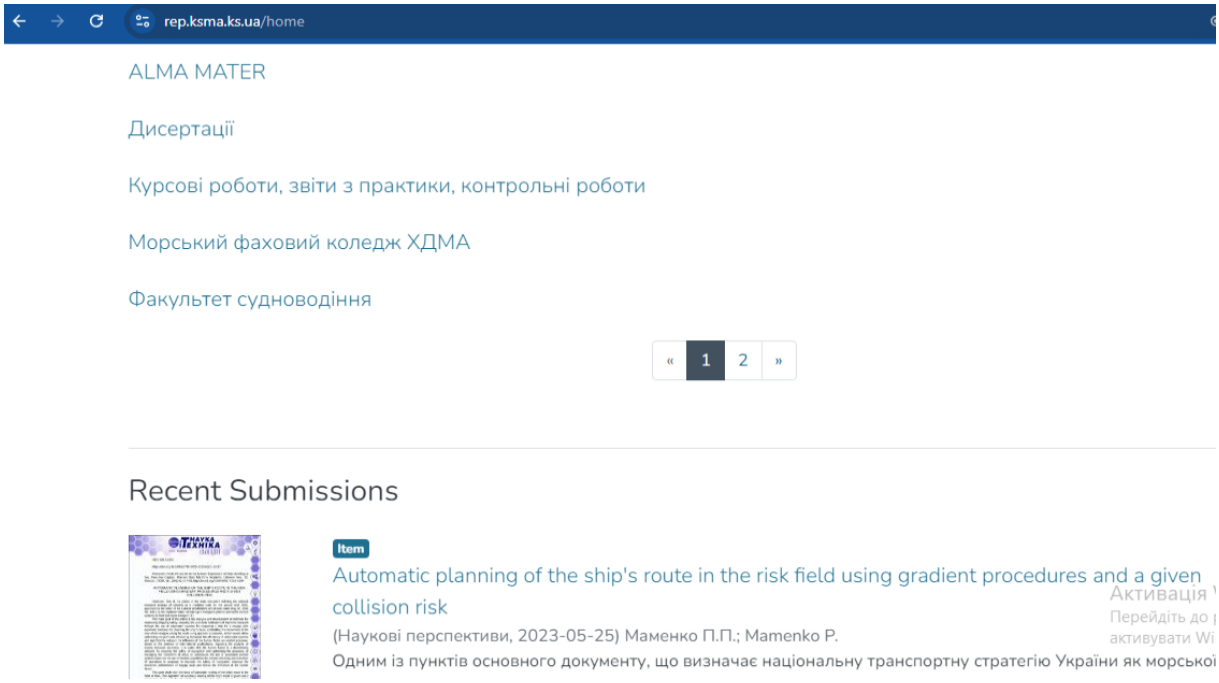

Рисунок 6 – Репозитарій DSpace 8 Херсонської державної морської академії

ЗВО, так само, як і працівники закладів освіти мають свою корпоративну пошту та окремий портфель на ній, де дуже зручно розміщати свої документи. Пошта містить також календар, де автоматично зберігаються посилання на відео зустрічі.

Всі матеріали, які містяться у згаданих вище ресурсах, як от Moodle, репозитарій, корпоративна пошта тощо, відповідають вимогам чинного законодавства України, вимогам IMO (International Maritime Organization) [10, 362] та STCW (Standards of Training, Certification, and Watchkeeping for Seafarers) [11, 232]. Таке навчання та підготовка майбутніх морських фахівців допомагає підготуватися не ільки до сертифікації, іспитів, співбесіди з крюїнговою компанією, але і до успішної морської кар'єри на судні.

Висновок. До змін, пов'язаних із військовим станом в Україні, відносимо прискорений режим цифровізації морської освіти та підготовки. Сучасні освітні онлайн середовища почали використовуватися більш інтенсивно і наповнюватися новими інструментами та ресурсами.

Задля підвищення якості дистанційного навчання морських фахівців використовуються онлайн тренажери, відео та аудіо конференції, репозитарії та інше. Ми вважаємо, що адаптація морської

освіти та підготовки до нових реалій сьогодення дозволяє не лише підтримувати високий рівень якості освіти, а й сприяє модернізації освітньої та наукової галузі, що є важливим фактором у післявоєнній відбудові України.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Луцький М. Сучасний заклад вищої освіти як науково-інноваційний центр. Scientific works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law". 2022. Т. 1, № 62. С. 200–209. URL: https://doi.org/10.18372/2307-9061.62.16501 (дата звернення: 04.03.2025).

2. Yurzhenko A. Pedagogical conditions for training of future ship engineers in the process of English for specific purpose learning. Engineering and Educational Technologies. 2018. Vol. 6, no. 4. P. 48–57. URL: https://doi.org/10.30929/2307-9770.2018.06.04.05 (date of access: 25.02.2025).

3. Diahyleva, O. S., Gritsuk, I. V., Kononova, O. Y., & Yurzhenko, A. Y. (2020). Computerized adaptive testing in educational electronic environment of maritime higher education institutions. CTE2020 - 8 th Workshop on Cloud Technologies in Education, CEUR Workshop Proceedings, 2879 (pp. 411-422). Kryvyi Rih, Ukraine. www.scopus.com

3. Мукан Н., Морська Н. Дослідження ставлення викладачів до організації професійного розвитку у дистанційному форматі (на прикладі Національного університету “Львівська політехніка”). *Молодь і ринок*. 2022. № 1/199. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.254031 (дата звернення: 04.03.2025).

4. Satriani E., Zaim M., Ermanto E. E-learning moodle. *Linguistics and Culture Review*. 2021. Vol. 5, S2. P. 1521–1532. URL: https://doi.org/10.21744/lingcure.v5ns2.2010 (date of access: 04.03.2025).

5. Shdaifat A. M., Obeidallah R. Quiz Tool Within Moodle and Blackboard Mobile Applications. *International Journal of Interactive Mobile Technologies (iJIM)*. 2019. Vol. 13, no. 08. P. 32. URL: https://doi.org/10.3991/ijim.v13i08.10552 (date of access: 04.03.2025).

6. Дягилева О. С., Юрженко А. Ю. The electronic course «English week 2018-2019» for arranging extra-mural language activities of prospective ship engineers. *The scientific and methodological journal "Foreign Languages"*. 2018. Vol. 99, no. 3. P. 34–42. URL: https://doi.org/10.32589/1817-8510.2019.3.178347 (date of access: 04.03.2025).

7. Тіщенко О. Морська англійська мова в забезпеченні безпеки мореплавства. *Scientific papers of Berdiansk State Pedagogical University Series Pedagogical sciences*. 2021. Т. 1. С. 346–353. URL: https://doi.org/10.31494/2412-9208-2021-1-1-346-353 (дата звернення: 04.03.2025).

8. Performance improvements of bigbluebutton for distance teaching. *iadis international journal on computer science and information systems*. 2022. Vol. 17,

no. 1. URL: https://doi.org/10.33965/ ijcsis_2022170101 (date of access: 04.03.2025).

9. Карпенко А. С. Корпоративна пошта Gmail сервісу Google Apps як інструмент діяльності організаційно-навчальних підрозділів ВНЗ. *Інформаційні технології в освіті*. 2017. Вип. 1 (30). С. 160–169.

10. Aladwani T. International Maritime Organisation Conventions as Incorporated under Kuwaiti Law. *Arab Law Quarterly*. 2019. Vol. 33, no. 4. P. 360–380. URL: https://doi.org/10.1163/15730255-12334022 (date of access: 04.03.2025).

11. Mejia M. Q. The STCW Conference in Manila. *WMU Journal of Maritime Affairs*. 2010. Vol. 9, no. 2. P. 231–234. URL: https://doi.org/10.1007/bf03195178 (date of access: 04.03.2025)

A COMMUNICATIVE APPROACH TO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE (ENGLISH)

Наталія ЄРЕМЕЄВА, кандидат філологічних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Communicative language teaching or communicative approach (from the English communicate) is an interactive method of learning foreign languages, the purpose of which is to master the skills of spoken language and its perception by ear. Unlike traditional methods that give preference to grammatical competence, the communicative approach is aimed at the formation of communicative competence, therefore communication is both the ultimate goal of language learning and a means of achieving it [1, 19-23]. The essence of communicative teaching is that group members focus on live communication. With the help of various conversational practices (oral activities), they constantly interact with each other and the teacher, learning to express their thoughts and understand the interlocutor [1, 34-36]. At the same time, the teacher must be both an equal member of the group and its leader, who directs the learning process in the right direction. The communicative approach to teaching a foreign language often becomes the object of criticism because it encourages students to make mistakes, especially grammatical ones. The reason for these errors is twofold. First, the student or the cadet has been taught by a teacher who believes that occasional grammatical or pronunciation errors are of no importance. Second, the student or the cadet may be involved in a speech situation for which he was not prepared, and, trying to implement it, makes mistakes. It is this fact that shows our attitude and our reaction to these errors [1, 41-46]. The communicative direction is developing in parallel with the development of communicative linguistics, social psychology and sociology

on the basis of gaining experience in the educational process, which makes it possible to further explore this issue. The world practice of teaching English as a foreign language, which is the language of international communication, indicates a significant contribution of the communicative direction to solving the social task of the world community: to ensure communication of all its members on equal terms. Practice and training determine the evolution of views and the search for a combination of communicativeness with actual training exercises from language to communication and from communication to language [2].

The communicative approach originated in the 60s-70s of the 20th century in Great Britain, when English began to acquire the status of the language of international communication. It is difficult to determine specific sources, because current teaching methods, as a rule, influence the following ones. It turned out that the grammar-translation and audio-lingual methods popular at that time no longer satisfied either teachers or their students. The latter required not so much systematic knowledge of the language as the rapid acquisition of skills in its use in everyday communication. Therefore, classical teaching methods, which were based on the study of grammatical structures and memorization of dialogues and texts, gave way to a communicative-oriented approach to teaching foreign languages [4]. On the basis of methodological research conducted by British linguists H. Stern, M. Halliday and American sociolinguists D. Hymes, S. Saviington, the communicative approach was formed as a specific complex didactic and methodological system [2].

Somewhat later, in the 60s, in accordance with the decision of the Council of Europe, a number of measures were taken to develop a program for intensification of foreign language learning on the continent. In 1971, a group of experts studied the possibilities of creating a system for teaching foreign languages to adults. This became the starting point for a whole series of studies aimed at developing a concept that could focus attention on the formation and development of the ability to communicate in a foreign language. As a result, the ideas of developing threshold levels as specific goals of mastering a foreign language were formed. What was originally intended for adult learners was later adapted to the goals and content of education at school and in other educational institutions. In 1982, the results of the research were presented in the document "Modern languages: 1971-81". This allowed to significantly expand the possibilities of practical use of the communicative method [3, 146-148].

An interesting fact: without knowing it, every person in the world has learned their native language thanks to the communicative approach, because at birth, a child does not know how to speak any language. And they do not even imagine how to teach it, or which language it will be easier for them to master. At first, sh or he memorizes different sounds and their

combinations, then tries to reproduce them in a certain order, composing words that she associates with certain objects and actions. Of course, with adults, everything is a little more complicated [3, 149-152].

In recent years, there have been significant qualitative changes in the teaching of foreign languages in higher educational institutions of technical direction. Clarification of the purpose of training led to its reorientation to ensure practical, professionally oriented mastery of the subject, which involves the ability of cadets, students and listeners to communicate using a foreign language. In this sense, the concept of practical ownership includes at least three components:

1. Knowledge (memorization) of a certain amount of language material provided in the system. Grammatical and lexical material, at the same time, is limited to the topics defined by the program for oral speech and reading.

2. Skills in handling language material and the ability to perform language activities in educational, mostly simulated or conditional situations.

3. Communicative skills, that is, to combine one's speech actions with various types of non-speech - work or cognitive activities [4, 133]. These three components actually represent different objectively existing aspects of speech: linguistic, psychological and social, which are launched in the process of communication and act as a whole. The issue of assimilation of language material and the formation of skills and abilities is adequately covered in educational and methodological literature. The regularities of skill formation and skill development are studied by general psychology primarily in relation to various types of work and educational activities of a person. They are as follows, for example, the activities of a firefighter, rescuer, driver, scientist, athlete or a doctor. Mastering these types of activities (professions) involves the formation of professional-oriented skills and abilities specific to each of them. It should be noted that language material, that is, the language system is closely related to language skills and abilities, which in turn form certain communicative skills [4, 134-135]. Corresponding regularities are transferred to the process of language acquisition. Thus, the generation of speech, or the construction of sentences and more complex linguistic units, is also based on appropriate language skills and abilities. But at the same time, it should be taken into account that speech, unlike other types of human activity, practically never acts independently as an independent type of activity [4, 136]. After all, a person never speaks for the sake of speaking. The only exception here is the process of learning a foreign language, when cadets and students engage in language activities in order to learn how to generate speech. The natural function of speech is that it is included as a constituent part in the activity of a higher one level, subordinates to it, serves it and is determined by it.

People speak with some non-linguistic purpose based on certain life needs. In its natural function, speech is rather a means, a tool of work or learning [2]. In view of this, it is more expedient to consider it as a sequence of language actions that are part of higher-level activities. This view of the function of speech is of crucial importance for the methodology of teaching foreign languages. If a person who has mastered the skills and ability to drive a car can get behind the wheel and start his activity, then language skills and communication skills are still not enough for him. It is also necessary to be able to include one's speech actions in a certain non-speech activity, to combine and harmonize them with the needs and nature of this activity [5, 220]. This is clearly visible in practice, when a person who studied at a higher educational institution, faced with the need for communication, is forced to study additionally, adapt his knowledge, skills and abilities to specific life needs related to professionally oriented needs. Such a situation is often accompanied by a fear of being included in the communication process. In this regard, the understanding of the practical purpose of education is significantly clarified: having formed in cadets and students the skills and ability to build (generate) speech, the teacher must lead them further and also ensure the ability to subordinate their speech to the realization of some extra-speech goal, that is, activities with the help of speech . The foreign language training program of higher educational institutions for cadets and students means that they must be able to clarify their relationship with the interlocutor with its help - to report something important, discuss, argue, prove, demand something, and also use language as a means of learning phenomena and facts, not related to it [5, 221].

The ability to use speech as a tool of activity is an indicator of full mastery of it and indicates that a person has communicative skills. It ensures the speaker's impromptu readiness to communicate in unexpected, unplanned situations and the complete absence of a feeling of confusion and fear before the beginning of the communication process, which we can often observe. Thus, we can note that communicative ability is a component of language proficiency, which cannot be considered the same as knowledge of language material, or the formation of language skills and abilities. It also follows that this skill should be the subject of separate attention.

Each of the above-mentioned components can be considered as a stage in sequential language acquisition. This seems quite logical, because first the language material is memorized, then skills and abilities are formed on its basis, and finally, the ability to communicate develops. However, as evidenced by the history of teaching methods and practice, each of these components can also become a basic, starting point for building a separate teaching strategy, creating a certain approach to solving practical tasks. At the same time, each of them interprets the ways to achieve the final goal in a slightly different way and uses them in

methodical technology, or in its system of exercises and methods of their application. We will consider all three approaches in sequence [5, 221-222].

The first approach to learning a foreign language is based on learning language material. In accordance with this, the teacher must carefully study the phonetic, morphological, lexical, and grammatical elements of the language. It should be noted that it is often necessary to rely on grammatical rules and require cadets and students to memorize professionally oriented vocabulary. In recent years, not individual elements of the language are offered for study, but language samples where phonetic, morphological, lexical and grammatical material appear in unity. In order to enrich the vocabulary the teacher must pay attention to synonyms, antonyms, homonyms, and paronyms. However, the so-called processing of structures under certain conditions can be considered an element of such an approach.

It is usually assumed that having mastered a certain material, the teacher can proceed to the formation of skills and abilities, and therefore to the development of cadets and students' ability to communicate. Thus, theoretically, this is a way of sequentially mastering all three components of mastering a foreign language [5, 222-223].

However, practice makes its own amendments to this seemingly correct scheme, which makes this approach ineffective. Practical experience has proven that the three-stage approach greatly stretches the process of language acquisition. It is because of this that it is not possible to bring cadets and students to the level of communicative mastery due to the lack of time allocated for practical training. At best, the other two components are assimilated inconsistently and superficially. In addition, teachers who choose this path usually spend a very large amount of time on learning the language material. Memorizing basic, professionally-oriented vocabulary from each topic and learning grammatical models and rules for constructing narrative, negative and interrogative sentences in a certain tense form and consolidating this material by performing a large number of oral and written exercises takes a lot of time in practical classes. It should be noted that such training is relatively easy for teachers, as it provides an opportunity to constantly rely on the textbook and use writing. For cadets and students, the opposite is true. Material devoid of a communicative function, isolated from the speech process, is assimilated with great difficulty. The acquired knowledge is of a formal nature. This approach also has other disadvantages. Since it is based on the language system, it can rightly be called a linguistic system. In its worst form, it was widespread during the heyday of the grammar-translation method. However, we can observe its recurrences in our time, especially among teachers who do not have enough oral communication skills [5, 222-223].

The second approach to learning a foreign language is characterized by the fact that the attention of the teacher and cadets and students immediately focuses on the formation of skills and abilities. The latter is carried out, as a rule, on a situational basis within the limits of professionally oriented language material. With this approach, an attempt is made to imitate real speech, therefore, in addition to the situation, other non-verbal communicative measures are sometimes included here, such as address and modality of speech, intonation, facial expressions, gestures.

For the most part, such efforts are subordinated not to the real need for communication, but to the need to learn certain material and develop the appropriate skills and abilities on its basis. The situation and other non-linguistic means are artificially "adjusted" to the needs of learning the language system, which makes educational speech very poor and unclear in terms of communication. The basis of the methodical technology of this approach to learning foreign languages are exercises for the formation of skills and abilities. Of course, this approach does not eliminate the issue of language material acquisition. But here, its memorization takes place almost simultaneously with the formation of skills and in the process of language activity. In this regard, some teachers-methodologists propose to give speech development exercises an aspect direction and oppose them to system-language exercises [5, 223].

Cadets and students do not follow the path of "memorize and act", but act, remember. Practical experience shows that assimilation of the language material in this way facilitates the process of memorization than the method of mechanical study of isolated words and grammatical and morphological rules. At the same time, the process of mastering the language is significantly condensed and shortened, due to which the teacher has more opportunities to bring those who are studying to the level of communicative mastery of the language.

The focus on learning a foreign language in the process of educational activity is dominant in the modern methodology and practice of university education. Of course, this approach also has its drawbacks. The artificiality of conditions and situations leads to the fact that cadets and students learn mainly pseudo communication, the game of speech. They can sometimes speak confidently based on conventional situations, but are helpless in unexpected life situations. This happens when the teacher could not bring his students to the level of full communication, which is not so rare. We can call the above-mentioned approach conditional-communicative. There is also a third approach, which involves learning the language directly in its communicative function, that is, in the process of activities with a non-linguistic purpose. This approach is related to direct access to communication. Practically, this means that the teacher focuses the attention of cadets and students not so much on the

acquisition of language means or the development of skills and abilities, but on activities in the process of which language is used [6].

So, for example, in the topic "Fire Tactics" the emphasis is not only on active vocabulary or on the necessary grammatical forms and models, but also on teaching cadets and students how to extinguish fire, what methods to use, involving speaking in a foreign language at the same time. Work with this approach begins with the formation of cadets and students' need for language action. As you know, language arose precisely because people had a need to say something to each other. Realization of some practical needs is also a decisive factor when a child learns his native language. Motivation in learning a foreign language is formed on the same basis. Such motivation is, by general recognition, a decisive factor in strengthening the process of language acquisition. It is quite clear that with such an approach, which is usually called communicative, the assimilation of language material and the formation of skills and abilities are also carried out. This process takes place in parallel with communicative activity and against its background, while it should be remembered that the assimilation of new things on the basis of previously formed needs is carried out more successfully. The three possible approaches to learning a foreign language described above are generally autonomous and can to some extent characterize the work of one or another teacher [2; 6].

However, in the practice of education, they closely interact. Their elements often overlap, and then the teacher's educational strategy must be evaluated differently, that is, each technique separately.

It should be noted that the originality of the technology of various approaches is largely related to teaching speaking. As for reading and listening, the level of communicativeness of the work is primarily determined here by the content of the texts, which does not always depend on the teacher. In our opinion, the conditional-communicative approach is dominant when teaching a foreign language in higher educational institutions of technical direction. It is quite acceptable and provides an opportunity to form the basics of practical knowledge of a foreign language in cadets and students, as required by the training program. [6]. After all, this targeting cannot be categorical, because the conditions in which different teachers work are not the same. It should, however, be emphasized that the presence of different approaches is evidence of the objective development of the methodology, which goes from the ineffective manipulation of language elements to the affirmation of the communicative orientation of the practical lesson. And, actually, on this basis, it is necessary to look for new ways and methods of learning. If the teacher wants to achieve the best possible results, he must focus on the communicative approach as the main one in his work.

So, we can conclude that the communicative competence includes: absence of a language barrier and fear of communication, ability to express one's thoughts without prior preparation, ability to convey any information to the interlocutor, despite the limited lexical or grammatical base, understanding which speech construction, when and how to use ability to perceive speech by ear and understand the interlocutor, distinguishing, for example, formal speech from informal. Main principles on which the communicative approach is based are as follows: principle of speech orientation: learning is aimed at communication itself, which is possible only under the condition of constant practical use of language in situations close to real ones; principle of interactivity: learning takes place in groups in constant interaction between participants, which encourages them to communicate, generates competition and increases motivation for successful mastery of a foreign language; the principle of individualization: each person has their own individual characteristics that can affect their communicative skills and the success of mastering a foreign language. These characteristics must be taken into account in the learning process; the principle of functionality: grammatical constructions and speech means are presented primarily from the point of view of their practical use in speech; the principle of contextual conditionality (situationality): the use of speech means occurs situationally, within a certain context, which allows you to understand or guess the meaning of an unknown word or a whole phrase; the principle of novelty: the formation of new speech skills (e.g., the correct use of a grammatical construction, paraphrasing, combining, etc.) occurs with the help of already acquired knowledge and skills [6].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ніколаєва С. Ю. Сучасні підходи до викладання іноземних мов / С. Ю. Ніколаєва, О. М. Шерстюк // Іноземні мови. – 2002. – № 1. – С. 19–46.

2. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: підручник /Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої.-2-е вид., випр. і перероб.-Київ: Ленвіт, 2002.- 328 с.

3. Зубенко Т. В. Комунікативний підхід до навчання іноземної мови / Науковий вісник Миколаївського державного університету: Збірник наукових праць. – Випуск 23: Педагогічні науки. – Том 1 / За заг. ред. В. Д. Будака, О. М. Пєхоти. – Миколаїв: МДУ, 2008. – 200 с. – С. 146–152.

4. Король С. В. Комунікативний підхід у навчанні мови / С.В. Король. // Педагогічний дискурс. – 2012. – №11. – С. 133–136.

5. Стойко С. В. Реалізація комунікативного підходу в навчанні іноземних мов / С. В. Стойко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – Чернігів: ЧДПУ, 2011. – Вип. 85 (Серія: Педагогічні науки). – С. 220-223.

6. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; за ред. О.І. Пометун. – К. : А.С.К., 2004

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА АКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК СУЧАСНІ КАТАЛІЗАТОРИ ЗМІН В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ

Ірина КАМЕНСЬКА, кандидат сільськогосподарських наук, доцент
Олена БОКШИЦ, кандидат історичних наук, доцент
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Актуальність. Процес глобалізації – це складний, об'єктивний, історичний процес, який впливає на функціональні зміни в усіх сферах життєдіяльності соціальної системи. Він сприяє загальній гомогенізації, універсалізації сучасного світу, прийняттю єдиних стандартів та моделей. На сучасному етапі розвитку суспільства глобалізація формує нові умови існування, за яких планетарний світ стає все більш взаємопов'язаним, системно інтегрованим та ієрархічно структурованим. Це суттєво змінює не лише економічні, політичні та культурні процеси, але й освіту як один із ключових механізмів формування компетентного й адаптивного людського капіталу.

Освітньо-професійні програми, навчальні плани та нормативне забезпечення освітньої галузі зазнали значних трансформацій, що зумовлено необхідністю узгодження їх із змінними потребами сучасного ринку праці та підготовки конкурентоспроможних фахівців. У цих умовах традиційні методи навчання поступаються місцем активним, інтерактивним та практико-орієнтованим підходам, що сприяють формуванню критичного мислення, творчості, комунікативних та соціальних навичок студентів.

Відтак, професійний розвиток науково-педагогічного працівника має бути зосередженим на оптимізації та вдосконаленні освітнього процесу, впровадженні інноваційних методик і технологій навчання. Зміни в освіті повинні не лише відповідати глобальним викликам, а й формувати нові, прогресивні моделі навчання, що здатні забезпечити ефективну підготовку майбутніх фахівців до роботи в умовах нестабільного та швидкозмінного світу.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що реформування освітньої галузі, впровадження сучасних наукових досліджень та їх поєднання з ефективним професійним розвитком освітян є ключовими факторами забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців. В умовах стрімких змін у суспільстві та технологічного прогресу особливої значущості набуває здатність викладачів адаптуватися до нових освітніх викликів, упроваджувати інноваційні методи навчання та формувати навчальне середовище, яке сприятиме активному пізнанню.

У сучасній системі професійного розвитку викладачів закладів вищої освіти (ЗВО) все більше уваги приділяється не лише оновленню змісту навчальних дисциплін, а й розвитку творчого потенціалу педагогів. Цьому сприяють рефлексивні, дослідницькі та ітераційні практики, які дозволяють глибше аналізувати власний педагогічний досвід, розробляти та тестувати нові підходи до викладання, а також інтегрувати міждисциплінарні методики. Такий підхід сприяє створенню освітнього простору, орієнтованого на розвиток критичного мислення, самостійності та професійної мобільності здобувачів освіти.

Наукові дослідження провідних іноземних учених підтверджують, що активні методи навчання (*active learning techniques* – ALT) значно покращують результати здобувачів вищої освіти. Навчальний процес є динамічним і потребує не лише засвоєння інформації, а й розвитку критичного мислення, аналітичних здібностей та навичок самостійного прийняття рішень.

Традиційні лекційні формати, зазвичай підтримані конспектами чи мультимедійними матеріалами (слайди, відео, інтерактивні презентації), сприяють залученню студентів до процесу навчання та полегшують сприйняття матеріалу. Проте сучасні освітні підходи наголошують на необхідності більшої інтерактивності та залучення студентів до активної участі в освітньому процесі. У зв’язку з цим розроблено широкий спектр інноваційних методів для лекційних занять, які підвищують рівень залученості, концентрацію уваги та стимулюють критичне мислення здобувачів вищої освіти.

Реалізація освітніх реформ ґрунтується на принципах студентоцентрованого підходу, що передбачає активне залучення студентів до освітнього процесу через використання ALT. Такий підхід сприяє не лише покращенню академічних досягнень, а й формуванню навичок самостійної роботи, колективної взаємодії та вирішення проблем, що є важливими компетенціями для сучасного професійного середовища.

Іноземні дослідники в галузі педагогіки наголошують, що замість повного відмовлення від традиційних лекцій доцільніше інтегрувати активні методи навчання, що дозволяє зробити освітній процес більш ефективним та інтерактивним. Такий підхід допомагає вийти за межі пасивного сприйняття матеріалу, коли студенти лише слухають і конспектують, і спрямовує їх до активної когнітивної взаємодії.

Методи ALT охоплюють широкий спектр педагогічних стратегій, зокрема використання коротких двосторонніх обговорень між студентами, організацію дискусій у малих групах, а також інтеграцію технологій, таких як системи реагування студентів (*student response*

systems – SRS). Останні дають змогу підвищити рівень залученості, зворотного зв'язку та миттєво оцінювати рівень розуміння навчального матеріалу, що сприяє більш глибокому засвоєнню знань.

Таким чином, поєднання традиційних лекцій із активними методами навчання створює оптимальне навчальне середовище, яке підтримує розвиток критичного мислення, комунікаційних навичок та здатності до колективної роботи, що є надзвичайно важливими в умовах сучасного професійного середовища.

S. Proud [4] зазначає, що активні методи навчання (*active learning techniques* – ALT) операційно визначаються як педагогічні підходи, які застосовуються під час лекцій для активного залучення студентів до виконання завдань, безпосередньо пов'язаних із навчальним матеріалом. Вони не лише доповнюють традиційне конспектування, а й перевершують його за ефективністю, оскільки стимулюють глибше осмислення теми, розвиток аналітичних навичок і активну взаємодію між студентами та викладачем.

Застосування активних методів навчання спрямоване на підвищення рівня залученості здобувачів вищої освіти та створення умов для більш ефективного засвоєння навчального матеріалу. Дослідження M. Prince продемонстрували, що використання ALT під час запланованих лекцій сприяло значно більшій активності та академічним досягненням студентів порівняно з традиційними лекційними методами [3].

Ефективність цих підходів підтверджується також дослідженнями E. Pascarella та P. Terenzini [2, 5], які довели, що залучення студентів до інтерактивних форм навчання позитивно впливає на рівень їхніх знань, розвиток когнітивних навичок та академічну успішність. Окрім того, досвідчені іноземні науковці відзначають, що активні методи навчання сприяють формуванню позитивних емоційних реакцій у здобувачів вищої освіти, що, своєю чергою, підвищує їхню мотивацію та сприяє кращому засвоєнню матеріалу [1].

Активні методи навчання (ALT) сприяють впровадженню різних педагогічних підходів, орієнтованих на здобувачів вищої освіти. Вони акцентують увагу на студентоцентрованому підході, де ключову роль відіграє взаємодія між студентами, а також між студентами та викладачами. Ця взаємодія безпосередньо впливає не лише на ефективність освітнього процесу, а й на особистісний розвиток студента, формуючи у нього критичне мислення, комунікативні навички, здатність до самостійного навчання та адаптації в динамічних умовах сучасного світу.

Дослідження в галузі педагогіки свідчать про те, що взаємодія студентів у групах, обговорення навчального матеріалу, спільне

вирішення проблемних завдань і проєктна діяльність значно підвищують рівень засвоєння знань порівняно з традиційними пасивними методами навчання. Використання активних методів навчання, таких як кейс-стаді, дебати, рольові ігри, моделювання ситуацій та мозковий штурм, сприяє розвитку аналітичного мислення, вміння працювати в команді та адаптуватися до нових умов. Це особливо важливо в умовах сучасного ринку праці, де цінуються не лише глибокі теоретичні знання, а й практичні навички та гнучкість у прийнятті рішень.

Крім того, активні методи навчання дозволяють враховувати індивідуальні особливості студентів, їхні здібності та рівень підготовки. Гнучкість таких підходів забезпечує можливість диференційованого навчання, коли викладач може використовувати різні форми та методи для максимального розкриття потенціалу кожного студента. Залучення цифрових технологій, таких як інтерактивні платформи, мобільні додатки та онлайн-курси, сприяє додатковій інтеграції активного навчання в освітній процес і робить його ще більш доступним та ефективним.

Одним із ключових аспектів активного навчання є формування у студентів почуття відповідальності за власний освітній процес. Замість пасивного сприйняття інформації вони стають активними учасниками навчання, що сприяє формуванню самостійності та здатності до навчання протягом усього життя. Це, у свою чергу, відповідає сучасним тенденціям розвитку освіти, які орієнтовані на концепцію «lifelong learning» (навчання впродовж життя).

Активні методи навчання можуть також значно покращити увагу та концентрацію здобувачів вищої освіти. Аналіз наукових праць показує, що кількість студентів, які конспектують лекції, зменшується в ході заняття, що може призводити до зниження рівня запам’ятовування інформації в останній частині лекції. Такі відволікання, як перегляд годинника, надсилання текстових повідомлень або виконання домашніх завдань з інших дисциплін, ще більше знижують ефективність сприйняття матеріалу. Впровадження ALT сприяє мінімізації цих відволікаючих факторів шляхом активного залучення студентів у навчальний процес.

Додатковим фактором ефективності ALT є їхній вплив на когнітивні процеси студентів. Активні методи навчання сприяють кращому запам’ятовуванню, розвитку асоціативного мислення та розумінню складних концепцій через практичне застосування знань. Зокрема, дослідження показують, що студенти, які беруть участь у групових проєктах і вирішенні проблемних завдань, демонструють вищі результати на підсумкових тестах та краще застосовують отримані знання на практиці.

Важливою перевагою ALT є також розвиток м'яких навичок (*soft skills*), таких як лідерство, комунікація, креативність та емоційний інтелект. Сучасний ринок праці вимагає від фахівців не лише глибокої професійної компетентності, а й здатності до ефективної взаємодії у команді, розв'язання конфліктів та адаптації до нових викликів. Отже, активні методи навчання не лише підвищують академічну успішність, а й сприяють всебічному розвитку студентів як майбутніх фахівців.

Перспективи подальшого розвитку ALT у вищій освіті пов'язані із залученням новітніх технологій. Використання штучного інтелекту, адаптивного навчання та віртуальної реальності дозволяє персоналізувати навчальний процес, роблячи його ще більш ефективним. Наприклад, платформи з AI-алгоритмами можуть аналізувати прогрес студентів і пропонувати їм індивідуалізовані завдання, що відповідають їхньому рівню знань та стилю навчання.

Роль викладача при цьому також зазнає трансформації. Він перестає бути лише джерелом знань і стає фасилітатором, який спрямовує студентів у процесі навчання, допомагає формулювати запитання, аналізувати результати та критично мислити. Таким чином, впровадження ALT не лише змінює освітнє середовище, а й сприяє професійному розвитку викладачів.

Отже, застосування активних методів навчання створює суттєві переваги для здобувачів вищої освіти. Доцільно виділити основні переваги застосування активних методів навчання, а саме:

1. Підвищення рівня засвоєння знань – активне навчання сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню матеріалу.
2. Розвиток критичного мислення – студенти навчаються аналізувати інформацію, оцінювати альтернативи та ухвалювати рішення.
3. Формування навичок командної роботи – інтерактивні методи сприяють ефективній співпраці та комунікації між студентами.
4. Зростання мотивації до навчання – завдяки практичній взаємодії студенти більше залучені в навчальний процес.
5. Гнучкість та адаптивність – активні методи допомагають студентам швидко адаптуватися до нових викликів та змін у професійній діяльності.
6. Розвиток творчого підходу – застосування інтерактивних завдань та проблемних ситуацій сприяє розвитку креативного мислення.
7. Зміцнення зв'язку між теорією та практикою – студентам легше застосовувати отримані знання в реальних умовах.
8. Зворотний зв'язок – активні методи дозволяють викладачам оперативно оцінювати рівень засвоєння матеріалу студентами та коригувати навчальний процес.

ALT не лише підвищують ефективність освітнього процесу, а й сприяють особистісному та професійному розвитку студентів. ALT сприяють підвищенню рівня засвоєння знань, розвитку критичного мислення та творчого підходу, що є важливими складовими успішного навчання. Крім того, активні методи навчання формують навички командної роботи, покращують комунікацію та сприяють адаптивності студентів у професійному середовищі.

Застосування ALT також позитивно впливає на мотивацію студентів, робить навчальний процес більш цікавим та інтерактивним. Завдяки зворотному зв'язку викладачі можуть оперативно оцінювати рівень засвоєння матеріалу та коригувати методи викладання. Важливою перевагою є зміцнення зв'язку між теорією та практикою, що допомагає студентам легше застосовувати отримані знання в реальних умовах.

Впровадження ALT у вищій школі є необхідною умовою підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних адаптуватися до сучасних викликів і ефективно працювати в різних професійних середовищах. З огляду на це, подальший розвиток освітніх програм має включати активні методи як один із базових компонентів якісної вищої освіти.

Висновки. Отже, зміни в навчанні, орієнтованому на студента, не завжди прості та легкі. Комбіновані лекції, проблемні завдання, взаємодія в аудиторії та нові стратегії оцінювання можуть бути ключовими для трансформаційних результатів професійної освіти. Використання активних методів навчання в освітньому процесі сприяє професійному розвитку майбутнього фахівця.

Активні методи навчання дозволяють не лише підвищити рівень засвоєння знань, а й сприяють формуванню критичного мислення, креативності та самостійності студентів. Вони також сприяють розвитку м'яких навичок, таких як комунікація, лідерство та здатність працювати в команді, що є важливими для сучасного ринку праці.

Професійна компетентність науково-педагогічного працівника допомагає поступово впроваджувати ALT і дозволяє отримати визнання студентів. Це є важливішим, ніж просто запровадження інновацій в освіту. Комбіновані підходи є перспективними для викладачів, які забезпечують професійний розвиток, каталізуючи зміни у сприйнятті цінностей та впроваджуючи методи активного навчання.

Таким чином, застосування активних методів у вищій освіті є не лише ефективною педагогічною стратегією, а й необхідною умовою підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних адаптуватися до змін і досягати високих результатів у своїй професійній діяльності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Hartikainen S., Pylväs L., Nokelainen P. Engineering students' perceptions of teaching: Teacher-created atmosphere and teaching procedures as triggers of student emotions. *European Journal of Engineering Education.* 2022. Vol. 47, No. 5. pp. 814–832, DOI: 10.1080/03043797.2022.2034750
2. Lange, Randall. (2014). Pascarella, T. & Terenzin, P. (2005). How College Affects Students, A Third decade of Research (2nd ed.) San Francisco: Jossey-Bass. *Journal of Student Affairs in Africa.* 2. DOI: 10.14426/jsaa.v2i2.80
3. Prince M. Does active learning work? A review of the research. *Journal of Engineering Education*. 2004. Vol. 93, No. 3. pp. 223–231, DOI: 10.1002/j.2168-9830.2004.tb00809.x
4. Proud S. If you build it, will they come?: A review of the evidence of barriers for active learning in university education. *Reire: Revista D'innovació i Recerca En Educacio*, 2022. Vol. 15, No. 2. DOI: 10.1344/reire.38120
5. Rillero, P., & Rillero, H. G. Catalyzing Change in Engineering Pedagogy: The Role of Workshops, Modules, and Reflective Implementation. *International Journal of Engineering Pedagogy (iJEP)*, 2024. 14(2), pp. 4–19. DOI: 10.3991/ijep.v14i2.42449

РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ПІДЛІТКІВ

Олена КОВАЛЬЧУК, кандидат психологічних наук, доцент
Комунальний заклад вищої освіти «Дніпровська академія неперервної освіти» Дніпропетровської обласної ради,
Марія МАЦІЄВСЬКА
Комунальний заклад освіти «Науковий медичний ліцей «Дніпро»

Резильєнтність – це здатність людини адаптуватися до стресових, кризових або складних життєвих ситуацій. У контексті воєнного стану ця якість набуває особливого значення, оскільки допомагає швидко відновлюватися після травматичних подій і зберігати психологічну стійкість. Формування резильєнтності залежить від низки факторів, зокрема самопіклування, наявності позитивних соціальних зв'язків, орієнтації на вирішення проблем, позитивного світосприйняття, а також усвідомлення сенсу життя.

Особливої уваги заслуговує вивчення резильєнтності у підлітків, адже більшість наукових праць зосереджені на дослідженні психологічної стійкості дорослих, особистість яких уже сформована. Водночас підлітковий вік є періодом активного розвитку, і здатність адаптуватися до змін відіграє критичну роль у формуванні майбутньої особистості.

Актуальність цього дослідження зумовлена сучасними реаліями України, де підлітки змушені жити та навчатися в умовах воєнного стану й постійної невизначеності. Це дослідження не лише відповідає науковому інтересу, а й спрямоване на пошук практичних шляхів допомоги собі та одноліткам у подоланні викликів сьогодення.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити взаємозв'язок резильєнтності з посттравматичним зростанням підлітків.

Об'єкт дослідження – резильєнтність підлітків.

Предмет дослідження – взаємозв'язок резильєнтності з посттравматичним зростанням підлітків.

Відповідно до мети висунуто наступні емпіричні гіпотези:

1. Чим вищий рівень резильєнтності підлітків, тим вищим є рівень їхнього посттравматичного зростання.

2. Чим більше позитивних складових співчуття до себе, тим вище рівень резильєнтності та посттравматичного зростання підлітків.

Полігон дослідження:

Дослідження проводилося на контингенті 39 підлітків віком від 14 до 17 років (учні 9, 10 та 11 класів), які проживають у Дніпропетровській області.

Теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення даних із сучасних джерел з досліджуваної теми, класифікація, систематизація.

Емпіричні методи дослідження: вимірювання результатів тестування, тестування, опитування.

Для реалізації завдань і перевірки гіпотез використано наступний психодіагностичний інструментарій, що містить:

– експрес-тест резильєнтності, Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008);

– опитувальник «Шкали резильєнтності» (C.Harms, J. A. Pooley, L.Cohen, 2017) [9];

– опитувальник «Посттравматичне зростання» (R.G. Tedeschi, L. G. Calhoun, 1996) [9];

– опитувальник «Співчуття до себе» (F. Raes, E. Pommier, K. D. Neff, D.Van Gucht, 2011) [9];

– опитувальник «Індекс благополуччя ВООЗ – 5» (адаптація Л. Карамушки, К. Терещенко і О. Креденцер, 2003) [5].

– інформація про респондентів.

На сьогодні феномен резильєнтності привертає увагу наукової спільноти, а трактування визначення цього поняття дуже різноманітне. У низці наукових робіт цей феномен розглядається як здатність людини відновлюватись до стану нормального функціонування після дії стресових факторів [3], як загальна

позитивна адаптація до стресорів [12], як психологічна пружність [10], як властивість особистості, яку можна розвивати [3].

Резильєнтність є дуже важливою психологічною характеристикою, оскільки вона надає можливості людині відновлювати психологічний стан, захищаючи психіку від розладів, надаючи ресурси для подолання складних життєвих ситуацій.

У воєнні часи резильєнтність відіграє важливу роль у житті підлітка. Кожен день підлітки чують тривоги, ходять до бомбосховищ. Час від часу чують вибухи, стають свідками, як пролітають ракети чи шахеди. У таких ситуаціях феномен резильєнтності є внутрішнім особистісним ресурсом для подолання труднощів пов'язаних зі стресовими факторами. Розглядають базову резильєнтність, що спрямована на задоволення потреби у виживанні.

Поняття резильєнтності має велике значення не тільки в період воєнного стану, а й в мирні часи, оскільки воно пов'язано зі стресостійкістю, що є визначальною умовою для виконання важливих життєвих задач, таких як успішність у навчанні, самоефективність, підтримка гармонійних стосунків з оточуючими, формування незалежності в діях та поглядах, керування власними емоціями. Разом з тим дуже важливо вміти пережити невеличкі невдачі, які існують в житті кожного, оскільки, якщо не відновлюватись після усіх неприємних ситуацій, то може погіршитися психічний та емоційний стан, що негативно впливає на повсякденне функціонування особистості.

Підлітковий вік – це період інтенсивних змін у фізіологічному, психологічному та когнітивному розвитку. Саме в цей час відбувається статеве дозрівання, формується особиста ідентичність, змінюється емоційний стан і соціальні зв'язки.

Фізіологічний розвиток у підлітковому віці містить активний ріст опорно-рухової системи, зміну маси тіла, збільшення об'єму грудної клітини, зміни у серцево-судинній системі та процеси, пов'язані зі статевим дозріванням.

Психологічні зміни охоплюють розвиток почуття дорослості, формування особистісної ідентичності, емоційну нестабільність та зміну ставлення до сім'ї.

Когнітивний розвиток у підлітковому віці характеризується вдосконаленням абстрактного мислення, підвищенням здатності до аналізу інформації, формуванням ставлення до соціальних інститутів, культурних цінностей і суспільства загалом.

У цей період резильєнтність відіграє важливу роль у повсякденному житті підлітків. Вони щодня стикаються з викликами у навчанні, спілкуванні з друзями, стосунках у родині, самовизначенні та інших аспектах життя. Високий рівень резильєнтності сприяє

швидкому відновленню емоційного стану після стресових ситуацій, допомагає адаптуватися до змін та ефективно долати труднощі. Саме тому розвиток резильєнтності є важливим аспектом психологічного благополуччя підлітків, що забезпечує їхню здатність справлятися з викликами, зберігаючи ментальне здоров'я [19].

У підлітковому віці на резильєнтність впливає низка факторів, таких як: розвиток ідентичності, вразливість до соціального тиску, емоційна чутливість та перепади настрою, підтримка з боку дорослих, навички вирішення проблем, пошук сенсу і мети, самоусвідомлення, а також стресові ситуації.

Посттравматичне зростання – це концепція, що описує позитивні зміни, які можуть виникати у людини після переживання травмівного досвіду. Ця концепція демонструє, що навіть у найскладніших обставинах можлива особистісна трансформація. Посттравматичне зростання не є універсальним досвідом, але для багатьох людей це може стати важливим кроком у процесі відновлення [1].

Загалом, посттравматичне зростання є і процесом, і результатом. Позитивна переоцінка травми є процесом посттравматичного зростання, а розуміння того, що життя змінилося на краще завдяки травмі, є результатом.

Щодо вікових особливостей посттравматичного зростання, ученими доведено, що дитячі травми є найбільш небезпечними для подальшого нормального життя людини. На відміну від дітей, дорослі люди мають більше ресурсів для посттравматичного зростання, при умові, що психологічна травма пережита в дорослому віці, не збігається з дитячою травмою, що знижує потенціал для зростання і викликає сильніші стресові реакції[1].

Опитувальник «Шкали резильєнтності» (C.Harms, J. A. Pooley, L.Cohen, 2017) Опитувальник складається з 20 питань, які поділяються на дві групи – особистісні ресурси та соціальні ресурси, група соціальні ресурси поділяється на пункти сім'я як ресурс та друзі як ресурс:

- соціальні ресурси (питання №№ 1,2,5,6,9,12,13,16,17,20);
- сім'я як ресурс (№№ 4,8,11,15,19);
- друзі як ресурс (№№ 3,7,10,14,18).

Для психологічної стійкості підлітка важливі такі складові як особистісні ресурси, так і соціальні, зокрема встановлено високе значення особистісних ресурсів результат 49 балів із 70 можливих. Показники за шкалами «Сім'я як ресурс» та «Друзі як ресурс» вище за середній бал та відрізняються лише одним балом, що може свідчити про однакову важливість у житті підлітка як родини, так і друзів.

Експрес-тест резильєнтності Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernand, J. (2008). Тест складається з 3

зворотніх тверджень та 3 прямих. Від 6 до 10 балів – низький рівень. Від 11 до 22 балів - середній рівень. Від 23 до 60 балів – високий рівень резильєнтності.

10 респондентів продемонстрували високий рівень резильєнтності. Цим підліткам рекомендовано профілактичні вправи для додаткового зміцнення резильєнтності. 26 респондентів показали середній рівень резильєнтності, їм рекомендовано вправи для розвитку резильєнтності у найбільш проблемних ситуаціях. Виявлено низький рівень резильєнтності у трьох респондентів, їм рекомендовано систематичну та регулярну практику за допомогою психологічних методів. Отже більшість підлітків показали середній рівень резильєнтності.

Опитувальник «Посттравматичне зростання» (R. G. Tedeschi, L. G. Calhoun, 1996). Поділяється на 5 пунктів:

- ставлення до інших (питання №№ 6,8,9,15,16,20,21);
- нові можливості (№№ 3,7,11,14,17);
- сила особистості (№№ 4,10,12,19);
- духовні зміни (№№ 5,18);
- підвищення цінності життя (№№ 1,2,13).

Таблиця 2.3.

Середні показники посттравматичного зростання

Назва	Результати	Коментарі
Ставлення до інших	19	Найбільше значення – 35, а найменше – 7
Нові можливості	15	Найбільше – 25, найменше – 5
Сила особистості	8	Найбільше – 20, найменше – 4
Духовні зміни	4	Найбільше – 10, найменше – 2
Підвищення цінності життя	9	Найбільше – 15, найменше – 3
Середній показник попттравматичного зростання	59	Найбільший середній показник – 105, а найменший – 21

За результатами опитування ми бачимо, що респонденти продемонстрували середній рівень за такими показниками: ставлення до інших, сила особистості та нові можливості. Показник духовні зміни

оцінено у 4 бали з 10 можливих, що є нижчим за середнє значення. Натомість, фактор «Підвищення цінності життя» оцінено у 9 балів з 15 можливих, що є вищим за середній рівень.

Опитувальник «Співчуття до себе» (F. Raes, E. Pommier, K. D. Neff, D.Van Gucht, 2011). Опитувальник складається з 12 питань, які поділено на 6 пунктів:

- доброта до себе (питання №№ 2,6);
- самоосуд (№№ 11,12);
- гуманне ставлення до себе (№№ 5,10);
- ізоляція (№№ 4,8);
- майндфулнес (№№ 3,7);
- надмірна ідентифікація (№№ 1,9).

Показники за факторами «Доброта до себе», «Самоосуд» та «Гуманне ставлення до себе» є однаковими. За цими шкалами ми отримали результат 6 балів із 10 можливих, що свідчити про те, що ці показники представлені в особистості підлітка однаковій мірі. Результат 6 є вищим за середній результат. Показники за факторами «Ізоляція» та «Надмірна ідентифікація» отримано результат 5 балів з 10 можливих, що є середнім показником. Показник майндфулнес є найвищим, що дорівнює 7 балам з 10 можливих, тобто є вищим за середній. Сума позитивних факторів (19 балів) співчуття до себе більша, ніж сума негативних (16 балів).

Опитувальник « Індекс благополуччя ВООЗ – 5».

Принцип обробки: загальний бал обчислюється шляхом підсумовування балів п’яти відповідей та коливається від 0 до 25; щоб отримати відсотковий показник від «0» до «100», загальний бал множать на «4». Від 0 % до 40 % діагностується низький рівень благополуччя, від 41 % до 62 % – середній рівень благополуччя, від 63 % до 100 % – високий рівень благополуччя.

Отриманно відсотковий показник 52 зі 100 можливих, що свідчить про середній рівень благополуччя підлітків на період проведення опитування [8, 9].

Таблиця 2.6.

Зв'язок факторів посттравматичного зростання з психологічним благополуччям підлітків

Фактори посттравматичного зростання та психологічне благополуччя	Посттравматичне зростання загальний показник	Психологічне благополуччя
Ставлення до інших	**,842**** ,000	**,412**** ,009
Нові можливості	**,852**** ,000	**,454**** ,004
Сила особистості	**,852**** ,000	**,395*** ,013
Духовні зміни	**,587**** ,000	239 ,142
Цінність життя	**,831**** ,000	**,430**** ,006

Результати, представлені у таблиці 2.6, вказують на те, що фактори посттравматичного зростання, такі як ставлення до інших, нові можливості, сила особистості та цінність життя, мають сильний позитивний вплив на зміцнення особистості після травматичних подій. Вони також позитивно корелюють із психологічним благополуччям, хоча їхній вплив дещо слабший у цій сфері. Духовні зміни менш значущі для благополуччя, але важливі для посттравматичного зростання.

Таблиця 2.7.

Зв'язок між посттравматичним зростанням та резильєнтністю підлітків

Фактори посттравматичного зростання / резильєнтності	Особистісні ресурси	Сім'я як ресурс	Друзі як ресурс
Ставлення до інших	**,416**** **,008** 39	,296 ,067 39	**,511**** **,001** 39
Нові можливості	**,657**** **,000** 39	**,481**** **,002** 39	**,344*** **,032** 39
Сила особистості	**,624**** **,000** 39	**,376*** **,018** 39	**,419**** **,008** 39
Духовні зміни	**,359*** **,025** 39	**,326*** **,043** 39	,111 ,502 39
Цінність життя	**,642**** **,000** 39	**,499**** **,001** 39	**,374*** **,019** 39
Посттравматичне зростання загальний показник	**,646**** **,000** 39	**,489**** **,002** 39	**,463**** **,003** 39

Виявлено статистично значущі зв'язки між фактором резильєнтності «Особистісні ресурси» та показниками посттравматичного зростання. Визначено статистично значущі зв'язки між фактором «Сім'я як ресурс» та показниками посттравматичного зростання, окрім «Ставлення до інших». Констатовано статистично значущі зв'язки між фактором резильєнтності «Друзі як ресурс» та показниками посттравматичного зростання, окрім показника «Духовні зміни». Загалом відзначено, що найбільший вплив на посттравматичне зростання мають особистісні ресурси, особливо у відкритті нових можливостей, зміцненні сили особистості та переосмисленні цінності життя. Сім'я є важливим джерелом підтримки, у той час як друзі відіграють меншу, але значущу роль у формуванні ставлення до інших та стимулюванні змін. Духовні зміни мають найслабший зв'язок із зовнішніми ресурсами.

Таблиця 2.8.

Зв'язок між посттравматичним зростанням та співчуттям до себе (позитивними та негативними факторами)

Фактори співчуття до себе/ посттравматичного зростання/ резильєнтності	Посттравматичне зростання загальний показник	Особистісні ресурси	Сім'я ресурс	Друзі ресурс
Доброта до себе	**,322* ,046 39**	**,593** ,000 39**	**,548** ,000 39**	**,417** ,008 39**
Самоосуд	-,232 ,155 39	-,314 ,051 39	-,153 ,353 39	-,245 ,133 39
Гуманне ставлення до себе	,186 ,258 39	,141 ,391 39	,045 ,784 39	,140 ,394 39
Ізоляція	,069 ,674 39	,078 ,635 39	,041 ,804 39	0,71 ,669 39
Майндфулнес	,189 ,248 39	**,336* ,037 39**	,167 ,310 39	**,337* ,036 39**
Надмірна ідентифікація	,072 ,662 39	,247 ,129 39	,231 ,158 39	,070 ,670 39
Співчуття до себе	,228 ,163 39	**,514** ,001 39**	**,375* ,019 39**	**,389* 0,14 39**

Визначено статистично значущі зв'язки між добротою до себе та факторами посттравматичного зростання. Виявлено зв'язки між майндфулнес та такими факторами посттравматичного зростання, як особистісні ресурси та друзі як ресурс. Зазначено зв'язки між співчуттям до себе та факторами посттравматичного зростання. Результати, що представлено у таблиці 2.8, свідчать про те, що фактори «Доброта до себе», «Майндфулнес» та «Загальний показник співчуття до себе» мають значущий позитивний вплив на посттравматичне зростання, розвиток особистісних ресурсів, а також на сприйняття сім'ї та друзів як джерел підтримки. Натомість фактори «Самоосуд», «Ізоляція» та «Надмірна ідентифікація» виявляють мінімальний вплив або негативні тенденції, що підкреслює важливість зниження цих факторів для підвищення психологічного

благополуччя та резильєнтності підлітків. Отримані дані цілковито підтверджують другу гіпотезу про те, що: «Чим більше позитивних складових співчуття до себе, тим вище рівень резильєнтності та посттравматичного зростання підлітків».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гальцева, Т. О. Трансформація особистості в період проживання життєвих криз. Трансформації особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін: колект. монограф. ; за заг. ред. Л. М. Пріснякової. Дніпро: ЛІРА. 2023. 250 с.

2. Герман, Дж. Психологічна травма та шлях до видужання. Л.: Видавництво Старого Лева. 2021. 424 с.

3. Зливков, В. Л., Лукомська, С. О., Федан, О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К.: Педагогічна думка. 2016. 219 с.

4. Карамушка, Л., Терещенко, К., & Креденцер, О. Адаптація на українській вибірці методик «The Modified BBC Subjective Well-being Scale (BBC-SWB)» та «Positive Mental Health Scale (PMH-scale)». Організаційна психологія. Економічна психологія, 3-4(27). 2022. 85-94.

5. Карамушка, Л. М. Психічне здоров’я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати: Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України. 2022. 52 с.

6. Карамушка, Л. М., Креденцер, О. В., Терещенко, К. В., Лагодзінська, В. І., Івкін, В. М., Ковальчук, О. С. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій. 2023. 75 с.

7. Ковальчук, О., Богуславська, Н. Якість професійного життя як фактор самоефективності у концепції психологічного благополуччя особистості. Актуальні питання надання психологічної допомоги в системі освіти під час воєнного стану: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. 06 квітня 2023 р.). / ред. колегія: В.В. Сиченко, Т.О. Гальцева, О.С. Ковальчук. Дніпро: КЗВО «ДАНО» ДОР». 2023. С. 16-18.

8. Ковальчук, О., Бенсон, Д. Social responsibility at the personality and organization levels and individual well-being. Міжнародна науково-практична заочна конференція «Особистісні ресурси досягнення життєвого успіху: психолого-педагогічний аспект». Дніпро: ДНУ. 21-22 листопада 2019 р. С.1. 22017.

9. Кузікова, С., Зливков, В., Лукомська, С., Щербак, Т., Котух, О. (2024). Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 260 с.

10. Кокун, О. М. Опитувальник професійної життєстійкості (українська версія). Проблеми екстремальної та кризової психології. 2021. 91–105.

11. Кокун, О. М., Мельничук, Т. І. Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2023. 25 с.

12. Лушин, П. В. Невизначеність і типи ставлення до неї: ситуація психологічної допомоги. Теоретичні та методологічні проблеми психологічного консультування та психотерапії. Том 1. № 5. 2016. С. 33-40.

13. Пахоль, Б. Є. Суб'єктивне та психологічне благополуччя: сучасні і класичні підходи, моделі та чинники. Український психологічний журнал: збірник наукових праць. №1. 2017. С. 80-104.

14. Прайтлер, Б. На їхньому боці. ВНТЛ-Класика. 2022. 156 с.

15. Пріснякова, Л., Агарков, О., Самойлов, О., Несправа, М., Ковальчук, О. Psychology of stress: mechanisms of adaptation and effective strategies for coping. Journal of interdisciplinary research. Vol. 13. Issue 2. 2023. P. 141-147.

16. Райт, Н. Кризове консультування. Як діяти і що говорити у критичних ситуаціях. Вид-во УЕТС. 2018. 400 с.

17. Саутвік, С. М., Чарні, Д. С. Резильєнтність: мистецтво долати найбільші виклики життя. Видання друге. Пер. з англ. Ірини Куришко. Львів: Галицька видавнича спілка. 2022. 384 с.

18. Салюк, М. А. Імпліцитні теорії людини як передумови ефективної саморегуляції життєдіяльності та особистісного адаптаційного потенціалу. Психологічні ресурси адаптаційного потенціалу особистості: колективна монографія. Вид-во: «А.Л.Свідлер» Д., 2021. С. 26-38.

19. Шарон, А., Бостік, Д., Оренштайн, Ш.Підтримка під час перехідного періодум для груп новеньких учнів.

20. Школіна, Н. В., Шаповал, І. І., Орлова, І. В., Кедик, І. О., Станіславчук, М. А. Адаптація та валідизація україномовної версії Шкали стресостійкості Коннора-Девідсона-10 (CD-RISC-10): апробація у хворих на анкілозивний спондиліт. Український ревматологічний журнал. 2020. 66–72.

21. Coolican, H. Research methods and statistics in Psychology. UK: Hodder Education. an Hachette UK company. 703 p. 2009.

22. Galtseva, T., Saliuk, M., Kutiepova-Bredun, V., Ploshynska, A., & Hrysenko, N. Peculiarities of personality resilience formation in modern conditions. Amazonia Investiga, 12 (62), 2023. 213-220.

23. Kovalchuk, O., Benson, D. Does social responsibility phenomenon correlate with the psychological well-being of Ukrainian youth? Аспекти гуманізуючого впливу освіти на особистість: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. м. Дніпро, 25-27 жовтня 2017 року. С. 33.

24. Ryff, C. D., M. Keyes, C. L. The structure of psychological well-being revisited. J. of Personality and Social Psychology. №69. 1995. P. 719-727.

АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ

Аліна КРИШТАЛЬ, кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Динаміка і варіативність сучасного світу позначається на змісті та завданнях освіти. Як зазначено в Національній молодіжній стратегії до 2030 року «на відміну від попередніх поколінь молодь має більше можливостей для вибору та більше свободи, критичніше та вимогливіше ставиться до ієрархічних організацій. Тяжіння до індивідуальної свободи проявляється також у сфері особистої моралі, етики та публічної поведінки. Найбільш активною, амбіційною, підприємливою та орієнтованою на досягнення є молодь у віці 14–18 років. У цей період відбуваються визначення сфери професійних інтересів, а також перші спроби взаємодії із системою врядування, суспільними інститутами. У віці 18–24 років молодь вже має певні матеріальні ресурси. Це час пошуку шляхів самореалізації та проявів активності, можливостей інтеграції в суспільство за межами близьких друзів і родини, пошуку першого постійного робочого місця, прояву підприємницької ініціативи, період, коли молодь долає перші серйозні невдачі і вчиться адаптивній поведінці. Це також час закріплення лідерських навичок» [1]. З боку держави підтримка молоді та заохочення її до постійного розвитку і самовдосконалення має системний характер, зокрема здійснюється засобами різноманітних освітніх проєктів.

Мета дослідження – проаналізувати чинні освітні проєкти в Україні і визначити їхню специфіку.

Серед завдань сучасної системи освіти – залучити молодь до участі у суспільному житті, підвищити її самостійність, конкурентоспроможність, сформувати громадянські компетентності тощо. Однак проблеми, пов’язані з життям в умовах воєнного стану, відсутність стабільності і безпеки впливають на вибір майбутньої професії та способи самореалізації, коригують пріоритети і визначають світогляд.

Викликами для повноцінної, а не формальної самореалізації, є несамостійність у виборі напряму професійної діяльності та, як наслідок, хибне уявлення про професійне зростання; лідерство, що сприймається як статус, а не готовність до відповідальності та спроможності ухвалювати рішення; низький рівень знань і навичок про способи заснування та ведення власної справи, недостатньо сформована підприємницька культура та обмежена кількість фінансових та навчальних ресурсів, що знижують інтерес молоді до провадження підприємницької діяльності тощо.

Збільшення частки активної молоді відповідно до Національної молодіжної стратегії до 2030 року [1] потребує таких заходів:

– створення можливостей для особистісного зростання молоді;

– формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для самореалізації;

– розвиток лідерських навичок (саморозвиток, міжособистісні стосунки та суспільна відповідальність) як результат проведення освітніх заходів та реалізації програм формальної і неформальної освіти;

– створення умов для свідомого вибору професійної діяльності на основі практики і стажування, розширення доступу до навчання та інших освітніх можливостей, орієнтованих на ринок праці;

– ознайомлення молоді з процесами державотворення, діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, популяризація державної служби;

– створення умов для утвердження серед молоді принципів доброчесності;

– розвиток громадянських компетентностей, а також компетентностей, необхідних для її інтеграції у суспільне життя;

– заохочення молоді до отримання якісної освіти (STEM-освіти), проведення досліджень та оволодіння науково-технічними, інженерними професіями;

– просування креативних індустрій серед молоді;

– здійснення консультування щодо професійного і кар'єрного розвитку, орієнтованого на інтереси молоді та запити ринку праці, із залученням батьків, роботодавців та інших сторін з урахуванням їх впливу на вибір професійної діяльності;

– формування культури підприємництва, використання інноваційного потенціалу, стимулювання до відкриття власної справи;

– сприяння розвитку соціального шкільного підприємництва з метою формування у учнів підприємливості, отримання ними знань, навичок, дотримання стандартів доброчесності та антикорупційних принципів, необхідних для успішного та етично зваженого ведення власної справи;

– сприяння розвитку молодіжних центрів в Україні;

– створення умов і можливостей для розвитку та посилення спроможності органів учнівського та студентського самоврядування;

– покращення цифрових компетентностей молоді та забезпечення доступу до нового покоління цифрової інфраструктури тощо.

Серед ключових компетентностей, якими має володіти сучасний молодий фахівець, є ініціативність і підприємливість. Умовами

інноваційного освітнього проєкту на всеукраїнському рівні «Розвиток підприємницької компетентності здобувачів освіти» (жовтень 2023 – вересень 2028 років) [2] передбачено набуття здобувачами освіти досвіду та навичок компетентного використання цифрових ігрових і симуляційних освітніх технологій для розвитку підприємницької компетентності у воєнний та повоєнний час.

Беручи до уваги виклики, що постають перед освітянською громадою у період дії режиму воєнного стану, а також «відсутність безбар'єрного середовища не лише створює проблеми для мільйонів громадян, але і призводить до загального погіршення добробуту кожної людини. Станом на сьогодні громадяни України не використовують всі можливі освітні інструменти для професійного, культурного та суспільного розвитку дітей, молоді та дорослих. Серед проблем у сфері освіти також відзначається:

– низький рівень системності та матеріальної забезпеченості андрагогіки, зокрема діяльності університетів третього віку;

– фінансова недоступність післядипломної та неформальної освіти;

– здобувачі освіти з особливими освітніми потребами навчаються в спеціальних закладах окремо від інших дітей або здобувають освіту за сімейною (домашньою) формою та педагогічним патронажем;

– недостатній рівень визнання та популяризації неформальної освіти громадського сектору як самостійного освітнього інструменту;

– недостатній рівень інтеграції освіти на підприємствах та в організаціях в освітнє середовище;

– відсутність системного моніторингу кращих освітніх практик та розроблення програм з їх інтеграції в освітню систему України;

– недостатній рівень впровадження дистанційних форм освіти для різних категорій громадян;

– серед здобувачів вищої та професійної (професійно-технічної) освіти лише 0,85 відсотка осіб мають інвалідність, що становить близько 7 відсотків загальної частки осіб з інвалідністю в Україні» [3].

У рамках реалізації Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні Міністерством освіти і науки на період до 2030 року [3] запроваджується низка проєктів [4]: інклюзивно-ресурсні центри, державна установа «Школа супергероїв», друк підручників шрифтом Брайля, державний ліцей «Міжнародна українська школа», захисні споруди закладів освіти тощо.

Нині свою діяльність провадять понад 600 інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), серед основних завдань яких є комплексне оцінювання, надання корекційно-розвиткових послуг та здійснення психолого-педагогічного супроводу під час навчання дітей, зокрема –

з внутрішньо переміщених родин. В умовах воєнного стану значна кількість дітей стала потребувати кваліфікованої допомоги, адже травми від пережитого часто позначаються на їхньому розвитку.

Державна установа «Школа супергероїв» [5] – це освітній проєкт для дітей, які перебувають у лікарнях, що діє на базі медзакладу «Охмадит», де діти можуть відвідувати уроки та складати іспити. Перші уроки відбулися на базі ВІЛ-відділення Київської лікарні «Охматдит» уже в 2016 році, з червня 2017 року клас запрацював офіційно. Станом на 2025 рік освітні центри функціонують у лікарнях 17 міст України.

Основним напрямом діяльності Школи є підтримання кожної дитини, сприяння формуванню емоційно-вольового фундаменту, розвиток лідерських якостей і громадянської правосвідомості, допомога дитині віднайти себе, відновити втрачені або сформувати нові компетентності для подальшого життя та стати/залишитися активним учасником соціуму незалежно від стану здоров'я [6].

Для дітей з порушенням зору важливо мати доступні та зручні інструменти для здобуття освіти, зокрема – підручники з рельєфно-крапковим шрифтом Брайля, який читають дотиком пальців. Інститут модернізації змісту освіти працює над різними варіантами поліпшення таких підручників. У Всеукраїнській асоціації працівників спеціальної та інклюзивної освіти запропонували створити такий плоско друкований паперовий додаток, сторінки та зміст якого повністю збігатимуться зі сторінками та змістом підручника шрифтом Брайля. Батькам, які допомагають дітям навчатися, це допоможе орієнтуватися в програмі та швидко шукати необхідну інформацію в підручнику навіть без знання шрифту Брайля, а педагогу економить час на підготовку до уроку або на пошук потрібної сторінки. Батьки дітей із порушеннями зору також підтверджують необхідність додатка. Такий підхід допоможе в організації не лише очного, а й дистанційного навчання дітей із порушеннями зору.

Третій рік в умовах воєнного стану не втрачає актуальність проєкт «Захисні споруди закладів освіти», адже збереження життя та здоров'я всіх учасників освітнього процесу є вкрай важливим завданням. На жаль, заклади освіти обладнані найпростішими укриттями – підвалами, які по суті не мають належного рівня захисту від зовнішніх загроз ворога. Станом на 2024 рік всього працюють 7799 об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту, що використовується закладами освіти. Серед них 3625 створили умови для здійснення навчання в укриттях фонду ЗСЦЗ та учасників освітнього процесу у них. На території країни, де здійснюється навчальний процес, 83,2 % закладів дошкільної освіти мають укриття або безпосередньо в закладі, або на відстані не більш, ніж 100 метрів.

В 74,2 % закладах дошкільної освіти укриття облаштовано безпосередньо на території закладу. У 2024 році МОН спільно з ЮНІСЕФ збудували 63 укриття, а також разом з ЮНЕСКО запустили будівництво укриттів в садочках за підтримки уряду Швейцарії.

Проєкт «Точка дотику» має на меті безкоштовне навчання просторовому та соціально-побутовому орієнтуванню, опанування інформаційних технологій та додатків, що забезпечують доступ до комунікації та інформації, орієнтування у малому та великому просторі, за допомогою тростини та GPS-навігації, знайомство з рельєфно-крапковою системою Брайля. Фахівці проєкту проводять скринінг фізичного та психологічного стану кожного учасника та розробляють індивідуальну програму навчання.

Проєкти професійного спрямування орієнтованої на потреби сучасного ринку праці. Уряд України схвалив зміни до порядку використання коштів субвенції, спрямованої на створення сучасних майстерень і лабораторій у закладах професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти. В офіційних джерелах зазначено, що у державному бюджеті на 2025 рік на ці потреби передбачено 540 млн грн.

Проєкт «100 майстерень» — це урядова ініціатива, спрямована на створення сучасних майстерень та лабораторій у закладах професійної освіти. У 2024 році завдяки виділеним 549 млн грн з державного бюджету було створено 88 нових майстерень у закладах професійно-технічної освіти [7].

Основні завдання проєкту – підвищити якість професійної освіти, популяризувати робітничі професії серед молоді та забезпечити підприємства кваліфікованими кадрами. Проєкт «100 майстерень» є важливим кроком до модернізації професійної освіти в Україні та її внеску в економічне зростання країни.

У 2025 році ініціатива «100 майстерень» має здійснити низку важливих оновлень, спрямованих на підвищення ефективності використання коштів та розвиток матеріально-технічної бази освітніх закладів. До участі в проєкті відтепер можуть долучатися не лише заклади професійно-технічної освіти, але й заклади фахової передвищої освіти, що фінансуються з місцевих бюджетів. Також областям дозволено подавати заявки на розроблення проєктної документації для енергоефективних проєктів, які заплановано реалізувати у 2026 році.

Заплановано створення до 100 майстерень та лабораторій у різних регіонах України у 2025 році, адже пріоритетними напрямами означеного проєкту є подолання дефіциту кваліфікованих кадрів у ключових галузях економіки, що потребує оновлення матеріальної бази для підготовки фахівців у таких сферах, як машинобудування та

енергетика, автоматизація виробництва, робототехніка, зварювання й металообробка, електротехніка та електроніка, будівництво й цивільна інженерія, транспорт і логістика тощо.

Висновок. Таким чином, аналіз реалізованих в Україні і нині чинних освітніх проєктів дозволяє зробити висновок про орієнтованість на доступність освіти, підтримку здобувачів освіти, інформаційну доступність навчальних та організаційних матеріалів; надання додаткових послуг та навчання з фінансової, цифрової грамотності, сексуальної та громадянської освіти тощо; забезпечення соціального супроводу та психологічної підтримки. Розробка та реалізація освітніх проєктів, що відповідатимуть запитам воєнного і повоєнного періоду сприятимуть забезпеченню потреб різних соціальних груп і підготовці висококваліфікованих фахівців. Перспективами подальших досліджень вбачаємо вивчення провідного міжнародного досвіду реалізації освітніх проєктів і можливості врахування переваг та недоліків для імплементації у вітчизняних проєктах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Національна молодіжна стратегія до 2030 року. затв. Указом Президента України від 12 березня 2021 року № 94/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text

2. Про розширення бази реалізації інноваційного освітнього проєкту на всеукраїнському рівні за темою «Розвиток підприємницької компетентності здобувачів освіти» у жовтні 2023 – вересні 2028 років та внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 06.11.2023 № 1371. Наказ Міністерства освіти і науки України м. Київ від 23 вересня 2024 р. № 1357. URL: https://mon.gov.ua/npa/pro-rozshyrennia-bazy-realizatsii-innovatsiinoho-osvitnoho-proiektu-na-vseukrainskomu-rivni-za-temoiu-rozvytok-pidpryiemnytskoi-kompetentnosti-zdobuvachiv-osvity-u-zhovtni-2023-veresni-2028-r

3. Національна стратегія із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text

4. Флагманський проєкт Міністерства освіти і науки України «Освіта для всіх». Офіційний портал Міністерства освіти України. URL: https://mon.gov.ua/news/flagmanskiy-proekt-ministerstva-osviti-i-nauki-ukraini-osvita-dlya-vsikh

5. Школа супергероїв: офіційний сайт. URL: https://shs.gov.ua/

6. Статут державної установи «Школа супергероїв»: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2021 р. № 1160 (в ред. постанови Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2024 р. № 1115). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1160-2021-%D0%BF#Text

7. Проєкт «100 майстерень». Офіційний портал Міністерства освіти України. URL: https://mon.gov.ua/news/proiekt-100-maisteren-tryvatyme-uriad-investuie-540-mln-hrn-u-rozvytok-profesiinoi-osvity-u-2025-rotsi

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ САМОГУБСТВАМ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОВІДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Аліна КРИШТАЛЬ – кандидат педагогічних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Щороку у світі реєструється понад 700 000 смертей шляхом скоєння самогубства, кожне з яких є трагедією, що має далекосяжні наслідки для сімей, друзів і суспільства в цілому. Будь-яка смерть внаслідок самогубства є надзвичайно болісною для близьких, які часто не розуміють причини скоєного, починають звинувачувати інших або себе у недогляді та недостатності зусиль щодо запобігання передчасній смерті.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю підвищення обізнаності світової спільноти щодо шляхів запобігання самогубствам; створення сприятливих умов для співпраці зацікавлених сторін і розширення можливостей для боротьби із самоушкодженнями та самогубствами за допомогою профілактичних дій.

Мета дослідження – проаналізувати міжнародний досвід провідних організацій із запобігання самогубствам та виокремити актуальні шляхи подолання означеної проблеми.

Відповідно до листа-відповіді на запит до Державної служби статистки України №ЗПІ/К-549-22 в Україні за 2021 рік кількість померлих від навмисного самоушкодження (X60–X84) становить 5914 осіб (без урахування тимчасово окупованих території). У відповідних статистичних даних за січень 2022 року значиться 389 осіб, відомості про період військового стану не представлені держастатом. Статистичні дані щодо кількості самогубств, надані Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) за 2019 рік, демонструють найвищий рівень смертності у результаті навмисних самоушкоджень на 100 тисяч населення в таких країнах, як Гренландія (82 випадки), Гайана (30,2 випадки), Лесото (28,9 випадків). Україна у цьому списку займає 15-те місце, де зафіксовано 18,5 випадків / 100 тисяч населення (рис. 1).

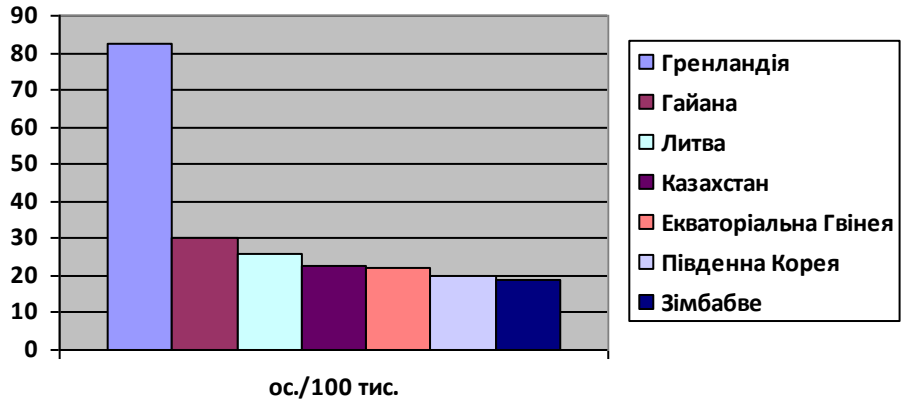

Рис. 1. Рейтинг країн світу з найвищими показниками смертності у результаті скоєних самогубств

З метою запобігання зростанню кількості самогубств створено низку міжнародних організацій, чиїм завданням є здійснення профілактичних заходів; надання психологічної допомоги і підтримки людям, які раніше здійснювали спроби вчинення самогубства, а також їх рідним; проведення просвітницьких заходів тощо.

Програма *«Створюємо надію через дію» (Creating hope Through Action),* запроваджена Міжнародною асоціацією із запобігання самогубствам (the International Association for Suicide Prevention (IASP)) [1], – це трирічна тема Всесвітнього дня запобігання самогубствам у 2021–2023 роках. Ця програма є нагадуванням про те, що існує альтернатива самогубству, і має на меті вселити впевненість і віру у краще. Створюючи надію шляхом певних дій, організатори програми демонструють людям, які мають суїцидальні думки, підтримку і турботу, а також допомагають повірити в себе, щоб жити.

Як свідчить практичний досвід, жоден підхід не є універсальним. Існують певні фактори та життєві події, що можуть зробити когось більш вразливим до самогубства; а також психічні стани, такі як тривога та депресія, що часто виступають чинником, що може тягнути за собою самогубство. Люди, схильні до самогубства, можуть відчувати безвихідь або вважати себе тягарем для друзів, родини та оточуючих, тому відчувають самотність і не бачать інших варіантів. Пандемія COVID-19 зробила свій внесок у посилення почуття ізоляції та вразливості. Програма «Створюємо надію через дію» транслює послання людям із суїцидальними думками, що надія є, що про них дбають і підтримають. Заохочуючи розуміння, обмінюючись досвідом, члени організації мають на меті дати людям впевненість, щоб почати діяти на благо собі й іншим.

Роздуми та історії людей із значним досвідом, що стосується самогубства, може бути корисним у процесі допомоги іншим: усвідомити сутність самогубства, зрозуміти внутрішню і зовнішню структуру самогубства, окреслити чинники, що призводять до виникнення суїцидальних думок; а також заохочувати людей долучитися до програми підтримки. Така діяльність має подвійний ефект, адже у процесі допомоги іншим, людина водночас допомагає і собі. Дуже важливо, щоб людина, яка ділиться своєю історією, розуміла, як робити це правильно і безпечно для інших.

Особисті історії з власного досвіду характеризуються значним емоційним навантаженням. Позитивний досвід подолання суїцидальних думок і намірів може вселити надію в інших, що вони також можуть пережити кризовий період, а їхні розповіді можуть допомогти іншим зрозуміти, що означає проживати процес скоєння самогубства; а також дадуть зрозуміти, як можна підтримати інших у подібній ситуації. Люди, які діляться переживаннями про близьких, які скоїли самогубство, і власним досвідом на шляху до «нового» життя, таким чином допомагають іншим пережити втрату, спустошення через самогубство, наповнити життя новими сенсами і вірою у здатність пережити втрату.

Метою діяльності організації *«Самаряни» (Samaritans)* [2] є проведення кампаній із понад 70 іншими групами щодо запобігання самогубствам і підтримці психічного здоров'я у рамках Національного альянсу із запобігання самогубствам (National Suicide Prevention Alliance (NSPA)). «Самаряни» працюють над запобіганням самогубствам і підтримкою тих, хто втратив когось в наслідок самогубства. Організація пропонує цілодобову підтримку на «гарячій» лінії (24/7 HelpLine). Понад 300 волонтерів відповідають на понад 80 000 дзвінків, текстових повідомлень у спеціальному чаті, допомагаючи пережити втрату близької людини через самогубство (Grief Support Services) або надаючи інформацію, як допомогти іншим у кризі (Community Education).

Програму *«Живи життя» (LIVE LIFE)* було започатковано Всесвітньою організацією охорони здоров'я (World Health Organization (WHO)) [3]. «Живи життя» – це підхід ВООЗ щодо запобігання самогубствам, що передбачає практичні аспекти впровадження заходів із запобігання самогубствам, що ґрунтуються на прикладах різних країн світу. Ця програма дозволяє країнам захищати життя людей, які опинилися в тяжкому стані та знаходяться в групі ризику. Організатори програми наголошують, що запобігання самогубствам не є виключно обов'язком держави. Кожен свідомий громадянин має зіграти свою роль, виявляючи увагу своїм друзям, сім'ям і колегам і пропонуючи їм підтримку, коли їм це потрібно.

Серед ключових напрямів діяльності *Панамериканської організації охорони здоров'я (The Pan American Health Organization (PAHO))* [4] є «Кампанія зі зниженню стигми щодо психічного здоров'я» (Mental Health Stigma Reduction Campaign). Однією з найбільших проблем охорони здоров’я нашого часу є боротьба зі стигмою стосовно психічного здоров’я. Хоча розлади психічного здоров’я є поширеними у всьому світі, люди, які їх мають, дуже часто зазнають дискримінації, а також відчувають різне ставлення. Страх, нерозуміння та засудження сприяють стигматизації, соціальному відчуженню та дискримінації людей із психічними захворюваннями. Це може статися з друзями та членами сім'ї, у всіх сферах життя (вдома, в школі, на роботі та в лікарні), як у сільській місцевості, так і в місті. Стигматизація та дискримінація часто стають на заваді і не дозволяють людям шукати та отримувати допомогу й догляд, яких вони потребують на шляху до одужання.

Стигма – це знак, який виключає людину з певної спільноти і применшує її чи її цінність у соціальній групі, до якої вона належить. Це також відноситься до негативного ставлення та поведінки до людей, які вживають психоактивні речовини та мають проблеми з психічним здоров’ям. Стигма сама по собі може бути більш небезпечною для життя та довготривалою, ніж стан психічного здоров’я.

Розрізняють такі рівні стигми: індивідуальний (реакція людини на стигму або її досвід, включаючи приховування та розголошення, інтерналізацію та усвідомлення стигми); міжособистісний рівень (дискримінація, виражена однією особою по відношенню до іншої, що проявляється у відсутності поваги, знеціненні та дегуманізації); структурний рівень (культурні норми та інституційна політика, які обмежують можливості, ресурси та добробут особи з проблемами психічного здоров’я). Ці соціальні, культурні та структурні стигми часто породжують тривогу, яка погіршує загальний стан здоров’я людини.

Дискримінація – це дія чи рішення, що виражається у відмінному ставленні до людини чи групи, що може ґрунтуватися на приналежності до певної раси, національному чи етнічному походженні, кольорі шкіри, релігії, статі, віці або фізичних чи розумових вадах. Люди з психічними розладами, які зіштовхуються з дискримінацією, також мають справу з перешкодами у пошуку та збереженні роботи, безпечного житла та отриманні медичних послуг. Зазначене також впливає на соціальну взаємодію з членами родини, друзями та спільнотою.

«#ЗробиСвійВнесок» (#DoYourShare) – це кампанія, спрямована на популяризацію заходів щодо збереження і відновлення психічного здоров'я, а також зменшення стигматизації і дискримінації.

Наслідками стигми та дискримінації згідно з даними Панамериканської організації охорони здоров'я можуть бути: ігнорування симптомів, запізнілі діагностування та лікування, небажання звертатися за кваліфікованою допомогою, підвищений рівень тривожності, зростання ризику захворювання і смерті.

Панамериканська організація охорони здоров'я також пропонує навчальний курс *«Запобігання самоушкодженню/самогубству: розширення можливостей надання первинної медичної допомоги»*. Основними завданнями цього курсу є підвищити компетентність щодо раннього виявлення та управління самоушкодженнями/самогубствами; інформувати про рівень самогубств у регіоні; сприяти усвідомленню негативного впливу стигми на звернення за допомогою; сформувати навички визначення та розуміння попереджувальних «сигналів» осіб, яким загрожує суїцид; усвідомити роль, яку можуть відігравати медичні працівники у запобіганні самоушкодженням/самогубствам.

Означений курс розроблено для навчання медичних працівників, особливо тих, які працюють у первинній ланці медичної допомоги, ґрунтовним знанням і навичкам щодо самоушкодження/суїциду та його клінічних проявів; навичок спілкування; оцінювання самоушкодження/суїциду; управління самоушкодженням/суїцидом; порядку дій у випадку самоушкодження/суїциду; стратегії попередження самогубств.

Комплексна програма запобігання самогубствам CDC (CDC's Comprehensive Suicide Prevention Program) [5] фінансує 24 програми для впровадження та оцінки комплексного підходу щодо запобігання самогубствам. Особлива увага приділяється групам населення, які непропорційно постраждали від самогубств – ветерани, населення сільських громад, сексуальні меншини, молодь та ін. Ключова мета цієї програми – скоротити на 10% кількість самогубств і спроб самогубства серед означених груп населення.

Комплексний підхід до запобігання суїциду передбачає моніторинг непропорційно постраждалих груп населення з підвищеним ризиком самогубства, розуміння індивідуально-вікових особливостей учасників самогубства; відстеження тенденцій смертності і суїцидальної поведінки; виявлення та оцінка прогалин в існуючих програмах; впровадження та оцінка додаткових стратегій, орієнтуючись на підтверджені дані та провідний міжнародний досвід із запобігання самогубствам; розробка, впровадження та оцінка плану

комунікації та розповсюдження інформації для інформування зацікавлених осіб про тенденції, успіхи та отримані висновки.

Проаналізувавши особливості діяльності провідних міжнародних організацій із запобігання самогубствам, а також узагальнюючи методичні матеріали, що ґрунтуються на багаторічних дослідженнях і практичному досвіді, можемо сформулювати актуальні рекомендації щодо запобігання самогубствам.

1. Ставити прямі запитання про наявність суїцидальних думок.

У разі якщо особа виявляє ознаки наявності суїцидальних думок (уникає зустрічі, не відповідає на дзвінки, стає замкнутою і відчуженою), потрібно прямо запитати, чи вона має суїцидальні думки. Як свідчить практика, таке питання не погіршить ситуацію, а, навпаки, допоможе. Людина з суїцидальними думками може не відразу відповісти, проте таким чином отримає своєрідний дозвіл розповісти, що про свої відчуття.

2. Виявляти увагу до осіб із суїцидальними думками і готовність вислухати.

Якщо людина дає зрозуміти, що має суїцидальні думки, потрібно завжди сприймати це серйозно. Іншій людині не обов'язково бути експертом, щоб допомогти – достатньо бути поруч, щоб вислухати та проявити турботу, це може допомогти впоратися з тим, що відбувається. Дайте знати, що ця людина не є тягарем, і завжди є хтось, до кого можна звернутися (член сім'ї, друг чи цілодобова телефонна лінія психологічної допомоги). Ставлячи запитання про наявність суїцидальних думок, можна врятувати життя. Люди, які схильні до суїциду, часто казали, що їм приємно говорити про свої думки. Просто бути поруч, щоб вислухати та проявити турботу – це вже допомога.

3. Отримати дозвіл на розмову безпосередньо у людини із суїцидальними думками.

Щоб підтримати особу, яка має суїцидальні думки (проблеми з психічним здоров'ям), слід запитати, чи ця особа потребує підтримки. Потрібно говорити безпосередньо з цією особою, а не з її друзями або членами сім'ї; уважно слухати і не перебивати; не трактувати почуте самостійно, уточнювати, чи правильно ви зрозуміли почуте; виявляти доброту, повагу та розуміння.

Не потрібно щось радити особі із суїцидальними думками або пропонувати готове рішення. Достатньо знайти час і простір, щоб вислухати людину про її досвід страждань або суїцидальні думки, що вже є допомогою. Легкі розмови можуть врятувати життя та створити відчуття зв'язку та надії в тих, хто може переживати труднощі.

4. Запровадити політику обмеження доступу до летальних засобів самогубства на загальнодержавному рівні.

Обмеження, заборона або регулювання доступу до засобів самогубства, що закріплено у національному законодавстві і реалізується цілеспрямованою політикою, є ключовою засадою втручання з метою запобігання самогубствам і передбачає:

– заборону гостро токсичних високо небезпечних пестицидів (підтверджено на практиці у Бангладеші, Йорданії, Республіці Корея, Шрі-Ланці та Індії);

– обмеження та регулювання вогнепальної зброї (успішно реалізовано в Австралії, Ізраїлі, Швейцарії та Великій Британії);

– встановлення бар'єрів у потенційних місцях стрибків, таких як мости або поблизу залізничних шляхів (успішно здійснено в Австралії на мосту «Гейтвей» і в Республіці Корея після встановлення екранів на станціях метро);

– зниження доступності засобів шляхом: обмеження кількості індивідуальних продажів ліків та отруйних речовин, наприклад зменшення розміру упаковки ліків і використання блістера упаковки, що ускладнює доступ до кожного препарату (ефективно виконується в Об'єднаному Королівстві);

– зниження летальності засобів, наприклад, підвищення доступності альтернатив з низьким рівнем ризику, шляхом: запровадження природного газу в домогосподарствах, що містить менш отруйний оксид вуглецю в порівнянні з вугіллям (Великобританія);

– підвищення доступності та ефективності антидотів і покращення клінічного ведення після гострої інтоксикації або травми, пов'язані з поширеними способами самогубства.

5. Взаємодіяти зі ЗМІ і чітко встановити відповідальність за некоректне повідомлення про суїцид на законодавчому рівні.

ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні громадської думки та поглядів і є важливим інструментом у процесі підвищенні обізнаності та зменшенні стигматизації самогубства. Некоректні повідомлення ЗМІ про самогубство можуть призвести до зростання самогубств у результаті наслідування, особливо у випадках самогубств знаменитостей, зокрема якщо описано методи самогубства («Ефект Вертера»).

Робота зі ЗМІ може включати співпрацю у розробці керівних принципів та регулювання відповідальності за некоректне висвітлення інформації про самогубство. Взаємодія передбачає також розвиток спроможності медіа-фахівців відповідально звітувати. Неодноразове висвітлення резонансних випадків самогубств, що містить детальний опис самогубства та вигадані зображення самогубства, що не відповідають дійсності, зокрема з метою підвищення охоплення й активності каналу, негативно впливають на

рівень самогубств. Це дає громадськості неправильне розуміння суїциду, що перешкоджає його ефективній профілактиці. Окрім того, зростання кількості цифрових медіа означає труднощі у контролі ситуації, що стосується суїцидів, оскільки інформація може швидко поширюється між користувачами.

Повідомлення про самогубство у ЗМІ, мають бути спрямовані на повідомлення необхідної інформації про надання допомоги і запобігання самогубству.

6. Здійснювати виховання соціально-емоційних життєвих навичок у дітей та підлітків.

Для запобігання самогубствам серед підлітків, рекомендується ввести навчання соціально-емоційним життєвим навичкам, що передбачає підвищення обізнаності щодо психічного здоров'я і навчання базовим навичкам як, наприклад, вирішення проблем і подолання стресу.

Рекомендується використовувати позитивний підхід до психічного здоров'я в освітньому процесі:

– проводити тренінги для педагогічних працівників та адміністрації освітнього закладу щодо забезпечення сприятливого психологічного мікроклімату; розуміння факторів ризику та розпізнавання попереджувальних ознак суїцидальної поведінки; надання підтримки молодим людям, які опинились у скруті; можливість звертатися за додатковою підтримкою;

– сприяти безпечному освітньому середовищу (наприклад, програми боротьби з булінгом, ініціативи для посилення соціальних зв'язків тощо);

– забезпечувати спеціальну підтримку для учнів/студентів групи ризику (особи, які раніше робили спроби самогубства, мають втрати через самогубство або належать до групи ризику, наприклад, у зв'язку з сексуальною орієнтацією або гендерною меншістю тощо);

– надати педагогічному колективу чіткі протоколи щодо визначення осіб з групи ризику; для повідомлення про замах або самогубство серед співробітників або учнів/студентів; а також щодо підтримки учнів/студентів, які повернулися до школи після спроби самогубства;

– зміцнювати психічне здоров'я персоналу;

– залучати батьків до підвищення обізнаності про психічні проблеми та фактори ризику;

– навчати безпечному використанню Інтернету та соціальних мереж, а також розпізнаванню та реагуванню на нездорову діяльність в Інтернеті, наприклад, кібербулінг;

– розвивати ініціативи щодо усунення інших факторів ризику для молоді (наприклад, насильство з боку батьків, сімейна травма, вживання психотропних речовин тощо).

7. Здійснювати раннє діагностування, надання допомоги та спостереження за людьми із суїцидальною поведінкою.

Люди з групи ризику можуть відчувати потреби в догляді. Наприклад, в Японії люди, які звертаються до відділу соціального забезпечення маючи фінансові труднощі, зараховуються до сектору охорони здоров'я і догляду одночасно. Спостереження може знадобитися людям, які пережили втрату близької людини як наслідок самогубства. Такі особи можуть звернутися до груп самодопомоги, у діяльності яких беруть участь люди з життєвим досвідом або волонтери, а також безпосередньо долучитися до їхньої роботи. Люди, які діляться досвідом втрати внаслідок самогубства і власним успішним досвідом виходу з важкої ситуації, можуть допомогти іншим людям зрозуміти спустошливість самогубства та повірити, що вони зможуть пережити цю втрату і повернутися до нормального життя.

8. Забезпечити доступність фахової психологічної допомоги.

Кризові послуги, наприклад, кризові громадські групи допомоги або «гарячі» лінії підтримки повинні бути доступні для отримання негайної психологічної допомоги особам з гострим дистресом.

Наприклад, за даними з офіційних джерел в США 51% усіх самогубств відбувається за допомогою вогнепальної зброї, а 60% усіх смертей від вогнепальної зброї становлять самогубства. Саме тому навчання щодо запобігання самогубствам запропонували зробити обов’язковим при отриманні дозволу на володіння вогнепальною зброєю. У рамках низки проєктів із профілактики суїцидів людей, які володіють зброєю, навчають, як виявляти ознаки ризику самогубства, дотримуватися правил безпечного зберігання вогнепальної зброї, а також звертатися за кваліфікованою допомогою у складні періоди життя.

Зазначимо, що високий ступінь довіри мають гарячі лінії допомоги, зокрема в Україні вони представлені такими компаніями та установами [5]:

– психологічна допомога від Національної психологічної асоціації спрямована на надання допомоги всім українцям, яких прямо чи опосередковано зачепила війна;

– гаряча лінія з питань запобігання самогубствам та профілактики психічного здоров'я ‘Lifeline Ukraine’ (lifelineukraine.com) – для ветеранів Збройних сил України, людей у складних життєвих обставинах;

– «Людина в біді»;

– Teenergizer (teenergizer.org) – для підлітків;

– Національна гаряча лінія для дітей та молоді;

– Гаряча лінія емоційної підтримки Міжнародної асоціації з міграції – для всіх українців;

– ГО «Регіональний психологічний кризовий центр» (Черкаська область) надає допомогу військовим, людям у складних життєвих обставинах, дітям та підліткам, медичним працівникам;

– Krisenchat Ukrainian (Телеграм чат-бот: krisenchatUA_bot) пропонує цілодобові безкоштовні консультації з психологом у форматі онлайн-чату для всіх; тощо.

Можемо зробити висновок, що стигматизація і дискримінація є основними перешкодами на шляху вирішення проблем і пошуку допомоги у людей, які мають суїцидальні думки. Увага, чуйне ставлення, розуміння і повага до почуттів і думок інших думок, готовність вислухати і допомогти є запорукою зниження рівня смертності шляхом умисних самоушкоджень.

Міжнародна діяльність провідних організацій щодо запобіганням самогубствам, спрямована насамперед на проведення просвітницької роботи і забезпечення підтримки людям, які опинилися у кризовій ситуації і мають суїцидальні думки. Актуальні рекомендації щодо запобігання самогубствам стосуються психоедукації та виховання соціально-емоційних життєвих навичок у дітей та підлітків, забезпечення сприятливого психологічного мікроклімату у колективі; ведення цілеспрямованої політики із запобігання і профілактики самогубствам на національному рівні, зокрема, запровадження політики обмеження доступу до летальних засобів самогубства та взаємодія із ЗМІ щодо коректного висвітлення питання самогубства; здійснення раннього діагностування, надання допомоги та спостереження за людьми із суїцидальною поведінкою; забезпечення доступність кваліфікованої психологічної допомоги.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. The International Association for Suicide Prevention (IASP): Офіційна веб-сторінка Міжнародної асоціації із запобігання самогубствам. URL: https://www.iasp.info/wspd/

2. The Samaritans. National Suicide Prevention Alliance (NSPA): Офіційна веб-сторінка організації «Самаряни». URL: https://www.samaritans.org/about-samaritans/our-organisation/national-suicide-prevention-alliance/

3. The World Health Organization (WHO): Офіційна веб-сторінка Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: https://www.who.int/

4. The Pan American Health Organization (PAHO) : Офіційна веб-сторінка Панамериканської організації охорони здоров'я. URL: https://www.paho.org/

5. Comprehensive Suicide Prevention Program. CDC. URL: https://www.cdc.gov/suicide/programs/csp.html
6. Гарячі лінії допомоги. URL: https://www.mh4u.in.ua/phones/

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF PERSONALITY SELF-IMPROVEMENT IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Alina KRYSHTAL, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
National University of Civil Defense of Ukraine

Personality improvement is determined by the level of the system of mental properties formation, which defines person's ability to participate in social activity. The individual's mastery of ideas about material and spiritual values, as well as the production of new values, is the basis for the self-improvement of the personality.

The purpose of the study is to determine psychological and pedagogical features of personality self-improvement in conditions of martial law.

The basis of personality self-improvement is an optimal combination of motives, adequate formation of additional assessment, self-education and self-actualization of the personality, and the implementation of self-monitoring. A system of activity stimulants is considered to be one of the psychological and pedagogical conditions for the cognitive activity activation. The concept of 'stimulus' is interpreted as a kind of impulse that encourages people to strengthen their activity, intellectual, creative forces and capabilities. There are external and internal stimuli. External ones include administrative measures, encouragement, punishment. External motives can be positive (motives of success, achievement) and negative (motives of avoidance, protection). Distinguishing motives by the sign of their influence on activity is more important and fruitful. Internal motives include those stimuli that mobilize volitional, mental processes of the individual. It should be noted that the emergence of stable internal motives is a more labor-intensive phenomenon, but their effectiveness is higher than external ones. In conditions of war, the maintenance of internal motivation requires awareness of the significance of the goals set, the desire to achieve the result, satisfaction from the process and a high level of self-discipline.

According to A. Smolyuk [1, 86], personal activity as a methodological basis for transforming the surrounding reality allows the student to move from the position of an object of educational influence to a subjective position. As long as the student remains an object of the educational process, it is impossible to form him readiness for professional self-

development in its theoretical, practical, and personal aspects. The quality of future specialists' professional training directly depends on student's activity to be involved in educational process. Only conscious involvement in educational process can ensure the formation of a subject of professional self-development. The structure of motivation for professional self-development is made up of motives of obligation; motives of achievement; motives of interest and enthusiasm for the subject being taught, cognitive motives and motives of creative activity; motives of interest in a certain science or problem; social motives of achieving the social status of a teacher and the prestige of the profession; motives of self-realization, self-improvement.

The formation of adequate self-esteem of the individual is the key to further striving for self-improvement. The psychophysiological potential of a person is determined by innate predispositions, the type of higher nervous activity and the emotional-volitional sphere, therefore it is difficult to impartially analyze one's own behavior, the consequences of one's actions, and it is even more difficult to assess one's place in society and one's capabilities. A person is obliged to perform work with dignity, must constantly obtain new knowledge, develop his/her own skills etc. Each person possesses an amount of certain properties, their intellectual, creative and psychophysiological potential.

Self-education, as well as self-esteem, begins in early childhood and continues throughout life. However, the analysis of scientific sources [1; 2; 4; 5] shows that the need for self-education is clearly recognized in adolescence, which is characterized by the formation of beliefs and life ideals, the formation of independence, which is manifested in a conscious attitude to life and one's own duties, a critical attitude towards oneself and others. The above is associated with active enrichment with life experience and psychological and pedagogical influence, requires a revision of the attitude to the qualities of one's own personality, one's duties, relationships with other people. Reassessment of one's own values, comparison with the ideal in order to achieve further goals generates a need for self-education, which is actualized in the process of working on oneself.

The self-esteem is consisted of an individual knowledge about oneself, combined with a certain attitude towards oneself. The processes of self-knowledge are accompanied by the experience of various emotions that form a person's attitude towards himself. Self-esteem is an assessment of one's own personality, one's capabilities, qualities and place among other people. It is an important regulator of human behavior. Self-esteem affects the effectiveness of a person's activities and the further development of his/her personality. A person's relationships with others, his/her criticality, demands on oneself, attitude to successes and failures also depend on self-esteem.

Self-esteem is a means of self-expression. A person evaluates himself in two ways: by comparing the level of his demands with the objective results of his activities; by comparing himself with other people. The higher the level of demands, the harder it is to satisfy them. Successes and failures in any activity significantly affect the individual's assessment of his abilities in this type of work: failures usually lower the level of requirements, and successes increase them. When assessing himself, the individual consciously or unconsciously compares himself with others, taking into account not only his own achievements, but also the entire social situation as a whole. Self-esteem is not constant, it changes depending on the circumstances [2].

According to the degree of adequacy, two types of self-esteem are distinguished: adequate and inadequate. Inadequate self-esteem, according to the standard with which it is compared, can be overestimated or underestimated. Knowing self-esteem is very important for the process of relationships, moral communication. Knowing the type of self-esteem, you can regulate it to a certain extent. When determining one's own self-esteem, a person should know the approximate characteristics of people with overestimated and underestimated self-esteem. A person with low self-esteem does not want to take on anything new because he is afraid that he will not succeed, he cannot tolerate risks because he does not believe that his efforts will lead to anything. He does not try to change anything in his life because he believes that it is impossible to control the future. The characteristic qualities of such people are: they are sure that they are worth little (depreciated dignity); they are afraid of making mistakes; they constantly dream of physical perfection; they are limited to interests and actions that are well-known and safe; they do not know how to accept compliments; in communicating with others, they are primarily concerned with the impression they make on them; they are timid; they are prone to suicidal behavior (for example, drug use); they either do not accept criticism or fall into despair from it.

A person with high self-esteem understands that he/she is a unique individual and can give a lot to other people. This person takes risks, although not always successfully. Such a person does not believe that he/she is controlled by external circumstances: on the contrary, he/she believes that he/she directs the course of his/her life himself, feels confident and knows well what he/she wants, has fewer disappointments in life. Such a person knows himself, his/her weaknesses and strengths well enough to feel confident even in the light of someone's disapproval. The characteristic features of such people are: confidence that they have sufficient value; make mistakes and learn from them; accept their physical appearance as it is, even if it is imperfect; explore new opportunities and interests, using them as an opportunity for further growth; calmly accept

compliments; are direct in communicating with others; worry about their physical and emotional health; perceive criticism as a possible path to growth.

In order to determine the decisive conditions for objective self-assessment, it is necessary to learn judging oneself objectively and give a fair self-assessment. These conditions are: life experience; observation; constant self-knowledge; healthy public opinion in the team.

The constant search for one's own identity (knowledge, analysis, evaluation) is the path to mature self-improvement.

The components of self-esteem of one's own 'I' are:

– cognitive – level of cognitive abilities, strength of intellect, ability to analyze his internal mental processes, satisfaction or dissatisfaction with his social position compared to others (status in a group, collective, society);

– emotional-evaluative – authority among peers, attitude of others to one's own 'I', degree of influence of oneself on others;

– socio-behavioral – a desire to be in the foreground, aspiration to assert oneself among others, to take a priority place, relying on one's strong qualities of intellectual abilities, physical and moral advantages or, conversely, to be inconspicuous in the group, to stay away from responsible collective affairs, knowing the weaknesses of one's 'I' [2].

The main condition for correcting inadequate self-esteem is to go towards problems, try to solve them, not to avoid them. Those who start acting instead of avoiding are more likely to perceive difficulties realistically, frankly. Unfavorable self-esteem is expressed in denial, distorted perception, an attempt to change the perceived truth. This process leads to a general rejection of oneself and forms the basis of inadequate self-esteem. It also blocks the possibility of increasing self-esteem through achievements and successes, since a distorted perception of oneself acts as a mechanism for protecting against new impressions that will bring, according to future specialists in the social sphere, even more negative experiences.

Therefore, the way to correct inadequate self-esteem is emotional approval within reasonable limits for the purpose of personality self-disclosure.

Extra high or extra low self-esteem disrupts the process of self-management, distorts self-control. It is especially noticeable in communication, where individuals with overestimated and underestimated self-esteem are the cause of conflicts. With overestimated self-esteem, conflicts arise due to a contemptuous attitude towards other people and disrespect for them, due to too harsh and unfounded statements addressed to them, intolerance of other people's opinions, manifestations of arrogance

and conceit. Low self-criticism prevents them from noticing the fact they offend others with arrogance and indisputable judgments.

With low self-esteem, conflicts can arise due to excessive criticality of people with low self-esteem. They are very demanding towards themselves and even more demanding towards others, do not forgive any mistakes or errors, tend to constantly emphasize the shortcomings of others.

The formation of a low level of self-esteem leads to the activity decrease, a lack of desire to achieve significant goals, causes the appearance of passivity, inertia when it is necessary to take important and decisive actions. All this leads to a decrease in the desire for self-realization, self-affirmation, a person is afraid to take an active position in life, to resolutely achieve the tasks set, he may have a certain fixation in his consciousness of his inferiority, insufficient level of development of abilities and inability to achieve success in life. Such a life position will lead to the appearance of certain complications within society, the emergence of psychological problems, neuroses, deterioration of relationships and interaction with relatives, loved ones and other surroundings is possible and probable.

In today's difficult conditions, self-education has become an integral part of the lives of specialists in all fields, because the desire for professional development and self-actualization requires systematic work on oneself. In the works of A. Maslow, K. Rogers and others, self-actualization is defined as the need for self-improvement, the desire for development and the discovery of one's capabilities. In A. Maslow's personality theory, self-actualization is a high level of psychological development, the use of the full potential of the individual.

Teachers interpret the concept of 'self-education' as a means of learning that corresponds to a specific didactic goal and tasks; forms in students the necessary volume and level of knowledge, skills and abilities for solving cognitive tasks, gradual advancement from lower to higher levels of mental activity; contributes to the development of psychological readiness in students for independent systematic replenishment of their knowledge and the development of skills to navigate in the flow of scientific and social information; is a tool for pedagogical guidance and management of independent cognitive activity of students in the learning process.

Self-educational work at any level has a specific goal. Each individual knows the procedure and methods for performing work. Self-education should correspond to the educational capabilities of the individual, and the degree of complexity should satisfy the principle of gradual transition from one level of independence to another, ensuring a combination of different types of independent work. The purpose of self-education is the development of cognitive abilities, creative thinking, and initiative in decision-making.

Education and self-education, as upbringing and self-education – two sides of the process of personality formation. Self-education – a conscious activity of a person, aimed at developing positive traits in himself and overcoming negative ones. Self-education is successfully carried out under certain conditions. First of all, it requires a person to know himself, the ability to evaluate his own positive and negative traits. In order to enrich university students with relevant knowledge and skills, a number of disciplines on human mental activity are studied.

Based on the analysis of scientific sources [2; 4; 5], we can distinguish the most effective methods of actualizing self-education and self-education:

– the method of self-persuasion – offers a student in a certain specific situation to find arguments and convince himself whether he actes right or wrong; to switch thoughts to other topics in a conflict situation that would distract him from the conflict, calm him down;

– the technique of autosuggestion – is used in cases where it is necessary to overcome the fear of difficulties, self-doubt, indecision. Autosuggestion involves the student repeating certain judgments mentally or aloud;

– the technique of self-encouragement – demonstrates effectiveness when a student, especially a first-year student, gets lost in difficult situations, loses faith in his own strengths and capabilities;

– the technique of self-encouragement –is used in cases where a student, overcoming certain difficulties, has completed a difficult task. They are resorted to when it is necessary to overcome negative personality traits;

– the technique of self-compulsion – helps in the fight against internal disorganization, unwillingness to study or work, and laziness;

– the technique of introspection – plays a decisive role in self-education. it involves the ability to analyze one's actions, to give them a certain assessment;

– practical techniques – the ‘step forward’ technique – daily planning of activities for the next day. It is complemented by the ‘assessment of the day lived’ technique – the student’s analysis of his actions, deeds and shortcomings;

– the ‘rules of my behavior’ technique – consists in observing the rules of behavior drawn up for the student. It teaches to fulfill one’s duties;

– the self-commitment technique – involves the student planning work on himself for a month, semester or year, depending on what personality traits he seeks to form or overcome and in what period;

– the ‘get to know yourself’ technique – has the nature of a game: the supervisor gives an incomplete description to the student, without mentioning his last name, the student recognizes himself, and his comrades supplement this description;

– the techniques of ‘self-characteristics’ and ‘mutual characteristics’ – consist in the fact that the characteristics prepared in this way are discussed in the team, this teaches students to self-analysis and gives the teacher rich material for working with them [2].

Self-monitoring plays a significant role in the process of self-improvement of the individual. The methods of working on oneself in the process of implementing self-monitoring include: self-persuasion, self-encouragement, self-suggestion, self-analysis, etc. Let's reveal the essence of some of them.

The essence of self-persuasion lies in the ability to find arguments in a certain situation and with their help make sure of the correctness or incorrectness of one's actions or switch thoughts in a conflict situation to other topics and matters that would distract one from the conflict, calm down. Self-suggestion is a technique used when it is necessary to overcome one's fear of difficulties, lack of confidence in one's own abilities, indecision. Self-suggestion involves repeating certain judgments mentally or aloud.

Self-encouragement is effective if a person is lost in difficult situations, loses faith in one's own abilities and capabilities. Self-encouragement is used if a person, overcoming certain difficulties, performs a difficult task, as well as if it is necessary to overcome negative personality traits and to realize their successes.

Self-force helps to overcome internal disorganization, unwillingness to study, work, etc.; contributes to the formation of appropriate guidelines, for example, to eliminate unwanted or harmful habits.

Self-analysis plays a crucial role in self-education, as it involves the ability to analyze one’s actions and evaluate them.

Practical self-monitoring techniques include the ‘step forward’ technique – daily planning of activities for the next day; the ‘evaluation of the day’ technique – analysis of one’s actions, deeds, successes and shortcomings; ‘rules of my behavior’ – consists in observing the rules of behavior, and also teaches to fulfill one’s duties; self-commitment – involves planning work on oneself for a month, semester or year, depending on which personality traits and within what period one seeks to form or correct; self-characterization – the essence of this technique is to write your own characteristics, which teaches you to introspect; etc.

Thus, we can conclude that self-improvement is a conscious purposeful activity of a person, aimed at improving his personality, achieving set goals, and preparing for successful socialization. The content of self-improvement of a person is his personal qualities that are socially and professionally significant; the development of moral culture. External, social requirements and personal attitude to these

requirements are the driving force of self-improvement of a person. Overcoming the contradictions between these two factors is the process of self-development of a person.

REFERENCES

1. Smoliuk A.I. Profesiinyi samorozvytok maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly v osvitnomu seredovyshchi pedahohichnoho koledzhu: *Candidate's thesis*: 13.00.04. Kyiv, 2017. 240 s.
2. Hryshchenko S.V. Samovdoskonalennia osobystosti: monohrafiia. Chernihiv, 2019. 188 s.
3. H.S. Kostiuk – osobystist, vchenyi, hromadianyn / za red. akad. S.D. Maksymenka. Kyiv: Nika-Tsentr, 2010. 216 s.
4. Sapolski R. Biolohiia povedinky. Prychyny dobroho i pohanoho v nas. Lviv: vydavnytstvo «Nash format», 2022. 672 s.
5. Zarishniak I., Movchan L. Samovdoskonalennia osobystosti yak problema. Humanitarnyi visnyk. 2015. № 37. S. 76–86

ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З РОДИН ВПО

Аліна КРИШТАЛЬ, кандидат педагогічних наук, доцент
Ірина ВЛАСЕНКО
Національний університет цивільного захисту України

У зв'язку з постійним зростанням емоційних та інформаційних навантажень, пов'язаних з умовами воєнного стану, надзвичайно ускладнилися умови життєдіяльності. Ці обставини значною мірою позначилися на можливостях підлітків з родин внутрішньо переміщених осіб (ВПО) до інтеграції у нове середовище.

Мета дослідження – проаналізувати індивідуальні особливості соціально-психологічної адаптації підлітків з родин ВПО.

Як зазначає Т. Титаренко [1, 9], особистісна безпека є надзвичайно важливим станом, досягнення котрого значною мірою залежить від здатності людини встановлювати реальні зв'язки між власними переживаннями і готовністю до таких подій. Однак мінливість і нестабільність сучасного світу з різними потрясіннями соціально-політичного характеру, як, наприклад, воєнна агресія, економічні кризи, що охоплюють економіку багатьох країн, вказують на сильну залежність від умов свого життя, політики державних діячів, коливань економіки, міцності національної валюти, цін на продукти харчування тощо.

Зміна середовища проживання та звичного кола спілкування, особливо, якщо така міграція спричинена війною, найчастіше викликає труднощі соціального і психоемоційного характеру у дітей віком від 3 до 15 років. Психологічні травми можуть призвести до різних розладів емоційно-вольової сфери, що у подальшому можуть спричинити суттєві психологічні зміни у поведінці. Для дітей та підлітків з родин ВПО психологічні проблеми проявляються в порушенні психоемоційного стану здоров'я (погіршення комунікативного спілкування з оточуючими; появі дратівливості, агресивності, тривожності, відсутності довіри до інших; відчутті самотності, ізольованості та власної неповноцінності; ускладненні процесу соціалізації та якості виховання (порушення шкільної дисципліни, поява проблем у навчанні), що призводить до ускладнення формування особистості. З порушенням психоемоційного стану також пов'язана проблема ресоціалізації. При повній зміні місця проживання на перший план виходить питання інтеграції в нове середовище [2].

Вимушена міграція входить до числа складних життєвих ситуацій, вона вимагає від людини зусиль, що перебувають на межі адаптивних можливостей або навіть перевершують наявні резерви. Її без сумніву, можна віднести до числа екстремальних подій, коли перед особистістю постає необхідність подолання надскладних життєвих обставин, рівноцінних проблемі виживання.

У своєму дослідженні М. Блажівський [3] узагальнює, що сутність поняття «адаптація» визначається як процес бажаного або вимушеного входження до будь-якої сфери діяльності особистості, успішність якого залежить від ступеня узгодженості умов з можливостями організму та психіки людини. Змістовим наповненням адаптації є поетапне набуття узгодженості між середовищем (біофізичним і суспільним) та особистістю із застосуванням взаємного певного впливу.

Проблеми соціально-психологічної адаптації дітей і молоді в умовах війни, як зазначено в рекомендаціях МОН України щодо соціалізації та інтеграції дітей ВПО [2], пов'язані насамперед з різними джерелами соціалізації, що спрямовані на формування діаметрально протилежних цінностей у дітей та молоді: патріотичне та громадське виховання у школах; ворожа антиукраїнська пропаганда, висвітлення агресії та насильства в українських ЗМІ; песимістичні настрої, роздратування та негармонійні стосунки в сім'ї тощо; викривлення системи поглядів на життя, формування серед дітей і молоді окупованих територій уявлення про «героїзацію війни», актуалізація радянської цінності «діти-герої», закріплення негативного ставлення до «ворогів» – захисників територіальної цілісності і незалежності

України; несприятливий фон ІПСО, що створює відчуття постійної загрози, відповідно психіка постійно перебуває у межовому стані.

Досліджуючи розлади адаптації у молодих людей, які перенесли психоемоційний стрес, А. Шарун [4, 32] узагальнює фактори, що сприяють посиленню впливу психотравми:

– особливості самого травматичного випадку — раптовість, відсутність схожого досвіду, тривалість, брак контролю, горе і втрата, постійні зміни, бачення смерті, моральна невпевненість (відсутність власної витримки), поведінка під час події (почуття провини, підвладність поведінки), масштаб руйнувань;

– стан захисних сил особистості — стресостійкість, вік, рівень розумового розвитку, особистісна активність, фізіологічний стан людини в момент травми, наявність психічної або соматичної хвороби;

– відсутність психологічної підтримки оточуючих, а також дітей своїми батьками;

– наявність психотравматичного досвіду, ідентифікація себе з жертвою, особливості соціального оточення, одночасний вплив багатьох стресових факторів (наприклад, захоплення, відсутність їжі і води, приниження, насильство);

– невизначеність наслідків впливу стресу;

– порушення сну;

– порушення харчування.

А. Шарун [4, 41] зазначає, що для осіб молодого віку найбільш патогенними соціально-психологічними факторами ризику виникнення психічних розладів є втрата родини, неправильна стратегія виховання, різка зміна способу життя, а найбільш значимими біологічними факторами виступають генетична обумовленість психічних захворювань й патологічно змінене підґрунтя особистості.

Як наголошує О. Блінова [5, 29], процес адаптації ускладнює концентрація вимушених переселенців в одному місці (село, пансіонат, гуртожиток тощо). Гомогенне середовище ВПО негативно позначається на їхніх дітях, які змушені постійно чути скарги і обурення дорослих, спостерігати переживання батьків, бачити людей, які перебувають у напруженому стані, що не спонукають активізації процесу навчання, налагодження нормального життя і нормальних взаємовідносин з однолітками.

Саме в підлітковому віці адаптивні механізми розвинуті недостатньо. Тому підлітки важко адаптуються до нових умов життєдіяльності. Крім того, труднощі процесу адаптації підлітків підсилюються кризовістю та критичністю цього вікового етапу у розвитку особистості, що виражається у підвищеній тривожності,

пов‘язаній з особливостями самооцінки, необхідністю вибору майбутньої професії, у труднощах входження у доросле життя, непідготовленістю до виконання нових соціальних ролей, суперечностями у сфері спілкування тощо.

У роботі, присвяченій соціально-психологічній спрямованості молоді на здоровий спосіб життя, Т. Титаренко [1, 16–17] доводить, що психологічний простір молодої людини вибудовується шляхом конструювання і осмислення значущих взаємин, у які включена особистість; простір, у якому особистість набуває впевненості у власних силах. Перегляд ступеня близькості з певними людьми, рівня довіри до них, відкритості, взаємності надає життєвому просторові особистості додаткового сенсозбагачувального навантаження. Що сильнішою є зона безпеки, то легше переживається стресова ситуація, то більшою є індивідуальна готовність до неї. Міжособистісна зона підтримки додає молодій людині життєвого досвіду, адже досвід подолання стресу певним чином інтегрується, взаємно збагачується, підсилюється, відбувається пошук шляхів виходу із скрутного становища. Багатоголосся думок і вражень допомагає тому, хто перебуває у кризовому стані, знайти власний шлях розв’язання складної проблеми, побудувати нову траєкторію руху вперед.

На думку В. Острової, зрілість психічного розвитку служить надійною основою для розвитку соціально зрілої поведінки особистості та становлення особистості як професіонала. Критеріями соціальної зрілості є:

– соціально-психологічна адаптованість до сучасних соціальних і економічних умов життєдіяльності;

– наявність чітко визначених і адекватних соціальній дійсності життєвих планів щодо професійної діяльності і професійного зростання як на найближчий час, так і у подальшій перспективі;

– визначеність стратегій шлюбної поведінки;

– високу комунікативну компетентність і наявність гармонійних стосунків з найближчим оточенням;

– розвиток адаптаційного потенціалу як високого рівня пристосування наявних і латентних можливостей особистості до нових або мінливих умов соціальної взаємодії [6, 34].

Ефективність процесу адаптації значною мірою залежить від взаємозалежності та взаємодоповнюваності біофізіологічних особливостей адаптанта, екологічних обставин у країні, психічних властивостей працівника, його психічного стану, психологічних реакцій на стреси, особливостей професійної діяльності, кваліфікації та культури людини, технологічного, науково-інформаційного розвитку суспільства [3, 240].

До соціально-психологічних чинників спрямованості молоді на здоровий спосіб життя Т. Титаренко зараховує:

– підвищення відповідальності за моделювання власного майбутнього (професійного, сімейного, особистого);

– гармонізація стосунків зі значущим оточенням, розроблення конструктивних стратегій подолання комунікативних проблем;

– формування активно-перетворювальних настановлень молоді на цінність власного здоров'я і здоров'я майбутніх дітей [1, 18].

У контексті означеної проблеми маємо звернути увагу на діяльність соціальних інститутів. Виконуючи громадсько-культурну функцію, вони формують у молодих людей категорії ВПО знання про громадянські права і обов'язки людини; формують лідерські якості; розвивають критичне мислення, допомагають засвоїти навички медіаграмотності, що позитивно впливає на становлення відповідальної громадянської позиції дітей з сімей ВПО. Що стосується реалізації соціальними інститутами соціально-психологічної функції, то, завдяки створенню оптимальних умов для успішної інтеграції дітей із сімей ВПО у групи ровесників та нове соціальне середовище приймаючої територіальної громади, відбувається профілактика їх маргіналізації й булінгу та конфліктів, налагоджується позитивне спілкування і сприйняття між суб'єктами соціальної взаємодії. У великих містах нашої країни створені Центри допомоги врятованим, де можна отримати психологічну консультацію для нормалізації і покращення психоемоційного стану, юридичну консультацію та інформаційно-правову підтримку. Громадські і благодійні організації проводять навчання і тренінги для дітей ВПО, надають психологічну допомогу дітям [7, 195].

На основі аналізу наукових джерел можемо зробити висновок, що соціально-психологічна адаптація підлітків з родин ВПО є складним та багатогранним процесом, що потребує уваги і підтримки з боку громади, педагогів, психологів та фахівців соціальних служб.

Для конструктивного переживання стресу у підлітків з родин ВПО потрібні значущі дорослі, які допоможуть впоратися з емоціями, знайти шляхи розв'язання складних проблем, вибудувати нову траєкторію руху.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Титаренко Т. М. Соціально-психологічні чинники спрямованості молоді на здоровий спосіб життя. Соціально-психологічна профілактика порушень адаптації молоді до повсякденного стресу: методичні рекомендації. Київ, 2010. 84 с.

2. Методичні рекомендації щодо соціалізації та інтеграції дітей внутрішньо переміщених осіб у громадах / ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» на вик. завд. Оперативного плану Міністерства освіти і науки

України на 2024 рік, затв. наказом МОН України від 29.03.2024 р. № 421. 13 с.

3. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 1. Львів, 2014. С. 223–242.

4. Шарун А. І. Профілактика та корекція розладів адаптації у студентів, що перенесли психоемоційний стрес: дис. … д-а філософії: 222. Дніпровський державний медичний університет, Дніпро, 2023.

5. Блінова О. Є. Соціально-психологічна адаптація дітей із родин вимушених переселенців. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. №2(49). Київ, 2019. С. 19–30.

6. Острова В. Д. Проспективна ідентичність як чинник соціальнопсихологічної адаптації студентської молоді: дис. … канд. психол. н.: 19.00.05. Київ, 2015. 193 с.

7. Дереш В. С. Розвиток адаптаційних можливостей дітей ВПО в умовах війни: вітчизняний досвід. Педагогічний альманах. № 54. 2023. С. 191–196. https://doi.org/10.37915/pa.vi54.49

SUICIDE IN CYBERSPACE: ВИРОБЛЕННЯ ВАЖЛИВИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ СУЇЦИДАЛЬНОСТІ ДІТЕЙ

Іван КРІЦАК, кандидат юридичних наук, доцент
Харківський національний університет внутрішніх справ

Чи доречна меморіалізація самогубців в Україні? У науковій статті *«Онлайн-меморіалізація та скорбота після самогубства: аналіз меморіалів самогубців в Інтернеті» за авторством К. Крисінської, К. Андріссен)* підкреслюється, що на сьогодні існує лише кілька досліджень, що розглядають феномен онлайн-меморіалізації, онлайн-залучення тих, хто загинув через самогубство (тих, хто пережив самогубство). Проаналізовано 250 меморіалів, присвячених тим, хто помер від самогубства, на двох вебсайтах меморіалізації: Faces of Suicide і Gone too Soon. Більшість меморіалів вивішували члени родини померлого і мали формат листа чи некролога. Хоча меморіали були написані як для чоловіків, так і для жінок різного віку, 80 % повідомлень були написані для молодих чоловіків. Було визначено 14 тем, починаючи від смутку та вираження любові та інших реакцій горя загиблих до визнання самогубства та пошуку причин смерті. Деякі з загиблих написали про свої мотиви для розміщення меморіалу в Інтернеті. Майбутні дослідження повинні визначити вплив участі в онлайн-меморіалізації на процес горя тих, хто пережив

самогубство [1]. Треба сказати, що передсуїцидальний стан зумовлений насамперед духовною пустотою. І якщо не знаходиться цінності за яку можна схопитися, у самий складний час, людина йде з життя. За словами одного із святителів Церкви: «Внаслідок занепаду віри взагалі і озлоблення, як звичаїв, так і характерів, помножується кількість самогубств. Вбивають себе юнаки, вбивають себе 90-річні люди похилого віку». Господь дав людині вільну волю/свободу, яку не порушує, чого й Церква не робить. Людина відреклася від Бога у певний момент, прийнявши рішення піти з життя не дочекавшись свого останнього часу/подиху, коли Господь відміряв, щоб надіятись на вічне життя. Такий вибір суперечить волі Божій. Хіба можна насильно тягнути людину у Царство Небесне, якщо вона цього не хоче і зреклася найбільшого дару – життя.

Феномен меморіалізації самогубців для нашої держави недопустимий. Споконвіку таких людей хоронили на цвинтарі в самому кінці кладовища. Церква Христова не молиться за самогубців. Це робилося через те, щоб така людина не потягла за собою інших людей до смерті з будь-яких причин, а також щоб самовбивство завершилося на цій людині. Ворог роду людського дуже мстить, адже це його здобич, над якою він трудився. Людина сама обрала такий шлях. Юда також зрадив Хреста та вчинив самогубство. Є такий мученик Уар, якому моляться за заступництво, якщо душі рідних перебувають у пекельних муках. Архангелу Михаїлу особливо моляться у дні його свят, за визволення душ з роду, які перебувають у пеклі. Слід роздавати милостиню, робити добрі справи, якщо трапилось таке горе. Нам не відома воля Божа, яким буде друге пришестя Христове, яким буде його справедливий Суд Божий, кого Господь помилує.

Яка тенденція самогубств у світі? *«Зв'язок між рівнями самогубцій літних людей та інтернетом: міжнаціональне дослідження» (А. Шах).* Рівень самогубств як правило зростає з віком. Часто веб-сайти, чат-кімнати пропагують самогубства та мають позитивний благотворний вплив на суїцидальних осіб. Важливо, при цьому, вивчати роль Інтернету в самогубствах літніх людей. Взаємозв'язок між рівнем самогубств літніх людей і поширеністю користувачів Інтернету вивчався в міжнаціональному дослідженні з використанням даних Всесвітньої організації охорони здоров'я та веб-сайту ООН. Поширеність користувачів Інтернету суттєво і позитивно корелювала з рівнем самогубств серед обох статей у вікових групах 65-74 років і 75+ років. За результатами множинного регресійного аналізу поширеність користувачів Інтернету була незалежно пов'язана з рівнем самогубств в обох статях, в обох вікових групах. Слід проявляти обережність при приписуванні причинно-

наслідкового через екологічну помилку [2]. Рівень самогубств в Україні та світі зростає з кожним роком. І це зумовлено багатьма причинами, зокрема бурхливим розвитком інформаційних технологій, створенням різного роду вебсайтів та чат-кімнат, що пропагують самогубства та мають позитивний успіх щодо суїцидальних осіб. Особливо прикро за неповнолітніх, психіка яких ще не сформована достатньою мірою, коли велика відповідальність лежить на усіх нас, політиках держав, що не вберегли, не посприяли перешкоджанню цього негативного феномену. Надмірний інноваційний прогрес сприяє духовному множинному регресу. Важливо постійно вивчати причинно-наслідкові зв'язки суїцидальності у соціумі та спрямовувати усі зусилля держави на «екологію душі» дитини/людини. Тонни води виливається в унітази щодня. Ми руйнуємо навколишнє середовище великими темпами. Причина – не скільки у природних/екологічних факторах, як у самій людині. Коли руйнується нутро людини, руйнується все довкола нас.

Яке місце відіграє релігія/духовність у боротьбі з самогубствами? *«Релігія та духовність у онлайн-втраті самогубців. Аналіз онлайн-меморіалів» (К. Крисінська, К. Андріссен, Дж. Корвелейн).* Релігія та духовність можуть бути цінними ресурсами для подолання втрати. Існує невелика кількість досліджень, які зосереджуються конкретно на їхній ролі у втраті самогубства, хоча є ознаки того, що релігія/духовність можуть бути корисними для тих, хто пережив самогубство. Тому важливо досліджувати роль релігії та/або духовності у втраті самогубців шляхом аналізу цієї теми в онлайн-меморіалах, присвячених жертвам самогубства. Обрано 250 меморіалів на двох онлайн-кладовищах: Faces of Suicide і Gone too Soon. Інтерпретаційний та дедуктивний тематичний аналіз використовувався для виявлення тем у зібраному матеріалі, включно з темою релігії/духовності. Так, згадки про релігію/духовність знайдено в 14 % меморіалів. Ці меморіали були написані членами родини, друзями та (колишніми) партнерами померлого і присвячені переважно молодим дорослим чоловікам. Релігія/духовність згадувалася в контексті Божої волі, бажання миру, продовження духу, загробного життя, возз'єднання, подяки, опису померлого та реакцій горя тих, хто пережив самогубство. Деякі особи, які пережили самогубство, спонтанно згадують про роль релігійних/духовних переконань у подоланні їх втрати [3]. Релігія та духовність відіграють найважливішу роль і значення у протидії самогубства дітей, адже йдеться про застановлення над ціннісним/найціннішим, що є в житті людини, її Душею та досягненням життя вічного, Раю блаженного. Такий підхід особливо корисний для попередження суїцидальності, для усіх, хто страждає/страждав таким помислом, хто одного разу

допустив його й тих, хто пережив самогубство. Релігія/духовність в контексті Божої волі означає терпіти до кінця усі труднощі, муки й страждання, горе і біду та померти своєю смертю. Це все заради досягнення миру, а також бажання жити у вічному блаженстві, коли душа перебуватиме у раю, щоб возз'єднатися з рідними та близькими у Царстві Небесному. Цими благородними станами продовжується життя на планеті Земля. Роль релігійних/духовних переконань у подоланні суїцидальності є основою/аксіомою. Великим успіхом на цьому шляху є участь у недільних літургіях, церковних таїнствах, а також неабияке значення має бібліотерапія, читання житія святих, перебування у молитві тощо.

Яку модель можна запровадити в нинішніх українських реаліях заради попередження самовбивства? *«Моделювання спроби самогубства: популяційне дослідження випадок-контроль» (С. Фаллах, Ю. Мехрабі, США Назарій.* Фактори ризику суїциду можна використовувати для розробки інструментів для прогнозування та запобігання спробам самогубства. Слід розробити модель для оцінки ризику самогубства, пов'язаного з соціально-економічними, демографічними факторами, станом здоров'я та залежністю від наркотиків. Дослідження типу «випадок-контроль» було проведено серед 15-65-річного населення провінції Голестан, Іран. До групи випадків увійшло 414 осіб із суїцидальною історією у 2019 році, до контрольної групи – 408 осіб без суїцидальних спроб. Було зібрано демографічні дані, дані про психосоціальне здоров'я та наркозалежність. Моделювання проводилось за допомогою багатовимірної логістичної регресії. Було оцінено ефективність моделей прогнозування самогубства та складено номограму ймовірності самогубства. Багатовимірна логістична регресійна модель із віком, статтю, рівнем освіти, рівнем освіти матері, сімейним станом, задоволеністю життям, членством у кіберпросторі, розладами сну, зловживанням алкоголем, наявністю суїцидальних думок, взаємодією статі із задоволеністю життям та взаємодією статі з рівнем освіти матері була найкращою прогностичною моделлю спроби суїциду (AUC = 0,934, ДІ: 0,91 - 0,95). Змінні рівні освіти батька, професії, задоволеності роботою, розміру домогосподарства, фінансового стану, регулярних фізичних вправ, статусу опікуна, історії самоушкодження, історії спроб суїциду в сім'ї, паління та зловживання наркотиками не мали істотного зв'язку зі спробою самогубства. Розроблені моделі можуть допомогти постачальникам психіатричних послуг на ранній стадії виявлення осіб із високим ризиком. Можна краще керувати самогубствами та зменшити їх економічний, соціальний тягар і тягар для здоров'я. [4]. Надзвичайно важливо виявляти фактори ризику суїцидальності. Одним з інструментів прогнозування та запобігання

спробам самогубства може бути модель – «випадок-контроль», коли оцінюються демографічні, соціально-економічні ризики самогубства, стан здоров'я. Важливо піклуватися про психологічне/психосоціальне/ментальне/духовне здоров'я нації/народу та ухилятися від фонових явищ злочинності, наркоманії, проституції, алкоголізму, наркозалежності, паління, татуювання, усіляко розвиваючи у собі образ Божий, прагнучи до святості. Проведення багатовимірних/міждисциплінарних логістичних навчально-виховних операцій неодмінно дасть бажані результати у подоланні регресу особистості. Тут важливий рівень освіти, сімейний стан/повноцінна сім'я, задоволеність життям, членство у колективі, ведення здорового способу життя, «екологія душі», що не допускає суїцидальних думок, взаємодія з природою тощо. Освіта та професія батьків, задоволеність роботою, коли вона приносить духовну та матеріальну насолоду у досягненні потреб та інтересів, розширення фінансових можливостей і всілякий добробут домогосподарства, знижує рівні й тенденцію самоушкодження/суїцидальності, не допускає випадків суїциду у сім'ї. Стан здоров'я вимірюється психічною благополучністю. Важливо зменшити економічний, соціальний потенціал суїцидальності через охорону духовного та фізичного здоров'я народу.

До яких крайностей призводить віртуальна реальність? *«Еміль, або про спустошення: коли віртуальна безмежність зустрічається з внутрішньою порожниною» (А. Вербарт).* Проведений психоаналіз над підлітком Емілем, який не зміг налагодити близьких стосунків і жив у віртуальному світі, плануючи бійню в школі. Для нього віртуальна реальність функціонувала як бездонний контейнер, у якому він був уже не жертвою знущань, а радше богом. Коли безмежжя кіберпростору стикається з чорною дірою в психіці, будь-які фантазії можна втілити у віртуальну реалізацію та дії. Розповідаючи про свою злочестивість, жорстокість, деструктивність і збочення, Еміль міг почати відновлювати свої межі та створити власну автобіографічну розповідь. Згодом він був не в змозі витримати біль від оплакування своєї невразливості та всемогутності [5]. Психоаналіз особистості сучасної дитини дає підстави стверджувати про дві крайності – надмірну замкнутість та розкутість, що проявляється в зухвалості, жорстокості, цинізмі, обмані/брехні, лицемірстві, лукавстві, деструктивності, збоченні, багатьох інших девіаціях та маргінальності, особливо модному зараз боулінгу/цькуванню слабших, через особливий вплив віртуального світу, а також неможливість налагодити близьких/нормальних стосунків з оточенням, надмірною агресією. Кажуть, що Бога не можливо пізнати/заповнити у нашій душі нічим іншим, як самим Богом. Наша внутрішня реальність і

пристрасть є такою, що скільки не давай світських задоволень/насолод, все одно що бездонна віртуальна реальність, контейнер, чорна діра, прірва пекельних потреб особистості. Людина – це глиба, космополіт, Вселенна. Найчастіше у цьому світі вона є жертвою знущань з боку ворога роду людського, який противник нашого спасіння та здобуття вічного блаженства у Раю. Безмежність кіберпростору породжує прогалини у психіці, немислимі гріховні фантазії, що зображені хіба що у фільмах жахів. Однак, що все ж таки може спричинити біль душі, стан покаяння, оплакування своєї гріховності з метою подолання гордині та агресії, через яку, здавалось би, зовнішню невразливість та всемогутність?

Що скажете про моду самоушкоджень за нинішніх умов? *«Соціологічні підходи до самоушкодження» (Дж. Д. Тейлор та ін.).* Розглядається зростаюча соціологічна література про несуїцидальні самоушкодження, коли люди навмисно завдають собі шкоди, ріжучи, спалюючи, дряпаючи або розбиваючи частини свого тіла. Існують труднощі у вивченні само ушкоджень через суперечливі визначення та категоризацію. Порівнюючи самоушкодження з іншими видами поведінки, такими як самогубство, модифікація тіла та самокалічення таке несуїцидальне самоушкодження заслуговує на власну концептуальну категорію. Критичний соціологічний підхід забезпечує цінну противагу медичним і психологічним дослідженням самоушкоджень. Йдеться насамперед про девіантність. Сучасні технології дозволили тим, хто завдає собі шкоди, створювати спільноти підтримки в кіберпросторі, стираючи межу між прихованими та публічними діями. Важливо вивчати майбутні напрями у вивченні самотравм [6]. Сьогодні збільшується кількість несуїцидальних самоушкоджень «членовредительства», коли навмисно завдається собі шкода, через самокалічення та різні модифікації тіла, що наближає факт самогубства. Несуїцидальні самоушкодження за нинішніх умов потребують окремого концептуального наукового вивчення/бачення з позицій медицини/психології/психіатрії/кримінології через специфіку поглиблення девіантності. Сьогодні створюються спільноти підтримки в кіберпросторі щодо пропаганди самоушкоджень. Важливо не допустити самотравм як передумови самогубства.

Яке місце має голос совісті за профілактики/боротьби з суїцидальністю? *«Заклик сумління, риторичні переривання та суперечка щодо евтаназії» (М. Дж. Хайд і К. Руфо).* Еммануель Левінас пише про те, що «поклик сумління» є «первісним дискурсом», що «перериває» рутину та мовні ігри, які допомагають організувати та надати сенс повсякденному існуванню людини. Левінас пропонує спосіб міркувати про взаємозв’язок між покликом сумління та

риторикою. Поклик сумління є: риторичне переривання в його найчистішому вигляді. Пропонується приклад, щоб проілюструвати, як таке переривання проявляється в дискусії щодо виправданості та соціальної прийнятності суїциду за допомогою лікаря. Конкретна риторична трансакція, про яку йдеться, сталася в кіберпросторі і тривала п'ять місяців, а саме коли члени групи громадянських прав людей з обмеженими можливостями, відомої як «Ще не мертві!» здійснили те, що їхні опоненти описали як «вторгнення» в електронний список розсилки, яким керує Організація з дослідження та керівництва евтаназією [7]. Найважливіше при суїцидальних станах волати до «голосу Совісті»/поклику сумління, який вище за рутину мови, розуму, усілякі красномовні слова, та зміщує акценти до серця, душі, сенсу життя людини, моралі/духовності, коли суїцид не прийнятний у будь-якому виді, особливо через евтаназію. Закордонна практика закликає глянути на дітей/людей з обмеженими можливостями під гаслом: «Ще не мертві!». Вважаємо, що така програма може бути запровадженою у нашій державі з метою профілактики суїцидальності.

Висновки. Проблему самогубства важливо вивчати концептуально, якщо хочемо виробити засоби відповідної профілактики. Часто відірваність/абстрагованість від світу, зруйнованість приналежності до колективу через викривлені смисли життя, почуття сорому за власні гріхи сприяють суїцидальності. Булінг у кіберпросторі є менш жорстким ніж цькування у реальному житті. Сьогодні люди/діти відчувають себе більш вільними в Інтернеті, щоб висловити страждання чи отримати підтримку.

Науково-методичні рекомендації як результат проведеного аналізу:

– недоречність меморіалізації самогубців у нашій державі, з метою недопущення вказаної практики як норми, а висвітлення її як аномалії;

– перешкоджання створенню вебсайтів, чат-кімнат, що пропагують самогубства та мають позитивний вплив на суїцидальність дітей;

– постійне вивчення ролі Інтернету в самогубствах дітей;

– зусилля держави спрямувати на «екологію душі» дитини, коли причина суїцидальності прихована не у природних/екологічних/зовнішніх факторах, а у самій людині за принципом: коли руйнується людина зсередини, руйнується все довкола нас;

– профілактика несуїцидальних самоушкоджень через самокалічення та модифікації тіла, що максимально наближено до

самогубства. Слід стояти на сторожі заборони створення відповідних спільнот у кіберпросторі щодо самоушкоджень;

– надання психологічних/психіатричних послуг на ранній стадії виявлення осіб із високим ризиком суїцидальності;

– зменшення економічного, соціального потенціалу суїцидальності;

– визнання особливої ролі релігії та духовності у збереженні найціннішого/найдорожчого – життя людини – задля виконання великої місії в контексті волі Божої, піклування про душу як найдорогоцінніший/найважливіший скарб та досягнення вічного блаженства в Раю, Царстві Небесному;

– проведення постійного психоаналізу дітей через масове перебування у віртуальному світі, що призводить до булінгу у школі чи надмірної замкнутості як ознаки суїцидальності. Людська психіка і свідомість – це бездонний контейнер, що потребує постійного заповнення. Дитина за тих чи інших умов є жертвою багатьох ситуацій/обставин. Безмежність кіберпростору породжує чорні діри у психіці, злочестиві фантазії, могутність та невразливість, жорстокість, деструктивність і збочення. Важливо витримати біль душі чи закам'янілість серця, щоб пом'якшити стани жорстокості покаянням/оплакуванням над власними вчинками;

– найвиправданішою методикою при суїцидальних станах є апелювання до «голосу Совісті»/поклику сумління, що зміщує акценти до серця, душі, сенсу життя людини, коли суїцид не прийнятний у будь-якому виді, особливо що стосується евтаназії. Пропонується глянути на дітей/людей з обмеженими можливостями під гаслом «Ще не мертві!». Вважаємо що така програма може бути запровадженою у нашій державі з метою профілактики суїцидальності;

– діти з обмеженими можливостями нерідко піддаються різного роду знущанням/цькуванням з боку сильніших – як у школі, так і кіберпросторі, що спричиняє симптоми депресії, зумовлює нові ризики та виклики. Тут важливе підвищення рівня вихованості та освіти заради зменшення різноманітних негативних проявів;

– поширення контенту в соціальних мережах, пов'язаного з суїцидами в Інтернеті, свідчить про кризу ідентичності. Кожне життя має унікальну цінність через мету та сенс піклування, заради спільного блага. Головна ціль життя людини – жити заради того, заради чого можна померти;

– зростання впливу соціальних мереж серед дітей спонукає запровадити моніторинг соціальних мереж, щоб запобігти віктимізації, знущанням, переслідуванням та самогубствам дітей. Шкільні психологи повинні запобігати шкоді та загрозам

суїцидальності дітей, а також жорстокості/ворожості поводженню з дитиною чи створення відповідного агресивного середовища;

– аналіз багатьох форумів в онлайн-спільнотах є надзвичайно важливим для визначення тенденцій психічного здоров'я дитини та встановлення відповідного діагнозу сучасного дитячого середовища, симптомів/синдромів, що вимагають відповідних консультацій;

– кіберзалякування спонукає до серйозних психологічних страждань, пов'язаних із суїцидальними думками та спробами самогубства. Кримінологічна політика повинна формувати відповідну правову базу, що стосується відповідної протидії/превенції;

– якщо Інтернет дедалі більше проникає в повсякденне життя та нищить нормальну соціальну взаємодію, слід виробляти етичні та правові норми, щоб усунути гріховний вакуум, зосереджуючись на моральній/правовій стороні регулювання Інтернет-простору, встановленні багатьох заборон тощо;

– важливо виробляти рекомендації щодо боротьби з кіберзалякуванням і кіберпереслідуванням дітей;

– і насамкінець, усунення факторів ризику суїциду через модель запобігання спробам самогубства, «випадок-контроль», коли відбувається негайне реагування на усі можливі тенденції соціально-економічного, демографічного характеру, з особливими акцентами на стан фізичного та духовного, психосоціального здоров'я нації, ухил від регресії особистості через високі рівні освіти, виховання дітей та батьків у кращих вітчизняних традиціях, недопущення надмірного проведення часу в мережі Інтернет, профілактика зловживання слабоалкогольними та алкогольними напоями, наркотиками, бажання жити заради здобуття професії та досягнення вершин у житті, покращення фінансового добробуту, розширення домогосподарства/домоволодіння, щоденна фізична зарядка, що сприяє задоволеністю життям та роботою, не допускає суїцидальних думок, спроб самоушкодження; відмова від зловживання алкоголем та наркотиками, паління й татуювання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Krysinska K. Andriessen K. Online Memorialization and Grief After Suicide: An Analysis of Suicide Memorials on the Internet. *Omega-journal of death and dying*. 2015. № 71(1). PP. 19–47.

2. Shah A. The relationship between elderly suicide rates and the internet: a cross-national study. International journal of social psychiatry. 2010. № 56 (3). PP. 214–219.

3. Krysinska K., Andriessen K., Corveleyn J. Religion and Spirituality in Online Suicide Bereavement An Analysis of Online Memorials. *Crisis-the journal of crisis intervention and suicide prevention*. 2014. № 35(5). PP. 349–356.

4. Fallah S, MehrabiY (...), Nazari SSH. Modeling Suicide Attempt: A Population-Based Case-Control Study. *Iranian journal of psychiatry and behavioral sciences*. 2023. № 17(2).

5. Werbart A. Emile, or on devastation: when virtual boundlessness meets inner emptiness. *Psychoanalytic quarterly*. 2014. № 83(1). PP. 71–96.

6. Taylor JD, Ibañez LM. Sociological Approaches to Self-injury. Sociology compass. 2015. № 9(12). PP. 1005–1014.

7. Hyde MJ, Rufo K. The call of conscience, rhetorical interruptions, and the euthanasia controversy. *Journal of applied communication research*. 2000. № 28(1). PP. 1–23.

COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING AS A TOOL AND GOAL OF TEACHING ENGLISH

Ольга КРІЧКЕР, кандидат історичних наук
Національний університет цивільного захисту України

The growing need for knowledge of foreign languages offers new opportunities for its study through various sources, such as traditional education, travel, study abroad, mass media and the Internet. This, in turn, leads to increased requirements for teaching foreign languages, since the result of learning should be fluency and competence, not just knowledge of syntax and grammar.

On the one hand, teaching has become easier due to the abundance of applications and websites allowing free access to ready-made lessons and worksheets. On the other hand, rapid development of artificial intelligence poses additional challenges for teachers because they sometimes can't assess their students' results.

Language teachers who are consistently and constantly seeking new ways, techniques and methods of teaching mostly agree that whatever sources are used, the emphasis should be on preplanning, structuring and delivering educational materials [1].

In our paper, we propose to consider the concept of the communicative teaching method, its origin and the evolutionary path it has overcome since its appearance in the 1970s.

Some teachers sincerely believe that they use the communicative language teaching method in the educational process, meanwhile being unable to explain what the term «communicative» means: either reducing the number of grammar exercises, or offering open discussions and role-plays to their students, or perhaps teaching them communication? According to the prominent educator, Professor Jack C. Richards «Communicative language teaching can be understood as a set of principles

about the goals of language teaching, how learners learn a language, the kinds of classroom activities that best facilitate learning, and the roles of teachers and learners in the classroom» [2].

The main goal of the communicative language teaching is teaching language competence. This term can best be understood by introducing another one, grammatical competence, which implies knowledge of the language at a level sufficient to compose sentences in the appropriate language, that is, the basic unit of analysis is the sentence. However, in practice, knowledge of the rules of sentence formation does not always mean the ability to use the language accurately and meaningfully in the process of communication, that is, the absence of language competence. The proof is the fact that many illiterate natives can't successfully express their thoughts due to incoherent speech.

Thus, the communicative method of teaching encompasses the following aspects: the ability to use language to achieve a set goal; the ability to choose language tools that correspond to the given situation and its participants (in formal/informal situations, written/oral speech); composing and understanding different types of texts (a story, a report, an interview, an announcement, an invitation etc.); and the ability to maintain a conversation using communicative strategies in case of insufficient mastery of language material.

As far as all spheres change, the process of learning a language was also subjected to transformation over the past 4-6 decades. Previously, until the mid-1990s, the main focus was on mastering the grammatical material. Language learning was considered a mechanical development of language habits, by memorizing and repeating texts, dialogues, tongue twisters, so that students could avoid mistakes. The idea was that learning a language was possible only under the guidance and supervision of a teacher. The fear of mistakes seems to be imprinted in every learner of the Soviet and early independence periods.

The transition to communicative language teaching has led to a departure from traditional methods of teaching a language (memorizing dialogues and texts, and learning grammar patterns by heart) and involving students in new types of work (role-playing, paired activities and group work, drafting projects, creating portfolios, etc.).

In addition, the roles of a teacher and a student have radically changed. Teacher talking time is cut and the speaking activity preference is given to students, i.e., if the role of the teacher earlier was to deliver, explain, and spoonfeed materials to the students, now communication focus is on students working individually or in groups. Teachers should develop a new approach to correcting mistakes and must allow their students to make mistakes and not to fear mistakes because the role of the teacher is facilitating the learning process.

Over the past half century, most educators insisted on reviewing both the curriculum and the methodology of teaching English as a foreign language. The issue has become more pressing at the current stage of its development, which began in the late 1990s and continues to this day.

Since traditional curricula tied grammatical and lexical material to certain topics, there appeared the need to develop new programs that would highlight the new methodology for teaching a foreign language. The new approach pushed grammar to the background and identified the following aspects of language use for mastering communicative competence:

– purpose of learning a language (learning a language for special purposes, for example, for business, occupational health and safety, legal English, traveling, etc.);

– the environment where a language is used (in the office, shop, on the plane, in the armed forces, etc.);

– social roles of students and their future interlocutors (a traveler, an HR manager, a student at a foreign university, a doctor at the hospital, etc.);

– events during which the communication is carried out (daily situations, at work, at a conference, casual and, telephone conversations, business correspondence, etc.);

– language functions, i.e. intention (introduce yourself, describe your plans, give explanations, etc.);

– notions and concepts the speaker needs to know to express themselves on the topic able to express their opinion or participate in a discussion on a given topic (leisure, finance, history, religion, etc.);

– ability to conduct a discourse, knowledge of rhetorics (story-telling, presenting a business plan, etc.);

– the desired level of spoken and written language proficiency;

– a certain amount of lexical and grammatical knowledge sufficient for oral and written communication;

– variants of English that may be useful for communication, for example, American, and British.

These aspects resonated with the goals set by educators who pointed out that the new communicatively oriented curriculum should differentiate between learning a foreign language for general, specific, or professional purposes and create an educational environment to meet students' demands.

The educators who were advocates of the method pointed out that it is much easier to teach a language if the ultimate goal of the process and the role of the speaker in (a lawyer, a fire inspector, a health and safety engineer, etc.) are known. To comply with the promoted idea, language learners' needs were analyzed based on observations, surveys, interviews, to ultimately identify the communicative needs of the future language user

in certain situations. The focus on needs analysis was to identify certain characteristics of the language when it is used for specific, rather than general, purposes. Such differences may encompass differences in the choice of lexical means, grammatical forms, most frequently used types of texts, functions, and needs for special skills. At the present stage, it has become obvious that language learning should be organized according to specific needs of learners. This approach has proven to be the only true and significant way to achieve the best results.

Consequently, since the beginning of the 1990s, the communicative method of teaching has gained particular popularity. Since it describes several general principles based on the concept of communicative competence (as the goal of learning a foreign language), communication-centered curriculum and methodology (as a means of achieving this goal), the communicative method of teaching continues to develop along with a deeper understanding of the language learning process.

Modern theoretical principles of the communicative method of teaching introduce new educational paradigms and traditions, and since they come from different sources, at this stage there has not yet been an agreement on any one set of principles that would characterize modern communicative method. It can be said that the method itself refers to several generally agreed principles that can be applied differently, depending on the educational context, age, level, goal, etc. of those who study.

Thus, we want to present ten basic assumptions regarding the benefits of the use of the communicative method of teaching at the present stage:

– language learning is accelerated when students interact during a meaningful communication process;

– effective learning tasks and exercises provide an opportunity to discuss the meaning of new words and concepts, expand language resources, and see situations of language use;

– communication becomes meaningful through the processing of its components, which must be relevant, memorable, and engaging;

– communication is a holistic process in which various language skills, tools, and techniques are often used;

– language learning is accelerated through the use of inductive teaching methods and heuristic learning technologies;

– language learning is a gradual process that includes creative use of language and making mistakes (students should understand that making mistakes is an integral part of the learning process);

– students should seek their own way to master the language, and they can have different needs and motives for learning a foreign language in different periods;

– a successful learning process is based on the use of effective learning and communication strategies;

– teacher acts as an assistant and coordinator of the learning process and creates a friendly environment in the classroom that promotes learning and provides students with the opportunity to practice language and analyze its use;

– a learning group is a community that learns by cooperating and exchanging deeply personal experiences.

The paradigm shift in the communicative learning method has led to a new perception of language learning, the most significant of which are:

– student autonomy: the student is allowed to choose what and how to study. Learning takes place in small groups, the participants of which assess their results on their own;

– the social nature of the learning process: the need for joint participation in the learning process, which itself is a social activity, is emphasized;

– interdisciplinary connections: foreign language texts and tasks resonate with other disciplines studied at universities;

– focus on the goal, which is considered the driving force of learning;

– the choice of various learning strategies and approaches to students with different levels of knowledge;

– the development of analytical skills, abilities: language learning should be considered as a way to develop students' intellectual abilities, their ability to think critically and creatively;

– alternative methods of assessing knowledge: keeping journals of observations and interviews, folders and cases that will clearly show what students have achieved in the learning process (which is much easier with Google Classrooms);

– teacher-researcher: teacher acts as coordinators who are constantly searching for new forms of teaching to achieve the goals of students.

As Jack C. Richards suggests in his paper on the issue «today communicative language teaching can be seen as describing a set of core principles about language learning and teaching, …, assumptions which can be applied in different ways and which address different aspects of the processes of teaching and learning» [2].

Thanks to the shift to the communicative language teaching in recent decades, there have emerged new hacks in teaching foreign languages that allow for interaction between the teacher and the student through the language, building the rapport with learner by providing support, and a freer communication practice, discussion, experimentation and opportunity to express thoughts and ideas differently.

Thus, the communicative approach to language teaching has not shown its full potential yet. However, according to many scientists, it remains the leading and most promising method of teaching foreign languages and the situation is not likely to change until it can satisfy the needs and help teachers and students achieve their educational goals.

REFERENCES

1. Willis, J., Willis, D. Challenge and Change in Language Teaching. Oxford: Heinemann. URL: https://booksreadify.com/download/challenge-and-change-in-language-teaching-by-jane-willis-4915867

2. Jack C. Richards. Communicative Language Teaching Today. URL: https://www.professorjackrichards.com/wp-content/uploads/ Richards-Communicative-Language.pdf

3. Козак М. В. Комунікативний метод навчання іноземних мов// *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка, соціальна робота"*. Випуск 32. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/11335/1/КОМУНІКАТИВНИЙ МЕТОД НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ.pdf

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Інна ЛЕВЧЕНКО, доктор історичних наук, професор
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

Одним із стратегічних завдань вищої освіти є створення умов для формування освіченої, творчої особи громадянина України, а також для реалізації його природних задатків та можливостей в освітньому процесі. У формуванні особистості здобувача вищої освіти, майбутнього фахівця професійної освіти, значна роль належить гуманітарній освіті.

Вищі навчальні заклади України є актуальною проблемою сучасної педагогічної науки. В Україні вона виникає у процесі вирішення теоретичних та практичних завдань реформування освіти.

Довгий час у закладах вищої освіти формувався такий підхід, при якому основна увага приділялася технічним дисциплінам, тоді як суспільствознавчі та гуманітарні навчальні дисципліни вважалися другорядними. Не заперечуючи прагматичних досягнень такого підходу до професійної освіти, слід зазначити, що недостатньо враховувався той факт, що здобувачі закладів вищої освіти – це майбутні керівники виробництва, головними завданнями яких можуть бути проблемні ситуації з людьми, а не тільки прийняття

технічних рішень. Існує проблема невідповідності технічного прогресу духовному. Слід мати на увазі, що вузькоспеціальна підготовка старіє так же швидко, як і устаткування, наукові методики, технології. А соціологічні опитування показують, що лише 15 відсотків успіху керівника залежить від його професійного навчання, інші – від його вміння спілкуватися з колегами, від його особистих якостей та здібностей керувати людьми [4].

Міністерство освіти України проводить активну політику, спрямовану на гуманізацію усієї вищої освіти. Необхідно по-справжньому підняти рейтинг гуманітарних предметів, показати природність гуманітарного знання як викладачам, так і студентам закладів вищої освіти. Адже фактично «тільки гуманітарні предмети в системі освіти сьогодні сприяють розвитку в людині людського початку: моральності, відповідальності, совісті, толерантності тощо» [2, 159].

Цей процес насамперед залежить від якості викладання гуманітарних дисциплін, які мають сприяти гуманному сприйманню оточуючого світу умовах сьогодення. Тому кожен викладач гуманітарного профілю повинен знати та застосовувати сучасні ефективні методики викладання, постійно вдосконалювати процес управління навчанням, спираючись на його основні функції (мотиваційну, стимулюючу, організаційну, контрольну). Однак у практиці підготовки майбутніх фахівців професійної освіти спостерігається факт опори викладачів лише на вирішення завдань щодо формування професійної свідомості без повороту її на своє «Я» [5]. Це зумовлює важливість розробки гуманітарної концепції підготовки фахівців, яка була б спрямована на розвиток професійної свідомості та самосвідомості здобувача вищої освіти та створення ефективної системи управління гуманітарною підготовкою майбутніх фахівців.

М. Добрускін зазначає, що сьогодні суттєво зросла необхідність посилення співпраці між викладачами гуманітарних та природничих дисциплін, що розвивається за кількома напрямками: проведення спільних науково-методичних конференцій, розробка міждисциплінарних курсів тощо. [3, 20].

Таким чином, поєднання гуманітарної підготовки з професійною кваліфікацією майбутніх фахівців – одна з найактуальніших проблем діяльності закладів професійно-технічної освіти.

Теоретичні засади щодо особливостей наукового забезпечення управління підготовкою у професійній освіті започатковані наступними провідними науковцями: Л. Васильченко, Р. Вдовиченко, Т. Сорочак, В.Стельмашенко та ін. Формуванню професійних,

управлінських, комунікативних навичок майбутніх фахівців присвятили свої праці А. Лапузіна, С. Резнік, Т. Рукас, І. Хом'юк, М. Добрускін та ін.

Мета даної статті полягає у висвітленні важливості викладання гуманітарних дисциплін у рамках програми підготовки майбутніх

Фахівців професійної освіти, яка посилювала б зв'язок між фундаментальною та гуманітарною складовою професійної освіти в системі вищої та стимулювати розвиток особистості майбутнього фахівця, його творчих здібностей та культурного зростання.

Професійна кваліфікація повинна включати не тільки професійну майстерність, а й професійну соціалізацію. Вирішенню цього питання сприяють два основні напрями формування змісту навчання. По-перше, це формування особистості самого студента, розвиток його індивідуальних якостей та особливостей, а по-друге – засвоєння ним знань конкретних технологій за спеціальністю, які в майбутньому стануть засобом та змістом його професійної діяльності [6].

Серед головних структурних елементів гуманітарної освіти виділяються: філософська, політична та соціологічна, історична, культурологічна, філологічна, етична та естетична складові; еколого-природна та економічна підготовка; правова освіта; психолого-педагогічна підготовка; система знань та навичок, що забезпечують здоровий спосіб життя. Розмірковуючи про викладання гуманітарних предметів, перш за все, потрібно подумати про те, який важливий внесок ці дисципліни вносять у творчий потенціал, культурний та етичний розвиток здобувача освіти.

Сьогодні в українських закладах вищої освіти спостерігається ізольованість гуманітарного циклу дисциплін (історія, педагогіка, етика, філософія, політологія, психологія, культурологія та ін.) від професійно спрямованого, що згубно впливає на становлення особистості фахівця, який не має духовної спадщини та не має навичок екстраполяції досягнень у галузі інших наук на сферу своєї діяльності. Якщо в умовах ринку праці вимоги до професійної підготовки постійно зростають, то гуманітарний комплекс наук конкуренції з спеціальними дисциплінами не витримує.

О. Музальов розглядає три етапи професійного становлення здобувачів освіти під час навчання гуманітарним дисциплінам у закладі вищої освіти:

– загальнотеоретичний, який підвищує загальний розвиток студентів;

– орієнтовано-професійний, що формує вміння синтезувати в цілісні системи гуманітарні знання та моделювати технічні процеси;

– загально-професійний, який формує вміння студентів синтезувати шляхом теоретичних узагальнень гуманітарні та загально-професійні знання у цілісні системи [5, 193].

Гуманізація та гуманітаризація освіти мають відроджувати єдність культури та освіти. Майбутньому фахівцю професійної освіти, наприклад, необхідно зрозуміти, де закінчується технічний прогрес. Будь-який фахівець повинен відчувати, де починаються моральні аспекти його діяльності, та в чому полягає його особиста відповідальність за її результати.

Від гуманізації освіти великою мірою залежить інтелектуально-творчий потенціал особистості. Гуманітарна підготовка має спрямувати на виховання індивіда як активного та вольового суб'єкта, здатного до самостійних зусиль у навчанні. А сучасні методи викладання гуманітарних дисциплін частіше затемнюють зміст, ніж розкривають його. Це добре відчувається на прикладі студентів, які здатні передати все те, що їм викладали, але не в змозі використати отримані знання у новій ситуації, їх знання скоріше визначаються шириною охоплення, ніж глибиною розуміння [5].

ЗВО має вчити здобувача освіти мати власну думку, має стати школою мислення, а не школою запам'ятовування та відтворення інформації. Потреба у самоосвіті, у духовній самостійності, критична спрямованість мислення – це риси, які необхідно прищепити сучасній молоді. Це складові гуманітарної культури, яка формується на всіх рівнях педагогічного процесу у навчальній, науковій та культурній діяльності студентів, і є однією із складових загальної культури спеціалістів. При цьому освіта та виховання є основою, яка формує тенденції гуманізації суспільства, його основні якісні характеристики, рівень цивілізованості.

Варто зауважити на основних принципах гуманітаризації, а саме загальнонаукових: фундаментальність, системність у зв'язках із досягненнями природничих, технічних, технологічних наук, єдність історичного та логічного, національного та загальнолюдського, суспільного та особистого, теорії та практики навчання та виховання в їх творчій діяльності.

Таким чином, сучасна гуманітарна освіта покликана ознайомити здобувачів освіти із накопиченим світових культурних знань про людське суспільство, із сутністю культури як світу людини, формуючи у молодого фахівця високі гуманістичні якості цивілізованого товариства.

Місце та роль гуманітарних дисциплін характеризується їх впливом на процес соціалізації. Вони мають допомогти студенту зрозуміти себе; з'ясувати психологічні механізми поведінки, визначити місце та роль людини в суспільстві; освоїти здобутки

світової та української культури; навчитися цивілізованого спілкування з навколишнім середовищем; навчитися мислити, зрозуміти цілісність та багатовимірність світу, сенс людського буття.

Отже, гуманітарна освіта має формувати наукове бачення сутності та механізмів соціалізації, а також допомогти адекватно оцінити можливості для своєї самореалізації.

Крім того, гуманітарні дисципліни повинні бути теоретичною основою реформи виховання, науковим забезпеченням його гуманізації. Інакше висловлюючись, гуманітарні дисципліни мають озброювати освітян методологією наукового бачення. У такому контексті зв'язок спеціальних та гуманітарних дисциплін допоможе реальному баченню об'єкта виховання, адекватне уявленню про вплив конкретних умов соціального життя, розуміння місця та виховання в суспільстві, їх функцій та ролі у соціальних процесах.

Все це необхідно враховувати в процесі роботи із здобувачами вищої освіти. Саме тому важливо розробити концепцію гуманітарної підготовки фахівців, яка була б спрямована на розвиток професійної свідомості та самосвідомості студента.

Таким чином, без виховання моральності та культури особистості справжнього творчого фахівця-професіонала та керівника підготувати неможливо, адже це виховується у процесі вивчення гуманітарних наук.

Вирішення цих проблем багато в чому залежить від змісту та методики навчання майбутніх фахівців професійної підготовки. Основною метою професійної освіти є підготовка кваліфікованого спеціаліста, конкурентного на ринку праці та здатного до ефективної професійної роботи зі спеціальності. В основі освіти повинні лежати не лише навчальні дисципліни, як свідчить досвід світової освіти, а й гуманітарні предмети, які сприятимуть розвитку якостей особистості.

Дисципліни гуманітарного та соціально-економічного циклу дозволяють

формувати такі компетенції фахівця, без яких немислимо подальший інноваційний та стабільний розвиток суспільства. Наприклад, письмова та усна комунікація, здатність до критики та самокритики, здатність працювати в команді, навички міжособистісних відносин, здатність спілкуватися з фахівцями з інших областей, здатність працювати в міжнародному середовищі, здатність адаптуватися до нових ситуацій, лідерство, розробка та управління проектами, ініціативність та підприємницький дух, турбота про якість, прагнення до успіху та ін.

Під час інноваційної діяльності дотримуватися суто вузької спеціалізації просто не гуманно, так як надконцентрація на одному предметі помітно знижує здатність до самореалізації, а так само

потенціал соціальної та інтелектуальної мобільності. Уміння вільно орієнтуватися в актуальних проблемах сучасності сприяють не тільки самореалізації людини, а й моральному задоволенню, що відбивається на продуктивності праці, а отже, і на ефективності роботи підприємств держави загалом.

Деякі запитують, а чи потрібні у вищій школі гуманітарні дисципліни? Адже на перший погляд може здатися, що особистість студента сформована та не підлягає будь-яким деформаціям. Чим допомагають нам такі дисципліни, як філософія, історія, культурологія, етика, психологія, філологія та інші гуманітарні дисципліни? Відповідь лежить на поверхні. Насправді досить лише згадати біологічну будову організму людини. Людина являє собою систему взаємодії біологічних процесів, неповторною особою, у якої індивідуальні характеристики показників фізіологічних процесів та психічної діяльності надзвичайно високі. Мозок людини є свого роду центром сприйняття та посилання сигналів, які безпосередньо впливають на роботу всіх складових організму. Спочатку було сказано, що організм це система, яка не може працювати односторонньо, всі елементи взаємопов'язані та мають безпосередній вплив один на одного.

У рамках досліджуваної теми проведемо аналогію: мозок - це особистість, яка формується на основі зовнішніх і внутрішніх факторів і взаємодіє з інформацією, що надходить. Органи виступають джерелами інформації, яка своєю чергою є пасивним чи активним подразником. Так ось ця інформація, що надходить із різних джерел, не є однотипною, вона передається каналами в центр і структурує всю подальшу діяльність індивіда. Дуже просто працювати в одній галузі, дотримуючись стандартів, за умови, що не виникне жодних збоїв, іншими словами, не стикаючись з форс-мажорними обставинами, як в економічному так і соціальному середовищі.

Але практика свідчить, що ми живемо в утопічному світі. З часом відбувається ряд змін, що включає у собі технологічний прогрес, інноваційну діяльність, розширення можливостей, що, однак, деформує реальність. І завдання вищої школи полягає у підготовці студентів до можливості впливати на те, що відбувається.

Соціум цілісна система, людина – елемент цієї системи, взаємодія один з одним, де створюються умови для існування людей. Ці умови можуть бути як позитивними, так і негативними. Ось тут і з'являється питання щодо розгляду гуманітарної освіти. Вміння діяти не за інструкцією, орієнтуватися в незнайомому середовищі діяльності, швидко та аргументовано відстоювати свої позиції є свого роду результатом керованої динамічної системи «вхід – вихід», тобто «інформаційний потік дисциплін – результат як цілісна система».

Якість освіти – багатоаспектне явище і краще говорити не про якість, а про якості, які рекомендують експерти. Відповідно до цього підходу, якість освіти випускника вищого навчального закладу можна розглядати як відповідність прийняту в освітній доктрині, яка відповідатиме соціальним вимогам та нормам.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вознюк О. Інтегральний підхід до аналізу проблем професійної освіти // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2009. № 2. С. 11—20.
2. Гончаренко С. У. Гуманізація освіти // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. С. 156—158.
3. Зязюн І. А. Концептуальні засади теорії освіти в Україні // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2000. №1. С. 10—24.
4. Куцевол О. М. Роль креативного середовища у формуванні творчої особистості в її онтогенезі // Креативна педагогіка: наук.-метод. зб. / Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Вінниця, 2010. Вип. 1. С. 63—68.
5. Музальов О. О. Професійна адаптація майбутніх фахівців у процесі культурологічної підготовки : навч.-метод. посіб. для викладачів та учнів / О. Музальов, А. Шиделко. Львів, 2009. 202 с.
6. Руденко Л. А. Роль української філософської та культурологічної думки в розвитку національної ідеї // Товариство «Рідна школа» : історія і сучасність: наук. альм. / Упоряд. і наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів: Вид-во Львів. край. т-ва «Рідна школа», каф. загальної та соціальної педагогіки ЛНУ ім. Івана Франка, 2007. Ч. 4. С. 71—80.

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ

Інна МАРУШ, викладач
Черкаська медична академія

Професійні навички майбутніх фахівців є результатом їх тривалої та рівневої підготовки у закладах вищої освіти. Особливу роль у цьому контексті мають інтерактивні технології. Традиційні методи освіти часто не передбачають їх активного використання в освітньому процесі, проте наукові дослідження підтверджують, що інтерактивні технології сприяють розвитку навичок роботи з інформацією, зокрема щодо структуризації та узагальненні даних, через осмислене відображення власних дій і побудову причинно-наслідкових зв’язків шляхом рефлексії на власні дії. Вміння методично

послідовно і чітко організувати освітній процес сприяє якісному формуванню практичних навичок у майбутніх медиків.

Розглянемо трактування терміна «методика». За визначенням І. Добранравової, методика – це система прийомів і способів дослідження педагогічного явища, яка включає різні форми роботи з матеріалом, що, завдяки вибраній методології, сприяють досягненню визначених цілей [1]. В. Медвідь розглядає методику як набір методів виконання певних операцій [2], а О. Туриніна вважає її конкретним втіленням взаємодії між суб'єктом і об'єктом дослідження в процесі виконання певної процедури, з урахуванням отриманих результатів [3]. Одним із важливих завдань сучасної освіти є підготовка студентів-медиків за допомогою різних видів діяльності, що сприяють формуванню клінічного мислення у майбутніх фахівців [4]. Таким чином, для ефективного розвитку професійних здібностей у студентів-медиків необхідно організувати освітній процес і вибрати методи, які в комплексі дозволять успішно вирішити поставлені завдання.

На нашу думку, для формування професійних умінь майбутніх медичних працівників необхідно забезпечити відповідне змістовно-методичне наповнення навчального процесу, методичні аспекти якого дозволяють ефективно подати інформацію, використовуючи відповідні форми та методи навчання. Їх поєднання повинно створити педагогічну систему, спрямовану на формування аналітичних знань і навичок, що є основою критичного мислення. Процес фахової підготовки є поетапним, де кожен наступний етап ґрунтується на результатах попереднього, тому методичне забезпечення повинно мати логічну послідовність та послідовно готувати майбутніх фахівців до практичної діяльності.

Студіювання наукових робіт дослідників дозволило вивчити це питання під призмою різноманіття підходів. Так М. Началова вважає, що процес формування практичних умінь має такі етапи: мета, мотивація, зразок, операція, результат і корекція. Вона виокремлює такі ключові стадії: знайомство з певною дією, здатність застосовувати знання на практиці, вдосконалення навичок та їх творче використання в нестандартних ситуаціях. Такий підхід дозволяє ефективно керувати пізнавальною діяльністю здобувача [5]. Дослідники найчастіше виокремлюють три основні етапи: інформаційно-теоретичний, процесуально-діяльнісний та аналітико-корекційний. На першому етапі важливим є формування в майбутнього фахівця мотивації до розвитку аналітичних навичок, що лежать в основі практичних умінь. Другий етап передбачає освоєння основних та професійних знань, що стосуються суті та методів

професійної діяльності. Третій етап зосереджений на розвитку самооцінки та корекції власної діяльності [6].

Ми виділяємо такі етапи: інформаційно-підготовчий, змістовно-праксеологічний та рефлексивно-корекційний. Інформаційно-підготовчий етап спрямований на створення позитивного ставлення до інформації як основи для здобуття нових знань. Він включає переконання медичного працівника в необхідності розвитку навичок ефективного пошуку, акцентуючи увагу на значущості формування ціннісного ставлення до інформаційних ресурсів та стратегій вдосконалення аналітичних здібностей для досягнення успіху в аналітичній діяльності, що є основою формою професійних здібностей.

Змістовно-праксеологічний етап здійснюється під час оволодіння знаннями з пошуку інформації через самостійну роботу над завданнями різного рівня складності. Завдання побудовані так, щоб розвивати всі складові аналітичної компетентності, забезпечуючи постійну увагу здобувачів освіти, сприяючи виявленню проблем та знаходженню оптимальних рішень. Ключовим є вміння викладача створити завдання, що відповідають змісту, грамотно їх подати, щоб забезпечити зрозумілість логіки виконання, підвищити мотивацію студентів і сприяти розвитку комунікаційних навичок серед учасників освітнього процесу. В умовах змішаного навчання студентам надається можливість удосконалювати навички пошуку та збору інформації під час практичних занять, виконуючи пошукові завдання за допомогою електронного каталогу бібліотеки вищого навчального закладу, універсальних пошукових систем та відкритих онлайн-сервісів. Таким чином, майбутні медичні фахівці розвивають здатність до аналізу інформації – виділяти ключові аспекти, порівнювати, узагальнювати та структурувати її, формулювати обґрунтовані висновки та прогнозувати наслідки.

Рефлексивно-корекційний етап реалізується через осмислення результатів аналітичної діяльності майбутнього медичного працівника. Ключовим є розуміння важливості, достовірності та практичної цінності отриманої під час навчання інформації, а також ідентифікація тих аспектів проблеми, що залишаються нерозв'язаними, та визначення тем, які потребують подальшого вивчення для досягнення значущих результатів. Окрему увагу приділяють аналізу комунікативних стратегій: оцінюється ефективність взаємодії з пацієнтами та колегами, визначаються можливі помилки та розробляються методи їх запобігання у майбутньому.

Послідовність етапів сприяє формуванню системи знань про стратегії аналітичної компетентності та усвідомленню її важливості

для професійної підготовки та майбутньої практичної діяльності. Основною метою є підтримка і зміцнення внутрішньої відповідальності майбутніх медичних фахівців у роботі з інформацією під час її пошуку. Завдання на цьому етапі повинні бути професійно орієнтованими, цікавими та орієнтованими на досягнення кінцевої мети. Важливу роль у мотивації відіграє усвідомлення здобувачами необхідності навичок роботи з інформацією, вміння презентувати її у вигляді структурно-логічних схем, графіків або діаграм, що дає змогу оцінити переваги такої подачі порівняно з традиційним текстом. Таким чином, здобувачі розвивають навички візуалізації навчального матеріалу, що допомагає структурувати інформацію та оволодіти інформаційно-аналітичними вміннями. Наприклад, патогенез розвитку захворювання можна подати як текст чи як структурно-логічну схему, що дозволяє здобувачеві після опрацювання матеріалу організувати й узагальнити інформацію. Так здобувач створює інформаційні блоки, виділяє ключові аспекти та готується до подальших аналітичних операцій.

Отже, така методична особливість, як послідовність епапів у формуванні практичних умінь сприяє підготовці здобувачів до розуміння важливості розвитку навичок виокремлення основних аспектів, систематизації матеріалу, аналізу окремих елементів процесу та розуміння їх суті для ефективного вирішення завдань. Професійно спрямовані, практично значущі завдання сприяють формуванню когнітивних здібностей, впливають на мотивацію (оскільки чим більше я володію знаннями в певній сфері, тим більше шляхів і варіантів вирішення проблем відкривається), вони мають практичне значення та орієнтовані на потреби здобувача. Зважаючи на великий обсяг інформації в завданнях, здобувач має бути готовий до графічної організації матеріалу — освоїти створення таблиць, структурно-логічних схем, упорядковувати інформацію в вигляді графіків або малюнків. Таким чином, здобувачі починають активно опрацьовувати зміст завдань ще на етапі підготовки до їх виконання.

Серед методів організації практичних та лекційних занять доцільно застосовувати активні методи навчання: кейс-метод, метод проєктів, метод вирішення ситуаційних/проблемних завдань.

Кейс-метод є ефективним інструментом для розвитку аналітичних здібностей, оскільки включає елементи дослідницької роботи, пошуку інформації, її структурування та узагальнення, що дозволяє створити на основі цього власний алгоритм дій для успішного вирішення поставленої проблеми. На нашу думку, він є надзвичайно корисним для розвитку аналітичних навичок у майбутніх медичних фахівців. Кейс-метод включає компоненти, що сприяють формуванню професіоналізму та стимулюють позитивну

мотивацію у студентів під час навчального процесу. Особливість кейс-методу полягає в моделюванні ситуацій, які не мають «запрограмованих» відповідей, а здобувач має самостійно знайти рішення, виражаючи й обґрунтовуючи власну точку зору або приймаючи колективне рішення. Цей метод був вперше використаний на початку ХХ століття в Гарварді у галузях права та медицини, де він показав свою ефективність і з того часу набув широкого застосування в освітньому процесі.

Метод проєктів займає одну з ключових позицій у розвитку здатності презентувати та захищати результати інформаційно - аналітичної діяльності. Він базується на стимулюванні пізнавальних і професійних інтересів. студентів-медиків, коли ті самостійно створюють свої знання, навчаються презентувати їх перед колегами та аргументувати практичну значущість. Цей метод орієнтований на розуміння важливості знань, розвиток мотивації до практичної діяльності медичних працівників, а також на вивчення змісту та аналіз власної професійної діяльності. Розроблення проєкту проходить кілька етапів: виявлення та формулювання проблеми, створення гіпотези, збір і обробка інформації, обговорення та перевірка гіпотези, узагальнення понять і впровадження результатів. Отже, метод проєктів є невід'ємним елементом формування дослідницьких навичок у здобувачів (наприклад, моделювання запального процесу при ушкодженні щитоподібної залози іонізуючим випромінюванням).

Метод ситуативного навчання, який реалізується через розв'язання ситуаційних завдань, включає в себе як аналітичні, так і пізнавальні компоненти. Аналітичні навички орієнтовані на структурування проблемних ситуацій, виокремлення різних типів проблем, їх класифікацію, аналіз причин виникнення та моделювання шляхів вирішення, а також прогнозування можливих наслідків. Пізнавальний аспект цього методу зосереджений на формуванні основних знань, орієнтуючи навчання на здобуття інформації. Такий підхід базується на ситуаційній істині, яка полягає у знаходженні рішення конкретної проблеми.

Комплексне використання раніше розглянутих методів у процесі професійної підготовки медичних працівників сприяє формуванню низки важливих компетенцій:

– інформаційної – здатність ефективно знаходити, обробляти, аналізувати та узагальнювати інформацію;

– аналітичної – вміння робити обґрунтовані висновки на основі аналізу даних;

– комунікативної – навички ведення конструктивних дискусій, чіткої та зрозумілої передачі власних думок, аргументації та переконання опонентів;

– творчої – здатність генерувати гіпотези і розробляти методи їх перевірки;

– практичної – усвідомлення клінічного значення досліджуваних явищ;

– рефлексивної –здатність до самоаналізу, виявлення помилок і розробки стратегій їх виправлення.

Отже, методичними особливостями організації освітнього процесу є послідовна реалізація роботи з інформаційними джерелами, використання практично спрямованих змістовно цілісних та цікавих для здобувача завдань, також застосування активних методів навчання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Методологія та організація наукових досліджень навчальний посібник / за ред. Добронравової І. С. (ч. 1), Руденко О. В. (ч. 2). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2018. 607 с.

2. Медвідь В. Ю., Данько Ю. І., Коблянська І. І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях): навчальний посібник. Суми : СНАУ, 2020. 220 с.

3. Організаційно-педагогічні умови формування соціокомунікативної компетентності майбутніх лікарів-психологів в процесі їхньої професійної підготовки / Шевчук Т. І., Чорна В. В., Хлєстова С. С. та ін. Вісник Вінницького національного медичного університету. 2023. Т. 27, No 3. С. 430-436. URL: https://dspace.vnmu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/6278/%D0%A8%D0%B5%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 5.02.2024).

4. Жорова І. Я., Маруш І. В. Організаційно-педагогічні аспекти формування професійної компетентності майбутніх фахівців медичного профілю. Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти». 2024. Вип. 56. С. 38–43.

5. Началова М. А. Інформаційно-аналітичний супровід роботи з удосконалення навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Рівне, 2002. 311 с.

6. Ісичко Л. Особливості впровадження дистанційної форми навчання у ВНЗ України. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2014. Вип. 47. С. 73–77.

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ЗАСОБАМИ ВЗАЄМОДІЇ НЕТРАДИЦІЙНИИХ ВИДІВ ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНОГО ОБРАЗОТВОРЕННЯ

Юлія МИХАЙЛИЧЕНКО, вихователь
Сумський дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 6 «Метелик»

Постановка проблеми. Дошкільне дитинство – дуже важливий період у житті дітей. Чим різноманітніше дитяча діяльність, тим успішніше йде різнобічний розвиток дитини, реалізуються її потенційні можливості і перші прояви творчості. Саме діяльність з художньо-продуктивного образотворення засобами взаємодії нетрадиційних технік та методів сприяє формуванню творчої особистості дошкільників, є однією з найбільш близьких і доступних видів роботи з дітьми у дитячому садку. Тому заклад дошкільної освіти повинен створювати належні умови для повноцінного й активного розвитку ініціативної творчої особистості, використання нетрадиційних технік в образотворчій діяльності. Це вимагає від педагогів нових підходів щодо організації освітнього процесу, пошуку можливості для відкриттів та творчості дітей дошкільного віку, що є одним з ключових завдань сучасної дошкільної освіти.

Аналіз останніх публікацій. Проблемою розвитку дитячої образотворчості займалися В. Кірієнко, Н. Різдвяна, В. Рогозіна [5] та ін.. Зокрема, розвитком творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання – Л. Шульга [7].

Використання нетрадиційних технік малювання на практиці описали О. Борук, В. Дуб'ячіна [2], Л. Полякова [4], М. Демчук, можливості новітніх технологій в зображувальній діяльності з'ясовувала Н. Скрипка.

Сьогодні активно досліджуються педагогами-практиками особливості роботи з різними матеріалами у процесі художньо-продуктивної образотворчої діяльності дошкільників з використанням таких видів творчості як ліплення (В. Рагозіна) [6], та аплікація й конструювання (Н. Янчевська) [8]. Але питання можливостей різних видів художньо-продуктивної образотворчої діяльності у формування творчої особистості дошкільників залишається актуальним для вихователів дошкільних закладів.

Виклад основного матеріалу. Художньо-продуктивна діяльність дитини дошкільного віку є провідною у змісті освітнього напряму «Дитина у світі мистецтва» Базового компоненту дошкільної освіти (2021, нова редакція) [1], діючих програм навчання і виховання дошкільнят.

У процесі художньо-продуктивної діяльності у дитини дошкільного віку має сформуватися мистецько-творча компетентність, яка виявляється у здатності дитини практично реалізувати свій художньо-естетичний потенціал для отримання бажаного результату творчої діяльності [1, с. 21].

У дошкільному закладі відбувається ознайомлення дітей з різними видами художньо-продуктивної образотворчої діяльності, такими як малювання, ліплення, аплікація та конструювання. Кожен з цих видів має свої можливості для формування творчої особистості дошкільника.

Сьогодні в художньо-продуктивній образотворчій діяльності дошкільників все частіше застосовуються нетрадиційні техніки виконання творчих художніх робіт, які мотивують до образотворчості та сприяють формуванню творчої особистості дітей дошкільного віку. Нетрадиційні, тобто нові техніки художньо-продуктивного образотворення є досить ефективними для розвитку творчості дошкільників та допомагають краще розкрити їх творчі здібності.

Творчі здібності – це здатність дивуватися, пізнавати, вміння знаходити вихід із нестандартних ситуацій, це спрямованість на відкриття нового, незвичного, оригінального [7, с. 16].

Фахівцями (В. Рогозіна, Л. Шульга) визначені характеристики творчості дитини: швидкість думки, гнучкість мислення, оригінальність ідей та рішень, сміливість, надзвичайна допитливість і цікавість, здатність до значної концентрації уваги протягом тривалого часу, стійкі бажання робити все по-своєму, незалежність дій і думок, винахідливість тощо [5; 7].

У розвитку творчих здібностей дітей важливішим є не прагнення здобути кінцевий результат, а сам процес діяльності – експериментування. Оскільки саме діяльність визначає розвиток дитини, настав час переорієнтувати освітній процес зі словесного, монологічного керівництва поведінкою і заняттями дітей на організацію діалогічної взаємодії в парах «дитина – дорослий» або мікрогрупах «дитина – діти», «діти – діти» в ході різних видів діяльності дітей (замість монологічних вказівок вихователя – діалогічна взаємодія з дітьми) [7, с. 34].

Можливість організації творчої діяльності дітей у різних видах освітнього процесу надають саме нетрадиційні техніки художньо-продуктивної образотворчої діяльності. Тому наша діяльність спрямована на пошук нових нетрадиційних технік, методів, прийомів та форм зображувальної діяльності (малювання, ліплення, вироби з паперу, пошукова діяльність та експериментування) і активне запровадження у практику роботи з дошкільниками.

В організації художньо-продуктивної образотворчої діяльності дошкільників надзвичайно важливим інструментом є матеріали, якими творять діти. Обов'язково повинні бути пензлі різних розмірів з гарним ворсом, різний папір для малювання, олівці – прості та різнокольорові, крейда, воскові олівці, фломастери, маркери, фарбами гуаш та акварель. Актуальним у куточку творчості є розмістити матеріали природні та викидні. Природній матеріал, який полюбляють використовувати діти – це висушене листя, квіти, різноманітні гілочки, шишки, пісок, каміння, ракушки, шкаралупи з горіха і багато іншого, це все залежить від фантазії дітей та вихователя. Викидний матеріал, завдяки якому створюються цікаві роботи – туби з під серветок, ґудзики, пакети, соломинки для коктейлів, одноразові ложки та виделки, губка для посуду, пінопласт, зубочистки, щітки, ватні диски та палички, плівка для обмотування крихких речей в пупирках, свічки, фольга, харчові барвники, різноманітні кришки та пробки, нитки та стрічки, коробки з сірників, клей ПВА [4, с. 45].

Нетрадиційні техніки художньо-продуктивної образотворчої діяльності прості в технічному плані, тому діти легко їх засвоюють і отримують задоволення від результатів. Також такі техніки дають дітям унікальні можливості для експериментування, пошуків образів, сміливих втілень на папері незвичайних фантазій, вражень, думок, а також відкривають широкі можливості для розвитку уяви і творчих здібностей дітей.

Існує безліч нетрадиційних технік малювання як одного з виду художньо-продуктивної образотворчої діяльності, які ми використовуємо у нашому дошкільному закладі освіти, а саме:

- малювання пальчиками-пензлями;
- малювання долоньками та ступнями;
- набризки на папері;
- малювання на зім'ятому папері;
- малювання на вологому папері;
- малювання зубною щіткою;
- малювання поролоном;
- виготовлення та малювання штампами;
- малювання манкою тощо.

Опанування нетрадиційними техніками малювання дає змогу маленькім художникам відійти від предметного зображення, виразити у малюнку свої почуття й емоції, дарує свободу діяльності, вселяє впевненість дітей у своїх силах.

Наприклад, малюючи пальцями або долонею, діти нашої групи виявляють яскраві емоції при тактильних контактах з фарбою, папером, водою та отримують від цього насолоду. Тематика таких

малюнків є надзвичайно широкою: «Тюльпани», «Дерево влітку», «Весняне дерево», «Весняний дощик», «Мімоза», «Кущ калини», «Снігопад», «Чарівні метелики», «Друзі сніговички», «Веселі долоньки», «А я рак-неборак», «Півник», «Равлик», «Зимове дерево», «Сонечко», «Намисто для матусі», «Жучок сонечко» та інше.

Творчість і свобода вибору проявляється у роботі дітей нашої групи з виготовлення та малювання штампами. Штамповані картини виходять завжди цікавими, а процес друкування захоплює дітей, бо вони зазвичай пробують вгадувати те, що вийде в результаті відбитка різноманітних матеріалів (пробки, поролон, гудзики, банки та пляшки з дном різного розміру, кришки тощо). Малюючи дном пластикової пляшки діти створювали малюнки квітучих дерев на весні, квітучі луки з яскравими квітами. А виготовлені штампи з овочів допомогли створити чудернацькі образи різних тварин, цікавих комах, жуків, кольорових метеликів, веселих чоловічків та цілу галявину квітів.

Дуже цікаві для наших дітей і доволі прості такі прийоми як малювання «Стусаном» (жорстка кисть, ватяна паличка або пучок паличок). Малюнки виходять швидко і не потребують великих зусиль від дітей, це сприяє мотивації дошкільників до подальшої творчості.

Цікавими виходять у дітей малюнки за технікою «Ниткографія», яка може поєднувати у собі малювання й аплікацію. Така техніка розвиває увагу, окомір, зорову пам’ять, терплячість, акуратність, фантазію, образне мислення. Надзвичайно весело з неабиякою фантазією діти нашої групи малюють кольоровими ниточками равликів, райдугу, квіти…

Не простою, але доступною для дітей є техніка як «По опорах», вона розвиває у дітей окомір, силу волі, слухняність руки, високий художній смак, а відповідно надалі і гарний почерк. Приклавши шаблон до листа паперу, діти проводять олівцем, повторюючи всі вигини шаблона, а їх зусилля перетворюють аркуш паперу у картину.

Надзвичайно цікавою технікою художнього конструювання є «Графічна аналогія», яка розвиває просторову уяву, логічне мислення. Так само, як і в математиці, спочатку дітям пропонуються геометричні форми й пропонується викласти яку-небудь іграшку. Після того як діти навчаться дуже швидко викладати різних тварин, їм пропонують обводячи геометричні форми малювати тварин. У цьому дуже допомагають такі ігри, як «Що сховала фігура?», «На що схоже?». Що може вийти з одного великого кола, двох маленьких та великого трикутника й одного овалу.

Наступною технікою варто застосувати «Піктографію», малюнок, що розмовляє. Вихователь читає казку або розповідь. Діти

графічно замальовують сюжет казки, який найбільш запам'ятався. Записи графічно схематичні й будуть зовсім просто виглядати, якщо діти опанують «Графічну аналогію».

Нетрадиційних технік малювання багато, адже малювати можна чим завгодно, лише б була уява. Безсумнівним достоїнством таких технік є універсальність використання. Технологія їх виконання цікава дітям дошкільного віку. Тому розглянуті техніки, вводяться в практику дошкільного художньої освіти з метою актуалізації та розвитку їх творчих можливостей як сутнісної характеристики педагогічної діяльності.

Такий вид художньо-продуктивної образотворчої діяльності як аплікація також займає важливе місце у формуванні творчої особистості дошкільників. Аплікацію можна ефективно поєднувати з різними нетрадиційними техніками малювання. Так чудово створюють діти березовий ліс, де стовбури березок аплікуються на папері, а чорні плями на них малюються вушними паличками або пензликами. Яскравими аплікаційними букетами наші дошкільники вітали своїх матусь у свято День Матері. Гарні букети виходять на аплікаціях створених засушеними травами та листям.

Цікавою і доступною для дітей починаючи з молодшого дошкільного віку є техніка аплікування ватяними дисками. Так, діти зробили милих пухнастих котиків та курчат. Чудово у такій техніці виходять ведмедики, сніговими, хмарки тощо.

Активно залучаємо дітей і до творчого процесу у такому виді художньо-продуктивної образотворчої діяльності як ліплення. Оригінальні виходять візерунки на пластиліні, які створюються дітьми за допомого відбитків різними матеріалами (листям, пробками, геометричними фігурками та фігурами тварин тощо). Чудове печиво до святкування Різдва зліпили із солоного тіста і прикрасили візерунками на власний смак. Подарунки для мам «Чарівні ладоньки» створювали відбитками долоньок на солоному тісті, які розфарбували улюбленими кольорами. Гарну грибну поляну створили усією групою виліпивши з пластиліну цілу купу грибочків.

Такий вид художньо-продуктивної образотворчої діяльності як конструювання (саморобки) є також важливим засобом формування творчої особистості дошкільників. Який парад хризантем влаштували діти пофарбувавши насіння клену та ясеня і встромивши їх у шарики з пластиліну. Така творча діяльність доступна дітям з молодшого дошкільного віку. Старші дошкільники із пластиліну та природного матеріалу (гілочки, листя, насіння (гарбуза, клену тощо), шкарлупа горіхів, жолуді, каштани та інше) конструювали метеликів, жуків, комах, равликів, бджілок, бабок тощо. Гарними виходять і їжаки, які створюють діти з пластиліну та різного насіння соняхів. Чудові соняхи

зробили діти за допомоги поєднання різних матеріалів (папір, пластилін і насіння соняху). Вивчаючи ремеслі України діти виткали різнокольоровими клаптиками солоного тіста веселі килимки та рушнички.

Поступово доречно застосувати таку техніка як «Колаж» – сполучення аплікації, що переходить у конструювання, бо вона є складною і доступна старшим дітям.

Спостерігаючи за дітьми на заняттях із застосуванням різних видів художньо-продуктивної образотворчої діяльності та під час вільної творчості, ми помітили, що багато дітей бояться малювати звичайними способами, оскільки їм здається, ніби вони не вміють малювати, що в них нічого не вийде. Особливо це помітно в середній та старшій групах, де навички зображувальної діяльності у дітей розвинені ще слабко, а формотворчі рухи сформовані недостатньо. А володіючи різними техніками зображення предмета, діти отримують можливість вибору, що сприяє розвитку творчих здібностей, обдарувань дошкільників та можливості набути впевненості в собі.

Висновки. Використання у освітньому процесі різних видів художньо-продуктивної образотворчої діяльності дошкільників сприяє розвитку їх емоційної чутливості, формування стійкого інтересу до образотворчої діяльності, розвитку практичної умілості та вправності, творчих здібностей, формуванню мистецько-творчої та загальнокультурної компетентності; розвиває самостійність дошкільнят та впевненість у своїх силах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Базовий компонент дошкільної освіти (державний стандарт дошкільної освіти) (нова редакція). URL : https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

2. Борук О., Дуб'ячіна В. У країні веселих пальчиків. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2014. № 8. С. 54-59.

3. Використання нетрадиційних технік як засіб творчого розвитку дітей дошкільного віку. Дайджест / упоряд. Н. В. Погрібняк, А. Ф. Михайліченко, ЛІПС, 2010. 98 с.

4. Полякова Л. Нетрадиційні техніки малювання – стимул до творчості. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2013. № 8. С. 43-50.

5. Рагозіна В. Вчимось творити у митців: методика художньо-творчої діяльності дитини. *Мистецтво та освіта*. 2016. № 1(79). С. 24-29.

6. Рагозіна В. Пластилінові подорожі. *Дошкільне виховання*. 2016. № 4. С. 6-8.

7. Шульга Л. М. Барвиста радість (Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях із малювання. Вид. 2-е, виправ. й доп.). Метод. посібник. Запоріжжя : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2012. 280 с.

8. Янчевська Н. Піна, фарби й соломинка намалюють нам картинку. *Джміль*. 2014. № 4. С. 12-13.

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПРИ ОПАНУВАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Олеся МІНЕНКО, кандидат філологічних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Один із головних аспектів вивчення мови полягає в розумінні контексту та культурних нюансів, які часто важко передати за допомогою машинного перекладу. Інтерпретація тонкощів мови, гумору та інших культурних відтінків є складним завданням для машин, оскільки це вимагає розуміння людської психології та соціокультурного контексту.

Важливо зауважити, що вивчення мови має не тільки практичний аспект, а й культурний та соціальний. Навички мови, які ми набуваємо під час вивчення мови, включають не тільки здатність до спілкування іншою мовою, а й здатність до критичного мислення, аналізу та синтезу інформації, а також до розвитку пам'яті та концентрації. Ці навички можуть бути корисними не тільки для вивчення мов, а й для розвитку загальної когнітивної компетенції.

Індивідуальне, людське відношення, яке можуть забезпечити вчителі та наставники, дає можливість отримати більш природний персоналізований підхід до навчання та допомогти розв'язувати індивідуальні проблеми, які можуть виникнути під час вивчення мови.

Можливості штучного інтелекту обмежені в порівнянні з людськими можливостями. Попри значний прогрес, який було зроблено в галузі машинного перекладу та розпізнавання мови, він не може повністю замінити людський фактор у вивченні мови.

Метою статті є визначити роль штучного інтелекту для вивчення англійської мови в навчальному середовищі. Предмет – особливості опанування англійської мови за допомогою штучного інтелекту. Об’єкт – процес застосування штучного інтелекту на заняттях з вивчення англійської мови у закладах вищої освіти. Методи дослідження: узагальнення та систематизація наукових джерел з елементами теоретичного аналізу та синтезу, структурно-системний аналіз дозволив проаналізувати та узагальнити зібраний матеріал.

Навчання в епоху цифрових технологій стало значно легшим та доступнішим, ніж будь-коли раніше. Тому роль штучного інтелекту (ШІ) останнім часом помітно зросла. ШІ став актуальним у багатьох

сферах та галузях. Більш того він виявився досить корисним навіть під час навчання: сьогодні його дедалі активніше застосовують у різних освітніх концепціях.

Виклад основного матеріалу. Д. Маккарті вперше використав термін «штучний інтелект» на конференції в коледжі Дартмута у 1956 р., у Гановері (Нью Гемпшир). Наступним кроком у розбудові теорії штучного інтелекту стала програма GPS (general problem solver). Згідно до назви програми зрозуміла її основна функція – розв'язання будь-яких логічних задач. Програма застосовувала методологію, відому як аналіз ціль-засіб, яка заснована на постійному визначенні, що потрібно зробити, та подальшому встановленні, як це можна зробити. Такий підхід дає змогу розв'язати прості задачі, застосування задля виконання складніших завдань неефективне, і сама програма не виправдала своєї назви, справляючись лише з обмеженим, а не загальним колом простих задач. Десь на цей період припадають і перші розчарування, зневіра у швидкому створенні комп'ютерних систем, здатних мислити нарівні з людиною [3, 207].

І. Маск стверджує, що штучний інтелект здатний взяти під контроль оборонну промисловість, використовуючи хакерські атаки і дезінформацію для розв'язання війни. Тому держава повинна жорстко регулювати і стримувати його розвиток. «Штучний інтелект здатний на багато що, і нам навіть важко це уявити» [7].

Відомий британський вчений і професор С. Хокінг застеріг, що поява повноцінного штучного інтелекту може стати кінцем людської раси. Він стверджував, що швидкість перебудови штучного інтелекту набагато швидше аналогічної швидкості людей, обмежених повільною біологічною еволюцією, і з часом людям буде все складніше конкурувати з штучним інтелектом [8].

У липні 2017 року керівництво соціальної мережі «Facebook» відключило свою систему штучного інтелекту після того, як машини стали спілкуватися власною, неіснуючою мовою, яку люди не розуміли: система використовувала чатботи, які спочатку створювалися для спілкування з живими людьми, але поступово почали спілкуватися між собою. Спочатку вони спілкувалися англійською мовою, але пізніше почали листуватися мовою, яку вони самі створили в процесі розвитку програми [6].

Проте М. Цукерберг не підтримує позицію І. Маска і вважає, що «в найближчі п'ять або десять років штучний інтелект буде робити життя тільки краще», «технології завжди можуть бути використані як для гарного, так і для поганого. Потрібно бути обережним щодо того, що 425ам ети створюєш, як ти це створюєш, і як воно буде використовуватись». Генеральний виконавчий директор компанії «Microsoft» С. Наделл, упевнений, що штучний інтелект може створити

більше робочих місць, ніж знищити. Зараз розробка штучного інтелекту зорієнтований на допомогу людям і поліпшення їх можливостей. Навіть у системах, які самонавчаються, багато рішень залежить саме від розробників. Ми повинні переконатися, що на цьому етапі в систему не потраплять упереджені або погані дані.

Сьогодні штучний інтелект визначається як: можливість системи автономно підбирати найбільш якісний варіант вирішення проблеми з набору наперед визначеного набору варіантів здатність автоматизованої системи або комп'ютерної програми виконувати функції людини, приймаючи оптимальне рішення на основі аналізу зовнішніх чинників та з урахуванням життєвого досвіду людства [1]; вміння вирішувати складні завдання; здатність до навчання, узагальнення і аналогій; можливість взаємодії із зовнішнім світом шляхом спілкування, сприйняття й усвідомлення сприйнятого [4]; наука і технологія, здатна відтворити процеси мислення людського мозку і направити їх на створення і обробку різних комп'ютерних програм, а також інтелектуальних машин, здатних повністю замінити і спростити людську роботу [5].

Серед дослідників штучного інтелекту прийнято розрізняти два його типи – слабкий та сильний. Перший передбачає можливість виконання лише вузького переліку завдань. Прикладами таких систем є мобільні додатки для голосового управління Google Assistant, Аліса та Siri, які дозволяють віддавати голосові команди операційній системі і отримувати зрозумілу відповідь, тобто ці додатки виконують певний перелік функцій. На противагу цьому, сильний штучний інтелект здатний виконувати будь-яке людське завдання, проте подібної системи штучного інтелекту ще не створено, але здійснюються розробки в цьому напрямку [2].

На думку фахівців, штучний інтелект ефективний і у вивченні іноземних мов – зокрема, в онлайн-методиках. На його основі розробляють і застосунки, і повноцінні мовні платформи, що створює більше можливостей як для студентів, так і для викладачів.

Відтак допомогти опанувати нові навички чи здобути знання у бажаній сфері в наш час може система штучного інтелекту ChatGPT, розроблена компанією OpenAI. ChatGPT здатен розмовляти з користувачами, використовуючи природну мову. Сервіс працює на основі глибокого навчання, в процесі якого він вчиться розуміти природну мову і генерувати відповіді на запитання та команди користувачів, які називаються промптами (prompts).

Завдяки своїм можливостям, цей інструмент став корисним помічником у вивченні англійської мови. Він допомагає засвоювати нові слова, вивчати граматику та розвивати навички спілкування англійською.

Проте чи можна вчити англійську за допомогою штучного інтелекту, та які переваги він дає? Що ж, розгляньмо низку проблемних питань у вивченні іноземних мов, які можуть стати простішими завдяки ШІ. Розберемося, як використовувати сучасні можливості для більш ефективного навчання.

Щоб опанувати іноземну мову, необхідно засвоїти, закріпити та постійно розвивати чотири основні навички – читання, письмо, аудіювання та говоріння. Однак під час занять чи то самостійних, чи разом із викладачем – студенти нерідко постають перед труднощами, які заважають прогресу, а іноді й зовсім призводять до втрати мотивації.

1. Уніфікований підхід

Один із найпоширеніших недоліків онлайн-навчання – єдині методики та інструкції для всіх учасників процесу. Водночас кожен має свій темп і провідні канали сприйняття інформації. Якщо не враховувати особисті інтереси студентів, рівень підготовки, вподобання, це може значно сповільнити прогрес і знизити ефективність занять.

2. Недостатність вербальної комунікації

Відсутність можливостей для усного спілкування нерідко стає ще однією проблемою для вдосконалення мовних навичок. У студентів, які не займаються активною мовленнєвою практикою, з'являються труднощі із вимовою, швидкістю мовлення та здатністю підтримувати розмову. Водночас живе спілкування має вирішальне значення. Без повноцінних діалогів та бесід на різні теми створюється лише ілюзія того, що ви опановуєте мову.

3. Вправи, що постійно повторюються

Чимало платформ для вивчення іноземних мов пропонують майже однакові уроки й вправи для закріплення матеріалу. Найчастіше такий підхід швидко набридає, і студент поступово втрачає інтерес до навчання. Щоб рівень залученості завжди був на максимумі, важливими є різноманітні та інтерактивні заняття – тільки так вдається зберегти стійкий інтерес до освоєння нового матеріалу.

4. Складнощі з відстеженням прогресу

Не маючи можливості оцінювати свій поточний рівень володіння мовою, студенти не можуть виявити аспекти, які потребують поліпшення, та не помічають моменти, які потребують більш ретельної уваги. Саме тому вчасний зворотний зв'язок і постійне відстеження прогресу особливо важливі для розробки плану навчання, постановки цілей і впевненого досягнення потрібного мовного рівня.

5. Як штучний інтелект змінює підхід до навчання

Ми обов'язково розглянемо, як ШІ допомагає розв'язувати зазначені вище проблеми під час навчання. Але спочатку подивимось, як штучний інтелект допомагає досягти мовної досконалості.

Упевнений розвиток та поточні досягнення в навчанні ШІ відкривають можливості для кардинальної зміни методики вивчення іноземних мов. Це можна відстежити за низкою очевидних чинників.

6. Індивідуальний підбір матеріалів

Завдяки персональному викладачеві, ваші можливості для отримання нових знань і навичок не обмежені рамками підручника. Репетитор створює унікальний навчальний план спеціально для вас, завантажуючи матеріали в систему ШІ, яка потім адаптує отримані дані для побудови навчальних планів та розробки вправ.

7. Чат-боти

Хоча мовні боти не в змозі спілкуватися з вами на рівні носіїв мови, вони дійсно корисні. Знайти співрозмовника, який добре володіє потрібною вам мовою, не так легко. У цьому випадку бот виявиться дуже доречним: він допомагає відпрацьовувати мовні навички й коригувати помилки, надає зворотний зв'язок. До того ж все це без відчуття дискомфорту, яке турбує багатьох студентів під час живого спілкування іноземною мовою!

8. Геймифікація

Заняття в ігровій формі, зокрема й для дорослих – чудове доповнення до навчального процесу. Різноманітні вправи, цікаві системи винагороди та незвичайні змагання дозволяють отримувати задоволення від кожної миті, що проведена за вивченням мови, а такий підхід надовго зберігає мотивацію!

9. Просунуті алгоритми

Використання машинного навчання для всіх систем штучного інтелекту забезпечує їхнє постійне вдосконалення. У цьому й полягає ще одна перевага ШІ: він постійно розвивається.

Саме ключові алгоритми, покладені в основу штучного інтелекту, дають змогу розробляти оптимальні рішення для тих, хто цікавиться, чи можна вчити англійську або іншу мову ще ефективніше. Наприклад, алгоритм обробки природної мови (Natural Language Processing, NLP) допомагає розуміти людську мову, а витяг словосполучень (Collocation Extraction) спрощує пошук інформації та розв'язання проблем із генерацією мовних конструкцій.

Загалом, вам не потрібно досконально орієнтуватися в технологіях, які складають основу штучного інтелекту. Подивімося, як ШІ може допомогти у вивченні іноземних мов.

Окрім інструментів, які на 100% складаються зі штучного інтелекту, багато з вже відомих освітніх сайтів включають деякі функції штучного інтелекту (Canva, Google Classroom). Інструмент,

який дозволяє створювати флешкартки, слайди, GIF-файли та презентації більш ефективно із штучним інтелектом – наприклад, Tome. Projector Creative & Tech Institute та Мала академія наук України (МАН) за підтримки дослідницької компанії Factum Group та МОН України у вересні-жовтні 2023 року провели Всеукраїнське дослідження використання ШІ у шкільній освіті з метою проаналізувати, наскільки активно використовують штучний інтелект та його можливості та дослідити його подальшого залучення в освітній процес на різних рівнях. В опитуванні взяли участь понад 3000 українців. 1747 учителів та 1443 учні 8-11 класів. Згідно з даними цього дослідження 87 % опитаних вчителів знають про певні сервіси ШІ, а 69% - користуються хоча б одним із них [3]. Найпопулярнішим сервісом ШІ серед усіх вчителів виявився ChatGPT, а Сервіс «Grammarly» значно популярніший серед вчителів англійської мови. Це доводить, що використання штучного інтелекту, який базується на машині, вже прийнято в освіті [4, 51].

Використання ШІ в процесі засвоєння іноземної мови підтвердило на практиці безумовну ефективність. Продумане й доречне впровадження ШІ в мовні навчальні програми забезпечує значний прогрес. До того ж участь експертів, зокрема лінгвістів, викладачів та носіїв мови, має вирішальне значення для розробки та реалізації мовних курсів на основі ШІ.

Дедалі більше мовних платформ та застосунків використовують штучний інтелект, щоб удосконалити навчальний процес і допомогти користувачам швидше досягти результатів. Однак існують і свої складнощі: деякі програми використовують тільки ШІ та не залучають живих викладачів, тоді як низка інших розробників, як і раніше, відмовляються від впровадження актуальних технологій. Але важливе значення має баланс: впровадження ШІ вимагає ретельно продуманої стратегії та чіткої послідовності дій.

Подібно до того як онлайн-освіта колись стала справжнісіньким проривом у вивченні мов, еволюція технології ШІ – це новий виток у розвитку. Тому і мовна платформа LiveXP не змогла залишити поза увагою можливості ШІ. Саме так і з’явився Персональний план навчання. Програма на основі штучного інтелекту враховує ваші особисті вподобання і дає змогу займатися ще ефективніше, до того ж у комфортному для вас темпі.

Мотивом для розробки Персонального плану стало бажання допомогти студентам впоратися з проблемами, про які ми розповіли раніше. Що ж, подивімося, наскільки буде корисним штучний інтелект для вивчення англійської, оскільки Персональний план навчання допомагає засвоювати новий матеріал із найменшими зусиллями та з максимальною ефективністю.

Як працює Персональний план навчання

Персональний план – індивідуальна стратегія, що ґрунтується на поточному рівні володіння іноземною мовою та розроблена спеціально для переходу на наступний відповідно до Загальноєвропейських компетенцій (CEFR). Спочатку студент реєструється та заповнює дані, що дають змогу визначити його поточний рівень, а також вказує цілі, інтереси та бажаний темп навчання. На основі цієї інформації система LiveXP створює Персональний план, що складається з двох основних частин:

– індивідуальні заняття з викладачем для вивчення нового матеріалу та відпрацювання лексики та граматики з певної теми;

– вправи для самостійного навчання – з'являються після уроків для закріплення та вдосконалення навичок.

Після того як усі заплановані заняття будуть завершені, а завдання виконані, система запропонує пройти тест для оцінювання прогресу та отриманих навичок.

Персональний план – це комплексне рішення для тих, хто хоче вивчати англійську зі штучним інтелектом та засвоювати іноземну швидше, простіше й ефективніше.

Висновок. Загалом, здібності штучного інтелекту для вивчення англійської або іншої іноземної мови не варто ані принижувати, ані підносити до небес. Це справді цінне досягнення науково-технічного прогресу, проте для досягнення помітних результатів недостатньо використовувати виключно ШІ. Водночас створені на його основі навчальні програми та сервіси справді суттєво допомагають студентам, пропонуючи персоналізований контент, зворотний зв'язок і матеріали, адаптовані до поставлених задач. До того ж ШІ дає змогу викладачам оптимізувати освітній процес і зосередитися на найціннішому та найважливішому – на навчанні та допомозі учням у розкритті мовного поте

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єфремов М. Ф., Єфремов, Ю. М. Штучний інтелект, історія та перспективи розвитку. Вісник ЖДТУ. Серія «Технічні науки», 2016. (2(45). С. 123–126. https://doi.org/10.26642/tn-2008-2(45)-123-126.

2. Зобенко О. В. Штучний інтелект і вивчення іноземної мови//Закарпатські філологічні студії. Вип.27. Том 2. Стр. 80-84.

3. Левчук А. Штучний інтелект: лінгвістичні аспекти. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, 2015. № 4. С. 205–209.

4. Мар'єнко М. Коваленко В. (2023). Штучний інтелект та відкрита наука в освіті. Фізико-математична освіта. 38(1). С. 48–53. URL: https://doi.org/10.31110/2413-1571-2023-038-1-007

5. Пельчер М. Переваги та недоліки застосування штучного інтелекту у сферах управління. 2018. URL: http://elartu.tntu.edu.ua/ bitstream/lib/25207/2/MSNK_2018v2_Pelcher_M-Advantages_and_lack_of_ application_72-73.pdf.

6. УНІАН. Facebook вимкнув систему штучного інтелекту: боти винайшли свою мову. 2017. URL: https://www.unian.ua/science/ 2058576-facebook-vimknuv-sistemu-shtuchnogo-intelektu-boti-vinayshli-svoyumovu.html

7. Musk I. Reminds Us of the Possible Dangers of Unregulated AI. 2017. URL: https://futurism.com/ elon-musk-reminds-us-of-the-possible-dangers-of-unregulated-ai

8. Хокінг С. Штучний інтелект може стати найгіршим винаходом людства. 2017. URL: https://mind.ua/ news/20178313-stiven-hoking-shtuchnij-intelekt-mozhe-stati-najgirshim-vinahodom-lyudstva

THE ROLE OF ENGLISH IN GLOBAL DISASTER RESPONSE

Юлія НЕНЬКО, доктор педагогічних наук, професор
Національний університет цивільного захисту України

A vital component of humanitarian endeavors to offer impacted populations immediate aid, rehabilitation, and support is disaster response. It is impossible to overestimate the significance of a common language in promoting effective communication and coordination as the nature of disasters gets more complicated and international cooperation becomes crucial. As the universal language, English as lingua franca is essential to disaster relief operations worldwide [2].

Disasters have no boundaries, whether they are typhoons, earthquakes, pandemics, or man-made calamities. Such incidents appear to be becoming more complex and frequent every year, necessitating cooperation from a range of governments, non-profits, international organizations, and volunteers. English has become the common language of communication among this heterogeneous group of responders, serving as a link between.

For instance, during the 2010 Haiti earthquake, organizations like the Red Cross and Doctors Without Borders relied heavily on English as they coordinated their responses. Volunteers from around the globe, who might have spoken different native languages, communicated crucial information in English, ensuring that medical supplies reached those in need as quickly as possible. This shared language allowed for a unified approach in the face of chaos, enabling responders to operate effectively and mitigate suffering.

Moreover, training programs for disaster response personnel often utilize English as the primary language of instruction. This enables a

standardized understanding of protocols and procedures, ensuring that responders from different backgrounds can collaborate seamlessly. For example, the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs conducts training exercises in English, enhancing the skills of responders and promoting best practices in disaster management. This emphasis on English not only fosters a common understanding but also cultivates a global community of trained professionals ready to act when disasters strike.

In addition, digital platforms and communication tools, such as social media and crisis mapping applications, predominantly use English. During the 2014 Ebola outbreak, real-time updates and alerts circulated primarily in English, allowing international teams to respond swiftly and share critical information across borders. This facilitated the rapid deployment of resources and personnel, showcasing how a common language can significantly enhance response efficiency in urgent situations.

Furthermore, the role of English extends beyond immediate response efforts. In the long-term recovery and rebuilding phases, documentation and reporting are often conducted in English. This standardization ensures that lessons learned, strategies developed, and resources allocated can be shared widely and effectively among various stakeholders in the international community. For instance, after the 2011 Japan earthquake and tsunami, numerous reports detailing the response and recovery efforts were published in English, making them accessible to countries facing similar challenges.

In conclusion, as disasters continue to evolve in their scale and complexity, the role of English as a common language in disaster response becomes increasingly vital. It not only facilitates immediate communication among diverse teams but also enhances training, resource allocation, and the sharing of knowledge. The ability to convey information quickly and accurately in a shared language can make the difference between life and death, highlighting the essential role that English plays in global humanitarian efforts. As we face an uncertain future with escalating disaster risks, fostering proficiency in English among responders of all nations will be integral to creating a more coordinated and effective international response to crises.

The Role of English in Coordination and Communication

The foundation of every successful catastrophe response is communication and coordination. A standardized form of communication is essential due to the speed at which information must be exchanged and decisions made. In this scenario, English acts as a common language that facilitates smooth communication between various agencies, rescue crews, and stakeholders, ensuring that everyone involved can quickly understand and respond to the evolving situation [1].

The effectiveness of rescue operations during first response efforts can be greatly impacted by one's capacity for effective communication. In crisis situations, the stakes are incredibly high, and the ability to convey critical information swiftly can mean the difference between life and death. English, therefore, becomes the primary tool for disseminating information, issuing commands, and coordinating activities among diverse teams. For instance, during the 2015 Nepal earthquake, English was used by international rescue teams arriving from various countries, allowing them to share resources and plans effectively. Teams from organizations like the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies and the United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs relied on English to guarantee clarity and prevent misunderstandings that could delay aid delivery.

Furthermore, English is also utilized in the production and distribution of crucial documents such as action plans, needs assessments, and situation reports. These documents are pivotal for strategic planning and decision-making during disaster response. For example, after Hurricane Katrina, numerous after-action reports and recovery plans were drafted in English, which helped to analyze the response and inform future disaster preparedness efforts. The uniform use of English in these documents ensures that all parties involved, regardless of their native tongue or country of origin, are aligned in their understanding of the situation and the actions required. This commonality is vital in the chaotic environment of a disaster response, where time is often of the essence.

Moreover, English facilitates not only the immediate exchange of information but also the coordination of long-term recovery efforts. The ability to share best practices, lessons learned, and strategies among various organizations operating in different parts of the world is crucial for improving future disaster responses. Training initiatives, workshops, and conferences often conduct sessions in English, ensuring that responders from various backgrounds are equipped with the same knowledge and skills. For instance, initiatives like the Global Disaster Emergency Committee use English as the primary language in their training programs, fostering a network of professionals who can work together seamlessly in crisis situations [1; 4].

The role of English extends into the realm of technology, where many digital platforms used for disaster management are predominantly English-based. During crises, communication apps, mapping tools, and data-sharing platforms, often developed in English, become lifelines for coordination among responders. This technological reliance underscores the importance of English in contemporary disaster response, as it enhances the speed and efficiency of information sharing, enabling responders to stay informed and act decisively.

In addition to these practical aspects, the use of English in disaster response also fosters a sense of unity among international teams. When individuals from diverse cultural backgrounds come together under the banner of a shared language, it promotes collaboration and mutual respect. It helps build rapport among team members, which is crucial in high-stress environments where trust and quick decision-making are essential. English, therefore, not only serves as a functional tool for communication but also acts as a cultural bridge that brings together people united by a common goal: to save lives and alleviate suffering.

In conclusion, English is indispensable for enabling the instantaneous exchange of information and organizing the joint efforts of different organizations engaged in disaster response. The effectiveness and timeliness of these initiatives would likely suffer in the absence of a shared language. As the frequency and complexity of disasters continue to rise, prioritizing English proficiency among disaster responders will be integral to enhancing global humanitarian efforts. By ensuring that all parties can communicate effectively and efficiently, we can better prepare for and respond to the challenges posed by future disasters, ultimately leading to more resilient communities worldwide [3].

Training and Capacity Building: The Influence of English

The use of English in disaster management training materials creates a global standard for knowledge and practices. For instance, the Emergency Management Institute in the United States offers courses in English that are designed to align with the National Incident Management System. This ensures that responders worldwide understand the same terminology and protocols, enhancing coordination during international disaster responses. A notable example is the collaboration during the 2010 Haiti earthquake, where English-language training helped various international organizations work together effectively despite language barriers.

In diverse international settings, the ability to communicate in English fosters collaboration among responders from various countries. For example, during the European Union's Civil Protection Mechanism training exercises, representatives from different nations come together, sharing best practices and strategies in English. This common language fosters a sense of camaraderie and understanding, which is crucial in high-stress environments like disaster response.

Organizations like the United Nations Office for Disaster Risk Reduction and the International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (IFRC) have developed extensive online resources and e-learning platforms in English. These platforms offer everything from basic disaster response courses to advanced leadership training in crisis situations. For instance, the IFRC's Learning platform includes modules on community

resilience and emergency response, allowing thousands of participants worldwide to learn asynchronously and access crucial information anytime.

The rise of virtual training sessions, webinars, and online courses in English ensures that disaster response professionals can continuously update their skills. For example, platforms like Coursera and edX offer courses from institutions like Harvard and Stanford related to disaster response and management in English, allowing individuals from non-English-speaking backgrounds to learn critical skills that are applicable globally. This ongoing education helps responders stay current with the latest developments, such as advancements in technology like drones for search and rescue operations, which were highlighted in recent online training sessions.

Disaster response training often includes simulation exercises where participants engage in realistic scenarios. By conducting these exercises in English, organizations can simulate international responses more effectively. For instance, in the Asia-Pacific region, simulations conducted in English involving multiple countries prepare responders for large-scale disasters like typhoons or earthquakes, ensuring that everyone understands their roles and the protocols involved. This practical approach significantly enhances the readiness of teams when real disasters strike.

By providing training materials, manuals, and resources in English, organizations expand access to vital information. The WHO, for instance, offers public health training in English, focusing on areas like disease outbreak response during disasters. This allows responders to quickly adapt to various situations, ensuring that they can effectively communicate health protocols and measures in diverse settings.

English language training programs not only improve individual readiness but also bolster networks among disaster response organizations. For example, the Global Disaster Emergency Committee organizes annual summits in English where professionals from various countries share experiences and lessons learned. Such events foster international relationships that can be crucial during actual emergencies, facilitating quicker responses and resource sharing.

Leadership training programs offered in English, such as those developed by the National Emergency Management Agency in Australia, emphasize decision-making, crisis management, and team leadership. By equipping future leaders with these skills in a common language, organizations can ensure that they are capable of guiding diverse teams effectively during disasters, thus enhancing overall operational efficiency.

In conclusion, the integration of English in disaster management training and capacity-building initiatives plays a vital role in enhancing the effectiveness and efficiency of disaster response efforts globally. It not only promotes inclusiveness and collaboration but also ensures that responders

are well-prepared to face the challenges of disasters, ultimately leading to more robust and resilient communities [1; 4].

Information Dissemination and Public Awareness

Effective public communication during disasters is vital not only for immediate response but also for long-term recovery efforts. A well-structured communication strategy ensures that accurate information reaches those affected, minimizing panic and confusion. English plays a pivotal role in this process, especially in multilingual communities or regions with significant international presence.

For instance, during the 2010 Haiti earthquake, organizations like the Red Cross and the United Nations utilized English in their communications to ensure that both local residents and international aid workers were on the same page. Press releases and emergency notifications were disseminated in English alongside Haitian Creole and French, allowing for immediate dissemination of critical information about safety measures, shelter locations, and medical assistance.

Moreover, social media platforms are increasingly used as real-time communication tools during disasters. Hashtags such as #HurricaneSeason or #EarthquakeAlert often trend in English, drawing attention to emergency updates. For example, during Hurricane Harvey in 2017, official agencies like FEMA used platforms like Twitter and Facebook to publish critical updates in English, which were then shared widely, reaching millions. This real-time interaction is crucial during emergencies, where rapid dissemination of information can lead to quicker evacuations and better-prepared communities.

In addition to immediate communication, English is also essential in educational campaigns aimed at disaster preparedness. For example, the National Oceanic and Atmospheric Administration runs programs in the U.S. that educate citizens about weather safety. Their materials, including brochures and online resources, are often available in English, making them accessible to a broader audience. By targeting English-speaking populations, these initiatives effectively spread knowledge about risk mitigation strategies, ensuring communities understand how to respond to natural disasters.

Furthermore, international organizations often rely on English as a common language to coordinate global disaster response efforts [2]. During the COVID-19 pandemic, for instance, the World Health Organization issued guidelines and safety protocols primarily in English, ensuring that countries worldwide could implement consistent health measures. This uniformity in communication proved essential for international travel regulations, vaccination strategies, and public health campaigns.

Public service announcements also serve as critical tools for disaster awareness. These short, informative messages are often broadcast on

television and radio in English to ensure wide reach. For example, during wildfire season in California, PSAs urge residents to create defensible spaces around their homes and have emergency plans in place. By using English, these messages can reach not just local residents but also tourists and temporary workers who may not speak the dominant local language.

In summary, the inclusion of English in disaster response communications enhances clarity and ensures that vital information is shared effectively across diverse populations. By prioritizing English in public awareness campaigns and emergency notifications, organizations can foster a culture of preparedness and resilience, ultimately saving lives during crises. As we continue to navigate an increasingly interconnected world, the importance of English in disaster communication will only grow, underscoring its role in safeguarding communities globally.

Long-Term Recovery and International Aid

Long-term recovery encompasses not just the rebuilding of physical infrastructure but also the restoration of communities, economies, and livelihoods. This multifaceted approach demands a high level of coordination among various stakeholders – governments, NGOs, local communities, and international organizations – making English an indispensable tool for effective collaboration.

In international finance, English serves as the primary language for transaction documentation and reporting among major funding institutions. For example, when the World Bank allocates funds for post-disaster recovery, the associated project proposals, reports, and assessments are typically drafted in English. This standardization ensures that all stakeholders, regardless of their native language, can engage with and evaluate the projects on equal footing.

Consider the aftermath of the Nepal earthquake in 2015. The World Bank and other international relief agencies collaborated on reconstruction efforts, and much of the documentation and financial discussion occurred in English. This allowed for seamless communication among diverse parties, including local government agencies, international donors, and technical experts, ensuring that everyone was aligned on project goals and funding requirements.

Long-term recovery also emphasizes capacity building within affected communities. Training programs aimed at equipping local workers and government officials with the skills needed for reconstruction often use English as the medium of instruction. This not only empowers individuals but also facilitates knowledge transfer between local and international experts.

For example, following the 2004 Indian Ocean tsunami, numerous NGOs implemented training initiatives to enhance disaster preparedness and response capacity in affected regions. Many of these programs were

conducted in English, allowing participants to engage with international best practices and methodologies. This bilingual approach not only broadened the participants' skill sets but also prepared them for future interactions with global partners.

International forums, such as the Global Platform for Disaster Risk Reduction, often use English as the working language. These gatherings provide crucial opportunities for stakeholders to share insights, successes, and challenges in recovery efforts. Through presentations, panel discussions, and networking sessions conducted in English, participants can exchange innovative solutions and lessons learned from various contexts.

For instance, during these conferences, representatives from different countries can discuss their experiences with rebuilding after natural disasters, such as Japan's recovery from the 2011 earthquake and tsunami. The insights shared in English can lead to the adoption of successful strategies worldwide, fostering a more resilient global community.

In long-term recovery, transparency and accountability are vital. English plays a significant role in ensuring that progress reports, audit documents, and impact assessments are accessible to a broad audience. This transparency builds trust among stakeholders and promotes accountability in how aid is utilized.

The post-disaster landscape often includes partnerships between local NGOs and international organizations. English serves as the bridge that facilitates these collaborations. For example, when local NGOs in the Philippines worked with international partners after Typhoon Haiyan in 2013, English enabled effective communication on project objectives, timelines, and resource allocation, leading to more coherent and impactful recovery efforts.

In conclusion, the role of English in long-term disaster recovery cannot be overstated. It is not merely a language for documentation; it is a vital communication tool that fosters collaboration, enhances training, promotes transparency, and facilitates knowledge sharing among diverse stakeholders. As communities rebuild and recover, the effective use of English helps ensure that efforts are coordinated, inclusive, and aligned with global best practices, ultimately leading to more resilient societies in the face of future disasters.

Conclusion: The Indispensable Role of English in Disaster Response

A complicated, internationally coordinated operation, disaster response necessitates an efficient communication system. Being the primary lingua franca in the globe, English provides the linguistic link required to unite disparate teams, coordinate efforts, and optimize processes. It has an impact on many facets of disaster response, ranging from early planning and training to long-term recovery and public information distribution.

The ability to communicate effectively and clearly can make a big difference in situations where time is of the essence. By removing potential obstacles brought about by language variety, English promotes a catastrophe management system that is more responsive and flexible. In order to keep everyone informed and in agreement, it facilitates the distribution of vital information to responders and the general public.

Additionally, the use of English in training and capacity building gives responders the information and abilities they need to carry out their responsibilities efficiently. English helps disaster response personnel around the world be more prepared and proficient by offering a common language for instruction. As English continues to promote efficient international collaboration and help management during recovery and reconstruction, the long-term advantages persist.

It is impossible to overestimate the significance of a coordinated approach as the globe deals with an increasing number of natural and man-made calamities. English continues to be an essential instrument in this group endeavor, fostering relationships, exchanging knowledge, and creating a more robust international society. Enhancing the overall effectiveness and impact of humanitarian activities globally requires acknowledging and embracing the role of English in disaster response.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Лагодинський О. С. Іншомовна підготовка фахівців екстремальних видів діяльності: психологічний вимір. Стратегії міжкультурної комунікації в мовній освіті сучасного ВНЗ : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ (15 берез. 2018 р.) / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана» ; редкол.: І. А. Колеснікова (голова) [та ін.]. Київ : КНЕУ, 2018. С. 238–243.

2. Ненько Ю. Foreign language education of security sector professionals as a factor of successful international cooperation. Theoretical and Didactic Philology, (39), 106-117. https://doi.org/10.31470/2309-1517-2025-39-106-117

3. Leleka, T., Moskalenko, O. The Psycholinguistic Aspects of Global Bilingualism Against the Background of the Society Digitalization Process in Ukraine and Slovak Republic. Psycholinguistics, *33*(2), 90-113, 2023. https://doi.org/10.31470/2309-1797-2023-33-2-90-113

4. Nenko Y., Yaryhina V., Vorona V. Examining officer readiness for foreign language intercourse in international operations. Revista Praxis Educational v.17, n.46, p. 1-23, JUL./SET.| 2021. https://doi.org/10.22481/praxisedu.v17i46.8816

ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ: МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ТА СПІВПРАЦІ З БАТЬКАМИ

Уляна ПИРІГ
Львівський національний університет імені Івана Франка

Сучасні соціальні та політичні виклики, зокрема збройний конфлікт в Україні, створюють значні труднощі для всіх сфер суспільного життя, особливо для освітнього процесу. Дошкільна освіта, яка є першим етапом формування особистості дитини, зазнає особливо сильного впливу в умовах кризових ситуацій. Педагоги змушені адаптувати свої підходи до навчально-виховної роботи, враховуючи потреби дітей, які можуть перебувати в стані стресу, переживати емоційне виснаження або навіть психологічну травму. Саме тому підготовка педагогів до роботи в кризових умовах є вкрай важливим аспектом сучасної дошкільної освіти.

Дошкільний вік – це період активного формування психоемоційного стану дитини. Будь-які зовнішні стресові фактори можуть спричинити тривогу, страх, агресію або замкненість. Важливим завданням педагогів є забезпечення психологічного комфорту, що сприяє стабілізації емоційного стану дитини. Для цього необхідно застосовувати спеціальні методики, спрямовані на зниження рівня стресу, розвиток навичок саморегуляції та адаптації до нових умов [7, 45].

Вихователі та педагоги дошкільних закладів відіграють ключову роль у створенні стабільного та безпечного середовища для дітей. Їхня місія полягає не лише у забезпеченні освітнього процесу, а й у соціально-педагогічній підтримці, яка допомагає дитині адаптуватися до нових реалій, розвивати емоційну стійкість та знаходити відчуття безпеки. Стресові ситуації можуть негативно впливати на психоемоційний стан дітей дошкільного віку, що, у свою чергу, ускладнює їхнє соціальне функціонування та засвоєння навчального матеріалу. Саме тому педагог повинен володіти ефективними методами підтримки, які сприятимуть психологічному комфорту дитини та її гармонійному розвитку.

Значну роль у процесі адаптації відіграє співпраця педагогів з батьками, оскільки саме вони є першими та найважливішими дорослими в житті дитини. Батьки також можуть переживати кризові ситуації, що впливає на їхню взаємодію з дитиною. Тому важливо вибудовувати довірливі відносини між вихователями та родинами, пропонувати психологічну підтримку, проводити консультації та надавати рекомендації щодо створення емоційно безпечної атмосфери вдома.

Підготовка педагогів до роботи в кризових умовах вимагає вдосконалення їхніх професійних навичок та оволодіння спеціальними методами соціально-педагогічної підтримки. Це передбачає навчання стресостійкості, розвиток комунікативних умінь, ознайомлення з психологічними техніками роботи з дітьми та впровадження інтегративних підходів у навчальний процес. Важливим є також застосування арт-терапевтичних методик, ігор, казкотерапії та інших способів ненасильницького спілкування, що допомагають дітям виражати свої емоції та переживання.

Таким чином, сучасні виклики вимагають комплексного підходу до підготовки педагогів дошкільної освіти, що включає розвиток їхньої емоційної компетентності, освоєння ефективних методик роботи з дітьми в кризових умовах та налагодження тісної співпраці з батьками. Використання соціально-педагогічної підтримки сприятиме створенню сприятливого середовища для розвитку та адаптації дошкільнят у непростих життєвих обставинах [6, 18].

Зміни у дитячому садку через кризові умови сьогодення

Кризові ситуації спричинили суттєві зміни у функціонуванні закладів дошкільної освіти. Основні з них включають:

– посилення заходів безпеки – введення додаткових правил щодо евакуації, організація укриттів та навчання персоналу алгоритмам дій у разі небезпеки;

– гнучкість навчального процесу – впровадження онлайн-занять для дітей, які не можуть відвідувати садок через безпекові або медичні причини;

– розширення ролі психологічної підтримки – збільшення кількості психологічних тренінгів для педагогів, робота психологів з дітьми та батьками;

– перегляд освітніх програм – адаптація навчального плану відповідно до актуальних викликів, більша увага до емоційного та соціального розвитку дітей;

– інтенсивніша співпраця з батьками – проведення регулярних зустрічей, вебінарів та індивідуальних консультацій, щоб допомогти сім’ям впоратися з наслідками кризи [4].

Організація безпечного середовища

Дитячий садок має бути місцем, де дитина почувається захищеною. Для цього:

– організовується спокійна атмосфера – інтер’єр групових приміщень повинен бути оформлений у м’яких, пастельних тонах, що сприяє зниженню емоційної напруги. Рекомендується використовувати природні матеріали в меблях і декорі, а також розміщувати живі рослини для створення відчуття гармонії;

– запроваджуються чіткі правила та режим дня – стабільність і передбачуваність допомагають дітям почуватися безпечніше. Щоденні ритуали, такі як ранкові зустрічі, спільні ігри, час відпочинку, сприяють формуванню почуття впевненості та стабільності;

– забезпечується постійний контакт з дорослими – вихователі та інші дорослі в садочку мають бути доступними для дитини у будь-який момент. Важливо навчати педагогів активного слухання, співчуття та методів емоційної підтримки, щоб діти відчували себе захищеними;

– облаштовуються зони для відпочинку та релаксації – у групових кімнатах варто створювати спеціальні куточки спокою, де дитина може усамітнитися, погортати книгу або зайнятися тихою грою. Використання м'яких меблів, подушок та килимків допомагає створити затишну атмосферу;

– розробляються плани дій у надзвичайних ситуаціях – педагогам необхідно бути готовими до можливих кризових ситуацій, зокрема евакуації, зупинки навчального процесу або роботи в умовах обмеженого доступу до ресурсів. Регулярне проведення навчальних тренувань дозволяє дітям без паніки реагувати на потенційні загрози;

– залучення спеціалістів для психологічної підтримки – у кризових умовах важливо мати доступ до професійної психологічної допомоги для дітей та вихователів. Організація регулярних консультацій із дитячими психологами та соціальними педагогами сприяє стабілізації емоційного стану дітей [5, 56-63].

Основні аспекти підготовки педагогів

Підготовка педагогів до роботи в дошкільному закладі в умовах кризи повинна включати кілька ключових аспектів:

1. Психолого-педагогічна підготовка

– вивчення основ дитячої психології, зокрема особливостей переживання стресу та адаптації дітей у кризових умовах;

– опанування методів емоційної підтримки, активного слухання та розпізнавання тривожних станів у дітей;

– навчання стратегіям профілактики емоційного вигорання серед педагогів.

2. Організаційно-методична підготовка

– розробка та впровадження навчально-виховних програм, адаптованих до кризових умов;

– використання інтерактивних методів навчання для залучення дітей до активної участі у навчальному процесі;

– розвиток навичок роботи з батьками та іншими учасниками освітнього процесу.

3. Навички роботи в екстремальних ситуаціях

– ознайомлення з алгоритмами дій у надзвичайних ситуаціях (евакуація, психологічна допомога тощо);

– проведення тренінгів та симуляційних вправ щодо безпечної поведінки в екстрених умовах;

– взаємодія з психологами, соціальними працівниками та рятувальними службами;

– соціальна та комунікативна компетентність;

– формування навичок ефективного спілкування з дітьми, батьками та колегами;

– розвиток емпатії та толерантності до різних груп населення, які можуть перебувати в складних життєвих обставинах;

– організація групової роботи та взаємодії між педагогами для обміну досвідом та підтримки [5, 63-68].

Одним із ключових завдань є навчання педагогів методам емоційної саморегуляції та стресостійкості. Для цього доцільно використовувати спеціальні тренінгові програми, спрямовані на розвиток навичок подолання тривожності, ефективної комунікації та управління емоційними станами. До таких програм можуть входити практичні вправи з розвитку емоційного інтелекту, симуляційні сценарії реагування на кризові ситуації та ознайомлення з методами психологічної підтримки [2].

Також необхідним є вивчення сучасних методик психологічної підтримки дітей. Зокрема, ефективними є арт-терапія, ігрова терапія та методи ненасильницької комунікації, які допомагають дітям виражати свої почуття та знижують рівень тривожності. Важливим аспектом є також навчання педагогів правильному реагуванню на емоційні прояви дітей, що переживають стрес або травматичний досвід [4].

Окрім розвитку навичок емоційної саморегуляції, важливою складовою підготовки педагогів є формування їхніх професійних компетентностей у сфері інклюзивної освіти. Вчителі повинні бути обізнаними з основами роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби, та володіти методами адаптації навчального матеріалу відповідно до їхніх можливостей. Це передбачає інтеграцію спеціальних методик викладання, розробку індивідуальних освітніх програм та співпрацю з фахівцями (психологами, логопедами, корекційними педагогами).

Ще одним важливим аспектом є впровадження технологій у навчальний процес. Педагоги мають освоювати використання цифрових інструментів, інтерактивних методів навчання та онлайн-ресурсів, які сприяють підвищенню залученості учнів і покращенню якості освітнього процесу. Використання технологій

дозволяє урізноманітнити підхід до викладання та зробити навчання більш інклюзивним і доступним [8, 20-23].

Не менш значущим є розвиток навичок педагогічного партнерства та співпраці з батьками. Формування довірливих відносин між вчителями та родинами учнів сприяє створенню сприятливого навчального середовища, в якому дитина почувається підтриманою. Для цього можуть проводитися спільні зустрічі, тренінги для батьків, консультації та залучення їх до освітнього процесу.

Таким чином, якісна підготовка педагогів охоплює не лише розвиток їхніх професійних та методичних компетентностей, але й формування емоційної стійкості, уміння працювати з різними категоріями дітей, впровадження сучасних технологій та тісну співпрацю з батьками. Всі ці аспекти сприяють підвищенню ефективності освітнього процесу та створенню сприятливого середовища для навчання і розвитку учнів.

Методи соціально-педагогічної підтримки дітей

Для адаптації дітей до кризових умов важливо створити стабільне та безпечне освітнє середовище. Основні методи включають:

- ритуали та розпорядок дня, що забезпечують передбачуваність і стабільність;
- використання казкотерапії, яка допомагає дітям осмислювати складні ситуації через метафори та символи;
- психологічні ігри та вправи, що сприяють розвитку емоційного інтелекту, вчать дітей конструктивного вирішення конфліктів та саморегуляції;
- формування навичок взаємодії в колективі – групові заняття та вправи на командну роботу сприяють згуртованості групи та підтримці між однолітками;
- створення емоційно безпечного середовища, де кожна дитина відчуває підтримку та розуміння з боку дорослих [1, с. 26].

Окрім зазначених методів, важливим є залучення дітей до творчих активностей, таких як малювання, ліплення, музична терапія та театральні постановки. Ці заходи сприяють самовираженню, зниженню стресу та розвитку комунікативних навичок.

Також ефективним є використання методів ненасильницької комунікації, які допомагають дітям навчитися виражати свої почуття, формулювати запити та вирішувати конфлікти мирним шляхом. Залучення спеціалістів, таких як психологи та соціальні педагоги, може значно посилити ефективність підтримки, надаючи дітям індивідуальні консультації та психологічний супровід.

Співпраця з батьками також відіграє важливу роль у соціально-педагогічній підтримці. Інформування батьків про методи взаємодії з дітьми в складних умовах, проведення тренінгів та консультацій допомагає створити цілісну систему підтримки, що позитивно впливає на адаптацію дитини.

Таким чином, ефективна соціально-педагогічна підтримка дітей включає не лише створення стабільного середовища, але й активне використання творчих та психологічних методів, розвиток комунікативних навичок та залучення батьків до процесу адаптації.

Співпраця з батьками

Роль сім'ї у підтримці дітей в умовах кризи є надзвичайно важливою. Вихователі повинні налагоджувати тісну взаємодію з батьками, надаючи їм рекомендації щодо адаптації дітей, організації домашнього простору та комунікації. Формами співпраці можуть бути групові зустрічі, індивідуальні консультації, вебінари та інформаційні матеріали.

Важливим аспектом є також проведення тренінгів для батьків, що допоможуть їм опанувати методи емоційної підтримки дітей, розвиток їхньої стресостійкості та навички ефективного спілкування. Спільні зустрічі та відкриті діалоги з батьками сприяють підвищенню довіри та взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу .

Діти значно легше адаптуються до нових умов, якщо їхні батьки отримують необхідну підтримку та рекомендації від вихователів і фахівців. Співпраця між освітнім закладом і батьками сприяє гармонійному розвитку дитини та її емоційному благополуччю [3, 45-47].

Форми співпраці

Вихователі повинні налагоджувати тісну взаємодію з батьками, надаючи їм рекомендації щодо адаптації дітей, організації домашнього простору та комунікації. Для цього можуть використовуватися такі форми співпраці:

- групові зустрічі – дозволяють батькам отримувати корисну інформацію та обговорювати важливі питання спільно з фахівцями й іншими батьками;
- індивідуальні консультації – допомагають вирішувати особисті питання, пов'язані з розвитком та вихованням дитини;
- вебінари – надають можливість отримати корисну інформацію дистанційно, що зручно для зайнятих батьків;
- інформаційні матеріали – буклети, статті, відео з корисними порадами щодо виховання та підтримки дитини.

Навчання батьків

Одним з ключових аспектів ефективної співпраці є організація тренінгів для батьків. Такі тренінги допомагають їм:

– опанувати методи емоційної підтримки дітей;

– розвинути стресостійкість та навички ефективного спілкування;

– зрозуміти особливості вікових криз у дітей та способи їх подолання;

– відвищити рівень своєї батьківської компетентності;

– відкритий діалог.

Спільні зустрічі та відкриті діалоги з батьками сприяють підвищенню довіри та взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу. Це дозволяє швидше вирішувати проблеми та забезпечувати комфортне середовище для розвитку дитини. Співпраця між вихователями та батьками має бути побудована на принципах взаємної поваги, довіри та відкритості, що сприятиме гармонійному розвитку дітей навіть у складних умовах [5].

Висновки. Підготовка педагогів дошкільної освіти до роботи в кризових умовах є важливим і актуальним напрямом сучасної освітньої практики. У сучасному світі, де соціальні, економічні та екологічні виклики стають все більш значущими, особливої уваги потребує забезпечення якісної дошкільної освіти в умовах нестабільності. Саме тому необхідно розробляти та впроваджувати ефективні механізми підготовки педагогів, які дозволять їм адаптуватися до змін, оперативно реагувати на кризові ситуації та забезпечувати дітям відчуття безпеки та стабільності.

Комплексний підхід, що включає професійне навчання педагогів, надання психологічної підтримки дітям, впровадження інноваційних методик виховання та тісну співпрацю з батьками, є ключовим елементом створення сприятливого середовища для розвитку дошкільнят навіть у складних соціальних умовах. Навчальні програми повинні орієнтуватися на практичні аспекти кризового менеджменту в освіті, формування стресостійкості педагогів, розвиток їхніх комунікативних навичок та вміння взаємодіяти з сім’ями вихованців у складних ситуаціях.

Необхідно розробляти та впроваджувати спеціалізовані освітні програми, які враховуватимуть сучасні виклики, а також новітні наукові дослідження у сфері педагогіки та психології. Підвищення професійної компетентності педагогів повинно базуватися не лише на теоретичних знаннях, а й на практичних навичках кризового реагування, емоційного інтелекту та стратегіях ефективної комунікації.

Лише за умови комплексного та системного підходу можливо забезпечити ефективну підтримку дітей та їхніх родин у кризові періоди. Це, у свою чергу, сприятиме гармонійному розвитку дошкільнят, їхній психологічній стійкості та формуванню базових соціальних компетентностей, необхідних для подальшого навчання і життя в суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання.
2. Васильєва Г. Соціально-педагогічна підтримка дітей у кризових умовах. – Київ: Освіта, 2021. – 245 с.
3. Ващенко Л. Соціально-педагогічна підтримка дітей у кризових ситуаціях // Наукові записки. – 2020. – №2. – С. 45-57.
4. Зайцева О. Психолого-педагогічні підходи до роботи з дітьми у складних життєвих обставинах // Освітній процес. – 2021. – №4. – С. 30-42.
5. Петренко О. Психологічна допомога дітям дошкільного віку в умовах війни // Науковий вісник педагогічних досліджень. – 2022. – №3. – С. 56–68.
6. Сидоренко Н. Використання арт-терапії в освітньому процесі: теорія та практика. – Харків: Педагогічна думка, 2020. – 198 с.
7. Іваненко Л. Розвиток стресостійкості у педагогів дошкільної освіти. – Одеса: Наука і освіта, 2019. – 154 с.
8. Національна академія педагогічних наук України. Методичні рекомендації щодо забезпечення психолого-педагогічного супроводу дітей в кризових ситуаціях. – Київ, 2022. – 48 с.

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ: АНГЛІЙСЬКА МОВА ЯК ЗАСІБ ГЛОБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Анна ПОГОРІЛА, кандидат педагогічних наук, доцент
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У сучасному світі стрімкий розвиток науки, технологій та міжкультурної взаємодії зумовлює підвищену потребу у фахівцях, які володіють не лише професійними знаннями, а й здатністю ефективно комунікувати на міжнародному рівні. Важливу роль у цьому відіграють соціально-гуманітарні дисципліни, що формують широкий світогляд, критичне мислення та міжкультурну компетентність студентів.

Серед таких дисциплін особливе місце займає англійська мова, яка є ключовим засобом глобальної комунікації. Її знання не лише розширює академічні та професійні можливості, а й сприяє інтеграції майбутніх фахівців у світовий інформаційний простір. Опанування англійської мови надає студентам доступ до передових наукових досягнень, можливість приймати участь у міжнародних конференціях, програмах міжнародної академічної мобільності, а також підвищувати конкурентоспроможність на ринку праці.

Проблема ролі соціально-гуманітарних дисциплін у професійному розвитку студентів є предметом активного наукового обговорення, оскільки ці дисципліни сприяють формуванню критичного мислення, соціальної відповідальності та міжкультурної компетентності майбутніх фахівців.

Значну увагу питанням впливу гуманітарних наук на професійну підготовку студентів приділяють такі вітчизняні дослідники, як В. Лутай, О. Цокур, Н. Ничкало, які розглядають соціально-гуманітарні дисципліни як чинник розвитку особистості та професійної компетентності. Зокрема, Н. Ничкало наголошує на важливості гуманітарної освіти у формуванні загальнокультурної підготовки фахівців.

Окремим напрямом досліджень є роль англійської мови у професійному становленні студентів. Роботи Д. Крістала [1] висвітлюють значення англійської мови як глобального комунікативного інструменту, що сприяє інтеграції у міжнародний науковий та професійний простір. Б. Качру запропонував концепцію «трьох кіл англійської мови», яка пояснює її поширення та варіативність у різних країнах світу.

У контексті професійної підготовки студентів дослідження Р. Філіпсона [2] розкривають аспекти лінгвістичної домінанти, що відображають залежність академічної мобільності від рівня володіння англійською мовою.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити роль соціально-гуманітарних дисциплін у професійному становленні студентів, зосереджуючи увагу на англійській мові як ключовому засобі глобальної комунікації. Дослідження спрямоване на визначення впливу соціально-гуманітарної підготовки на формування професійних компетентностей студентів, розвиток їхньої професійної мобільності та інтеграцію у міжнародний академічний і професійний простір.

Об’єктом дослідження є соціально-гуманітарні дисципліни, а саме англійська мова у системі вищої освіти як засіб формування професійних компетентностей студентів та їхнього особистісного розвитку. Особлива увага зосереджена на англійській мові як складовій соціально-гуманітарної підготовки та інструменту міжкультурної комунікації в умовах глобалізації.

Предметом дослідження є специфіка впливу соціально-гуманітарних дисциплін, зокрема англійської мови, на розвиток професійної мобільності студентів, їх адаптацію до сучасного ринку праці, а також роль англійської мови у розширенні професійних можливостей через міжнародну співпрацю, інтеграцію в академічне середовище та доступ до глобальних знань.

У сучасних умовах глобалізації та трансформації ринку праці соціально-гуманітарні дисципліни відіграють ключову роль у підготовці фахівців, здатних адаптуватися до змін, ефективно взаємодіяти у міжкультурному середовищі та застосовувати критичне мислення у професійній діяльності. Дослідження впливу соціально-гуманітарних наук на освітній процес активно ведеться у працях таких учених, як М. Нусбаум [3], Р. Барнет [4], Г. Бєста [5] та Х. Гіру [6], які аналізують роль гуманітарної освіти у формуванні компетентностей, необхідних для професійного розвитку.

М. Нусбаум [3] стверджує, що гуманітарна освіта є основою демократичного суспільства, оскільки вона розвиває критичне мислення, емпатію та здатність до усвідомленого прийняття рішень. Науковиця зазначає:

«Without the humanities and the arts, young people will be unable to understand the complexity of the world they inhabit, nor will they be able to think critically about global issues» [3, 45].

З цього випливає, що соціально-гуманітарні дисципліни, зокрема вивчення англійської мови, сприяють підготовці студентів до роботи у багатокультурному середовищі, де необхідне розуміння соціальних, культурних та політичних контекстів.

Р. Барнет [4] розглядає концепцію «екологічного університету», що передбачає баланс між вузькоспеціалізованими знаннями та широким гуманітарним світоглядом. Він наголошує, що гуманітарні науки допомагають студентам мислити більш системно, оцінювати глобальні виклики та знаходити креативні рішення:

«Higher education should not merely prepare students for the job market, but should also equip them with the intellectual flexibility to navigate an increasingly complex world» [4, 87].

Англійська мова, як глобальний засіб комунікації, відіграє ключову роль у цьому процесі, оскільки відкриває доступ до міжнародних наукових ресурсів, сприяє академічній мобільності та дозволяє студентам долучатися до світової професійної спільноти.

У свою чергу, Г. Бєста [5] критикує тенденцію до інструменталізації освіти, коли гуманітарні дисципліни розглядаються лише з точки зору їхньої практичної корисності для ринку праці. Він підкреслює, що навчання повинно зосереджуватися не лише на передаванні знань, а й на розвитку особистості студента:

«Education is not just about learning skills; it is about learning to exist in a world that demands thoughtful engagement» [5, 32].

Цей підхід підтверджує важливість гуманітарних дисциплін, серед яких англійська мова займає особливе місце, оскільки вона сприяє не лише комунікації, а й міжкультурному розумінню та формуванню громадянської свідомості.

Х. Гіру [6] звертає увагу на негативний вплив неоліберальної політики на освіту, стверджуючи, що сучасні університети дедалі більше орієнтуються на ринкову ефективність, що веде до маргіналізації гуманітарних дисциплін. Він застерігає:

«The corporatization of higher education threatens the role of the humanities in fostering democratic engagement and critical consciousness» [6, 64].

Проте саме гуманітарні науки, включно з мовною підготовкою, забезпечують студентів навичками, необхідними для активної участі в суспільному житті, критичного аналізу соціальних процесів і формування особистісної та професійної ідентичності.

Роль англійської мови у професійній освіті є однією з ключових тем у дослідженнях сучасних мовознавців. Англійська мова сьогодні виступає не лише як інструмент міжкультурної комунікації, але й як важливий засіб у професійній освіті, особливо в контексті глобалізації. Висвітлюючи цю проблему, автори, зокрема Д. Крістал [1], Д. Гредол [7], Р. Філіпсон [2], і А. Пенікук [8], підкреслюють значущість англійської мови в академічному та професійному середовищах.

Д. Крістал [1] у своїй праці «English as a Global Language» зазначає, що англійська мова стала основною лінгвістичною платформою для міжнародних комунікацій, зокрема в освіті та професійній діяльності. Він аргументує, що поширення англійської мови в якості глобальної мови сприяє розвитку нових освітніх стратегій та моделей навчання, зокрема в університетах та професійних закладах, де англійська використовується як мовний інструмент для вивчення інших дисциплін і для наукових досліджень.

У своєму дослідженні «English Next: Why Global English May Mean the End of ‘English as a Foreign Language’» Д. Гредол [7] звертає увагу на те, що англійська мова стала важливою не тільки для комунікації, але й для отримання професійних навичок і знань. Він прогнозує, що в майбутньому мовні бар'єри між різними країнами та професіями будуть зменшуватися, а знання англійської стане невід'ємною частиною професійної освіти для більшості спеціалістів у світі. За словами Д. Гредол, англійська мова перестає бути лише іноземною мовою і стає необхідною умовою професійної компетентності.

Р. Філіпсон досліджуючи проблему лінгвістичного функціонування, стверджує, що домінування англійської мови в глобальному контексті може призвести до нерівності у доступі до освіти та професійних можливостей. Водночас, він вказує на те, що англійська є основною мовою наукових публікацій, що дозволяє науковцям та професіоналам з усього світу обмінюватися знаннями та співпрацювати в межах міжнародних проектів.

А. Пенікук в «The Cultural Politics of English as an International Language» розглядає англійську мову як інструмент культурної політики та глобальної комунікації. Він підкреслює, що її використання в професійній освіті може бути не лише позитивним, а й проблемним, оскільки це часто призводить до культурної гегемонії, коли інші мови та культури опиняються на другому плані. Водночас Pennycook вважає, що вивчення англійської є важливим для професійної адаптації до глобального ринку праці.

Таким чином, англійська мова відіграє центральну роль у професійній освіті, слугуючи ключовим елементом міжнародної комунікації, наукової діяльності та професійної мобільності. Проте, як зазначають дослідники, важливо враховувати як її переваги, так і можливі соціокультурні виклики, що виникають в умовах глобалізації.

Англійська мова займає центральне місце в професійній освіті, сприяючи розвитку міжнародної співпраці, наукових досліджень та академічної мобільності. В умовах глобалізації та інтеграції різних культур, англійська стала мовою не тільки бізнесу, а й науки, технологій та освіти. Важливість володіння англійською для успішної професійної діяльності підкреслюють численні дослідження, що охоплюють різні аспекти її функціонування в контексті професійної освіти.

Одним із ключових підходів до розуміння ролі англійської мови в освітньому процесі є концепція англійської як глобальної лінгва франка. В умовах глобалізації англійська мова перестала бути мовою лише певних національних спільнот і стала універсальним інструментом для комунікації між людьми з різних куточків світу. Важливо, що ця мова втрачає свої національні ознаки і адаптується до контексту, в якому вона використовується, що робить її доступною для широкого кола користувачів. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що глобальні варіанти англійської мови сприяють створенню нових форм комунікації, зберігаючи водночас функціональність і ефективність.

З точки зору професійної освіти, англійська мова є ключовим інструментом для отримання доступу до міжнародних наукових ресурсів та участі в глобальних академічних дискусіях. Дослідники у своїх працях про англійську як лінгва франка зазначають, що для студентів та професіоналів важливо не тільки володіти граматичними та лексичними аспектами мови, а й розуміти соціокультурні та комунікативні практики, що дозволяють ефективно взаємодіяти з носіями інших мов та культур. Таким чином, англійська мова стає мостом між культурами, сприяючи розвитку професійних контактів і наукової співпраці.

Особливу роль англійська мова відіграє в контексті академічного письма та досліджень. Англійська мова для академічних цілей дозволяє студентам і науковцям ефективно представити свої ідеї на міжнародній арені. Згідно з його дослідженням, володіння англійською мовою є необхідною умовою для успішної публікації в міжнародних наукових журналах, де англійська мова є мовою наукового спілкування. Більше того, англійська мова дає змогу студентам брати участь у міжнародних конференціях, що стає важливим етапом у розвитку їх кар'єри.

Дж. Колеман [9], у свою чергу, аналізує використання англійської мови для викладання у вищих навчальних закладах Європи, що стало нормою в багатьох університетах, де навчання ведеться саме англійською. Цей процес, на думку автора, сприяє покращенню академічної мобільності студентів, дозволяючи їм здобувати освіту на міжнародному рівні. Така практика не лише допомагає студентам вивчати професійні дисципліни, але й розвивати необхідні для глобального ринку праці мовні навички.

Крім того, англійська мова дозволяє розширити можливості для професійної діяльності випускників, оскільки вона є вимогою для більшості міжнародних компаній, особливо у сфері бізнесу, науки та технологій. Володіння англійською мовою відкриває двері для професійної кар'єри, даючи змогу брати участь у міжнародних проектах, спілкуватися з колегами з інших країн та використовувати сучасні технології, що вимагають знання англійської.

Таким чином, англійська мова стала важливим елементом професійної освіти, сприяючи розвитку комунікативних і академічних компетентностей. Її роль у підготовці спеціалістів є незамінною, оскільки вона не тільки дає доступ до міжнародних знань, але й забезпечує мобільність і конкурентоспроможність на глобальному ринку праці.

Академічна мобільність студентів, зокрема в межах програми Erasmus+, є важливим елементом сучасної освіти, сприяючи розвитку міжкультурного обміну та інтеграції студентів у міжнародний освітній простір. Програма Erasmus+ забезпечує можливість студентам з різних країн Європи та за її межами отримати досвід навчання в університетах інших країн, що має суттєве значення для їх професійного та особистісного розвитку. Як зазначають Дж. Колеман [9] та Ю. Тейчлер [10] участь у програмі Erasmus+ дозволяє студентам не лише покращити свої академічні знання, а й здобути навички міжкультурної комунікації, що є важливими для успішної кар'єри в глобалізованому світі.

За результатами досліджень, академічна мобільність сприяє зростанню рівня конкурентоспроможності студентів на ринку

праці, оскільки вони здобувають досвід, який значно розширює їхні горизонти. Програма Erasmus+ надає студентам можливість працювати в міжнародному середовищі, що розвиває їхні комунікативні навички та здатність адаптуватися до нових культурних контекстів. Крім того, участь у програмі сприяє формуванню глобальної професійної мережі контактів, що є важливим ресурсом для майбутнього кар'єрного росту.

Водночас участь у програмі Erasmus+ дозволяє студентам отримати унікальний досвід, що неможливо досягти в умовах традиційного навчання. Зокрема, дослідження показують, що мобільність студентів має позитивний вплив на їхній академічний успіх, оскільки вона стимулює самостійне навчання, розвитку критичного мислення та поглиблене розуміння предметних дисциплін. З іншого боку, участь у програмі сприяє розвитку міжкультурної компетентності, що є важливим аспектом для студентів, які планують працювати в міжнародних компаніях або займатися науковою діяльністю.

Таким чином, програма Erasmus+ є важливим інструментом для розвитку академічної мобільності, що відкриває нові можливості для студентів у межах Європейського Союзу та за його межами. Вона сприяє розвитку міжкультурної компетентності, академічних навичок та професійної мобільності студентів, що робить їх більш конкурентоспроможними на міжнародному ринку праці.

Аналіз сучасних наукових підходів дозволяє зробити висновок, що соціально-гуманітарні дисципліни відіграють значну роль у професійному розвитку студентів, сприяючи формуванню їхньої здатності до критичного мислення, адаптації в багатокультурному середовищі та активної участі у суспільних процесах. Англійська мова, будучи глобальним засобом комунікації, не лише розширює професійні можливості студентів, а й сприяє їхньому особистісному розвитку та інтеграції у міжнародний простір.

Беззаперечним є те, що вивчення англійської мови в межах соціально-гуманітарних дисциплін відіграє важливу роль у професійному розвитку студентів, формуючи їх як висококваліфікованих спеціалістів із широким світоглядом та здатністю до ефективної комунікації в глобалізованому світі.

Проведене дослідження висвітлює важливість соціально-гуманітарних дисциплін у професійному розвитку студентів, так і специфічну роль англійської мови як ключового чинника їхньої академічної та професійної мобільності. Однак, подальше вивчення цієї тематики залишається актуальним, особливо в контексті

модернізації вищої освіти та зростаючих вимог до рівня володіння англійською мовою у різних професійних сферах і потребує майбутніх наукових розвідок.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Crystal D. English as a global language. Cambridge University Press, 2003. 216 p. DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511486999.

2. Phillipson R. Linguistic imperialism. Oxford: Oxford University Press, 1992. 297 p. DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780194371462.001.0001.

3. Nussbaum M. C. Not for profit: Why democracy needs the humanities. Princeton: Princeton University Press, 2010. 304 p. DOI: https://doi.org/10.1515/9781400834226.

4. Barnett R. The ecological university: A feasible utopia? Abingdon: Routledge, 2018. 264 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315147491.

5. Biesta G. The rediscovery of teaching. Abingdon: Routledge, 2017. 190 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315617499.

6. Giroux H. A. Neoliberalism's war on higher education. Chicago: Haymarket Books, 2014. 128 p. DOI: https://doi.org/10.5040/ 9781350216354.

7. Graddol D. English next: Why global English may mean the end of 'English as a foreign language'. London: British Council, 2006. 144 p. DOI: https://doi.org/10.35632/ajis.v22i2.417.

8. Pennycook A. The cultural politics of English as an international language. Abingdon: Routledge, 2017. 222 p. DOI: https://doi.org/10.4324/9781315225595.

9. Coleman J. A. English-medium teaching in European higher education // *Language Teaching*. 2006. Vol. 39, Issue 1. P. 1–14. DOI: https://doi.org/10.1017/S026144480600320X.

10. Teichler U. The Erasmus experience: In search of more in-depth understanding // *International Journal of Higher Education*. 2015. Vol. 4, Issue 2. P. 1–11. DOI: https://doi.org/10.5430/ijhe.v4n2p1

11. Doyle W., Hughes, C. The Erasmus+ programme: Achievements and future directions / W. Doyle, C. Hughes // *International Journal of Educational Development*. – 2016. – Vol. 49. – P. 94–102. – DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2016.03.004.

12. Souto-Otero M. Erasmus+ and the European higher education area: Progress and challenges // *Journal of Studies in International Education*. 2017. Vol. 21, Issue 2. P. 156–176. DOI: https://doi.org/10.1177/1028315317695275

THE INFLUENCE OF ANXIETY CAUSED BY RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ON STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY

Olena POHODINA, history teacher
Olena GOLUB, foreign language teacher
Cherkasy Applied College of Food Technology and Business

Statement of the problem. Changing the usual way of life, stress interferes with the normal functioning and development of the personality. Long-term stress leads to a deterioration in the functioning of cognitive functions, depletion of physical resources, and the development of fatigue, which not only negatively affects the working capacity of the individual, but can also cause serious mental and even somatic disorders [1, p. 92].

Stress in wartime is a significant problem for higher education students, because in addition to the above-mentioned impact of stress on a person's life, this condition can have a serious negative impact on the ability to study. It is the development of stress that can cause the appearance of such negative emotions as fear, despair, sadness, anxiety, helplessness, etc. Stress can affect the reduction of students' motivation and the deterioration of cognitive processes, because in a state of stress, a student remembers and reproduces information worse; makes decisions more difficult; the student's concentration of attention, its switching and volume deteriorate; the ability to perceive and think decreases, etc.

In addition, stress can cause health problems (for example, headache, fatigue, insomnia, etc.), which also leads to a deterioration in the ability to study.

Analysis of recent studies on the issue. War is a supernormal extreme situation that requires the body to constantly mobilize mental and physical resources to overcome danger. This makes it an intense and long-lasting objective cause of stress. The presence of prolonged stress in a large part of the population of Ukraine due to the military conflict is a big problem. Therefore, since the beginning of the full-scale invasion, many Ukrainian and foreign scientists have been conducting research into the conditions and features of the development of stress among the population (for example, Karatzias T., Shevlin M., Ben-Ezra M., McElroy E., Kurapov A., Danyliuk I., Loboda A., Kalaitzaki A., Kowatsch, T., Klimash, T., Xu W., Chen X., Petrytsa P., Graf-Vlachy L., Zhang S.X, etc.). Studies by modern scientists show that the level of stress among Ukrainians is elevated. Ukrainian citizens who left the country before the conflict began, refugees, and residents of active combat zones suffer from stress. Some studies show that the impact of at least one war-related stressor is felt by all respondents, and a large number of respondents have symptoms that

meet the diagnostic criteria for post-traumatic stress disorder or complex post-traumatic stress disorder [2, p. 281].

Common stress factors include hearing an air raid alert, financial difficulties, the need to take shelter, and hearing and seeing shelling. In addition to the usual symptoms of stress, a significant part of the Ukrainian population has certain manifestations of anxiety, depression, and insomnia [2, p. 282].

Due to stress, Ukrainians suffer from memory impairment, appetite problems, fatigue, increased irritability, insomnia, and nightmares [1, p. 94]. The features and factors of the impact of stress on higher education students are highlighted by such Ukrainian researchers as T. Tsyganchuk, V. Skrypnyk, N. Vysidalko, A. Babenko, N. Kovalska, N. Lebid, A. Popiy, I. Mazokha. And the features of the development of stress in students during the war were studied by such scientists as M. Tsymbalyuk M, N. Savelyuk, L. Potapyuk and others.

However, despite the high relevance and importance of the problem of stress among students during the war, this topic requires further research and development of not only psychological solutions, but also pedagogical ones.

The purpose of the article is to study the features of the impact of stress on the ability to study for Ukrainian students of professional higher education in conditions of military conflict.

Presentation of the main material. Even in conditions of peaceful existence, stress is an indispensable component of human life. It is wrong to perceive stress as an exclusively negative phenomenon, since its function is to mobilize the body's resources to overcome extreme and difficult conditions that disrupt the body's balance. However, prolonged stress can negatively affect human health. Stress is the body's reaction to a certain threat, test, or physical or psychological barrier. In psychology, stress is considered a feeling of emotional tension and pressure that occurs in a person.

In conditions of war, stress has become a constant companion for the citizens of our country. Constant shelling, missile attacks, financial difficulties, change of residence, uncertainty about the future, worries about loved ones who are fighting – all these are factors of chronic stress that affect the quality of our lives, health, and psychological state.

Particular attention should be paid to applicants for professional pre-higher education who experience double stress loads in their lives - this is both the load from studying (adaptation, exams, searching for oneself, personal worries, etc.), and the war factor.

Considering that an important task of the Ukrainian education system is not only to train qualified, productive and competitive specialists, but also to develop a harmonious personality and an active citizen, it can be

noted that applicants for professional pre-higher education today need special attention and support in protecting against stress-producing factors caused by the war in Ukraine. In addition, the effectiveness and success of development and studying are determined by many internal characteristics of the applicant, as well as external factors. The issue of social, psychological and pedagogical conditions of higher education in order to increase students' success in academic activities through harmonization of the learning process is more relevant than ever. The stage of study at a professional pre-higher education institution is an extremely important period in a young person's life, which is characterized by the continuation of active emotional, volitional and intellectual development, a change in the structure of the personality, which is associated with adaptation to new, wider and more diverse social communities and the acquisition of new social roles, the formation of educational and professional activities, and the entry into a new stage of life [7].

Student years are a critical period in life, when professional knowledge, skills and personal values are formed, which will determine the further development of the personality. The learning process, even before the start of a full-scale war, was accompanied by various stressful situations (such as adaptation to a new environment; a large amount of new information that needs to be quickly mastered; tests and independent work, exams, tests, etc.). Thus, even entering a professional pre-higher education institution is a significant stage in the life of a young person, which is often accompanied by stress. This may be due to various factors (transition from school to college environment, new social demands and responsibilities, as well as the need to solve personal and professional tasks). External stressors can have a variety of effects on the student's body, ranging from mild excitement to serious psychosomatic disorders. The main difficulties that a student may encounter are the following: insufficient sleep, failures in certain disciplines, missed classes, delays in submitting assignments, uncompleted or incorrectly completed assignments, inability to prepare material on time, loss of interest in the subject or assignments, increased academic load, conflict situations, unfavorable physical conditions (for example, temperature fluctuations in classrooms, excessive noise, poor lighting), and the personal characteristics of the student [5].

Recent years have been characterized by the rapid development of the trend of increasing the destructive impact of stress factors on students. The beginning of the development of this trend was caused by the difficulties of adapting participants in the educational process to learning in the conditions of the COVID-19 pandemic. Unfortunately, as noted above, the full-scale invasion of the aggressor country on February 24, 2022 only worsened the situation, because without having time to recover from the tension due to quarantine restrictions and distance learning, students faced

a new challenge - a threat to their own life and health, loss of relatives and friends, forced displacement, deterioration of socio-economic living conditions, etc. These threatening factors negatively affect the emotional and cognitive spheres, as well as the quality of life and the level of psychological well-being, which becomes a serious obstacle for Ukrainian students in acquiring knowledge, skills, abilities and professional competencies.

The war revealed new shortcomings in the provision of psychosocial support for students of professional pre-higher education, among which the following can be distinguished: a shortage of mental health specialists in the field of providing psychosocial support to participants in the educational process; insufficient training of teachers in providing psychological assistance and working with students who are under stress; an underdeveloped system of psychological support for teaching staff; a generally low level of public awareness of mental health; the absence of clear referral procedures in cases of difficult situations related to the stress of students of professional pre-higher education. The invasion of the aggressor country demonstrated to educators that even in the 21st century, education can recede into the background, giving way to such primary issues as ensuring the needs for security, food, water, warmth, sleep, etc. Therefore, the beginning of a full-scale war in Ukraine emphasizes the need to study not only the typical educational stress for students, but also a new, atypical for Ukrainian students, stress that arises in conditions of military conflict, which requires a more detailed and scientific analysis.

Students can experience stress due to numerous other factors associated with studying in conditions of military conflict. In addition to the real threat to life, such stress factors in conditions of war in Ukraine include forced displacement (both internal and abroad), instability of the political and economic situation; difficulties associated with a threat to the lives of relatives and close people; distance learning in conditions of emotional stress caused by air alarms and communication problems, etc. Many students are faced with an important decision to continue or discontinue their studies.

In wartime conditions, the number of stressors affecting students that are not related to the learning process has increased significantly. The war significantly affected the psychological state of students, reducing their ability to resist stress and increasing the intensity and frequency of stress. According to the survey results, more than half of students who were affected by the war feel stress, and almost two-thirds claim that it is difficult for them to overcome this stressful state [6, p. 131]. During wartime, most students may encounter such intellectual signs of stress as difficulty concentrating, negative thoughts and obsessive thoughts about problems, increased distraction. Among the behavioral manifestations of stress in

students of professional pre-higher education, the most common are a constant shortage of time, reduced productivity, and problems with eating behavior. In the context of emotional manifestations of stress, the most frequent are anxiety and worry, irritability, and fits of anger. Regarding the physiological manifestations of stress, a general feeling of fatigue, headaches, and pain in various parts of the body have been noted [6].

In conditions of military conflict, the level of anxiety, emotional tension, and depressive emotions among students increases. In a state of stress, a person's integrative functions suffer, as the action of stress hormones affects the hippocampus, a part of the limbic system of the brain, causing atrophy and impaired neurogenesis. This leads to impaired memory, cognition, judgment, thinking, and learning [4, p. 601]. These psychological states can hinder academic success, since academic activity is closely related to both emotional experiences and the cognitive sphere. Prolonged exposure to stress negatively affects the nervous system, as it requires the expenditure of body resources. This can lead to physical and mental exhaustion, which leads to a decrease in the overall level of stress resistance, attention, and motivation to study. The consequence of such stress can even be neuroses and functional diseases of the nervous system, which require students to form emotional resilience to stressful situations.

The current state of the organization of the functioning of the education system of Ukraine in conditions of military aggression requires finding ways to improve the psychological state of a student of professional pre-higher education. An effective way to achieve this goal can be the development and implementation of pedagogical conditions for the development of stress resistance of students.

Pedagogical conditions for the development of stress resistance should be interpreted as external circumstances consciously constructed by the teacher, which have a significant impact on the course of the pedagogical process and cause an increase in the student's ability to resist certain stressors, successfully adapt to them. That is, pedagogical conditions for the development of stress resistance are aimed at increasing the ability of students to effectively cope with stress and overcome difficulties in their studies and personal lives. These conditions are extremely important, because the development of stress resistance helps to maintain physical and mental health, solve problems relevant to students, set and achieve goals, and build stable relationships with other people. Students who have a high level of stress resistance are able to concentrate better on their studies, better understand and remember the material, more confidently solve problems and think creatively. In addition, in the modern world it is especially important to have developed stress resistance in order to prepare for future professional challenges and difficulties. Pedagogical conditions for the development of stress resistance in higher education

students can include a wide range of aspects, for example, teaching relaxation and emotional stabilization methods, psychoeducation, students' acquisition of constructive coping strategies, development of self-knowledge and self-control, support from the teacher, formation of a positive emotional climate in the group, support of a healthy lifestyle, development of social and emotional intelligence, etc. By implementing these pedagogical conditions, teachers can create a positive learning environment that promotes the development of stress resistance skills, equipping students with the tools necessary for successful learning and personal life. The results of implementing pedagogical conditions for the development of stress resistance should be a decrease in the level of stress in students, an increase in psychological well-being and academic achievements, as well as the development of life skills necessary for successful functioning in the modern world.

Conclusions and prospects for further research. A full-scale war is a threatening circumstance that creates objective prerequisites for the development of stress in applicants for professional pre-higher education. Scientists define the period of study at a higher education institution as a stage of life that is key to the further personal and professional development of a person. Student life is a period of active intellectual and creative growth, during which a young person opens up new career and social opportunities. At this stage, the foundation is laid for further development and future creative and professional realization of the personality.

Students were usually characterized by stress due to such factors as poor academic performance and insufficient understanding of the subject; the need to quickly assimilate a large amount of complex information; problems in relationships with classmates and teachers; lack of time; strong emotional experiences due to taking exams and tests; the search for professional self-identity; fear of the first professional steps after graduating from a professional pre-higher education institution, etc. Having a long-term effect, stress negatively affects the condition of students, leads to behavioral, emotional, cognitive and physiological changes, which negatively affects academic performance, as well as the personal and professional development of a higher education applicant.

Stress in war conditions causes a weakening of immunity, exacerbation of health problems and deterioration of well-being, decreased productivity, increased irritability. The level of stress is high among Ukrainians in general, and students due to stress face such problems as difficulty concentrating, obsessive thoughts about problems, increased distraction, lack of time, reduced productivity, problems with eating behavior, anxiety, irritability, anger attacks, a general feeling of fatigue, headaches, pain in various parts of the body, emotional exhaustion, etc.

Given the complexity of the situation, it is relevant to study the phenomenon of stress resistance in war conditions and to develop pedagogical conditions for the development of stress resistance in higher education students, which will help prevent neuropsychiatric tension and the occurrence of distress.

REFERENCES

1. Predko V.V., Somova O.O. The impact of war on changing stress levels and resilience strategies of Ukrainians. Vcheni zapysky TNU imeni Vernadskogo: Psykhologiia, 4. 2022. P. 89–98 [in Ukrainian].

2. Karatzias T., Shevlin M., Ben-Ezra M., McElroy E., Redican E., Vang M. L., et al.. War exposure, posttraumatic stress disorder, and complex posttraumatic stress disorder among parents living in Ukraine during the Russian war. Acta Psychiatr. 2023. Scand. 147. 276–285. doi: 10.1111/acps.13529, PMID: – DOI – PubMed.

3. Vysidalko N.L., Babenko A. I. Psychological analysis of stress in students' academic activities. Molodyi vchenyi, 12.1 (40). 2016. P. 199–201.

4. Vashchenko V.V., Maslova N.M. The impact of stress on higher integrative functions of the body: memory, cognition, learning. Scientific research in the modern world. Proceedings of VII International Scientific and practical conference. PhD Thesis. 2023. P. 601–604.

5. Selye H. The Stress Concept: Past, Present and Future. In Cooper CL (ed.). Stress Research Issues for the Eighties. 1983. P. 1–21.

6. Lazarus R.S. From psychological stress to the emotions: a history pf changing outlook. Annual Review of Psychology. 1993. № 4. P. 1–21.

7. Zhdaniuk L.O. Socio-psychological characteristics of student age. Visnyk pisliadyplomnoyi osvity: Sotsialni ta povedinkovi nauky, 4–5, 28–40 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/vispdoso_2017_4-5_6.

8. Lebid N.K. Psychological aspects of students' stress in academic activities. Gumanitarni aspekty formuvannia osobystosti: materialy Mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi. 2012. P. 330–338 [in Ukrainian].

9. Pylypenko N.M. Motivational mechanisms for adapting the personality of a modern student to educational changes. Praktychna psykhologiia ta sotsialna robota, 8.113. 2008. P. 46–54 [in Ukrainian].

10. Mazokha I.S. Psychological features of students' academic stress. Pedagogichni nauky. 2015. P. 107–110 [in Ukrainian].

ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 222 МЕДИЦИНА

Тетяна ПОЧИНОК, викладач
Черкаська медична академія

У медичній освіті на всіх етапах її становлення багато століть тому і в наш час провідна роль належить анатомії людини, як основній компоненті медичної освіти. Анатомія людини є однією з базових дисциплін і знання, отримані під час її вивчення, студенти будуть використовувати як на послідуючих навчальних дисциплінах, так і в майбутній професії.

Саме тому викладання навчального матеріалу має бути у доступній формі, а засвоєння на високому рівні. Важливим є те, щоб отримані студентом знання постійно оновлювалися та вдосконалювалися.

Сучасний навчальний процес орієнтується на творче мислення студента, здатність його логічно мислити, аналізувати, порівнювати що, у кінцевому випадку, призводить до формування професійних компетентностей [1].

На кафедрі анатомії починається життя кожного майбутнього медика. На першому курсі це єдина медична дисципліна, на якій студенти починають вивчати послідовно і детально всі тонкощі будови людського тіла. Вони не тільки отримують знання, а і долучаються до медицини в цілому, засвоюють правила поведінки у медичних закладах, форму одягу, манеру спілкування з пацієнтами та колегами тощо.

Зроблений абітурієнтом вибір майбутньої професії не повинен бути втраченим ним у процесі отримання професійних навичок та вмінь.

Для формування вірної стратегії викладача потрібен аналіз мотивів, як слугували цьому вибору. Це можуть бути ідеали, інтереси, погляди, соціальні мотиви, установки та цінності [4].

Вирішальним у процесі вивчення навчальної дисципліни Анатомія людини є наочність викладання. Природні препарати органів людини в окремих демонстраціях або у системі органів постійно супроводжують процес навчання. Якщо студенти займаються на препаратах, вони бачать значну різницю між ними та зображеннями в атласах і підручниках. Просторову уяву про орган, його будову та топографію студент може отримати лише через препарат, який несе у собі наочність. При цьому, не слід все ж таки заперечувати той факт, що

частина студентів успішно сприймає навчальну інформацію і через сучасні комп'ютерні технології з анатомічною візуалізацією.

Перед викладачем анатомії людини стоїть завдання організувати навчальний процес таким чином, щоб рівень формування знань був високим, що стане запорукою успішного засвоєння навчального матеріалу по наступним професійним дисциплінам. Для досягнення цього ми в академії використовуємо сучасні активні форми навчання. Такі як принципи проблемності, взаємонавчання, дослідження, індивідуалізації, самоконтролю та самонавчання.

Використання інтерактивних методів навчання сприяє розвитку пріоритетних цінностей, таких як самостійність, критичність мислення, толерантність, активна життєва позиція.

М. Р. Сапін говорив: «Анатомія це стрижень, на який нашаровуються набуті у послідуючому знання». Анатомія людини – це складна, важка і, в той же час, конкретна наука. Складність її визначається необхідністю вивчення великої кількості латинських термінів та значним обсягом матеріалу.

Студенту необхідно навчитися точно визначати місце розташування органа (топографію), який вивчається, знати особливості його будови з використанням спеціальної анатомічної номенклатури.

Однак кількість годин, відведених на предмет з кожним роком скорочується. При цьому збільшується кількість годин, відведених для самостійного засвоєння матеріалу. І перед викладачем постає складна задача: зламати стереотип мислення та знаходження відповіді на запитання в інтернеті, де вони досить часто «рівня домогосподарки». Виникає нагальна потреба прибрати у майбутнього лікаря «шкільний» стереотип мислення і створити мотивацію студентів на активне відношення до навчання. Воно полягає в усвідомленні цінності знань з анатомії людини для майбутньої професійної діяльності, усвідомленні мети навчання і самостійного формування навчальних завдань та самооцінці результатів навчальної діяльності [3].

Сьогодні у навчальному процесі опанування анатомією людини, нажаль, відсутня внаслідок багатьох причин, така складова самостійної роботи як препарування. Тим важливішим стає оснащення лекцій і практичних занять наочністю та муляжами з високим рівнем інформативності. Потрібно націлювати студентів вчитись по муляжах, демонстраційних моделях, а не по підручнику. Викладач має не тільки орієнтувати студента на засвоєння суми знань, а і прагнути розвивати особистість студента, його пізнавальних та творчих здібностей. Це стає можливим під час

роботи студентів у наукових гуртках, під час участі у підготовці та проведенні наукових конференцій, різноманітних дискусів.

Покращенню процесу засвоєння нового матеріалу сприяє будь-який вид самостійної роботи студента під керівництвом викладача в позанавчальний час. Однак життя вносить у процес навчання свої корективи, які змінюють весь процес викладання. Внаслідок скорочення кількості аудиторних годин з навчальної дисципліни Анатомія людини рутинне препарування відійшло в історію. Фактично всі вузи нашої держави відмовилися від препарування в силу багатьох причин, і сьогодні студенти вивчають анатомію на вологих препаратах, пластинованих трупах, муляжах та макетах.

Одним з важливих носіїв інформації з анатомії людського тіла є музейні препарати лікарень міста. Цей метод навчання є доволі ефективним для студентів при виконанні самостійної позааудиторної роботи і використовується нами дуже широко.

Сучасні мультимедійні комплекси, інтерактивні дошки та інтерактивні столи є важливим інструментом, що допомагає студентам успішно засвоювати анатомію людини [2]. Крім того ці методи широко використовуються для здійснення контролю знань студентів і підготовки до ліцензованого іспиту Крок 1.

Слід зауважити, що проста подача знань від викладача до студента та відтворення цих знань вже не відповідають сучасним потребам освіти. Введення у навчальний процес за останні роки пояснень та роз'яснень під час подачі нового матеріалу різних видів клінічних обстежень людського організму (радіографія, МРТ, КТ, УЗД тощо) сприяють розвитку клінічної мотивації при вивченні анатомії. Робоча навчальна програма з Анатомії людини повинна слугувати основою для фізичного обстеження пацієнта, інтерпретації отриманих даних та розвитку загальної компетентності майбутнього лікаря у сфері основних медичних досліджень. Необхідно дати студентам уяву про те, що є важливим для їх майбутньої клінічної компетентності як під час лекцій, так і під час практичних занять. При цьому потрібно спрямовувати студентів не на необдумане накопичення інформації, а націлювати майбутнього лікаря засвоювати і використовувати ту інформацію, яка стане йому необхідною при опануванні навичок майбутньої спеціальності. Відомий той факт, що студенти, які засвоїли добре основи медичної термінології анатомії людини, краще навчаються на старших курсах, чим ті, які не володіють цими знаннями.

Щоб анатомія вдосконалювалася як предмет ми, викладачі цієї навчальної дисципліни, повинні постійно вдосконалювати себе в якості клінічних анатомів.

Особливо важливим у викладанні анатомії людини є акцент на практичну складову матеріалу, який вивчається. Наприклад: при вивченні опорно-рухового апарату слід звернути увагу на функцію м'язів та їх груп у повсякденному житті, участь у ході та роль у посттравматичній реабілітації; при вивченні будови суглобів та рухів у них звертати увагу на роль зв'язочного апарату, капсули та внутрішньосуглобових структур при вивихах і травмах; при вивченні легень та плеври підкреслити їх топографію, ознайомити з торакоцентезом, бронхоскопією, трансбронхіальною біопсією та плевральною пункцією; вивчаючи периферійну нервову систему необхідно торкнутися патології нервових сплетень, а при вивченні судинної системи пояснити сутність таких оперативних підходів як шунтування та стентування при ішемічних захворюваннях артерій.

Особливої уваги потребує така складова навчальної дисципліни як топографо-анатомічне співвідношення органів, що часто є слабкою стороною студентів. Нажаль у більшості з них відсутня уява про топографо-анатомічне розташування органів, пошарових ділянок тіла, розташування судинно-нервових пучків між ними, клітковинних просторів, місць перев'язки судин, причин переходу гнійно-запальних процесів з однієї ділянки тіла на іншу. Саме тому під час викладання анатомії людини важливо викладачу сфокусувати увагу студентів на варіантну анатомію, проекційну анатомію, розташування органів та їх положення у світі проекції їх на передню черевну стінку.

Анатомія знаходиться на стику таких навчальних дисциплін як гістологія, фізіологія, хірургія, патологічна анатомія та патологічні фізіологія. Використання під час викладання сучасних даних підвищує зацікавленість студентів до навчального матеріалу, забезпечує професійну спрямованість навчання, зв'язок з клінічними дисциплінами, підвищує якість навчального процесу. Розкриття патогенезу хвороб, вдосконалення хірургічних технологій базується на накопиченій інформації про будову органів та систем організму.

Для кращого засвоєння нового матеріалу та створення стійкої медичної мотивації для подальшого успішного навчання на клінічних кафедрах доречним завжди буде наведення прикладів відповідно до теми заняття. Наприклад, при вивченні анатомії сечовидільної системи можна поставити клінічну проблему: запропоновувати студентам назвати можливі патогенетичні фактори, що сприяють змінам фіксуючого апарату нирок та фактори, що сприяють розвитку нефроптозу і патологічно рухомої нирки; чому нефроптоз частіше розвивається у жінок; чим небезпечний нефроптоз тощо.

Вищезазначені методи навчання сприяють розвитку у студентів вміння володіти інформацією з предмета, творчо підходити до аналізу морфологічних даних та наближати теоретичні знання з анатомії до

запитів, що виникнуть на клінічних дисциплінах. Напевно не слід забувати, що кожен студент це особистість, тому необхідно постійно приділяти увагу розвитку індивідуального творчого стилю мислення у здобувачів освіти. Наші зусилля мають бути спрямовані на саморозвиток творчого мислення студентів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коновалова М., Дмитренко К., Семиволос О., Бекетова С. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності. Видавництво: Основа, 2019. 119 с.

2. Індивідуальний стиль педагогічного спілкування викладача: теоретико-методичний аспект. Київ: Ліра2020. 214 с.

3. Забродський М. М., Шапошникова Ю. Г. Педагогічна психологія. 2019. 144 с

4. Варій М.Й., Ортинський В.Л. Основи психології і педагогіки: Навчальний посібник. Видавництво: Центр учбової літератури. 2020.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Олександр ХОРОШЕВ, кандидат історичних наук, доцент
Національний університет цивільного захисту України

Сучасний стан людського суспільства характеризується посиленням процесу глобалізації, який пронизує всі сфери людського буття. Ці процеси посилили взаємозалежність природи і суспільства, людини і суспільства, людини та інформації. Сучасний німецький філософ та соціолог Ульрих Бек, один з визнаних в світі дослідників глобального суспільства, вважав, що глобалізація – це всепланетарний процес, який охоплює економічні, політико-правові, соціальні, екологічні, культурні, тобто цивілізаційні процеси. На його думку, одна з причин глобалізації – це швидкий розвиток високих технологій, які дозволяють суттєво прискорити обмін інформацією, переміщення людей та матеріальних ресурсів у просторі [1]. В умовах глобалізації з’явилася потреба в розробці нового філософсько-світоглядного погляду на особистість у XXI столітті. Особливе місце в ньому займає молодь, бо саме вона у найближчий час стане визначати стан та перспективи розвитку людського суспільства. А сучасне суспільство неможливо уявити без інформації, яка щільно оточує кожного члена суспільства протягом його життя. Тому проблеми забезпечення інформаційної безпеки сучасного суспільства в цілому та навчального процесу зокрема, завжди будуть гострими та актуальними.

Слід відзначити, що проблеми захисту інформації стали цікавити все більше коло дослідників. Так, з'явилася ціла низка навчальних посібників з вказаною темою. Серед них слід виділити праці Б. А. Кормича [2], спільну роботу О. Данильяна, О. Дзьобань та М. Панова [3], навчальний посібник для держслужбовців [4] та інші. В останній час з'явилося багато статей, які так чи інакше стосуються названої теми. Серед них заслуговують на увагу роботи Я. Малик [5], О. Ільїна та О. Сєрих [6], В. Лук'янової та А. Лаутар [7], В. Шатун [8], О. Золотар [9], М. Шевчук [10] та інших. Всі вони аналізують процеси створення свого власного вітчизняного інформаційного простору, який дозволив би взаємодіяти з інформаційними системами інших країн та мати надійну систему захисту інформації в самій Україні.

На основі аналізу джерел та літератури автор метою своєї статі поставив дослідження тих проблем сучасності, які пов'язані з необхідністю забезпечення інформаційної безпеки особистості, зокрема здобувачів вищої освіти, та самого освітнього навчального процесу в цілому як частини системи національної безпеки нашої держави.

Світ інформації навколо людини, світ її інформаційної діяльності складає сучасне інформаційне середовище. Сучасні здобувачі вищої освіти живуть серед інтернету, різноманітних комп'ютерних ігор, кіно та телебачення, тобто молоді люди просто занурені в найрізноманітніші види інформації. Під інформаційним середовищем слід розуміти також сферу діяльності суб'єктів, яка передбачає створення інформації, її обробку і цілеспрямоване використання для вирішення певних завдань. Інформаційна безпека передбачає такий стан захищеності інформаційного середовища у суспільстві, при якому забезпечується інформування, планомірне використання інформації в інтересах людини, суспільства та держави. Під інформаційною безпекою розуміємо виключення інформаційних загроз, стан стабільності і захищеності інформаційного середовища від різних негативних зовнішніх факторів впливу [4, 9]. Все зазначене вище в повній мірі відноситься як до навчальної сфери, так і до питань забезпечення у ній інформаційної безпеки.

Для сучасної галузі навчання характерними є територіальна локалізація та якісні характеристики, які дозволяюсь в повній мірі задовольняти потреби у розвитку, соціальній адаптації та культурній самоідентифікації молоді при обов'язковому дотриманні норм безпеки. Саме структура сучасної освіти виступає системою, до якої входить комплекс навчальних закладів, психологічною та педагогічною сутністю яких є формування якісного навчального середовища.

Сучасна освітня система є важливим суспільним інститутом, у ній розробляється та запроваджується комплекс мір по протидії інформаційним загрозам і ризикам нанесення шкоди фізичному, психологічному та світоглядному стану молоді, для чого активно створюється безпечне інформаційно-навчальне середовище [8]. До нього входять апаратні, організаційні та програмні засоби захисту від впливу негативної інформації, які забезпечують безпеку і захист всіх суб'єктів, які беруть участь у навчальному процесі, та формують умови для повноцінного розвитку і реалізації індивідуальних здібностей і можливостей [5, 17].

В останній час підвищується значимість інформаційного середовища через зростання ролі сучасних інформаційних технологій в сучасному навчальному процесі, а також через збільшення його впливу на всі суб'єкти системи освіти і їх відношення в ній. Питання інформаційної безпеки і принципів її забезпечення у даному аспекті відіграють важливу роль у всьому світі [11]. При цьому загострюються проблеми, пов'язані з розповсюдженням недопустимого та небезпечного контенту, в тому числі і в освітньому середовищі. У зв'язку з цим в сучасній системі української освіти є гостра потреба у формування надійних правових, методичних, технічних та організаційних інструментів захисту освітнього процесу від негативного впливу інформаційного середовища.

Тотальна інформатизація суспільства призвела до наповнення різних його сфер великими обсягами інформації, що зумовлює необхідність формування норм і принципів інформаційної безпеки. Ці проблеми прийнято розглядати разом із проблемами загальнодержавного характеру, однак слід приймати до уваги те, що система освіти сьогодні є генератором та споживачем інформаційних потоків. Ситуація ускладняється ще й проникненням сіті Інтернет до всіх сфер суспільного життя (в тому числі і до освітньої), а також нестачею цензури у мережі, що призводить до збільшення ризиків негативного впливу на сучасних здобувачів освіти [6, 25]. Все це обумовлює необхідність розробки норм і принципів забезпечення інформаційної безпеки у сучасному навчальному процесі. Від своєчасності їх розробки і практичної реалізації залежить якість інформаційного захисту сучасної системи освіти та її ефективність вцілому.

На наш погляд можливо виділити такі основні напрямки забезпечення інформаційної безпеки у навчальному процесі:

– роз'яснення учасникам навчального процесу ролі і місця питань інформаційної безпеки в контексті національної безпеки;

– формування правових основ інформаційної безпеки і норм захисту інтелектуальної власності;

– вивчення основних сучасних інформаційних загроз та розробка методів протидії їм;

– забезпечення закладів освіти технічними засобами для захисту від негативних інформаційних впливів;

– загальне підвищення рівня технічної обізнаності всіх учасників навчального процесу і розвиток у них умінь і навичок необхідних для самостійного розпізнання та протидії інформаційним загрозам;

– формування професійних компетенцій викладачів, необхідних для роз'яснення принципів захисту від шкідливих інформаційних впливів.

Заходи по забезпеченню інформаційної безпеки як населення в цілому, так і здобувачів вищої освіти зокрема, можна умовно розділити на декілька напрямків: попередження, припинення, запобігання та протидія.

Попередження негативних інформаційних проявів передбачає знання їх вірогідного напряму та дії, а також превентивне обмеження ще до того, як ці прояви зможуть зашкодити освітньому процесу.

Припинення негативного впливу полягає у виявленні такого факту та в свідомій протидії йому.

Запобігання передбачає розуміння небезпеки і цілеспрямоване зменшення ймовірності подібного негативного впливу.

Протидія негативним інформаційним впливам полягає у регулярному їх виявленні, роз'ясненні природи таких явищ і свідоме перешкодження їх розповсюдженню в інформаційному просторі.

Для глобального інформаційного середовища характерною є загальна комп'ютеризація та інформатизація, тотальне впровадження інформаційних та комунікаційних технологій до всіх сфер життя, в тому числі і до сфери освіти. Однак наслідком цього стає підвищення небезпеки для здобувачів, виникнення нових факторів ризику, загроз негативного інформаційного впливу на всіх учасників навчального процесу [2, 232].

В цілому питання інформаційної безпеки і принципів її забезпечення під час навчання потребують постійного глибокого та всебічного вивчення через свою важливість у контексті необхідності виховання здорового фізично і психологічно здобувача вищої освіти, захисту його персональних даних [9, 146].

Принципи інформаційної безпеки в сучасній системі освіти зумовлюються низкою заходів та засобів захисту інформаційного простору молодих людей. Серед них, як зазначалося вище, найважливіші: попередження, припинення, запобігання та протидія негативним інформаційним впливам. В цьому контексті ефективність

таких засобів забезпечує як професійна підготовка викладацького складу, так і якість їх розробки та своєчасність запровадження.

Безпосередньо від цих факторів залежить рівень загальної інформаційної безпеки сучасної системи освіти, а також, у значній мірі, фізичне та психічне здоров'я здобувачів вищої освіти. Усвідомлення, виявлення і своєчасне запобігання негативного інформаційного впливу є однією з найбільш важливих цілей сучасної системи освіти, вирішенню якої слід приділяти першочергову увагу. Саме це є основним фактором забезпечення інформаційної безпеки у навчальному процесі освітніх закладів України різного рівня.

Вивчення питань, пов'язаних з інформаційною безпекою навчального процесу, є особливо актуальним через проникнення мережі Інтернет та засобів масової інформації до всіх сфер життя людини, в тому числі і до освітньої. Сьогодні дуже важливими є питання запобігання та попередження шкідливих інформаційних впливів на здобувачів освіти з метою збереження їх психічного та фізичного здоров'я, захисту їх персональних даних. Це потребує впровадження комплексних заходів, які були б спрямовані на пояснення сутності шкідливих інформаційних впливів, а при необхідності ще й їх запобігання та припинення.

Такі заходи повинні захистити інформаційне середовище молоді від шкідливої інформації, а також сприяти запобіганню її виникненню у галузі навчання. Крім того, саме Інтернет та сучасні ЗМІ є основними факторами зовнішнього інформаційного впливу вцілому на суспільство та на його певних представників зокрема. У цьому контексті важливим принципом інформаційної безпеки є формування як у здобувачів вищої освіти, так і у викладачів професійних компетенцій, які були б необхідними для розвитку навичок захисту від негативного інформаційного впливу, а також уміння його розпізнавати взагалі. Тому ще одним важливим аспектом стає формування необхідної технічної обізнаності, яка дозволяла б своєчасно розпізнавати негативний інформаційний вплив, розуміти його природу та знати засоби ефективної боротьби з ним. Особливу увагу слід приділити також розробці та запровадженню комплексу заходів щодо захисту персональних даних суб'єктів різного рівня, які мають відношення до навчальної сфери. Це допоможе підвищити безпеку особистої інформації, інтелектуальної власності та запобігти вірусним та хакерським атакам на бази даних сучасної освітньої системи.

Таким чином можна зробити висновок, що принципи інформаційної безпеки в сучасній системі освіти зумовлюються низкою методів та заходів захисту інформаційного простору

людини. Їх ефективність забезпечують як професійна підготовка викладачів, так і якісні засоби протидії негативним інформаційним впливам та вчасність їх запровадження.

Сьогодні будь-який учасник навчального процесу може стати як джерелом загрози, так і об'єктом, на який подібні загрози направлено. Тому особливу увагу слід приділяти перевірці інформації на достовірність на всіх рівнях функціонування освітньої системи. Передача неперевіреної інформації може ввести в оману здобувача вищої освіти і стати передумовою формування хибних знань та уявлень щодо предметів та об'єктів вивчення. В контексті існуючої системи освіти це можна порівняти з інформаційною диверсією. Тому потрібно приділяти особливу увагу розробці на законодавчому рівні правових норм, необхідних для формування ефективних методів захисту існуючого інформаційного поля сучасної системи освіти. В першу чергу це стосується питань захисту персональних даних особи, інтелектуальної власності та інших. Правові заходи у сфері захисту інформації в повній мірі повинні відповідати викликам інформаційної безпеки та принципам її забезпечення на всіх етапах існуючої навчальної системи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ульрих Бек. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія. Київ: «Ніка-центр», 2011. 408 с.

2. Кормич Б. А. Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: навчальний посібник. Київ: Кондор, 2004. 384 с.

3. Данильян О. Г., Дзьобань О. П., Панов М. І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: навчальний посібник. Харків: Фоліо, 2002. 285 с.

4. Свобода інформації: навчальний посібник для державних службовців. Київ: Тютюкін,2010. 128 с.

5. Малик Я. Й. Інформаційна безпека України: стан та перспективи розвитку. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 44 (1). С. 13-20.

6. Ільїн О. О., Сєрих С.О. Когнітивна модель управління інформаційною безпекою вищого навчального закладу. *Сучасний захист інформації*. 2017. № 2 (30). С.24–29.

7. Лук'янова В., Лаутар А. Інформаційна безпека в умовах розвитку інформаційних систем. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки.* 2013. № 2. Т. 3. С. 97-101.

8. Шатун В. Т. Інформаційна безпека – невід'ємна складова національної безпеки України. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. 2016. Т. 267. Вип. 255. С. 174-180.

9. Золотар О. О. Генеза суспільних відносин щодо інформаційної безпеки людини. Інформація і право. 2018. № 1. С. 139-148.

10. Шевчук М. О. До питання генези поняття інформаційної безпеки як складової національної безпеки. *Науковий Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Т. 2. № 78. С. 134-139.

11. Young C. Information Security Science 1st Edition. Syngress. 2016. 406 p.

ISTOTA ZACHOWANIA DEWIACYJNEGO: POJĘCIA, RODZAJE. ALKOHOLIZM JAKO PRZEJAW DEWIACJI

Tetiana CZUBINA, doktor nauk historycznych, profesor
Narodowy Uniwersytet Obrony Cywilnej Ukrainy

Każde społeczeństwo i grupa społeczna tworzą własne zasady postępowania dla swoich członków. W rzeczywistości oznacza to, że ich zachowanie nie zawsze spełnia te standardy. Jak zauważył znany socjolog Pan Smelzer, gdyby nikt nie używał kokainy i nikt jej nie sprzedawał, wtedy nie byłoby potrzeby ustanowienia prawa, które by to zabraniało. Być może obecność dewiacyjnego zachowania, jest tak samo naturalne dla społeczeństwa, jak jego pełna akceptacja. Takie zachowanie, które odbiega od przyjętej normy, nazywa się dewiacją (z łac. deviatio – odchylenie).

Odbiegające od normy zachowanie to działanie, działania ludzi, którzy nie spełniają norm ustanowionych w tym społeczeństwie. Jednak taka definicja jest bardzo szeroka i od razu rodzi szereg pytań. Każdy czyn może być interpretowany niejednoznacznie, ponieważ nie ma absolutnego kryterium normalności. Weźmy taki pozornie jednoznacznie negatywny czyn jako zabójstwa. Jednak zabójstwa wroga w walce i zabójstwa w czasie pokoju są inaczej oceniane przez społeczeństwo. Jeśli w pierwszym przypadku żołnierz otrzymuje nagrodę za odwagę, to w drugim - taki czyn podlega kodeksowi karnemu. A istnienie kary śmierci? Czy to nie jest morderstwo usankcjonowane przez państwo? Jedna z podstawowych zasad moralnych - nie kłam, zawsze mów prawdę. I jak być, gdy żąda wróg ujawnienie tajemnic? W końcu przekroczyłeś ulicę na czerwonym świetle sygnalizacji świetlnej – jesteście dewiantem czy nie?

Normy społeczne nie są takie same dla wszystkich społeczeństw. One się zmieniają. To, co uważano za absolutnie normalne w prymitywnym społeczeństwie (kanibalizm, na przykład) powoduje aktywne odrzucenie w późniejszych epokach.

Ponadto różne grupy społeczne tego samego społeczeństwa różnią się pod względem oceny tego samego aktu. Tak więc w społeczeństwie niewolniczym morderstwo niewolnika przez gospodarza nie było karane, ale morderstwo niewolnikiem gospodarza uważano za poważne przestępstwo.

Dlatego, aby lepiej zrozumieć zachowanie dewiacyjne, może być użyteczne zawężenie powyższej definicji. Zachowanie dewiacyjne jest zachowaniem, które nie odpowiada zachowaniom ustalonym w danym społeczeństwie, lub grupie społecznej normom i które jest karalne. W większości przypadków podlega sankcjom społecznym - od publicznego potępienia po karę kryminalną.

Problemy wielu dewiacji są uważane przez wiele nauk: kryminologia, psychologia społeczna, pedagogika, socjologia. Socjologia zajmuje się identyfikacją najczęstszych przyczyn odchyleń, konsekwencje takiego zachowania dla społeczeństwa, poszukiwanie społecznych, gospodarczych środków dla jego zapobiegania i kontroli.

Odchylenia mogą mieć dwa typy:

1) ekstrawertyczne, zorientowane na świat zewnętrzny i bezpośrednio wpływające na interesy innych ludzi, grupy społeczne i organizacje (np. przestępczość);

2) introwertyczne, które są ukierunkowane na temat dewiacyjnego działania (narkomania, samobójstwo).

Główne przejawy dewiacji to: zbrodnia we wszystkich formach i przejawach; alkoholizm; narkomania; niemoralne zachowanie; nieprawidłowości seksualne; prostytucja; samobójstwo.

Nadużywanie alkoholu jest najbardziej rozpowszechnioną formą zachowań dewiacyjnych. Alkohol jest najczęściej stosowaną substancją psychoaktywną, dlatego epidemiologiczne oszacowanie nadużywania alkoholu przez ludność przeprowadza się z uwzględnieniem takich wskaźników, jak spożycie przez jedną osobę, średnia długość życia, wskaźnik samobójstw, śmiertelny zespół alkoholowy, częstość występowania marskości wątroby, koszt leczenia wywołanych alkoholem chorób somatycznych, koszt utraconego czasu pracy w wyniku alkoholizacji.

Termin "alkoholizm" został wprowadzony przez szwedzkiego lekarza M. Gussa w 1849 roku. Biorąc pod uwagę tego rodzaju odchylenie, bardziej odpowiednie może być użycie terminu "pijaństwo", ponieważ alkoholizm ma nie tylko społeczny także aspekty biologiczne i medyczne.

Napoje alkoholowe znane są ludzkości od czasów starożytnych. Grecy ustawili niegdyś posągi boga wina Bachusa w pobliżu bogini mądrości Minerwy. Spożywanie wina było częścią obrzędów religijnych. Bachanalia była pierwotnie obrzędy na cześć Bachusa, tylko od II wieku. do n. e. zaczęto być uważano za przestępstwo.

Silniejsze napoje ludzie nauczyli się robić znacznie później (tylko w 11 wieku we Włoszech alkohol został uzyskany z wina, w rosji wódkę ze zboża zaczęto produkować w XIV wieku.). Dla większości osób napoje alkoholowe były przez długi czas niedostępne i kosztowne. W rzeczywistości był to przedmiot luksusowy. Tylko przemysłowy proces produkcji alkoholu etylowego umożliwił masowe spożycie alkoholu. W XVIII wieku. pijaństwo było

szeroko rozpowszechnione w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Szwecji. W tym czasie wódka zaczęła być szeroko stosowana w rosji. W XIX wieku alkoholizm już stał się złożonym problemem cywilizacyjnym, który stał się jeszcze bardziej dotkliwy w XX i XXI wieku.

Badanie, które odbyło się w 2012 r. w centralnych regionach Ukrainy (około trzech tysięcy respondentów), pokazujy ciekawe wyniki:

– zdecydowana większość respondentów uważa, że pijaństwo jest wielkim złem, ale większość pije albo "pije jak wszyscy";

– około 50 procent ankietowanych nie chce mieć przyjaciela wśród osób, które nie spożywają alkoholu;

– 33 procent respondentów poczułoby się urażone, gdyby właściciel podczas spotkania nie zaoferowałby alkohol;

– 40 procent uważa, że spożywanie alkoholu w normalnych granicach nie jest szkodliwe, nie wpływa na ich zdolność do pracy;

– 20 procent respondentów uważa, że całkiem akceptowalny wygląd pijany na ulicy, w transporcie, miejscach rekreacji.

Alkohol stał się atrybutem wszystkich rytuałów społecznych, oficjalnych ceremonii, świąt, sposobów rozwiązywania osobistych problemów. Zjawisko to jest jednak kosztowne dla społeczeństwa: 90 procent chuligaństwa, 90 procent gwałtu i prawie 40 procent innych przestępstw związanych z pijaństwem. Poważne przestępstwa - morderstwa, rabunki, napady rabunkowe, uszkodzenie ciała – w 70 procentach przypadków ludzie są pijani. Z pijaństwem związana większa połowa rozwodów. Należy zauważyć, że alkohol jest przyczyną przedwczesnej śmierci wielu ludzi. W szczególności od 20 do 30 osób na 100 tysięcy osób w wieku produkcyjnym umierają z powodu zatrucia alkoholem. W wyniku chorób wywołanych przez alkohol średnia długość życia jest skrócona o 10 lat w porównaniu z ludźmi, którzy nie piją alkoholu. Pacjenci z alkoholizmem mają takie samo ryzyko samobójstwa jak osoby z depresją, a 15% z nich ma skłonności samobójcze.

W większym stopniu problemy alkoholowe właściwe dla mężczyzn; istnieją również znaczne różnice wynikające z osobliwości kulturowych. U kobiet anormalne upijanie się zaczyna się później, spontaniczne remisje są mniej prawdopodobne. Nawiasem mówiąc, męski alkoholizm jest uleczalny, wtedy, jako kobiecy prawie nie. Patologia jest najbardziej rozpowszechniona w młodym wieku (15-30 lat), wśród rozwiedzionych lub samotnych, a także osób z niskim wykształceniem i tendencjami antyspołecznymi w okresie dojrzewania. Nie ma systematycznych danych na temat roli zawodów w występowaniu choroby, jednak obserwuje się znaczny wzrost częstości występowania marskości wątroby u przedstawiciele sektora usług i środowiska artystycznego.

Ciężary dziedziczne z pewnością odgrywają ważną rolę, chociaż mechanizm transmisji genetycznej nie jest jeszcze znany. Dzieci alkoholików mają 4-krotnie większe ryzyko rozwoju alkoholizmu niż dzieci niealkoholików,

nawet jeśli wychowywali je nie ich biologiczni rodzice. W przypadku obciążeń dziedzicznych, obraz kliniczny charakteryzuje się cięższym przebiegiem, skróceniem czasu alkoholizacji.

Rozwój choroby sprzyja patologii neuropsychiatrycznej w dzieciństwie, na przykład zaburzeniach zachowania. Wiele produktów metabolicznych pod wpływem alkoholu powoduje zmiany neurochemii mózgu na poziomie komórkowym. Być może to sprawia, że ciało jest uzależnione od alkoholu, aby utrzymać zrównoważoną patologiczną homeostazę. Alkohol może również prowadzić do zwiększonej aktywności endorfin lub substancji podobnych do morfiny. Czasowe usunięcie wewnętrznego stresu, strachu i towarzyszącego mu poczucia społecznego postępu w pierwszych epizodach alkoholizmu mogą odgrywać rolę wzmocnienia pozytywnego, ustalając określony wzorzec zachowań.

Już małe dawki alkoholu powodują zmniejszenie wydajności aktywności umysłowej: pogorszenie uwagi, pamięć, procesy generalizacji, w tym samym czasie zmienia się nastrój i sfera afektywno-wolicjonalna.

Jednorazowa duża dawka alkoholu prowadzi do zatrucia alkoholem etylowym – najczęstszą formą zatrucia.

W ciężkim upojeniu istnieje śpiączka i może dojść do śmierci.

W patologicznym upojeniu po jednorazowym podaniu małych dawek alkoholu następuje zmiana stanu świadomości z podnieceniem, strachem, furią lub halucynacjami. Stan ten charakteryzuje się zaburzeniami zachowania, które nagle pojawiają się wkrótce po spożyciu niewielkiej ilości alkoholu (poziomy we krwi są zwykle niższe niż 1,5 procent).

Zachowanie charakteryzuje się impulsywną agresywnością z niebezpieczeństwem dla innych lub samymi tendencjami na tle zdezorientowanej świadomości, zaburzenia orientacji i percepcji (iluzje, halucynacje wzrokowe i pomysły urojeniowe). Stan trwa do kilku godzin, kończąc się długim snem z późniejszą amnezją epizodu.

Upojenie patologiczne trwa od kilku minut do kilku godzin i zwykle kończy się głębokim snem. Po odcinku człowiek nie pamięta, co się stało, od czasu do czasu w pamięci są fragmenty emocji.

Takie stany występują u osób z organicznymi chorobami ośrodkowego układu nerwowego, w tym uraz czaszkowo-mózgowy, ale wyrażony tak nieznacznie, że osoby w stanie normalnym nie mają odchyleń w sferze psychicznej i są uważane za praktycznie zdrowe. Istotne znaczenie w pojawieniu się patologicznego upojenia ma zmęczenie, brak snu, wyczerpanie psychiczne i fizyczne, podniecenie, strach, niepokój.

Przedłużające się nadużywanie alkoholu w ostatnich latach można podzielić na:

- nadużywanie alkoholu;
- domowe pijaństwo;
- alkoholizm.

Nadużywanie alkoholu to jest nadmierne spożycie alkoholu w porównaniu z przyjętą normą kulturową w odpowiednim środowisku społecznym. Nadużywanie może jednak wystąpić w przypadkach tymczasowych, ale wyraźnych zmian w psychicznych lub fizycznych funkcjach osoby. Już w pierwszych przypadkach upojenia można zobaczyć charakterystyczne cechy przyszłego pacjenta z alkoholizmem. Tacy ludzie odczuwają przyjemne uczucie odprężenia i lekką euforię.

Przedłużone nadużywanie alkoholu przechodzi do pijaństwa domowego. Na tym etapie ograniczona jest kontrola sytuacyjna nad zachowaniem, jednak kontrola w najważniejszych sferach życia pozostaje na raczej wysokim poziomie. Mogą występować znane cykle w stosowaniu alkoholu: okresy zatrzymania zastępuje się okresami ciągłego pijaństwa w dniach lub tygodniach (popijawa). Takie reakcje są charakteryzuje się przede wszystkim osoby ze skłonnością do depresyjnych cyklicznych zmian nastroju. Wraz z końcem fazy depresji kończy się i popijawa.

Przejście do choroby alkoholowej (alkoholizm) następuje stopniowo, przez wiele lat. To przejście jest poza zasięgiem pacjenta, jego krewnych: z jednej strony środowisko przyzwyczaja się do zachowania pijaka, z drugiej strony zmiany spowodowane przez alkohol przyczyniają się do powstawania niedostatecznej samooceny i zaprzeczania swojej chorobie.

Alkoholizm jest patologiczne uzależnienia od alkoholu, któremu towarzyszą charakterystyczne zaburzenia psychosomatyczne i neurologiczne, degradacje psychiczne, pojawienie się syndromu kaca i naruszenie funkcji społecznych pacjenta.

Alkoholizm jest chorobą konsekwentną i stopniowo należącą do grupy psychopatii. We współczesnej literaturze, w trakcie alkoholizmu, zazwyczaj występują trzy etapy:

Pierwszy etap jest neurastenia. U mężczyzn trwa od pięciu do ośmiu 5-8 lat, u kobiet i młodzieży – od trzech do pięciu 3-5 lat i zależy od inicjatywy w organizacji pijatyk, zainteresowany omówieniem wydarzeń przed i po zażyciu alkoholu. Relaks i nastrój zwiększają nie tylko dawka napoju, ale także towarzystwo, środowisko.

Pierwszemu etapowi są nieodłączne:

– ograniczenie ilościowej kontroli nad piciem;

– zwiększona tolerancja na alkohol (stosowanie coraz większych dawek);

– zachowanie kontroli sytuacyjnej nad swoim zachowaniem.

Główną cechą pierwszego etapu jest wzrost tolerancji na alkohol, potrzebna jest zwiększająca się ilość alkoholu, aby osiągnąć pożądany stan upijania.

Drugi etap to narkomania – trwa od pięciu do piętnastu 5 do 15 lat.

W tym okresie występują ostre zaburzenia funkcjonowania społecznego, wśród których należy zwrócić szczególną uwagę na częste konflikty rodzinne.

Na pierwszym planie w radzeniu sobie z otoczeniem jest zwiększona drażliwość i nieadekwatność reakcji. Drugie miejsce to trudność w pracy i utrata zwykłego kręgu znajomych, ale pacjenci zwykle nadal zachowują swoją zawodową skuteczność.

Na tym etapie pijak szuka powodu, by wypić kieliszek " z radości", "ze smutku". Po wypiciu alkoholu istnieje zdecydowane pragnienie kontynuowania picia. W tym okresie pojawiają się błędy pamięci w wydarzeniach poprzedzających upojenie i które towarzyszyły mu, a ludzie odczuwają niepokój i niedogodności. Od tego czasu ilość alkoholu do picia jest ukryta przed środowiskiem. Tak więc następuje przejście od "otwartego" do "ukrytego" pijaństwa. W drugim etapie nieodłączne są zmiany we wzorcu upijania:

– skrócenie okresu euforii;

– obecność zaburzeń psychotycznych;

– pojawienie się amnezji alkoholowej, utrata pamięci odnosi się tylko do niektórych epizodów upijania;

– awarie pamięci zaczynają wypełniać się wymyślonymi wydarzeniami – konfabulacjami;

– nastąpią zmiany w strukturze jednostki - powstaje bezkrytyczny stosunek do nadużywania alkoholu, powstają defekty moralne i etyczne;

– są społeczne konsekwencje spożywania alkoholu - konflikty w kręgu rodzinnym, opóźnienia w rozwoju w pracy;

– są komplikacje somatyczne.

Główną cechą drugiego etapu jest pojawienie się abstynencji – fizyczne uzależnienie od alkoholu - trudny stan, który występuje przy braku zwykłej trucizny.

Zmiany w dwóch pierwszych etapach są odwracalne.

Trzeci etap jest ostateczny.

Pacjenci tracą kontrolę sytuacyjną nad ilością napoju, zmniejsza się moralne i etyczne cechy oraz degradacja osobowości, która charakteryzuje się: niestabilność emocjonalna, płaski humor, egocentryzm. Stopniowo osłabione i umysłowe zdolności: Stopniowo osłabione i umysłowe zdolności: uwaga, pamięć, niektóre funkcje intelektualne (osąd, wnioski).

Należy dodać, że chroniczni alkoholicy osłabiają procesy wolicjonalne i zwiększają wgląd. Dochodzi do degradacji społecznej, konfliktu, iw rezultacie, częstych przestępstw. Pacjenci tracą kwalifikacje zawodowe i zdolność do pracy. Znaczące zmiany zachodzą w całym organizmie: wątroba, serce, układ naczyniowy; gwałtownie zmniejszona siła seksualna, pojawia się wczesne ogólne starzenie.

Ostre zaburzenia psychiczne u alkoholików to biała gorączka (alkoholowe majaczenie) lub psychoza Korsakovsky'ego, opisana w 1887 roku przez psychiatrę S. Korsakova. Pierwszym miejscem w obrazie choroby są halucynacje, głównie wizualne. Pacjent widzi pająki, muchy, szczury, diabły, czasami - żywe przerażające obrazy, "jak kino". Atak białej gorączki trwa od

trzech czterech 3-4 do dziesięciu dwunastu 10-12 dni iw większości przypadków kończy się głębokim snem, utratą pamięci w patologicznym epizodzie.

Na trzecim etapie powstają następujące znaki:

– rozwój nieodpartego pociągu do alkoholu, nawet niewielka jego dawka powoduje pociąg, który można porównać z uczuciem intensywnego pragnienia;

– zmniejsza się dawka powodująca upijanie (zmniejsza się tolerancja na alkohol);

– zachowanie charakteryzuje się euforią lub agresją, cynizmem, niezobowiązującymi uwagami, osoba staje się złośliwie denerwująca, rozwija niewrażliwość;

– istnieje całkowita amnezja alkoholowa;

– obserwuje się degradacja alkoholowa osobowości;

– rozwija pasywność, brak inicjatywy, pasożytnicze życie.

Na tym etapie może wystąpić syndrom Korsakovsky'ego.

Główną cechą trzeciego etapu jest stała redukcja tolerancji na alkohol.

Psychologiczny portret alkoholika można opisać w następujący sposób. Są to w większości mężczyźni z wysokim poziomem lęku, zespołem niższości, niedojrzałością i niedostateczną długością życia. Są skłonni do fantazjowania jako środka ochrony przed rzeczywistością.

Obserwuje się neurotyczna zależność od matki i słaba ocena roli ojca w życiu rodzinnym. W życiu małżeńskim obserwuje się panowanie żony. Przyszli alkoholicy wychowywani są w rodzinach konfliktowych z naruszeniem emocjonalnych powiązań między jego członkami.

Alkoholizm zależy od warunków geograficznych i społeczno-kulturowych. W wielu krajach spożycie alkoholu jest wysokie (Rosja, Francja, Skandynawia, Irlandia, Korea), a w niektórych - niskie (Chiny, kraje świata islamskiego i basenu Morza Śródziemnego).

Istnieją trzy modele konsumpcji alkoholu:

– "wino";

– "wódka";

– "piwo".

Wyewoluowały one historycznie i przejawiały się w tradycjach różnych narodów. Model "wino" jest powszechny we Francji, Włoszech, Hiszpanii, Portugalii, na Węgrzech, w Armenii, Gruzji i Mołdawii. Dla populacji tych krajów typowe spożycie słabego wina dla obiadu i kolacji, względnie równomierną dystrybucję alkoholu wśród różnych grup ludności. Taki model charakteryzuje się bardzo wysokim poziomem konsumpcji napojów alkoholowych (we Francji około 16 litrów absolutnego alkoholu na rok na osobę, we Włoszech - 14 litrów).

Model "wódka" (Polska, Ukraina, Białoruś, rosja, USA, Szwecja, Finlandia). W tych krajach napoje stanowi około połowy całkowitego spożycia alkoholu. Dla tego modelu charakteryzuje się: wysoką nierównomierną dystrybucją

alkoholu wśród ludności; obecność grup, które są ostro odróżnione przez zaniedbanie konsumpcji i aspołecznych zachowań; osiągnięcie silnego upijania jako świadomy cel picia alkoholu. Średnio piją znacznie mniej na osobę niż w modelu "wina" (w Finlandii i Szwecji - nieco ponad 7 litrów rocznie na osobę).

Model "piwo" (Niemcy, Holandia, Austria, Dania, Szwajcaria, Czechy) jest blisko do modelu "wina", a na poziomie konsumpcji alkoholu zajmuje miejsce pośrednie.

W historii walki z alkoholizmem można podzielić na dwa kierunki: ograniczenie różnych metod dostępności napojów alkoholowych, ograniczenie ich produkcji, podnoszenie cen i tak dalej. Na przykład w niektórych krajach zostało wprowadzono nawet "prawo suche" (USA, Wielka Brytania, Rosja). Jednak wszystko to nie przyniosło pożądanych efektów – rozkwitał przemyt, produkcja wódki w domu.

W Belgii, Francji i Norwegii wprowadzono restrykcyjne przepisy dotyczące napojów o określonej mocy. W Szwecji od 1865 r. Funkcjonował tak zwany system Göteborg (później w nieco zmodyfikowanej formie została przyjęta w innych krajach skandynawskich). Istotą tego systemu było to, że sprzedaż alkoholu była prowadzona wyłącznie przy użyciu gorącego jedzenia, a sprzedawca miał zyski tylko z produktów żywnościowych. Od 1919 r. zamiast tego systemu wprowadzono system Bratta, który znormalizował zużycie napojów (4 litry na rodzinę miesięcznie). W połowie lat 50 ubiegłego wieku system ten został odwołany, a organ rządowy - szwedzki "Departament trzeźwości" przekształcił się w agencję statystyczną. W byłym ZSRR okresowo prowadzono powszechną kampanię przeciwko alkoholizmowi. Ostatnia była w drugiej połowie lat 80-tych ubiegłego wieku, kiedy połowa plantacji winnic została zniszczona, a Związek Radziecki zajmował pierwsze miejsce na świecie.

Drugim kierunkiem walki z alkoholizmem jest stworzenie warunków, które ograniczają atrakcyjność alkoholu, tworzenie niealkoholowych stereotypów zachowań wśród ludności. a ścieżka jest długa, potrzebuje wysokiej kultury społeczeństwa, poziomu dobrobytu. To jest świadomość młodszego pokolenia, że dziś jest modne, aby być wysportowanym, zdrowym, a to nie jest zgodne z używaniem alkoholu.

SPIS LITERATURY

1. Czubina T. Socjologia: adaptacyjny kurs wykładów w ramach programu Erasmus+. Czerkasy: CIBP imienia Bohaterów Czarnobyla NUOCU, 2021.

2. Marlatt G. A., Baer J. S., Donovan D. M., Kivlahan D. R. Addictive Behaviors: Etiology and Treatment. Annual Review of Psychology. 1988. Vol. 39. P. 223–252. URL: https://goo.su/38fM.

3. Капталан Н. Залежна поведінка особистості як проблема сучасної психології. URL: http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/

31627/1/102-112.pdf.

4. Чубіна Т. Соціологія. Черкаси: АПБ імені Героїв Чорнобиля, 2012.

АВТОРСЬКИЙ ПОКАЖЧИК

Олена БАЦІНКО 214
Олена БОКШИЦ 12,347
Христина БОРИНЕЦЬ 307
Ірина ВЛАСЕНКО 387
Людмила ВОРОНОВСЬКА 313
Роман ГАНУШКЕВИЧ 325
Людмила ГОНТАРЕНКО 20
Леся ГОРЕНКО 25
Вікторія ГРОН 33
Валентина ДАНЬШОВА 162,170
Марія ДМИТРЕНКО 117
Володимир ДУДЧЕНКО 325
Ольга ДУЛГЕРОВА 37,176
Олена ДЯГИЛЕВА 331
Наталія ЄРЕМЕЄВА 339
Артем ЖАДАН 281
Олександр ЗЕМЛЯНСЬКИЙ 186
Оксана ІВАЩЕНКО 43
Ірина КАМЕНСЬКА 12,347
Ірина КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА 191
Олена КОВАЛЬЧУК 353
Світлана КОСЯК 49
Анастасія КРАСИЛЬНИКОВА 202
Аліна КРИШТАЛЬ 364,370,387
Тетяна КРИШТАЛЬ 186,209
Іван КРІЦАК 56,139,214,392
Ольга КРІЧКЕР 401
Наталія ЛЕВКОВЕЦЬ 228
Інна ЛЕВЧЕНКО 406
Світлана ЛИМАНСЬКА 82
Вікторія ЛИСЕНКО 98
Юрій ЛІННІК 69
Інна МАРУШ 412
Марія МАЦІЄВСЬКА 353
Ігор МЕДВЕДЄВ 235
Юлія МИХАЙЛИЧЕНКО 418
Олеся МІНЕНКО 424
Тетяна МОІСЕЄВА 202,259
Юлія НЕНЬКО 431
Наталія ОПАР 245
Вадим ПЕРЕПЕЛИЦЯ 74
Наталія ПЕРЕХОДЬКО 69
Уляна ПИРІГ 440
Анна ПОГОРІЛА 447
Валентина ПОДЛЕСНА 78
Тетяна ПОЧИНОК 462
Софія ПРОКОПЧУК 250
Ліна РУДНІЦЬКА 259
Валерій СВИРИДА 331
Ольга СТОЛЯРЕНКО 267
Ольга СТУКАЛІНА 273
Юлія СТУКАНОВА 82
Олеся СУХАР 267
Ольга ТИЩЕНКО 87
Дмитро УСОВ 93,98
Яніна ФЕДОРЕНКО 101,281
Михайло ХАРЛАМОВ 108
Олександр ХОРОШЕВ 466
Наталя ЧЕРНЕНКО 250
Олександр ЧЕРНЕНКО 287
Тетяна ЧУБІНА 117
Катерина ШАПОВАЛОВА 300
Тетяна ШЕРШОВА 124
Альона ЮРЖЕНКО 331
Любов ЮРЧЕНКО 130
Тетяна ЮРЧУК 139
Яна ЮСИП 151
Марія ЯКУБОВСЬКА 162,170
Victoria BUSHKOVA 64
Anastasiia CHUBINA 295
Tetiana CZUBINA 472
Olena GOLUB 455
Arsen KONOPLIA 197
Alina KRYSHTAL 380
Svitlana KUPRIKOVA 64
Vitalina LIUBYVA 197
Olena POHODINA 455

ЗМІСТ

<u>Секція 1.</u> Сьогодення, обпалене війною: реалії, що стають історією. Суспільні науки. Гуманітарна підготовка працівників ДСНС України. Соціальні комунікації: теоретичні та практичні аспекти.

Олена БОКШИЦ, Ірина КАМЕНСЬКА
ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ 12
Людмила ГОНТАРЕНКО
ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПЕРШИХ ЗАКОНІВ ПРО ЗАПОБІГАННЯ ПОЖЕЖАМ 20
Леся ГОРЕНКО
ПАМЯТКИ ІСТОРІЇ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ 25
Вікторія ГРОН
ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ РОЗВИТКУ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА І ВИКЛИКИ ПЕРЕХІДНОЇ ДОБИ 33
Ольга ДУЛГЕРОВА
ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 37
Оксана ІВАЩЕНКО
LANGUAGE AS A SOCIO-CULTURAL INSTITUTION 43
Світлана КОСЯК
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА: ПЕРЕДУМОВИ, МОТИВАЦІЯ ТА ЦІЛІ АГРЕСІЇ 49
Іван КРІЦАК
ДИХОТОМІЯ ДЕРЖАВНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ З ПОЗИЦІЙ КРИМІНОТЕОЛОГІЇ 56
Svitlana KUPRIKOVA, Victoria BUSHKOVA
FEASIBILITY OF USING ENGLISH AND THE FORMATION OF LANGUAGE RESILIENCE DURING MODERN WARFARE 64
Юрій ЛІННІК, Наталія ПЕРЕХОДЬКО
РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ НАУК У ФОРМУВАННІ ЦІННОСТЕЙ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА 69
Вадим ПЕРЕПЕЛИЦЯ
ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ ПРОТИПОЖЕЖНОЇ ПРОПАГАНДИ ПРИ НАВЧАННІ ПРАВИЛ ПОЖЕЖНОЇ БЕЗПЕКИ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ 74
Валентина ПОДЛЕСНА
КЛЮЧОВІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ДСНС УНКРАЇНИ З НАСЕЛЕННЯМ 78
Юлія СТУКАНОВА, Світлана ЛИМАНСЬКА
ХОЛМСЬКА ЧУДОТВОРНА ІКОНА БОЖОЇ МАТЕРІ 82

Ольга ТИЩЕНКО
РУЙНУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: МАСШТАБИ ТА НАСЛІДКИ 87
Дмитро УСОВ
СУЧАСНІ ВИМІРИ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ 93
Дмитро УСОВ, Вікторія ЛИСЕНКО
ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЗМУ В РЕАЛІЯХ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА 98
Яніна ФЕДОРЕНКО
АБСОЛЮТИСЬКА ПАРАДИГМА КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ РОСІЇ ЩОДО ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ. (ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИЙ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНО-ДУХОВНИЙ АСПЕКТИ) 101
Михайло ХАРЛАМОВ
ЗМІСТ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В АГРАРНИХ ШКОЛАХ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОГО ПРОФІЛЮ УСРР В РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІІТИКИ.....108
Тетяна ЧУБІНА, Марія ДМИТРЕНКО
ФІЛОСОФІЯ КОМУНІКАЦІЇ: ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЦІННОСТЕЙ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОГО КОНСТРУЮВАННЯ.....117
Тетяна ШЕРШОВА
РОЗВИТОК ВОКАЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ 124
Любов ЮРЧЕНКО
КУЛЬТУРА В КОНТЕКСТІ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ І МОРАЛІ 130
Тетяна ЮРЧУК, Іван КРІЦАК
КВІНТЕСЕНЦІЯ У МІЖДИСЦИПЛІНАРНОМУ/НАУКОМЕТРИЧНОМУ ДИСКУРСІ КРІЗЬ ДУХОВНО-ЦІННІСНУ ПАРАДИГМУ 139
Яна ЮСИП
ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: ВІД ІСТОРИЧНИХ ВИКЛИКІВ ДО МАЙБУТНІХ ПЕРСПЕКТИВ.....151
Марія ЯКУБОВСЬКА, Валентина ДАНЬШОВА
ДУХОВНІ ОРІЄНТИРИ СУЧАСНИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ТВОРЧОСТІ ВІКТОРА ЖАДЬКА.....162
Марія ЯКУБОВСЬКА, Валентина ДАНЬШОВА
МІФОЛОГЕМА УКРАЇНСТВА У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ ЛЮТОГО.....170

<u>Секція 2.</u> Глобальні проблеми сучасності. Проблеми наукових досліджень у сфері державного управління. Міжнародні відносини та інтеграційні процеси. Гендерна політика у секторі безпеки та оборони України. Проблеми гендерного насильства в умовах воєнного стану.

Ольга ДУЛГЕРОВА
ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ (ВПО) ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....176
Олександр ЗЕМЛЯНСЬКИЙ, Тетяна КРИШТАЛЬ
ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДСНС УКРАЇНИ З ПРОВЕДЕННЯ ПОШУКОВО-РЯТУВАЛЬНИХ РОБІТ В УМОВАХ МІСТА.....186

Ірина КОВАЛЕНКО-ЧУКІНА
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН НА ЗАКОНОДАВСТВО: РОЛЬ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПРАВОВИХ НОРМ 191
Arsen KONOPLIA, Vitalina LIUBYVA
GENDER-BASED VIOLENCE: THROUGH THE LENS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR 197
Анастасія КРАСИЛЬНИКОВА, Тетяна МОІСЕЄВА
РОЛЬ ЖІНОК У СЕКТОРІ ОБОРОНИ І БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ВИКЛИКИ ВОЄННОГО ЧАСУ 202
Тетяна КРИШТАЛЬ
РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО МАТЕРІАЛЬНОГО РЕЗЕРВУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ 209
Іван КРІЦАК, Олена БАЦІНКО
ВАЖЛИВІСТЬ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ ДЛЯ КУРСАНТА/СТУДЕНТА ТА ВИКЛАДАЧА У КОНТЕКСТІ РОЗРОБЛЕННЯ НОВОГО КК: НЕОЦІНЕННИЙ ДОСВІД ХАРКІВСЬКОЇ ЮРИДИЧНОЇ ШКОЛИ 214
Наталія ЛЕВКОВЕЦЬ
МІЖНАРОДНА СИСТЕМА СТРАХУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 228
Ігор МЕДВЕДЄВ
БЕЗПЕЧНЕ КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ТА ВІЙНА: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РІВЕНЬ З ПОЗИЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ 235
Наталія ОПАР
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ 245
Софія ПРОКОПЧУК, Наталя ЧЕРНЕНКО
ЕКОНОМІКА ВІЙНИ, ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ 250
Ліна РУДНІЦЬКА, Тетяна МОІСЕЄВА
УЧАСТЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРАХ ІЗ ЗАХИСТУ ДОВКІЛЛЯ 259
Ольга СТОЛЯРЕНКО, Олеся СУХАР
ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ВІЙНИ 267
Ольга СТУКАЛІНА
ГЛОБАЛЬНИЙ ТЕРОРИЗМ: МАСШТАБИ, ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ 273
Яніна ФЕДОРЕНКО, Артем ЖАДАН
ТЕРОРИЗМ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬСТВА: ІСТОРИЧНІ ВІХИ ЕВОЛЮЦІЇ 281
Олександр ЧЕРНЕНКО
ПРОБЛЕМИ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 287

Anastasiia CHUBINA
LEADERSHIP IN CIVIL SERVICE 295
Катерина ШАПОВАЛОВА
ПРАВО НА РІВНІСТЬ В НАЦІОНАЛЬНІЙ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ: РОЛЬ УПРАВЛІННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ 300

<u>Секція 3.</u> Роль соціально-гуманітарних дисциплін у системі вищої освіти. Освіта в Україні: історичний досвід та виклики сьогодення. Психолого-педагогічні проблеми професійної підготовки фахівців у ЗВО системи ДСНС України.

Христина БОРИНЕЦЬ
КЕЙС МЕНЕДЖМЕНТ ЯК ЕФЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ 307
Людмила ВОРОНОВСЬКА
СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ЕТНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ 313
Роман ГАНУШКЕВИЧ, Володимир ДУДЧЕНКО
ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕДАГОГІКИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 325
Олена ДЯГИЛЕВА, Альона ЮРЖЕНКО, Валерій СВИРИДА
МОРСЬКА ОСВІТА ТА ПІДГОТОВКА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ 331
Наталія ЄРЕМЕЄВА
A COMMUNICATIVE APPROACH TO TEACHING A FOREIGN LANGUAGE (ENGLISH) 339
Ірина КАМЕНСЬКА, Олена БОКШИЦ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА АКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК СУЧАСНІ КАТАЛІЗАТОРИ ЗМІН В ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ 347
Олена КОВАЛЬЧУК, Марія МАЦІЄВСЬКА
РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ПІДЛІТКІВ 353
Аліна КРИШТАЛЬ
АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ПРОЄКТІВ В УКРАЇНІ 364
Аліна КРИШТАЛЬ
МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАПОБІГАННЯ САМОГУБСТВАМ НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОВІДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я 370
Alina KRYSHTAL
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF PERSONALITY SELF-IMPROVEMENT IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW 380
Аліна КРИШТАЛЬ, Ірина ВЛАСЕНКО
ІНДИВІДУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З РОДИН ВПО 387
Іван КРІЦАК
SUICIDE IN CYBERSPACE: ВИРОБЛЕННЯ ВАЖЛИВИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ДЛЯ ПРОФІЛАКТИКИ СУЇЦИДАЛЬНОСТІ ДІТЕЙ 392

Ольга КРІЧКЕР
COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING AS A TOOL AND GOAL OF TEACHING ENGLISH 401
Інна ЛЕВЧЕНКО
РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У СТРУКТУРІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ 406
Інна МАРУШ
МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МЕДИЧНОЇ ГАЛУЗІ 412
Юлія МИХАЙЛИЧЕНКО
ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ ЗАСОБАМИ ВЗАЄМОДІЇ НЕТРАДИЦІЙНИИХ ВИДІВ ХУДОЖНЬО-ПРОДУКТИВНОГО ОБРАЗОТВОРЕННЯ 418
Олеся МІНЕНКО
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПРИ ОПАНУВАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ 424
Юлія НЕНЬКО
THE ROLE OF ENGLISH IN GLOBAL DISASTER RESPONSE 431
Уляна ПИРІГ
ПІДГОТОВКА ПЕДАГОГІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО РОБОТИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ: МЕТОДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ ТА СПІВПРАЦІ З БАТЬКАМИ 440
Анна ПОГОРІЛА
РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН У ПРОФЕСІЙНОМУ РОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ: АНГЛІЙСЬКА МОВА ЯК ЗАСІБ ГЛОБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ 447
Olena POHODINA, Olena GOLUB
THE INFLUENCE OF ANXIETY CAUSED BY RUSSIAN-UKRAINIAN WAR ON STUDENTS' COGNITIVE ACTIVITY 455
Тетяна ПОЧИНОК
ОСОБЛИВОСТІ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «АНАТОМІЯ ЛЮДИНИ» ДЛЯ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 222 МЕДИЦИНА 462
Олександр ХОРОШЕВ
ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В СУЧАСНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 466
Tetiana CZUBINA
ISTOTA ZACHOWANIA DEWIACYJNEGO: POJĘCIA, RODZAJE. ALKOHOLIZM JAKO PRZEJAW DEWIACJI 472

Наукове видання

**ВІСНИК ГУМАНІТАРНОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА:
НАУКОВІ ПРАЦІ.
ВИПУСК 25**

Редактор – ЯУЖЕВА Олена Олександрівна
Дизайн обкладинки – КРИШТАЛЬ Аліна Олександрівна

Підп. до друку 20.03.2025 р. Формат 60 × 84 1/8.
Гарнітура Cambria. Обл.-вид. арк. 29,69. Ум. друк. арк. 56,50.
Вид. № 06-25. Наклад 50 прим. Замовлення № 2.

Друк ФОП Нечитайло О.Ф.
Україна, 18000, м. Черкаси, вул. О. Дашкевича, 39
Тел.: (0472) 37-62-60. Email: print@306.com.ua

Видано за сприяння ПП «Кайлас-БС»